(.București, *y* manie iyu/ — i^nicago, *LL* aprilie j în 1921, ca elev al liceului „Spini Haret", debutează în ***Ziarul** științelor populare* cu articolul „Dușmanul viermelui de mătase". In perioada 1922-l925 scrie povestiri fantastice, schițe, un roman de aventuri, publică articole de istoria religiilor, orientalistică și alchimie în *Orizontul, Foaia Tinerimii, Universul literar, Lumea, Adevărul literar, Știu tot.* Ca student al Facultății de Litere și Filosofie din București (1925-l928), editează *Revista universitară* și lucrează la *Cuvântul.* în perioada 1928-l931 se află în India cu o bursă de studii. La întoarcere colaborează la *Vremea* și *Credința.* în 1933 își susține doctoratul cu teza „Istoria comparativă a tehnicilor Yoga", publicată în 1936. în paralel, predă ca suplinitor cursul „Problema răului în filosofia indiană" la Universitatea din București. în 1937 editează la Fundațiile Regale *Scrieri literare, morale și politice* de B. P. Hasdeu, lucrare premiată în același an. Este numit atașat cultural la Londra (1940-l941) și consilier cultural la Lisabona (194l-l944). Stabilit la Paris, predă istoria religiilor la Ecole Pratique des Hautes Etudes (1945-l948) și la Sorbona (1945-l956). Publică în *Critique, Revue de l'Histoire des Religions, Comprendre, Păru* etc. Conferențiază la universitățile din Roma, Padova, Strasbourg, Miinchen, Freiburg. Este timp de un an *visiting professor* pentru „Haskell Lectures", iar din 1957 este titularizat și coordonează catedra de istorie a religiilor la Universitatea din Chicago (din 1985, Catedra „Mircea Eliade"). Conduce, împreună cu Ernst Junger, revista *Antaios* (1960-l972) și cu Joseph M. Kitagawa și Charles H. Long publicația *History of Religions* (196l-l986). Doctor Honoris Causa al celor mai prestigioase universități, membru al academiilor de știință de înaltă ținută, primește Christian Award (medalia de aur, 1966) și Legiunea de Onoare (Paris, 1978).

OPERA ȘTIINȚIFICĂ ȘI FILOZOFICĂ (în ordinea apariției primei ediții): *Solilocvii* (1932), *Oceanografie, India, Alchimia asiatică* (1934), *Yoga: Essai sur Ies origines de la mystique indienne* (1936), *Cosmologie și alchimie babiloniană* (1937), *Fragmentarium* (1939), *Mitul reintegrării, Salazar și revoluția din Portugalia* (1942), *Insula lui Euthanasius, Comentarii la Legenda Meșterului Manole, Os Romenos, Latinos do Oriente* (1943), *Techniques du Yoga* (1948), *Trăite d'Histoire des religions, Le Mythe de l'eternei retour* (1949), *Le Chamanisme et Ies techniques archaiques de l'extase* (1951), *Images et symboles* (1952), Le *Yoga: Immortalite et liberte* (1954), *Forgerons etalchi-mistes, Le Sacre et leprophane* (1956), *Mythes, reves et mysteres* (1957), *Birth andRebirth* (1958), *Mephistopheles et l'Androgyne, Patanjali et le Yoga* (1962), *Aspects du mythe* (1963), *From Primitives to Zen* (1967), *The Quest: History andMeaning in Religion* (1969), *De Zalmoxis ă Gengis Khan* (1970), *Religions australiennes* (1972), *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions* (1976), *Histoire des croyances et des idees religieuses* — voi. I—III (1976, 1978, 1983), *Contribuții la filozofia Renașterii* (1984), *Briser le toit de la maison* (1986), *Despre Eminescu și Hasdeu* (1987), *Dictionnaire des religions* (1990) (în colab. cu Ioan Petru Culianu), *Fragments d'unjournal* — voi. I—**III** (1973, 1981, 1991), *Memoires* — voi. 1,11(1980, 1991 - ed. rom.).

MEMORII

(1907-l960)

Ediția a Ii-a revăzută și indice de MIRCEA HANDOCA

'751999/*

t

— Ci Lf BI1CUREȘT

FIU ALA HÂNAȘTUU

AS

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

ISBN 973-28-0760-l

1

Notă asupra ediției

La 24 martie 1953, Mircea Eliade scria „dintr-o suflare" circa douăzeci de pagini intitulate *Fragment autobiografic.* Cu toate că-și propusese să definească felul cum împacă literatura cu știința și filozofia, autorul ajunge, în cele din urmă, să-și schițeze propria biografie spirituală, dezvăluindu-ne tehnica muncii lui intelectuale, spaima pe care o încerca în fața diletantismului, mecanismul și izvoarele amplei erudiții pe care și-a întemeiat opera de filozofie a culturii. în acest context, cititorul putea lua cunoștință de unele aspecte ale preocupărilor adolescenței, tinereții și maturității sale. Sînt sintetizate, de asemenea, căutările și împlinirile generației din care făcea parte.

Aceste succinte notații nu puteau însă cuprinde toată bogăția unei vieți preapline și extraordinara efervescență a unei jumătăți de veac de preocupări culturale; de aceea, savantul începe să se gîndească din ce în ce mai intens la necesitatea scrierii propriilor memorii.

In vara lui 1960, la patru ani după stabilirea ca profesor de istorie a religiilor la Universitatea din Chicago, Mircea Eliade începe redactarea acestei opere. în mai puțin de doi ani, el termină o primă

parte a *Amintirilor,* subintitulată *Mansarda* (colecția „Destin", director George Uscătescu, Madrid, 1966), alcătuită din opt capitole, ce se opresc la plecarea în India.

Geneza *Memoriilor* e destul de ciudată. Ele au fost scrise în ultimele două decenii de viață, paralel cu nuvelele şi cu monumentala *Istorie a credințelor şi ideilor religioase.*

Ritmul redactării era cînd mai lent, cînd mai rapid, cu lungi pauze şi reveniri febrile. Cartea îl obseda, dorea neapărat s-o termine. La 5 aprilie 1963, notează: „Cred că autobiografia este astăzi *singura* care trebuie cu orice preț scrisă. Toa-

te celelalte lucrări mai pot aştepta" (cf. *Jurnal,* I, Ed. Huma-nitas, 1993, p. 451).

După deosebitul succes de critică şi de librărie avut de *Fragments d'un journal,* publicate de Gallimard în 1973, Mir-cea Eliade se hotărăşte să propună aceleiaşi edituri manuscrisul memoriilor.

Volumul I al ediției franceze, intitulat *Memoire 1.1907-l937. Les promesses de l'ecjuinoxe,* apare, în traducerea lui Constantin N. Grigorescu, la Editura Gallimard, în martie 1980. Volumul al doilea, purtînd titlul *Memoire II. 1937-l960. Les moissons du solstice,* apare, în traducerea lui Alain Păruit, la aceeaşi editură, în 1988.

Volumul I al ediției americane, intitulat *Autobiography I. 1907-l937. Journey East, Journey West,* apare, în traducerea lui Mac Linscott Ricketts, la Harper & Row, PubHshers, San Francisco, în 1981. Volumul al II-lea, cu titlul *Autobiography II. 1937-l960. Exile's Odyssey,* apare, în aceeaşi traducere, la The University of Chicago Press, în 1988.

După apariția în toamna anului 1981, concomitent în America, Anglia, Mexic şi Canada, a volumului I al tălmăcirii englezeşti datorate lui Mac Linscott Ricketts, traducerile în italiană, germană, spaniolă, portugheză nu s-au lăsat prea mult aşteptate. Cîteva capitole au apărut şi în unele reviste din țara noastră.

Prezenta ediție românească grupează într-un singur volum cele două volume de *Memorii* apărute la editura Huma-nitas în 1991, avînd la bază dactilograma, corectată de autor, aflată în arhiva noastră. Pentru realizarea ediției de față, am confruntat manuscrisul cu edițiile franceză şi americană, făcînd unele, minime, intervenții.

Am renunțat la *Cuvîntul înainte* al primei ediții, introdu-cînd, în note de subsol, cîteva precizări de interpretare şi datare, acolo unde era necesar. Trimiterile făcute de autor la *Fragments d'unjournal* le-am reprodus după ediția românească a Jurnalului (I, II), apărut la Editura Humanitas, în 1993.

Am prevăzut actuala ediție cu un indice de nume.

Mulțumim pe această cale redactorului de carte, d. S. Skul-tety, pentru atenția, meticulozitatea şi acribia cu care a parcurs textul prezentului volum.

MIRCEA HANDOCA

PARTEA ÎNTÎI

Mansarda

-"

PRIMELE AMINTIRI

M-am născut la Bucureşti, la 9* martie** 1907 (25 februarie stil vechi). Fratele meu, Nicolae Remus, se născuse cu un an mai înainte, iar după patru ani a venit pe lume Cornelia. Tatăl meu era moldovean din Tecuci şi, înainte de a-şi schimba numele în Eliade***, se numise Ieremia. Dicționarul fran-cez-român pe care l-am folosit tot timpul liceului era semnat: Gheorghe Ieremia. Tata era cel mai mare din patru copii. Al doilea băiat, Costică, era, ca şi tata, ofițer; dar făcuse Şcoala de Război, ajunsese ofițer de stat-major şi a înaintat pînă la gradul de general de divizie, în timp ce tata, mai înțelept sau mai nepriceput, n-a reuşit să treacă de gradul de căpitan. Fratele cel mai mic, Pavel, după aventuri despre care familia nu vorbea niciodată, intrase funcționar la Căile Ferate. Ultima oară cînd am aflat veşti despre el, ajunsese şef de gară. L-am întîlnit de foarte puține ori. Era brun, ca şi tata, dar nu-şi pierduse părul şi părea mai frumos.

Singura lor soră murise curînd după ce se căsătorise cu un învățător. N-am ştiut niciodată cum arătase, unde trăise şi ce făcuse. O dată, prin 1919-l920, a venit la noi, în Strada Me-

* De fapt, pe 8 martie; Eliade şi-a „ales" ziua de 9 martie pentru a-şi putea sărbători cu aceeaşi ocazie şi ziua numelui („Patruzeci de mucenici") ***(n.ed.).***

** Data reală a naşterii e 28 februarie/13 martie 1907, conform actului de naştere descoperit şi publicat de Constantin Popescu-Cadem. Vezi *Jurnal* II, Humanitas, 1993, p. 459 (n. *ed.).*

*** Cf. *Monitorul Oastei* nr. 57 din 24 decembrie 1899: „Prin Ordinul Ministerului de Război nr. 9929 din 26 noiembrie

1899, bazat pe Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 6 de la 30 iunie 1899, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 78 din 1899, s-a aprobat ca locotenentul [I]eremia Gheorghe, din al 3-lea Regiment Dîmboviţa nr. 22, să fie înscris în controalele armatei Eliade Gheorghe" **(n. *ed.).***
1IM1V1C.LC
lodiei, un tînăr bălai şi stîngaci, îmbrăcat în uniforma verde a Şcolii de Silvicultură. Tata ni l-a prezentat: Cezar Cristea, băiatul surorii mele. L-am plăcut de la început, pentru că citise literatură, întrebuinţa cuvinte alese şi era poet. în acei ani, a publicat, de altfel, primul lui volum de poezii, *Floarea Reginei.* A continuat să scrie şi să publice pe unde apuca şi după ce a devenit inginer silvic. Publica poezii, dar mai ales articole scurte, adeseori polemice, în legătură cu politica pădurilor. Ultima cărţulie pe care am văzut-o, în preajma celui de-al doilea război mondial, se intitula de altfel *Pădure şi amvon* şi cuprindea polemicile lui cu arhimandritul Scriban.
Unchiul Costică locuia la Bucureşti, într-un apartament mare şi luxos din bulevardul Pache Protopopescu. Se căsătorise cu o grecoaică bogată din Galaţi, Hariclia, şi avea doi băieţi, Dinu şi Gicu. Era blond, mai puţin înalt ca tata, dar frumos, şi mi se părea elegant, cochet chiar, mirosind discret a apă de colonie. Cît de adînc aş coborî în amintiri, îl revăd acelaşi: maior, grăsuliu, răsucindu-şi sau mîngîindu-şi mustaţa, vorbind puţin graseiat, întrerupînd frazele cu un rîs scurt.
Familiile nu se aveau bine. Nu-mi aduc aminte să-i fi văzut vreodată la noi acasă, cu excepţia rarelor vizite ale băieţilor. Şi iarăşi, numai noi doi, Nicu şi cu mine, ne duceam cîte-odată, duminicile dimineaţa, să ne jucăm cu ei, în camera lor înaltă, luminoasă, plină cu jucării. în ultimele clase de liceu şi la Universitate, ne mai vedeam cam o dată, de două ori pe an. Mai tîrziu am aflat de la mama principalul motiv al răcelii. Unchiul Costică i-ar fi spus într-o zi: „Ce păcat că aţi dat numele de Mircea băiatului vostru! Aşa voiam şi eu să-l numesc pe al meu. Dar acum n-am s-o mai pot face. Mircea al meu ar risca să fie confundat cu băiatul vostru...!"
N-am ştiut niciodată de ce tata şi cu unchiul Costică şi-au schimbat numele din Ieremia în Eliade, nici de ce celălalt frate s-a încăpăţînat să rămînă Pavel Ieremia. Tata spunea că au făcut-o din admiraţie pentru Eliade-Rădulescu. Eram prea mic, cînd am stat pentru ultima oară în casa bunicilor, la Tecuci, aşa că nu mi-a trecut prin minte să-i întreb ce credeau ei despre schimbarea numelui. De bunici şi de casa lor îmi aduc încă foarte bine aminte. Bunicul era înalt, uscat, ţeapăn, cu părul alb. în fiecare după-amiază, mă lua cu el la cafenea, să-l privesc jucînd table. Aveam dreptul la dulceaţă şi rahat, dar,

cînd cîştiga partida de table, mai primeam o dulceaţă. Către seară, ne întorceam acasă pe Strada Mare. Cred că aveam patru sau cinci ani cînd, atîrnat de mîna bunicului, am zărit, printre pantalonii şi rochiile care înaintau agale, la căderea serii, pe Strada Mare, o fetiţă cam de vîr-sta mea, purtată şi ea de mînă de un bunic. Ne-am privit amîn-doi, adînc în ochi, şi, după ce-a trecut, m-am întors s-o mai privesc, şi am văzut că întorsese capul şi se oprise. Au trecut aşa cîteva clipe, pînă ce bunicii ne-au tras pe fiecare după sine. Nu ştiam ce se întîmplase cu mine. Simţeam doar că se întîmplase ceva extraordinar şi hotărîtor. într-adevăr, chiar în seara aceea, am descoperit că mi-era destul să evoc imaginea de pe Strada Mare, ca să mă simt lunecînd într-o beatitudine nemaicunoscută, pe care o puteam prelungi indefinit. în lunile care au urmat, evocam imaginea cel puţin de cîteva ori pe zi, mai ales înainte de a adormi. Simţeam cum tot trupul se adună într-un fior cald, apoi încremeneşte şi, în clipa următoare, totul dispare în jurul meu; rămîneam suspendat ca într-un suspin nefiresc, prelungit la infinit. Ani de zile, imaginea fetiţei de pe Strada Mare a fost ca un fel de talisman secret, căci îmi îngăduia să mă refugiez instantaneu în fragmentul acela de timp incomparabil. Nu i-am uitat niciodată figura: avea ochii cei mai mari pe care-i văzusem pînă atunci, negri, cu pupilele enorme, acoperind aproape toată retina; faţa pa-lid-brună, părînd poate şi mai palidă datorită buclelor negre care-i cădeau pe umeri. Era îmbrăcată după moda copiilor din 191l-l912: bluza albastru-întunecat, fusta roşie. Mulţi ani după aceea, tresăream de cîte ori zăream pe stradă aceste două culori împreună.
Cred că în anul acela (1911 sau 1912) am rămas la Tecuci o lună de zile. Am căutat-o zadarnic, pe toate străzile pe unde mă plimbam cu bunicul. N-am mai întîlnit-o.
De bunica îmi amintesc mai multe din a doua vacanţă pe care am petrecut-o la Tecuci, în vara anului 1919. Aveam atunci 12 ani şi descoperisem gustul cititului. Rămîneam aproape tot timpul lîngă fereastră citind. De cîte ori trecea pe lîngă mine, bunica mă ruga să citesc cu glas tare, să audă şi ea. încercam să-i explic că nu se poate înţelege mare lucru ascultînd doar fragmente, fără legătură între ele, dar bunica stăruia. Aşa-i citea ei Costică, îmi spunea. îi citea din orice carte pe care o avea în faţă, chiar dacă era manualul de fizică
sau chimie. A trebuit să mă supun. îmi aduc aminte că i-am citit frînturi din *Călătoria unui român în*

Lună (al cărui autor l-am uitat de mult) şi din *Ilderim* al Reginei Măria.

Bunica era măruntă, cu părul cenuşiu strîns în jurul tîm-plelor, cu ochii palizi. în anul acela, 1919, i-am văzut pe amîn-doi pentru ultima oară. Nu m-am mai dus de atunci la Tecuci. Bunicii din Moldova, cum le spuneam, s-au stins cîțiva ani mai tîrziu. Bunicul avea aproape nouăzeci de ani.

M-am născut la Bucureşti, dar chiar în acel an tata a fost mutat cu garnizoana la Rîmnicul Sărat, şi cele dintîi amintiri se leagă de acest oraş. O casă mare, cu multe încăperi, şi sal-cîmi în dreptul ferestrelor. în fund, curtea şi apoi grădina, care mi se părea uriaşă, înecată sub pruni, caişi şi gutui. Cea mai veche amintire (cred că aveam mai puțin de trei ani): în grădină, cu fratele meu şi un cîine mare, alb, Picu. Ne rostogoleam toți trei în iarbă. Alături, pe un scăunaş, mama, stînd de vorbă cu o vecină. îndată după această imagine, o alta: pe peronul gării, seara, aşteptînd o mătuşă de la Bucureşti. Lume multă. Aveam un corn, pe care nu îndrăzneam să-l mă-nînc, atît mi se părea de prodigios, şi-l păstram în mînă, privindu-l, proclamîndu-l, lăudîndu-mă că-l am. Cînd intră trenul în gară, grupul nostru începu să se agite, şi rămîn o clipă singur. Din nevăzut, izbucneşte un băiețaş de 5-6 ani, îmi smulge cornul, mă priveşte o clipă, zîmbind, duce cornul la gură şi dispare. Am fost atît de surprins, încît am amuțit, paralizat, parcă mi se revelase puterea monstruoasă a iscusimii şi îndrăznelii.

Alte amintiri de la vîrsta de 3—4 ani: plimbările cu trăsura către pădure sau viile din jurul Rîmnicului. Cînd se oprea trăsura în marginea drumului, sub pomii încărcați, mă suiam pe capră şi culegeam prune brumării. O dată, în pădure, îna-intînd pe brînci prin iarbă, m-am trezit pe neaşteptate în fața unui guşter verde-albastru, strălucitor — şi am împietrit amîndoi, privindu-ne. Nu mi-era frică, şi totuşi inima mi se zbătea. Eram covîrşit de bucuria de a fi descoperit o asemenea viețuitoare nemaiîntîlnită, de o atît de stranie frumusețe.

Dar mai cu seamă îmi amintesc de o după-amiază de vară, cînd toată casa dormea. Am ieşit din odaia noastră, a fratelui meu şi a mea, şi, de-a buşilea, ca să nu fac zgomot, m-am îndreptat spre salon. Aproape că nu-l cunoşteam, căci nu ni se îngăduia să intrăm decît la zile mari sau cînd aveam musafiri. Cred, de altfel, că în restul timpului uşa era încuiată cu cheia. Dar, de data aceasta, am găsit-o descuiată şi, tot de-a buşilea, am pătruns înăuntru. în clipa următoare, emoția m-a țintuit locului. Parcă aş fi intrat într-un palat din basme: storurile erau lăsate şi perdelele grele, de catifea verde, erau trase, în odaie, plutea o lumină verde, irizată, ireală, parcă m-aş fi aflat dintr-o dată închis într-un bob uriaş de strugure. Nu ştiu cît timp am rămas acolo, pe covor, respirînd anevoie. Cînd m-am deşteptat, am început să înaintez cu grijă pe covor, ocolind mobilele, privind cu nesaț măsuțele şi etajerele pe care se aflau aşezate fel de fel de statuete, ghiocuri, sticluțe de cristal, cuțite de argint, privind mai ales oglinzile mari, venețiene, în ale căror ape adînci şi clare mă regăseam altfel, mai crescut, mai frumos, parcă eu însumi înnobilat de lumina aceea ajunsă acolo dintr-o altă lume.

N-am povestit nimănui despre această descoperire. Simțeam, de altfel, că n-aş fi ştiut ce să povestesc. Dacă aş fi putut utiliza vocabularul adultului, aş fi spus că descoperisem o taină. Ca şi imaginea fetiței de pe Strada Mare, puteam evoca oricînd feeria aceasta verde, şi atunci rămîneam nemişcat, aproape nemaiîndrăznind să respir, şi regăseam beatitudinea de la început, retrăiam cu aceeaşi intensitate intrarea bruscă în paradisul luminii aceleia neasemuite. Exercițiul acesta de recuperare a momentului epifanic l-am practicat mulți ani şi regăseam întotdeauna aceeaşi plenitudine, în care mă lăsam să alunec ca într-o clipă fără durată, fără început şi fără sfîr-şit. în ultimii ani de liceu, cînd mă luptam cu lungi crize de melancolie, mai izbuteam încă, uneori, să regăsesc lumina de aur verde din acea după-amiază de la Rîmnicul Sărat, dar, deşi beatitudinea era aceeaşi, era peste putință de suportat acum, îmi agrava prea mult tristețea; căci, de data aceasta, ştiam că lumea din care făceau parte salonul şi perdelele de catifea verde, şi covorul pe care înaintam în genunchi, şi lumina neegalată era o lume pentru totdeauna pierdută.

în 1912, tata a fost mutat cu garnizoana la Cernavodă. Am rămas acolo doi ani. în amintirile mele, timpul acela se desfăşoară, în plin soare, între Dunăre şi dealurile cărămizii cal-
'-*
cinate, pe care creşteau măceşi şi flori mărunte cu petalele palide, uscate. Cînd am sosit, am fost încartiruiți pentru cîte-va luni într-unui din pavilioanele regimentului. Numai acolo creşteau alți arbori în afară de salcîmi. îmi amintesc tupilîn-du-mă printre brazi şi pini maritimi, îmi amintesc de ronduri cu flori albastre. în amintirile mele, parcă numai colo, în parcul regimentului, ar fi fost cu adevărat umbră. Restul Cerna-vodei se afla întotdeauna sub soare.

Curînd, ne-am mutat într-o căsuță aşezată în coapsa dealului. Aveam grădină cu boltă şi viță de vie.

într-o zi, au început să sosească lăzile cu mobile de la Rîmnicul Sărat, şi priveam fascinat cum tata, ajutat de ordonanţă, le desface pe rînd, le ridică cu mare grijă capacul şi pipăie sfios cu mîna paiele, ajungînd pînă la misterioase obiecte înfăşurate în jurnale, pe care le scotea încet, în timp ce toţi ne ţineam răsuflarea, ca să vadă dacă au ajuns intacte. Apăreau, pe rînd, pahare de toate culorile, farfurii, ceşti, ceainice. La răstimpuri, tata se încrunta şi înjura în şoaptă, prelung, muşcîndu-şi mustaţa — apoi aşeza obiectul spart în lădiţa de alături, parcă nu s-ar fi îndurat să-l arunce.

în toamna aceea, am intrat la grădiniţa de copii. Am fost mîndru cînd am îmbrăcat şorţul cenuşiu şi m-am dus singur la şcoală. învăţasem deja alfabetul, dar încă nu-mi dădeam seama la ce ar putea folosi. Nu mi se părea atît de interesant cînd am ajuns să silabisesc o-u, ou, bo-u, bou — nici chiar cînd am izbutit să citesc fără să mai silabisesc, *Ţara noastră se numeşte România.* Dar o dată am dat peste cartea de citire a fratelui meu, şi, după prima pagină, n-am mai putut s-o las din mînă. Eram fermecat, parcă aş fi descoperit un joc nou. Căci cu fiecare rînd citit aflam lucruri necunoscute şi nebănuite. Am învăţat numele judeţelor, ale rîurilor şi ale oraşelor şi am aflat despre Daniil Sihastrul şi Mănăstirea Neamţului şi cîte alte lucruri care mă uluiau, mă copleşeau prin vastitatea şi misterele lor. Dar după o săptămînă, cînd am terminat cartea lui Nicu, am descoperit deodată că lucrurile nu erau atît de simple pe cît le bănuisem eu. Căci nu mai aveam la îndemînă o a doua carte pe care s-o pot începe imediat. Tata avea vreo sutâ-două de volume frumos legate în piele, dar erau încuiate într-o bibliotecă cu geamuri. Nu puteam citi de-cît titlurile, şi nici pe ele nu le înţelegeam întotdeauna. Erau volume care se intitulau „roman", şi a fost o lungă discuţie
între părinţi dacă trebuie sau nu să-mi explice ce înseamnă acest cuvînt. Pentru încă mulţi ani, tata mi-a interzis să citesc „romane". Pentru el, „romanul" era o carte oarecum imorală, căci implica fie adulter, fie aventuri într-o lume despre care nu se vorbea decît în şoaptă. Nici măcar nuvele nu-mi îngăduia să citesc. Singurele cărţi admise de el erau cele care purtau titlul sau subtitlul de *Povestiri.* Mi se îngăduise să citesc *Basmele* lui Ispirescu, amintirile şi povestirile lui Creangă, cînd a intervenit un episod care mi-a întristat toată copilăria. Intrasem în clasa I primară, şi tata îl poftise o dată pe învăţător, ca să se consulte asupra cărţilor pe care le-aş putea citi. Eram toţi trei în faţa bibliotecii, învăţătorul părea entuziasmat de cărţi şi, mai ales, de legăturile lor de piele. Răsfoind un volum de N. Iorga — îl văd şi acum, era *Pe drumuri depărtate* —, a spus, arătîndu-mă: „Dar să nu-l lăsaţi să citească prea mult, căci îşi oboseşte ochii. Şi deja nu are ochi prea buni. L-am pus în banca întîi, şi totuşi nu vede întotdeauna ce scriu pe tablă." „Văd, dacă fac ochii mai mici", l-am întrerupt eu. „Asta înseamnă că ai ochi slabi, că ai să fii miop", a adăugat învăţătorul.

Descoperirea aceasta a însemnat o adevărată catastrofă. Tata a hotărît că nu trebuie să-mi mai obosesc ochii cu alte cărţi în afară de cele de şcoală. Nu mai aveam voie deci să citesc în timpul liber. De altfel, sursa lecturilor extraşcolare îmi fusese secată. Tata nu mai deschidea biblioteca cu geamuri şi nu mă mai lăsa să răsfoiesc volumele legate. Mai tîr-ziu, mi-am dat seama că anii aceia au fost pierduţi. Setea mea de lectură o potoleam la întîmplare. Citeam ce-mi cădea în mînă, romane în fascicole, Sherlock Holmes, *Psaltirea, Cheia visurilor* şi citeam pe ascuns, în fundul grădinii, în pod, în pivniţă (ca la Bucureşti după 1914). Cu timpul, lecturile acestea dezordonate şi fără noimă au început să mă plictisească, într-o zi, am descoperit că jocurile pe maidan sînt tot atît de pasionante ca şi romanele de aventuri. Am început să-mi petrec tot timpul liber pe maidanele Bucureştiului. De la maidanul Primăriei pînă la Obor, de la Dealul Mitropoliei pînă la gropile lui Ouatu, le cunoşteam pe toate şi aveam prieteni printre haimanalele şi bătăuşii tuturor mahalalelor. Dar astea se întîmplau mai tîrziu, după 1916, după ce tata se retrăsese cu regimentul lui în Moldova.

îmi aduc aminte de dealurile din jurul Cernavodei. Tata ne lua cîteodată cu el. Urcam pe cărări arse, prăfuite, şerpuind printre scaieţi şi peliniţă, pînă ce ajungeam pe culme. De acolo, Dunărea se vedea pînă foarte departe, izvorînd din-tr-un păienjeniş de sălcii şi aburi albăstrui. Tata nu era un expansiv. El, atît de prolix şi de pisălog cînd era vorba să ne „facă morală" (cum îi plăcea lui să spună), amuţea de cîte ori ne aflam în situaţii noi şi delicate, oarecum în afara raporturilor de familie. Ne aşezam pe un tăpşan; tata îşi scotea chipiul, îşi ştergea fruntea cu batista, apoi începea să-şi răsucească mustaţa, zîmbind prelung. îl ghiceam că este mulţumit şi-i puneam tot felul de întrebări. Uneori, îi puneam acele întrebări pe care ştiam că le aşteaptă de la băieţii lui. Ştiam că ne consideră inteligenţi şi înzestraţi cu tot felul de talente. (Credea, bunăoară, că eram amîndoi muzicanţi de mare viitor, aproape nişte copii-minune.) Era fericit cînd, ascultînd întrebările, îşi verifica încă o dată încrederea în inteligenţa noastră. Dar răspundea totuşi succint, aproape monosilabic, uneori încurcat.

Ne întorceam pe alt drum, în aşa fel încît să cădem aproape de podul peste Dunăre. Uneori, aveam

norocul să vedem trecînd un tren de marfă, înaintînd încet, ca o rîmâ uriaşă. O dată, cînd coboram, a izbucnit de după peretele rîpei o tătă-roaică de vîrsta noastră şi, fără să spună un cuvînt, i-a întins tatei un buchet de flori albastre. Am privit-o tustrei cu mare uimire. Noi, băieții, vedeam pentru întîia oară, de aproape, o fetiță de tătar. Avea părul şi unghiile vopsite roşu şi purta şalvari. Tata a zîmbit, i-a mulțumit încurcat, a bătut-o cu palma pe umăr, a mîngîiat-o pe păr, apoi, în cele din urmă, neştiind cum să-şi arate recunoştinţa, a scos chipiul şi l-a fîl-fîit de cîteva ori în aer, salutînd-o.
Pe aceste dealuri urcam deseori, primăvara, cu şcoala întreagă, îmi aduc aminte de o excursie pe la sfîrşitul lui martie. Era neaşteptat de cald. Ajungînd sus, pe deal, mi-a fost sete şi, cum nimeni nu avea apă, am început să mânînc zăpadă; rămăsese destulă prin văgăuni, între rîpe. Am zăcut apoi, bolnav, aproape două săptămîni.
Cînd mă întorceam de la şcoală, mi-era totdeauna sete. Căci veneam alergînd, înfruntîndu-mă cu băieţii, bătîndu-ne cu ghiozdanele — şi ajungeam murdar şi'transpirat. înainte

de a prinde cineva de veste, beam pe nerăsuflate cîteva căni, apă proaspătă de la cişmea. Libertatea aceasta am pierdut-o cînd părinții s-au hotărît să ia o guvernantă cu care să vorbim franțuzeşte. într-o zi, tata a cerut trăsura şi s-a dus la gară. S-a întors cu un fel de cucoană foarte brună, cu un neg mare, negru, pe obraz şi mirosind a tutun. Vorbea perfect româneşte şi îşi răsucea necontenit țigări deasupra unei tabachere, pe jumătate plină cu tutun auriu. Am simțit chiar în seara aceea că părinții, şi mai ales mama, erau dezamăgiți. Guvernanta era prea bătrînă, fuma prea mult şi nici măcar nu vorbea bine franțuzeşte. A rămas doar cîteva săptămîni. Cred că pretextul despărțirii l-am procurat, fără să vreau, eu. Guvernanta hotărîse că nu mai am dreptul să beau apă cînd mă întorceam de la şcoală, pe motivul că eram transpirat. Nu mai aveam voie să mă apropii de cişmea, nici să intru în bucătărie sau în sufragerie. Pînă la masă, trebuia să rămîn în odaia noastră, a băieților, care era totodată şi odaia guvernantei. Sufeream îngrozitor de sete. într-o zi, profitînd că rămăsesem singur în odaie, am început să cotrobăiesc. în dulap, am dat peste o sticlă pe care era scris „Acid boric". Ştiam că soluția asta se întrebuințează ca dezinfectant, dar mi-era prea sete. Am băut aproape jumătate de sticlă. Nu m-am simțit rău decît mai tîrziu, şi atunci i-am spus mamei. întins pe pat, pre-făcîndu-mă mai bolnav decît eram, ascultam, ca o mîngîiere, dialogul amar, repede înăsprit între guvernantă şi mama.
La Cernavodă, ca şi la Rîmnicul Sărat, aveam trăsură cu cai. Deşi ofiţer de infanterie, tata avea mare slăbiciune pentru cai. Ne povestea prea arareori despre copilăria şi adolescența lui la Tecuci, dar nu uita niciodată să pomenească de caii pe care îi călărea fără şa şi despre şopîrlele pe care le ascundea în sîn şi le ducea acasă. Foarte probabil, pasiunea pe care am avut-o de copil pentru tot felul de animale am moştenit-o de la el. Şi e curios că singurul accident serios l-a avut datorită calului lui favorit. în timpul campaniei din 1913, a fost rănit uşor la umăr, dar calul, speriindu-se, s-a smucit brusc şi l-a trîntit. Cîteva luni, tata a purtat brațul în ghips.
De trăsura noastră cu cai se leagă cea mai dramatică amintire din copilărie. Mama venea de la Bucureşti şi ne dusesem la gară s-o întîmpinăm. Ne întorceam toți în trăsura încărcată
cu valize şi pachete. Drumul către casă trecea prin fața podului. Era o şosea zdrențuită, cu praful de o palmă, şi la un moment dat cobora brusc, ca pe un povîrniş. Nu mai ştiu de ce s-au speriat caii. Dar au luat-o la goană chiar cînd drumul începea să coboare. Zadarnic au încercat vizitiul şi cu tata să-i oprească trăgînd, opintindu-se, de hățuri. Trăsura parcă îşi ieşise din minți. Se rostogolea la vale, trosnind şi huruind, plecîndu-se cînd pe două roți, cînd pe celelalte două, săltînd, împingîndu-se în cai, lovindu-i, asmuțindu-i. Mama începu să țipe şi, nemaiştiind ce să facă, ne cuprinse cu o mînă, iar cu cealaltă începu să zvîrle pachetele. Gestul acesta mi se păru atît de nebunesc, încît îi cuprinsei genunchii şi începui s-o implor să nu le mai zvîrle — căci bănuiam ce bunătăți şi cîte daruri sînt ascunse în pachetele acelea. Nicu se agățase de brațul mamei, prea speriat ca să mai poată plînge. Mama m-a apucat cu celălalt braț şi m-a tras lîngă ea. Atunci am văzut: trăsura se îndrepta de-a dreptul spre rîpa de lîngă pod, care se prăvălea în Dunăre. Ani de-a rîndul m-au urmărit acele clipe lungi, în care aşteptam să ajungem pe muchia prăpas-tiei şi să ne prăvălim. îmi era frică, dar eram totodată fascinat de prăpastia pe care o vedeam, şi totuşi nu îndrăzneam să cred că totul se va sfîrşi acolo. Mai tîrziu, cînd ne aminteam şi comentam aceste întîmplări, mama îmi spunea că, fără să ştiu, credeam şi aşteptam o minune.
Sentinela de la pod a înțeles că din trăsură era peste putință de oprit caii şi a alergat înaintea lor. A apucat arma cu amîndouă mîinile, a înălțat-o în aer şi a început să răcnească. Au mai sărit atunci încă doi soldați de pe pod. împreună au izbutit să oprească trăsura la vreo cîțiva metri de rîpă. Tata a sărit

jos şi i-a îmbrăţişat. Caii tremurau şi-şi zvîcneau capetele cînd într-o parte, cînd în cealaltă, parcă ar fi încercat, zadarnic, să alunge o nălucă.
Cred că aceasta a fost ultima noastră plimbare cu trăsura. Vara am petrecut-o la Techirghiol, iar în toamna anului 1914, puţin după izbucnirea războiului, tata a fost strămutat la Bucureşti.
După cîte am înţeles mai tîrziu, tata a hotărît că trebuie să petrecem verile la Techirghiol, făcînd băi de nămol, după ce a întîlnit din întîmplare cîţiva copii scrofuloşi. întîlnirea l-a de-
primat nespus. S-a gîndit imediat la copiii lui, mai ales că doctorul regimentului îi spusese că sîntem „limfatici". Ca să preîntîmpine o eventuală scrofuloză, ne-a dus la Techirghiol. Aveam cinci ani cînd, apropiindu-ne de gara Constanţa, am văzut, din tren, marea. Eram încă copleşit de această descoperire, cînd tata ne-a urcat în autobuz şi am pornit spre Techirghiol. Foarte curînd, am pătruns într-un cîmp de maci şi albăstrele şi a început să miroasă a flori uscate, a praf şi a sare. Aspiram surprins aerul acesta exotic. Apoi, a început să miroasă ghiolul, miros tare, greu, de pucioasă şi gudroane, dar tot atît de elixirant. După vreun ceas, autobuzul s-a oprit la hanul lui Vidrighin, la intrarea în Techirghiol. Ghiolul zăcea, scăzut şi uleios, între mlaştini de nămol. O trăsură a trecut pe lîngă noi, ridicînd o perdea de praf, prin care autobuzul şi-a făcut anevoie drum. Toţi pasagerii îşi apăsau batistele pe gură. Aşa am ajuns în centrul Techirghiolului.
Pe atunci, în 1912, Techirghiolul era încă un sat, avînd doar cîteva clădiri mai arătoase: un hotel modern, cîteva hanuri, stabilimentul de băi fierbinţi, clădiri sumbre ale coloniilor de vacanţă şi patru-cinci vile. Sus, pe deal, nevăzute din şosea, se întindeau bordeie tătăreşti. în vara aceea, tata închirie pentru două luni o cameră spaţioasă într-o vilă. Toată familia făcea, dimineţile, băi calde de nămol. Ne întorceam apoi repede la vilă şi ne culcam din nou, ca să transpirăm. După-amiaza, trebuia să dormim din nou, cel puţin un ceas, ca să ne odihnim. Căci, spunea tata, băile fierbinţi ne epuizau şi de aceea erau atît de miraculoase, pentru că obosesc omul pînă la măduvă, iar după aceea, silindu-l să se odihnească, îl fac mai zdravăn şi mai sănătos.
Tata a fost atît de cucerit de această primă experienţă, încît a hotărît, pe loc, că trebuie să avem o vilă a noastră, în care să putem petrece toată vara. Chiar în acel an, a găsit şi a cumpărat un teren sus, pe deal, şi, cînd ne-am reîntors vara următoare, ne aştepta acolo un început de vilă: două camere cu ve-randă şi o bucătărie în curte. Puţul încă nu era gata şi, cîteva săptămîni, am fost siliţi să cărăm apa de la un vecin. Terenul era calcaros şi a trebuit să-l sfredelească cu dinamită, săpînd mai mult de 15 metri pînă am dat de apă. De abia atunci a înţeles mama că tata s-a grăbit cumpărînd un teren situat atît de sus pe deal. Puţul a costat tot atît cît o cameră. (E drept, aveam apa cea mai rece din tot satul, deşi era atît de tulbure,
încît, înainte de a o putea bea, trebuia s-o lăsăm să se limpezească.) Costişa era atît de dreaptă, încît n-o putea urca nici o trăsură. De la autobuz, cu hamalii şi noi toţi încărcaţi cu pachete şi cutii, trebuia să urcăm cam un sfert de ceas. Pe arşiţă sau cînd ne întorceam de la băile de nămol, urcuşul era un chin. Dacă uitam ceva de cumpărat de la băcăniile de jos, din şosea, trebuia să aşteptăm aproape o jumătate de ceas, pînă ce unul din noi se ducea şi se întorcea în pas alergător.
Dar spiritul de întreprindere al tatei nu s-a oprit aici. A socotit că, dacă va mai clădi încă o serie de odăi, le-ar putea închiria în timpul verii. Şi, după ce-şi vor scoate cheltuielile, din banii cîştigaţi vor putea strînge zestrea surorii noastre, Cornelia, care se născuse cu cîţiva ani înainte. în anul următor, „Vila Cornelia" avea şase odăi. Nu ştiu cînd şi cum au fost mobilate, dar puţin timp după ce-am venit noi au început să sosească şi chiriaşii. Zadarnic a încercat mama să se opună, tata avea planuri mari: grădini de zarzavat, pepinieră de flori, livadă cu pomi fructiferi. în timpul anului, venea de cîte ori putea, de la Cernavodă sau de la Bucureşti, să sădească pomi şi să mărească grădina. Cumpărase încă un teren, în spatele şi în coasta vilei, pe care se gîndea să clădească bucătării şi odăi de servitori (crezînd că astfel va atrage chiriaşi bogaţi).
Acestui entuziasm, i-a pus capăt intrarea României în război. Doi ani, n-am mai avut nici o ştire despre „Vila Cornelia". Cînd ne-am dus din nou la Techirghiol, în vara lui 1919, n-am mai găsit decît zidurile. Unul din vecini spunea că vila fusese locuită şi apoi prădată de trupele bulgare. Dar o parte din mobilă am găsit-o mai tîrziu, risipită pe la casele din sat.
Din acele dintîi vacanţe de vară la Techirghiol mi-a rămas şi acum amintirea amurgurilor tîrzii, pe care le aşteptam pe deal, printre euforbii şi melci. Se vedea ghiolul pînă la Eforie şi Tuzla, iar dincolo de el, ca un dig uriaş sprijinind cerul, se înălţa marea. Nu prea departe, pe mîna dreaptă, se aflau bos-tănăriile, de unde cumpăram pepenii verzi şi cantalupii. De cealaltă parte, nevăzute, se întindeau bordeiele tătăreşti. La căderea serii, se auzeau cîinii şi venea dintr-acolo fumul acru de balegă arsă

amestecată cu paie. Ani de-a rîndul, fumul acesta înecăcios a întruchipat pentru mine prezența Dobrogei, prolog la *O mie și una de nopți.*
Cînd am ajuns la București, la începutul toamnei 1914, casa din Strada Melodiei era încă în reparație. Cîteva săptă-mîni, am locuit în casele bunicilor, la capătul bulevardului Pache Protopopescu. Casele acestea fabuloase le cunoșteam deja de mic copil. Fusesem pentru întîia oară într-o primăvară, cînd aveam vreo patru-cinci ani. îmi rămăsese amintirea unei curți enorme, întinzîndu-se între grajduri și hambare, și a unei nesfîrșite livezi. Era într-adevăr nesfîrșită; n-am ajuns la capătul ei decît după ce împlinisem opt ani. Am ajuns pînă acolo întovărășit de Nicu și de cea mai tînără dintre surorile mamei, Viorica, doar cu cîțiva ani mai mare ca noi. Acolo, la capătul livezii, am dat peste cîteva movile pe care crescuseră bălării, niște cotețe vechi, pe jumătate putrezite, maldăre de cărămizi uitate și un gard de lemn gata să cadă, susținut pe alocuri de pari groși înfipți în pămînt. Cînd am ajuns, ne-am suit toți trei pe una din movile și am privit peste gard. Nu se vedeau decît zarzări, pruni, gutui, aceiași pomi ca și în livada bunicilor. Dar nu se mai auzeau găinile, nici cîinii, ci numai zumzet de albine și tot felul de zgomote mărunte, necunoscute.
„Și asta a fost a noastră", ne-a spus Viorica.
Cu vreo cincizeci de ani mai înainte, tot pămîntul acela fusese al străbunicului. Bulevardul Pache Protopopescu nu fusese încă tăiat, și pe aici se întindeau livezi și grădini de zarzavat. Oborul de vite era aproape. Casa bătrînească, din față, fusese cîndva han. Odaia cea mare păstrase încă o parte din tejghele și polițele pe care se aflau căni de pămînt, sticle, pahare. într-un colț al odăii, în spatele tejghelei, se afla ghiventul beciului. Bunicul cobora, la fiecare prînz, să scoată vin proaspăt din unul din butoaie.
Mai tîrziu, din povestirile unchilor mei, frații mamei, am aflat că, după ce străbunicul renunțase să mai țină hanul, se mulțumise, vreo zece ani, cu o circiumă. Unchiul Mitache își amintea de timpul cînd se întorcea de la școala primară și găsea cîrciuma plină, și tată-său, bunicul meu, îl punea să recite poezii, ca să se însenineze geambașii. Apoi, cîțiva ani după moartea străbunicului, bunicii au renunțat și la cîrciu-mă. Familia se înmulțise simțitor și au trebuit să clădească alte cîteva camere suplimentare. Bunicii au avut paisprezece copii, dar trei au murit cît erau încă sugaci. Fata cea mai mare, Didina, era măritată de cîțiva ani, cînd bunica a mai adus pe lume ultimii doi copii, pe Viorica și Traian. Cînd am venit noi să locuim pe bulevardul Pache Protopopescu, tocmai se clădise, în spatele fostului han, încă o casă, în care trăiau trei din unchii mei.
Mai tîrziu, am aflat o parte din povestea străbunicului. Tatăl lui venise de copil la București, muncise cîțiva ani argat la grajdurile de la barieră, ajunsese vizitiu de diligentă, apoi geambaș, și în cele din urmă cumpărase nu știu cîte hectare de grădină și-și clădise hanul. Nimeni nu știa exact să-mi spună de unde venise străbunicul. De Ia Dunăre, spunea unchiul Mitache. De la Olt, pretindea una din mătuși, și-mi spunea chiar numele satului: Arvirești. Drept dovadă îmi amintea că pe mama o chema Ioana Arvira. în orice caz, îmi plăcea să mă știu descinzînd dintr-o familie de răzeși moldoveni și un hangiu de la Dunăre sau de la Olt. Tatăl bunicului din Tecuci fusese răzeș, și mă mîndream că eram doar la a treia generație de la opinci, că, deși născut și crescut la oraș, eram încă atît de aproape de „talpa țării". Cînd, adolescent, au început să mă încerce crizele de melancolie și tristețe, îmi spuneam că astea fac parte din zestrea mea moldoveana. Uneori, mă răzvrăteam împotriva acestei aplecări către visătorie și contemplație, a tendinței de a mă întoarce în trecut și a mă lăsa doborît de amintiri — mă răzvrăteam împotriva sîngelui meu moldovenesc și chemam în ajutor zăcămintele de energie ale familiei mamei, spiritul de aventură, puterea de muncă și dîrzenia, vitalitatea aproape vulgară a crescătorilor de cai de la Dunăre. într-una din aceste revolte contra melancoliei, am scris și publicat în „Cuvântul", din 1927, cînd eram deja student, un foileton: *împotriva Moldovei,* care a stîrnit o lungă polemică. Evident, simplificam prea mult lucrurile. Dar continuu totuși să cred că aceste două eredități s-au înfruntat necontenit în adîncurile ființei mele, ajutîndu-mă astfel să cresc, învățîndu-mă să nu mă identific complet cu nici una dintre ele; în cele din urmă, si-lindu-mă să-mi capăt un altfel de echilibru, pe care să-l do-bîndesc plecînd de la alte date și utilizînd alte mijloace.
Nu știu cum s-au cunoscut părinții mei. Cînd s-au căsătorit, tata era flăcău tomnatec; avea vreo cincisprezece ani mai mult ca mama. în fotografia nupțială, de prin 1904, tata nu arăta cei 35 de ani pe care îi avea, cu toate că era deja ple-

șuv. Brun, uscat, cu mustața neagră, în furculiță, cu sprînce-nele groase și ochi oțeliți, pătrunzători, tata părea că nu îm-bătrînește. Avea o mare rezistență fizică. La 70 de ani, umbla pe jos de la un capăt

la celălalt al Bucureştiului şi nu putea rămîne o clipă locului; îşi găsea necontenit de lucru, în casă, în pivniță, în curte. Era de felul lui frugal, dar la petreceri mînca şi bea cît cinci. După ce-a ieşit la pensie şi s-a hotărît să se ocupe serios de educația noastră, ajunsese obositor; i se părea că trebuie să ne învețe necontenit cum să ne purtăm şi mai ales, cum îi plăcea lui să spună, să ne „facă morală". în ultimii ani de liceu, aproape la fiecare masă ne ținea o lungă predică, de altfel necontenit întreruptă de interjecțiile şi glosele exasperate ale mamei.

Despre părinții mei, dar mai ales despre mama, voi avea mereu de spus în decursul acestor amintiri. Deocamdată, aş vrea doar să adaug că, la instalarea noastră definitivă la Bucureşti, mama era încă foarte tînără, nu împlinise încă 30 de ani. Pe atunci, era frumoasă şi încă elegantă, dar puțini ani mai în urmă, în timpul ocupației germane şi imediat după război, cînd am sărăcit, mama a renunțat treptat la eleganță şi cochetărie. La 35 de ani, a hotărît că nu mai e tînără, că are copii mari şi că trebuie să trăiască numai pentru ei. N-a mai vrut să-şi cumpere nimic pentru ea, şi ducea singură toată casa, renunțînd, vreo zece ani, chiar la o biată slujnică de la țară, ca să-şi poată ține copiii la liceu şi universitate. în schimb, îmi dădea întotdeauna oricîți bani îi ceream ca să-mi cumpăr cărți. Am ghicit mai tîrziu că prin mine îşi îndestula, într-un anumit fel, setea de lectură pe care o avusese în prima tinerețe. I-a plăcut întotdeauna să citească, dar, după ce s-a retras tata cu regimentul în Moldova şi ea a rămas singură cu noi, răgazul pentru lectură se împuțina din zi în zi. Păstrase totuşi cîteva cărți de căpătîi, şi nu se culca niciodată fără să deschidă *Psaltirea, Anna Karenim* sau *Poeziile* lui Eminescu.

în tot timpul copilăriei şi al adolescenței, familia mamei a constituit un univers inepuizabil, plin de secrete, bogat în surprize. Erau, înainte de toate, casele din bulevardul Pache, odăile acelea de stiluri şi secole diferite, de la odaia cea mare, care fusese ospătăria hanului şi, mai tîrziu, cîrciumă — încăpere întunecată, afumată, cu tavanul jos, cu pereții acoperiți
de scoarțe, mirosind a vin, a gaz şi a cojoace de oaie (bunicul purta încă cojoc şi căciulă), pînă la odăile noi din spate, clădite cu ferestrele la răsărit, scăldat în soare, cu mobilă „modernă" şi urîtă; cu paturi înalte, prevăzute în cele patru colțuri cu globuri mici, strălucitoare, de alamă. Mai erau, apoi, odăile mătuşilor mele, legate de fosta ospătărie printr-un coridor îngust şi întunecat. In acea toamnă 1914, dormeau acolo, în trei odăi, cinci mătuşi, cea mai mare de vreo douăzeci de ani, cea mai mică de zece. Acolo începea o altă lume. Era un microcosmos de perne şi pufuri şi coşuri întregi cu voaluri de mătase şi panglici, reviste ilustrate, cărți poştale colorate, fel de fel de cărți, de la manualele clasice ale gimnaziului „Notre-Dame de Sion" ale celor mai tinere, la romanele lui Rădulescu-Niger, *Decameronul* sau romanele în fascicule ale celor ce aşteptau să se mărite. (Dar curînd a venit războiul, frații lor s-au retras în Moldova, iar cea mai mare dintre surori, Mărioara, nu s-a măritat decît în 1919.) Era, mai ales, pivnița mare şi veche, pivnița hanului înfundată cu butoaie de vin, putini cu brînză sau cu murături, găleți şi alte nenumărate obiecte pe care încercam să le ghicesc, la flacăra plăpîndă a luminării, cînd mă lua bunicul cu el să aducem vin. Erau, apoi, în curte, magaziile şi hambarul părăsit şi urmele grajdurilor devenite acum şoproane. într-un colț, descoperisem cabrioleta, în jurul căreia inventam atîtea jocuri. Dar, cînd am venit noi, caii fuseseră vînduți şi cîțiva ani în urmă, în timpul războiului, a dispărut şi cabrioleta.

Cu acelaşi fior pătrundeam în istoria familiei mamei, plină de taine şi de ascunzişuri. Prima descoperire a fost că mai aveam un bunic, tatăl adoptiv al mamei, căruia i se spunea Unchiul Mare. Familia mamei se numea Vasilescu, dar mama fusese înfiată de Unchiul Mare şi-şi schimbase numele în Stoe-nescu. Cred că acest unchi era fratele sau fratele vitreg al bunicii. Nu ştiu nimic de trecutul lui, pentru că, atunci cînd am sosit noi la Bucureşti, aproape toată familia era certată cu el. Ştiu doar că, datorită insistenței lui, mama urmase liceul la „Notre-Dame de Sion", şi casa din Strada Melodiei îi fusese dăruită tot de el. Nu ştiu de ce s-au certat. Probabil pentru că Unchiul Mare se recăsătorise la bătrînețe cu o femeie slăbuță, foarte oacheşă şi cu un neg mare deasupra buzei. Familia mamei o socotea de felul ei țigancă. în orice caz, nimeni din familie nu-i vizita în afară de tata. Şi poate el o făcea numai
pentru că trebuia să ne întovărăşească pe noi, copiii. O dată, de două ori pe an, mama ne îmbrăca cu hainele cele mai frumoase şi ne spunea că trebuie să mergem la Unchiul Mare. Mi-l amintesc anevoie, căci l-am văzut doar de cîteva ori, şi a murit la începutul războiului. Era foarte bătrîn, dar se ținea drept, înalt, şi era cu totul diferit de bunicul din bulevardul Pache. Era îmbrăcat totdeauna elegant, în timp ce bunicul purta pantaloni largi, cămaşa descheiată la gît şi cojoc şi drept batistă folosea basmale roşii.

Un alt mister îl alcătuia meseria unchilor mei, frații mamei. Curînd, aveamțsă descopăr că cei mari —

Mitache, Pe-trică şi Nae — lucrau într-un magazin de fierărie din Calea Moşilor, aproape de Biserica „Sf. Gheorghe". Era un magazin uriaş, cu intrarea pe două străzi. De cîte ori mă duceam acolo, mă întîmpinau camionagii încărcînd sau descărcînd tablă, drugi de fier, lădițe cu cuie. Firma magazinului era „Borănes-cu şi Succesorii". N-am ştiut niciodată cine fusese Borănescu, dar succesorii erau unchii mei mai mari. Mitache avea pe atunci vreo 30 de ani. Era blond, nu prea înalt, cu mustața roşcată. Mai tîrziu, avea să se îngraşe, căci îi plăceau mîncă-rurile alese, vinurile bune, ospețele nesfîrşite cu prietenii şi lăutari. Se înțelegea bine cu mama şi, după ce s-a întors din Moldova, în 1918, a locuit la noi, în Strada Melodiei, vreo doisprezece ani, pînă ce s-a însurat. Dar căsătoria n-a durat mult şi, prin 1935, unchiul Mitache s-a reîntors să locuiască în căsuța unde se retrăseserâ părinții mei.
Acestui unchi îi datorez mai mult decît i-aş fi putut răsplăti, în tot cursul liceului, mi-a fost confident şi mecena, iar cînd am plecat în India, el mi-a dat bani de drum. Pînă prin 1916, era un om bogat. Războiul şi, mai tîrziu, trustul fierului l-au sărăcit treptat. Destinul lui a fost, de altfel, al întregii fa-milii. Cînd s-a întors din Moldova şi a îmbrăcat hainele civile, tata a înțeles că nu va putea ține trei copii la şcoală dintr-o pensie de căpitan. Din fericire, ne rămăsese casa din Strada Melodiei. Foarte curînd, am închiriat-o, şi noi cinci ne-am mutat definitiv în cele două odăi de la mansardă. Asta s-a petrecut în 1919, cînd aveam 12 ani. Eram obişnuiți de altfel, pentru că trăisem acolo, mama şi cei trei copii, de cînd Bucu-reştiul fusese ocupat de trupele austro-germane şi casa întreagă fusese rechiziționată. Mansarda aceea a avut o importanță hotărîtoare în viața. mea. Mi-e greu să mă închipui cel
care am devenit mai tîrziu, cel care sînt încă şi astăzi, fără aceste două odăițe scunde, vopsite cu var, cu ferestruici mărunte (una din ele rotundă ca la o cabină de vapor), cu o sobă de cărămidă nemaivăzută, căci avea gura într-o odaie şi trupul în odaia cealaltă. A fost marele noroc al adolescenței şi tinereții mele că am putut locui doisprezece ani acolo, că, mai ales, am putut locui ultimii cinci-şase ani singur.

RĂZBOIUL LA NOUĂ ANI

Casa din Strada Melodiei nr. 1 a fost dărîmată prin 1934-35 şi pe locul ei s-a înălțat un bloc masiv cu cinci etaje. Grădina şi casa se întindeau pe trei străzi: Melodiei, Domniței şi Călăraşi. Intrarea principală era prin Strada Melodiei. Intrai într-o curte pietruită; pe dreapta, se întindea grădina, pe stînga aripa nouă a casei, în care se pătrundea urcînd cîteva trepte de piatră apărate de o marchiză ca un evantaliu de sticlă. Dar pe acolo intrau doar oaspeții, în timpul ocupației ofițerii austro-germani încartiruiți, iar după război, chiriaşii. Noi, ca şi familia şi prietenii, urcam pe o altă scară, mai modestă, care ducea într-un coridor-galerie. în acest coridor se înşiruiau, spre stînga, baia, bucătăria, o odăiță, care a devenit mai tîrziu odaia de culcare a părinților, şi sufrageria. Aceasta din urmă făcea parte din aripa nouă, care cuprindea un enorm salon, un birou, o odaie de musafiri şi două mari dormitoare. La dreapta coridorului, se deschidea o uşă care ducea într-un apartament separat, alcătuit dintr-o mare odaie pătrată şi o cameră de baie. Aici locuia unchiul Mitache.
Cele două aripi ale casei alcătuiau un unghi drept şi, între brațele unghiului, se întindea grădina, neobişnuit de mare pentru cartierul în care se afla, la cîteva sute de metri doar de statuia Rosetti. Era înconjurată de un zid scurt de ciment, din care se înălța grilajul de fier în formă de lance. Tufe de liliac, unele înalte şi dense ca un arbore, alcătuiau în colțul cel mai depărtat al grădinii, acolo unde Strada Melodiei se întîlnea cu Strada Domniței, un fel de boschet. Apărate de o perdea, se aflau o bancă, scaune de fier, o masă.
Cînd ne-am instalat în Strada Melodiei, reparațiile încă nu se sfîrşiseră. în odăile din aripa nouă, se zugrăveau pereții, iar în sufragerie se schimba parchetul. Cînd mă întorceam de
la şcoală, aveam întotdeauna lucruri noi de descoperit: o altă odaie proaspăt zugrăvită, alte mobile descărcate, lăzi şi lădițe goale pe cale de a fi coborîte în pivniță. Căci aici aveam două pivnițe. Una din ele se întindea sub aripa nouă. Era adîncă, cu nisip pe jos, şi era împărțită în mai multe încăperi. în pri-mele trei, se țineau lemnele, cărbunii, butoaiele cu vin şi murături. Dar, în fund, mai era încă o odaie, în care luminările pîlpîiau scurt şi se stingeau, pivniță plină de mistere şi de spaime, pe care n-am cunoscut-o cu de-amănuntul decît mulți ani în urmă.
Cealaltă pivniță fusese împărțită în două, cea mai mare parte fiind transformată în subsol. în fund, era o cameră cu ciment pe jos, care servea drept spălătorie şi în care mi-am instalat mai tîrziu laboratorul. Avea o baie mare de zinc în care nu curgea decît apă rece. în ultimele clase de liceu, în după-amiezile de vară, cînd mansarda se încingea într-atît, încît nu mai puteam suporta arşița nici gol, coboram uneori aici şi mă înfundam, cîteva clipe, în baia plină, înghețată. Parcă m-aş fi zvîrlit într-un lac dintr-o

peşteră de munte.
Nu-mi aduc decît vag aminte de camera în care am dormit aproape doi ani, înainte de a ne strămuta în mansardă. Era una din odăile mari, luminoase, cu ferestrele în strada Călăraşi, în care s-a instalat mai tîrziu un ofiţer bucovinean din armata austriacă. îmi amintesc doar mirosul de zugrăveală proaspătă şi soarele puternic, care ne deştepta dimineţile.
Trecusem acum în clasa a Ii-a primară, la şcoala din strada Mîntuleasa. Era o clădire mare, robustă, străjuită de castani, cu o curte vastă în spate, în care ne jucam în timpul recreaţiilor. Directorul avea un băiat cocoşat, student la medicină, cu care ne întîlneam adesea pe drum. El a observat cel dintîi că eram destul de miop şi a încercat să mă înveţe cum să citesc fără să-mi obosesc ochii. Citeam şi acum ce-mi cădea sub mînă, pentru că biblioteca tatei îmi era interzisă. Dar, pe nesimţite, mă desprindeam de patima cititului. Aveam atîtea alte lucruri la îndemînă. Prin faţa casei, trecea tramvaiul cu cai. Venea de la statuia Rosetti şi chiar în dreptul casei noastre îşi încetinea mersul ca să cotească spre strada Călăraşi, împreună cu Nicu, iar mai tîrziu cu cîţiva prieteni de seama mea, îl aşteptam cuminţi în faţa porţii, prefăcîndu-ne că stăm de vorbă. Dar îndată ce tramvaiul făcea cotul, alergam după el şi ne agăţăm, pitindu-ne ca să nu ne observe taxatorul. Aveam de altfel grijă să fim întotdeauna cu capul gol, nu cumva să ne poată confisca taxatorul şepcile.
Ani de zile, jocul acesta m-a fascinat. Ajunsesem mare meşter şi începeam să învăţ cum să mă caţăr, din mers, chiar de tramvaiul electric nr. 14. Mă plimbam aşa agăţat, de la statuia Rosetti pînă la Brătianu, şi înapoi. Uneori, mă prindea taxatorul şi mă trăgea de urechi, dar acceptam cu mîndrie ris-cul acesta. O singură dată m-am simţit vinovat şi umilit, cînd mama s-a întors acasă tristă, abătută, şi ne-a spus: „Erau doi domni lîngă mine, în tramvai, şi, cînd v-au zărit, unul din ei a spus: iată şi haimanalele Căpitanului!... Mai mare ruşinea!" a adăugat ea, oftînd.
Asta se petrecea mai tîrziu, cînd tata se retrăsese cu regimentul în Moldova. îmi aduc aminte cît am fost de tulburat. Aş fi preferat orice altfel de pedeapsă. Dar, cîteva zile după aceea, uitasem — şi mă întorceam la jocul meu favorit.
în acei doi ani cît a stat cu noi la Bucureşti, tata a avut timp să descopere că, în afară de talentul meu de pianist — pe care îl considera excepţional —, aveam şi o voce fără pereche, îmi aducea necontenit romanţe, doine şi arii de operetă, pe care învăţam să le cînt acompaniindu-mă singur la pian. Entuziasmat de vocea mea de sopran, tata hotărîse că trebuie să încep şi lecţii de canto. Nu ştiu la ce profesor s-a dus, dar s-a întors abătut acasă. Maestrul îl sfătuise să aştepte să mi se schimbe vocea şi să se reîntoarcă, aducîndu-mă şi pe mine, cînd voi avea 16-l7 ani.
în acei ani, tatei îi plăcea să creadă, şi uneori credeam şi eu, că voi ajunge un mare pianist. Stăruia să exersez cel puţin un ceas-două pe zi, socotind că se poate ajunge un virtuoz atît de uşor. De fapt, talentul meu era destul de modest. Aşa cum am înţeles mai tîrziu, aveam o ureche perfectă (auzeam o notă falsă chiar în fanfara de 50 de persoane a Liceului „Spiru Haret") şi aveam destulă sensibilitate, multă imaginaţie. Dar ceea ce îmi lipsea cu desăvîrşire era memoria. Repetam de zece, cincisprezece ori o melodie simplă, şi tot nu eram în stare s-o memorez fără greş. Poate şi mai grav: n-am izbutit niciodată să-mi însuşesc tehnica unui adevărat pianist. Nu aveam destulă răbdare şi scurtam pe cît puteam timpul consacrat gamelor. îndată ce-am izbutit să cînt sonatele lui Bee-thoven, am început să descifrez concertele lui Rahmaninov,
şi de-atunci am prins acest obicei: rămîneam ceasuri întregi la pian, improvizînd variaţiuni pe cîte o melodie din Rahma-ninov.
Cînd am ajuns să cînt de la un capăt la altul concertele lui Rahmaninov, ştiam că nu voi ajunge niciodată un bun pianist, dar iubeam prea mult muzica pentru a putea renunţa la cele cîteva ceasuri de pian pe zi. Asta se întîmpla mai tîrziu, cînd eram la „Spiru Haret" şi mă „produsesem" la toate ser-bările liceului, ba dădusem chiar un concert împreună cu Nicu. Cred că acest concert a fost ultimul act de autoritate al tatei. Era după întoarcerea lui din Moldova. Aveam un profesor de pian destul de generos, care s-a lăsat convins de entuziasmul tatei şi a acceptat să mă prepare pentru un concert public. Tata a închiriat o sală pe Bulevardul Academiei, a tipărit afişe şi, fiind acum la pensie şi avînd tot timpul liber, s-a ocupat singur de distribuirea biletelor. Cred că majoritatea biletelor le-au cumpărat rudele, prietenii şi foştii lui camarazi ofiţeri. în după-amiaza concertului, sala era totuşi pe jumătate goală. în partea întîi, am cîntat cîteva bucăţi împreună cu Nicu şi Sonata „Patetica". Am cîntat-o mult mai prost decît o cîntam acasă, şi asta m-a descurajat. Partea a doua a concertului a fost detestabilă. îmi era ruşine. Şi totuşi, au apărut cîteva cronici în care se vorbea despre un talent care promite.
Tîrziu, în timpul studenţiei, am simţit că orele pe care le consacram pianului erau ore pierdute pentru

studii. Trăiam atunci o perioadă de febrilitate şi exces şi nu mai ştiam cum să găsesc timp (ajunsesem să dorm cîteva ore pe noapte). Iar, pe de altă parte, simţeam că mă risipesc prea mult şi mi-era teamă că dispersarea aceasta frenetică mi-ar putea fi fatală. Atunci m-am hotărît să renunţ la pian. La început, mi-a fost greu. Coboram din mansardă, mă duceam în salon şi dam tîrcoale pianului. Uneori, îl deschideam şi cîntam cîteva lieduri. Cu timpul, am început să mă obişnuiesc, mai ales că destul de curînd după aceea am plecat pentru trei luni în Italia. Doar în 1929-l930, la Calcutta, n-am mai putut rezista, în pensiunea doamnei Perris din Ripon Street se afla un pian şi, îndată ce l-am văzut, m-am aşezat în faţa lui şi-am cîntat cîteva ceasuri tot ce-mi mai aduceam aminte şi ce mai puteam improviza după trei-patru luni de aproape totală între-
rupere. Am scris apoi acasă, să-mi trimită bucăţile mele favorite. A fost ultima zvîcnire a vocaţiei mele de pianist.

îmi plăcea să mă duc la Şcoala Mîntuleasa. învăţam acolo tot lucruri pe care le cunoşteam deja. Căci, o săptămînă după ce începuse şcoala, citisem deja manualul. Doar în toamna anului 1916 lucrurile s-au desfăşurat altfel. Eram în clasa a IV-a primară şi, înainte de a se deschide şcoala, România intrase în război. Ca toată lumea, marcam cu stegulețe tricolore pe o hartă înaintarea trupelor române în Ardeal. Unchii mei fuseseră mobilizaţi, dar, cu excepţia celui mai tînăr, rămăseseră toţi la Bucureşti. Apoi, am aflat de dezastrul de la Turtucaia. Stătea atunci la noi o prietenă de la Cernavodă, care tocmai îşi pierduse soţul, colonel pensionar. Băiatul ei, proaspăt sublocotenent, era în garnizoana de la Turtucaia. într-o zi, i-a venit vestea că murise. Nu-mi mai aduc aminte cum a reacţionat pe loc. A mai rămas la noi cîteva săptămîni, apoi s-a mutat în cealaltă parte a Bucureştiului. Dar venea adesea să ne vadă şi continua să vorbească despre fiul ei, sublocotenentul. Spunea: „Acum ar fi împlinit 24 de ani. Acum ar fi luat concediu. Acum şi-ar fi găsit o fată, s-ar fi logodit. Acum ar fi fost înaintat locotenent..." Nopţile, auzeam sergentul de stradă strigînd: „Stinge lumina!" Apoi, într-o noapte, au început să sune clopotele de la Mitropolie şi curînd am auzit tunurile antiaeriene. Venea ze-pelinul. A continuat să vină aşa, în fiecare noapte. Plutea leneş pe deasupra Capitalei, zvîrlea cîteva bombe, apoi dispărea îndreptîndu-se spre Dunăre. Tata şi unchiul stăteau în grădină, ca să vadă cum îl vor da jos obuzele antiaeriene. într-o noapte, ne-a chemat şi pe noi şi ni l-a arătat. Aşa cum îl prinseseră reflectoarele şi-l întovărăşeau în cursa lui leneşă pe cer, părea un trabuc uriaş. O dată, s-a răspîndit zvonul că ar fi fost atins de un obuz şi ar fi căzut, în flăcări, pe malul bulgăresc al Dunării.

Cînd veneau aeroplanele germane, mama ne silea să co-borîm în pivniţă. Semnalul îl dădeau clopotele de la Mitropolie, şi apoi se auzeau şi clopotele celorlalte biserici, întocmai ca în noaptea de înviere. De obicei, avioanele veneau către sfîrşitul dimineţii, puţin timp înainte de masă. Le zăream, ca pe nişte porumbei argintii, sticlind în soarele cald de
septembrie, urmăriţi de nouraşii albi ai obuzelor. Cîteva baterii erau instalate pe maidanul Primăriei, lîngă statuia lui Brătianu, la vreun kilometru de casa noastră. Auzeam pocnetele scurte, surde, ale tunurilor şi auzeam uneori schijele căzînd pe case şi pe trotuare. O dată, mă dusesem să cumpăr ceva de la un magazin de pe bulevardul Brătianu. Cînd s-a dat alarma, am pornit în grabă spre casă, cu coşul încărcat sub braţ. Dar foarte curînd au început să cadă schijele, şi un sergent m-a fluierat. Am intrat într-un gang. Se mai aflau cîţiva trecători refugiaţi acolo. La răstimpuri, cineva se încumeta să iasă pe trotuar, privea cerul şi ne informa de ce se mai în-tîmplă. Deodată, am simţit o explozie, cu totul deosebită de celelalte, ca şi cum bomba ar fi căzut foarte aproape. Cînd, după o jumătate de ceas, m-am întors acasă, am văzut unde căzuse: în veranda unei case de pe Strada Melodiei. Cîţiva răniţi şi un bărbat ucis. O schijă îi retezase capul. Am fost a doua zi, cu mama, să-l văd. Era întins pe o masă între flori, cu capul prins neîndemînatec de trunchi şi bandajat.

Aflam mereu de înfrîngeri, dar nu mă îndoiam de biruinţa finală a trupelor româneşti. Ca toţi cei care trecusem prin clasele primare, credeam că armata noastră e invincibilă. în-frîngerile, dacă erau cu adevărat reale, se datorau exclusiv greşelilor generalilor.

Tata se întorcea acasă tot mai posomorit. Cînd am aflat că unchiul Costică părăsise Capitala, am înţeles că situaţia se agravase simţitor. Pentru că era mobilizat ca şofer al colonelului Sideri, unchiul Mitache credea că are informaţii sigure. Ne încuraja, asigurîndu-ne că o mare bătălie este în pregătire. Dacă o cîştigăm, Capitala este salvată. Tata ne mai spunea că vor fi lupte şi în jurul Bucureştiului, că forturile vor rezista, în cel mai rău caz, cîteva zile.

Noi, băieţii, ne pregăteam de asediu. De altfel, deja de cîteva săptămîni aveam sentimentul că particip la război. Pe la mijlocul lui septembrie, fusesem chemaţi la şcoală. Ni se spusese să aducem ziare vechi, ace de cusut şi un mosor cu aţă albă. Un tinerel ne-a întrebat dacă ştim să coasem, şi apoi ne-a

explicat despre ce era vorba. Curînd va veni iarna, ne-a spus el, şi soldații noştri au nevoie de haine călduroase. S-a dovedit că hîrtia ține cald. Trebuie să facem cămăşi de hîrtie

și ne-a explicat cum să le croim şi cum să le coasem. La început, cîteva zile, croia numai el singur. Lua mai multe jurnale, le aşeza bine unul peste altul şi tăia un semicerc la marginea de sus. Noi coseam apoi marginile (erau uneori cinci, sase foi, şi mergea greu: se rupea acul, ne înțepam, rupeam hîrtia). Două asemenea fețe erau cusute împreună, în aşa fel încît alcătuiau un soi de pieptar.
Vedeam adesea cercetaşi purtînd la braț o bandă albă cu o cruce roşie, semn că erau sanitari. Mi-ar fi plăcut să am cîțiva ani mai mult să pot fi şi eu utilizat într-un spital de campanie. Ispita era prea mare, şi pînă la urmă n-am putut rezista. Am găsit undeva o bucată de postav roşu, am croit o cruce şi am cusut-o pe o bandă albă. Uneori, punîndu-mi-o la braț, ieşeam pe furiş în stradă. Mi se părea că trecătorii mă privesc mişcați.
Aşa mă aflam o dată în poartă, cînd în fața mea s-a oprit o maşină. Unchiul Mitache a sărit grăbit, fără să mă vadă, şi a intrat în curte. Tîrziu, m-am auzit strigat. înțelesei că mama plînsese, dar m-am prefăcut că n-am observat nimic. Unchiul ne-a sărutat pe toți, apoi a apucat valiza şi s-a îndreptat spre maşină. „E mare prăpăd", ne-a spus cînd a pornit maşina.
Tata a plecat a doua zi, tot în grabă. Speram pînă în ultimul moment că ne va lua cu el în Moldova, aşa cum fusese vorba cînd se răspîndiseră la Bucureşti primele zvonuri despre atrocitățile bulgarilor. Ştiam, de asemenea, că şi cerce-taşii se pregătesc să se retragă împreună cu trupele şi niciodată n-am suferit mai mult că nu împlinisem încă zece ani. (Auzisem că nu poți fi cercetaş înainte de zece ani.)
Nu mai ştiu cum a decurs despărțirea de tata. încercam să mă simt trist, zdrobit. în fond, eram mîndru de el, de uniforma lui de campanie, de revolverul pe care îl purta la centiron. Ordonanța îi dusese lada de campanie în curte şi aştepta lîngă ea. în fața porții, tata nu uită să ne mai dea încă o dată sfaturi, să ne spună cum să ne purtăm.
Toată noaptea aceea, s-au auzit explozii şi bubuituri. în mai multe locuri, cerul se înroşise şi începuse să pîlpîie. Săriseră în aer forturile şi arsenalul, am aflat a doua zi. A fost o noapte lungă, grea, parcă anevoie de urnit din loc. Dar, cînd s-a făcut dimineață, totul părea ca mai înainte. La şcoală, clasa era pe jumătate goală şi, după vreun ceas de aşteptare, a venit directorul şi ne-a spus să ne ducem acasă. Ne-a spus că
Bucureştiul a capitulat şi că foarte probabil intrarea trupelor inamice va avea loc a doua zi.
în acea după-amiază, un sergent ne-a adus proclamația primarului, în care se mai spunea că armele de orice fel trebuie depuse la comisariat în 24 de ore şi că anumite locuințe vor fi rechiziționate pentru încartiruirea trupelor austro-ger-**mane.** Ne-am sfătuit îndelung, mama, noi şi Lina — una din surorile mamei care venise să locuiască la noi —, ce să facem cu puşca de vînătoare şi cu pistoalele vechi pe care le aveam, j Am hotărît să păstrăm puşca şi să zvîrlim pistoalele. Tîrziu, j în noaptea aceea, cu teamă şi exaltare, le-am dat drumul într-o gură de canal.
In dimineața următoare, trupele austro-germane au început să pătrundă în Bucureşti. Am văzut şi eu capul coloanei cînd ajunsese în dreptul statuii Rosetti. Un detaşament de ulani, pe cai mari, albi, înainta la pas, cu lăncile rezemate în tureatca cizmei. Priveau zîmbind, obosiți, grupul de copii şi curioşi de pe trotuare. Mi s-a părut mie sau am văzut aievea o fetiță făcînd un pas înainte şi întinzînd un buchet de flori? Am simțit cum lumea din jurul meu se frămîntă nedumerită. „Trebuie să fie nemțoaică", şopti cineva. Se auzeau — grele, pietroase — copitele cailor tăind tăcerea de pe bulevard. După ce s-au depărtat şi a venit rîndul batalioanelor de bavarezi, m-am întors acasă.
în după-amiaza aceea, am descoperit că mă pot consola, că mă pot răzbuna chiar. S-a întîmplat aşa. Mi-am închipuit că într-un lan de porumb din marginea Bucureştiului se as-cunseseră cîțiva soldați români. La început, erau neînarmați, sau aproape; dispuneau de o singură carabină, de cîteva baionete, un revolver. Dar am renunțat repede la această imagine şi i-am înarmat pînă in dinți. La început de tot, erau doar vreo trei, patru soldați şi un ofițer. Dar foarte repede am descoperit că în acelaşi lan de porumb se mai ascunseseră şi alții. Am început să-i adun, să-i organizez. Stăm întins în pat, cu ochii întredeschişi, neştiind prea bine ce se întîmpla cu mine, de unde izvorăşte fericirea aceea secretă, aproape vinovată. Eram agățat de propriile mele năzăriri, legat parcă de ele cu un fir nevăzut, căci, dacă mă trezeam, chemat de mama, simțeam cum se rupe firul şi mă regăseam în lumea de toate zilele, încă emoționat de amintirea celor văzute în închipuire, dar fără înfiorata beatitudine de pînă atunci.

Am învățat în acea după-amiază cum să reiau legătura cu arrnata mea secretă. Era de ajuns să rămîn din nou singur, izolat — într-o cameră, în pivniță, în pod — şi să evoc lanul de la început, aşteptînd să văd tremurînd cei dintîi coceni de porumb. Scena se punea imediat în mişcare. Descopeream mereu alți soldați ascunşi îndreptîndu-se, cu mare grijă, spre locul de concentrare. Către seară, se strînseseră acolo aproape o sută de militari, din ce în ce mai bine înarmați. Sublocotenentul de la început era acum căpitan, şi alți cîțiva tineri ofițeri inferiori veniseră să-l ajute. Unul din ei cunoştea un mare secret. (Inima aproape mi se oprise, descoperindu-l.) Arsenalul nu sărise în întregime în aer, aşa cum crezusem noi. în ultimul moment, unul din locotenenți izbutise să salveze, într-o enormă magazie subterană, numai de el ştiută, un număr considerabil de carabine, mitraliere şi — aflam cu inima precipitîndu-şi bătăile — chiar tunuri de cîmp, cu munițiile respective.
Eram atît de emoționat de descoperirea aceasta, încît trebuia să întrerup vedenia ca să-mi vin în fire. Simțeam că eram părtaş la o taină care ar fi putut schimba mersul războiului. Desigur, ştiam că totul pornise din mintea mea, că armata aceea secretă ieşise dintr-un lan pe care — cel puțin la început — îl inventasem eu. Dar, pe de altă parte, simțeam că nu eu eram stăpînul închipuirilor mele. în fond, nu-mi închipuiam, ci *vedeam* ce se întîmpla, ca pe un ecran interior. Adesea, nu mă aşteptam deloc la întorsătura pe care o luau creşterea şi organizarea armatei secrete. Nu eu descoperisem că arsenalul nu sărise în aer; asta mi-a spus-o unul din locotenenții mei. Iar, la început, nici măcar nu ştiam cum îl cheamă pe acest locotenent. Tot ce-am aflat mai tîrziu despre el şi familia lui le-am aflat de la el. Povestea se amplifica şi se modifica de cîte ori o reluam de la început. Emoția cu care o urmăream desfăşurîndu-se se datora şi faptului că se inventa singură, uneori chiar împotriva ştiinței sau dorinței mele. La început, soldații mei atacau doar sentinelele sau mici detaşamente germane, ca să-şi poată procura arme şi muniții. Dar foarte curînd lucrurile luară altă întorsătură. în loc să atace grupuri mărunte, armata secretă se mulțumea să crească prin propriile ei mijloace (arsenalul subteran) şi să se organizeze în păduri, în pregătirea unei înfruntări.
Cîteva zile, am trăit pe altă lume. Zadarnic plîngea mama cu fața prinsă în palme, zadarnic venise sergentul cu un tălmaci şi un subofițer austriac să vadă camerele rechiziționate. Nici zvonurile dezastruoase care circulau nu izbutiseră să mă deprime. Mă ascundeam de cîte ori puteam şi mă cufundam în contemplarea armatei secrete. Pînă ce, într-o după-amiază, cam la o săptămînă după ce văzusem primii ulani îndreptîn-du-se spre statuia Rosetti, nu m-am mai putut stăpîni şi am izbucnit. Pe neaşteptate, detaşamentele, companiile, regimentele, pe care le privisem atîtea zile adunîndu-se şi organizîn-du-se, au atacat prin surprindere trupele duşmane. De cum am auzit primele bubuituri de tun, de cum am văzut primele valuri pornind la atac cu baioneta, mi-am pierdut calmul relativ cu care urmărisem pînă atunci pregătirile de luptă. Aproape gîfîind, şopteam mereu: „Foc! La atac! Toți înainte! Foc!..." Erau comenzile pe care le repetau ofițerii mei. Nu mai puteam sta locului. Am ieşit din ascunziş şi am început să mă plimb pe trotuar, cu ochii în jos, ca să nu mă despart de vedeniile mele. De mult căzuseră ulanii şi bavarezii întrezăriți pe bulevard: venise acum rîndul regimentelor austro-un-gare şi bulgăreşti. Nu mă mai puteam opri. Şi totuşi, ştiam că trebuie să mă opresc, ca să pot anunța *adevăratele* trupe româneşti, în curs de retragere spre Moldova, de victoriile noastre, ale celor din spatele frontului. Numai aşa i-aş fi putut salva, aş fi putut opri retragerea. Cînd cele două armate româneşti — cea adevărată şi cea secretă — se vor întîlni, războiul va începe în alte condiții.
Campania armatei mele a durat multe luni. O continuam în fiecare zi. De obicei, era vorba de ciocniri între patrule sau detaşamente, căci îmi plăcea să prelungesc cît puteam de mult pregătirea atacului. Uneori, îmi anunțam mie însumi, cu oarecare solemnitate, ziua şi ora precisă ale atacului. Cu cîteva ceasuri mai înainte, mă retrăgeam în ascunzătoare. Savuram pe îndelete fiecare gest al ofițerilor mei. Atacul surprindea întotdeauna trupele inamice.
Fratele meu observase destul de curînd că se întîmplă ceva cu mine şi a început să mă descoasă. Mi-a fost greu să-i explic. I-am spus că era vorba de o poveste de război pe care o scriam. într-adevăr, la vreo săptămînă după ce văzusem pentru înrîia oară porumbiştea în care se ascunseseră cei cîți-va soldați, începusem să descriu întîmplarea într-un caiet.
RAZ.DUIUL LA INIUUA AINI
Spre întristarea mea, scrisul nu ținea pasul cu întîmplările pe care le vedeam pe ecranul interior. Rămîneam în urmă şi, curînd, înfiorata bucurie pe care o simțisem scriind primele rîn-duri se risipea. Mă trezeam fără chef, dezamăgit. Pornisem la lucru ca într-un fel de vrajă, şi acum priveam detaşat, indiferent, caietul în care nu apucasem să scriu o pagină.
Nu ştiam atunci că eram pe cale să fac primele mele experiențe de scriitor.

Toamna parcă fusese mai aspră în anul acela. Un,lung, nesfîrşit noiembrie. Aproape ne-am bucurat cînd au căzut primii fulgi. Erau atunci încartiruiţi la noi un ofiţer german, bancher din Hamburg de felul lui, şi un locotenent bucovinean din armata austriacă. Amîndoi trecuţi de 50 de ani şi cît se poate de treabă. Bancherul vorbea franţuzeşte, era mare fi-latelist şi fuma veşnic trabuce. în ceea ce priveşte pe bucovinean, îmi amintesc surpriza mea cînd, întorcîndu-mă de la şcoală, am întîlnit în sufragerie un ofiţer austriac vorbind româneşte, înainte de ei, fuseseră încartiruiţi, doar pentru cîteva zile, trei ofiţeri germani. Corecţi şi discreţi, aproape că nu-i vedeam, dar prezenţa lor ne paraliza. Ne retrăsesem toţi în mansardă şi din bulevardul Pache mai venise o mătuşă, Marioara. Cînd am coborît în prima dimineaţă, toţi şase — mama, cele două mătuşi şi noi, copiii —, ca să le examinăm camerele, le-am găsit întocmai aşa cum le lăsasem, cu paturile făcute şi cuverturile trase. Doar mirosul de cizme şi de tutun ne amintea că dormiseră acolo ofiţeri dintr-o armată duşmană. Bancherul şi bucovineanul erau tot atît de îngrijiţi. Dar erau de asemenea prietenoşi, simpatici, încercînd să ne ajute (ne aduceau zahăr, cafea, pesmeţi). Bucovineanul ne învăţa poezii patriotice şi ne vorbea de Aron Pumnul. A stat la noi pînâ în primăvara următoare. Pentru că era român, nu-l consideram ostaş al unei armate duşmane. Ştia bine latineşte. Cînd a plecat, ne-a luat deoparte pe noi, băieţii, şi ne-a spus: „Am să mă întorc după război, să văd dacă aţi învăţat latineşte..." Dar n-am mai auzit nimic despre el.

Bancherul din Hamburg fusese vărsat la un serviciu auxiliar şi a rămas la noi mai bine de un an. Era blond, gras şi mirosea a apă de colonie şi a ţigări de foi. Avea mare slăbiciune pentru mîinile şi mai ales unghiile lui. Le îngrijea, le

privea necontenit şi-şi lustruia unghiile cu o periuţă minusculă. Uneori, serile, îmi îngăduia să mă aşez alături de el şi să privesc timbrele. Vorbea foarte puţin şi nu vorbea decît franţuzeşte. Ond, în anul următor, veneam la el să mă ajute la versiunea germană, îşi pierdea răbdarea: *„Mais, c'est de l'alle-mand, ga!"* exclama după ce deschidea caietul.

In timpul iernii, ocupaţia începu să se facă simţită. Lemne nu se mai găseau decît cu mare greutate. Pîinea era amestecată cu mălai şi cozile din faţa brutăriilor începeau pe la patru dimineaţa. Mama îl deştepta pe Nicu, îi dădea trei perechi de ciorapi şi bocanci, căci erau troiene de zăpadă şi cu fiecare noapte gerul se făcea mai nemilos. Cu flanelă şi căciulă, Nicu cobora scările de lemn ale mansardei (şi de abia atunci mă trezeau bocancii lui), descuia lanţul de la poartă (uneori trebuia să dea zăpada la o parte cu lopata ca s-o poată urni) şi pornea spre brutărie. Mama punea la fiert apa pentru ceai în jăratecul din gura sobei, apoi ne ajuta să ne spălăm, pe mine şi pe Cornelia. Brutăria se deschidea abia pe la şase. Dacă ajungea acolo la timp, adică înainte de cinci, Nicu era printre primii, şi se întorcea cu pîinea pe la şase jumătate. După ce beam ceaiul, coboram împreună cu cele două mă-tuşi şi curăţam zăpada de pe trotuar, ca să nu plătim amendă. In cele din urmă, cu ghiozdanele în spate, porneam la şcoală.

în anul acela, n-am prea învăţat mare lucru. Eram în clasa a IV-a primară şi tot interesul meu se concentra asupra noilor „materii" pe care le învăţa Nicu în prima clasă de liceu. Mă fascinau îndeosebi zoologia şi istoria antică. La şcoala din strada Mîntuleasa, continuam să fiu premiant, oarecum în virtutea inerţiei, dar şi eu, şi directorul, şi mama simţeam că se schimbase ceva. Nu-mi mai plăcea şcoala, nu mai scriam compoziţiile cu plăcerea şi atenţia dinainte şi aveam note tot mai proaste la „conduită". Scăpasem de sub controlul tatei şi descoperisem maidanul. La început de tot, în toamna aceea, un maidan din calea Călăraşi, unde ne jucam de-a hoţii şi vardiştii sub şefia unor calfe de cizmar, care ne învăţau tot felul de trucuri (bunăoară, cum să lăsăm în urma noastră semne secrete, cu creta, pe pereţi, fără să fim surprinşi). Apoi, am ajuns, cu o droaie de haimanale, în dosul Bisericii Sf. Gheor-ghe, unde ne puteam ascunde într-o curte mare, care părea părăsită. Dar, curînd după aceea, a venit iarna şi ne adunam pe maidan ca să ne batem cu bulgări de zăpadă. Mă întorceam acasă către-seară, ud, murdar, cu hainele rupte. La început, mama nu se nelinişte prea mult. Mă ştia plecat să mă joc cu băieţii şi era încîntată că cel puţin nu trebuie să mă pîn-dească, să vadă dacă nu citesc prea mult. Căci tata, între al-tele, îi dăduse instrucţiuni şi în această privinţă: să aibă grijă să nu-mi obosesc ochii. Dar curînd, cînd troienele ajunseseră cit omul de înalte, prietenii mei de maidan au apărut cu săniuţe. Cele mai multe erau nedibaci alcătuite din lădiţe, dar erau şi săniuţe adevărate, cu tălpile lucii ca patinele. Mă nu-măram printre puţinii care nu aveau sanie şi trebuia să găsesc tot felul de mijloace ca să pot împrumuta una pentru cîteva ceasuri sau chiar o după-amiază întreagă. De obicei, plăteam chiria în nasturi, în bile sau soldaţi de plumb.

într-o dimineaţă sticloasă de ianuarie, cînd şcoala se închisese pentru că nu mai avea lemne, am plecat cu întreaga ceată să ne dăm cu săniuţa la Dealul Mitropoliei. De la statuia lui Rosetti la Mitropolie era cale lungă, dar am ajuns repede, pentru că ne întreceam unul pe altul. De acolo, de pe deal, se vedea toată Valea Plîngerii, dar aşa cum n-am mai văzut-o niciodată de atunci — căci gunoaiele şi stîrvurile de cîini şi pisici fuseseră îngropate adînc sub troiene, şi, de sus, de pe parapet, părea o pantă de schi. Dar nu îndrăzneam s-o coborîm cu săniuţele şi ne mulţumeam să ne dăm drumul de sus, de lîngă clopotniţă, pe strada lungă, uşor curbată, la ora aceea aproape pustie, care ajungea pînă în strada Şerban Vodă. Urcam apoi cu săniuţa în spate şi, ca să nu riscăm să ne lovească cei care coborau vertiginos la vale, umblam pe margini, prin troiene. După cîteva ceasuri, am început să simt o mîncărime în labele picioarelor şi, pentru că nu mă puteam scărpina, mă loveam uşor cu gheata. Dar mîncărimea ajunsese insuportabilă, şi atunci mă călcam singur, cu toată greutatea, cînd pe un picior, cînd pe celălalt.

Am ajuns acasă spre seară, extenuat, lihnit de foame şi aproape nemaisimţindu-mi picioarele. Mama îmi pregătise o pedeapsă exemplară, dar, cînd m-a văzut în ce hal eram, a amînat-o. Numai după ce m-am descălţat şi-a dat seama că-mi degeraseră picioarele. Pielea crăpase, însîngerată, şi pe alocuri fusese smulsă o dată cu ciorapul. Degetele erau vinete şi, de cum mă apropiasem de sobă, mîncărimile reîncepuseră cu atîta virulenţă, încît una din mătuşi a trebuit să mă ţină de
mîini ca să nu mă scarpin pînă la sînge. Doctorul familiei era bătrîn şi locuia destul de departe. Mama zărise de curînd placa unei doctoriţe foarte aproape de noi, pe Bulevardul Domniţei. S-a îmbrăcat repede şi curînd s-a întors cu ea. Domnişoara Buttu abia îşi luase doctoratul şi era pe atunci medic la Spitalul Colţea. S-a încruntat cînd mi-a văzut picioarele. A cerut un lighean cu zăpadă, a îngenuncheat în faţa mea şi a început să-mi frece labele şi tălpile. Gemeam de durere, dar a continuat să mă frece cu zăpadă pînă ce degetele au început să sîngereze de-a binelea. Dimineaţa, operaţia aceasta a făcut-o mama. Nu mai aveam voie să mă apropii de sobă, şi stăteam în fundul patului, cu picioarele bandajate. Cineva de-al casei se afla totdeauna lîngă mine, nu cumva să mă scarpin sau să mă apropii de sobă. Nu m-am dus la şcoală cîteva săptămîni. Am scăpat fără să mi se amputeze nici un deget, dar în toată iarna aceea fre-catul cu zăpadă, dimineţile, era un chin, şi mulţi ani după aceea mîncărimile îmi reveneau de cîte ori, iarna, intram într-o odaie prea încălzită.

Aşa m-am lecuit de săniuţă şi poate de aceea nu m-au ispitit, mai tîrziu, sporturile de iarnă. Mama m-a iertat. Datorită degeraturilor mele, găsise un nou doctor al familiei. A rămas doctorul şi prietenul nostru aproape douăzeci de ani.

Iarna aceea mi s-a părut nesfîrşită... în martie, troienele din grădină încă nu se topiseră. Nu mai ştiu prin ce mijloace am primit, în preajma Paştilor, veşti de la tata. Ajunsese cu bine în Moldova, dar nu ne spunea nici unde se află, nici ce făcea. Pîinea devenea din ce în ce mai proastă şi tot mai galbenă din cauza mălaiului. Şi totuşi, cînd era proaspătă şi ungeam feliile cu untură, ni se părea gustoasă. în acei ani de ocupaţie, am ţinut, fără vrerea noastră, cele mai lungi posturi. Săptămîni întregi n-am mîncat altceva decît fasole, murături şi cartofi prăjiţi. Fiecare din noi ne găsisem ceva de făcut la bucătărie. Mie îmi plăcea să prăjesc cartofi. învăţasem cum să-i tai şi cum să-i întorc cînd pe o parte, cînd pe cealaltă, ca să-i rumenesc fără să-i usuc. Apoi, rareori, pe neaşteptate, mama primea veste de la bunici că cineva tăiase pe ascuns un porc — şi ne duceam toţi în bulevardul Pache, ca să putem transporta, fără să dăm de bănuit, untură, şoric şi, cîteodată, o bucată mare de carne.

Şi totuşi, în cele din urmă, a venit şi anul acela primăvara. A văzut într-o dimineaţă părul nostru din grădină în floare. Din Strada Melodiei pînă la şcoală, treceam tot pe sub zarzări şi cireşi înfloriţi. Anevoie mai puteam rămîne acasă du-pă-amiezile. Regăsisem maidanele şi jocurile. Descoperisem ₒina şi, deşi eram miop, ajunsesem repede meşter; mă apăram în careu mai bine ca mulţi alţii mai în vîrstă ca mine şi ţinteam cu mingea aproape fără greş.

în anul acela, sărbătoarea de Zece Mai fusese interzisă de ocupant. Fusesem obligaţi să ne ducem la scoală. (Directorul ne avertizase că, din ordinul autorităţilor militare, nu se vor motiva decît absenţele de boală şi numai cu certificat medical.)

Zece Mai trebuia să fie o zi ca oricare alta. Dar îmi aduc aminte şi acum aminte figura tristă, concentrată a institutorului cînd a scos din buzunar o carte şi a chemat pe un băiat, cel mai priceput în recitarea poeziilor. „Sînteţi destul de mari acum, ne-a spus, şi puteţi ţine un secret." A desfăcut cartea şi i-a arătat o poezie. „Du-te în curte şi învaţ-o pe dinafară", i-a şoptit.

Poate n-a trecut nici un sfert de ceas, dar nouă ni s-a părut o veşnicie. Institutorul rămăsese pe catedră, privind în gol. în clasă, nu se auzea decît zumzetul albinelor, la capătul de sus al ferestrelor, încercînd

să-şi facă loc, prin geam, spre grădină, în cele din urmă, colegul a apărut, s-a apropiat de catedră şi, grav, a început să recite. Cît n-aş da să-mi aduc aminte ce poezie a recitat atunci. Nu era, desigur, una din poeziile ocazionale de Zece Mai, nici o poezie patriotică, pentru că pe acestea le cunoştea clasa întreagă. Era, poate, de Octavian Goga sau Şt. O. Iosif. Nu-mi aduc aminte decît de tăcerea noastră înfiorată şi de lacrimile de orgolioasă bucurie. Căci înțelegeam din aluziile poetului că românii vor ieşi biruitori şi de data aceasta.
După ce băiatul a sfîrşit de recitat, institutorul l-a mîngîiat cu palma pe obraz şi, întorcîndu-se spre noi, ne-a spus zîm-bind: „Mai rămâneți, cuminți, un sfert de ceas, apoi vă duceți acasă."
Lacrimile cu care sfîrşisem de citit *Cuore* mă asigurau că nu eram un copil rău; descopeream încă o dată că-mi iubeam
şi țara, şi familia (mai ales pe mama); descopeream că-mi iubeam chiar şi şcoala. Dar cît îmi era de greu să-mi amintesc de toate acestea cînd mă regăseam pe stradă, cu atîtea tramvaie de care mă puteam agăța, cu trotuarele nesfîrşite, pe care puteam umbla ceasuri întregi fără să mă rătăcesc; cînd, mai ales, mă regăseam pe maidan sau în grădina din bulevardul Pache. în vara anului 1917, mama nu mă mai putea ține în frîu. încercase toate mijloacele: o nuia de bambus (tata ne amenința mai ales cu cureaua), confiscarea ghetelor, ca să nu mai pot ieşi pe stradă (dar îmi plăcea parcă şi mai mult să alerg, pe trotuarele fierbinți, în picioarele goale), închiderea într-o cameră (din care reuşeam să evadez sărind pe fereastră). Destul de tîrziu, mama descoperise singurul mijloc de a mă aduna de pe drumuri: îmi dădea o carte. Dar nici asta nu era o soluție perfectă, căci pînă seara, cel mult pînă la miezul nopții, o sfîrşeam de citit, şi mama nu mai avea o altă carte la în-demînă. Pe de altă parte, îşi amintea mereu de recomandarea tatei: să nu mă lase să-mi obosesc ochii. Se adăugau acum şi alte superstiții: că eram încă un copil şi cititul exagerat risca să-mi „epuizeze nervii" (expresia era a uneia din mătuşi). Sperasem cîtva timp că voi găsi un aliat în domnişoara Buttu. Dar şi ea împărtăşea aceleaşi idei: că mintea nu trebuie obosită „în timpul creşterii", că o hrănesc destul cu manualele de şcoală şi lecțiile de pian.
Mă consolam pe maidane. Venise vara, terminasem şcoala primară şi, în aşteptarea examenului de intrare în liceu, pe care trebuia să-l dau în septembrie, eram cu desăvîrşire liber. Jucam oină, fie în strada Călăraşi, fie pe maidanul Primăriei, acolo unde, cu un an mai înainte, se aflau tunurile antiaeri-ene. Era un loc viran uriaş, lîngă statuia Brătianu, pe care se depuseseră blocurile de piatră necesare clădirii aripii noi a Facultății de Litere. Construcția fusese întreruptă de război, dar în pivnițele ei nesfîrşite, în care se zvîrliseră nenumărate căruțe cu nisip şi se depuseseră cărămizile şi sacii cu var, aveam să pătrund în curînd o dată intrat în liceu. Ani de zile, pivnițele acelea misterioase, schelăriile acelea şubrede de sub care izbucneau şobolanii aveau să constituie unul din universurile mele secrete. împreună cu cîțiva dintre noii prieteni pe care mi-i făcusem în liceu, le-am explorat, cu emoție, pînă în ziua cînd ne-a surprins o razie organizată de poliție împotriva vagabonzilor.

Nu ştiu cum am aflat, către sfîrşitul verii, de victoriile româneşti de la Mărăşti şi Mărăşeşti. Cîteva zile au circulat zvonuri despre înaintarea fulgerătoare a unei divizii faimoase spre Rîmnicul Sărat. Trezit de aceste victorii, am încercat să zvîrl în foc şi armata mea secretă. Dar jocul nu mai era acelaşi. Elanul primordial se dovedea acum insuficient pentru a produce, în cîteva zile, forțele care trebuiau să taie retragerea diviziilor germane. încercam să imaginez altceva: regimente româneşti ascunse în munți, petrecînd toată iarna lui 1917 în peşteri şi păduri, atacînd în timpul nopții depozitele germane de muniții. Dar aveam atîtea alte lucruri de făcut. Curînd, am aflat că înaintarea trupelor se oprise definitiv datorită descompunerii armatei ruseşti. Ajungeau pînă la noi ştiri despre satele prădate şi arse în spatele frontului de către diviziile care părăsiseră lupta şi se îndreptau spre Rusia.
Şi apoi, într-o dimineață de septembrie, ducîndu-mă la Liceul „Spiru Haret" să văd rezultatul examenului de intrare, mi-am citit numele pe lista celor admişi. M-am întors grav acasă, să aduc vestea mamei. Aveam sentimentul că s-a în-tîmplat ceva hotărîtor, că mă pregătesc să încep o nouă viață.

III

CUM AM GĂSIT PIATRA FILOZOFALĂ

Torul m-a fermecat, la început, la liceu. îmi plăcea mai ales pentru că la fiecare materie aveam un alt profesor. M-a cucerit de la cea dintîi lecție, şi a rămas preferatul meu pînă la moarte, cîțiva ani mai tîrziu, Nicolae Moisescu, profesorul de ştiințe naturale. Era înalt, foarte slab, aproape uscat, şi părea mai bătrîn decît era pentru că avea părul şi mustățile albe. Vorbea încet, rar, parcă şi-ar fi economisit

forțele, şi vorbea plimbîndu-se prin fața băncilor, cu paşi mici, uşori, întretăiați de scurte opriri ca să poată privi mai bine, adînc, în ochi, unul din elevi. Zîmbea după fiecare frază, parcă ar fi vrut să sublinieze punctul şi pauza care trebuiau s-o separe de fraza următoare. întovărăşea expunerea cu gesturi largi, leneşe, şi atunci înțelegeai cît de perfect izbutise să-şi dozeze puțina energie de care dispunea.

Avea acest obicei: venea cu microscopul în clasă şi ne chema pe rînd să privim, şi apoi ne punea să desenăm pe tablă cele ce văzusem. Arareori unul din noi izbutea să reproducă, foarte aproximativ, acele stranii forme irizate, madreporice, pe care le descopeream, le abuream, le pierdeam şi le descopeream din nou, învîrtind încet şurubul microscopului. M-a remarcat, cred, pentru că mă număram printre cei care se dovediseră în stare să deseneze ce vedeau. De atunci, nu m-a mai slăbit. Mă privea mereu în ochi, parcă mi-ar fi cerut părerea, îmi punea necontenit întrebări. Pe nesimțite, m-am trezit că sînt anumite taine pe care le înțelegeam. Erau tainele acelei puteri misterioase pe care Moisescu o numea „Natură", înțelegeam de ce fluturele de pădure are aripile de culoarea scoarței de copac, de ce ariciul este prevăzut cu țepi, de ce bărbătuşii atîtor păsări sînt mai exuberant împodobiți decît femelele. „Natura" făcuse toate acestea ca să-i camufleze, să-i

LUM AM UA511 l'Ltt l R/\ riUUZ,UrrtLrt *tj*

apere, să-i selecționeze. Existau deci anumite legi pe care le puteai descifra — şi atunci toate lucrurile căpătau înțeles şi noimă. Lumea nu se mai arăta ca o aglomerare de vietăți şi întîmplări fără legătură între ele, ci se dovedea a fi rezultatul unei voințe unice şi irezistibile. Aşa cum mi se releva ea din lecțiile lui Moisescu, „Natura" era însuflețită de un singur elan: acela de a crea viața şi de a o menține, în pofida tuturor piedicilor şi dezastrelor.

în iarna aceea, am învățat ce înseamnă instinctele de conservare a individului şi a speciei. Dar mai cu seamă am învățat să iubesc şi să disting felurite animale, îndeosebi reptilele, batracienii şi insectele. Nicolae Moisescu ni le arăta în planşe colorate, sau împăiate, sau conservate în borcane cu alcool, în insectare. Apoi, le-am contemplat, cu întreaga clasă, la Muzeul de Ştiințe Naturale de la Şosea. Am revenit de atunci, cu regularitate, în fiecare duminică, toată iarna aceea. Şi cu cîtă nerăbdare n-am aşteptat să se desprimăvăreze, ca să pot, în sfîrşit, să pornesc după insecte în pădurile din jurul Bucureştiului...

Poate că pasiunea aceasta pentru ştiințele naturale m-a salvat, m-a ajutat să traversez criza în care intrasem, aproape fără să-mi dau seama, şi care nu era numai o criză de pubertate. Căci în afară de zoologie nu mă interesa nimic. Nu pregăteam lecțiile, ci-mi petreceam tot timpul liber pe maidanul Primăriei şi în pivnițele Universității. Rămăsesem prieten cu aceleaşi haimanale din mahalaua mea, iar, dintre noii colegi de liceu, mă legasem mai ales cu cei mai leneşi şi mai arță-goşi. Este drept că, îndată ce s-au topit zăpezile, izbutisem să-i conving să cutreierăm boschetele de la Şosea, căutînd plante şi insecte. în mai 1918, am început să plecăm duminicile, dis-de-dimineață, către mănăstirile din jurul Bucureştiu-lui. Mă reîntorceam aproape de miezul nopții, obosit, ars de soare, plin de praf, dar cu cutiile pline de insecte, cu borcane în care aduceam şopîrle,broaşte şi tritoni. Dintr-o lădiță, acoperită cu geam, îmi făcusem un „terrarium". Petreceam ceasuri întregi urmărind viața domoală, mohorîtă, a gîndacilor de tot felul, a brotăceilor, a şopîrlelor. Făceam planuri pentru excursiile de vară: să coborîm pe malul Dîmboviței pînă la Dunăre, să cercetez nămoalele şi mlaştinile bogate în larve.

Visului acesta i-a pus capăt surpriza sfîrşitului de an. Am aflat, cu indignare, că rămăsesem corigent la trei materii: la

i.

IV1A1N5AKUA

română, franceză şi germană. Trei corigente aduceau după sine repetenția. Dar Moisescu stăruise să mi se dea această şansă; eram cel mai bun elev al lui din toată clasa. Am fost profund jignit citindu-mi numele pe lista corigenților. E drept, mi-era puțin teamă de limba germană. De fapt, n-ar fi trebuit s-o învățăm decît începînd din clasa a Ii-a, dar autoritățile de ocupație o impuseseră şi la clasa I; de aceea, toată clasa noastră o sabotaserăm cum putuserăm. Dar am fost cu adevărat surprins să mă văd corigent la franceză şi mai ales la limba română. Iosif Frollo era profesorul nostru de franceză. Zadarnic aş încerca să-i fac elogiul: l-au cunoscut generații întregi de liceeni. Dar avea o mare slăbiciune pentru gramatică, şi pe atunci gramatica mi se părea o disciplină absurdă şi ineficace, inventată parcă anume pentru a-l împiedica pe elev de a savura textul pe care îl traduce. Frollo era mulțumit cu cele ce ştiam,

dar mă avertizase că nu voi putea trece clasa dacă nu voi şti pe dinafară toate conjugările. Mi se părea că mă ameninţă în glumă pentru că, după cum îi era obiceiul, spunea lucrurile acestea cu o mare dulceaţă, privindu-te ini ochi şi zîmbind. Dar se ţinuse de cuvînt, şi asta a provocat o adevărată ruptură între noi. N-am mai acceptat niciodată să mă apropii de el. Cîţiva ani mai tîrziu, cînd mă lăsasem antrenat în lecturi fără număr şi mă sileam să citesc operele complete ale autorilor francezi pe care îi studiam în clasă, Iosif Frollo a încercat de mai multe ori să mă sfătuiască şi să mă îndrumeze; dar îl ascultam întotdeauna cu un zîmbet agresiv pe buze, continuînd să citesc ce şi cum îmi plăcea mie. Evident, Frollo înţelesese repede ce se petrecea cu mintea mea de adolescent frustrat şi anarhic şi m-a lăsat în pace. Dar avea şi el un mijloc rafinat de a se răzbuna. Cînd, în cursul superior, discuta vreunul din autorii pe care ştia bine că-i citisem — pentru că, impertinent, veneam cu operele complete la şcoală şi le aşezam pe pupitru, răsfoindu-le la răstimpuri cu un fals gest precipitat — Frollo punea anumite întrebări la care probabil aş fi putut răspunde mai bine decît oricare altul, dar neglija întotdeauna să mă întrebe pe mine, deşi ridicam degetul. în cele din urmă, renunţasem să mai ridic degetul şi ascultam, zîmbind ironic, răspunsurile mălăieţe sau neroade ale vreunui coleg asupra *Fedrei* sau *Henriadei.* Doar o dată a coborît Frollo de la catedră şi a venit să vadă cărţile pe care le aranjasem provocator pe pupitru. Ne vorbise despi
port-Royal, şi eu adusesem *Les provinciale** şi toate volumele despre Pascal pe care le găsisem în bibliotecă. Le-a răsfoit zîmbind, apoi m-a bătut pe umăr. Dar nici atunci nu mi-a pus întrebarea la care, răspunzînd, aş fi putut arăta că ştiam mai mult decît restul clasei.

Corigenta la limba română am considerat-o o mare nedreptate. E adevărat că nu învăţasem nimic, dar eram convins că nu mai am ce învăţa, căci citisem manualul de limbă română înainte de a fi intrat la liceu. Eram iarăşi convins că citesc mai corect şi scriu mai bine decît toţi colegii mei. Dar profesorul de română de atunci, D. Nanul, era în acelaşi timp si directorul liceului. Astfel că ştia ce elev nedisciplinat şi dezmăţat eram. Fugeam adeseori de la curs, sărind pe fereastră şi mă duceam să joc oină pe maidanul Primăriei; alteori, nu veneam la şcoală, minţind că eram bolnav; rupeam foile din carnetul de note, ca să nu vadă mama cît de proaste note aveam, sau mă prefăceam că l-am uitat acasă sau că l-am pierdut. D. Nanul avea desigur dreptate încercînd să mă lase repetent, încercînd chiar s-o convingă pe mama să mă retragă de la liceu. Eram, cum îi plăcea lui să spună, un „element indezirabil". Dar mie mi se părea că corigenta la română era răzbunarea lui personală, că, de fapt, aş fi meritat să mi se dea un premiu sau măcar o menţiune.

Aşa mi s-a strecurat pe nesimţite ideea că sînt persecutat, că directorul, ca şi toţi ceilalţi profesori, cu excepţia lui Moisescu, îi protejează pe unii elevi — din motive pe care nu izbuteam să le ghicesc — şi-i persecută pe alţii, că mă persecută mai ales pe mine. Descoperirea aceasta mă rănise adînc, dar îmi dăduse în acelaşi timp o stranie satisfacţie. Mi se părea că sînt cu totul diferit de ceilalţi colegi, că sînt predestinat să rămîn în marginea societăţii, că drumurile celorlalţi îmi sînt interzise şi că voi fi silit să-mi caut o cale nouă. De aceea, cînd mi-am citit numele pe lista corigenţilor, primul gînd a fost să fug în lume. Am pornit spre Şosea şi am umblat aşa, în neştire, ceasuri întregi, fără să simt foamea, nici oboseala. Totuşi, către seară, m-am întors acasă. Mama şi-a ascuns anevoie bucuria că mă revede. Aflase despre cele trei corigente de la fratele meu şi, văzînd că întîrzii, i-a fost teamă să nu fi făcut vreo prostie. A încercat să mă consoleze spunîndu-mi câ-mi va lua meditatori la franceză şi germană. într-un anumit sens, corigentele mi-au prins bine. în vara aceea, cînd mă vedea cu o carte în mînă, mama nu-mi mai amintea că nu trebuie să-mi obosesc ochii; îşi închipuia că învăţ, că mă pregătesc pentru examenele din toamnă. Pentru întîia oară de cînd mă ştiam, nu mai citeam pe ascuns şi cu frica în sîn. Pe de altă parte, convingerea pe care mi-o făcusem că sînt „persecutat" îmi dădea, în propriii mei ochi, un nimb de martir, dar şi o anumită responsabilitate. Cît de mult mă pasionau oină şi jocurile pe maidan, simţeam acum că nu trebuie să las impresia că nu sînt bun de nimic altceva. Mi se părea că sînt pîndit de „ceilalţi", mai ales de director şi anumiţi profesori. îmi spuneam: „Ei mă cred o haimana şi sînt siguri că nu voi ajunge nimic. Am să le pregătesc o surpriză!..."

Dar îmi era peste putinţă de hotărît, în vara aceea, 1918, în ce va consta surpriza. Voi ajunge un mare zoolog, un pianist, un mare doctor — sau inventator, sau un explorator, sau voi descifra o limbă moartă? De un lucru eram sigur: că nu voi fi niciodată premiant, că de-abia voi izbuti să trec dintr-o clasă într-alta. In acele după-amieze de vară, cu una din cele trei gramatici în faţa mea, ghicisem deja ceea ce s-a dovedit mai tîrziu a fi o caracteristică a temperamentului meu: îmi era imposibil să învăţ ceva la comandă sau să învăţ aşa cum învăţa toată lumea, în conformitate cu programul şcolar. Din clasa întîi şi pînă la sfîrşitul liceului, m-am simţit întotdeauna atras de „materiile" care nu se aflau în

programul anului sau de discipline şi autori care nu se învățau la liceu. Cînd, cîțiva ani mai tîrziu, m-au pasionat ştiințele fizico-chimice, studiam chimia în anul cînd în program era fizica, şi viceversa. Uneori, era suficient ca unei discipline de care eram îndrăgostit să-i vină rîndul în program, ca să simt că mă detaşez de ea. Aşa s-a întîmplat cu logica, cu psihologia, cu biologia. Tot ceea ce eram ***silit*** să învăț îşi pierdea interesul, devenea o „materie" ca oricare alta, bună pentru a fi memorizată de tocilari şi premianți. Oroarea pe care o aveam de manuale didactice şi de programe a luat, cu timpul, proporții patetice. Mulți ani în urmă, cînd m-am apucat serios de latină şi de matematici, nu m-am mulțumit cu manualele pe care le învățaseră toți colegii mei, ci mi-am cumpărat cărțile lui Meillet, H. Poincarâ sau Gino Loria, găsite la anticari, în care înaintam anevoie şi cu enorme eforturi.

\Tu-mi dau seama cum am trecut, în toamnă, examenele de corigentă. Izbutisem să învăț declinările şi conjugările franceze şi germane. Dar la oral, în fața lui Nanul, am avut un asemenea trac, încît, cînd m-a întrebat de ce gen este cuvîntul „pat", am răspuns că e de gen masculin. Probabil că lucrările scrise erau ceva mai bune, pentru că şi Frollo, şi Nanul m-au trecut. Aşteptam să dau şi corigenta la germană, cînd profesorul Papadopol ne-a anunțat că, deoarece limba germană nu trebuia învățată decît în clasa a Ii-a, corigentele se anulează. Dar, a adăugat el, privindu-ne pătrunzător în ochi, se aşteaptă ca noi toți, foştii corigenți, să ne distingem în cursul anului viitor, în clasa a Ii-a.

în ceea ce mă priveşte, fără îndoială că l-am dezamăgit. Germana a fost una din terorile adolescenței mele, nu atît pentru dificultățile ei, cît pentru faptul că Papadopol a devenit în anul următor directorul liceului. Aveam de-a face cu el de cîte ori spărgeam vreun geam sau mă surprindea sărind pe fereastră sau descoperea că-mi motivasem singur absențele. Şi, cu toate acestea, pe neaşteptate, în clasa a IV-a ne-am împăcat, şi mai tîrziu am ajuns chiar foarte buni prieteni. împărțise cîteva subiecte de istorie literară, şi mie îmi căzuse *Stiirm und Drang.* Trebuia să ținem o conferință de 20 de minute. Am citit, zi şi noapte, toate monografiile pe care le găsisem in bibliotecă şi am scris un caiet întreg. Numai introducerea la *Sturni und Drang* a ținut aproape o oră. Am început cu *Nibelungen* şi *Minnesiinger.* Pe tablă, scrisesem toate numele, titlurile şi datele pe care le socotisem importante. Evident, toate acestea le copiasem din manualele şi monografiile pe care le citisem. Dar, cu o vizibilă încîntare, Papadopol şi-a împrospătat o seamă de Minnesänger şi de autori minori, la care, fără îndoială, nu se mai gîndise de cînd îşi luase licența.

Intrasem în clasa a 1l-a fără prea mult entuziasm. Dar, pe la sfîrşitul lui octombrie, au început să circule zvonuri despre dezastrele Puterilor Centrale. Profesorii intrau tot mai bine dispuşi în clasă şi păreau tot mai distrați. într-o dimineață, am aflat că Germania ceruse armistițiu. Pornisem spre liceu, dar m-am trezit coborînd bulevardul spre statuia lui Brătianu.

întîlneam grupuri din ce în ce mai vociferante, unii cu mici steaguri româneşti şi franțuzeşti, cîțiva în uniforme militare decolorate, peticite. L-am auzit pe un tinerel strigînd: „La Komandatură!" şi apoi a luat-o la goană, cu un grup întreg după el. Am început şi eu să alerg, ținîndu-mi cu o mînă ghiozdanul în spate, să nu salte. Dar n-am mai apucat să ajung pînă la Komandatură. Undeva, pe lîngă Spitalul Colțea, am dat peste alte grupuri gălăgioase, amenințătoare, şi m-am oprit să văd ce se întîmplă. Cineva se urcase pe acoperişul unei case şi se trudea să fixeze un drapel. „Leagă-l cu centironul!" auzii strigînd. Apoi, cîțiva de lîngă mine începură să rîdă cu hohote. Unii aplaudau să-şi rupă palmele. „Are să-şi piardă nădragii pe acoperiş", spuse cineva.

Dar în clipa următoare auzii strigînd: „Păzea!" şi oamenii începură să se risipească. De la o fereastră, cineva zvîrlea pe stradă maldăre de bastoane. Le aducea în brațe pînă la fereastră, striga: „Păzea!" şi le dădea drumul pe trotuar. Sute şi sute de bețe albe, uşoare, cam de vreo doi metri, care mi sej păreau şi mai prețioase, pentru că nu ştiam la ce ar putea folosi. Oamenii se repezeau să le culeagă, le învîrteau pe dea supra capului, ca pe săbii. Făcîndu-mi loc prin mulțime, a izbutit să pun şi eu mîna pe unul. „Sînt bețe de cort", am auzit lîngă mine. Dar am auzit atunci geamurile sărind în țăndări, şi la altă fereastră am văzut doi bărbați opintindu-se ridice un sac, să-l aşeze pe pervaz.

„Dați-vă la o parte, că e zahăr", strigă unul din ei căznin-du-se să spintece sacul cu briceagul.

Curînd începu să curgă pe trotuar o cascadă grea, densă de zahăr, şi oamenii se îmbulziră din nou, aplecîndu-se, înci voindu-se, lăsîndu-se pe vine, şi adunînd zahărul în pumni, umplîndu-şi buzunarele, batistele, pălăriile, făcîndu-şi apoi drum prin mulțime, strigînd, amenințînd, înjurînd. „Păzea!' se auzea mereu de la alte ferestre, şi alți saci îşi revărsa' conținutul — zahărul, lintea sau făina — pe trotuar. Trecuseră doar cîteva minute, dar strada era acum plină şi, pe nesimțite, îşi făcură apariția femeile, îndesîndu-se în dreptul ferestrelor sparte şi reieşind din gloată cu poalele sumese, rînd impudice, cu picioarele răscrăcănate bărbăteşte, zahă: amestecat cu linte şi noroi.

Cînd m-am îndreptat spre casă, cu bățul alb sub braț și batistă plină cu zahăr în mîna dreaptă, am aflat că clădi:

prădată fusese un depozit al manutanței germane. Paznicii dispăruseră în timpul nopții.

Tata s-a întors din Moldova curînd după aceea. în ultimele luni, primisem mereu vești de la el. Aflasem că toți ai noștri trăiesc, în afară de Traian, fratele cel mai mic al mamei, răpus de tifosul exantematic. în Moldova, tata își transformase solda în obiecte de imediată utilitate: talpă, stofă, pînză, untură, făină, pesmeți. Ani de zile, Nicu și cu mine am umblat îmbrăcați în aceleași dolmane cenușii și aceleași tunici de stofă întunecată și aspră și am purtat aceiași bocanci enormi. N-am scăpat de aceste daruri anevoie adunate de tata în Moldova decît în cursul superior, cînd toți elevii au fost obligați să poarte uniforma și șapca cu panglică mov a Liceului „Spi-ru Haret". De altfel, în acei ani, cînd nu se găsea aproape nimic de cumpărat, băieții veneau la școală îmbrăcați cum puteau. Aproape fiecare purta ceva milităresc: o capelă, o tunică, o cămașă kaki sau măcar bocanci și moletiere.

Cîteva zile după armistițiu, am început să venim la școală cu un ceas mai devreme, și iarăși un ceas-două după-amie-zile, ca să putem învăța, în mare grabă, imnurile Aliaților. Cunoșteam aproape toți *La Marseillaise,* dar trebuia să învățăm *God Stive the King* și *It's a Long Way to Tipperary,* trebuia de asemenea să învățăm imnurile american și italian. Solovea-nu, profesorul nostru de muzică, ne scrisese, fonetic, textele respective pe tablă, iar noi ne căzneam să le memorăm cum puteam. Totul trebuia făcut foarte repede, pentru că intrarea triumfală a detașamentelor aliate și a unor părți din armata generalului Franchet d'Esperey, de la Salonic, părea iminentă. Totuși, parada a fost amînată de vreo cîteva ori. în cele din urmă, am fost convocați într-o dimineață și, înainte de a se lumina bine, am pornit spre Calea Victoriei. De la Podul Mo-goșoaiei pînă în bulevardul Elisabeta, se adunaseră toate liceele și toate școlile din Capitală, purtînd drapele de toate mărimile. întîi erau înșiruiți pe trotuar copiii din școlile primare, apoi veneam noi, cei din primele clase de liceu, în spatele nostru cei mai mari, apoi studenții.

Nu mai știu care au fost primele detașamente care au defilat prin fața noastră. îmi aduc aminte de uralele pe care le auzeam din depărtare, crescînd ca un talaz uriaș cu cît trupe-

le se apropiau de noi. îmi aduc aminte de compania de en-j glezi, cu căștile lor rotunde și teșite, și de zîmbetul lor inimi-] tabil auzindu-ne pronunțînd lunguieț și apăsat *Tipperary.* îmi] aduc iarăși aminte de detașamentul de senegalezi, de înfiora-l ta uimire cu care i-am întîmpinat și întovărășit cu privirile, în] așa chip încît uitam cuvintele *Marseillaise-i,* și vocile ni se le—| gănau la întîmplare, pînă ce intervenea Soloveanu din spa-3 tele nostru, atingîndu-ne scurt cu bagheta pe umeri, ca și! cum ar fi încercat să ne trezească din vis.

A fost iarăși o iarnă lungă și grea. Dar nu ne mai sculam j în zori, să facem coadă la pîine. Beam ceaiul cu pesmeții aduși de tata, apoi porneam spre școală prin troiene. Moises-cu ne învăța acum botanica. Venea cu microscopul și ne pu-| nea pe rînd să privim grăunțe de polen sau secțiunea unui pistil sau a unei stamine. într-o zi, am descoperit în vitrina unei librării cartea lui, *Fiziologia vegetală,* și mi-am cumpă- i rat-o. Am citit-o aproape cu frenezie, dar nu cred că am înțeles mare lucru. Așteptam acum cu nerăbdare primăvara, ca să pornesc după plante și să-mi întocmesc un ierbar.

Dar, înainte de a se face primăvară, s-a întîmplat altceva:! am descoperit un joc nou. La școală, cîțiva dintre noi veneau cu cîte o carte și propuneau s-o împrumute în schimbul al-J teia. Jocul m-a cucerit repede pentru surprizele fără număr pe care le pricinuia. Descopeream, ca într-o bibliotecă publică rulantă, tot felul de cărți. Erau mai cu seamă volumașele din „Biblioteca pentru toți" și „Minerva" și puteai alege de lai *Aventurile lui Țăndărică* pînă la *Originea speciilor* și *închisorile] mele.* A fost marea descoperire din iarna aceea: că există, la! îndemîna noastră, un număr considerabil de cărți despre tot felul de subiecte, că există, mai ales, cărți scrise de autori ne-j cunoscuți, străini, exotici, din care, citindu-le, afli o sumă de lucruri despre alte lumi și alți oameni, foarte departe de noi: nu numai cărțile lui Camille Flammarion sau Victor Anestin! despre astronomie și misterele universului, dar și la lumile j lui Tolstoi sau Gorki, personajele lui Balzac sau oameni ciu-j dați care și-au pierdut umbra, sau au călătorit în Lună, sau au vorbit cu morții.

Pe nesimțite, m-am trezit interesat nu numai de științele] naturale, ci și de toate aceste universuri noi pe care mi le re-j
velau literaturile străine, biografiile, cărțile de vulgarizare. Ajunsesem să citesc o carte pe zi, dar curînd aveam să descopăr că în acest ritm nu voi prididi niciodată. în fiecare dimineață, eram ispitit de

trei-patru volume şi, ca să le pot împrumuta, trebuia să aduc şi eu cel puţin tot pe atîtea, ca să pot face schimbul. Cumpăram şi înainte cărţi, dar numai după ce m-am lăsat antrenat în acest nou joc am început să simt avantajele de a avea o bibliotecă. Numai aşa puteam alege orice carte voiam şi puteam citi tot ce mă ispitea. în iarna aceea, 1919, se găseau prea puţine cărţi prin librării, iar anticarii pe care îi cunoşteam atunci vindeau şi cumpărau mai ales cărţi de şcoală. De aceea, în raitele pe la librării, cumpăram orice carte ieftină, chiar dacă nu-i înţelegeam bine titlul (cum s-a întîmplat bunăoară cu *Medicul în dilemă* sau *Descompunerea marxismului).*
în iarna aceea, teama de degeraturi m-a ţinut tot timpul în mansardă. De la venirea tatei, în mansardă rămăsesem numai noi, copiii, astfel că nu mai eram controlat necontenit, ca înainte. Puteam citi în voie. Precaut, păstram tot timpul deschis în faţa mea un manual de şcoală. Cînd auzeam paşi pe scara de lemn, ascundeam cartea pe care o citeam şi mă prefăceam că-mi prepar lecţia. Tata venea din cînd în cînd şi, pu-nîndu-şi ochelarii, apuca volumul şi-i citea titlul cu glas tare, ca să se convingă că e o carte serioasă, de şcoală, că nu-mi pierd timpul cu altceva. Ştia, evident, că am o „bibliotecă", pentru că îmi aşezasem frumos cele 70-80 de volume pe o etajeră, însă îl convinsesem că nu le citesc decît în timpul liber.
încet, încet, dobîndisem dreptul de a citi şi noaptea. Aveam o masă de lucru şi o lampă cu abajur, dar, pentru că tot îmi lăcrimau ochii şi niciodată nu-mi găseam ochelarii care să-mi convină, tata îmi cumpărase un bec albastru. Cineva îi spusese că lumina albastră nu oboseşte ochii. La început, lumina era atît de sumbră, încît după o jumătate de ceas de citit mi se împăienjeneau ochii şi începeam să lăcrimez. Dar cu timpul becul se decolora şi lumina devenea suportabilă. Aveam dreptul să citesc pînă la 11 noaptea, dar, de cîte ori venea să-mi stingă lampa, tata mă găsea lucrînd la vreo problemă de ma-tematică sau scriindu-mi tema pentru a doua zi, căci mă apucasem de lecţii doar cîteva minute înainte de 11. Aşa că trebuia să-mi îngăduie încă o jumătate de ceas. Dar adesea nu se
mai urca să verifice dacă m-am culcat, şi atunci continuam să | citesc pînă mă dobora somnul.
în anul acela*, am avut un alt profesor de română, pe Ma-zilu**. Ne-a plăcut de la început, la toţi, pentru că era mucalit, îi plăcea să citească tare compoziţiile noastre, comentîn-du-Ie cu mult haz, şi ne vorbea neîncetat de literatură, ne îndemna să-i citim pe Odobescu, pe Slavici, pe Hogaş „ca să ne îmbogăţim mintea şi vocabularul", cum obişnuia să spună. In martie, ne-a dat acest subiect pentru compoziţia de scris acasă: *Cum am simţit că se face primăvară?*
De data aceasta, n-am mai amînat compoziţia pînă în ultimul moment. Am început să scriu la începutul după-amiezii şi n-am încheiat-o decît cînd m-a strigat mama de jos, din capul scării, să vin la masă. Vreo 20 de pagini de caiet, pe care le-am scris cu o stranie, necunoscută bucurie; parcă m-aş fi trezit deodată într-una din lumile cărţilor pe care le citisem, singurele lumi reale şi cu sens pentru mine; parcă aş fi scris şi eu ca unii din autorii aceştia adevăraţi — cei pe care nu-i învăţam încă la şcoală — şi aş fi scris ca să fiu citit de unul ca mine, iar nu de un profesor, pentru notă. Mazilu avea obiceiul să ne privească zîmbind, în ochi, încercînd parcă să ghicească autorul textului cel mai pitoresc, textul care i-ar fi dat lui prilejul să ne corecteze făcînd o sumă de glume, cutremu-rînd întreaga clasă într-o cascadă de hohote. Alegea cîteva caiete, apoi se întorcea pe catedră şi începea să citească. Nu înţeleg cum am ştiut că, de data aceasta, va alege şi'caietul meu. II priveam cu un zîmbet complice şi probabil că gestul acesta cutezător mă făcuse să roşesc, pentru că după ce a şovăit o clipă în jurul băncii de alături, Mazilu s-a întors şi mi-a cerut caietul.
Nu-mi aduc decît vag aminte de această primă compoziţie norocoasă. Ştiu doar că povesteam cum, într-una din zilele Babelor, adormisem privind, de la ferestruica mansardei mele, cîţiva fulgi de zăpadă. Asistasem apoi la o seamă d< întîmplări fantastice: cum ţigăncile plecate să culeagă ghiocei în pădure au fost surprinse de viscol şi s-au adăpostit fiecai
' în anul şcolar 1919/1920 *{nota C. Dinu Mazilu).*
M Dumitru P. Mazilu (1885-l964) *(nota C. D. Mazilu).*
sub un copac, făcîndu-se una cu scoarţa copacului; bătălia care a urmat între ariergărzile iernii — făpturi de promoroa-că cu obrajii de gheaţă, cu degetele lungi, transparente, ca stalactitele — şi cele dintîi iscoade care ajungeau anevoie, făcîndu-şi loc prin zăpadă, din tărîmul subpămîntean al Pri-măverii; ieşeau la lumină unul după altul, jumătate oameni, jumătate flori, cu degetele ghiocei, cu ochi de violete; suflau necontenit în jurul lor topind zăpada şi şuierau: Unde-i Cri-vgţ-împărat? Unde-i Crivăţ-împărat? Doar să-l strîng o dată în braţe, numai o dată...
După prima pagină, Mazilu a ridicat ochii din caiet şi m-a întrebat: „De unde ai copiat-o?" şi pentru că mă pregăteam să protestez, a adăugat: „Vreau să spun, de unde te-ai inspirat? Din ce carte?" M-am

îmbujorat şi am ridicat neputincios din umeri. Mazilu a ghicit încurcătura mea şi a reluat lectura cu un zîmbet misterios. La răstimpuri, ca să nu lase impresia că e vorba de o capodoperă, sublinia un adjectiv prea strident, sau se întrerupea ca să-mi explice că făcusem o inadvertenţă. Dar, cînd a terminat de citit, m-a privit în ochi şi mi-a spus: „Bravo! Sînt nevoit să-ţi dau nota zece!..."
A fost prima mea victorie: recunoaşterea, în faţa întregii clase, că nu mai eram corigentul la limba română de anul trecut. Probabil că Mazilu fusese atît de surprins de povestirea mea, încît a vorbit în cancelarie, căci la sfîrşitul recreaţiei Moisescu a venit la mine şi mi-a cerut caietul. Voia să citească şi el aventurile mele onirice, cu Crivăţ-împărat şi toţi cei care mai erau şi pe care i-am uitat de mult. Un adevărat triumf, pe care, o dată ajuns acasă, l-am relatat cu amănunte, deşi nu ştiu dacă am reuşit să înduplec rezerva şi scepticismul părinţilor. (Tata mi-a spus că se va lăsa convins numai după ce va vedea nota zece trecută în carnet, adică la sfîrşitul trimestrului.)
Dar pentru mine, experienţa acesta a avut urmări mult mai adînci. Descoperisem că, dacă sînt „inspirat", pot scrie cu aceeaşi uşurinţă — deşi nu cu aceeaşi viteză — cu care, cîţiva ani înainte, urmăream pe ecranul meu interior aventurile armatei secrete. De multe ori pînă atunci încercasem să scriu, dar, după cîteva pagini, mă simţeam deodată fără chef, reciteam consternat, umilit, ultimele rînduri şi rupeam cu furie foile din caiet, le mototoleam, le zvîrleam în foc. Acum mi se părea că aflasem secretul: nu puteam scrie bine decît dacă

eram „inspirat". Şi ştiam ce înseamnă asta: era un fel de na coză plăcută pe care o simţeam cum pătrunde în toată fiin mea, pînă ce rămîneam cu privirile pironite asupra unui obie sau a unui punct din peretele din faţă, clipe sau minute fă număr, dar care treceau fără să le simt durata; simţeam doa; cum mă strămut într-un alt spaţiu, undeva aproape de mini chiar în faţa mea, spaţiul în care se desfăşurau întîmplările care aveam să le povestesc. Ştiam acum, din experienţă, ci nu trebuie să încep a scrie decît după ce reveria aceasta ati ge o intensitate şi o beatitudine anevoie de suportat. Atun< îmi înmuiam adînc peniţa, încărcînd-o cu cerneală, şi mă apu cam de scris.
Uneori, încîntarea aceea nefirească se adîncea cu cît înain tam în scris. De cele mai multe ori însă, „inspiraţia" dura u ceas-două, apoi tînjea, suferea cine ştie ce transformări neînţelese, pînă ce dispărea cu totul, lăsîndu-mă frustrat şi mo-horît. Nu o puteam regăsi decît a doua zi sau cîteva zile pe urmă, cînd reciteam anumite rînduri care ştiam că-mi plac, de a căror perfecţiune nu mă îndoiam.
în primăvara aceea, am început să scriu cu regularitate o seamă de povestiri. îmi aduc vag aminte de subiectele lor. Ştiu doar că erau, aproape toate, povestiri fantastice. Una dm ele începea cam aşa: „Azi m-am întîlnit cu Dumnezeu pe drum. Voia să-şi facă o nuia. A rupt o ramură şi m-a întrebat: «Nu cumva ai un briceag?»..." Dar nu mai ştiu ce s-a întîm-j plat după aceea. Personajul altei povestiri era un modest func-j ţionar într-un mic oraş de provincie. Incult, aproape agra-j mat. într-o zi, simte nevoia de a scrie şi scrie, una după alta,' cîteva cărţi. Apoi duce manuscrisele profesorului de literatură de la liceul din localitate. Profesorul le răsfoieşte, citeşte ici-colo cîte un paragraf, apoi îl întreabă: „De ce ţi-a venit să? copiezi tot opere celebre — *Viaţa la ţară* de Duiliu Zamfircs-cu, *Madame Bovary, Sonata „Kreutzer"?"* Tînărul jură că haba n-avea de aceste cărţi, că lui nu-i place să citească literatur, că a scris toate aceste caiete fără să înţeleagă ce se întîmplă c el. Profesorul pare sceptic. îl sfătuieşte să mai încerce şi altce va; bunăoară, o piesă de teatru. După cîteva sâptămîni, om se întoarce cu încă două manuscrise. Erau *Bărbierul din Seini* şi *Apus de soare.*
Uneori, mă inspiram din poveştile tatei de război. Dar ale-? geam exclusiv înrîmplări stranii, misteriose. îmi aduc
că am scris o lungă nuvelă cu acest subiect: un ofiţer primise ordin să arunce un pod în aer. Aşteaptă ascuns printre trestii, u apa pînă la genunchi. Nu dă foc dinamitei decît cînd pri-j^ii soldaţi germani se aflau deja pe pod, apoi încercă să se depărteze, tupilîndu-se în păpuriş. Dar aude căzînd ceva, cu zgomot, în faţa lui, în apă, şi împietreşte, deodată, fascinat. După cîteva clipe, cufundă mîna, pipăie, găseşte obiectul şi-l ridică. Era un cap de soldat tînăr, retezat chiar sub bărbie, care-l privea cu ochii deschişi, parcă mirat că-l întîlneşte acolo. Extenuat, tîrziu după miezul nopţii, ofiţerul reuşeşte să-şi ajungă unitatea, într-un sat pe jumătate părăsit. Se trînteşte într-un pat şi doarme. Dar curînd îl trezesc bătăi puternice în uşă. Bagă mîna sub pernă, găseşte revolverul şi descarcă toate cartuşele. I se păruse că zăreşte capul soldatului german. Cel puţin aşa a mărturisit cînd a fost judecat de Consiliul de Război. Dar era ordonanţa. Se dăduse ordinul de evacuare a satului şi venise să-l deştepte. Murise şi el cu ochii deschişi, cu o expresie de mare mirare pe figură.

Transcriam textele acestea într-un caiet gros, pe coperta căruia scrisesem: *Nuvele şi povestiri,* voi. I. Nu mă îndoiam că într-o bună zi le voi putea tipări, că vor fi chiar mai multe volume. Dar literatura constituia doar o parte, şi nu cea mai importantă, din producţia mea. Nu puteam scrie literatură decît în ceasurile de „inspiraţie". Dar am descoperit că în restul timpului puteam scrie altceva: bunăoară, rezumatele cărţilor pe care le citeam sau prezentarea critică a unei teorii ştiinţifice, sau descrierea amănunţită a animalelor şi plantelor pe care le culegeam, le observam, le studiam. Aveam fel de fel de caiete: de morfologie şi de fiziologie vegetală, de entomologie, de rezumate ale teoriilor evoluţioniste şi altele. Spre a le deosebi de caietele de şcoală, care mi se păreau reci şi impersonale, utilizam caietele pe care mi le confecţiona tata, din-tr-o hîrtie mai bună şi neliniată, dar cusute cu aţă albă şi cu copertele felurit colorate. în anii următori, numărul caietelor va creşte simţitor, căci mă pasionam treptat de noi discipline: fizica, chimia, orientalistică, ştiinţele oculte, filozofia. Le păstram pe toate. La sfîrşitul liceului, umplusem cu ele, pînă în VH o ladă întreagă.
în anul acela, am trecut clasa fără nici o corigentă. Tata Părea destul de mulţumit de mine, pentru că mă socotea destinat să ajung un mare pianist. Vara am petrecut-o la Săcele,
MANSAKDA
unul* din cele şapte sate de lîngă Braşov. Vila noastră de Techirghiol era prea ruinată pentru a putea fi locuită. Emoţia cu care am trecut pentru prima dată Carpaţii, descoperind în acelaşi timp muntele, Transilvania, viaţa la ţară. Locuiam într-o căsuţă curată, luminoasă, cu o droaie de copii. Printre ei, o fată cu cîţiva ani mai mare ca mine. Bălaie, pistruiată, mirosind a lapte şi fîn. N-am uitat-o niciodată, pentru că se îndrăgostise de Nicu şi tot încerca să-l sărute. Eram o dată toţi trei pe o claie de fîn, şi ea îl mîngîia pe păr, spunînd: mult mi-s dragi băieţii cu părul ca pana corbului. Eu zîmbeam distant. Mi-era peste putinţă s-o cred. Ştiam de mult, din cele dintîi basme ascultate şi citite, că Făt-Frumos avea întotdeauna părul blond. E drept, al meu era roşu aprins, în acei ani, de cu-i loarea aramei. Dar mă consideram mai aproape de Făt-Frumos decît Nicu. în sinea mea, îl compătimeam de mult pentr nenorocul de a se fi născut cu părul negru. Mi se părea că nimeni nu-l va iubi în viaţă, că, mai tîrziu, cînd ne va veni la amîndoi ceasul, toate fetele mă vor iubi numai pe mine, p tiu că eram blond. Mă credeam, de altfel, foarte frumos. Ştii am bine că aveam ochii mici, de miop, şi purtam ochelari cui sîrmă, dar socoteam că asta adaugă o nuanţă de distinsă se-J veritate, că lasă să se ghicească viitorul meu de savant: dej mare doctor, bunăoară, sau de naturalist.
în cele din urmă, văzînd cu cîtă pasiune îl mîngîia fata gaz-i dei pe Nicu, nu m-am mai putut abţine şi i-am spus ce crecff Anume, că face o greşeală. Că, evident, eu mă bucur că-l place atît de mult pe fratele meu, pe care îl iubesc şi eu. Dar că sa înşală lăudîndu-i părul negru. Băieţii cu părul negru sînt, da fapt, urîţi, şi de aceea, mai tîrziu, vor fi cu toţii nefericiţi; nu-i va iubi nimeni. Cel care e cu adevărat frumos, şi merită să fie, iubit, sînt eu; pentru că sînt blond ca Făt-Frumos.
Fata m-a ascultat la început cu oarecare interes, dar foar repede a izbucnit în rîs, şi a rîs, aşa, cu lacrimi, timp îndelur gat. Eu tot credeam că glumeşte şi zîmbeam. Dar, în cele dir urmă, ascultînd-o descriindu-mi diferenţa între „voinicii ci părul negru ca pana corbului" şi „spălăciţii ca noi" — ca mine şi ca ea — blonzii, roşcovanii, m-a convins că vorbeşte serios şi m-am întristat. O lume întreagă de valori începea săi se clatine. înţelegeam că a te fi născut aproape, aproape ca|

* De fapt, denumirea colectivă a şapte sate de lingă Braşov: Bariu, Ti cheş, Cernat, Satulung, Tărlungeni, Zizin şi Purcăreni *(n. ed.).*

Făt-Frumos, nu mai constituie — în ochii tuturor — un dar xcepţional. Poţi fi considerat urît sau poţi trece neobservat, deşi semeni cu un erou din basme.
Cîţiva ani după aceea, am început să mă cred cu adevărat urît. Probabil că şi eram, aşa cum mă transformaseră pubertatea, miopia şi regulamentul Liceului „Spiru Haret": tuns cu maşina în cap, cu lentile din ce în ce mai groase, cu faţa plină de coşuri şi cu tuleie roşcate. Dar mă vedeam şi mai urît decît eram, şi asta îmi justifica o seamă din ideile şi comportamentele mele de atunci: voiam să mă singularizez cu orice preţ, să fiu *„le veuf, l'inconsole",* să cunosc singurătatea absolută. Asta se întîmpla prin 1922-l923, cînd scriam *Romanul adolescentului miop.*
Revelaţia pe care, fără voia ei, mi-o făcuse fata gazdei nu mi-a otrăvit bucuriile acelei vacanţe de vară de la Săcele. Plecam în zori, cu o carte şi cutiile pentru insecte, şi cercetam tufele de răchită din preajma pîrîului, urcam în zmeuriş după *Cetonia aurata,* rămîneam ceasuri întregi în faţa unui muşuroi cu furnici, stăm la pîndă după guşteri şi şerpi. Citeam, în voie, tot ce-mi cădea în mînă. Venisem cu două volume din *Soiivenirs entomologiques* ale lui Fabre şi începusem să traduc cîteva capitole. învăţam pe de rost *Dicţionarul plantelor medicinale* al lui Zaharia Pantu. Făceam planuri de nuvele.

în toamna aceea, 1919, intrînd în clasa a III-a, am început să învăț fizica, iar Nicu chimia. Mi-a plăcut fizica, mai ales pentru că deja cu un an mai înainte îi învățasem rudimentele pe manualul lui Nicu și ajutat de el. Dar chimia m-a cucerit ca nici o altă știință pînă atunci. într-asemenea chip, încît am crezut că mi-am găsit adevărata mea vocație și, în decursul anului școlar 1919-l920, mi-am alcătuit primul laborator. La început, destul de modest: în pod, alături de mansarda noastră, pe o măsuță de tablă mi-am instalat o retortă, o duzină de eprubete, o lampă cu alcool și cîteva borcane cu „substanțe". Cînd veneau colegii să mă vadă, le arătam cîteva experiențe clasice: fosforul arzînd, sfîrîind cînd îi dădeam drumul în [a]pă, transformările misterioase ale sulfului, pe măsură ce se topea, și celelalte. în anul următor, cînd ne venise rîndul să studiem chimia, cîțiva din colegii mei încercaseră să mă imite [S1] și-au improvizat și ei laboratoare. Ne adunam pe rînd, la unul din ei, și făceam experiențe, întîi după manualul clasei a IV-a, apoi urmărind și alte cărți, mai tehnice. Profesorul de iiă și chimie, Voitinovici, a observat repede cît eram de

pasionat și cît de mult știam pentru vîrsta mea, și mi-a încredințat cheia laboratorului liceului. Veneam de cîte ori pu-| team, după-amiezile, singur sau cu unul din colegii mei, și încercam tot felul de experiențe.

Datorită chimiei, m-am împrietenit cu cîțiva din noii mei colegi. Cărpenișteanu era, ca și mine, pianist și îndrăgostit de chimie. Pe atunci, era un băiat frumos, palid, cu fruntea înaltă, cu acel zîmbet amar și melancolic al coxalgicilor. A fost singurul care și-a alcătuit un laborator serios și s-a ținut de chimie pînă aproape de bacalaureat. A plecat apoi în Franța, să studieze medicina, și n-am mai auzit nimic despre el. Cu! Dinu Sighireanu mă împrietenisem deja din anul trecut, dar laboratorul ne-a apropiat și mai mult. Curînd însă, Dinu s-a detașat de chimie și mi-a dăruit mie tot ce rămăsese utilizabil din laboratorul lui. A continuat însă să se intereseze de insecte și, de la moșia lor din Ialomița, de lîngă satul Sighireni, îmi aducea, în fiecare toamnă, fluturi rari și coleoptere necunoscute. Cu Dinu aveam să mă leg tot mai mult în ultimele clase de liceu, cînd descopeream amîndoi atîția autori din biblioteca surorilor lui. Și de mai multe ori aveam să petrec săptămîni neuitate la el, la țară. Dar despre Dinu, ca și despre ceilalți prieteni, voi scrie mai cu de-amănuntul mai tîrziu.

In sfîrșit, datorită indirect chimiei, aveam să-mi găsesc, în; acei ani, un nou prieten, pe Mircea Mărculescu, și o nouă pasiune: Balzac. Atras de interesul științific al subiectului, citisem *Â la recherche de l'absolu.* Mărculescu, căruia nu-i plăcea chimia, dar era pasionat de Balzac, mi-a împrumutat *La peau de chagrin.* Entuziasmat, am recitit atunci *Le pere Goriot* șij imediat după aceea, *Gobseck*— și astfel am descoperit revenirea personajelor, procedeu care m-a fascinat. împreună cu Măi culescu, am pornit atunci prin librării și anticariate, căutuv volume de Balzac. Ce bucurie cînd am dat peste *Histoire treize* și *La cousine Bette,* căci în primele luni nu găseam decîl volume răzlețe din *Oeuvres de jeunesse* și, cu tot entuziasmul nostru, nu ne încîntase decît *Le Centenaire.*

Dar astea se întîmplau doi ani mai tîrziu, cînd eram, cuml se spune, „un autor publicat".

îmi aduc încă foarte bine aminte de primul articol tipărit:! *Dușmanul viermelui de mătase,* în „Ziarul științelor populare"!

din mai 1920. Intrasem în clasa a IV-a și rămăsesem singur în odăița mea din mansardă, căci Nicu se afla acum la Școala Militară din Tîrgu-Mureș. Vara o petrecusem toată familia la Țechirghiol, în vila „Cornelia", numai pe jumătate refăcută. Mă plictisisem. Venisem cu puține cărți și, după ce le terminasem, căutam cu deznădejde ceva de citit: orice. într-un gar-derob, găsisem *Operele complete* ale lui Vasile Conta și le parcurgeam cu îndărătnicie fără să le înțeleg întotdeauna. Numai cînd Conta discuta teoria transformismului îl puteam urmări. în restul timpului, adunam plante, melci, insecte. Mă apucasem să scriu un studiu despre fauna și flora Techir-ehiolului, pe care l-am refăcut mai tîrziu și l-am publicat în iarna anului 1922, tot în „Ziarul științelor populare".

Nu înțeleg ce m-a făcut să aleg ca subiect al primului meu articol tocmai „dușmanul viermelui de mătase". Subiectul nu mă atrăgea îndeosebi, și la data aceea știam destulă entomologie ca să pot scrie lucruri mai interesante. Mi-am spus, probabil, că, fiind vorba de o problemă care își are aspectul ei practic, voi avea mai multe șanse de a fi publicat. într-adevăr, articolul a fost publicat în numărul următor. Era semnat Eliade Gh. Mircea. Cînd mi-am văzut numele tipărit — la sumar și din nou la sfîrșitul articolului —, inima a început să se zbată. De la chioșcul de unde cumpărasem revista și pînă acasă, mi s-a părut că toată lumea mă privește. Triumfător, l-am arătat părinților. Mama s-a prefăcut că n-are timp să-l citească. Voia probabil să-l savureze în tihnă, singură, așa cum știu că mi-a citit, mai

tîrziu, unele articole. Dar tata şi-a pus ochelarii, l-a citit pe loc (n-avea mai mult de o coloană) şi mi-a spus: „Nu prea are valoare. E o compilaţie!..."
Aşa era, într-adevăr. Am încercat să-i explic că, în acest articol, eu nu făceam „ştiinţă", ci „popularizare", care e tot atît de importantă şi necesară ca şi cercetarea personală. Dar nu cred că l-am convins.
Puţine luni în urmă, „Ziarul ştiinţelor populare" a anunţat un concurs printre elevii de liceu. Am citit cu mare emoţie condiţiile concursului. Era exact ce visam eu să fac: un subiect ştiinţific tratat „literar". M-am apucat să scriu într-o duminică: aveam toată ziua şi noaptea libere, în faţa mea. Am scris o schiţă fantastică: *Cum am găsit piatra filozofală.* începea ^c^am aşa: Mă aflam în laborator şi nu ştiu datorită cărei îm-prejurări am adormit (dar evident, cititorul nu ştia asta; nu
i-o spuneam). Apare un personaj ciudat, care-mi vorbeşte de-, spre piatra filozofală, mă asigură că nu e o legendă, că piatra se poate dobîndi dacă cunoşti o anume formulă. îmi poves-j teste o scenă de operaţii, cu alchimişti celebri, la care a asisJ tat, şi-mi propune experienţa. Nu mă convinsese, dar am ac-j ceptat. Străinul amestecă diverse substanţe într-un creuzet, fl pune la foc, apoi presară un praf şi exclamă: „Priveşte atenţi acum! Priveşte!..." într-adevăr, substanţele din creuzet sej transformau sub ochii mei în aur. Emoţionat, fac un gest] brusc şi răstorn creuzetul, care cade cu zgomot pe podea. în acea clipă, mă trezesc. Eram singur în laborator. Dar o clipi am crezut că visul fusese aievea. Pe podea, alături de creuzet! zăcea un bulgăre de aur. De-abia cînd l-am luat în mînăJ mi-am dat seama că era o bucată de pirită, substanţă care sea-J mană mult cu aurul.
N-am recitit niciodată această povestire, dar cînd mi-aml reamintit de ea, zeci de ani mai apoi, am înţeles că nu era lip-] sită de semnificaţie. Cînd am scris-o, eram pasionat de chimie] şi nu ştiam aproape nimic de alchimie. Iubeam, pe atunci,] materia, credeam în ea; cunoşteam eficacitatea imediată a di-] feritelor substanţe, dar mă fascinau de asemenea misterul] structurii lor chimice, posibilităţile fără număr ale combinaţi-] ilor între molecule. De-abia cîţiva ani mai tîrziu am descope-l rit la Biblioteca Fundaţiei Carol *Collection des Alchimistes* a luil Marcellin Berthelot. Curînd după aceea, m-am simţit real-l mente atras de alchimie şi, de atunci, interesul acesta nu m-al mai părăsit. Prin 1924-l925, am publicat primele articole de-l spre alchimia alexandrină şi medievală în „Ziarul ştiinţelorl populare". în Universitate, i-am cerut lui Prophulla Chandr^l Ray şi-am primit, de la Calcutta, cele două volume ale lui ddl spre alchimia indiană. în India, am adunat un material bogata pe care l-am folosit în seria de articole din „Vremea", repuJ blicate, în 1935, în *Alchimia asiatică.* Apoi, au urmat *CosmologiM şi alchimie babiloniană,* în 1937, *Magic, Metallurgy and AlchetmM* în 1939, şi *Forgerons et Alchimistes,* în 1956, această ultimă carj| te reluînd şi dezvoltînd lucrările publicate în ţară. Pe atuncip nu cunoşteam cercetările lui Jung. încercasem să demonstrez totuşi că alchimia nu era o chimie rudimentară, o pre-chimi< ci o tehnică spirituală, urmărind mai mult decît cunoaştere, şi cucerirea materiei; urmărind, în fond, transmutarea omu lui, „mîntuirea" sau eliberarea lui.
CUM AIV1
Cît n-aş da să pot reciti acum povestea aceea, să ştiu ce mi-a dezvăluit acel personaj misterios, la ce operaţii alchimice asistase el! Găsisem, în vis, piatra filozofală... Nu aveam să înţeleg decît zeci de ani mai tîrziu, după ce l-am citit pe lung, sensul acestui simbolism oniric.
*
Povestirea mea a cîştigat premiul întîi şi a fost publicată la sfîrsitul anului 1921. De data aceasta, m-am simţit cu adevărat un autor. Cîştigasem 100 de lei şi, ducîndu-mă să-i încasez, l-am cunoscut pe profesorul Dan Dimiu, directorul „Ziarului ştiinţelor populare". M-a felicitat şi mi-a cerut să colaborez regulat la revistă. Aveam aproape gata o seamă de articole despre felurite insecte, pe care le-am intitulat *Convorbiri ento-mologice,* pentru că profesorul nostru de istorie, Const. Moisil, publica, tot în „Ziarul ştiinţelor populare", seria lui de *Convorbiri numismatice.* Am început să i le trimit şi au apărut, cu regularitate, timp de cîţiva ani. Cum nu le-am mai recitit de atunci, nu-mi dau seama cît de „originale" erau contribuţiile mele entomologice. Studiasem din scoarţă în scoarţă volumele lui Brehm şi ale lui Fabre, şi făcusem eu însumi o seamă de observaţii. Văzusem la microscopul lui Moisescu tot ce se putea vedea în legătură cu anatomia şi fiziologia insectelor. De cînd îmi instalasem un adevărat acuarium, pierdusem multe ceasuri notînd într-un caiet comportamentul lui *Nepa cine-raria.* Totuşi, cîţiva ani în urmă, cînd am abandonat definitiv entomologia, mi-am dat seama, cu melancolie, că nu descoperisem nimic cu adevărat nou, neobservat de alţii, la nici una din vietăţile pe care le urmărisem, le crescusem şi le iubisem atîţia ani.
Dar poate că mă înşelam. Poate că au fost într-adevăr lucruri pe care nu le-am văzut decît eu. în orice

caz, în acei ani 192l-l922, am scris, în cîteva caiete, *Călătoria celor cinci cărăbuşi în ţara furnicilor roşii,* un fel de roman de aventuri în care amestecam entomologia, umorul şi fantasticul. Ceea ce m3 pasiona mai mult scriindu-l era descrierea diverselor locuri, aşa cum le vedeau cărăbuşii, străbătîndu-le pe îndelete sau zburînd pe deasupra lor. Era, de fapt, o microgeogra-fie imaginară pe care o organizam pe măsură ce o inventam; descopeream o lume onirică şi paradoxală, căci era totodată i mare şi mai mică decît lumea noastră de toate zilele.

IV

Simţeam cum, lovită de unul din cărăbuşi, pietricica devir) mare şi [g]rea ca o stîncă de care m-aş fi izbit eu, stîncă d statura mea, pe care abia aş fi putut-o cuprinde în braţe. DJ cîteva secunde în urmă, cînd cărăbuşul îşi lua zborul, „stal ca" devenea pentru el asemenea unei „pietricele", adică, ■ scara ochiului meu, nu mai mare decît un grăunte de nisip. 1

Nu-mi aduc aminte dacă am apucat să termin povestirel acestei călătorii în ţara furnicilor roşii*. Dar, înainte de a ml despărţi definitiv de entomologie, prin 1923-l924, m-am hcJ tărît să dezvolt cîteva articole, deja publicate, despre albina viespi şi furnici, şi să le adun într-un volumaş pentru „Biblici teca pentru toţi". Am scris Editurii Alcalay, evident fără si menţionez că eram elev de liceu, întrebîndu-i dacă i-ar inta resa o asemenea carte. Foarte curînd, am primit o carte poJ tală, prin care eram invitat să prezint manuscrisul. Cu cJ mai bună caligrafie de care eram în stare, transcriam textul îa două caiete groase. Nu m-am gîndit o singură clipă că mi s-al putea ghici vîrsta după scrisul meu imatur. Şi, pentru că nu îndrăzneam să expediez caietele cu poşta, l-am rugat pe unii din prietenii mei, Radu Bossie, să le predea chiar în mîna dl rectorului „Bibliotecii pentru toţi".

L-am aşteptat cu nerăbdare, plimbîndu-mă pe trotuar, li cîteva case de Librăria Alcalay. „Ce-a spus?" l-am întrebai „A spus: bine, lasă caietele aici. Pentru cercetare..."

N-am mai auzit nimic de atunci. Dar m-am consolat rej pede. Cîţiva ani în urmă, aş fi fost într-adevăr încurcat daci aş fi văzut într-o vitrină volumaşul meu despre albine, viesjl şi furnici. Eram atunci student şi voiam să pot publica altfa de cărţi, să pot publica, în primul rînd, *Romanul adolescentulm miop.*

TENTAŢIILE UNUI TÎNĂR MIOP

* Povestirea a fost terminată. Am publicat-o recent, în volumul: MirceJ Eliade, *Cum am găsit piatra filozofală,* Humanitas, 1996, pp. 377-394 *(n. ed.).* I

în toamna acelui an, 1921, intram în clasa a V-a. Terminasem gimnaziul (trecusem, vara, ceea ce se numea „examenul de capacitate") şi începeam cursul superior. Pe atunci, cursul superior era împărţit în trei programe: real, unde se învăţa destulă matematică şi deloc latină; modern, cu foarte puţină matematică şi destulă latină; clasic, fără matematici, cu latină şi greacă. Convins că voi studia la universitate ştiinţele fizi-co-chimice, alesesem realul. Dar nu mi-a trebuit mult ca să înţeleg că mă înşelasem, că alesesem greşit. Renunţasem la latină, şi mai ales la profesorul de latinească, Nedelea Locusteanu, pe care îl admiram nespus, căci, în afară de gramatică şi vocabular, ne învăţa istorie şi literatură şi filozofie, ne vorbea în clasă de Pitagora şi Omar Khayyam, de Novalis şi de Leonar-do da Vinci. Alesesem maternaticile, care nu mă atrăgeau decît sporadic. Dar ştiam că fără pregătire matematică nu voi putea ajunge niciodată un bun chimist.

S-a întîmplat însă că nu mă aveam prea bine cu profesorul de matematici, Banciu. Toţi — profesorii, elevii şi părinţii elevilor — îl considerau pe Banciu un profesor-model. Se spunea: „E imposibil să nu înţelegi cînd îţi explică Banciu!" Asta o ştiam şi eu. De cîte ori îl ascultasem, nu numai că înţelesesem, dar simţeam cum mă fascinează matematicile. După obiceiul meu însă, cînd mă interesa ceva — o carte începută acasă şi neterminată, un articol pe care mă pregăteam să-l scriu, un subiect de nuvelă —, nu puteam asculta explicaţiile profesorului, încercam întîi să văd dacă nu pot lipsi de la lecţie fără sa se observe. Dacă vedeam că e prea imprudent, rămîneam a lecţie, dar nu ascultam. De cele mai multe ori, reuşeam să-mi continuu lectura fără ca să remarce profesorul.

Scoţîndu-mă o dată la tablă şi văzînd că nu ştiam cu., rezolv problema, Banciu a crezut că n-am înţeles şi mi-a plicat încă o dată numai mie ceea ce explicase cu cîteva k^. mai înainte. S-a convins atunci că sînt în stare să înţeleg da sînt atent şi a început să se ocupe de mine. Curînd du aceea, m-a surprins citind în timpul lecţiei *Le Ronge et le No* mi-a dat trei, mi-a confiscat cartea şi m-a avertizat că, da mă prinde a doua oară, mă elimină pe o săptămînă. Am ci zut că glumeşte. Dar cîtva timp în urmă, Banciu m-a prins cL nou şi s-a ţinut de cuvînt. Nu numai că mi-a pus trei şi rrl eliminat, dar m-a chemat în cancelarie şi mi-a tras două pi rechi de palme.

Asta se petrecea în primăvara lui 1922. împlinisem 15 aij şi ştiam acum ce înseamnă umilinţa şi ura. Palmele acelea aj creat o prăpastie între noi. Zadarnic s-a arătat Banciu afabili prietenos cînd am revenit, după o săptămînă, la şcoală. ferecasem pe dinăuntru, eram ca o stană de piatră. Dar în săi tămîna aceea parcursesem tot manualul de algebră şi rezd vasem un număr de probleme. Cînd m-a scos o dată la tablj Banciu a fost atît de surprins, încît era gata să mă felicit! Probabil că şi-a spus că lecţia pe care mi-o dăduse îmi prinsu se bine. Dar se înşela. De fapt, o rupsesem definitiv cu **mal** maticile. învăţam de frică şi mai ales în preajma examenelof Dar niciodată nu am ajuns un bun matematician. Şi, pentrj că Banciu mă ameninţa mereu că mă va lăsa corigent, şi, daa nu voi învăţa nici pentru examenul de corigentă, mă va **lăi** repetent, oricît de strălucit aş fi la alte materii (aluzie la fizl co-chimie şi la ştiinţele naturale), matematicile au ajuns c« rînd o adevărată teroare. Am izbutit totuşi să trec fără cori genţă şi în acea clasă, şi în clasa următoare, a Vi-a. Dar, I dată ajuns în clasa a Vil-a, după toate descoperirile acelor ui timi doi ani, după ce am ştiut că nu voi urma chimia la Ur« versitate, m-am hotărît să trec la modern. în mijlocul anului după o scurtă pregătire, am dat un examen cu Locusteanu I am fost transferat în cursul modern. La despărţire, BancB mi-a spus: „După doi ani şi jumătate de real, trebuie să **fii** printre latiniştii dumitale, cel mai bun matematician. Nu **uii** că matematicile se învaţă şi la modern, deşi numai o oră P| săptămînă. Dacă nu vei fi la înălţime, te las corigent!" S-a ţinut şi de data aceasta de cuvînt.
Mă revăd în acei ani în mansardă, revăd masa de lemn copertă cu hîrtie albastră, lampa cu abajurul alb, sub care îmi împingeam cartea pe măsură ce mi se împăienjeneau ochii si distingeam tot mai anevoie literele. Erau anii de „miopie galopantă", după expresia unuia din oculiştii la care fusesem. Dioptriile creşteau mai repede decît aveam eu timp să-mi schimb lentilele. Nu era, spusese doctorul, decît o soluţie: să nu-mi obosesc ochii citind prea mult la lumina lămpii. Dar cum aş fi putut (şi mă întreb, acum, cine ar fi putut?) să-mi menajeze ochii într-un timp cînd aproape în fiecare săptămînă descopeream un nou autor, alte lumi, alte destine? încercam totuşi să mă apăr, citind fără ochelari, cu bărbia lipită de carte, sau închizînd cînd un ochi, cînd celălalt, sau apăsîn-du-mi ochelarii pe nas, sau schimbînd becurile, cînd albastre, cînd albe, cînd slabe, cînd puternice. Apoi, cînd ochii îmi lăcrimau şi mi se împăienjeneau de-a binelea, treceam în odăiţa de alături şi mă spălam cu apă rece. Rămîneam apoi cîteva minute întins pe pat, cu ochii închişi, încercînd să nu mă mai gîndesc la nimic.
Un pat de lemn, vopsit în roşu. Deasupra patului, prinsă bine în perete, cutia cu geam în care păstrasem cele mai frumoase coleoptere şi cîţiva fluturi mari, cu aripile imaculate, în faţă, pe celălalt perete, o bibliotecă de scînduri, pe care mi-o întocmise tata. Prin clasa a Vi-a, aveam deja vreo 500 de volume, majoritatea din „Biblioteca pentru toţi", „Minerva" şi „Lumen". Dar aveam şi cărţi mai scumpe: *Souvenirs entomolo-giques* ale lui]. H. Fabre, *Die Insekten* ale lui Brehm, tratatele de chimie, „clasicii" transformismului, aproape tot ce găsisem din „Bibliotheque scientifique" sau „Bibliotheque philoso-phique", de la Felix Alean. Mama îmi dădea săptămînal o mică sumă de buzunar, dar nu mă refuza niciodată cînd îi spuneam că aş vrea să-mi cumpăr o carte mai scumpă. Adesea, mă ruga să nu spun nimic tatei. Războiul îi sărăcise, şi, ca Şa ne poată ţine la şcoală, închiriaseră aproape toată casa. La [lr]iceput, chiriaşii au fost doi profesori francezi, membri ai Misiunii Culturale, apoi nişte funcţionari unguri de la o societate din Transilvania, în cele din urmă Camera de Comerţ Ita-°-Română. Aşa l-am cunoscut pe Giovanni Costa, tocmai în Perioada cînd învăţam italieneşte. Datorită lui, mi-am putut comanda toate cărţile italieneşti de care credeam că am nj voie.
Mansarda era de acum numai a mea, plină numai cu *h* crurile mele. între pat şi masa de lucru, o măsuţă pe care pâ tram colecţiile de reviste — „Ziarul ştiinţelor populare", „] vista muzicală", „Orizonturi" şi altele. Ca să nu le ia vîn« cînd ţineam ferestrele deschise, pusesem deasupra lor ca mai frumoase piese din colecţia mea geologică: o bucată pirită, un granit, fragmente de stalactite. Deasupra măsuţ, prinsesem în perete, cu pioneze, copii după fresce tomba egiptene executate cu diferite cerneluri; urme ale entuziasm lui cu care citisem cărţile lui Maspero şi Alexandre Mor< Sub măsuţă, o lădiţă cafenie în care îmi păstram corespo denţa cu prietenii, caietele deja scrise şi, la fund de tot, cam flat, ca să nu-l descopere tata, *Jurnalul.*
Nu mai ştiu cum am ajuns să-mi scriu *Jurnalul.* La începu prin 1921, nu însemnam decît ce lucrasem şi cît lucram I fiecare zi: cîte ceasuri petrecute în laborator sau cu insectei şi plantele, cîte ceasuri cheltuite cu lectura, adăugind titll cărţilor citite şi scurte comentarii. Curînd după aceea, am în ceput să însemn observaţii despre profesorii şi prietenii m« Dar nu m-am mulţumit cu atît: m-am încăpăţînat să reprl duc cît mai multe conversaţii, să descriu cît mai amănunl anumite întîmplări de la şcoală sau de la petrecerile care, în cepînd din clasa a Vi-a, aveau loc, pe rind, la unii din colej şi unde întîlneam fete

de vîrsta noastră. Cu timpul, ajunsa sem să scriu zece-cincisprezece pagini despre unele din acea te petreceri, căutînd să reproduc cît mai fidel dialogurile, *cm* expresiile caracteristice fiecăruia. Cînd am început Romanii *adolescentului miop,* am folosit multe din aceste pagini, uneoiț — ca de pildă cînd am descris societatea noastră „Muza" -j transcriind de-a dreptul pasaje întregi. în sfîrşit, în ultimei două clase de liceu, *Jurnalul* ajunsese confidentul tuturor ca zelor mele de melancolie şi e probabil că excesele acestea dj lirism şi lamentațiile au reuşit într-o zi să mă dezguste, astfel că am abandonat *Jurnalul* şi nu l-am mai reluat decît în vall anului 1928, în ajunul plecării în India.
Jurnalul îl scriam mai cu seamă noaptea, uneori tîrziJ după miezul nopții, cînd eram sigur că tata nu va mai veni si
x controleze. Din clasa a V-a încoace şi pînă la încheierea tudiil°r universitare, mă deprinsesem să dorm din ce în ce mai puțin, cîteodată mulțumindu-mă cu trei-patru ceasuri pe noapte. Am ajuns la acest rezultat după o lungă disciplină. Timp de mai multe luni, mă culcam cu cîteva minute mai tîr-ziu decît în noaptea precedentă şi puneam deşteptătorul să sune cu un minut mai devreme. Cînd reuşeam să smulg somnului un ceas, mă opream, şi nu mai schimbam minutarele cîteva săptămîni. Apoi reluam experiența, micşorînd zilnic rația de somn cu unul sau două minute.
Nu pot spune că mi-a fost uşor. Uneori, cînd prelungeam lecturile după 2 noaptea, nu puteam adormi şi mă zvîrco-leam mult timp în pat. Dar eu mă încăpățînam să nu țin seama de aceste insomnii, ci continuam să număr orele şi minutele consacrate somnului din clipa în care stinsesem lumina si mă culcasem, chiar dacă adormisem un ceas-două mai tîr-ziu. Alteori, mi se făcea somn după prînz, mai ales vara şi, dacă vedeam că toate cafelele pe care le sorbeam şi toată apa rece pe care mi-o azvîrleam pe obraji rămîneau fără efect, mă lungeam pentru o jumătate de ceas, cu deşteptătorul la căpă-tîi. Dar nu uitam să scad această jumătate de ceas din somnul de noapte.
în cele din urmă, m-am obişnuit cu rația de patru ceasuri, şi chiar dacă aş fi vrut n-aş fi putut dormi mai mult. Mai tîr-ziu, cînd la lecturile şi la ceasurile de scris se adăugaseră şi celelalte excese ale tinereții, mi se întîmpla uneori să am curioase pierderi de cunoştință, care mă speriau grozav. îmi aduc şi acum aminte de două din aceste accidente provocate, fără îndoială, de surmenaj. într-o noapte, cred că eram în clasa a Vil-a de liceu, m-am dezbrăcat, am pus ceasul să mă deştepte pe la cinci dimineața şi m-am culcat, dar cîteva clipe în urmă m-am trezit îmbrăcat, la masa mea de lucru, cu o carte deschisă în față, dar fără să-mi aduc altceva aminte, fără ^s^â ştiu măcar dacă sau ce citisem. M-am uitat la ceas, şi am văzut că trecuse de trei dimineața. A doua spaimă de acest fel am tras-o cînd eram la Universitate. M-am trezit deodată Imgă casă, pe Bulevardul Domniței, fără să înțeleg ce făceam acolo, dacă plecam sau mă întorceam acasă, fără să-mi aduc prea bine aminte cine sînt şi cum mă cheamă. Era o după-amia-2a de iulie, fără măsură de fierbinte. Am recunoscut totuşi ^c^asa şi am avut puterea să urc pînă la mansardă, la ora aceea

încinsă ca un cuptor. M-am zvîrlit, gol, pe pat şi am dorr pînă seara tîrziu! închisesem uşa cu zăvorul şi m-au trea bătăile puternice ale tatei, venit să vadă ce se întîmplă cu ne, de ce nu cobor la cină. Asemenea accidente, de altfel destul de rare, aveau dar să mă sperie de-a binelea. Nu pomeneam nimănui de ele, i îmi dădeau de gîndit. Ultima întîmplare de acest gen al avut-o la Calcutta, tot într-o zi de teribilă arşiță.
Eram nevoit să recurg la asemenea mijloace. Aveam ma nevoie de „timp" — nu numai pentru a putea pridìdi cu ci tul cărților care se adunau acum în vrafuri pe masa mea şi rafturi, dar mai ales pentru că, în afară de *furnal* şi atîtea a{ caiete în care mă învățasem să scriu zilnic rezumate, criti articole, începusem un roman fantastic, plănuit pe dimem uni ciclopice: *Memoriile unui soldat de plumb.* Am tot scris romanul acesta vreo doi ani, în clasele a V-a şi a Vi-a, şi, cîrJ l-am întrerupt definitiv, transcrisesem pe curat, în mai mulj caiete, acele părți care mi se păruseră mai reuşite şi le dădi sem să le citească cîtorva prieteni. Era un roman de nesăbuij proporții, înglobînd nu numai Istoria Universală, ci întreafl Istorie a Cosmosului, de la începuturile Galaxiei noastre,! alcătuirea Pămîntului, de la originea vieții pînă la apariția oml lui. După cîte îmi aduc aminte, începea cam aşa: un cercetj — adică eu — se afla în trenul care suferise grozava ciocnij de la Valea Largă. în clipa ciocnirii, cercetaşul îşi afundă spj riat capul în sacul lui şi, datorită acestui gest instinctiv, nj fost mutilat. în sac, avea şi un soldat de plumb, unul din ni meroşii lui soldați de plumb cu care se jucase copil şi pe cârd purta acum, adolescent, ca un fel de *porte-bonheur.* în clin aceea nesfîrşită a ciocnirii, cercetaşul ascultă, chiar din

gul soldatului de plumb, lunga, inepuizabila lui poveste. CI fragmente din plumbul din care fusese alcătuit soldatul fusl seră martore la cele mai importante evenimente din istorj omenirii: cucerirea Indiei de către arieni, distrugerea Niniva moartea Cleopatrei, răstignirea lui Iisus, devastarea Romei *4* către Alaric, Mahomed, cruciadele şi aşa mai departe, pînă î zilele noastre, unde nu uitam să introduc şi evenimente n cente; bunăoară, Mărăşeştii. Dar, înainte de Istorie, plumbt se aflase — sub formă de gaz — în feluritele conflagraţii *ca*
ce care au dus la alcătuirea sistemului solar şi a Pămîntu-l i- si îşi amintea de milioanele de ani fără viaţă, îşi amintea He apariţia primelor vieţuitoare, de luptele între monştri pre-'storici, şi aşa P'n^ 'a apariţia omului şi zămislirea primelor
civilizaţii-
Era un fel de frescă ameţitoare, lucrată ca un mozaic, în care voiam să includ tot ce mi se părea că ştiu, tot ce învăţasem, fără a le fi digerat întotdeauna, din lecturile mele dezordonate. Dar acest roman fantastic era străbătut de un anumit pesimism. Prin sarcasmele atribuite soldatului de plumb, arătam, de fapt, ce fiinţe efemere şi nestatornice erau oamenii, cît de uşor uitau, trădau şi ucideau ei, şi cît era de orb destinul care înălţa indivizi nevrednici sau neamuri mediocre, nimicind fără urmă naţiuni de eroi (ca geţii sau atîtea alte neamuri preistorice) şi marile, adevăratele personalităţi (una din tezele romanului era tocmai aceasta: că adevăraţii eroi, geniile creatoare, profeţii autentici n-au avut niciodată posibilitatea să-şi împlinească vocaţiile, destinul paralizîndu-i sau elimi-nîndu-i înainte de vreme). La originea acestei viziuni pesimiste a Istoriei Universale se aflau, evident, în afară de tristeţile pe care mi le pricinuiseră lectura atîtor orori şi altor catastrofe istorice sau biografiile cîtorva martiri ai gîndirii, ca Giordano Bruno sau T. Campanella, şi propriile mele experienţe. Mă simţeam acum superior tuturor colegilor mei, măcar pentru enormul efort pe care îl cheltuiam pentru a-mi lărgi şi adînci cultura. Şi totuşi, deşi remarcat de unii din profesori, nu mă bucurasem de nici un premiu, de nici o menţiune, nici măcar de ştiinţe naturale sau fizico-chimice şi, la fiecare sfîrşit de an şcolar, citeam cu mare emoţie lista celor care trecuseră clasa.
Dar era mai mult decît atît. Mă aflam acum în plină criză de pubertate, mă descopeream în fiecare dimineaţă mai urît, mai stîngaci, descopeream, mai ales la întîlnirile cu fete de vîrsta mea, cît sînt de timid şi de neatrăgător în comparaţie cu unii din prietenii mei. Criza aceasta, începută prin clasa a Vi-a, o dată cu *Memoriile soldatului de plumb,* a mers agravîn-du-se pînă la sfîrşitul liceului. Probabil că datorită ei n-am mai ajuns să termin romanul. La un moment dat, am simţit ca nu mai pot scrie decît la persoana întîi, că orice altfel de literatură, în afară de cea direct sau indirect autobiografică, n-avea nici un sens. Aşa am început *Romanul adolescentului miop.*
încă din primele clase de liceu, mă împrietenisem cu Dini Sighireanu şi cu Radu Bossie. Acum, în cursul superior, Dini era un băiat frumos, brun, cu ochii verzi, după care suspina» multe fete. îi plăceau istoria Franţei, pe care o ştia ca nimeri altul dintre noi, şi cărţile lui Kipling. Ne întîlneam aproape ii fiecare zi, de cele mai multe ori la mine în mansardă, care er parcă ideal situată ca prietenii mei să-şi dea întîlnire în ea. 1 ultimul an de liceu, ca şi mai tîrziu, la Universitate, nu era 1 în care să nu urce la mine unul sau mai mulţi prieteni, pîrl ce m-am hotărît să lipesc pe uşă precizînd la ce ore eram cţj adevărat bucuros de vizite.
Radu Bossie a rămas neschimbat de cînd l-am cunoscu| în prima clasă de liceu, şi pînă la moartea lui, neaşteptaţi absurdă, la 23 de ani. Era fiul procurorului Bossie; mama lu| de origine engleză, era blondă, frumoasă, excentrică; divaj ţase şi a murit curînd după aceea, la o moşioară, sărăcită decăzută. Radu era miop ca şi mine, destul de urît, cu bu imense, cu un nas mare şi borcănat, dar avea un umor şi u farmec fără pereche. Nu-i plăcea să înveţe şi, în cursul sup< rior, ameninţat de repetenţie, a fost dat intern la Liceul „Ai drei Şaguna" din Braşov. îl revedeam întotdeauna cu o ma: bucurie în vacanţe. Era mucalit, optimist, indiferent la toa[1] plictiselile şcolăritului, aproape cinic, şi totuşi cu o mare bu nătate şi prieten desăvîrşit. Avea mare încredere în viitorii meu de savant şi-mi citea toate articolele, în timp ce Dinu SI ghireanu, Haig Acterian, Jean-Victor Vojen erau confidenţi mei literari. După ce plecasem în India, venea des pe la noi ca să afle de la mama ce se mai întîmplâ cu mine. Venea cu o *am* tie mare de ţigări şi accepta bucuros cafeaua şi înveselea *tom* tă casa povestind peripeţiile studenţiei lui întîrziate. Apoi într-o bună zi, s-a dus cu treburi la Craiova, s-a îmbolnăvit şi a murit în cîteva zile. Am aflat vestea în noiembrie 1930, îrj chilioara mea din *Svarga-ashram* din Himalaya. Era cel dinM dintre noi care pleca.
Cu Haig Acterian m-am împrietenit mai tîrziu, dar a fo o prietenie care s-a continuat şi s-a adîncit mai ales după U versitate. în primele clase, ne „produceam" amîndoi la bările liceului: eu cu vreo sonată la

pian, iar el, bariton p coce, cîntînd „Le Grenadier". Apoi, o dată cu J.-V. Vojen,

descoperit vocația de actor. (Au urmat, de altfel, împreună Conservatorul de Artă Dramatică.)
Tot la serbările liceului — organizate, în ultimii ani la Teatrul Național — au căpătat amîndoi roluri de frunte într-o comedie a lui Valjean (în care eu am jucat pe un subcomisar) si în *Sarmală, amicul poporului,* a lui N. Iorga.
Haig avea obrazul brun, aproape întunecat, de o frumusețe leneşă, orientală. Vojen era bălai şi deja în adolescență rivaliza în frumusețe, eleganță şi succese feminine cu Dinu Si-ehireanu. Ne vorbea despre tatăl lui, pe care nu-I cunoscuse, care dispăruse în împrejurări ciudate, şi pe care îi plăcea să si-l închipuie un mare aventurier, un Don Juan sau un nou D'Annunzio. (D'Annunzio a rămas autorul favorit a lui Vojen pînă tîrziu). La acest grup de prieteni, s-a adăugat mai tîrziu Petre Viforeanu, înalt, mîndru, ironic, izbutind să fie premiant fără pedanterie, interesîndu-se de mai multe lucruri deodată — literatură, latină, viață mondenă, politică. El mi-a relevat cel dintîi ce înseamnă c adevărată ambiție cînd mi-a mărturisit într-o zi că se va considera un ratat dacă la treizeci de ani nu va fi profesor universitar şi deputat, la patruzeci ministru, iar la cincizeci prim-ministru.
Prin clasa a IV-a, grupul acesta de prieteni, împreună cu alți cîțiva, am luat obiceiul să ne întîlnim duminicile după-amiază în casa colegului Mircea Moschuna-Sion. Veneau şi cîteva fete, şi, pentru a deosebi aceste după-amiezi de obişnuitele sindrofii, am hotărît să fondăm o societate artistică şi culturală, căreia i-am dat numele de „Muza". Programul era destul de ambițios: conferințe urmate de discuții, „concerte" şi, mai ales, spectacolele dramatice. Una din primele încercări a fost un fragment din *Don Juan* al lui Victor Eftimiu, în care eu aveam rolul unui călugăr, iar Vojen pe cel al lui Don Juan. Am cîn-tat, de asemenea, de mai multe ori la pian: Rahmaninov, Grieg, Debussy. Dar n-am acceptat niciodată să execut arii din „opera" pe care o compusesem atunci, *Tomiris,* şi pe care o cunoş-teau doar cîțiva prieteni. „Opera" mea era, de fapt, un foarte ambițios proiect la care lucram fără spor pentru că, scrisul partiturii luîndu-mi prea mult timp, mă mulțumeam să memorizez melodiile pe care le compuneam, iar memoria mea muzicală fiind aproximativă, melodiile acestea se modificau de la o şedință de lucru la alta.

Am acceptat însă să țin o conferință despre... Rama. Ma terialul documentar îl scosesem în întregime din cartea di curînd descoperită *Les Grands inities* a lui Schure. Neştiin mai nimic despre vechea Indie, credeam, atunci, că tot ce spu ne Schure era adevărat. (Şi mare mi-a fost mirarea şi furi aflînd, curînd după aceea, că era vorba doar de o poveste „mis tică", inventată de Schure. Cred că de atunci s-a născut î mine neîncrederea față de diletanți, teama de a nu mă lăsa p călit de un amator, dorința tot mai aprigă de a merge la izvoaJ re, de a consulta exclusiv lucrările specialiştilor, de a epuiz; bibliografia.) Conferința era lungă, prolixă, probabil preten-j țioasă — şi-mi amintesc numai că micul grup de fete şi băieți au ascultat-o amuzați, mai mult din teama de a nu se plictisii
Pe timpul cînd luam parte, asiduu şi entuziast, la întruni^ rile societății noastre, începusem deja să-mi iau în serios urî-H tenia şi — în bună parte, închipuita — solitudine. Eram sirv] gurul care veneam la „Muza" în uniforma de liceu; ton ceilalți purtau de mult costume „civile". Singurul care nu înJ cercam să-mi camuflez părul tuns mărunt, ci dimpotrivă, mă tundeam cu maşina numărul zero. Evident, remarcasem mai de mult că, alături de atîția prieteni frumoşi, rareori vreo fată se arăta dispusă să stea de vorbă cu mine — şi asta, după ce mă făcuse să sufăr, mă încînta acum nespus, dovedindu-mij credeam eu, că eram slut şi respingător. Zadarnic încercau prietenii să mă convingă de contrariu; refuzam să-i ascult! Dinu Sighireanu îmi demonstra că, dacă nu consimt să mă bărl bieresc, ar trebui măcar să mă pudrez (cum făcea el), ascun-l zîndu-mi astfel pistruii şi coşurile. Vojen era convins căi avînd sprîncenele groase, fruntea largă şi urechile mici, erarfl şi eu, în felul meu, un băiat frumos, dar trebuia să pun aste J în valoare; trebuia, cum spunea el, „să-mi creez un tip".
Simțeam, de altfel, că nu era vorba numai de miopie şi urî-l tenie. Radu Bossie era poate mai urît şi tot aşa de miop, şi to-ț tuşi fetele îi căutau prietenia, iar la întrunirile noastre verval lui era cea mai apreciată. Dar, spre deosebire de el şi de aproa« pe toți ceilalți prieteni, eu eram timid cu fetele şi neîndemî-l natic. Dacă rămîneam singur cu una din ele, nu ştiam ce să-M spun. Nu ştiam să fac curte; mi se părea că întreprinderea asta implică un anumit „gen" ca al lui Vojen sau ca al \\m Sighireanu, sau măcar o anumită conversație ironică, tăioasei ca a lui Viforeanu, sau umorul lui Bossie. în plus, aveam ol
re scădere: nu ştiam să dansez. Probabil că aş fi învățat, cUm au învățat ceilalți prieteni şi colegi, la

întîlnirile noas-' jg duminică, dacă nu m-aş fi oferit să cînt la pian foxtro-nle si tangourile la modă, ca să poată dansa ei. De atunci şi înă la sfîrşirul liceului, eram invitat la toate ceaiurile dansante pentru că mă dovedisem a fi cel mai bun şi mai neobosit pianist. ■

Dar, cum spuneam, mă complăceam din ce in ce mai mult în această situație care mi se părea că face parte din destinul meu de adolescent excepțional. Mi se părea că toate eşecurile mondene, întocmai ca şi umilințele pe care le înduram în liceu, aveau menirea să mă izoleze de lume, să mă păstreze exclusiv pentru „opera" pe care eram chemat s-o scriu, operă pe care trebuia s-o inaugureze *Romanul adolescentului miop.*

„Miopia galopantă" coincisese cu descoperirea lui Balzac, Voltaire, Hasdeu. Tot autori fecunzi şi care mă fascinaseră mai ales pentru vastitatea şi diversitatea lor. Din Balzac, citeam cam un volum pe zi. Ajunsese aproape o obsesie şi, împreună cu Mircea Mărculescu, făceam propagandă şi încercam să convingem cît mai mulți dintre colegii noştri să-l citească. Aşa l-am atras, pentru cîteva luni, pe Jean-Victor Vojen. Era un fel de ritual: în timpul recreațiilor, discutam ultimele descoperiri şi încercam să constituim, pe măsura puterilor noastre, repertoriul personagiilor *Comediei umane.* Reciteam unele nuvele care nu ne cuceriseră la prima lectură, numai pentru că nu ne aminteam exact o replică sau o observație a lui Horace Bianchon. De altfel, după ce epuizasem noile volume descoperite la anticari sau în bibliotecile care ne erau accesibile atunci, reciteam, fiecare, scrierile noastre favorite. Cred că numai în anii de liceu am recitit de vreo cinci-şase ori *Le Pere Goriot,* care a rămas pentru mine cartea prin excelență balzaciană şi pe care am regăsit-o întotdeauna cu aceeaşi plăcere de cîte ori, mai tîrziu, mă reapuca pasiunea de Balzac. (Ultima oară la Paris, în 1947, cînd am început chiar sâ scriu o *Viață a lui Balzac,* pe care am dus-o pînă în 1829, anul apariției romanului *Les Chouans.)* Dar mai cu seamă mă •ncîntau operele fantastice: *Seraphita, La Peau de chagrin, Le Centenaire* sau nuvelele mai puțin cunoscute *(La vie des Mar*-tyrs, *Les Proscrits* etc). Mă cucerise acest gigant care se mişca în atîtea universuri; care nu se mulțumise să „facă concurerj ță stării civile", el introdusese Androginul în literatura moi dernă, inventase atîtea mitologii în legătură cu „voința" ş „energia" omului în acțiune. Vaîiaire m-a atras la început pentru că scria cu aceeaşi nel egşpată perfecțiune romane sau pamflete, epistole sau monql grafii istorice, filozofie sau critică literară. Citisem doar cîtevj cărți de Voltaire, cînd am cumpărat de la un anticar două *vm* lume desperecheate din *Bibliografia* lui Bengesco. Le-am paj curs cu emoție şi entuziasm. Erau înregistrate acolo sute ş sute de lucrări, de o extremă diversitate — şi asta corespun dea întocmai speranței mele secrete că-mi va fi îngăduit a scriu despre foarte multe lucruri, că nu voi fi silit să mă limj tez la ştiință, bunăoară, sau la literatură sau la istorie. Voi taire a fost prima mea întîlnire cu un enciclopedist de genij şi cred că acesta a fost motivul pentru care l-am admirat: îrtl valida tendințele de polihistor, îmi încuraja visurile mele dl spirit universal. Dar, în fond, n-am devenit niciodată „voH rian". Şi, cînd am descoperit alți autori „universali", cînj l-am descoperit mai ales pe Papini şi, mai tîrziu, pe Goethd pe Leonardo da Vinci, am încetat să-l mai citesc.

Hasdeu mă fermecase pentru vastitatea culturii şi îndrăz neala ipotezelor istoriografice. îl citeam la Biblioteca Fundal ției Carol I, dar cînd, prin clasa a Vil-a, am anunțat că v<| face o conferință în fața clasei, Nanu mi-a dat un cuvînt *ăi* introducere către unul din bibliotecarii Academiei RomânJ M-am prezentat într-o după-amiază şi, deşi eram în unifoB mă de liceu, am fost primit în sala de lectură a Academiei Aşa am putut cunoaşte lucrările din tinerețe ale lui Hasdeil îndeosebi revistele lui „Din Moldova", „Columna lui Traianl şi studiul care m-a impresionat atît *Perit-au Dacii?* Am scrB apoi o lungă disertație, pe care am citit-o în două şedințe. Di» acel manuscris, am scos mai tîrziu primele articole despij Hasdeu, publicate în „Universul literar", „Foaia tinerimii" *ş* „Cuvântul". Admirația față de geniul lui Hasdeu n-am mfl pierdut-o de atunci. Din 1934 pînă în 1937, cînd suplineam deja catedra lui Nae Ionescu la Facultatea de Litere, am *pm* trecut multe după-amieze la Biblioteca Academiei RomânJ lucrînd la o ediție critică, şi, în primăvara lui 1937, Fundațiill Regale au publicat cele două volume de *Scrieri literare, critiM şi politice.* Ediția era departe de a fi perfectă, dar pe vremel ceea nu era alta şi nici n-a mai apucat să apară una mai bună.

fncepînd din 1922, în „Ziarul ştiințelor populare" j au, alături de *Convorbiri entonwlogice, o* serie de schițe"st|b titlul general *Din carnetul unui cercetaş.* Nu cred că erau;.bine scrise, dar pentru mine aveau o valoare sentimentală. Era un fel de jurnal romanțat al excursiilor în Carpați, la mănăstirile din Prahova şi Moldova, al călătoriilor în Bucovina şi Transilvania. Am devenit cercetaş la timp. Aplecarea mea spre aventură", satisfăcută atîția ani pe maidane şi în pivnițele Universității, alături de haimanale şi vagabonzi, îşi găsise acum o ieşire care îi îngăduia să se disciplineze şi totodată să se

adîncească. Cînd am descoperit că pot, ca cercetaş, hoinări zile întregi prin văi şi munți, fără ca părinții mei să socotească asta haimanalîc, am ştiut că descoperisem cheia libertății. Era de ajuns să anunț că centuria noastră pregăteşte o nouă excursie, de trei-patru zile sau de o săptămînă, ca mama să mă întrebe cîți bani îmi vor trebui.
De fapt, părinții mei erau încîntați că devenisem cercetaş. în special mama era tot mai preocupată de lecturile mele dezordonate şi excesive. îi era teamă fie că-mi voi pierde vederea, fie că-mi voi zdruncina sănătatea. I se părea anormal ca un băiat de vîrsta mea, după ce obişnuise atîția ani să-şi piardă timpul pe maidan, să se închidă acum în casă şi să citească zi şi noapte, să citească mai ales cărți care, după socoteala ei, erau mult prea grele pentru o minte necoaptă. Ştiindu-mă plecat cu cercetaşii, era sigură măcar de acest lucru: că nu citesc, că trăiesc în aer liber, că-mi obosesc nu ochii, nu mintea, ci trupul.
Mi-l oboseam, într-adevăr. .Nu voi uita niciodată viscolul Şi troienele care ne-au întîmpinat, într-o vacanță de Paşti, cînd ne apropiam de Schitul Scheia agățat pe un perete al Car-paților; sau ploile reci, nesfîrşite, pe care le-am îndurat, zile de-a rîndul, apărați doar de pelerinele noastre scurte, neîn-demînatic confecționate din foi de cort, cînd am trecut Cheile Bicazului şi am ajuns în cîmpia transilvană. Nu voi uita niciodată bivuacurile pe Piatra Craiului, nici prima excursie ln Delta Dunării, care ne-a fermecat într-atît, încît, deşi fusesem cît pe-aci să mă înec într-un colț de baltă caldă, împiedi-
cîndu-mă în stufiş, am hotărît nu numai să revenim în an următor, dar chiar să ne cumpărăm o barcă a noastră, cu ca să ajungem de la Tulcea la Constanța.
In ultimele trei clase de liceu, n-am mai petrecut vacanței cu familia, la Techirghiol, ci cu cercetaşii; urcam pentru I săptămînă-două pe munte, apoi ne duceam, pentru o lurJ într-o tabără cercetăşească, la Poiana Sibiului sau la Mangl Ha. Cînd mă întorceam la Bucureşti, pe la sfîrşitul lui auguJ eram de capul meu. Familia era încă la Techirghiol, afară J Nicu, care trebuia oarecum să aibă grijă de mine, pregătit! du-mi de mîncare sau întovărâşindu-mă serile într-o lăptarii Aveam sentimentul libertății absolute. Puteam citi ce voiaj şi cît voiam şi, deşi mansarda era într-atît de încinsă, în uneori nu puteam suporta nici măcar cămaşa pe mine, ar trebuit să fiu fericit. Dar, evident, nu eram... începuseră crizele de melancolie cu care era să mă Iun mulți ani după aceea. Mi-a trebuit o mare încordare a voinjl ca să pot rezista celor dintîi accese de tristețe. Se dezlănțuie» pe neaşteptate, către apusul soarelui, şi la început nu înțell geam ce se întîmpla cu mine; credeam că e oboseala pricin/ ită de lipsa somnului. Dar zadarnic încercam să mă odihnesJ să mă culc chiar. xNu izbuteam să adorm. Nu eram vlăgua nu mă simțeam obosit — ci doar sentimentul acela teribil al iremediabilului. Sentimentul că pierdusem ceva, esențial, *dț* neînlocuit, şi că mă aflam acum fără rost în viață, că n-av« nici un sens să-mi pierd timpul citind sau scriind, că, de fapt nimic nu mai avea sens: nici muzica, nici excursiile sau plini bările, nici petrecerile cu prietenii. Mă chinuiam să identiM ce „pierdusem" şi uneori mi se părea că e vorba doar de *<M* pilăria mea, de anii de la Rîmnicul Sărat şi Cernavodă, *M* primii ani de la Bucureşti, care acum îmi apăreau încărcați di beatitudini şi miracole. Era destul să-mi amintesc de un aml nunt din copilărie — un pom de Crăciun, trăsura de la Cel navodă, o rochie a mamei, uniforma de paradă a tatălui —*M* să mă podidească lacrimile. Aveam oroare de lacrimi şi nu mi-aş fi iertat niciodată dacă aş fi izbucnit în plîns — şi prii cîte mijloace încercam să mă apăr de această umilință, *îm* fundîndu-mi capul în ligheanul cu apă sau coborînd repecl din mansardă şi pornind să mă plimb pe străzi sau încercî:
a vorbesc singur cu mine, batjocorindu-mă cu glas tare. Cu-* d însă, am descoperit că neînțeleasa mea tristețe e alimentă de nenumărate alte izvoare, nebănuite: bunăoară, senti-entul „trecutului", acest simplu fapt că au fost lucruri care mai sînt, că au „trecut", asemenea copilăriei mele sau celei a tatălui meu; sentimentul că am avut la îndemînă posibilități pe care nu le-am împlinit şi că acum e prea tîrziu, că totul e ireparabil. Sau regretul că n-am fost crescut la țară, că n-am cunoscut, copil, viața satului, care mi se părea singura adevărată, că acum sînt definitiv rupt de lumea aceasta idilică.
Literatura nostalgică a autorilor moldoveni — Sadovea-
nu Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu —, care evocau copilăriile şi viața patriarhală de altădată, era iarăşi un prilej de tristețe. Nu-mi puteam opri lacrimile încheind *Duduia Margareta* a lui Sadoveanu, *Ulița copilăriei* a lui Ionel Teodoreanu sau unele nuvele ale lui *Cezar* Petrescu. Şi furia cu care am scris mai tîrziu foiletonul *împotriva Moldovei* era doar suprema încercare de a transmuta o sensibilitate care-mi surpa lent sănătatea sufletească. De aceea am citit cu atîta sete prozele vijelioase ale lui Papini, pamfletele din *Maschilită* şi *Stronca-ture.* Mă regăseam acum printre „ai mei" — printre cei pe care i-

aş fi vrut cu adevărat ai mei —, oameni de „piatră", ca Dante şi Carducci, iar nu de „miere", ca Petrarca şi romanticii . Lungul şi hibridul eseu *Apologia virilităţii,* pe care l-am publicat în „Gândirea", în anii studenţiei, era şi el tot un gest de apărare împotriva Moldovei pe care o purtam în sînge.
Mi-era atît de greu să mă apăr pentru că izvoarele tristeţilor mele erau numeroase şi ascunse. Uneori, mă simţeam învăluit de melancolie tocmai de unde mă aşteptam mai puţin. Ani de zile exaltasem, cu o crispată exagerare, solitudinea mea, faptul că încă din copilărie mă simţisem izolat, insolit, „unic". Mult timp, condiţia singularităţii mele mă apărase ca 0 platoşă lăuntrică împotriva tuturor eşecurilor şi umilinţelor. Şi, dintr-o dată, singurătatea care mi se părea predestinată mă apăsa ca o lespede de mormînt. Aş fi încercat orice ca s-o sparg, să mă pot apropia de cineva care să mă „înţeleagă", cineva care, fireşte, nu putea fi unul din prietenii mei, ci una din acele fete întîlnite, duminicile după-amiază, în ca-sele colegilor sau la „Muza". Mai precis, nu exact una din ele, ci o fată asemenea lor, dar înzestrată cu toate însuşirile pe ca-
re le atribuisem pe atunci femeii ideale, şi printre care ,. uitam să includ un mare talent muzical, o cultură enciclopj dică, o prodigioasă cunoaştere a literaturilor stranii şi a ştiia ţelor oculte. Dar, pe de altă parte, cu cît vizualizam mai linj pede frumuseţea, farmecul şi geniul acestei fete — în ca] coexistau, alături de Iulia Hasdeu şi Mărie Bashkirtcheff, Al ţinea din *L'Atlantide* şi nu mai ţin minte ce artistă de cinemi tograf —, cu atît mai ireductibil îmi apăreau defectele mei* îndeosebi urîţenia şi timiditatea mea.
Despre toate astea scriam, lamentîndu-mă, în *Jurnal.* Ms lancoliile mă surprindeau în amurg şi mă ţineau aşa, prins d într-o uriaşă plasă, în care mă zbăteam în neştire, pînă tîrzhj după miezul nopţii. Mă trezeam atunci, pustiit, fără vlagă j totuşi resemnat, aproape împăcat, şi mă reapucam cuminl de lucru. Cu timpul, am învăţat să-mi bat joc de mine însumi, ml ales de închipuirile mele de romanţă ieftină, de Antineeli dublate de o Hypathia sau de o Mărie Bashkirtcheff, pe caii le construiam, bucată cu bucată, din fetele întrevăzute II petreceri. Descoperisem de altfel casele de mahala în care în-; tîlneam altfel de femei, în carne şi oase, şi a căror pitoreasJ prezenţă ajunsese să mă încînte. într-un capitol din *RomanM adolescentului miop,* intitulat „Sîmbăta", am descris, mai tîn ziu, pe baza însemnărilor din *Jurnal,* escapadele noastre îl Crucea de Piatră şi aiurea, în tovărăşia mai ales a lui Mircei Mărculescu, urmate de lungi discuţii în cîrciumile din cartiej prelungite uneori pînă în zori. In ultimii doi ani de liceu, îra legasem, tot mai mult de acest băiat înalt, deşirat, uscat, c« nasul ascuţit (îi spuneam de altfel Ţăndărică) şi datorită că* ruia am cunoscut îndeaproape viaţa evreilor săraci din DiP deşti. Luasem obiceiul să petrecem sărbătorile împreună: cel creştineşti la noi acasă, cele evreieşti cu familia lui. Era balzaj cian, deşi scepticismul lui naiv l-a făcut să se îndrăgosteascj într-o vreme de Anatole France. Mai tîrziu, l-a descoperit pi Freud, si asta l-a hotărît să plece la Paris să studieze, alătulL de medicină, psihanaliza. Ca şi mine, Mărculescu avea o setjl neistovită pentru cultură şi citea imens. Cu el puteam discutf despre atîtea lucruri, încît căzusem de acord să nu ne mai îri tîlnim decît nopţile, ca să avem timp să atingem toate proble*
ele care ne interesau, de la *La Fille aux yeux d'or* la originea Pentateucului sau ultima carte a lui Freud pe care o citisem. Fram foarte buni prieteni şi, deşi ne făceam, cum se spune, fidenţe, nu j.am vorbit niciodată de melancoliile mele. U-as fi sfiit să afle că prietenul lui, pe care îl credea un „şti-'ntific", poate să sufere, într-un chip atît de neînţeles, pentru simplul fapt că trece timpul şi, trecînd, ceva din noi, esenţial, se risipeşte, iremediabil.
Curînd după ce am devenit cercetaş, am încercat să-l conving pe Mărculescu să vină cu noi în excursii. A acceptat cu oarecare reluctanţă, căci era prin excelenţă orăşean şi Natura îl lăsa indiferent. într-o vacanţă de Paşti, am luat trenul pînă la Sinaia şi de acolo am pornit spre cabana de la Schitul Ia-lomicioara. Dar, înainte de a ajunge bine la Pietrele Arse, timpul s-a schimbat brusc, a început să ningă şi curînd s-a pornit viscolul. Eram vreo cinci-şase băieţi, toţi îmbrăcaţi în haine de primăvară. Mărculescu venise chiar cu pantofi de pînză albă. Plecasem din Sinaia destul de tîrziu, şi din cauza viscolului am rătăcit drumul. Nu mai ştiu cîte ore am mers aşa, oarecum la întîmplare, prin zăpadă. Se făcuse de mult întuneric, cînd am dat peste o cabană, pe care o foloseau, probabil, în timpul verii, lucrătorii de la o întreprindere forestieră. Am spart lacătul şi am intrat. Am aprins focul, am pregătit ceai şi l-am băut cu mult rom, înveselindu-ne. Viscolul se învrăjbise, dar nu ne mai păsa — deşi abia a doua zi am putut deschide uşa şi, ca să putem traversa troienele fără să ne afundăm, ne-am legat de tălpi scînduri scurte prinse în cruce.
Adormisem, cînd ne-au trezit lovituri puternice în uşă. A trebuit să deschidem. Erau doi lucrători care

purtau cu ei un mort, într-un fel de sanie improvizată. îl aduceau de sus, de pe munte, şi, zărind dogoarea focului prin ferestruicile cabanei noastre, s-au oprit să ni-l încredinţeze nouă. Ei erau lucră-tori, trebuiau să fie dis-de-dimineaţă la fabrică. Dar ne-au as'gurat că vor înştiinţa jandarmeria din Sinaia şi vor trimite sâ-l ridice.
„Dacă-l lăsăm în faţa uşii, îl mănîncă lupii pînă diminea-îa'- ne-a spus unul din ei, văzîndu-ne că ne codeam să-l primim.
L-au aşezat, învăluit într-o manta, chiar lîngă uşă. \J cred că vreunul din noi a mai dormit în noaptea aceea. întîrnj plarea aceasta l-a lecuit pe Mărculescu de cercetăşie. Noi, ceij lalţi, însă, o dată reîntorşi în Bucureşti ne simţeam foartJ mîndri de primejdia prin care trecuserăm. Am scris chiar J nuvelă inspirată de această aventură, *Eva,* care a fost premiat! la concursul revistei „Foaia tinerimii". Era vorba de un tînâj care, ca şi noi, se aventurase cu prietena lui, într-o zi de prii mă vară, pe munte. Dar, în afară de înzăpezire şi rătăcire! prin pădure şi spargerea cabanei, totul era inventat. După c! o salvase, aproape purtînd-o în braţe pînă la cabană, şi fatl adormise pe podea, istovită, povestitorul încheia astfel: „Ş| atunci am simţit cum doresc năprasnic trupul Evei..."

NAVIGARE NECESSE EST...

începusem *Romanul adolescentului miop* mai demult, dar de-abia în iarna 1923-l924 l-am „văzut" întreg, de la un capăt la altul. De data aceasta, eram sigur că voi izbuti să-l termin, sigur mai ales că va fi o carte excepţională, care va face mult zgomot şi prin care mă voi putea răzbuna împotriva profesorilor şi a premianţilor, a fetelor frumoase şi superficiale care nu ştiuseră să mă descopere. Mă socoteam pregătit să scriu un roman. Publicasem vreo cincizeci de articole şi schiţe literare în diferite reviste, colaboram regulat la revista liceului, „Vlăstarul", şi devenisem chiar redactorul-responsa-bil: adunam materialul, îl duceam la tipografie, rămîneam ceasuri întregi lîngă culegător ca să mă conving că descifrează corect anumite manuscrise. Şi apoi, dispuneam de un *furnal* voluminos; mi se părea că, dacă voi şti cum să utilizez aceste materiale, romanul ar putea fi gata în cîteva luni.
Era mai mult decît un roman autobiografic. Voiam să fie în acelaşi timp un document exemplar al adolescenţei. îmi propusesem să nu inventez nimic, nici să nu înfrumuseţez — şi cred că m-am ţinut de cuvînt. Chiar scrisorile de dragoste ale fetelor erau autentice; transcrisesem pur şi simplu cîteva din scrisorile primite de Dinu Sighireanu. Capitolele în care de-scriam societatea noastră „Muza", petrecerile la prieteni, dificultăţile cu Papadopol şi Banciu erau alcătuite urmînd îndeaproape *Jurnalul* şi, uneori, transcriind pasaje întregi. Ţineam °u orice preţ ca dialogurile să fie „autentice", ca fiecare personaj să folosească exclusiv vocabularul lui specific. Valoarea pe care o acordam eu *Romanului adolescentului miop* era în pri-mul rînd documentară. îmi spuneam că pentru întîia oară un adolescent scria despre adolescenţă şi scria întemeiat pe „documente". Cînd, cîţiva ani după aceea, au început să apară în
„Viaţa românească" fragmente din al doilea volum *La* Me-I *deleni,* am simţit că nu mă înşelasem. Adolescenţii lui Ionel Teodoreanu nu erau cei pe care îi cunoscusem eu. Aparţij neau unei alte lumi, care mă fermeca şi mă înduioşa totodată dar pe care o simţeam definitiv depăşită. Adolescenţii mei erau într-adevăr de-atunci şi de-acolo, din Bucureştii primi lor ani de după război, anii jazzului şi ai lui *La Gargonne.* îi afară de inevitabila autoflatare (căci scriam şi ca să mă răz< bun), romanul era cît se poate de „realist". Nu mă sfiam si închin un lung capitol descoperirilor erotice, şi aproape tot credeam eu şi colegii mei despre sex, dragoste, Dumnezed sensul existenţei şi toate celelalte probleme care ne frămîntaJ se afla notat acolo, fără fard, aproape în stare brută.
Asta era, de altfel, marea mea ambiţie: să arăt că noi, adol lescenţii de atunci, nu eram asemenea fantoşelor pe care lJ întîlnisem sporadic în literatură; eram treji spiritualiceşte şl trupeşte, dar lumea în care ne-ar fi plăcut să intrăm nu mi era lumea părinţilor noştri. Voiam altceva, visam la altcevl — deşi singurul care părea a şti ceva precis despre acel „alt-J ceva" era autorul romanului.
Subiectul era destul de simplu: un elev al Liceului „Spini Haret" scria despre el şi despre colegii, prietenii şi profesor*m* lui. Cei care mă cunoşteau ghiceau de la început că licean' eram eu, pentru că vorbeam despre mansardă, despre insei tar, despre cărţile care-mi plăceau, despre speranţele mele dj a ajunge într-o zi savant, pianist sau scriitor. Erau capitoli fără legătură între ele: despre melancoliile care mă copleşea» cîteodată în amurg (bunăoară, cînd priveam de la ferestruici mansardei strada pustie sau auzeam, duminicile, cîntecul dej părtat al vreunei servitoare); despre orele de germană şi tel ce-mi trecea prin minte ascultîndu-l pe Papadopol explicîJ du-ne *Die Răuber;* despre societatea noastră „Muza" şi desprJ atîtea fete care-mi plăceau şi mă intimidau totodată. Dar mal ales pagini nenumărate de mărturisiri: ce-aş fi vrut să fiu, ce mi-ar fi plăcut să fac; analize nesfîrşite ale stărilor mele sul

fleteşti (de exaltare, de indiferenţă, de oboseală, detaşare *etcM* portretele prietenilor mei, subiecte de nuvele şi romane pa care îmi propuneam să le scriu şi cu ale căror personaje îrflfl plăcea să stau de vorbă (cred că închinasem un capitol între» convorbirilor cu Nonora, personajul unei nuvele pe care nil
• buteam s-o termin, pentru că îşi schimba subiectul pe măsură ce o scriam).
Si totuşi, din capitolele acelea desperecheate şi scrise în tiluri diferite (unele lirice şi de o teribilă tristeţe, altele aproa-e umoristice, altele aspre, vehemente), se desluşea repede subiectul": un adolescent care simte cum depăşise adoles-"enta, e sfîşiat de melancolie că epoca aceasta (care, i se părea, ar fi putut fi plină de beatitudini) se duce şi totodată, e nerăbdător să se vadă cît mai repede eliberat de ea, ca să-şi poată începe „adevărata viaţă". Toată cartea e străbătută de o curioasă ambivalenţă: autorul insistă de cîte ori poate că adolescenţa e un moment esenţial; că *această* adolescenţă — a lui, a prietenilor lui — constituie un fenomen spiritual nou, ne-maiîntîlnit pînă atunci, şi, ca atare, meritînd să fie prelungit, ca să poată fi corect analizat şi interpretat; iar, pe de altă parte, se arată exasperat de dificultăţile adolescenţei, în primul rînd de melancoliile, regretele şi timidităţile care i se părea că o alcătuiesc.
Dar, în afară de toate acestea, ce supapă de siguranţă a fost pentru mine cel de atunci acest roman! Mai bine chiar decît *în Jurnal* (căci speram că voi putea publica romanul), mă descărcam, scriindu-l, de toate eşecurile şi umilinţele. De ani de zile, mă prezentam cu regularitate la concursurile „Tinerimii române" şi nu dobîndisem nici măcar o menţiune. îmi amintesc de concursul din clasa a Vi-a. Nu mai ştiu ce subiect ni se dăduse, dar scrisesem atît de „inspirat" şi, recitind manuscrisul, am fost atît de entuziasmat, îneît nu mă îndoiam că voi obţine „Premiul I cu cunună". N-am vrut să cred cînd nu mi-am găsit numele pe lista premianţilor din liceul nostru. Eram sigur că la mijloc e o eroare. în duminica aceea, m-am dus la Ateneu, ca să asist personal la distribuirea premiilor. Cînd s-a ajuns la clasa a Vi-a, inima a început să mi se bată: «Premiul I cu cunună" îl cîştigase un alt Mircea: Mircea Io-nescu, de la Liceul „Matei Basarab". Ştiam asta mai de mult, cSci numele premianţilor fuseseră publicate în „Universul", dar pînă în ultima clipă crezusem că era o greşeală de tipar.
Furia mea nu mai cunoştea margini. Cred că l-am unt pe Mircea Ionescu (era şi el miop şi mi se părea chiar mai urît ca mine). Simţeam că nedreptatea asta nu trebuia îngropată într-un jurnal intim, ci merită să fie denunţată public. Am pornit îngîndurat spre Şosea. Era într-o duminică de mai, către
apusul soarelui, ceasul de care mă temeam mai mult, c arunci mă ispiteau melancoliile şi tristeţea. Dar de data ace ta nu-mi mai era frică. Sîngeram. Ce mă umilea mai mult e: nedreptatea — pentru că ştiam că Mircea Ionescu nu putu: scrie mai bine ca mine. Paginile acelea inspirate le considel ram printre cele mai reuşite din cîte scrisesem pînă atunci. Şl credeam că nu mă pot înşela, pentru că atîtea alte schiţe, nul vele, eseuri fuseseră găsite bune şi publicate.
Am umblat aşa, surpat în mine însumi, cîteva ceasuri. Cîna am ajuns acasă, se întunecase de-a binelea. în noaptea aceea] am început să scriu un nou capitol din roman. Cred că l-ani intitulat: „Mircea Ionescu, Premiul I cu cunună". Aşa am izbutit să mă înseninez şi am adormit împăcat. Recitindu-l mal tîrziu, mi s-a părut admirabil. Dar, cîtva timp în urmă, Ionel Teodoreanu a publicat în „Adevărul Literar" un fragmerJ din *La Medeleni,* intitulat „Mircea Ionescu" — şi atunci ani renunţat la acest capitol.
N-a fost, de altfel, sigurul capitol sacrificat. în cursul ace-J lor ani, adăugam şi eliminam necontenit pagini sau chiar cal pitole întregi. Romanul era aproape terminat, dar recitinduVj la răstimpuri mi se părea că n-am spus tot sau n-am fost deal tul de autentic şi, cercetînd din nou caietele din *furnal,* coreea tam sau introduceam alte noi pasaje. Mă trudeam mai ales sa evoc voluptatea descoperirilor intelectuale; să arăt, bunăoaJ ră, că a înţelege imposibilitatea unui Dumnezeu antropomoii era o experienţă tot atît de excitantă ca şi descoperirea dral gostei fizice. încercam să descriu, cît mai precis şi mai ama nuntit, procesul de gîndire: bunăoară, ce se întîmpla în mirii tea mea cînd am citit prima dată că „timpul şi spaţiul sînl percepţii apriorice" sau ce se întîmpla cînd închid ochii şi în» astup urechile şi îmi spun: sînt eu însumi, sînt eu, numai eul dar cine e acest însumi, care din mine e cel pe care-l cred eu însumi?
Voiam de asemenea, să arăt cît de *vii* sînt cărţile, ce extra-i ordinară experienţă e să descopăr la anticari o carte pe care ■ căutam de ani de zile. Uneori, asemenea descoperiri devei neau şi mai dramatice, datorită împrejurărilor în care fuseseră făcute. Astfel, îmi aduc aminte cum, într-o după-amiază de vară, am găsit la anticar un volum răzleţ din *Operele num*
ale ale lui Plutarh, şi am descoperit acolo acel misterios tratat *r>e Pythiae oraculis.* N-am avut răbdare

să ajung pînă acasă. \l-am oprit în Cişmigiu şi, pe o bancă, pe nerăsuflate, l-am iţit. Si aP°' m'am trezit că apunea soarele şi deodată *De Pythiae oraculis* mi s-a părut depărtat şi inutil, şi toată opera lui Plutarh, ca şi toate operele, de altfel, toate cărţile pe care le iubeam, toţi autorii pe care îi admiram, şi numai o singură întrebare revenea, obsedantă, în minte: la ce bun? La ce-ţi foloseşte să ştii de ce Pythia nu mai răspunde în versuri?
parcă lumea întreagă se prefăcuse atunci în cenuşă şl mă aflam într-un univers de umbre şi deşertăciuni, fără sens şi fără speranţe, un univers în care toate lucrurile se revelau zadarnice şi goale pe dinăuntru. în acele clipe de deznădejde, încercam să mă regăsesc şi să găsesc un răspuns la întreba-rea: la ce bun? La ce bun *De Pythiae oraculis?* Pe bancă, cu volumul lui Plutarh aşezat pe genunchi, mă trudeam să zîm-besc, îmi ştergeam îndelung ochelarii cu batista şi căutam răspunsul. — Ca să-ţi fac dumitale în necaz, şopteam. Dumi-tale, ăstuia care mă întrebi!... Simţeam că nu era răspunsul care se cuvenea, dar mă încăpăţînam. — Aşa, tocmai pentru că tratatul lui Plutarh e inutil şi absurd, de aceea merită să-l citesc. Şi, pentru că nimic nu are sens, îmi bat joc şi de sens, şi de fără sens şi fac ceva care vreau eu, chiar dacă nu are nici un sens... Dar simţeam că toate acestea erau strigătele nepu-tinţei, simţeam cît sînt de false, pentru că, în acele clipe, nu mai voiam nimic; nu voiam, în nici un caz, să-l citesc pe Plutarh.
Pe nesimţite, Cişmigiul se adîncea în umbra şi în răcoarea florilor proaspăt stropite. Oamenii nu mai erau aceiaşi. Plecaseră pensionarii, ordonanţele, guvernantele cu copii. Nu se aprinseseră încă becurile, şi cei care veneau acum se îndreptau spre teii în floare. Treceau mai ales perechi tinere, studenţi, ofiţeri. Se auzeau parcă tot mai apropiate tramvaiele coborînd spre bulevardul Elisabeta. Continuam să zîmbesc şi simţeam că mă înşelasem, că, deşi nu ştiusem cum să răs-pund, lumea avea un sens, că Plutarh merita să fie citit, că *De Pythiae oraculis* era o adevărată descoperire.
în acea noapte, am însemnat toate acestea, cît am putut mai amănunţit, cu speranţa că mai tîrziu le voi integra unui capitol din roman. Mi se părea că asemenea „experienţe" sînt importante. Nu mă simţeam un „cerebral" (asemenea personajelor din [romanul] *Sixtine* [al lui Remy de Gourmont]),
dar voiam să arăt că, cel puţin pentru mine, uneori cărţii sînt mai vii decît oamenii, că pot fi de asemenea încărcate c explozibile, că din întîlnirile cu anumite cărţi poţi ieşi sfîrts cat sau de zece ori mai puternic decît te credeai pînă atunci, i O asemenea întîlnire — decisivă şi pentru mine, şi pentrqj soarta *Romanului adolescentului miop* — a fost *Un om sfirşit* aL lui Giovanni Papini. Citisem, ca atîţia din colegii mei, *L'Higm toire du Christ,* dar nu mă cucerise. Dimpotrivă, *Un om sfirşit* al căzut ca un trăsnet. Apăruse în traducere românească la „Cul-J tura naţională" şi o descoperise Haig Acterian. A insistat s-J citesc. „Are să-ţi placă", mi-a spus. „Seamănă cu tine..."
Nu-mi putusem închipui pînă atunci că pot semăna atîti de mult cu altcineva. Mă regăseam aproape pe de-a-ntreguj în copilăria şi adolescenţa lui Papini. Ca şi el, eram urît, foar-l te miop, devorat de o curiozitate precoce şi fără margini, vo-fl ind să citesc tot, visînd să pot scrie despre toate. Ca şi elJ eram timid, iubeam singurătatea şi mă înţelegeam numai cui prietenii inteligenţi sau erudiţi; ca şi el, uram şcoala şi nu cre-l deam decît în cele ce învăţam singur, fără ajutorul profesori-a lor. Mai tîrziu, am înţeles că asemănarea nu era totuşi atît dea extraordinară pe cît mi se păruse atunci; bunăoară, Papini nuJ avusese o copilărie de derbedeu, ca mine, nu fusese atras deB ştiinţele naturale şi de chimie, nu era pasionat de muzică. Iar« eu nu voisem să scriu, ca el, o Enciclopedie şi nici o Istorie a literaturii universale. Dar nu era mai puţin adevărat că precocitatea, miopia, setea de lectură, enciclopedismul şi mai ales faptul că, întocmai ca şi mine în roman, Papini vorbea de adolescenţă ca de o epocă a descoperirii intelectuale, iar nu ca o criză fiziologică sau sentimentală, m-au impresionat profund. Recitind *Un om sfirşit,* aveam uneori impresia că sînt doar replica lui Papini. Entuziasmului meu i-au urmat îndoiala, gelozia, furia la gîndul că atîtea capitole din *Romanul adolescentului miop* vor fi socotite copiate sau cel puţin inspirate din *Un om sfirşit.*
Evident, descoperirea aceasta era prea importantă pentru a nu fi povestită în roman. Cred că am scris de mai multe ori acel capitol, căci tot mi se părea că nu găsisem încă „tom just". Trebuia să spun tot ce simţeam şi tot ce-mi trecea pri minte citind *Un om sfirşit:* bucuria de a fi găsit un prieten, tiL frate mai mare, un maestru, care a trăit ce trăiam şi eu — dar şi furia de a mă trezi deodată replica altcuiva, de a descoperi
»toate „originalităţile" mele le trăise şi altul, că deci nu adu-am nimic nou în romanul meu, cel puţin în ceea ce priveşte roblerna esenţială a personajului principal: sentimentul de ingularizare şi solitudine, din care izvorau atîtea din comportamentele mele insolite. Cîţiva ani în urmă, la Universitate, cînd am început să public fragmente din *Romanul adolescentului miop,* arn tipărit în „Viaţa literară" versiunea

definitivă a acestui capitol; îl intitulasem *Papini, Eu şi Lumea.* Era pe de-a-n-tregul papinian, scris într-un stil care amintea pamfletele din prima epocă a lui Papini. Vorbeam despre mine ca de un geniu necunoscut, un uriaş camuflat în elev de liceu, amenin-tînd să-i zdrobească pe toţi cei care ar fi îndrăznit să-i stea în cale. Textul era atît de frenetic şi absurd, încît a fost comentat cu încîntare de toţi colegii mei de gazetărie de pe atunci.
Pasiunea pentru Papini m-a făcut să învăţ repede italieneşte, ca să-i pot citi şi celelalte cărţi. Nu voi uita emoţia cu care am luat în mînă ediţiile de la Vallechi, cu copertele colorate şi titlurile scrise cu litere groase, parcă ar fi fost cioplite în lemn. Am citit exaltat paginile de critică şi polemică din *Stroncature, Maschilità, Ventiauattro Cernelii* şi celelalte. în cîte-va luni, izbutisem să-mi procur toate cărţile lui Papini, în afară de cele care nu se mai retipăreau şi pe care nu aveam să le citesc decît în 1927, la Biblioteca Centrală din Roma. Cum am mai spus-o, proza frenetică, vijelioasă şi totuşi aspră, caustică a lui Papini m-a ajutat mulţi ani să lupt contra melancoliei. De abia mai tîrziu mi-am dat seama că Papini nu era un „mare scriitor", de statura lui Leopardi, bunăoară, sau a lui Carducci. O bună parte din opera lui „datează" şi e probabil că generaţiile viitoare se vor îndepărta şi mai mult de el. Dar nu mă îndoiesc că *Un uorno finito* este şi va rămîne un document excepţional, unic în toate literaturile moderne.
Ii mai sînt recunoscător lui Papini şi pentru faptul că, prin el, m-am familiarizat încă din liceu cu literatura şi cultura italiană, izbutind astfel să mă eliberez de tutela librăriei franceze; m-a ajutat, indirect — relevîndu-mi alte preocupări, nu-Mndu-mă cu alte izvoare —, să mă orientez altfel decît majoritatea intelectualilor generaţiei mele, care citeau şi discutau ■n primul rînd cărţile şi autorii accesibili în limba franceză.
Am scris de atunci de multe ori despre Papini şi i-am tradus cîteva schiţe fantastice. Prin 1926-l927, am publicat în "Cuvântul" trei foiletoane despre el pe care i le-am trimis, în-
soţite de o scrisoare în care, printre altele, îi spuneam că sîi| student la Facultatea de Litere şi Filozofie. Cîteva săptămîJ pe urmă, am primit o scrisoare de trei pagini. *„Cher ami im connu",* îmi scria cu scrisul lui mare, lăbărţat, şi mă plîngea ci studiez filozofia, „cea mai zadarnică dintre ştiinţe". Mă pol tea să-l vizitez, dacă vin cumva în Florenţa. Şi m-am dus săi văd chiar în primăvara aceea, în 1927, în prima mea călător» în Italia.
Pe nesimţite, în clasa a Vil-a, m-am trezit detaşat de scurţi pele mele ştiinţe naturale şi fizico-chimice şi tot mai fascinai în afară de literatură, pe care o iubeam de copil, de filozofii de orientalistică şi istoria religiilor. în mijlocul acelui an, anj trecut la „modern". Profesorul Nedelea Locusteanu m-a a» tat să ajung repede din urmă ştiinţa latinească a colegilor meff Locusteanu era un excelent latinist, traducător al lui Tit viu, de bogată, senină cultură. Aflasem că în tinereţe studi la Universitate chimia. O explozie de laborator îi smul mîna dreaptă şi fusese nevoit să renunţe la chimie. Cunoşl o sumă de lucruri neaşteptate pentru un profesor secund de latină. Dar marea Lui pasiune era antropozofia şi cred că început să mă preţuiască mai ales după ce-i mărturisisem citisem cîteva cărţi de Rudolf Steiner. Cunoştea destul de *p'* ţin limba germană şi, ca să o înveţe, traducea, pe îndelete numai pentru el, anumite lucrări ale lui Steiner pe care nu putuse citi în franţuzeşte. Se interesa de ocultism, magie şi avea chiar idei curioase despre rolul farmecelor în viaţa poij tică românească. Mai tîrziu, aveam să descopăr că era bi» prieten cu Em. Grigoraş, profesorul de matematici care crJ zuse că găsise în criptografie cheia istoriei secrete a EvulJ Mediu românesc.
Eram acum cu totul cucerit de Orientul vechi. La Biblioteca Fundaţiei Regale, unde dobîndisem încă din clasa a VI* dreptul de a citi, descoperirile se ţineau lanţ: de la enorm* pe atunci pentru mine, plicticoasa *Geschichte des Altertums** lui Ed. Meyer, pe care o rezumam aproape pagină cu pagini cu lungi extrase, pînă la publicaţiile Muzeului Guimet, 1 care găsisem traducerile din sanscrită şi din chineză şi *Zetw Avesta* a lui J. Darmesteter. (Aceasta din urmă m-a decepţia nat, pentru că, după *Aşa grăit-a Zarathustra,* mă aşteptam *
totul altceva.) în acei ani de aproape mistică admiraţie a Orientului antic, cînd credeam în „misterele piramidelor", în ' telepciunea adîncă a chaldeenilor, în ştiinţele oculte ale ma-' lor persani, toate eforturile mele erau nutrite de speranţa ă într-o zi, voi ajunge la izvorul secret al tuturor acestor tradiţii si că, în acea zi, voi rezolva toate „tainele": ale religiilor, le istoriei, ale destinului omului pe pămînt. Locusteanu nu făcea decît să încurajeze asemenea speranţă si, deşi mă ţinea din scurt la latină, nu m-a îndemnat să învăţ de pe atunci greceşte — de care nu m-am apucat decît în primul an de Universitate —, ci m-a împins către limbile orientale, sfătuindu-mă să încep cu ebraica. Mi-am cumpărat manualul pe care îl publicase chiar fostul nostru profesor de religie, şi m-am apucat de ebraică. După obiceiul

meu, studiam cîteva ceasuri pe zi, dar, fără experienţă şi neajutorat şi mai ales ispitit necontenit de alte limbi orientale, n-am făcut prea mari progrese. De altfel, ebraica nu mă atrăgea. Zadarnic mă asigurase Locusteanu că sînt texte cabalistice de o considerabilă importanţă. Ceea ce citisem eu, în traduceri, nu mă cucerise.
M-am apucat atunci de persană şi de sanscrită, pe manualele Hoepli ale lui Pizzi şi Pizzagalli. La început, îmi plăcea mai mult persana şi visam să traduc într-o zi *Shah-riameh* în româneşte. M-am trudit aşa, cu cele două manuale, cîteva luni, dar nu cred că m-am ales cu mare lucru. Eram solicitat de prea multe pasiuni şi voiam să fac prea multe lucruri deodată. Descoperisem, între altele, *Le Rameau a"Or* şi *Le Folklore dans l'Ancien Testament* ale lui Frazer, care îmi relevase inepuizabilul univers al religiilor primitive şi al folclorului. Şi apoi, în vara aceea a anului 1924, încheiasem clasa a VU-a cu Şi mai mare nerăbdare ca de obicei, căci într-un modest şantier din Tulcea se construia chiar atunci barca noastră. îi găsisem de mult numele: îi spunea „Hai-hui".
Costa vreo 20 000 de lei, şi avea să fie proprietatea noas-. 'a °pt băieţi, camarazi de cercetăşie de mulţi ani. Făcusem mPreună nenumărate călătorii şi excursii. Hotărîsem să ne
mpârăm barca după o neuitată excursie în Delta Dunării.
nul dintre noi avea familia la Tulcea şi ne asigurase că o
vom putea cumpăra cu mai puţin de jumătate din preţul dei pe piaţă.
In vara aceea, n-am mai urcat, ca de obicei, Bucegii. Arn plecat la Tulcea să vedem cum se construieşte barca. Ne-arn instalat cortul în curtea prietenului nostru şi mîncam pe unde eram poftiţi. Dimineţile le petreceam la şantier, încercînd să ghicim în cîte zile vom putea pune barca pe apă. Apoi, ne antrenam vîslind pe Dunăre, ne scăldam, iar seara ne plimbam pe strada principală, îmbrăcaţi în hainele noastre cele mai bune şi salutînd în grup domnişoarele care ne zîmbeau.
După vreo zece zile, barca era gata. Avea 12 metri, o cabină, trei perechi de rame şi un catarg uriaş. Am înscris-o la căpitănia portului, ne-am fotografiat în dreptul ei, împreună cu meşterii care o făcuseră, şi, într-o duminică după-amiază, ca; să putem fi admiraţi de toate cunoştinţele din Tulcea, am plecat. Nu adia nici cea mai uşoară briză şi am fost nevoiţi să vîslim din greu. Am muncit aşa pînă seara tîrziu, pînă ce am găsit un loc prielnic între sălcii, unde ne-am instalat cortul. La Tulcea, începusem să ne obişnuim cu ţînţarii, dar aici, pe malul Dunării, se năpusteau în roiuri asupra noastră. Ne-am înfăşurat în mantale de ploaie, ne-am ascuns capetele în prosoape, dar am adormit anevoie.
A doua zi de dimineaţă, ca şi în zilele următoare, ne-a în-tîmpinat acelaşi văzduh calm şi neclintit. Parcă nimic nu mai respira în acea miraculoasă Deltă a Dunării, nu se clătina o frunză. Ca să scurtăm drumul, am lăsat braţul Sf. Gheor " şi am pătruns printre canalele tăiate în stufăriş. Cu un mai înainte, plecaţi din Sulina cu o colonie de copii, în v cinci-şase bărci mari, cu doi marinari în fiecare barcă, ajun sem la mare în cîteva zile. De data aceasta, ne-a trebuit o să] tămînă, căci am fost siliţi să vîslim tot timpul. Am ajuns tenuaţi, pentru că ni se terminaseră merindele şi rămăsesem cu cîţiva pepeni şi un butoiaş cu apă de băut, pe jumătate gol-
Şi, îndată ce am ajuns la mare, s-a pornit vîntul. Era atît de puternic, încît am stat la îndoială dacă să ne aventurăm sau nu. în fiecare zi, unul din noi devenea „căpitan". Dar în du-pă-amiaza aceea „căpitanul" n-a îndrăznit să-şi ia singur răspunderea, ci ne-a cerut să hotărîm împreună, prin vot secret Cinci dintre noi, printre care şi „căpitanul", Livovski, au fos* pentru plecare. Triumfători, cîntînd, am întins pînzele — *?* aproape nu ne-a venit să credem. Barca s-a aplecat uşor pe°
rte, parcă încovoiată sub greutatea catargului, apoi s-a smu-
t brusc şi a pornit ca o săgeată spre Rusia. Am tot încercat s-o
* dreptăm spre sud, dar vîntul era atît de puternic şi noi încă
ricepuţi m mînuirea pînzelor, încît de-abia am reuşit s-o
'ndreptăm spre sud-est. înainta acum în diagonală spre Cau-
az Tăia valurile cu o repeziciune care ne ameţea. Nu ne închipuisem pînă atunci că o barcă încărcată ca a noastră poate luneca atît de vertiginos. Curînd, nu s-a mai zărit ţărmul, ci numai, foarte departe, pitice şi fumurii în boarea amurgului, dealurile de lut ale Dobrogei.
Apoi, a început vijelia. Am văzut cum se adună norii şi au început să crească, ameninţătoare, talazurile. Barca noastră se apleca, cînd pe o parte, cînd pe cealaltă, şovăia uneori cîteva clipe, parcă neştiind în ce direcţie să apuce, apoi se smucea şi o pornea din nou. Se întunecase de-a binelea cînd s-a dezlănţuit furtuna. Cerul a început să pîlpîie, despicat la răstimpuri de un fulger uriaş care-l străbătea de la un capăt la altul. Trăsnetele au început să cadă tot mai aproape de noi. Auzeam uneori scrîşnetul lor scurt, cînd sfredeleau apa, parcă ar fi străpuns-o cu un drug înroşit.

Pe atunci, iubeam trăsnetele. Cu vreo doi ani înainte, o furtună de o extraordinară violenţă ne surprinsese în Carpaţi, pe Pietrele Arse. Cînd trăsnetele au început să cadă la cîteva zeci de metri de noi, exaltarea mea n-a mai cunoscut margini. M-am căţărat pe o stîncă şi am început să cînt, mai mult ur-lînd, Cavalcada din *Walkiria.* Nici în noaptea aceea, pe mare, nu mi-a fost frică de trăsnete. Am cîntat şi atunci Cavalcada din *Walkiria.* Curînd a început să plouă, „căpitanul" a intrat în cabină să consulte harta şi busola şi i s-a făcut rău, căci barca era acum cutremurată de talazuri. Am hotărît să strîn-gem pînzele. Nu ne-a fost uşor, pentru că abia ne puteam ridica în picioare. în cele din urmă, am reuşit, dar catargul era atît de înalt şi, înfăşurat în pînzele ude, era acum atît de greu, "icit de mai multe ori se aplecase ameninţător. Ne zvîrleam atunci în partea opusă şi izbuteam să-l aducem într-o poziţie °arecum normală. Dar ne încurca grozav cîrma. Oricum am
[1] ţinut-o, barca înainta în zig-zag şi, de multe ori, se învîrtea [ln] jurul ei ca prinsă într-un vîrtej. Am schimbat de trei ori cîr-jttaciul în mai puţin de o jumătate de oră, fără nici un rezul-
[a] • Şi atunci am renunţat, am scos cîrma şi am aşezat-o la PKioarele noastre, în barcă, şi ne-am lăsat în voia sorţii.
Probabil că asta ne-a scăpat. Căci barca fusese admiralH construită şi avea o chilă neobişnuit de adîncă. în voia ei,l plutit ca o coajă de nucă. Se înălţa pe talazuri şi se prăvălJ vertiginos în prăpăstiile acelea fosforescente, dar fără să si răstoarne, căci toţi eram gata să ne lipim cînd de-o parte, cîJ de cealaltă, şi echilibram catargul. Plouase cu putere şi intJ se de asemenea destulă apă din atîtea valuri care se sfărîrrw seră în preajma noastră. Ameţiţi, scoteam apa cu ce găseafl la îndemînă: căldări, cutii de conserve, gamele. „Căpitanul! ca şi ajutorul care se dusese să-l înlocuiască zăceau bolnavi» cabină. Dar cum nu mai era nimic de hotărît, absenţa unui şa nu s-a făcut simţită.
Noaptea aceea nu o voi uita niciodată. Ud pînă la pielJ culcat în fundul bărcii, scoţînd ca prin vis apa cu o gamelă zvîrlind-o peste bord, vedeam uneori înaintînd spre noi d: întuneric o matahală uriaşă, înaltă cît casa. Apropiindu-se,j vedeam cum palpită şi se clatină, luminată parcă pe dinăui tru de o lumină fosforescentă; şovăia cîteva clipe şi apoi *în* pea să sfîrîie metalic gata să se prăvălească. Ajunsesem chiaf sub pîntecul ei şi, privind-o din fundul bărcii, mi se părea dl privesc o colină de aur verde. îmi spuneam: de data asta, nu mai scăpăm! şi închideam ochii. Simţeam cum se zguduie barca parcă împinsă pe dedesubt, apoi ne simţeam ridicaţi şi, cînd deschideam ochii, ne aflam printre spumă şi aur, încoil juraţi de prăpăstii, şi, cîteva clipe în urmă, auzeam trosni™ catargul, şi noi cădeam în gol, ţinîndu-ne cu amîndouă ml nile de banchete.
îmi era frică, şi totuşi nu mă simţeam paralizat. Cu un al mai înainte, cînd ne aflam în Delta Dunării şi, sleiţi de arşijl şi de vîslit, ne zvîrliserăm toţi în apa caldă, stătută, a unifl canal, am simţit cum mi se împiedică picioarele în ierburi ■ trupul parcă s-a îngreunat deodată şi-am început să mă sctl fund, lent, fără spasme, dar iremediabil. Cei care se întorses« ră în barcă m-au văzut, dar credeau că mă prefac, şi s-au mul ţumit să-mi admire arta cu care simulez un înec. M-a scăp« în ultimul moment un prieten, înotînd în apă, sub mine, şi împingîndu-mă la suprafaţă. De data aceasta însă, frica *de* înec nu mă paralizase. Simţeam că eram părăsiţi în voia *scm* ţii, fără nici un sprijin, de nicăieri. Neputinţa absolută, caii într-un anumit fel mă împăca, îmi dădea o linişte strani» Pentru că nu se mai putea face nimic, aveam un sentiment dţ
letă disponibilitate. Voinţa, inteligenţa, toate facultăţile fletesti erau pentru prima oară libere, nu se mai încordau -[U] vederea unui scop imediat de atins.
puleerele continuau să despice întunericul, dezvăluin-J _ne cînd prăpăstiile în care ne aflam, cînd crestele bătute ■ vifor ale talazurilor care ne săltau mugind. Priveam une-■ vfrful catargului şi mi se părea că e luminat şi el de ace-j fosforescenţă stranie a valurilor. îl auzeam şuierînd, parcă ar fi fost o pasăre uriaşă. Apoi, după miezul nopţii, furtuna s-a depărtat, dar marea a continuat să fiarbă şi să se zbată. Cînd s-a luminat de ziuă, ne-am văzut înconjuraţi de enorme valuri vinete-cărunte, dar acum ne obişnuisem cu ele. Bătea încă destul de tare vîntul, şi asta era nădejdea noastră. Hotă-rîsem să ne odihnim cîteva ceasuri, doi dintre noi făcînd de strajă, pe rînd, apoi să întindem pînzele şi să ne îndreptăm spre ţărm. Nu vedeam ţărmul, dar busola ştia să ni-l arate. Cu cît se lumina de ziuă, cu atît ne dădeam mai bine seama de dezastru. O parte din bagaje căzuseră în mare, restul se răs-pîndiseră în fundul bărcii, împreună cu cărţile, aparatele de fotografiat şi pepenii. în butoiaş mai rămăsese foarte puţină apă, tulbure şi caldă. Eram sleiţi de nesomn şi oboseală, dar fericiţi, şi mai ales mîndri că trecuserăm printr-o asemenea încercare.
Aveam dreptul să fim mîndri, deşi nu avusesem nici un merit că scăpasem. Cînd, după o săptămînă, am ajuns la Constanţa, am aflat că în acea noapte de furtună se scufundaseră multe bărci de pescari.

Noi scăpaserăm pentru că ne lăsase-răm duşi de barcă. Tot la Constanţa, am aflat că Comandamentul Taberei Cercetăşeşti de la Mamaia, unde eram aşteptaţi de cîteva zile, fusese atît de neliniştit, încît trimisese un avion de la baza navală care ne căutase în acea dimineaţă pe tot litoralul.
Apucasem să ne odihnim pe rînd, cîteva ceasuri, cînd, deodată, pe la două, o trîmbă de vînt plecă brusc catargul şi-l ■^pse, aproape răsturnînd barca. Speranţa noastră să ajungem în seara aceea la ţărm se spulberase. Marea se potolise, ar simţeam cum ne duce curentul spre răsărit, mai puţin re-
3! Ca vi Jelia de cu searădar tot atît de si Surı Ne-am hotărît na să vîslim. Am pus cîrma şi vîsleam pe rînd, cîte patru Ceas, în timp ce ceilalţi patru se odihneau. Mai rămăseseră

cîteva bucăţi de zahăr şi, cu economie, le împărţeam imprel
ună cu feliile de pepene.
După vreo cîteva ceasuri, am început să zărim munţii măi runţi ai Dobrogei. Dar curentul era-puternic, şi noi obosiţi J înaintam anevoie. Se, înnoptase şi vîsleam ca în vis, fără si vorbim, cu ochii pe jumătate închişi. Ca să prind puteri, ml închipuiam la noi acasă, în grădină sau în mansardă. încej cam să-mi amintesc titlurile cărţilor pe care încă nu le cita sem, încercam să mă bucur că mă aşteaptă acolo, în mansan da încinsă ca un cuptor.
Trecuse de miezul nopţii şi noi vîsleam mereu, tot mal sleiţi, dar cel puţin ne mîngîiam cu gîndul că nu ne poartl curentul înapoi. Pe la trei dimineaţa, ni s-a părut că vedem *m* faţa noastră, nu prea departe, o fîşie neagră, fără valuri. *Am* prins curaj. Credeam că e un banc de nisip şi ne propunea™ să ridicăm barca şi să ne odihnim pînă dimineaţa. Curînna barca s-a împotmolit în nisip. Cîţiva au sărit să vadă cît e de mare bancul. Apoi au început să chiuie de bucurie. AjunsJ serăm. Ne aflam pe plajă. Ce crezuserăm noi că erau munţii atît de depărtaţi ai Dobrogei erau aceste coline de lut şi de nisip care se întindeau la cîteva sute de metri în interior.
Am tras barca pe ţărm, am scos cortul şi am vrut să-l instalăm. Dar unul dintre noi a alunecat şi, doborît de oboseală şi somn, nu s-a mai ridicat, ci a adormit acolo, îmbrăcat. în clipa următoare, l-am imitat cu toţii. Ne-am băgat doar pe jumătate sub cort şi ne-am culcat de-a dreptul pe nisip.
A doua zi după-amiază, ne-au trezit nişte pescari. Zăriserî o barcă ridicată pe mal. Strigaseră şi nu răspunsese nimeri Veniseră să vadă ce se întîmplase. Satul de pescari era la vrei cîţiva kilometri. Am izbutit să vîslim pînă acolo şi am mîncsl ca nişte lupi flămînzi. Printr-un căruţaş care se ducea la Meci gidia, l-am anunţat telegrafic pe şeful Taberei, la Mamaia, <*M* sîntem în viaţă. Cînd, o săptămînă în urmă, înzdrăveniţi, ara de soare, intram în Mamaia, vîslind ca nişte adevăraţi marinari, am fost primiţi cu urale de întreaga Tabără.
De abia mai tîrziu am început să ne dăm seama de urmările aventurii noastre. Cîţiva dintre noi s-au ales cu o fobtf a apei şi n-au mai vrut de atunci să se scalde în mare. în căzut meu, atracţia pe care o avusesem de copil faţă de trăsnete Ş[1]

rtună s-a transformat într-o panică iraţională, de care nu
-am vindecat decît tîrziu. Mi-am dat seama cît era de iraţio-
1ă cînd, în toamna aceea, la Teatrul Naţional, n-am mai pu-
mt suporta furtuna din *Regele Lear* şi a trebuit să ies din sală.
Doctorul pe care l-am consultat atunci mi-a spus că e doar con-
ednta „unui şoc nervos", care va trece cu timpul. Dar n-a
trecut aşa de repede, şi îmi amintesc că la Londra, în 1940, mă
sjmteam mai liniştit în timpul bombardamentelor decît cînd
se pregătea de furtună.
Mai interesantă mi s-a părut interpretarea unui psihanalist din Ziirich, dr. Bănziger, căruia, prin 1950, îi povestisem păţania mea. După el, se întîmplase acest lucru: atunci, pe măre, fusesem pe deplin conştient de primejdia de a ne îneca si de aceea am rămas cu o fobie a apei; dar nu „realizasem" cealaltă primejdie, de a fi trăsniţi, şi teama aceasta fusese refulată în inconştient; de aceea nu putea fi controlată prin argumente raţionale, nici subjugată prin voinţă.
în orice caz, aventura noastră pe mare ne-a înălţat considerabil în ochii camarazilor de liceu şi de cercetăşie. N-am îndrăznit să povestesc acasă primejdia prin care trecusem, dar făceam la răstimpuri aluzii la o teribilă furtună care mă învăţase să nu-mi fie frică de moarte. Experienţa era prea dramatică pentru a nu o folosi ca pretext literar. în anul următor, am scris o schiţă intitulată *Răsărit pe nare.* Am

publicat-o, prin 1927, în „Est-Vest", revista pe care am scos-o împreună cu Radu Capriel şi Ion Anestin, şi care a încetat după al doilea număr, cînd Capriel, căsătorindu-se, n-a mai putut-o subvenționa. Povesteam întocmai aventura noastră şi, citind-o, toți cei care luaseră parte m-au asigurat că retrăiseră, de la un ca-păt la altul, furtuna din noaptea aceea. Dar era vorba, în nuvelă, de o barcă mult mai mică, în care se aventuraseră doi prieteni. Povestitorul rămăsese la cîrmă, iar prietenul său se afla la proră. Cînd s-a potolit furtuna şi se lumina de ziuă, povestitorul îşi dă deodată seama că e singur, că probabil, fusese singur toată noaptea, că vorbise tot timpul cu o umbră, cu Urnbra pe care o crezuse c-o zăreşte, neclintită, la celălalt ca-P*t al bărcii.

In toamna aceea, a anului 1924, începînd clasa a VlII-a, ă simțeam deja student. Cîțiva dintre prietenii mei — Haig
Acterian, Petre Viforeanu, Vojen — dăduseră examenul de <M sa a VUI-a în timpul verii şi erau acum înscrişi la Univers} tate. îmi povesteau despre cursurile lui Nicolae Iorga şi \J sile Pârvan şi erau entuziasmați de prelegerile unui tîrl profesor de logică şi metafizică, Kae Ionescu, de numele J ruia auzeam atunci pentru întîia dată. Eram hotărît să sn diez filozofia şi filologia clasică şi începeam să mă pregătea-citind tot mai multă filozofie.

Continuam însă să scriu şi să public pe unde puteam. îl mai colaboram la „Ziarul ştiințelor populare", dar îmi api reau articole în „Orizontul", „Foaia tinerimii", „UniverJ literar", „Lumea". Scriam mai ales articole de istoria reliJ ilor, orientalistică şi alchimie. Arareori colaborarea îmi ers retribuită. într-o zi, m-am prezentat lui Emil Cerbu, redacto-rul-şef al „Orizontului", să văd dacă n-aş putea cîştiga cel bani prin traduceri. Emil Cerbu — care-mi publicase multe articole şi traduceri, gratis, şi se convinsese că ştiu să scriu-mi-a propus să traduc din tot felul de magazine germane, fraj ceze şi italiene articole scurte pentru „Orizontul" şi „Oglina lumii". Pentru 100 de pagini de manuscris, îmi oferea 1 fl de lei. Nu era mult, dar tot îmi puteam cumpăra 10-l5 căa cu banii aceia, şi am acceptat. O dată pe lună, mă prezentam cu manuscrisul. Em. Cerbu citea titlurile articolelor, număra cu atenție foile şi semna un bon cu care, prezentîndu-mă la casă, primeam 1 000 de lei. îmi amintesc că a făcut o dată o remarcă răutăcioasă că scriu prea lăbărțat, cu prea puține rîa duri pe pagină. Am roşit pînă la urechi şi mi-am făgăduit! mă răzbun. într-adevăr, în luna următoare, i-am dus 100 de pagini scrise cît putusem mai mărunt, îndesînd în ele texte care ar fi cerut aproape 200 de pagini. Dar nu cred că Em Cerbu a înțeles că era vorba de o răzbunare.

Evident, neglijam şcoala şi mai pe față ca în trecut. Dar pentru că publicasem în revista liceului, „Vlăstarul", o seanj de articole erudite, pentru că, mai ales, publicasem un articj despre N. Iorga care-i plăcuse marelui savant şi-i impresii naşe pe toți profesorii, mă bucuram de un anumit prestigiul mi se treceau cu vederea lipsurile. Banciu nu uita să-mi 4 amintească de cîte ori nu ştiam să rezolv vreo problemă dacă nu mă hotărăsc să învăț serios, mă va lăsa corigent. N4 puteam crede. Mi se părea că am acum cîțiva aliați în cancf laria profesorilor. în afară de profesorii de latină şi român*
mai
iera
Alexandru Claudian, tînărul profesor de filozofie, care, utea spune, mă „descoperise" în urma unui extemporal. " * lasă a Vil-a, după cîteva lecții, ne-a cerut să scriem despre
nortanța clasicismului greco-latin pentru educația omului
' dern- Cînd, în sâptămîna următoare, a intrat în clasă cu
ui (je caiete sub braț, s-a îndreptat spre catedră şi a în-
bat: „Cine e domnul Eliade?" M-am ridicat, îmbujorat. S-a
tat la mine lung şi a zîmbit. „Bănuiam că eşti dumneata, mi_a spus. Ai scris o lucrare excelentă. Dacă ai bunătatea, rezum-o şi pentru colegii dumitale."

Evident, rezumatul meu oral a fost mult mai slab decît textul scris. Nu mă aşteptam la acest extemporal şi n-am ştiut cum să-mi organizez expunerea. Unul din colegi mi-a spus la sfîrsitul orei: „Păi cam aşa am scris şi eu. Pe mine de ce nu m-a lăudat?..."

Adesea, îl întovărăşeam pe Claudian spre casă. Mi-a spus o dată că a ghicit de cum m-a văzut că am o inteligență deosebită. După conformația frunții, a precizat. Era prieten şi mare admirator al lui H. Sanielevici, şi simpatia lui pentru mine a crescut şi mai mult cînd a aflat că-i citisem toate cărțile. „Publică acum, curînd, marea lui operă de antropologie, mi-a spus. Este genială. E prima contribuție românească la ştiința universală..."

Prietenia pe care mi-o arăta Alexandru Claudian mă asigurase că, în cele din urmă, pînă şi profesorii de liceu sînt siliți să recunoască meritele unui elev, chiar dacă nu e premiant. Nu puteam bănui cît de

amar mă înşelasem. Dar trăiam o perioadă de euforie. învăţasem englezeşte ca să-l pot citi pe Frazer, cumpărasem tot mai multe cărţi de istoria religiilor şi orientalism, instalasem o nouă bibliotecă în mansardă. Cămăruţa mea de lucru începuse să semene acum cu cabinetul unui erudit din alte vremi. Adunasem peste o mie de volume Şi, alături de colecţiile de reviste, pe care le ţineam pe unde puteam — pe podea, pe sub pat, peste lădiţa cu manuscrise —, se rrtai aflau în odăiţă insectarele, ierbarele, colecţia mea de mineralogie, un rest din laborator, iar pe pereţi planşe pe Care copiasem hieroglife şi basoreliefuri egiptene. Curînd, a trebuit să scot patul şi să-l strămut în odăiţa alăturată, iar în anu studenţiei am început să instalez rafturi şi acolo. Cînd, Prin 1927, Nae Ionescu a venit o dată să mă vadă, a rămas
fascinat: „Ce odaie minunată, făcută anume ca să înveţi!" ■ exclamat el, subliniind cuvintele „să înveţi".
„învăţam" cu o furie care creştea necontenit, dar nu înva ţam pentru şcoală. îl descoperisem mai demult pe Iorga şl admiram îndeosebi pentru poligrafia lui. Visam să pot scj şi eu, dacă nu multele sute de volume pe care ştiam că le SCM şese Iorga, cel puţin o sută de volume. Unele din ele le şi aveai în minte. Făcusem chiar o listă, şi în capul listei se afla Ro;n« *nul adolescentului miop,* primul volum dintr-o serie compacB de romane al căror titlu general era *Dacia felix.* Romanul ur. mător trebuia să oglindească viaţa de student, iar al treilea i petrecea într-o bărbierie.
Dar lista aceea cuprindea mai ales cărţi de eseuri, filozofi şi istoria culturii. Pentru că descoperisem de curînd orfisma şi teoriile lui Vittorio Macchioro, visam o carte masivă I două volume, *Originile Europei* (am îndrăznit chiar s-o anuil mai tîrziu, într-un articol din „Adevărul literar", despre *Hi* raclit şi orfism.) îmi aduc, de asemenea, aminte despre o *Ed* caţie a voinţei,* de un *Manual al perfectului cititor,* de o carte de spre Hasdeu, alta despre Iorga, alta despre botanica populari română... Dar ştiu că lista era destul de lungă şi, cînd i-al arătat-o într-o zi lui Dinu Sighireanu, el mi-a spus: „De dl ori sfîrşeşti de scris o carte, pui o cruce în dreptul titlul ui.. ,■
Evident, ţineam socoteala articolelor tipărite şi, în primi vara anului 1925, am sărbătorit cu cîţiva prieteni apariţia cela de-al o sutălea articol. Mama ne-a pregătit ospăţul în maij sardă. Vojen mi-a urat să sărbătorim curînd al o mielea al ticol. Ceilalţi însă au stăruit să public *Romanul adolescentul miop.* Ştiau că era vorba şi de ei acolo şi voiau să păstreze în tr-o carte, proaspătă şi inalterabilă, amintirea adolescenţei cai trecuse fără să prindem de veste. împlinisem 17 ani, iar aproa pe pe toţi ceilalţi prieteni aveau un an mai mult ca mine. Nu ■ mai consideram de mult adolescenţi. Vojen, Sighireanu, ViW reanu aveau „legături", iar, de la Braşov, Radu Bossie ne anuflţ ţase de curînd că era tată. Chiar eu acceptasem să mă integral printre tineri: renunţasem la uniforma de licean şi la ochelari cu ramă de sîrmă şi nu mă mai tundeam la piele. Cînd mi"? crescut părul, tata m-a silit să mă fotografiez. Dar m-am fot<f

fiat aşa cum mi-a" plăcut mie: încruntat şi c\x un zîmbet ar, sarcastic, uitat în colţul buzelor. - -
~J a pe neaşteptate; îrrprimăvara aceea Ministerul Instrucţiei P blice a reintrodus examenul de bacalaureat. Ştirea a căzut un trăsnet. I-am invidiat pe cei care dăduseră clasa a VUI-a un an mai înainte, scăpînd astfel de acest examen care se nunta extrem de sever. Ce era mai grav, bacalaureatul nu se ai dădea cu profesorii de la liceul nostru, ci cu o comisie specială sub preşedinţia unui profesor universitar. Asta însemna că era să fiu judecat de necunoscuţi şi exclusiv pe criterii didactice. Dar, după cîteva zile de nelinişte şi şovăială, am hotărît să-mi văd de treabă: adică, în loc de a mă apuca serios de „materiile" care se cereau la bacalaureat, să continuu a citi şi scrie ce mă interesa pe mine. (în primăvara aceea, mă interesau mai ales religiile babiloniene, orfismul şi limba engleză; mă trudeam să-i citesc în original pe Berkeley şi Walt Whitman, amîndoi descoperiţi prin Papini.)
Vara a început parcă mai devreme ca de obicei. în curtea liceului, mă plimbam în recreaţii cu Mircea Mărculescu, dis-cutînd ca de obicei, complet detaşaţi de nervozitatea colectivă a clasei noastre, terorizată de apropierea bacalaureatului. Era foarte cald în dimineaţa cînd ne-am dus să vedem rezul-tatele. Mărculescu rămăsese corigent la latină, iar eu la matematici. Aşa cum mă avertizase de atîtea ori, Banciu se ţinuse de cuvînt. Ca să ne răzbunăm, am făcut un chef într-o grădină de vară. Eu ţinusem să mă îmbrac în uniforma de liceu, pe care nu o mai purtam de un an, şi pe care am găsit-o într-o ladă, în pod, mototolită şi mirosind a naftalină.
Părinţii mei erau îngrijoraţi, dar dobîndisem de mult libertatea de a-mi purta singur de grijă, aşa că, în afară de sfaturi, nu m-au incomodat cu nimic. Făcusem, mai demult, cu prietenii planuri pentru vacanţa de vară, şi le-am urmat întocmai: o excursie pe Piatra Craiului, apoi tabăra cercetăşeas-că la

Mamaia. în august totuşi, m-am apucat să învăț serios manualul de matematici. După obiceiul meu, lucram 6-7 ceasuri fără întrerupere, citeam apoi o carte de filozofie sau isto-[na] religiilor şi mă reîntorceam la manualul de matematici Pentru încă 4-5 ceasuri. Uneori, nopțile ieşeam să mă plimb £u Mărculescu sau cu unii din colegii care se prezentaseră la [ac]alaureat în iunie şi fuseseră respinşi. N[r]e povesteau cu de-a-[m]anuntul ororile acestui examen, ne citau întrebări extraor-

751999

dinar de grele, inventate parcă anume ca să demoralizeze can
didatul.

Am dat examenul de corigentă la începutul lui septem brie şi l-am trecut strălucit. După ce m-a felicitat, Banciu • adăugat: „Am ştiut eu ce fac cînd te-am lăsat corigent. Am i butit să te conving că poți înțelege matematicile."

O săptămînă mai tîrziu, începeam la Liceul „Matei Basa-rab" examenul de bacalaureat. Nu-mi mai era teamă de lucrările scrise şi, aşa cum mă aşteptam, am fost admis la oral. De data aceasta, mă aflam, pentru întîia oară în viața mea, în fața unei comisii de vreo 7-8 profesori, care, în principiu, mâ puteau întreba orice din tot ce învățasem în cursul celor opt ani de liceu. Din fericire, profesorul de română mi-a pus o serie de întrebări extrem de grele şi de amănunțite (bunăoară, lexicul bizantin în limba română, analiza Codicelui Vorone-țean), dar lucrurile acestea le ştiam pentru că nu se găseau în manualele noastre, aşa că i-am răspuns corect. De rest, nu-mi amintesc aproape nimic. Ştiu doar că suflam adînc după ce profesorul îmi spunea „mulțumesc" şi se întorcea către vecinul lui făcîndu-i semn că poate începe. Mi se părea că numărul examinatorilor era fără sfîrşit. După vreo jumătate de ceas, mai erau încă doi-trei care-şi aşteptau rîndul. Ani de zile după aceea am avut acelaşi coşmar: descopeream dintr-o dată că trebuie să dau din nou examenul de bacalaureat. Ori se pierduseră hîrtiile, ori apăruse un nou decret care anula vechile examene şi impunea tuturor, orice vîrstă sau poziție socială ar fi avut, să se prezinte din nou. Cauzele variau, dar coşmarul era întotdeauna acelaşi: mă aflam din nou în fața unei comisii de bacalaureat şi mă trezeam în sudori.

M-am dus să văd rezultatele, pregătit pentru orice surpriză. Foloseam pe atunci un „exercițiu spiritual" care mă fereca pe dinăuntru şi mă făcea invulnerabil: mă întindeam în pat, închideam ochii şi mă imaginam într-una din lumile care mă fascinau — fie universurile romanelor astronomice ale lui Camille Flammarion, fie una din civilizațiile dispărute, Egip' tul, Mesopotamia, India vedică, Grecia misterelor orfice. RS' mîneam aşa, nemişcat, concentrat cam o jumătate de ceas, pîn» ce simțeam că devenisem cu totul şi cu totul *prezent* într-una din lumile acelea abolite sau extraterestre; începeam atunci să trăiesc acolo, să mă mişc într-un peisaj care îmi apărea ca singurul cu adevărat *real,* să întîlnesc ființe extraordinari
donate de problemele cu adevărat *interesante* (aveau, adică, eleasi preocupări ca şi mine), şi să le ascult discutînd exclu-. chestiuni importante şi urgente (bunăoară: de ce nu puni sti nimic despre Dumnezeu? De ce nu s-a găsit încă o dovadă definitivă a nemuririi sufletului?). Cînd mă trezeam după un asemenea „exercițiu spiritual", îmi era perfect indiferent ce se întîmplase sau era pe punctul de a se întîmpla
cu mine.

Detaşat, senin, invulnerabil, m-am dus la Liceul „Matei Basarab" să văd rezultatul examenului. Mă aflam printre cei care fuseseră admişi. Aproape că nu izbuteam să mă bucur, si bucuria mi-a fost într-adevăr ştirbită, cînd, recitind lista cu atenție, n-am găsit numele lui Mircea Mărculescu. Simțeam totuşi că trăiesc un moment decisiv. Scăpasem de coşmarul bacalaureatului, scăpasem mai ales de o lume care, atîția ani, mi se păruse o adevărată închisoare, lumea învățăturii după calapod, lumea profesorilor şi a programelor cu ore fixe. Ştiam că, orice se va întîmpla de acum înainte, un lucru era sigur: nu voi mai fi silit să învăț ceea ce nu mă interesează şi, mai ales, nu voi mai fi legat de un program alcătuit de alții. Devenisem, pe deplin şi la lumina zilei, ceea ce începusem să devin de mult: propriul meu stăpîn.

M-am intors totuşi îngîndurat acasă. Nu mă puteam bucura pe deplin. Simțeam că, fără voia mea, regretam viața aceasta de liceu, care se încheia, aşa cum începuse, într-o dimineață de octombrie; regretam colegii şi prietenii de care mă legasem în aceşti opt ani şi de care ghiceam că mă rup definitiv; îi regretam chiar pe unii dintre profesori, şi chiar clădirea aceea în care mi se păruse că fusesem atît de umilit, pe care ajunsesem s-o urăsc de-mi spuneam uneori, poate mai mult în glumă, că după bacalaureat nu voi mai trece prin fața ei cel pu-țm zece ani, pînă ce imaginea liceului se va şterge

definitiv din minte.

_ In acea după-amiază, mi-am adunat ultimele manuale care 'mi mai rămăseseră şi m-am dus să le vînd la anticar. Dar nu eram degeaba balzacian. Trecînd prin faţa Universităţii, am ?°ptit: *„Et maintenant, ă nous deuxl"*

Nu bănuiam pe atunci că o instituţie atît de venerabilă nu [e] asâ cucerită numai cu armele pe care credeam că le am la '"demînă.

VI

„ŞI ACUM, ÎNTRE NOI DOI.

Octombrie 1925. Aveam 18 ani — şi eram student. EranJ liber. Singurul lucru pe care l-am avut de făcut a fost să rrufl prezint la Cancelaria Universităţii cu diploma de bacalaureat şi să mă înscriu la Facultatea de Litere şi Filozofie. îmi propuB sesem să urmez o sumă de cursuri, dar, cum frecvenţa nu eraj obligatorie, m-am mulţumit să asist cu regularitate doar la primele lecţii. Apoi, aproape fără să-mi dau seama, m-am *trM* zit că vin din ce în ce mai rar la Universitate. Nu mă dezamă-j giseră toţi profesorii, dar mi se părea că pot învăţa mai bine la mine în mansardă. îmi amintesc primele lecţii ale lui Ră-j dulescu-Motru. Avea atunci numai vreo 60 de ani, dar arăta mult mai bătrîn. Vocea îi era stinsă, aproape nu mai vedeai mergea anevoie, rezemîndu-se în baston, şi nu recunoştea flL gurile, nu reţinea numele. Cîţiva ani mai tîrziu, în urma un<jfl operaţii, reîntinerise complet. Cînd, în 1932, la reîntoarcerea din India, m-am dus să-l văd, părea cu zece ani mai tînăr. Dar lecţiile lui din toamna anului 1925 mă descurajaseră. Am preferat să recitesc cu atenţie *Cursul* său de psihologie, care apă-ruse cu puţini ani mai înainte.

P. P. Negulescu m-a impresionat prin hieratica lui rigidi-i tate, pe care, fără îndoială, o socotea expresia supremă a stal pînirii de sine. îşi ţinea trupul înţepenit şi vorbea rar, mono-| ton, zîmbind cu măsură, ştergîndu-şi la răstimpuri gura şi fruntea cu o batistă pe care şi-o scotea, cu o discreţie calcu-lată, dintr-un buzunar interior al hainei. Se spunea că încearcă să-l imite pe maestrul lui, Titu Maiorescu. Cursul pe care îl ţinea era intitulat „Enciclopedia filozofică" şi-şi propunea să arate dependenţa gîndirii filozofice de descoperirile şi pr°' greşul ştiinţific. în lecţiile pe care le-am ascultat, făcea apel la istoria tuturor ştiinţelor, de la astronomie la chimie. Asta ar»

-buit să mă încînte, dar era ceva în înfăţişarea şi atitudinea i ■ p P. Negulescu care mă ţinea departe. în primul rînd, plexul]ui de superioritate, pe care-l trăda zîmbetul palid ■ ardonic, neglijenţa cu care vorbea de metafizică, de marile \ .erne filozofice, dînd a înţelege că toate acestea nu sînt de-.. speculaţii fără contact cu realitatea". Credea numai în şti-■ tă si asta era lăudabil, dar nu era un savant: se informa ci-trid'cărţi şi articole de popularizare. Asta făcusem şi eu în l'ceu în lecţiile pe care le-am ascultat, mi se părea că recunoşteam adesea pasaje din vreun volum din „Bibliotheque scientifique", celebra serie cu copertele roşii pe care o edita Flammarion.

în al doilea rînd, mi-am dat repede seama că nu am de învăţat lucruri noi şi nici o metodă nouă, personală, de la P. P. Negulescu. Era un profesor onest şi care ştia multe, dar niciodată, ascultîndu-l, n-am avut sentimentul că învăţătura lui răspundea unei necesităţi interioare. Nu ghiceam în erudiţia lui setea de cunoaştere a lui Faust, ci numai munca persistentă şi metodică a cuiva care ţinea cu orice preţ să se informeze, pentru că aşa *îl obliga meseria.* în fond, semăna cu premianţii pe care îi cunoscusem în liceu. Dacă i s-ar fi cerut să predea filozofia comparată, ar fi învăţat-o cu aceeaşi răbdare şi des-toinicie — dar după manuale. Calculat şi meticulos, nu s-ar fi încumetat să citească monografii şi articole de specialitate. Şi-ar fi pierdut prea mult timp, ar fi riscat să se lase antrenat în probleme laterale. Nu avea pasiunea cercetării ştiinţifice. Se mulţumea să se informeze; de cele mai multe ori, din rezumatele sau sintezele scrise pentru nespecialişti.

In primul an de facultate, n-am prea avut de-a face cu P. P. Negulescu. îmi aduc doar aminte că la un seminar despre presocratici m-am ridicat din fundul sălii şi am vorbit despre influenţele orientale, în care credeam atunci foarte mult. Cred câ m-a remarcat, dar intervenţia mea nu i-a făcut o impresie favorabilă. Nu-i plăcea ca studenţii să introducă în discuţie puncte de vedere pe care el, profesorul, nu le socotise vredni-f[e] s^ fi[e] discutate. Nu-i plăcuse, desigur, nici felul cum vor-tosem: repede, înflăcărat, fără plan, uneori bîlbîindu-mă şi

lnc* [a]erul că ce spun este extrem de important pentru înţe-r^erea originii gîndirii greceşti. P. P. Negulescu prefera tine-^ aiaţi după calapodul lui, domoli, măsuraţi, şterşi. încă din

[a] toamnă îl remarcase pe Posescu, care i-a devenit mai tîr-

ziu asistent şi pe care l-ar fi voit succesor la catedră. E drepi Posescu nu lipsea de la nici o lecţie, zîmbea de cîte ori zîmbel şi profesorul, îl însoţea în cancelarie, umbla un pas în urrJ lui pe coridoarele Universităţii. De P. P. Negulescu şi de dij cipolii lui aveam să mă lovesc neîncetat, şi ca student, şi, m<J tîrziu, ca suplinitor al catedrei lui Nae Ionescu.
Mircea Florian era pe atunci conferenţiar la istoria filozj fiei. îi citisem încă din clasa a Vi-a de liceu *îndrumare înfilM zofie* şi mă dusesem să-l ascult ca pe un vechi prieten. Nu m-J dezamăgit, dar nici nu m-a cucerit. Vorbea despre BerkeleyiB m-am înscris printre primii la seminar. Am avut impresia că ar fi voit să mă cunoască mai bine; era afabil, mă invita sa întovărăşesc în librării, să cumpărăm cărţi pentru biblioteca Seminarului. Pe atunci, Mircea Florian era un bărbat în jur dfl vreo 38—40 de ani, blond, zdravăn, aproape gras, mirosi™ întotdeauna a apă de colonie. De la cursurile şi conferinţele lui, nu mi-au rămas decît foarte vagi amintiri. Avea o voci prea mică pentru corpolenţa lui şi parcă sugrumată de 1 emoţie secretă neînţeleasă. îi plăcea să vorbească — şi să scrie — „frumos". Spunea, bunăoară, „crinul alb al filozofiei lui Nietzsche..." Prima lui carte se intitula *Trepetnic sufletesc.* Era şi bibliotecar la Biblioteca Fundaţiei Regale şi-l zăream pe catedră, majestuos, citind tomuri vechi din „Revue philoso-phique". Cred că m-aş fi legat mai mult de el dacă n-ar fi existat Nae Ionescu.
Pe atunci, Nae Ionescu era, ca şi Mircea Florian, un tînăl conferenţiar de-abia de cîţiva ani la Universitate. Preda logica şi metafizica şi ţinea un seminar de istoria logicii. N-am să uit niciodată prima lecţie de metafizică la care am asistat. Anunţase un curs despre „Faust şi problema salvării". Amfiteatrul „Titu Maiorescu" era arhiplin şi am găsit cu greu un loc 1 fund, tocmai în ultima bancă. A intrat un bărbat brun, palid, cu tîmplele descoperite, cu sprîncenele negre, stufoase, arcuite mefistofelic şi ochii mari de un albastru sumbru, oţelit, neobişnuit de sclipitori; cînd îşi repezea privirile pe neaşteptate dintr-un perete în altul, parcă ar fi fulgerat în amfiteatru. Era slab, destul de înalt, îmbrăcat sobru, dar cu o neglijenţi elegantă; şi avea cele mai frumoase şi mai expresive mîini p[e] care le-am văzut vreodată, cu degetele lungi, subţiri, nervoa-
UNIRE i\IUI
IU/
Cînd vorbea, mîinile îi modelau gîndirea, subliniau nuan-[se], anticipau dificultăţile, semnele de întrebare. [6] A fost primit, cum se obişnuia pe atunci, cu aplauze; dar, , jonescu le-a contenit, ridicînd brusc braţul:
Dacă aveţi dreptul de a aplauda, ne-a spus, ar trebui să-l e'ti si pe acela de a huidui cînd nu v-o place o lecţie. Dar 1 aea vă interzice huiduiala în sălile Universităţii. Aşa că vă rog să nu aplaudaţi..."
S-a aşezat pe scaun, şi-a rotit ochii pînă în fundul amfiteatrului şi a început să vorbească. Deodată, s-a lăsat o linişte nefirească, parcă toţi şi-ar fi ţinut răsuflarea. Nae Ionescu nu vorbea ca un profesor, nu ţinea o lecţie, nici o conferinţă. începuse o convorbire şi ni se adresa direct, fiecăruia în parte, parcă ar fi povestit ceva, ar fi prezentat o serie de fapte, pro-punîndu-ne o interpretare şi aşteptînd apoi comentariile noastre. Aveai impresia că lecţia întreagă e doar o parte dintr-un dialog, că fiecare din noi era invitat să ia parte la discuţie, să-şi mărturisească părerile la sfîrşitul orei. Simţeai că ce spune Nae Ionescu nu se găsea în nici o carte. Era ceva nou, proaspăt gîndit şi organizat acolo, în faţa ta, pe catedră. Era, o gîndire personală şi, dacă te interesa acest fel de gîndire, ştiai că nu o puteai întîlni altundeva, că trebuie să vii aici s-o primeşti de la un izvor. Omul de pe catedră ţi se adresa direct, îţi deschidea probleme şi te învăţa să le rezolvi, te silea să gîndeşti.
Nici n-am ştiut cum au trecut cele cincizeci de minute. Aproape că nu luasem note. Dar m-am trezit la sfîrşitul orei hărţuit de întrebări şi probleme: se lăsase oare Goethe ispitit de antropologia maniheistă a atîtor secte medievale, care su-pravieţuiseră camuflate pînă tîrziu în Renaştere? Problema răului, aşa cum se desprindea ea din *Faust,* era greşit pusă şi deci irezolvabilă în cadrele filozofiei tradiţionale, sau presupunea o altă problematică şi se cerea dezbătută pe un alt plan? Şi multe alte întrebări de acest fel.
Voi avea necontenit prilejul să vorbesc de Nae Ionescu şi despre tot ce a însemnat el pentru tinereţea mea. Dar, evi-
er|t, nu voi putea discuta aici gîndirea şi opera lui, nici in-
'uenţa pe care a avut-o asupra generaţiei mele. Mă voi mul-
■ mi cu însemnări sumare, pe care le voi completa pe măsură
e relaţiile mele cu Nae Ionescu vor deveni mai intime. Dar
s a se va întîmpla mai tîrziu, cînd voi intra în redacţia „Cu-
vântului". Cît ar părea de curios, entuziasmul cu care descj perisem cursul lui Nae Ionescu nu mi-a dat

îndrăzneala si mă apropii de el. îi urmam cu regularitate prelegerile de logJ că, deşi mă atrăgeau mai puţin, pentru că în acel an profesJ rul preda un curs de logică matematică. La seminar nu m-arl înscris. Se comentau *Regulae ad directionem ingenii,* text carJ pe atunci, nu mă interesa.
în preajma Crăciunului, nu mai dădeam pe la Universităţi decît pentru lecţiile lui Nae Ionescu. Mi se părea totuşi că tr« iese din plin adevărata „viaţă de student". In fiecare seară,al aduna la mine în mansardă un grup de studenţi şi studenM majoritatea colegi de-ai mei sau de-ai lui Nicu, care era acu J în al doilea an la chimia industrială. Centrul Studenţesc lifta vean, din care făceam amîndoi parte, pregătea un cor pentrl Crăciun, şi unele repetiţii aveau loc în mansarda noastră. în-tîlnirile către căderea serii mi se păreau bogate în semnificaţii şi mistere. La început, nu ştiam cine va veni, nu-i cunoştea™ pe noii mei colegi. Mansarda era luminată doar de lampa de pe birou. Din penumbră, apăreau chipuri necunoscute şi îşi făceau drum către soba de zid sau către pat, se lipeau de biblici teci. îi ghiceam surprinşi şi fermecaţi de aceste două odăiţa încărcate de cărţi şi obiecte curioase, insectare, pietre, retorta în serile ploioase de la sfîrşitul lui noiembrie, nou-veniţii se apropiau pe rînd de soba de zid să-şi usuce hainele. Prezenţa atîtor fete în mansarda mea mi se părea că face parte din mi tologia studenţiei. Aşa îmi închipuiam eu „viaţa de student» un amestec din *Scenes de la vie de boheme,* romane ruseşti şi literatură sămănătoristă. Fete sărace, care studiau medicina sau literele, învăţînd o parte din noapte, la lumina slabă a unei lămpi cu petrol, îndrăgostite, ameninţate de ftizie; băieţi de ţă-rani sau de muncitori care-şi cîştigau viaţa dînd meditaţii, găz* duiţi în cămine insalubre, veghind pînă în zori în faţa tratatelor de medicină sau inginerie, rezistînd tuturor ispitelor de a se căpătui prin politică, curaţi şi naivi, „idealişti" curn li *M* mai spunea, hotărîţi „să ducă lumina" la sate sau prin tîrguf! uitate de Dumnezeu şi să rămînă acolo pentru tot restul vieţii, luptînd împotriva malariei, ajutînd să se facă dreptaW clădind şcoli.
Evident, mitologia aceasta studenţească nu era pe de-* întregul inventată din lecturile mele. Făcea parte din spiritul vremurilor de atunci, o regăseam în literatura postsămăn»'
„51 AL.UM,
NU1 DUl...
109
stă, î[n] revistele pe care le citeam, în foile studenţeşti. Eu - « o elaborasem necontenit, introducînd elemente noi: bună-ră personajul studentului surmenat, ameninţat de nebu-. jar neîndrăznind să-şi întrerupă lucrul pentru că tot i se «rea că se află în pragul unei „descoperiri" care ar fi revoluţionat gîndirea omenească.
printre studentele care veneau la repetiţiile din mansardă, mi-aduc încă aminte de Ica, blondă, foarte mioapă, de-abia i zăreau ochii albaştri decoloraţi sub sticla groasă a ochelarilor *pittce-nez.* Era mică şi subţire şi purta cozile împletite în jurul tâmplelor, ca pe vremea bunicii. Urma Literele şi se pregătea să devină profesoară de istorie. Prietena ei, Gigi, era aproape urîtă, dar vulgaritatea o făcea atrăgătoare. Avea gura prea mare, dinţii neregulaţi şi din cauza polipilor vorbea pe nas. Dar era îndrăzneaţă, spirituală, vorbea şi rîdea necontenit şi, cînd era Gigi de faţă, nou-veniţii se împrieteneau repede. Mai era domnişoara Fîrtatu, neobişnuit de înaltă, îneît aveam întotdeauna impresia că la o mişcare mai bruscă se va lovi cu capul de tavan. Intr-o seară de decembrie, cînd căzuse prima zăpadă, a apărut o fată cu ochii de culoarea violetelor şi părul tuns scurt, cu breton. Mi s-a părut frumoasă şi îndepărtată, coborînd parcă dintr-o altă lume, pentru că nu semăna cu nici una din fetele pe care le cunoscusem pînă arunci. O chema R[ica]; avea voce gravă, joasă, senzuală, contrastând cu chipul ei de personaj de roman englez.
Mă simţeam atras mai ales de o grecoaică brună, Thea, cu buzele extraordinar de roşii şi de cărnoase. Urma Conservatorul de Artă Dramatică, dar spunea că e înscrisă şi la Drept. Am descoperit mai târziu că nu avea bacalaureatul şi că trecuse la clasa de artă dramatică după ce fusese respinsă la examenul de vioară. Mi-a devenit şi mai simpatică după ce am aflat că locuieşte într-o mahala mizeră şi că tatăl ei era fabricant de sifoane. Am aflat asta întâmplător. O dată, la o petrecere de-a noastră într-o circiumă, i s-a făcut rău şi a trebuit să accepte să o însoţesc acasă în maşină. Evident, nu mi-a dat adresa exactă şi, în dreptul unei case destul de arătoase, i-a [s]Pus şoferului să oprească, s-a dat jos şi m-a implorat să mă reîntorc la cîrciumă. M-am prefăcut că o ascult, dar am urmă-V° ^6 ^eParte- S"a ascuns repede după o casă, apoi a trecut ada, călcînd cu greutate printre băltoacele de noroi, şi a co-Pe o uliţă oarbă. Atelierul de sifoane era tocmai la celălalt
capăt al uliţei; o dugheană ciudat şi neîndemînatic construită, parcă ar fi fost făcută din cîteva coteţe puse unul peste altul, deasupra unui bordei. Undeva, în pîntecele acestui bordei, Thea învăţase să cînte la vioară şi visase să ajungă într-o zi o mare artistă.

Preşedintele Centrului Ilfovean era „doctorul" Zissu. I se 1 spunea „doctor" pentru că era în ultimul an la medicină şia pentru că avea cel puțin 5-6 ani mai mult decît colegii luiâ Era un bărbat aproape chel, calm, măsurat, de cuvîntul că-9 ruia ascultam toți; părea că găseşte întotdeauna soluția justă*M* Nedespărțită de el era o studentă la medicină cu figura osoa« să şi masculină. Se purta de altfel ca un bărbat; îi îngrijea pe 1 toți studenții ilfoveni, le punea ventuze, le făcea masaje. Diri-B jorul corului era Pîrvulescu, un student slab, aproape sfrijit; 1 cum nu putea veni la toate repetițiile, îl înlocuia băiatul unuil general, un tînăr brun şi tot atît de înalt ca domnişoara Fîr-l tatu. Ar fi fost un băiat frumos, dacă nu l-ar fi desfigurat *cM* pată roşie, întinzîndu-se pe bărbie şi pe gît. Spunea că o arel din naştere. Poate că acest cusur i-a fundat întregul mod de ajfl fi. N-am mai întîlnit vreodată un tînăr mai vesel şi mai cu haz. Era imposibil ca un grup să nu rîdă într-una, oarecum în neştire, cînd era şi el de față. Orice ar fi spus era neaşteptat,] inimaginabil şi de un comic cu atît mai exploziv cu cît părea involuntar. în cîteva minute, oriunde s-ar fi aflat, chipul lui. desfigurat devenea centrul de atracție al tuturor.

Nu-mi aduc decît vag aminte de figurile şi numele celor-l lalți din cor. Printre ei, era un student la Politehnică, blond şi sfătos, care profita de repetiții ca să răsfoiască volumele din rafturi. Am aflat mai tîrziu că pasiunea lui secretă era egiptologia, îndeosebi papirologia. Veneau şi studenți din anii II şi III la Filozofie. Dînd cu ochii de bibliotecă, mă întrebau dacă îl cunosc pe Stelian Mateescu, poreclit „micul Kant". Vorbeau de el ca de un fenomen, un al doilea Pico della Miran-dola, de care se temeau profesorii. Era în ultimul an de facultate şi ieşirile lui la seminarul de literatură împotriva lui Mihail Dragomirescu intraseră deja în legendă.

într-o zi, însoțit de unul din colegii mei, m-am dus să-l văd. Era foarte mic, pirpiriu, cu o frunte enormă şi craniul descoperit, aproape pleşuv; purta ochelari fără rame, ceea ce îi accentua maturitatea, îi dădea un aer serios, de profesor. Vorbea sacadat, cu un glas ascuțit, şi izbucnea adesea într-un

- scurt, care uneori parcă ar fi amenințat să-l înece. Avea roape întotdeauna în mînă un carnet negru din care citea 1 răstimpuri o frază-două — ale lui sau ale altuia. Carnetul ₑgru intrase şi el în legendă, şi Stelian Mateescu încuraja le-enda, apărînd pretutindeni cu carnetul în mîna stîngă, chiar rund cînd ținea conferințe în sala Fundației Regale. Nota acolo, cu creionul, mărunt şi clar, tot felul de observații şi reflecții, pe care le distribuise în felurite rubrici: estetică, logică, metafizică etc. Locuia într-o casă de mahala şi părinții lui, pe care i-am zărit întîmplător, păreau oameni oarecare. Avea un frate care studia ingineria în Elveția şi care, ca tot restul familiei, privea la Stelian ca la un geniu. Şi fără îndoială că a fost un geniu, deşi sterilizat de cine ştie ce misterioasă nevroză, care, în cele din urmă, l-a doborît definitiv.

M-am apropiat de Stelian Mateescu în anul următor, cînd l-am convins să colaboreze la „Revista universitară", şi mai cu seamă în 1928, în ultimul meu an la facultate, cînd m-am împrietenit cu colegii lui, Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian, proaspăt sosiți de la Paris. Dar îmi amintesc încă de primele noastre întîlniri, în camera lui de lucru şi în mansarda mea. Avea mai puține cărți ca mine, dar tot cărți fundamentale şi scumpe: clasicii filozofiei occidentale în original, tratatele de estetică, psihologie, sociologie, „marii autori" ai tuturor literaturilor, cărți şi albume luxoase din istoria artelor. Cînd a intrat pentru prima dată în mansardă, i-au plăcut biblioteca şi colecțiile entomologice şi geologice, dar l-au dezamăgit unii din autorii mei favoriți: Papini, Hasdeu, Iorga. N-a acceptat decît pe Balzac, pe Fabre şi scriitorii orientali.

II interesa aproape tot şi citea întotdeauna cu o supremă şi continuă încordare. îmi aduc aminte că i-am împrumutat un extras din articolul lui R. Pettazzoni, *L'origine du monotheisme.* Stelian Mateescu l-a ținut cîteva săptămîni, deşi n-avea decît 30 de pagini. O dată, la el, venind vorba despre acest studiu, '-a căutat pe birou ca să-mi citeze un pasaj. Am privit speriat extrasul. Nu-l mai recunoşteam. Notase pe margini, cu un creion foarte fin, sute şi sute de rînduri, atît de mărunt scrise, incit numai el singur le putea citi. M-a asigurat să n-am nici o gnjă, pentru că va şterge cu guma toate aceste însemnări înalte

de a-mi înapoia extrasul. Dar în fața mirării mele, mi-a e*plicat cum citește el un text „responsabil": încearcă să asimileze fiecare informație care i se pare esențială și examinea-
ză fiecare argument pe care îl prezintă autorul. Dar asta e*rM* numai un exercițiu preliminar. Cînd termina de citit textul, *m* lua de la capăt, încercînd să vadă în ce sens poate fi integra» gîndirea care îl susține în sistemul lui general de gîndire, al lui Stelian Mateescu. Iar dacă nu poate fi integrată, a cui sJ fie vina? Toate notele acelea microscopice pe marginile artil colului lui Pettazzoni arătau că vina o purta marele savarw italian, nu-mi mai amintesc pentru care motiv.
Am înțeles atunci că fiecare lectură „responsabilă" — și aproape că nu avea altele — însemna pentru Stelian Matei eseu un efort mental care nu putea fi prelungit indefinit. Nfl m-am mirat cînd, în 1932, la întoarcerea mea din India, an aflat că mintea aceasta excepțională alunecase de cîțiva ani «^ întuneric.
în noaptea de Ajun 1925, am fost să cîntăm colinde de Crăciun la Palat, la Mitropolie și la cîțiva profesori. La Palat, Regele Ferdinand și Regina Măria s-au întreținut cu fiecare din noi, în timp ce lacheii în livrele aurite ne îmbiau, pe tăvi somptuoase, cu felii de cozonac și vin alb în pahare ieftine de sticlă verde. Regele Ferdinand se oprea în fața studentelor și le întreba, pe rînd, ce studiază: „Interesant, interesant!" repeta el.
La Mitropolie, ca și la celelalte gazde, am fost ospătați din belșug, și, în preajma plecării, cineva îl căută discret pe casierul Centrului și îi înmînă un plic. O parte din banii strînși în noaptea aceea erau mai dinainte destinați petrecerii noastre într-o cîrciumă. Au mai j/enit și alți colegi și am rămas pînă aproape de dimineață, bînd, mîncînd, dar mai ales cîntînd, și nu numai colinde de Crăciun. Eram vreo patru-zeci-cincizeci de studenți și studente, așezați la mai multe mese lungi de lemn, sub plafonul jos și afumat — și ne bucuram că ne aflăm împreună în această cîrciumă ascunsă între troienele de zăpadă. Eu, îndeosebi, eram fericit. Mi se părea că trăiam, în sfîrșit, „viața studențească" pe care atîta o jin-duisem. Mi se părea că totul în jurul meu este „nou" față de distracțiile noastre de altădată, din liceu. Prezența fetelor transforma această petrecere într-o dramaturgie inepuizabilă. Totul devenea posibil alături de o studentă: idilă, pasiune, aventură, amiciție; *Vechiul Heidelberg;* viața legendară a primi'
i₀r studenți români de la începutul secolului al XlX-lea. Simțeam că, cel puțin, nu voi regreta că n-am trăit „viața de student"- în noaptea aceea, am băut mai mult ca de obicei, am sărutat fetele, am învățat să îndrăznesc.
Pe atunci, tinerii învățau să îndrăznească mai ales în sălile de cinematograf. în iarna aceea, am fost și eu de nenumărate ori la cinematograf, mai ales cu Thea. Și tot cu ea îmi plăcea să rămîn ceasuri întregi în penumbra mansardei. Dar, în afară de o puternică atracție fizică și mare simpatie umană, Thea nu mi-a inspirat nici un fel de sentiment. Uneori, credeam că aș putea să mă îndrăgostesc de Ica. Dar, de cîte ori ușa mansardei se deschidea și auzeam pașii ușori ai R[icăi], rîsul ei scurt, grav și senzual, simțeam cum începe să-mi bată inima. R[ica] avea obiceiul să vină la intervale destul de rare, dar întotdeauna pe neașteptate și sub pretexte neverosimile: să-i împrumut cinci lei pentru tramvai sau să-i descifrez cîteva titluri grecești sau să mă roage să-i cînt la pian tangoul ei favorit, *Jalousie* (și atunci trebuia să coborîm din mansardă, evitînd să dăm ochii cu părinții, să ne închidem repede în salon, unde, ca să nu observe mama că am venit numai pentru *Jalousie,* eram nevoit să încep cu alte bucăți și să cînt așa, la nimereală, vreun sfert de ceas, în timp ce R[ica] mă privea fascinată, ca pe un geniu muzical).
O dată, a venit în preajma cinei, ca să mă întrebe ce înseamnă *katharsis.* I-am explicat cum m-am priceput, dar eram nervos, mi se părea că aud tot timpul pașii tatei pe scara de lemn, ureînd la mine să vadă de ce întîrzii la masă. Nu îndrăzneam s-o invit să cineze cu noi pentru că dacă familia îmi lăsase deplină libertate în mansarda mea, sau în afară de casă, nu-mi încurajase invitațiile colegilor. îndeosebi mama ar fi fost stînjenită, dacă, pe neașteptate, i-aș fi spus că R[ica] sau Thea va mînca cu noi. I se părea că prezența unui oaspete implică o serie de responsabilități: tacîmuri de argint, vinuri speciale, și, mai ales, ea, mama, trebuia să se îmbrace, ceea ce ⁰ plictisea întotdeauna pentru că nu mai putea supraveghea Pwâ în ultima clipă mîncărurile în bucătărie. Totuși, în seara aceea, văzînd că R[ica] n-are de gînd să plece, am întrebat-o ᵈacă nu vrea să rămînă la masă. „Rămîn cu o condiție, mi-a Pus. Dacă-mi aduci un ceai cu brînză și mă lași să-l beau aici> singură. Ador ceaiul cu brînză", a adăugat. Informată de încurcătura în care mă aflam, mama ne-a pregătit ceai și am urcat în mansardă cu o tavă cu șuncăj brînză, ouă răscoapte și cozonac. R[ica] a fost nevoită să-mi accepte tovărășia, dar eu aproape n-am mîncat. M-a surprinJ voracitatea cu care mînca R[icaj. Nu știam aproape nimic de] spre situația ei. Aflasem doar că fusese cîtva timp într-un căi min de studente, apoi că locuise cu o colegă la

o gazdă în oraş, de la care însă plecase de curînd. In seara aceea, mi-a povestit de o prietenă a ei, căreia i se spunea Nişka, pentru ca semăna cu o rusoaică, şi pe care am cunoscut-o şi eu mai tîrl ziu. Mi-a povestit că, ducîndu-se s-o vadă într-o seară, Xişka a oprit-o la masă. Dar nu avea decît un crenvurşt şi o chiflă. Ca de obicei, Nişka a pus crenvurştul să fiarbă în ibricul de cafea, dar de data aceasta rămăsese prea puţin spirt, aşa că de-abia apucase să se încălzească apa în ibric cînd s-a termB nat spirtul. Au început atunci să rupă foi dintr-un caiet şi să le dea foc cu chibritul. Dar, înainte să prindă de veste, s-ail terminat şi chibriturile, şi crenvurştul era abia călduţ. Şi toci mai în acea clipă a fost pană de electricitate şi au rămas pe întuneric, neîndrăznind să se mişte, nu cumva să răstoarne ibricul. „Am izbucnit amîndouă în plîns", a adăugat R[ica].«
în iarna aceea a anului 1926, am citit cu furie cîţiva filo-l zofi: Bacon, Kant, Malebranche. Dar mă simţeam tot mal atras către istoria religiilor. Descoperisem la Biblioteca Institutului de Istorie Antică a lui Pârvan cele^inci volume ditl *Cultes, tnythes et religions* ale lui Salomon Reinach, traducerile comentate ale lui Frazer din Pausanias şi *Fasti* ai lui Ovidl lucrările lui Ridgeway şi Jane Harrison. Mă dusesem dis-de-| dimineaţă şi aşteptam cu nerăbdare sosirea lui Metaxa, bibliotecarul şi asistentul lui Pârvan. Citeam pe nerăsuflate şi asimilam doar atît cît îmi îngăduiau vîrsta şi frenezia cu care treceam de la un subiect la altul. Eram de altfel încă sub ini fluenţa lui Hasdeu şi mă atrăgeau ipotezele fantastice. Am pierdut cîteva săptămîni încercînd să verific dacă nu cumva misteriosul Basarab n-ar putea fi explicat prin termenul gr£" cesc *bâssaros,* identic cu *bassareus,* unul din numele lui Diony' sos şi derivînd din *bassăra* (vulpe). în acest caz, mi se părea cţ la originea Basarabilor ar fi fost un cult secret tragic, avînd *c$;*
nimal sacru vulpea, aşa cum capridele fuseseră la obîrşia ^urentului dionisiac.
Continuam să dorm patru, cel mult cinci ore pe noapte, şi ate m-aş fi mulţumit să rămîn aici dacă n-aş fi citit undeva *cţ* Alexander von Humboldt nu avea nevoie decît de două ceasuri de somn. Asta mi-a dat de gîndit. De cîţiva ani, de cînd citisem *Educaţia voinţei,* eram convins că omul poate face orice, cu condiţia să *vrea* şi să *ştie* cum să-şi controleze voinţa. rje mult mă învăţasem să-mi domin dezgustul, izbutind să mănînc, pe rînd, pastă de dinţi, săpun, cărăbuşi, muşte, omizi. Cînd vedeam că pot mastica şi înghiţi o insectă sau o larvă, fără să mai simt repulsia normală în stomac sau în gîtlej, treceam la un exerciţiu şi mai îndrăzneţ. îmi spuneam că o asemenea stăpînire de sine deschide drumul către libertatea absolută. Lupta contra somnului, ca şi lupta contra comportamentelor normale, însemna, pentru mine, o încercare eroică de a depăşi condiţia umană. Pe atunci, nu ştiam că acesta era tocmai punctul de plecare al tehnicilor yoga. Dar e foarte posibil că interesul pentru yoga, care, trei ani mai tîrziu, avea să mă ducă în India, ilustra şi prelungea credinţa mea în posibilităţile ilimitate ale omului. Nu-mi dădeam seama atunci de consecinţele acestei ambiţii faustice. Ceea ce ştiam despre „pragmatismul magic" al lui Papini dinainte de convertire îmi încuraja această tendinţă. Curiozitatea cu care, în ultimii ani de liceu, citisem cărţile lui Steiner si literatura ocultistă îşi avea desigur aceeaşi explicaţie. Dar poate mai e şi altceva, de care nu aveam să-mi dau seama decît mult mai tîrziu. Libertatea pe care credeam că o pot dobîndi făcînd *contrariul* decît era „normal" să fac însemna depăşirea condiţiei mele istorice, sociale, culturale. într-un anumit fel, nu mai eram condiţionat de faptul că mă născusem român, deşi integrat unei culturi provinciale, cu o anumită tradiţie, în care se amestecau elemente latine, greceşti, slave şi, recent, occidentale. Deveneam disponibil pentru orice aventură într-un univers spiritual străin şi chiar exotic. Faptul că nu citeam aproape niciodată cărţile franţuzeşti recente, pe care le devorau prietenii mei, că nu mă lă-Sam atras de nici una din „modelele" culturale contemporane mie ar putea fi interpretat cam în acelaşi fel. în fond, ezistam instinctiv oricărei încercări de a fi modelat după «Parele curente.
11/
N-am izbutit însă să reduc la jumătate orele de somn. Am j observat că, dacă, bînd multe cafele, reuşeam să rămîn perfect treaz 22 de ceasuri, ochii îmi oboseau destul de repede şi-mi lăcrimau atît de abundent, încît trebuia să-i odihnesc îndelung sub batiste ude. Miopia se agravase din nou în ultimul timp, şi, din experienţa lui Papini, aflasem că există riscul să-mi pierd vederea. Astfel că m-am mulţumit să-mi continuu programul pe care mi-l fixasem în liceu: lucru pînă la 3-4 dimineaţa şi deşteptarea între 7 şi 8.
Publicasem articole în „Universul literar", „Adevărul literar" şi „Lumea" de la Iaşi, dar şi în revistele mai mărunte, „Ştiu-tot", „Orizontul" şi altele. Scriam acum despre autorii orientali, despre personagii istorice care mă fascinaseră, ca Regina Hatshopsitu, despre cărţi care dăduseră loc la nesfîr-şite controverse, ca *Betes, hontmes et dieux* a lui Ossendowski sau *Le Mystere de Jesus* a lui P. L.

Couchoud.
în primăvara aceea, Miron Grindea, pe care îl cunoşteam] din liceu, m-a dus la Panait Muşoiu. Am fost atît de impresionat de figura lui tolstoiană de bătrîn sfătos, cu barba de pescar lipovean, cu cizme pînă la genunchi, trăind într-o cameră încărcată pînă în tavan cu miile de exemplare din broşurile pe care le tradusese sau le adaptase şi !g tipărise pe contul lui în tipografii umile, de mahala, pe hîrtie ieftină —*M* încît am scris repede, chiar în seara aceea, un articol înflăcărat. L-am publicat în „Curentul studențesc", o gazetă pe care o scotea, la cîteva luni o dată, Ionescu-Muscel, şi la care colaboraseră o seamă de profesori universitari, în frunte cu Ră-dulescu-Motru. „Curentul studențesc" avea drept program lozinca: „Studenții la sate!" şi asta îl atrăsese îndeosebi pe Motru. Dar gazeta a dispărut repede. Am avut însă satisfacția să văd că articolul meu, care-i plăcuse grozav lui Panait Muşoiu — era primul articol despre acest anarhist solitar publicat într-o foaie burgheză —, a fost reprodus de mai multe gazete de provincie.
în primăvară, am început să mă pregătesc pentru examene. Mă hotărîsem să mă prezint la logică, estetică, istoria filozofiei şi enciclopedia filozofică. Le-am luat pe toate, dar nu-mi amintesc decît de examenele cu Nae Ionescu şi D. Guşti. Tudor Vianu suplinea cursul de estetică, dar examenele le Hădeam cu profesorul titular, D. Guşti. Mi-am ales ca subiect ntru lucrarea scrisă *Estetica* lui Croce. D. Guşti m-a felici-f t dar pentru motive care m-au derutat. îi plăcuse, spunea 1 că citisem cartea în original, că dădeam toate indicațiile bi-, l'joerafice necesare (anul, ediția, numărul de pagini) că scri-esem clar şi concis, numai pe o parte a foii, lăsînd destul loc margini pentru observațiile profesorului. Ivli-a dat nota cea mai mare şi ne-am despărțit buni prieteni.
La examenul de logică, m-am prezentat cu oarecare emoție. Nae Ionescu nu dădea lucrări scrise, ci se mulțumea cu un examen oral. Mi-era puțin teamă, pentru că nu mai fusesem la cursuri în ultimele luni şi nu citisem *Tratatul de logică* al lui Goblot, cu care se luptaseră toți colegii mei. Nae Ionescu avea obiceiul să întrebe la început ce carte ai citit. Cînd mi-a venit mie rîndul, i-am răspuns: *„Logica* lui Croce şi *Sistema di logica come teoria del conoscere* a lui Giovanni Gentile". Profesorul m-a privit cu interes. „Dar nu pot spune că am înțeles tot ce am citit", am adăugat prudent. „Nici eu nu pot spune asta", m-a consolat Nae Ionescu. Şi după ce m-a lăsat să spun ce-am înțeles din sistemul de logică al lui Gentile, asigurîndu-mă că, pentru vîrsta mea, „nici nu e aşa de rău", mi-a pus această întrebare: „Dumneata cunoşti povestea cu Newton, stînd în grădină şi descoperind legea gravitației universale, după ce a văzut cum cade un măr? Ce operație logică s-a întîmplat în mintea lui care i-a permis să înțeleagă că mărul acela, adică un obiect particular, ilustrează o lege universală?"
După cîteva secunde, i-am răspuns că nu pot răspunde pe loc, dar, dacă îmi dă răgaz, poate am să mă apropii de soluție. „Nu e nici o grabă", m-a încurajat el. „Am citit de curînd o carte a lui Lucian Blaga, *Fenomenul originar",* am început eu. Profesorul a clătinat mulțumit din cap: „Eşti pe drumul ăl bun", mi-a spus. „Mergi înainte."
I-am spus ce m-a impresionat în faptele citate şi interpretate de Blaga. Anumite minți văd elementele de unitate în natură sau în cultură, văd ceea ce e esențial, fundamental, şi asta le îngăduie să descopere structurile... „Ăsta e răspunsul, ro-a întrerupt Nae Ionescu. E vorba de o structură. Operația [lo]gică efectuată în mintea lui Newton asta a făcut: a surprins structura fenomenului gravitații universale."
S-a uitat apoi lung la mine. Nedormit, cu ochii împăienjeni sub lentilele groase ale ochelarilor, netuns, neglijent îm-
brăcat, nu arătam prea atrăgător. „Acum vine vacanța, a adâj gat el, mai uită-te şi la cer. Ce-ai de gînd să faci vara asta?f „Urc pe Bucegi, şi de acolo pe Piatra Craiului."
Nae Ionescu păru oarecum surprins de răspunsul mej Probabil că îi era greu să mă vadă cățărîndu-mă pe Piatra Craiului. #
„Bună idee, vorbi în cele din urmă. Dar urcă-te fără cărti.l
Vara aceea a trecut mai repede decît de obicei. Am hoij nărit cîteva săptămîni pe munți cu foştii mei camarazi de cea cetăşie. Am primit pentru prima oară scrisori de la fete: Gigi, Thea, R[ica]. Şi, ca în fiecare vară, am citit enorm, deşi nu » totdeauna în legătură cu cursurile pe care ştiam că trebuie să le pregătesc pentru anul următor.
Dar mai mult decît toate mă urmărea proiectul unei noi reviste. Convinsesem pe dr. Zissu şi Comitetul Centrului Studențesc Ilfovean să publicăm „Revista universitară". Primul număr a apărut o dată cu deschiderea cursurilor. Ca şi la „Vlăstarul", adunasem singur materialul şi mă îngrijeam de corecturi. Dar de data aceasta era vorba de o revistă care tnl buia distribuită pe la chioşcuri şi librării. Am fost ajutat ■ această corvoadă de Pîrvulescu, şeful corului, care devenise acum şi administratorul revistei.

Am izbutit să tipărim trei numere sub direcţia unui comitet din care făceam şi eu parte, şi al patrulea — şi ultim — număr după ce am fost nevoit să mă retrag. Dintre profesori, colaborau Rădulescu-Motru *m* D. Guşti. îmi amintesc de un text scurt, concis, ironic al lta Stelian Mateescu, de un articol juridic al lui Petru ViforeanţB Eu am publicat, printre altele, un articol despre Ionel Teod<B reanu şi o critică a primului volum din *Essai de synthese m l'Histoire universelle* al lui N[T]. Iorga.
Paginile acestea au jucat un rol hotărîtor în tinereţea meal Critica volumului lui Iorga era exagerată şi plină de teribilisme juvenile. în admiraţia mea fără margini faţă de genialul polihistor, fusesem profund dezamăgit de acest prim volum al *Sintezei.* E drept că Iorga nu era un specialist în istoria vechiului Orient, nici în Antichitatea greco-romană. Dar, pentru că *Essai de synthese* trebuia să devină capodopera marelui nostru istoric, mă aşteptam să fie pregătit şi redactat cu m[al] multă grijă decît sutele de volume care îl precedaseră. îmi în*
1NW1 *UVJl.*
h'ouiam că N'. Iorga se va sili să dea în aceste patru volume j gi$_n$teză esenţa gîndirii lui istorice. Visasem ani de zile aceas-
* carte; mi-o închipuisem limpede, concentrată, lapidară,
Hevărat monument ridicat ca să înfrunte secolele.
Evident, fusesem amar dezamăgit regăsind aceeaşi proză oezită şi descusută pe care o cunoşteam din celelalte scrieri
le lui N. Iorga; dezamăgit, de asemenea, de notiţa publicată versoul paginii de gardă, în care ni se spunea că autorul n-a avut întotdeauna posibilitatea să consulte cărţile pe care le citează; descurajat, mai ales, descoperind că cel mai învăţat istoric pe care îl dăduse neamul românesc ignora bibliografia recentă, că folosea monografiile la modă pe vremea tinereţii lui, că — ceea ce mi se părea mai grav — nu se ţinuse la curent cu modificările care avuseseră loc în problematica istoriografiei orientale şi antice.
Critica era cu atît mai cruntă cu cît eram de mulţi ani un admirator frenetic al lui Iorga. Printre rînduri se ghicea, în articolul meu, furia iconoclastă a celui care se trezeşte deodată înşelat, care descoperă că zeul adolescenţei lui se face vinovat de lipsuri şi slăbiciuni omeneşti. Eşecul *Sintezei* lui Iorga mă lovea de altfel personal. Crezusem în ştiinţa lui istorică enciclopedică şi *Essai de synthese* trebuia să-mi confirme strălucitor credinţa mea în posibilitatea unui nou tip de Pico della Mirandola. Celor care ar fi criticat diversitatea preocupărilor mele, le-aş fi putut răspunde: Dar iată rezultatul unei asemenea diversităţi, iată *sinteza* la care a ajuns Iorga!
Cum era de aşteptat, articolul meu a provocat un mic scandal. Profesorul Iorga i-a telefonat lui Guşti, spunîndu-i: „îţi mulţumesc, dragă colega, că ai colaborat la această revistă unde sînt înjurat birjăreşte!" în „Neamul românesc" a publicat un articolaş, *Mai multă omenie!,* unde, printre altele, făcea aluzie la „fiţuici în care studenţii împroaşcă cu noroi pe propriii lor profesori". Şase-şapte luni mai tîrziu apărea în „Cele trei Crişuri" ultimul articol al lui V. Bogrea: *Ce n-a citit N. Iorga şi a citit dl. Mircea Eliade, student în Filozofie**. Era o lecţie usturătoare dată de un formidabil erudit unui tinerel înflăcă-
Articolul lui Vasile Bogrea intitulat „Domnul Mircea Eliade, student în Mozofie, şi *Essai de synthese de l'histoire de l'humanite* al domnului N. Iorga ^"Ce n-a citit dl Iorga şi a **citit** dl Mircea Eliade" a apărut în revista "Pietatea de mîine", anulIII, 15-22 august 1926, nr. 33-34, p. 557 *(n. ei).*
rat. în ceea ce-l priveşte pe N. Iorga, nu m-a iertat niciodată deşi, cum o aminteşte în O *viaţă de om,* în anul 1930, cînd er. ministrul instrucţiei, mi-a prelungit bursa de 180 de lire ster line pe an pe care o dobîndisem cu un an mai înainte, pentr studii la Universitatea din Calcutta. Mai scria în *O viaţă de o.,* că articolul meu a fost singura recenzie apărută asupra pri mului volum din *Essai de synthese,* ceea ce mi se pare o ni dreptate strigătoare la cer. M-aş fi aşteptat ca toţi istoricii mâni să discute *Sinteza* celui care fusese profesorul tuturor. Paradoxal şi tragic a fost faptul că, abia intrat în Univei
tate, criticasem violent şi mă rupsesem definitiv de profe__
rul pe care îl admiram mai mult, de omul pe care mi-l aleseşi sem de model şi a cărui viaţă şi operă jucaseră un rol aproape „magic". într-adevăr, de cîte ori mă simţeam obosit sau deprimat, îmi era destul să privesc cele cîteva zeci de voluma de Iorga, pe care le adunasem în rafturile bibliotecii mele, ca să-mi regăsesc forţele intacte. Şi tocmai pe acest uriaş, în umbra căruia jinduisem să cresc, îl jignisem adînc.
în urma acestui articol, a trebuit să mă retrag din comitetul de redacţie al „Revistei universitare". Curînd după aceeaj revista şi-a încetat apariţia. Dar între timp Pamfil Şeicaru i-(j consacrat în „Cuvântul" un articol elogios. Scria: „Printre toate aceste nume se desprinde unul, Mircea Eliade", şi continua entuziasmat, punînd în lumină însuşirile pe care le găsise în textele mele. îi plăcuseră

îndeosebi paginile despre Ionel Teo-doreanu, pe care, cîteva zile mai tîrziu, le-a şi reprodus în „Cuvântul". Succesul acesta mi-a dat curaj. D. Guşti îi spusese lui Viforeanu că aş putea avea dificultăţi la Rectorat, ca s-ar putea lua măsuri disciplinare împotriva mea. Nu ştiu cît erau de adevărate zvonurile acestea. în orice caz, obţinusem un premiu de cîteva mii de lei cu o lucrare la seminarul Iul Mircea Florian şi premiul mi-a fost retras.
După vreo săptămînă, m-am prezentat la redacţia „Cuvântului" şi am cerut să-l văd pe Pamfil Şeicaru. Adusesem cu mine două foiletoane, unul despre experienţa religioasă, şi altul despre cartea lui C. Formichi // *pensiero religioso nell' India antica.* în sala în care am fost introdus, se aflau Pamfil *Şei'* caru, Nae Ionescu şi alţi cîţiva ziarişti, printre care l-am re' cunoscut pe Cezar Petrescu. De cîteva luni, Nae Ionescu nu

ria numai celebra lui rubrică sâptămînală, *Duminica,* ci şi curte articole politice, semnate Skythes sau Kalikles. Prezenta profesorului meu de logică şi metafizică în redacţia „Cuvântului" mă asigura că acest fel de gazetărie nu era incompatibil cu o activitate ştiinţifică riguroasă. De altfel, pentru niine, ca şi pentru toată generaţia mea, „Cuvântul" nu era o gazetă ca oricare alta. O consideram mai mult o revistă, pentru că articolele erau semnate (şi erau şapte articole numai pe prima pagină) şi pentru că, în afară de Cezar Petrescu, Ni-chifor Crainic, Pamfil Şeicaru, Nae Ionescu, colaborau şi Lucian Blaga, Perpessicius, G. Breazul, O. W. Cisek şi atîţia alţi scriitori, critici şi eseişti din cercurile *Gândirea şi Ideea europeană.*
\ru e locul aici să vorbesc despre începuturile şi istoria „Cuvântului". Cînd am intrat pentru înrîia oară în clădirea din strada Sărindar, director era tot Titu Enacovici, prim-redac-tori erau Pamfil Şeicaru şi C. Gongopol şi secretar de redacţie era Ion Dragu. M-am prezentat Iui Pamfil Şeicaru şi el mi-a lăudat din nou cultura şi talentul literar. M-a întrebat dacă nu vreau să colaborez la „Cuvântul", şi atunci i-am arătat articolele pe care le adusesem. Se apropiase şi Nae Ionescu de noi şi, parcurgînd manuscrisele, a spus că pot fi publicate ca foiletoane. Pamfil Şeicaru ar fi preferat articole de critică literară. I-am făgăduit texte despre Hasdeu, Papini şi despre cîţiva autori români contemporani.
Cele două foiletoane au apărut în decurs de o săptămînă şi, cînd am adus altele, secretarul de redacţie mi-a spus să trec pe la administraţie, să-mi încasez onorariul. Primeam 1 000 de lei, mai mult decît mi-aş fi îngăduit să sper. La începutul lui decembrie, deveneam redactor la „Cuvântul": trebuia să dau două foiletoane pe săptămînă, plus notiţe şi informaţii pentru pagina literară şi mi se fixase un salariu de 4 000 de lei lunar. Totul se petrecuse atît de repede şi de ne-aŞteptat, încît aproape că nu avusesem timp să mă bucur. L>oar cînd mi-am încasat salariul pe prima chenzină am înţe-'es ce înseamnă să fii bogat. O puteam invita pe R[ica] la restaurant, puteam comanda cărţi în Italia şi în Anglia Treceam pe la redactif a"""— -~ "
de i— ■
S
tate foiletoanele pe care le scriam fără efort, uneori „inspjj rat", căci eram liber să scriu despre ce voiam, despre entom logul Fabre sau Emanoil Bucuţa, despre *Cartea ceaiului* sa Mihail Dragomirescu. Uneori, atingeam probleme conside bile pe care, în încrederea robustă pe care mi-o dădea tine: ţea, le socoteam deja rezolvate şi lesne de expus: Orient şi O<J cident, Istorie şi Document şi altele de acest fel. Notiţele J informaţiile pentru pagina literară se deosebeau prin noutj tea materialelor pe care le utilizam: citeam articole din „BH lychnis" sau „Archeion", revistă de istorie a ştiinţelor, pe care o conducea Aldo Mieii, recenzam „Buletinul" AcadernH ei Române sau „Revista istorică" a lui Iorga, îl comemoram pe Victor Anestin.
în preajma Crăciunului, secretarul de redacţie mi-a cerut pentru numărul de sărbători „o bucată literară, o nuvelă sau fragment de roman". Am rămas surprins. „Dar de unde ştiţi că scriu literatură?" l-am întrebat. „Mi-am închipuit. Toţi studenţii scriu literatură..."
I-am adus un fragment din *Romanul adolescentului miop,* capitolul despre societatea noastră „Muza". A apărut pe o pagină întreagă a „Cuvântului", şi această manifestare literară, deşi i-a nedumerit pe unii din profesorii mei, m-a înălţat brusc în ochii colegilor.
în ultimele luni, mă împrietenisem destul cu R[ica]; uneori, mă întrebam dacă nu eram îndrăgostit. Izbutisem întojk deauna să mă conving de contrariul. Pentru ceea ce credeai^ că sînt sau voi deveni, dragostea mi se părea o slăbiciune na fastă. îmi făgăduiam, cum spuneam pe atunci, o serie de „ex«;

perienţe vitale"; printre altele, o călătorie în Orient, sau poate chiar în jurul lumii, acceptînd orice muncă mi s-ar fi propus ca să-mi cîştig viaţa de la o escală la alta. îndrăgostit, n-aş mai fi fost eu însumi, n-aş mai fi fost „liber", „disponibil".
Pe de altă parte, mă cunoşteam destul de bine ca să-mi dau seama că nu aştept decît asta, să mă îndrăgostesc. Mai întS, pentru că nu-mi puteam închipui „viaţa de student" fără o mare pasiune. Apoi, deoarece speram că, îndrăgostindu-fl», crizele de melancolie vor dispărea, sau cel puţin vor deven suportabile. Atitudinea aceasta ambivalenţă faţă de dragoste o voi păstra pînă tîrziu în viaţă. R[ica] izbutea de minune s^ încurajeze. Uneori, simţeam că mă priveşte altfel decît pe ul „bun prieten", că încearcă să mă atragă, să mă farmece; tă<*

le ei de neînţeles, bucuria care îi lumina faţa cînd mă apro-jam de ea. Alteori, dimpotrivă, o ghiceam depărtată, sau îmi mărturisea că n-a avut niciodată un prieten atît de bun ca mine, un adevărat „confident". Şi cu toate acestea ştiam foarte puţin despre ea, despre trecutul ei. O întîlneam la Biblioteca Fundaţiei Carol, înconjurată de volume, pregătindu-şi lucrările la seminarul lui Ovid Densusianu. Dar, deşi îşi trecea cu regularitate examenele, nu aveam impresia că o pasionează filologia, istoria literară, folclorul. învăţa conştiincios ca să-şi poată lua licenţa şi să poată deveni profesoară de română. La început, crezusem că se deosebeşte de celelalte colege ale mele, pentru că citise cîteva cărţi de Romain Rolland si Remy de Gourmont. Cu timpul însă, descoperisem goluri care mi se păreau inadmisibile şi o sileam să citească Dosto-ievski, Novalis, Knut Hamsum. Scriam unele articole ca şi cum aş fi vrut s-o învăţ, s-o îndemn să iubească autorii care îmi plăceau mie. Printre altele, am publicat în „Cuvântul" o serie de foiletoane intitulate *Oamenii din cărţi,* despre unele personagii care mă interesaseră cîndva: Sixtine, Brand, Martin Eden, ba chiar şi Adam şi Eva din Cartea Facerii.
în acea iarnă 1927, la numai vreo două-trei luni după primele articole publicate în „Cuvântul", directorul şi redactorii mă socoteau unul de-al lor. Am aflat mai tîrziu că Titus Ena-covid voise „să mă facă gazetar", adică să-mi ceară şi articole neliterare, dar se împotrivise Nae Ionescu. „Lăsaţi-l să-şi ter-rrine întîi studiile", le-a spus. N-aş fi acceptat în nici un caz, şi cred că şi Enacovici s-a convins repede că nu sînt pregătit pentru meseria de gazetar. în primul rînd, nu-mi dădeam seama de ce se poate şi ce nu se poate publica într-o gazetă. Cînd scriam un articol, încercam să spun tot ce credeam eu că merită să fie spus, fără să mă gîndesc la „politica gazetei" sau la propriul meu interes. Aşa, bunăoară, începusem o serie de foiletoane sub titlul: *Citind pe Iorga.* Voiam să le adun mai tirziu într-o carte, să arăt cît de bine l-am citit pe Iorga şi cît °e mult îi admir geniul. Primul foileton se intitula, de altfel, e '« *Hermes Trismegistos la Nicolae Iorga* şi vorbeam în ter-er" exaltaţi despre poligrafia lui Iorga, sugeram fondarea nui institut pentru studierea operei acestui uriaş. ln al doilea foileton însă, începeam analiza „metodei" lui ga şi arătam, printre altele, că de foarte mulţi ani Iorga nu 1 citeşte, ci doar frunzăreşte cărţile, ceea ce mi se părea fi-
resc pentru un savant de o prodigioasă cultură şi care se aprvpia de 60 de ani. Mai spuneam iarăşi că una din deficienţei „metodei" lui Iorga se datoreşte lipsei de interes pentru fii zofie; comentam mărturisirea lui că n-a citit niciodată] Aristot, în timp ce izbutise să citească pe Platon, şi încheia... că asta era un lucru foarte grav, că mintea genială a lui Iorgaj e asistematică.
Probabil că articolul conţinea şi alte observaţii de acesl gen, pe care le făcusem cu o perfectă bună-credinţă, socotind că numai după ce voi preciza structura „metodei" lui Iorgaj se va putea înţelege orginalitatea concepţiei lui istoriograficd solidară, în cele din urmă de un profetism cultural fără perei che în acest secol. Dar uitasem că redactorii „Cuvântului"! erau admiratori fanatici ai lui Iorga, care în nici un chip nu puteau admite că marele savant „nu citeşte" sau că profeţişi mul lui cultural răscumpără naivitatea lui filozofică. A douj zi după apariţia articolului, trecînd pe la redacţie, l-am găsii pe Pamfil Şeicaru vînăt de mînie: „Ne-ai făcut-o!" a şuieratei printre dinţi. Am fost chemat în biroul directorului. Titua Enacovici era la birou, demn şi supărat, iar Gongopol, aşezat într-un fotoliu, alături, mi-a spus că eu probabil n-am citit niciodată „Cuvântul" şi n-am aflat ce înseamnă Iorga pentru ei, că un tinerel ca mine n-are dreptul să-l „maltrateze" pe cel mai mare savant al neamului românesc şi aşa mai departe. De aici înainte, nu voi mai avea dreptul să scriudespre Iorga în „Cuvântul" şi pe viitor toate manuscrisele mele vor trebui să fie citite de el sau de Nae Ionescu. L-am ascultat, în picioare, cu obrazul dogorind, fără să scot un cuvînt şi cînd, după o pauză, Gongopol a adăugat: „Asta aveam să-ţi spun", am şoptit „Bună seara", am salutat şi am ieşit.
Nu ştiam ce să fac. Mă simţeam profund jignit de dojana lui Gongopol, dar eram de asemenea mîhnit că din tot ce scrisesem despre Iorga în cele două articole introductive nu fuseseră reţinute decît

elementele negative şi că mi se interzisese să continuu seria abia începută, *Citind pe Nicolae Iorg**-îmi spusesem că după un asemenea incident ar trebui să-rn' dau demisia, dar, cînd l-am întrebat pe Nae Ionescu, m-a W tut pe umăr şi mi-a zîmbit: „Fă cum crezi, mi-a spus. D[al] dacă la vîrsta dumitale nu ştii să primeşti o lecţie de la un of[l] mai bătrîn ca dumneata nu e semn bun..."

Mae Ionescu, care era şi el un admirator fanatic al lui Ior-a adăugat: „Ceea ce spui dumneata despre metoda lui ¥rea e just, dar asta trebuie elaborată într-un studiu; într-un *t leton, o* asemenea critică poate fi confundată cu un pamflet. ••"
Am rămas deci la „Cuvântul", prezentîndu-mi foiletoanele e cenzură. S-a întîmplat însă că tot ce-am scris în sâptămî-j]e următoare a plăcut grozav lui Gongopol şi lui Enacovici. îndeosebi o serie de articole polemice despre Ion Minulescu, Vlihail Dragomirescu, Paul Zarifopol, Tudor Arghezi au avut înare succes, şi Gongopol a ţinut să mă felicite în faţa tuturor redactorilor. Ajunsesem din nou un „rînăr care promite" şi nu mi se mai controlau manuscrisele. Dar tot mi-am dat în petic. Am scris despre primul volum din *întunecare,* apărut la Editura „Universul", un foileton destul de dur, care l-a supărat pe Pamfil Şeicaru. „Dumneata nu ştii că Cezar Petrescu e prietenul nostru?" a exclamat el. Iar cînd, în urma articolului meu violent împotriva lui Arghezi, Dem. Theodorescu a publicat în „Adevărul" o notiţă răutăcioasă şi eu i-am răspuns obraznic, tot Pamfil Şeicaru m-a dojenit: „Dumneata nu ştii că Dem. Theodorescu e colaboratorul nostru? Nu ştii că Ras-tignac e pseudonimul lui?" Nu ştiam.

Vil

DUPĂ EXEMPLUL LUI KIERKEGAARD

în primăvara aceea, Liceul „Spiru Haret" a organizat ţ călătorie de trei săptămîni în Italia, la care puteau participai foştii elevi. Costa 20 000 de lei, sumă considerabilă în 192Î dar mama n-a şovăit să mi-o dea. Nu mai fusese în Italia da 1909 şi era fericită că măcar unul din copiii ei o va descoperi. Pentru mine, era mai mult decît ce putea însemna Italia pentru orice tînăr de 20 de ani. Era şi prilejul de a întîlni şi cîţiva din scriitorii cu care eram în corespondenţă: Papini, Buonaiuli, Macchioro, A. Panzini şi alţii. în afară de oraşele cu nume fabuloase, erau şi aventurile pe care mi le închipuiam, limba italiană pe care mă pregăteam s-o vorbesc pentru întîia oarî, librăriile şi anticăriile în care ştiam că voi găsi cărţi inaccesibile la Bucureşti.
într-adevăr, această primă călătorie în Italia mi-a rămas în amintire ca cea mai luxoasă şi cea mai perfectă călătorie din tinereţe. Foarte mulţi ani nu mi-a mai fost dat să dorm în hoteluri bune sau în vagon cu paturi, să mănînc în restaurante scumpe şi să umblu trei săptămîni, din oraş în oraş, fără altS grijă decît aceea de a-mi închide valiza în fiecare dimineaţă. Cum plecasem într-un vagon de dormit cercetăşesc, care neft-tovărăşea pretutindeni, puteam depozita fără grijă cărţile f* care le cumpăram. Eram numai cinci-şase studenţi, douăz# de elevi în ultimele clase de liceu şi vreo patru-cinci profesor Singura plictiseală era faptul că trebuia să trimit săptăm[1] nai două foiletoane la „Cuvântul". Nu bănuisem pînă aturtf cît e de greu să scrii „impresii de călătorie" şi să le scrii nopf[1'] le tîrziu, istovit după atîtea muzee şi plimbări, sau dim[m] ţile, în mare grabă, la o masă de cafenea, înainte de a sosi gN dul care trebuia să ne ia în primire pentru ziua întreagă. D[1] Veneţia, am trimis două foiletoane destul de oarecare. Ra[ve]

m-a impresionat atît de profund, încît nici n-am îndrăznit să-mi scriu impresiile. Din fericire, la Florenţa, unde ne-am oprit vreo trei-patru zile, l-am vizitat pe Papini. Locuia în Via G. B. Vico, numărul 3. Şi m-a primit aşa cum îl ştiam din fotografii: cu cămaşă fără guler şi fără cravată şi cu ţigara în colţul buzelor. Era mai urît decît mi-l închipuiam, dar m-a impresionat grosimea lentilelor.
Am s>at de vorbă într-o odaie minusculă, ascunsă între vaste încăperi cu pereţii acoperiţi de biblioteci. M-a întrebat dacă vreau să vorbim franţuzeşte sau italieneşte şi am ales italiana. Voiam să-l ascult în limba aceea aspră şi colorată care mă fermecase de atiţia ani. Ii trimisesem cele trei foiletoane pe care le publicasem de curînd în „Cuvântul" despre el dar tî-nârul care obişnuia să-i traducă articolele româneşti plecase din Florenţa; aşa că Papini nu le putuse cunoaşte. M-a îndemnat să-i vorbesc despre planurile şi studiile mele I-am măr turisit cît de mult m-a izbit, citind *Un om sftrşit,* asemănarea ■ntre noi, in aşa fel inct, la început, mi-a fost chiar teamă că tot ce voi face va f, socotit imitaţie a operei lui. A zîmbit cu toţ, dinţii, mar„ neregulaţi şi îngălbeniţi de tutun: Nu-ti fie teamă m-a liniştit el. Dintr-un anumit punct de vedere' tot! intelechialu seamănă între ei, dar, din alt punct de vedere nimeni nu seamănă cu nimeni altcineva, nici măcar n, eiTn
SUSI.

L-am întrebat dacă e de acord să public convorbirea pe care o vom avea şi, pentru că a încuviințat, am început să-l descos. Voiam îndeosebi să ştiu care a fost experiența lui religioasă şi cum împacă el libertatea de creație a artistului cu fidelitatea față de biserică; ce crede el, acum, despre prozele vijelioase, polemice, iconoclaste din tinerețe; în ce stadiu se află *Adamo,* capodopera lui (numită mai tîrziu *Giudizio universale);* şi alte asemenea întrebări. Papini mi-a răspuns cu sinceritatea şi vehemența la care mă aşteptam, iar, după ce am epuizat întrebările, mi-a vorbit despre autorii italieni con-
mP°rani pe care nu-i cunoşteam, îndeosebi de P. Zanfrog-"'ni şi G. Manacorda, ale căror cărți le aducea dintr-una din °aăiie alăturate şi mi le arăta; despre nefasta influență a he-Ţ 'anismului asupra filozofiei italiene (spunea că, deşi nu e e acord cu B. Croce, îl poate înțelege, dar că nu-l înțelegea u lovanni Gentile — deşi în tinerețe îl citise şi înțelesese pe
6el), despre marea lui iubire pentru Dante. La despărțire,

m-a întrebat ce cărți de-ale lui aş vrea să-mi dăruiască, darH aveam aproape pe toate, iar cele care-mi lipseau erau de miS epuizate şi nu mai voia să le reediteze. Mi-a dat o fotograM cu o dedicație cordială, pe care Perpessicius a reprodus-cM interviul publicat în „Universul literar".

Dorisem atît de mult această întîlnire, visasem la ea I cînd ştiusem că voi ajunge la Florența, încît, într-un anudH fel, m-a dezamăgit — deşi mi-era peste putință să spun deH Poate pentru că îmi văzusem visul cu ochii. Nu puteam sal ne că mă aşteptam la altceva. Papini era exact aşa cum ^H închipuisem şi mă primise mai amical decît îmi îngăduise! vreodată să sper. Dar cînd am ieşit din casa lui nu-mi vert» nici să chiui de bucurie, nici să plîng de emoție. Dacă cine« mi-ar fi spus asta cu cîțiva ani mai înainte, cînd descoperisem *Un om sfîrşit,* nu l-aş fi putut crede.

*

La Roma, am rămas o săptămînă întreagă. Am avut astfel prilejul să asist la o lecție a lui Giovanni Gentile, să-l întîlnesc pe Alfredo Panzini, să mă prezint lui Ernesto Buonaiuti. L-am cunoscut de asemenea pe Claudiu Isopescu. Era pe atunci lector de limba română la Universitate şi în conflict cu ataşatul nostru comercial, Eugeniu Porn, care era totodată şi ataşat de presă. Ne întovărăşea în Fori Romani pe Via Appia Antica a, în timp ce grupul se strîngea în jurul ghidului, Isopescu mâ lua deoparte şi-mi demonstra că prezența lui Porn înseamnă o adevărată catastrofă pentru propaganda românească. Notam tot ce-mi spunea în carnetul de buzunar. După cîteva zilft nu mi-am mai putut stăpîni indignarea şi am scris un articŞ violent şi sarcastic: *Roma domnului Porn.* Publicat în „Cuvân tul", articolul a provocat un adevărat scandal la Direcția Presei şi chiar la Ministerul de Externe, şi Porn a trebuit să vinS de urgență la Bucureşti să-şi apere situația. Mi-am dat seam! mai tîrziu, cînd l-am cunoscut mai bine pe înflăcăratul bfl' covinean, că n-ar fi trebuit să iau de-a bună tot ce-mi spusei Claudiu Isopescu era certat cu aproape toți colegii şi roma"1 din Italia, şi rîvnea de altfel postul lui E. Porn.

Din toate întîlnirile de la Roma, cea care m-a impresie*2 mai mult a fost cu Ernesto Buonaiuti. Locuia destul de depa te, la marginea oraşului, într-o căsuță plină de cărți. Mi-a <"■ chis chiar mama lui, o bătrînă măruntă şi tăcută. L-am g
brăcat în sutana, deşi i se interzisese portul pe stradă; dar, 1 m mi-a spus el, nimeni nu-l putea împiedica s-o poarte la ~,\ *acas&-* Pe atunci, Buonaiuti avea vreo 45 de ani. Era un băr-
t înalt, brun, cu tîmplele cărunte, cu ochii adînci, extrem de ătrunzători, care-mi aminteau pe cei ai lui Nae Ionescu — şi
rcă era mistuit de o flacără lăuntrică, cu neputință de stins, ăci vorba, scrisul, gesturile lui erau pripite, nervoase, abrupte si totuşi necontenite, ca o cascadă. Eram în corespondență de vreo doi ani, de cînd citisem, entuziasmat, celebrele lui Profite" de sfinți (Augustin, Ieronim şi alții). îi scrisesem, r'ueîndu-l să-mi trimită şi alte lucrări. îmi trimisese cîteva pachete cu cărți şi revista lui „Ricerche religiose". Buonaiuti era un actor fecund şi surprinzător de variat, scriind cu aceeaşi uşurință tratate erudite, cît şi articole de ziar. Mi-a vorbit de dificultățile lui cu Curia Romana, adăugind că volumul despre Luther, care tocmai ieşise de sub tipar, va spulbera bănuielile de „erezie" care pluteau asupra lui. A adăugat cu o bruscă gravitate că problema personală cea mai cumplită o constituie mama lui, pe care o venerează ca pe o sfîntă, căci de la ea a învățat ce înseamnă credința şi dragostea creştină şi ea l-a îndemnat şi susținut în timpul studiilor lui teologice. Cea mai mare bucurie mama lui a avut-o în ziua cînd a fost sfințit preot. Ştie că excomunicarea lui ar putea-o ucide,

Mi-a dăruit ultimele lui lucrări, // *Misticismo medievale* şi *Origini dellascetismo cristiana.* în timp ce-mi scria dedicațiile, mama lui a intrat în odaie cu un vraf de cărți noi, pe care l-a aşezat tăcută pe birou.

Buonaiuti le-a privit cu un ochi lacom. L-am întrebat cînd are timp să citească şi să scrie atît de mult, purtînd totuşi o corespondenţă extraordinară. (Scria uneori 50 de scrisori pe săptămînă, unele de şapte-opt pagini.) Mi-a răspuns că începe să lucreze la patru dimineaţa şi că n-a avut niciodată vreo dificultate ca să exprime ce gîndeşte sau ce simte, că scrisul nu-l oboseşte şi că, dacă a meditat îndelung asupra subiectului, poate termina o carte în cîteva săptămîni, uneori chiar mai puţin.
Abia reîntors la hotel, am notat repede tot ce mi s-a părut ■mportant din convorbirea cu Buonaiuti. Interviul a apărut în " uvantul", dar fără să vreau am pricinuit o seamă de neplă-,eri acestui om pe care îl admiram şi-l iubeam atît. îl între-,Sem ce crede despre fascism şi Buonaiuti mi-a răspuns că P na acum el n-a avut dificultăţi, căci Mussolini îi persecută
pe antifascişti, dar îi tolerează pe apolitici. Or el, BuonaiuM n-are o activitate politică, ci numai una religioasă şi cultura J Dar, evident, a adăugat zîmbind, n-avea nici o simpatie ni<fl pentru Mussolini, nici pentru fascism. în marea mea naivfl tate, am tipărit şi mărturisirile acestea în interviu. Ernesto Buonaiuti a fost anchetat de Poliţia politică, dar şi-a dat repede seama că e vorba de o naivitate şi, în marea lui bunătate,
m-a iertat.
Am rămas cu el în corespondenţă pînă în 1939, am colabo-J rat la revista lui, „Ricerche religiose", dar n-am mai apucat să-l văd de atunci. Cînd i-am scris din nou, de la Paris, <F 1945, era pe patul de moarte.
Gafa s-a repetat, cu consecinţe mult mai grave, cu Vittorio Macchioro, pe care m-am dus să-l văd la Napoli. Macchioro era pe atunci directorul Muzeului de Antichităţi. îi cunoşteam încă din liceu cărţile lui despre orfism şi purtam o corespondenţă regulată, căci aveam întotdeauna ceva să-i cer: un articol mai vechi de-al lui, o carte din biblioteca lui personală, studii şi extrase ale prietenilor lui. Macchioro se apucase într-o zi să scrie tuturor prietenilor şi colegilor, rugîndu-i să-mi trimită publicaţii. Aşa am primit pachete întregi de ţa A. Rostagni, E. Bignone şi alţi savanţi italieni, ba chiar şi cartea lui S. Angus, profesor la Universitatea din Sydney, despre misterele greco-orientale şi creştinism. în iarna anului 1927, mă hotărîsem să scriu un articol critic asupra Misterelor şi-l rugasem pe Macchioro să-mi împrumute din biblioteca lui personală o seamă de volume, pe care mă pregăteam să i le înapoiez acum la Napoli.
Mi-a deschis fata lui, Anna, cam de vîrsta mea, şi m-a introdus în bibliotecă. Vittorio Macchioro era un bărbat de vreo 50 de ani, chel, cu ochelari, vioi şi vorbăreţ. După ce am discutat articolul critic pe care îl pregătea, m-a întrebat despre Ro-mânia. I-am vorbit entuziasmat despre Iorga, despre Pârvan şi, în cele din urmă, despre Eminescu şi Mioriţa. Macchioro m-a întreţinut despre ilustrul său vecin, Benedetto Croce despre „Villa dei Misteri", pe care o considera o capelă orfi» (interpretare, de altfel, violent controversată), despre concept1' ile lui religioase; mi-a mărturisit că idealul lui de comunita'e religioasă îl constituia quakerismul. (Am aflat că prin 1950 s^
nvertise la catolicism, iar după moartea soţiei lui se retrase într-o mănăstire.) Mi-a vorbit mai ales despre neopăgî-smul pe care îl reprezenta fascismul, deplîngînd că Biserica u ia o atitudine făţişă împotriva acestei teribile apostazii.
Evident, am descris într-un articol vizita la Macchioro, edînd esenţialul convorbirii noastre. N-am uitat nici observaţiile lui antifasciste. Cum nu erau decît obiecţii ideologice si critici obiective, îmi închipuiam că nu vor supăra pe ni-meni. Pe vremea aceea, nu ştiam ce înseamnă o dictatură. Naivitatea mea era să-l coste pe Macchioro postul de director al Muzeului. A fost imediat anchetat. Indignat de indiscreţiile mele, Macchioro a declarat că abia mă cunoaşte, că n-a spus nimic din tot ce-i puneam eu pe seamă, că, probabil, confuzia a pornit din insuficienta mea cunoaştere a limbii italiene.
Asta l-a salvat. Mi-a trimis apoi o scrisoare mîhnită şi amară, întrebîndu-mă cum de l-am putut lovi atît de sălbatic. Asta se petrecea către sfîrşitul lui mai, cîteva săptămîni după întoarcerea mea din Italia. Scrisoarea lui Macchioro m-a trezit brusc, speriat, aproape în sudori, aşa cum te-ar trezi un trăsnet dintr-un somn adînc. M-am cutremurat cînd mi-am dat seama de consecinţele „sincerităţii" mele. Dar asta a fost doar începutul. Aducîndu-mi aminte de scandalul cu Iorga, de indiscreţiile faţă de Buonaiuti, mi-am spus că e probabil ceva în destinul meu care mă împinge să jignesc, fără să vreau, tocmai oamenii pe care îi admir şi-i iubesc mai mult. Mă întrebam dacă nu e vorba de o stranie demonie, dacă nu cumva sînt blestemat să răsplătesc cu nenoroc pe cei pe care-i iubesc şi de care sînt iubit.
Luni de zile m-a urmărit gîndul acesta, chiar după ce, în urma unor sfîşietoare scrisori de-ale mele şi după o lungă tă-cere, V. Macchioro mi-a răspuns că „se degajă din rîndurile "iele o asemenea

sinceritate", încît nu poate face altceva decît SS mă ierte. îmi era acum teamă să nu-i lovesc pe cei mai buni dintre prieteni, să nu nefericesc femeile de care mă voi 'ndrăgosti. Cu timpul, m-am lecuit de această obsesie: că sînt 'estemat să rănesc tot ce iubesc; dar incidentul Macchioro n~a fost ultimul în viața mea. Poate că ceea ce socoteam pe j'tunci „demonie" nu era decît o sinceritate şi o obsesie a au-tâții împinse pînă la inconştiență. Cum nu şovăiam nici- să scriu şi să public despre mine tot ce mi se părea că e "autentic" şi adevărat, chiar dacă era stînjenitor de indiscret,
tot aşa, în fața hîrtiei albe, nu aveam nici o inhibiție nici fațJ de purtările, gesturile sau gîndurile altora. în afară de ast3 îmi era peste putință să camuflez scriind ceea ce credeam eJ că e „adevărat" sau „autentic". Pentru că fata lui MacchiorJ era modestă, aproape sărăcăcios îmbrăcată, mi s-a părut ca seamănă cu o „slujnică tînără" — şi am scris-o. Nu m-am gîn-dit o clipă că, trimițîndu-i foiletonul în care vorbeam desprj el, Macchioro l-ar fi putut da cuiva să i-l traducă (cum s-a şj întîmplat, de altfel) şi că asemănarea cu o „slujnică tînără" j se va părea de-a dreptul jignitoare.
Cîțiva ani mai tîrziu, cînd vor începe să apară primele romane, incapacitatea aceasta de a depăşi, sau măcar controla „autenticitatea" experiențelor pe care le relatam, avea să provoace o serie nesfîrşită de încurcături.
N-am uitat de atunci Italia. Aveam să revăd Milano, Vero-na, Veneția către sfîrşitul verii, întorcîndu-mă de la Geneva, şi mă hotărîsem deja să petrec primăvara următoare la Roma, ca să adun material pentru teza de licență. Atracția față de peisajul, limba şi cultura italiană era cu atît mai binevenită cu cît nu eram nici clasicist, nici italienizant. Dimpotrivă, mă simțeam acum definitiv cucerit de istoria religiilor orientale şi de filozofia indiană. Mai mult: cultura mea dezordonată şi de o primejdioasă varietate, interesul pentru alchimie şi herme-tism, recenta descoperire a lui Novalis şi Kierkegaard, pasiunea pentru „experiențele" în care viața şi legile ei erau subjugate sau depăşite — toate acestea contrastau cu tradițiile care mă confruntau în Italia. Dar nu mă îndoiesc că această atracție a fost spre binele meu. Eram fascinat de mistică şi, ca mulți din generația mea, urmăream revalorizarea filozofiei medievale care triumfa în Franța cu Gilson şi Maritain şi pe care Nae Ionescu o discuta în cursurile lui, dar fără s-o accepte în întregime, căci, deşi ne obliga să-l citim pe Sf. Toma, simpatiile lui se îndreptau către teologia bizantină, îndeosebi spre Origen, pe care îl considera cel mai profund geniu filozofic al Răsăritului (asta, douăzeci de ani înainte de „reconsiderarea" lui Origen de către teologii occidentali). Şi, cu toate acestea, mi-am ales ca teză de licență filozofia Renaşterii italiene, îndeosebi Pico della Mirandola, Giordano Bruno Şi Campanella. Fără să-mi dau seama, încercam să echilibre2

jntr-un studiu serios al imanentismului neopăgîn, al pan-^ srnului şi al „filozofiei naturii", pasiunea mea pentru trans-ndență, mistică şi spiritualitatea orientală. Dar poate că lu-rurile nu erau atît de simple pe cît îmi par acum, după *treizeci* şi cinci de ani. în fond, magie şi ocultism găseam cît voiam în Pico, destulă mistică neoplatonică în Marsilio Fi-cino şi o nemărginită fantezie în Campanella. Regăseam, de asemenea, în întreaga Renaştere italiană credința în posibilitățile ilimitate ale omului, conceptul de libertate creatoare şi un gigantism aproape luciferic — adică toate obsesiile tinereții mele.
Dar mai presus de toate am descoperit cît e de important faptul că aveam 20 de ani. Am înțeles că trebuie să mă bucur de orice clipă, că sînt daruri pe care nu le primeşti de două ori, că într-o zi aş putea regreta tot ce n-am făcut şi n-am „trăit" acum, cînd toate mi se păreau posibile.
*
Mi-am regăsit mansarda într-o seară de mai, revenind agale de la Gara de Nord într-o birjă încărcată cu cărți. După bucuria reîntîlnirii cu familia şi a celor dintîi, entuziaste descrieri ale minunilor italiene, am urcat în mansardă. Pe deasupra grădinii, zăream blocul de umbră al casei ambasadorului Djuvara, cu toate jaluzelele trase, ca în toiul verii, casa aceea vastă şi misterioasă, în care nu se aprindeau luminile decît cîteva zile pe an, în scurtele treceri ale ambasadorului prin Bucureşti. M-am trezit că mă gîndeam la R[ica] aşa cum mă trezeam de nenumărate ori, în ultimele săptămîni, în Piazza San Marco, la Capri, la Amalfi. îi trimisesem de pretutindeni ilustrate cu texte misterioase, încărcate de aluzii. Dar nu ştiam nici eu prea bine la ce anume voiam să fac aluzie, îmi dădusem seama mai de mult că sînt îndrăgostit şi, fără îndoială, R[ica] ghicise lucrul acesta chiar înaintea mea. Despre ce se petrecea în sufletul ei nu ştiam ce să cred. N"u-mi ascunsese că un elev de la Şcoala Navală, frumos, simpatic, îi f^cea de mult curte şi că a cerut-o deja în căsătorie, pentru 2'ua cînd va ieşi ofițer. Adăugase că nu-l iubeşte şi că ar fi preferat sâ-şi găsească un altfel de soț, din „lumea ei", care era/ evident, lumea în care ne învîrteam noi la Universitate. Toate acestea mi se păreau irelevante; de altfel, ele aveau se împlinească într-un viitor care mi se părea extrem de

depărtat. începusem să mă dezbar de complexele adolescert-i tei şi ieşisem transformat din aventura cu Thea. Simţeam că dragostea cu R[ica] este fără ieşire; nu numai că nu mă pu-j team gîndi la căsătorie, nici la o aventură prelungită, dar *ştm* am că voi încerca să mă conving că nu sînt îndrăgostit sau *cm* voi face tot ce-mi va sta în putinţă ca să nu mai fiu.

Cînd a venit să mă vadă, a doua zi, ne-am îmbrăţişat şi.4 am fi rămas multă vreme îmbrăţişaţi, dacă n-aş fi auzit bătăi timide la uşă. Ca de obicei, era un prieten care venise să afle cum mi-a plăcut Italia. Dar, din seara aceea, parcă totul s-a schimbat în purtarea noastră, şi curînd prietenii au început să-şi dea seama de ceea ce noi socoteam că ar putea rămîne secret. Eram tot timpul împreună şi serile ne închideam în mansardă. Dar, după ce rămîneam singur, încercam să lupt împotriva acestei patimi care mi se părea că îmi ameninţă libertatea şi integritatea mea spirituală. Articolele pe care le-am scris atunci făceau parte din dialogul meu cifrat cu R[ica], Aşa a fost foiletonul închinat lui Saren Kierkegaard, „logodnic, pamfletar şi eremit" (probabil, primul meu articol despre Kierkegaard apărut în româneşte) şi în care, insistînd asupra dragostei cu Regina Olsen, nu uitasem să citez acel fragment faimos despre logodnica ce-l poate ajuta pe omul care-o iubeşte să devină geniu, în timp ce o soţie nu-l poate face decît general. Un articol despre Novalis era de asemenea plin de aluzii secrete.

în vara aceea, am scris cîteva schiţe şi nuvele pe care le-am publicat în „Universul literar", „Sinteza", „Viaţa literară", „Est-Vest". Nu le-am recitit de atunci, aşa că nu le pot judeca, îmi amintesc doar că majoritatea erau schiţe fantastice, cu personaje stranii, cu întîmplări neverosimile. în „Sinteza", am publicat o scurtă nuvelă, al cărei personaj era extrem de urit şi întreaga dramă fusese provocată de complexul lui de urîţenie, în „Universul literar", au apărut fragmente din *Romanul adolescentului miop* şi, de asemenea, o nuvelă în care încercam să descriu pierderea conştiinţei de sine şi primele gesturi ale cuiva care a pierdut sentimentul prezenţei în lume. (Curînd, l-am cunoscut pe Camil Petrescu şi, dîndu-i să citească nuvela, mi-a spus: „— Nebunii nu sînt interesanţi ca subiecte literare..." Avea dreptate).

„Est-Vest", finanţată de Radu Capriel şi condusă de I°n Anestin, V. Stoe şi cu mine, a avut o existenţă scurtă: d

au trei numere la care a colaborat totuşi, printre alţii, Nae ronescu cu o *Introducere în dramaturgia românească.* în iarna ceea, Radu Capriel mi-a scris că-i plac articolele mele şi că ar vrea să mă cunoască. Avea vreo *zece* ani mai mult ca mine, ra brun, frumos, cu mustaţă neagră, pe oală. Ne-am împrietenit repede. Mi-a spus că are cîteva acţiuni pe care ar vrea «ă le vîndă, ca să poată scoate o revistă. Capriel ne invita serile la masă şi discutam îndelung „linia revistei". Apoi, într-o zi, ne-a mărturisit că se însoară, pleacă peste cîteva zile la Abbazzia şi că nu mai poate subvenţiona revista, \e-am văzut de arunci destul de rar. Se arătase atît de interesat de tot ce scrisesem, îneît mi-a cerut şi manuscrisele din adolescenţă. *Memoriile unui soldat de plumb* au rămas la el.

*

în epoca examenelor, am aflat că Societatea Naţiunilor oferea cîteva burse studenţeşti pentru două luni la Geneva. Era un fel de examen scris, la care m-am prezentat şi am fost admis, împreună cu Radu Cotaru, Nicolae Argintescu, Petre Viforeanu şi George Duca. Am plecat cu Argintescu şi Cotaru, şi prima escală a fost Viena. Cotaru era pe atunci un băiat înalt şi frumos, interesat de sociologie şi numărîndu-se printre elevii favoriţi ai lui Guşti, Argintescu era mărunt, blond-spălăcit, de o preţiozitate pedantă care exaspera pe toată lumea, dar care pe mine mă amuza nespus. La Geneva, ne-am instalat toţi la aceeaşi pensiune, dar ploşniţele erau atît de numeroase, îneît ne-am risipit fiecare pe unde am putut.

în principiu, trebuia să urmărim nişte cursuri despre structura şi viitorul Societăţii Naţiunilor, dar eu m-am mulţumit să mă înscriu la Biblioteca Universităţii si să citesc cărţi inaccesibile la Bucureşti, îndeosebi lucrări de orientalistică. Mîn-cam la o cantină studenţească, sau ne mulţumeam, serile, cu cafea cu lapte — iar cu banii economisiţi ne cumpăram cărţi. Citit prea tîrziu, *Jurnalul* lui Amiel nu prea m-a interesat. în schimb, l-am descoperit pe Leon Bloy şi mi-am completat pe Kemy de Gourmont. *Dialogues des amateurs* m-au decepţionat ? i exasperat. Mă fascinaseră la Gourmont drama lui persona-'* Şi erudiţia lui multilaterală. Mă iritau însă naiva lui admi-*Taţi<?* faţă de „ştiinţă" şi scepticismul lui ieftin. Am scris două °iletoane, primul cu destulă simpatie, al doilea, intitulat *Me-°aele gourmontiene,* foarte critic şi, probabil, nedrept. Cîteva săptămîni după apariţia acestui de-al doilea foileton, „C J vântul" a primit şi publicat articolul unui necunoscut: *Sentimentalul Gourmont,* de Mihail Sebastian. A fost primul articol al lui Sebastian, pe atunci elev în clasa a VlII-a la liceul diJ Brăila.

La Geneva, timpul era tot al meu. în plimbările pe care lej făceam în jurul lacului Leman, în ceasurile de singurătate în parcuri, încercam să pun oarecare ordine în descoperirile şl experienţele ultimilor ani. Evident, continuam să fac proiecta gigantice; bunăoară, o istorie comparată a misticii. Dar m-arnj apucat să scriu o serie de foiletoane intitulate *Itinerar spiritual,* în care-mi propuneam să examinez toate crizele şi ispU tele prin care trecusem. Dar nu mai vorbeam numai în nu.me-j le meu personal. Mi se părea că ce mi se întîmplase mie, în primul rînd detaşarea tot mai agresivă faţă de idealurile înaintaşilor mei, constituie — sau va trebui să constituie în cu-rînd — o experienţă decisivă pentru orice tînăr de vîrsta mea. Am scris astfel aceste douăsprezece foiletoane ca un itinerar spiritual al „generaţiei tinere", adică al celor care fuseseră copii sau adolescenţi în timpul

războiului şi aveau acum, în 1927, între 20 şi 25 de ani.
Aşa cum vedeam eu lucrurile, deosebirile între „generaţia tînără" şi cele care o precedaseră se datorau în primul rînd faptului că înaintaşii noştri îşi realizaseră misiunea lor istorică: întregirea neamului. Dar dacă războiul mondial îngăduise României să reintegreze fruntariile ei reale, pentru ideologia oficială occidentală războiul constituise o teribilă contradicţie. Mitul progresului infinit, credinţa în rolul decisiv al ştiinţei şi industriei, care trebuiau să instaureze pacea universală şi justiţia socială, primatul raţionalismului şi prestigiul agnosticismului — toate acestea se spulberaseră pe fronturile de luptă. „Iraţionalismul", care făcuse posibil şi nutrise războiul, se făcea acum simţit şi în viaţa spirituală şi culturală occidentală; reabilitarea experienţei religioase, numărul im* presionant de convertiri, interesul pentru pseudo-spiritua-lităţi şi gnoze orientale (teozofia, neobudismul, Tagore etc.)/ succesul suprarealismului, voga psihanalizei etc. Criza în ca re intrase lumea occidentală îmi dovedea că ideologia g^en^' raţiei războiului nu mai era valabilă. Noi, „generaţia tînără trebuia să ne găsim rosturile noastre. Dar, spre deosebire *oi* înaintaşii noştri, care se născuseră şi trăiseră cu idealul rein

rii neamului, noi nu mai aveam un ideal de-a gata făcut I îndemînă. Eram liberi, disponibili pentru tot felul de „ex-jenţe". în credinţa mea de-atunci, „experienţele" acestea u erau menite să încurajeze diletantismul sau anarhia spirituală- Ele ni se impuneau printr-o fatalitate istorică. Eram rima generaţie românească necondiţionată în prealabil de " obiectiv istoric de realizat. Ca să nu sombrăm în provincialism cultural sau în sterilitate spirituală, trebuia să cunoaştem ce se întîmplă, pretutindeni în lume, în zilele *noastre.*
Am început deci să discut ce mi se întîmplase mie, „expe-rienţele" mele, cărţile, teoriile, gnozele, care mă tulburaseră şi-rni dăduseră de gîndit. Am scris despre diletantismul lui Gourmont, despre teozofie, antropozofie, despre gnozele neo-orientale, apoi despre restaurarea metafizicii, despre feluritele experienţe mistice, despre ofensiva catolicismului, despre istorism şi am încheiat *Itinerariul spiritual* cu un foileton despre ortodoxie. Era destul de superficial, pentru că ştiam prea puţin şi înţelegeam încă şi mai puţin. Dar avea meritul că nu era dogmatic, nici programatic. Spuneam doar că pentru o parte din „generaţia tînără" ortodoxia ar putea constitui o concepţie totală a lumii şi a existenţei şi că fenomenul acesta, dacă se va realiza, va fi un fenomen nou în istoria culturii româneşti moderne.
Acest *Itinerariu spiritual* a avut dărui să-i pasioneze pe mulţi din generaţia mea. Şerban Cioculescu l-a comentat critic, dar cu o extremă simpatie, în „Viaţa literară". Şi el, şi Mircea Vulcănescu, şi Paul Sterian se întorseseră de la Paris în toamna anului 1927 şi, datorită *Itinerariului spiritual,* i-am cunoscut pe toţi. Cu Mircea Vulcănescu aveam să mă leg tot mai mult în anii următori. De-abia stînd de vorbă cu Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian am înţeles cît eram de ignorant în ce priveşte creştinismul răsăritean şi tradiţiile religioase româneşti, ca să nu mai vorbesc de „experienţa ortodoxă", pe care nu o aveam deloc. Ortodoxia mi se părea preţioasă pentru români, pentru că era acolo, şi era acolo de mult, făcînd parte din istoria şi cultura românească. Personal, deşi mă sim-ţeam atras de această tradiţie, nu o trăiam. Atunci, la 20 de ani" abia mă descătuşasem de consecinţele scientismului şi gnosticismului din adolescenţă. Mă luptam încă cu o seamă
'■'cultăţi şi ispite, a căror istorie o voi scrie mai tîrziu. Cit eram de departe de concepţia ortodoxiei pe care o îm-"3şeau Nae lonescu, Mircea Vulcănescu sau Paul Sterian
am înţeles cînd, întrebîndu-l ce crede despre finalul *riului spiritual,* Profesorul mi-a spus: „Cred că te înşeli. DurJ neata spui că te naşti catolic sau protestant şi devii ortodcnS Eu cred că tocmai dimpotrivă: poţi deveni catolic sau protes-tant, dar că, dacă eşti român, te naşti ortodox. Ortodoxia e uifl mod firesc de a fi în Lume, pe care îl ai sau nu îl ai, dar pfl care anevoie ţi-l poţi construi. Nu prea văd cum, născîndu-te român, te-ai putea converti la ortodoxie, deşi înţeleg perfect procesul prin care te converteşti la catolicism. Dar la dumneata cred că e vorba de altceva: dumneata consideri ortodoxia ca un liman la care speri să te reîntorci după o serie de aventuri pe mare. Dar la liman nu te întorci de bună voie, ci numai cînd scapi dintr-un naufragiu, aşa că dorinţa de a te reîntoarce la liman e aproape o fatalitate. Pentru dumneata, existenţa însemnă, în primul rînd, o serie de aventuri spirituale; cred că te înşeli, dar asta n-are nici o importanţă. Important e numai ce vei face dumneata, ce vei crea dumneata, înainte şi după ce vei înţelege că te înşeli..."
în *Itinerariu spiritual,* precizasem şi articulasem ceea ce mărturisisem, de mai multe ori pînă atunci, în felurite articole: că exista o „tînără generaţie" şi că, în ceea ce mă priveşte, eu mă adresam în primul rînd ei; că mă interesau mai puţin ceilalţi cititori, de o altă vîrstă şi o altă formaţie. Pentru unii din înaintaşi, concepţia aceasta era de-a dreptul aberantă. Mulţi se amuzau din toată inima de ceea ce li se părea că e o obsesie sau o butadă a mea. îmi amintesc cu ce plăcere îl în-tîmpinam pe Em. Bucuţa, ştiind că-mi va pune întotdeauna aceeaşi întrebare: „Ce-ţi mai face generaţia, domnule Eli-ade?" Izbucneam întotdeauna în rîs, pentru că, într-adevăr, întrebarea mi se părea irezistibilă. Dar, în fundul sufletului, ştiam că nu mă înşelam. Eram deosebiţi de înaintaşii noştri nu numai pentru că eram tineri, ci pentru că între ei şi noi intervenise războiul. Tot aşa, îmi spuneam, se va întîmpla cu noi, dacă în 10-

l5 ani va avea loc un nou război mondial. Vom fi socotiți de cei tineri nu numai vîrstnici, ci diferiți de ei. De altfel, curînd mi-am dat seama că „problema generațiilor" nu era un fenomen exclusiv românesc: se discutase şi '" alte ţări. Mai tîrziu, Ortega y Gasset şi elevii lui — Juliân Ma-rias, Lain Entralgo — vor înălța conceptul de „generație" I rangul de categorie fundamentală a filozofiei culturii. In aceeaşi toamnă, 1927, am încheiat un text pretențios ?' confuz, scris în stiluri diferite — eseu filozofic, diatribă, li[ta']
1J?
.__pe care l-am intitulat *Apologia virilității. A* apărut cu-
„ i jună aceea în „Gândirea". Era o încercare de a face din [fl] •rilitate" — clişeu pe care îl împrumutasem din *Maschilità* a " . papini — un mod de a fi în lume, totodată un instrument *A* cunoaştere, şi deci de stăpînire a lumii. înțelegeam prin irilitate" ceea ce aveam să descopăr mai tîrziu, în India, că vlahayana exprima prin *vajra:* conştiința pură. (Şi e semnifi-ativ faptul că *vajra,* lit. „trăsnet", simbolizează totodată şi organul generator masculin, mai precis posibilitățile „spirituale" inerente şi specifice acestui organ. Credeam deci că virilitatea sub forma ei absolută, echivalează cu spiritul pur. Nu acceptam Erosul decît subjugat total „virilității"; altminteri, unitatea absolută a spiritului pur risca să se sfarme. Dragostea, în toate modurile ei, era numai un instrument de reintegrare a Spiritului. Amestecul de asceză, exaltare metafizică şi sexualitate (amestec care iarăşi aminteşte India) era derutant. Aproape nimeni n-a ştiut ce trebuie să creadă despre acest text. Din când în cînd, în revistele şi ziarele de provincie citeam critici sau aluzii răutăcioase. Stelian Mateescu părea destul de interesat, dar nu putea accepta ceea ce numea el „sexualizarea Spiritului". Lui Paul Sterian i-a plăcut mai ales pentru „poezia" pe care o descoperise în proza aceea nărăvaşă. Era un fragment în care autorul îşi urla furia de a nu putea fi *tot* şi în *acelaşi timp.* Mircea Vulcănescu îmi spunea că ar putea fi utilizat ca argument pentru demonstrarea necesității metafizicii.

*

Am scris de atunci articole tot mai personale. *împotriva Moldovei* a indignat o seamă de prieteni şi mi-a atras răspunsul unui necunoscut, Petru Manoliu, într-o foaie din Botoşani. La moartea lui Pâr van, am publicat un foileton somptuos care a avut mult succes printre tineri. Am primit scrisori [e]ntuziaste pînă şi de la eleve de liceu. Uneori, îmi îngăduiam 'antezii pe care le credeam îndrăznețe. Am scris un articol de-*P[f]e Antonio Magliabecchi, pentru că mă fascinase patima lui [e]mentă de colecționar, cumpărînd bibliotecile risipite în rcipul Revoluției Franceze, cumpărînd adesea cărți pe care avea deja în mai multe exemplare, numai pentru că nu se [Ur]a să le vadă pierdute sau arse. Şi, pentru că Antonio Magliabecchi adunase o bibliotecă de 500 000 de volume, a publicat articolul în seria *Oameni din cărți.*

De curînd, începusem o altă serie, *Scrisori către un provim dai,* în care, într-un anumit fel, stăteam de vorbă cu tinerii din generația mea. Din multele scrisori pe care le primeam construisem un „provincial", la care adăugasem şi multe trăsături personale, bunăoară melancoliile mele (împotriva cărora, evident, tunam şi fulgeram). Acestui „provincial" îi dădeam lecții de bărbăție şi eroism, îl somam să se scuture de clişee, de indolență şi mediocritate, să-şi ia tinerețea în serios, adică în primul rînd să muncească din răsputeri, să facă ceva, să creeze. Eram obsedat de teama că generația noastră, singura generație liberă, „disponibilă", din istoria neamului roj mânesc, riu va avea timp să-şi îndeplinească „misiunea", c ne vom trezi într-o zi „mobilizați" aşa cum au fost părinții, moşii şi strămoşii noştri, şi atunci va fi prea tîrziu ca să mai putem crea liber, atunci nu vom mai putea face decît ceea ce au fost ursiți să facă înaintaşii noştri: să luptăm, să fim jertfiți, să amuțim.
îmi aduc aminte de unul din aceste articole patetice: *Anrw Domini,* care l-a impresionat pe Perpessicius, pentru că, spunea, regăsise în el spectrul războiului. Nu mă gîndeam totuşi, numai la război scriindu-l, ci la orice fel de catastrofă sau sincopă istorică. Sfatul pe care îl dam „provincialului" era acesta: să-şi închipuie anul care începe, 1928, ca fiind *ultimul lui an* şi să se străduiască *s&facă,* în cele douăsprezece luni care vor urma, tot ce-şi propusese să facă în viață. De unde izvora viziunea aceasta apocaliptică? în nici un caz din situația politică a'României sau a Europei. La începutul anului 1928, nu cred că erau mulți care trăiau sub teroarea unui iminent război mondial. De altfel, ignoram aproape cu desăvîrşire situația politică internă şi internațională. Teama mea era de alt ordin: că Timpul ne e potrivnic, în sensul că, pentru ce avem de făcut, dispunem de prea puțin timp; că deci nu trebuie să-l risipim zadarnic. Pe un alt plan, era aceeaşi „luptă contri somnului" pe care o începusem în liceu, cînd îmi dădusem seama că pentru ceea ce aveam de făcut — mii de cărți de I tit, atîtea ştiințe de învățat — şaisprezece ore de veghe nu-fl" erau de ajuns. De data aceasta însă, nu mai

era vorba de mțq Mă simțeam responsabil pentru întreaga „generație tînăra • Mi-o închipuiam chemată pentru lucruri mari; în p"[01]

"nd, ştiam că aveam datoria să lărgim considerabil orizontul ultural românesc, deschizînd ferestre către universuri spiri-male rămase pînă atunci inaccesibile. Dacă publicasem foile-ne despre Asvagosha şi Milarepa, despre Kierkegaard şi orfism, o făcusem, pe de-o parte, pentru că asemenea oameni și probleme nu-i interesaseră pe înaintaşii noştri, iar, pe de altă parte' pentru a mă împotrivi dependenței noastre culturale de librăria franceză, dependență care mi se părea o dovadă de lene intelectuală. Ceream „provincialului", cum îmi ceream şi rni[e'] un efort supraomenesc pentru a învăța şi a face tot ce nu avuseseră răgaz să învețe sau să facă înaintaşii noştri.
Cred că nu mă înşelam. In fond, generația mea a avut doar vreo zece-doisprezece ani de „libertate creatoare". în 1938, s-a instaurat dictatura regală, apoi a venit războiul şi în 1945 ocupația sovietică — şi totul a amuțit.
*
în acea toamnă a anului 1927, Pamfil Şeicaru a părăsit „Cuvântul" cu un grup de gazetari şi a fondat „Curentul". în urma acestei crize, Nae Ionescu a dobîndit o şi mai mare răspundere în orientarea politică a ziarului. Eu continuam să scriu cele două foiletoane săptămînale, dar Titus Enacovici încerca să-l convingă pe Profesor că aş putea lua locul unuia dintre redactorii plecați.
La sfîrşitul toamnei, am vorbit pentru întîia oară în public. Stelian Mateescu, care era secretarul Societății de Estetică, organizase la Fundația Carol I un ciclu de conferințe închinate romantismului şi-mi propusese să vorbesc despre „Romantismul religios". El ținuse conferința de deschidere, despre romantismul în artă, citînd copios din caietul negru ~ apoi plecase la Paris. Printre ceilalți conferențiari, se numărau, dacă-mi aduc bine aminte, Ştefan Nenițescu şi Oscar Walter Cisek. Eu acceptasem pentru că mi se părea că descoperisem o interpretare personală a romantismului religios, nu propuneam să arăt caracterul romantic al tuturor mişcărilor religioase care se împotriviseră, în chip mai mult sau ^[ai] puțin violent, religiilor tradiționale şi statale. Pe acestea [ln] [Ur]mă le consideram clasice. Astfel, opoziția şi tensiunea °'sm şi confucianism, budism şi brahmanism, dionisianism [u] orfism şi religia cetăților greceşti, ba chiar reforma lui
Zarathustra, sau mesajul incandescent al profeților evrei —lț interpretam ca diferite manifestări ale aceluiaşi tip de „revolJ tă romantică"; fiecare în felul lor insistau asupra experiențe^ personale şi neglijau sau minimalizau valorile religioasd colective ale familiei, ale cetății sau ale statului. Toate aceste** curente „romantice" se născuseră din necesitatea unei experiențe religioase mai sincere şi mai profunde, în primul rînd din dorința individului de „mîntuire" sau de raporturi directe şi personale cu divinitatea.
Această încercare vertiginoasă de a găsi elementele de unitate ale atîtor curente de reformă şi reînnoire nu era greşită, dar exageram considerîndu-le pe toate „romantice". în fond, era vorba de tensiunea dintre două tipuri de experiență religioasă. Pentru că tema generală era romantismul, numisem „romantică" orice mişcare religioasă care promova individul împotriva colectivității.
Nu-mi scrisesem conferința. Mă mulțumisem să întocmesc un plan destul de elaborat. Cu cîteva zile înainte, încercasem, singur în mansardă, să rostesc începutul conferinței. Eram convins că, dacă ştiu ce voi spune în primele cinci minute, restul va veni de la sine. Nu-mi'era teamă decît pentru un lucru, să nu am „trac" cînd mă voi vedea pe estrada Fundației, în fața acelei săli imense. De aceea, repetam, în minte sau cu glas tare, primele fraze ale conferinței. Radu Bossie şi Haig Acterian îmi atrăseseră atenția că trebuie să vorbesc rar, silindu-mă să articulez fiecare cuvînt şi fără gesturi.
îmi aduc încă foarte bine aminte. Am coborît foarte repede scările care duceau de la loja Direcției la estradă, dar cu destulă grijă ca să nu mă împiedic şi, în timp ce coboram, am simțit freamătul sălii, am auzit aplauzele şi o stare de calmă euforie m-a înseninat. De la cele dintîi cuvinte pe care le-am rostit, am ştiut că totul se va petrece mai bine chiar decît îm[1] închipuisem eu. Găsisem fără efort tonul şi debitul verbal care se cuveneau şi eram atît de sigur că voi reuşi să spun tot ce aveam de spus, încît nici măcar nu mi-am scos planul şi notițele de buzunar. Şi rău am făcut. Pentru că, fermecat de uşu-rința cu care mă trezisem că vorbesc, nu m-am ținut de planul pe care-l întocmisem acasă. Mă lăsasem antrenat de comentarii, subliniind analogii pe care le descopeream atunci, p[e] măsură ce vorbeam, care erau, poate, interesante şi origin[a'e'] dar desigur nu interesau publicul pe care-l aveam în față-"

de alt<* p[ar*e'] neconsultînd deloc planul, am uitat să prezint o erie de fapte şi idei esențiale tezei pe

care o susțineam. A f$_{os}$t, desigur, mai mult o *causerie* decît o conferință doctă şi, noate tocmai datorită spontaneității şi neglijenței cu care vorbisem, publicul a ascultat cu atenție şi încîntare observațiile asupra taoismului sau orfismului, subiecte care, altminteri, probabil că nu l-ar fi pasionat.
Aplauzele care m-au însoțit pînă la loja Direcției mi-au confirmat impresia pe care o avusesem tot timpul că „făcusem contactul cu sala". Dar n-au trecut cinci minute, şi am început să-mi dau seama de faptele şi ideile pe care le lăsasem la o parte, şi asta mi-a întunecat bucuria că scăpasem cu bine din încercare. M-am grăbit să completez lacunele în fața grupului de prieteni care mă aştepta la ieşire. „N-am stăruit destul asupra orfismului", am început eu; de-abia tîrziu, în berăria unde ne adunasem, le-am explicat pe îndelete în ce sens or-fismul putea fi considerat „romantic".
*
în ianuarie 1928, m-am hotărît să scriu urmarea la *Romanul adolescentului miop,* „Viața de student" se apropia de sfîrşit şi voiam s-o prind şi să o păstrez întreagă, într-un roman autobiografic pe care îl intitulasem *Gaudeamus.* De data aceasta, nu mai dispuneam de un *furnal,* ca în timpul liceului. Nu-mi propuneam, de altfel, să scriu un roman documentar; nu mai aveam de-a face cu un fenomen atît de puțin cunoscut şi greu de înțeles ca adolescența. într-un anumit fel, „tinerețea" mi se părea o stare banală. Nu o salva de banalitate decît o mare dragoste — şi numai dacă o jertfeai, renunțînd la ea. Aveam pe atunci o concepție cu totul personală a „marii pasiuni". Mi se părea că o dragoste nu-şi merită acest nume decît dacă se •mplineşte într-o căsătorie sau dacă renunți la ea îndată ce-a atins punctul maxim de incandescență. La 20 de ani, nu-i admiram decît pe studenții care se căsătoresc sau care renunță (cum mă pregăteam să fac eu) la femeia pe care o iubesc. O ragoste prelungită, transformată în „legătură", mi se părea
atît de necreatoare ca şi o serie de aventuri mai puțin]U/a ^n fond, era şi acesta un fel de a mă împotrivi „faci-
P[1] comportamentului normal al vîrstei şi al situației de uent. Căsătoriile studențeşti erau pe atunci destul de rare 'Aplicau întotdeauna un anumit sacrificiu: unul din cei

doi, de obicei soțul, sacrifica ceva: o carieră care ar fi putut ffl strălucită, sau măcar o tinerețe fără griji. Puținele perechi stufl dențeşti pe care le-am cunoscut atunci trăiau anevoie, aproajM pe în mizerie. A alege sărăcia la 20 de ani mi se părea de <fl măreție exemplară.
Simțeam că trebuie să scriu *Gaudeamus* atunci, în acea iarnă 1928, şi cît puteam mai repede. Trebuia, pe de-o parte, să fixez o atmosferă care începea deja să pălească; începuturile „vieții de student", repetițiile la mine în mansardă, cele dintîi întîlniri cu Thea. Pe de altă parte, presimțeam că voi renunța la „marea pasiune" pe care o trăiam atunci şi începeam să mă pregătesc pentru această încercare, pregătind-o totodată şi pe R[ica], ajutînd-o să înțeleagă că cea mai certă dovadă de dragoste pe care i-o dădeam era tocmai aceasta: că rrUJ jertfeam ei, jertfind-o. Subiectul romanului era această dragoste începută prin refuz şi exaltare, împlinindu-se într-un fel de onirică beatitudine şi în cele din urmă sugrumată în numele nimănui şi, cel puțin pentru un cititor normal, fără motive şi fără justificare. Autorul romanului era poate rnai îndrăgostit în clipa despărțirii decît fusese în ultimele luni. Era exact ce simțeam eu în iarna aceea, scriind un roman, şi nu mă îndoiam că lucrurile se vor petrece întocmai opt-nouâ luni mai tîrziu, cînd ştiam că voi pleca din țară. Mă despărțeam definitiv de R[ica], ştiind, între altele, că, o dată plecat, ea va accepta cererea în căsătorie şi va dispărea pentru totdeauna din „lumea noastră", lumea pe care ne-o clădisem împreună, şi alături de atîția alții, în cei trei ani de studenție.
Scriam, ca de obicei, nopțile. Dar eram atît de posedat de acest roman, încît aş fi fost în stare să scriu zi şi noapte, fără întrerupere. Cum în mansardă nu puteam fi niciodată sigur că nu voi fi întrerupt de vreun prieten sau de R[ica], am rugat un fost coleg de liceu, Marin Popescu, să mă găzduiască la Clinceni. Părinții lui aveau acolo un rest de moşie, cu un iaî şi o casă de țară. într-o dimineață, Marin Popescu m-a dus la Clinceni în cabrioletă. Erau numai vreo 25 de kilometri şi deşi către sfîrşitul lui ianuarie, drumurile erau încă bune Marin s-a întors după cîteva ceasuri la Bucureşti şi am rămas singur. Se făcuse foc într-o odăiță scundă, proaspăt văruit* unde, în dreptul ferestrei, mi-am instalat o masă de scris- ° femeie îmi aducea de mîncare de două ori pe zi şi-mi făc# cafea de cîte ori o rugam. M-am apucat de lucru chiar dup

miaza aceea şi am continuat să scriu pînă noaptea tîrziu, la o lampă cu gaz
îmi făgăduisem să termin romanul intr-o săptămînă. Aveam deja o sută de pagini scrise şi, după socotelile mele, *Gaudeamus* trebuia să aibă vreo 250 de pagini. Douăzeci de pagini de acoperit în optsprezece ceasuri nu mi se părea mult. Dar, cu cît înaintam în scris, cu atît mă apăsa mai greu tristețea. Mi se părea uneori că-mi scriu pe îndelete necrologul „vieții de student", pe care atîta o iubisem, pe care, doar cli vreo doi ani mai înainte, o exaltasem ca pe o existență fabuloasă. Cred că au fost pagini pe care le-am scris cu ochii împăienjeniți de lacrimi: cînd evocam repetițiile corului în mansardă, primele întîlniri cu R[ica]. Aveam sentimentul că toate acestea s-ar fi putut prelungi, dacă n-aş fi hotărît că *trebuie* să renunț la ele. Dar, cu orice preț, trebuia să mă

eliberez de această nouă rezervă de melancolie pe care o alcătuiau amintirile vieții studențești și, în primul rînd, istoria dragostei mele. Trebuia să termin *Gaudeamus* într-o săptămînă. Mă interesa mai puțin eventuala lui publicare, deși mă gîndeam să-l prezint unei edituri, împreună cu *Romanul adolescentului miop.*

După vreo trei-patru zile, a început să ningă, și ninsoarea s-a transformat în viscol, și a viscolit așa o zi și o noapte, fără întrerupere. îmi aduc aminte de troienele cît omul de înalte, pentru că tocmai atunci s-a isprăvit cerneala și n-a fost chip sâ ajung în sat, la Clinceni, să-mi cumpăr o altă sticlă. Am început să adaug apă peste reziduurile din călimară și am scris ultimele capitole, din ce în ce mai scurte și mai dramatice, cu o cerneală tot mai palidă. Ultimele pagini erau aproape ilizibile. Cînd i-am dat manuscrisul să-l citească, R[ica] m-a întrebat dacă paginile acelea le-am scris cu lacrimi.

Nu știu dacă Rfica] a înțeles vreodată ce a însemnat *Gaudeamus* pentru mine. Romanul se încheia cu nunta ei și cu
plecarea mea; grupul întreg de „studenți" se risipea în lumea ar8ă, iar mansarda urma să fie dărîmată puțin timp după
aceea; izvorul amintirilor noastre dispărea astfel pentru tot-eauna. In dorința mea de a putea consuma definitiv trecutul
■ "e a mă putea apăra de prezent, anticipam chiar eveni-eritul care mi se părea un adevărat sacrilegiu. Căci nu mă
wUteam închipui, la București, fără mansarda mea din Strada ■ °uiei. Știam că voi lipsi din țară mulți ani, dar eram sigur
că voi regăsi la întoarcere mansarda în care crescusem, în care se împlinise misterioasa metamorfoză care îl transformase, în mai puțin de zece ani, pe „derbedeul căpitanului", cum îmi spuneau vecinii, în sumbrul autor al lui *Gaudeamus.* în nopțile acelea de la Clinceni, anticipam, istovindu-mă parcă într-adins prin această cruzime, dărîmarea casei din Strada Melodiei, care nu avea să se împlinească decît șapte-opt ani mai tîrziu, în 1935.

R[ica] nu mi-a ascuns că, deși i-a plăcut foarte mult romanul, a întristat-o cumplit. Vorbeam de el ca de o operă literară, aproape fără raport cu noi. O țineam la curent cu impresiile celorlalți cititori. Nu aveam decît manuscrisul original, dar era un manuscris aproape fără corecturi și, cu excepția paginilor scrise cu cerneală palidă, destul de citeț. L-am dat lui Ionel Teodoreanu cu speranța că-i va plăcea și-l va prezenta Editurii „Cartea Românească". îl întîlnisem deja pe Ionel Teodoreanu cu un an înainte la Iași, și, deși publicasem articole destul de rezervate despre ultimele două volume din *La Medeleni,* rămăsesem buni prieteni; îmi dădea semn de viață de cîte ori treburile îl aduceau la București. După cîteva săptămîni, Ionel Teodoreanu mi-a înapoiat romanul, însoțit de o scurtă, caldă scrisoare. îmi spunea că l-a citit pe nerăsuflate, așa cum se bea un pahar cu must. Dar, adăuga, vinul bun, bătrîn, nu se bea ca mustul, ci se soarbe pe îndelete. Lăsa să se înțeleagă că romanul meu nu era încă o operă literară, era doar strigătul unui tînăr care suferă din multe și neînțelese motive.

Evident, avea dreptate. Cînd, patru-cinci ani mai tîrziu, am recitit *Gaudeamus,* mi s-a părut totodată liric și frenetic, pretențios, de o indiscreție timidă, fără grandoare. Dar în acea primăvară a anului 1928, îmbătat și de „popularitatea" pe care credeam c-o dobîndisem după doi ani de colaborare la „Cuvântul", m-am prezentat într-o zi lui Meny Toneghin, la Editura „Cartea Românească". L-am privit cu oarecare mirare și cred că nu m-a iertat pentru asta. Era, pe atunci, un tînăr scund, cu părul rar, lipit savant de craniu, cu mișcări lente pe care le voia solemne, distinse, mai ales cînd își privea in^ Iul (evident, o enormă *clievaliere).* Avea, de asemenea, un a cu perlă înfipt în cravată. I-am arătat manuscrisele celor dou romane și l-am întrebat dacă e dispus să le citească, tru eventuală publicare. A zîmbit obosit și mi-a răspuns că

I

 ura „Cartea Românească" nu publică *decît* ail Sadoveanu si alți îi

nııam nici

întors cu

n-am mai regăsit-o

O SCRISOARE A MAHARAJAHULUI DIN KASSIMBAZAR

La începutul lui aprilie 1928, am plecat pentru trei luni la Roma. Scrisesem atașatului nostru de presă, Theodor Solaco-lu, rugîndu-l să-mi găsească o cameră într-o pensiune ieftină, îmi găsise ceva și mai convenabil: o odaie la o familie, pe Via della Scrofa, unde mi se dădea numai cafeaua de dimineață.

Eram deci liber să mănînc unde voiam. Dejunam adesea la Theodor Solacolu şi, de cele mai multe ori, la o *trattoria* de lîngă bibliotecă. Veneau cîteodată şi soţii Isopescu sau membri de la Şcoala Română din Roma.
Cum voiam să fac foarte multe lucruri deodată, aproape că nu mai dormeam. Ziua mi-o petreceam la Biblioteca Universităţii, seara hoinăream prin oraş, iar noaptea lucram acasă, pregătindu-mi teza de licenţă sau scriind articole pentru „Cuvântul" şi pentru presa italiană. Pe la miezul nopţii, coboram să mai beau cîteva cafele, care îmi îngăduiau să veghez pînă în zori. Aveam cu mine operele lui Giordano Bruno, editate de Gentile, cîteva volume de Campanella şi tot ce putusem cumpăra în legătură cu filozofia Renaşterii italiene. La Bibliotecă, mă luptam cu ediţia in folio a lui Pico della Mi-randola, transcriind cît mai multe pasaje. Dar ceream întotdeauna şi alte cărţi şi colecţii de reviste. Citisem, evident, „Leonardo", revista pe care o fondase şi în care debutase Pa-pini. îl descoperisem pe Menendez y Pelayo, deşi căzusem la început pe cartea lui de fragedă tinereţe, *La ciencia espanola,* care nu mă cucerise. Dar curînd după aceea am dat pe[ste] *Ideile estetice* [Historias de las ideas esteticas en Espanaj/ *Eterodocşii* [Historias de los heterodoxos espafioles], *Origiw[1] romanului* [Origenes de la novela], uriaşe construcţii, fiecare în cinci-şase tomuri, pe care le citeam pe nerăsuflate. Era"[1] uluit de fantastica erudiţie a lui Menendez y Pelayo şi [t0]

odată fascinat de claritatea gîndirii lui, de somptuozitatea prozei. Aşa ar fi trebuit să-şi scrie Iorga *Essai ie synthese,* îmi spuneam. Ghicisem repede cît de apropiaţi erau aceşti doi giganţi şi cît de asemănătoare poziţia lor în istoria culturilor *respective.* Dar Menendez y Pelayo izbutise să-şi domine imensele materiale pe care le adunase şi pe el îl luasem de model. Cînd am descoperit că publicase şi un volum de poezii, entuziasmul meu n-a mai cunoscut margini. Am scris, cu veneraţie şi invidie, un lung articol despre el în „Cuvântul".
Poligrafii mă atrăseseră din adolescenţă. Menendez y Pelayo îmi încurajase incursiunile în literatura spaniolă şi astfel am descoperit tomurile savante ale lui Adolfo Bonilla y San Martfn. Am scris şi despre el un foileton, probabil singurul articol publicat în Europa Orientală asupra acestui enciclope-dist. Cît despre Arturo Farinelli, era o veche cunoştinţă. în ultimul an de liceu, citisem cele două volume, *[Episodi di una vita* şi *Petrarca, Manzoni, Leopardi: ii sogno di una letteratura mondiale],* şi de atunci încercasem să mă ţin Ia curent cu prodigioasa lui producţie, cumpărînd ce puteam şi cerîndu-i restul prin scrisori înflăcărate.
Aşa cum mă apucasem sâ lucrez la Roma, nu aş fi terminat nimic niciodată din tot ce începusem. îmi dădeam seama de primejdie, dar ispita era prea puternică. Pentru întîia oară, *trăiam* într-o bibliotecă occidentală, printre publicaţii inaccesibile Ia Bucureşti. Aş fi vrut să văd tot, să citesc tot, să transcriu tot. Luam note în neştire, neîndurîndu-mă să las netran-scrisă o pagină care ştiam că nu-mi va mai cădea sub ochi. Teza mea de licenţă ameninţa să devină o istorie comparată a filozofiei Renaşterii italiene. în dosare speciale, adunam o documentaţie suplimentară asupra ermetismului şi ocultismului, alchimiei şi legăturilor cu Orientul. Ce nu plănuiam! Să traduc în româneşte o culegere cu fragmente din Leonardo da Vinci, să comentez *Sonetele* lui Michelangelo, să alcătuiesc [0] antologie din Pico della Mirandola.
Şi toată această febrilă activitate nu alcătuia decît o parte
>n aventurile mele în bibliotecile romane. îmi completam în
[Ceta]şi timp informaţia despre India, şi în special despre filo-
°na indiană. Din revista „Bilychnis" aflasem, cu cîţiva ani
^![ai] înainte, de călătoria lui Carlo Formichi şi G. Tucci în In-
, ■ *-u profesorul de sanscrită Formichi eram în corespon-
■[ă] Şi primisem de la el cărţi şi articole. Pe Tucci m-am dus

să-l caut la Universitate, dar mi s-a spus că era încă la DacdB în Bengal. Mi s-a îngăduit să lucrez în Biblioteca Seminarului de Indianistică.
Nu voi uita niciodată acea după-amiază de mai, cînd am deschis *A History of Indian Philosophy* a lui Surendranath Das-gupta. îmi cumpărasem în iarna aceea cartea lui despre yog$_{a}$ şi ştiam că este cel mai ilustru istoric al filozofiei indiene. Dar încă nu văzusem acest prim volum din ceea ce avea să devină mai tîrziu capodopera lui şi nici nu îndrăznisem s-o comand (costa două guinee). în prefaţă, Dasgupta mărturisea că, fără sprijinul maharajahului Manindra Chandra Nandy, din Kassimbazar, cartea n-ar fi putut apărea. Subsidiile acestui mecena i-au îngăduit să studieze cinci ani la Cambridge şi tot el,

maharajahul, şi-a asumat cheltuielile de tipar la Cambridge Uni verşi ry Press. Dasgupta adăuga că numele maharajahului din Kassimbazar se leagă de toate operele de cultură şi educaţie din Bengal. Cu emoţie am copiat numele şi adresa maharajahului; apoi, chiar acolo pe loc, am început o scrisoare în franţuzeşte. îi spuneam că îmi pregătesc teza de licenţă cu un subiect din filozofia Renaşterii, dar că sînt tot mai mult interesat de filozofia indiană, şi că aş vrea să vin la Calcutta să lucrez doi ani cu S. Dasgupta. Eram dispus să trăiesc cît mai modest, aşa cum trăieşte un student indian, şi-l întrebam dacă, o dată ajuns la Calcutta, aş putea obţine o bursă de studii de la el. Noaptea, acasă, am transcris scrisoarea şi am expediat-o a doua zi.

Nu mă îndoiesc că viaţa mea ar fi fost alta fără această scrisoare. Ştiam că cel mai bun loc pentru a învăţa sanscrita şi a studia filozofia indiană era o universitate din India, dar nu îndrăzneam să sper că voi ajunge atît de repede acolo. îmi spuneam că, probabil, voi obţine o bursă pentru una din universităţile apusene. în acest caz, îmi propuneam să studiez filozofia comparată. De aceea, cercetările mele de filozofia Renaşterii nu mi se păreau fără rost. Ele trebuiau completate, mai tîrziu, cu un studiu temeinic asupra filozofiei orientale-Mi se părea că ştiu destul asupra originilor gîndirii greceşti şi presocraticilor şi îmi propuneam să mă apuc într-o zi să studiez îndeaproape pe clasici. Cam aşa îmi prevedeam pe atunci următorii cinci-şase ani de studii: filozofia comparată trebuia să pregătească cercetările de istorie comparată a religiilor. *V¹* aceea, mă interesa mai puţin filozofia de după Renaşte^

pentru ce urmăream eu, Giordano Bruno şi Campanella erau itiai preţioşi ca Descartes sau Kant. Toate aceste planuri, şi criiar orientarea generală a studiilor, aveau să fie răsturnate de răspunsul maharajahului. Dar răspunsul nu va sosi decît după aproape trei luni. Aveam să-l primesc într-o dimineaţă de vară, în Strada Melodiei, cînd aproape pierdusem nădejdea că va mai sosi.

Uneori, serile, mă întîlneam cu cîţiva studenţi români şi ne duceam să petrecem la „Bibliotecă" sau la vreo *trattoria* din Trastevere. Ne întorceam spre casă cîntînd. Zadarnic mă opream în ultimele baruri încă deschise, ca să beau cafele. Ajuns în camera mea caldă din Via della Scrofa, mă luptam anevoie cu somnul.

Pe Ia mijlocul lui iunie, m-am hotărît să mă întorc. Trebuia să ajung la Bucureşti înainte de sfîrşitul lunii, ca să-mi dau ultimele examene. Am avut şi neplăcuta surpriză să nu primesc leafa de la „Cuvântul". Titus Enacovici murise de cu-rînd şi gazeta, al cărei director devenise acum Nae Ionescu, se lupta cu greutăţi financiare tot mai mari. De acasă, mi-au trimis un mandat care mi-a permis să-mi plătesc biletul de vapor de la Napoli la Constantinopole. Consulul nostru îmi dăduse o scrisoare către colegul lui din Stanbul, asigurîn-du-mă că voi primi acolo un bilet gratuit pe un vapor românesc. Cu mare greutate am reuşit să-mi încarc notele, manuscrisele şi cărţile în două geamantane. Din teza de licenţă, nu scrisesem decît fragmente; multe din ele vor fi lăsate la o parte la redactarea definitivă, cînd a trebuit să-mi restrîng expunerea la numai trei gînditori. O bună parte din materialul adunat nu l-am folosit niciodată. Acele sute de pagini, în care transcrisesem şi rezumasem texte rare, îşi vor găsi curînd locul, alături de alte manuscrise, într-unui din rafturile bibliotecii cu geamuri pe care mi-o dăruise tata.

Am revăzut Napoli, dar nu şi pe Macchioro. M-am îmbar-cat a doua zi pe un vapor italian. Rămîneam cît puteam mai njult pe punte, citind *La conscienza di Zeno* a lui Italo Svevo.

ar nopţile, înăbuşitoare, în pîntecul vaporului, unde se aflau finele de clasa a III-a, mi se păreau nesfîrşite. îmi rămăse-.ră destui bani ca să-mi pot îngădui să stau două zile la Atena.

m tras la un fel de han, unde plăteam nimica toată şi mîncam uneori, pentru că preţurile erau derizorii. Chiar după aproa- 1 pe trei luni de Italia, Atena m-a răscolit pînă în adîncuri. în * fata Parthenonului, m-am trezit deodată că-mi vine să plîng şi, de ruşine, m-am plecat repede şi-am început să caut în jurul meu, ca şi cum aş fi pierdut ceva. Am descoperit o floricică măruntă, cît bobul de linte, de un albastru-pal, decolorat — şi am smuls-o cu emoţie, am presat-o în carnet, hotărît să nu mă despart niciodată de ea. Şi astfel am putut privi înseninat Parthenonul.

De la Pireu, am luat un vapor grecesc pînă la Constanti-nopole, unde am rămas trei zile. Şi aici, încîntarea mea n-a mai cunoscut margini. Umblam toată ziua şi, de cîte ori îmi odihneam privirile pe Cornul de Aur, îmi făgăduiam să nu mai scriu impresii de călătorie. în bazarul de la Stanbul, am simţit cum îmi bate inima. îmi va răspunde mahar-ijahul? Aproape că îmi era frică să sper. Simţeam că Orientul reprezintă pentru mine mai mult decît un peisaj de basm sau obiect de studiu, o parte a lumii care merită să fie cunoscută pentru istoria ei secretă sau pentru măreţia creaţiilor ei spirituale. O tulbure atracţie, în care parcă mi-aş fi ghicit ursita, o vrajă neînţeleasă care se răspîndea de te mirai unde; un minaret descoperit pe neaşteptate, la capătul uliţei, un colţ de umbră sub un zid vechi, cerul întrevăzut printre chiparoşi.

Consulul nostru mi-a făcut rost de un bilet gratuit pe unul din vasele româneşti şi, într-o dimineaţă glorioasă de la sfîr-şitul lui iunie, am ajuns la Constanţa. Mi-am transportat cu greutate cele două geamantane pînă la gară. îmi rămăseseră bani pentru un bilet şi pentru o masă. M-am mulţumit cu un ceai cu pîine, ca să pot lua o birjă la Bucureşti.
Vara aceea, ultima vară a studenţiei mele bucureştene, mi-a rămas în amintire ca un interval fabulos. Mi-am luat fără mare greutate ultimele examene, dar mi-a fost peste putinţă să termin teza de licenţă. Am amînat-o deci pentru toamnă. R[ica], dimpotrivă, reuşise să-şi ia licenţa şi făcuse cerere la minister pentru un post de profesoară. Trăiam acum arnîn-doi ca într-un fel de vis, terorizaţi ca nu cumva să r.e trezească cineva, amintindu-ne că zarurile fuseseră aruncate mai demult, că totul era definitiv încheiat. Uneori, parcă ne între'

ham din priviri de *ce. trebuie* să se întîmple astfel — dar nici unul din noi nu îndrăznea să caute un răspuns.
L-am convins uşor pe N'ae Ionescu de necesitatea călătoriei în India. Nu se putea altfel, cu un profesor care ne îndemna să mergem întotdeauna la sursă, să nu ne mulţumim cu „cărti despre", să citim, de cîte ori putem, un text original, pîndu-şi seama de interesul meu sincer şi continuu pentru Orient, în special pentru India, .Mae Ionescu îmi repeta de cîte ori avea prilejul că nicăieri nu înţelegi mai bine o filozofie decît acolo unde s-a plămădit ea. în India, bunăoară, adăuga el, *p°ţi* vedea cum se poartă şi cum umblă pe stradă un om care nu crede în realitatea ontologică a lumii.
în vara aceea, N'ae Ionescu a dus aproape singur pe umeri Cuvântul". Rămăseseră foarte puţini redactori şi, cum lefurile nu mai erau plătite decît întîmplător şi parţial, nici aceşti puţini redactori nu-şi mai scriau cu regularitate articolele. Au fost zile cînd Profesorul scria aproape în întregime pagina în-tîi a ziarului, semnînd cu diferite nume şi pseudonime. Uneori, semna chiar cu numele redactorului care neglijase să trimită manuscrisul. îmi amintesc ce-mi spunea Perpessicius: că, deschizînd o dată „Cuvântul", s-a mirat văzîndu-şi numele în dreptul unui articol pe care ştia bine că nu-l scrisese. A rămas uimit citindu-l: parcă l-ar fi scris el!...
Deşi fără mari speranţe să-mi încasez chenzinele, continuam să aduc săptămînal cele două foiletoane şi uneori chiar alte articole. La orice oră aş fi trecut pe la redacţie, îl găseam peNae Ionescu acolo aplecat la biroul lui, scriind. îşi păstrase zîmbetul, seninătatea şi umorul, deşi slăbise şi arăta întotdeauna obosit. Cînd, după o săptămînă petrecută în Bucegi, la sfîrşitul lui iulie, m-am dus să-l văd, mi-a lăudat obrazul odihnit şi ars de soare. „Tare m-aş repezi şi eu o zi la munte, mi-a spus. M-am coşcovit de tot, tot buchisind la gazeta asta..."
Mă întîlneam adesea cu Stelian Mateescu, Paul Sterian, •M-ircea Vulcănescu şi Sandu Tudor. Plănuiam împreună o revistă de filozofie religioasă, căreia Sandu Tudor îi găsise ti-lui"-' „Duh şi slovă". Revista trebuia să înlocuiască şi să conti-"Ue cele două caiete din „Logos" pe care le publicase Nae Onescu în limba franceză, cu colaborarea cîtorva teologi ruşi, "giaţi în Germania şi la Paris. în „Logos", tipărisem pri-ce mele studii scrise (prost) în franţuzeşte; lungul articol

critic despre misterele greco-orientale şi orfism şi la *La* utstofl *chretienne d'Ernesto Buonaiuti.* Dar după numai două caietdH „Logos" îşi încetase apariţia. Mircea Vulcănescu şi Sandu Tu, dor socoteau că e de datoria noastră să reluăm această iniţiai tivâ, publicînd o revistă în limba română şi adresîndu-ne în special tineretului. Primul număr trebuia să apară în preajma Crăciunului. Mie îmi căzuse în sarcină să prezint structura filozofiilor magice şi să arăt în ce măsură magia constituia una din cele mai mari ispite ale spiritului. Stelian Mateescu trebuia să demonstreze invaliditatea filozofiei magice, iar Mircea Vulcănescu să prezinte caracterele specifice ale experienţei religioase creştine. Nu ştiu dacă ceilalţi colaboratori şi-au trimis la timp articolele. Eu am izbutit să-l termin pe al meu la începutul lui decembrie, pe vaporul „Hakone Maru", înainte de a ajunge la Ceylon. îl intitulasem *Faptul magic* şi i l-am expediat lui Mircea Vulcănescu din Colombo. Dar „Duh şi slovă" n-a mai apărut, şi acel text, care nu era lipsit de interes, s-a rătăcit printre hîrtiile lui Mircea Vulcănescu şi nu i-am mai dat de urmă.
Prin Mihail Polihroniade, colegul meu de la „Spiru Haret", îi cunoscusem pe Ionel Jianu şi pe Petru Comarnes-cu. Jianu se întorsese de curînd de la Paris şi, pentru că îl interesa filozofia religioasă, ne-am împrietenit repede. Era pe atunci un tînăr înalt, slab, timid, nemîngîiat că părăsise Parisul. Comarnescu se făcuse repede cunoscut prin cronicile din săptămînalul „Lumea", semnate „Pan Cercetătorul", în care discuta expoziţii de pictură, concerte, conferinţe, cărţi. Avea pe atunci o mare uşurinţă la scris, fiind în stare să scrie cîteva articole într-o după-amiază, uneori chiar despre aceeaşi piesă de teatru sau aceeaşi carte. Cu Mihail Polihroniade, mă împrietenisem în ultimii ani de liceu. Aveam acelaşi drum spre casă şi ne întorceam întotdeauna împreună, discutind-încă din liceu, Polihroniade era pasionat de politică şi publicase cronici de politică externă în ziarul conservator „Epoca în primii doi ani de universitate, ne vedeam mai rar. D" acum, în 1928, datorită mai ales noilor prieteni, regăsisem ri< mul din liceu. Şi în acest grup îşi făcea loc ideea unei revista Era vorba de o

serie de caiete trimestriale, în care să se disd' te toate marile probleme care interesau tineretul, atît la noi/1 si în Occident. Spre deosebire de „Duh si slovă", care se li"111 ta la religie şi filozofie, caietele „Acţiune şi reacţiune

buia să ţină seama de toate ideologiile şi curentele politice și culturale care se impuseseră după război. Iarăşi spre deosebire de „Duh şi slovă", primele caiete din „Acţiune şi re-actiune" au văzut lumina tiparului, deşi aproape doi ani mai tîrziu. Principalii colaboratori erau Petru Comarnescu, Polihroniade şi Ionel Jianu.

*

într-o dimineaţă de august, am primit un plic cu timbru indian. L-am deschis înfrigurat. îmi scria maharajahul Manin-dra Chandra Nandy din Kassimbazar. Mă felicita pentru ho-tărîrea mea de a studia filozofia indiană cu Surendranath Das-gupta, dar adăuga că doi ani nu sînt de ajuns. îmi trebuiau cel puţin cinci ani ca să pot învăţa limba sanscrită şi pătrunde în tainele filozofiei indiene. El era dispus să-mi acorde o bursă pe cinci ani. Dar, pentru că nu credea cu putinţă ca un european să ducă viaţa studenţilor indieni, mă întreba de cît aş avea nevoie lunar.

Am citit şi recitit scrisoarea ca într-un vis. Apoi, am alergat să-i dau mamei marea veste. în aceeaşi seară am răspuns maharajahului, asigurîndu-l că sînt bucuros să rămîn cinci ani lîngă Dasgupta, la Calcutta. în ceea ce priveşte suma de care aveam nevoie lunar, îl lăsam pe el s-o hotărască. Am re-copiat scrisoarea cu mare grijă, căci mîna îmi tremura de emoţie. Şi am adormit foarte tîrziu, hărţuit de planuri şi întrebări: cît va costa oare vaporul pînă în India? Şi pe unde am să trec? Să mă duc la Bombay şi să traversez apoi India cu trenul, sau să mai aştept un vapor care să înconjoare subcontinentul şi să mă lase la Calcutta?

Informat de marea veste a doua zi, Nae Ionescu mi-a spus că, pînă la toamnă, lucrurile *trebuie* să se schimbe şi, „Cuvântul" fiind salvat, mă va putea ajuta, contribuind la cheltuie-l'le călătoriei. Se gîndea, evident, la guvernul naţional-ţără-nesc pe care-l cerea „Cuvântul", aşa cum îl cerea o bună parte din ţară, şi care nu mai putea fi înlăturat. Dar, pînă atunci, «Cuvântul" supravieţuia aproape prin miracol, datorită devo-arnentului redactorilor şi voinţei de oţel a lui Nae Ionescu.

Către sfîrşitul lui august, m-am dus pentru o săptămînă la
ran, la vila familiei Puşcariu. Ne-am adunat acolo aproape
°.' cei care ne împrieteniserăm în ultimii ani de liceu: Radu
Ssie, Petre Viforeanu, Dinu Sighireanu, Haig Acterian şi
alţi cîţiva. Aproape toţi ne aflam în pragul licenţei şi ne pregăteam să plecăm pentru doctorat în străinătate — ei la Paris, iar eu, speram, în India. A fost un prilej să ne amintim de în-l ceputurile prieteniei noastre în liceu şi mai ales de pronosticurile pe care fiecare din noi le făcuseră, cu vreo cinci-şase ani mai înainte, despre ceilalţi. Ne-am mărturisit de asemenea „idealul" pe care ni-l fixaserăm în viaţă şi ne-am făgăduit să ne reîntîlnim, tot la Bran, în cea dintîi vară cînd ne vom reîntoarce din străinătate, şi apoi, din cinci în cinci ani, ca să vedem în ce măsură ne-am ţinut de cuvînt.

De curînd, începusem să-mi ţin *Jurnalul.* De data aceasta, nu mai rămîneam, ca în liceu, ceasuri întregi în faţa caietului, scriind tot ce-mi trecea prin minte, analizîndu-mă, lamentîn-du-mă. Erau însemnări scurte, amănunte care mi se păreau semnificative pentru mai tîrziu, idei şi observaţii în legătură cu ideile pe care le plănuiam. Dar, înainte de toate, era un jurnal personal, scris exclusiv pentru mine. Nu şovăiam în faţa nici unei indiscreţii, deşi îmi propuneam să rup din cînd în cînd anumite pagini, mai ales dacă aş fi bănuit că ar putea cădea sub ochii altcuiva. Cu cîteva întreruperi, am continuat acel *Jurnal* pînă în ziua de azi. Prima pagină am rupt-o în acel sfîrşit de vară, la Bran. Probabil, după ce bunul meu prieten Radu Bossie apucase s-o citească.

în octombrie, m-am hotărît să pun punct la teză. Altminteri, lucrarea ameninţa să nu se mai încheie niciodată. Au citit-o P. P. Negulescu şi Mircea Florian şi, puţin timp în urmă, eram licenţiat în filozofie. Dar n-am mai avut răgaz să mă bucur că scăpasem de această povară. Săptămînile care s-au scurs pînă la plecarea în India au fost, poate, cele mai dramatice. R[ica] fusese numită profesoară la liceul din Strehaia, de unde îmi trimitea zilnic scrisori deznădăjduite. Ii răspundeam şi eu, tot zilnic, fără să înţeleg de ce-i scriu cu atîta în verşunare — pentru că iremediabilul se împlinise. Ea se logodise cu ofiţerul de marină care o ceruse în căsătorie deja cu doi ani înainte, iar eu primisem a doua scrisoare de la maha-rajah, asigurîndu-mă că voi avea bursa îndată ce voi ajung£ la Calcutta. Pe de altă parte, S. N. Dasgupta îmi scrisese *d* acceptă bucuros să supravegheze studiile mele de filozofi* indiană şi teza de doctorat despre yoga. Nu-mi rămăsese a'

eva de făcut decît să obţin viza *engleză* pentru India şi să caut un vapor convenabil. Dar, în 1928, lucrurile acestea nu erau chiar atît de simple pentru un român. N-am putut ob-j.jne viza engleză decît cu o scrisoare de recomandare de la gjr John Woodroffe (care, mai ales sub pseudonimul Arthur Avalon, revelase tantrismul lumii

occidentale) şi după ce le-am arătat că posed o sută de lire sterline.
Si totuşi, lucrurile ar fi tărăgănat încă multe săptămîni, dacă Mircea Vulcănescu n-ar fi descoperit că la începutul lui decembrie are loc la Poonamallee, lîngâ Madras, Congresul YMCA, la care, evident, fusese invitată şi România. Se în-tîmpla că Mircea Vulcănescu era secretarul secției româneşti a YMCA şi, pentru că el nu participa la Congres, m-a delegat pe mine. în fața hîrtiei oficiale care îmi confirma delegația, consulul britanic s-a înclinat şi mi-a acordat viză pe trei luni. (Dar, în India, timp de trei ani, nu m-a mai întrebat nimeni de validitatea vizei.) Delegația la Congresul de la Poonamallee mă silise însă să-mi modific itinerarul. Trebuia să iau din Egipt un vapor care să mă ducă în Ceylon, iar de acolo să călătoresc cu trenul pînă la Madras.
Tot atît de greu a fost să găsesc cele o sută de lire sterline. Sperasem să pot recupera o parte din salariul meu de la „Cuvântul" şi poate chiar să obțin un avans important, dar situația financiară a ziarului nu se îmbunătățise. în cele din urmă, suma mi-a împrumutat-o unchiul Mitache.
Apoi, deodată, în noiembrie, lucrurile s-au precipitat. Iu-liu Maniu a fost chemat să formeze guvernul. Era, într-un anumit fel, „revoluția" pe care o ceruse şi o pregătise .Mae Io-nescu prin „Cuvântul". Redacția întreagă trăia euforia victoriei. Dar eu aproape nu mai aveam timp să mai trec pe la redacție să iau parte la bucuria generală. R[ica] a mai venit încă 0 dată să mă vadă. Aproape că mi-a fost teamă că voi renunța la tot, îi voi smulge inelul de logodnă din deget şi-l voi zvîrli (aşa cum în *Gaudeamus* făcuse ea o dată) şi vom pleca undeva, împreună, fără planuri şi fără jurăminte.
Totuşi, nopțile, rămas singur în mansardă, mă trezeam.
!C!/ îmi spuneam, cel puțin *deocamdată,* nu mai am nimic de °ut. Deschideam cărțile de filozofie indiană, volumele de s Pres ii de călătorie din Orient pe care le adunasem şi mă lâ-ro dus de gînduri. India mă fascinase, mă atrăgea ca o taină are parcă mi-aş fi presimțit destinul. Trebuia în orice chip

să mă rup de toți şi toate şi să ajung acolo. Simțeam că, anumit fel, era o rupere înainte de vreme. Din toată mea de trei ani, nu se alesese nimic. Nu izbuteam să public romanele; Nichifor Crainic îmi făgăduise să tipărească ***ItinjM** rariul spiritual* în colecția „Cartea Vremii", dar manuscrisul zăcea uitat într-un sertar (şi puțin timp în urmă se va pierde definitiv); voisem să adun într-un volum — pe care îl intitulasem *Walkirii în bibliotecă* — o seamă din foiletoanele apărute în „Cuvântul"; voisem, de asemenea, să pregătesc un volum de nuvele, un altul de eseuri (cu *Apologia virilității* în frunte). Dacă aş mai fi rămas cîteva luni, poate că măcar unele din proiectele acestea s-ar fi realizat. Ştiam că, plecînd în India, toate lucrările acestea vor rămîne înmormîntate, aşa cum rămăseseră dosarele despre filozofia Renaşterii. Dar, pe de altă parte, ştiam că dacă nu mă rup de tot şi de toate — de R[ica] şi de „Cuvântul", de „operele" mele, împlinite sau încă în gestație — că dacă nu mă rup *acum,* cînd despărțirile încă mă sîngerau, secătuindu-mă, nu voi mai înfrunta la timp taina care mă aştepta undeva, în India, taina aceea de care nu ştiam nimic altceva decît că se afla acolo ca s-o descifrez eu, şi că, descifrînd-o, voi revela totodată misterul propriei mele existențe, voi descoperi, în cele din urmă, cine sînt şi ce sînt aşa cum îmi place să fiu, de ce mi s-au întîmplat toate cîte mi se întîmplaseră, de ce m-au pasionat pe rînd substanțele, plantele, insectele, literaturile, filozofiile, religiile, cum am ajuns de la jocul de oină pe maidanul Primăriei la problemele care mă munceau acum.
Cu cîteva zile înainte de plecare, am început să-mi îngrop caietele *Jurnalului* din adolescență sau maldărele de cărți, care nu mai aveau loc înşiruite în rafturi şi pe care le depozitam unele peste altele, ca într-o ladă, în biblioteca cu geamuri. Majoritatea celorlalte manuscrise se aflau în lada de campanie în care le adunasem încă din liceu şi pe care, împreună cu alte lădițe pline cu note şi scrisori, o transportasem în pod' îmi opream din cînd în cînd ochii pe vreun manuscris sau vreo scrisoare, de a căror existență aproape uitasem. Aşa a^ regăsit şi răsfoit, cred pentru ultima oară, caietul în care, in liceu, compilasem o istorie a descifrării hieroglifelor.
Apoi, într-o dimineață, am aflat că trebuie să plec a dou zi. Obținusem un bilet gratuit pe un vapor românesc perw Alexandria şi vaporul pleca a doua zi, 20 noiembrie. Am d<

je veste prietenilor şi mi-am făcut bagajele. în două valize, j_am adunat cîteva cămăşi, albituri, cărțile lui Dasgupta şi *Jurnalul* început în vară. Valizele erau mici, destul de uşoare, li le puteam purta timp îndelungat fără să obosesc. De altfel, le-am tot purtat, singur, pînă în ziua cînd, la Calcutta, m-am instalat în pensiunea doamnei Perris, în 82 Ripon Street.
Nu-mi mai aduc aminte ce fel de zi a fost 20 noiembrie*, dacă a fost mohorîtă sau luminoasă. Cu o seară mai înainte, jfnj luasem rămas bun de la Nae Ionescu. Mă asigurase că în cursul iernii voi obține

o bursă de studii din partea guvernului român. De mama şi de Nicu m-am despărţit acasă. La gară, m-au însoţit numai tata şi Corina. Corina era acum în ultima clasă de liceu şi speram că în curînd se va instala în locul meu în mansardă. Pe peron, mă aşteptau cîţiva prieteni: Radu Bossie, Haig Acterian, Ionel Jianu, Polihroniade. Ceilalţi erau deja plecaţi la Paris. Ionel Jianu îmi adusese o cutie mare de ţigări şi cartea lui Jacques Riviere, cu o caldă dedicaţie. Acum, pe peron, îmi spunea încă o dată cît de mult mă admiră pentru curajul meu de „a pleca în marea aventură".
Timpul trecea anevoie. Dar, în cele din urmă, am auzit semnalul de plecare şi trenul a început să se desprindă lin de pe peron.

pa . ^ [re]alitate, 22 noiembrie 1928. Cf. dedicaţia lui Ionel Jianu de pe prima ..Pifc [a] [Căr]^ P[e] [care] [''''a] dăruit-o Şi°f •[viza] poliţiei Portului Constanţa de pe " aportul lui Eliade G. Mircea, de profesiune ziarist, călătorind în Asia, [t6n]PtŞ> Europa" *(n.ed.).*

PARTEA A DOUA

India la douăzeci de ani

DIN RIPON STREET LA BHOWANIPORE

N-am uitat încă acel amurg de decembrie 1931, în portul Bombay. Aşteptam, pe punte, să se desprindă vaporul de chei. Dar, cînd am văzut cum încep să se depărteze luminile oraşului, n-am mai putut rezista şi am coborît în cabină. O împărţeam cu doi studenţi indieni, dar ştiam că, cel puţin pentru o jumătate de ceas, voi fi singur. Cine s-ar fi îndurat să se închidă în cabină, chiar acum, la căderea serii, cînd vaporul străbătea încet golful Bombay?
Mă despărţeam de India împotriva voinţei mele şi acceptasem să mă despart numai pentru că îmi făgăduisem să mă întorc, într-un an-doi, după ce-mi voi fi făcut serviciul militar. Mă hotărîse să mă întorc o scrisoare patetică a tatei. Vă-zînd că, în ultimul timp, le tot vorbeam în scrisorile mele de planuri şi proiecte care mi-ar fi luat încă mulţi ani, tata nu mai ceruse la statul-major amînarea serviciului militar pentru studii, aşa cum o făcuse de trei ori pînă atunci. Iar în toamna anului 1931 primisem, la Calcutta, o lungă scrisoare, în care mă implora să mă întorc; pentru că, neprezentîndu-mă la încorporare, voi fi dat dezertor, şi asta e cea mai gravă dezonoare pe care o putea cunoaşte un fost ofiţer. Evident, a trebuit să mă supun.
Cît de schimbat mă întorceam, după aceşti trei ani de viaţă indiană, nu aveam să-mi dau seama decît o dată ajuns în tară. Nu mai eram de mult tînărul care debarcase într-o dimineaţă de noiembrie în Alexandria, cu două valize în mînâ, şi i plecase la întîmplare, pe cheiuri, să caute un vapor care să-l ducă în India. Parcă o viaţă întreagă mă despărţea de acea [s]aptămînă petrecută în Alexandria, Cairo şi Port Said. Mă [a]muzau acum, dar mă şi umileau, naivitatea şi entuziasmul [c]u care mă apropiasem de piramide cocoţat pe o cămilă, emo-

ţia cu care mă avîntasem, în prima mea noapte la Cairo, în cartierele populare, mîndria cu care, la Port Said, priveam | din şalupă vaporul „Hakone Maru", care avea să mă ducă în Ceylon. în zilele petrecute pe vapor, încercasem să mă deprind cu englezeasca şi scrisesem cele dintîi „impresii de călătorie": Egiptul, Marea Roşie, Oceanul Indian. Mă împrietenisem cu un tînăr romancier japonez, care se pretindea nihilist, şi cu Bhimi Chandra, un indian din Gujarat, cu care aveam să călătoresc de la Colombo pînă la Madras.
Ceylonul m-a cucerit încă înainte de a-l cunoaşte. încă nu ne apropiasem bine de ţărm, şi mă îmbătaseră mirosurile tari şi aromate ale junglei. Dar de-abia după ce am văzut Kandy şi Anuradhapura, am avut cu adevărat revelaţia junglei; înfiorata teamă şi exaltare în faţa cataractelor de sevă proaspătă, a desfrînării şi cruzimii vegetale. Miliarde de plante strivite şi îngropate de vii sub trunchiuri pe jumătate putrezite, sub ferigi şi licheni uriaşi, zbătîndu-se să-şi facă loc printre ciuperci, muşchi de toate culorile şi pînze de păianjeni. Amintirile acelei săptămîni în Ceylon şi ale primelor zile în sudul Indiei m-au urmărit multă vreme. Am pătruns în India prin punctul cel mai de sud al peninsulei, la Dhanunshkodi, şi am înnoptat în Rămeshwaram în casa unui brahman, Ramchan-dra Gangadhar. Emoţiile celei dintîi găzduiri indiene; tulburarea cu care m-am apropiat de marele, faimosul templu din Rămeshwaram; gloria lui sălbatică, inumană, care m-a strivit, în tren spre Madurai, am avut norocul să cunoaştem, Bhimi Chandra şi cu mine, un tînăr care ne-a poftit să tragem în casa fratelui său, negustor. A doua zi, gazda ne-a călăuzit în uriaşul templu al zeiţei Mînakshl, unde am văzut cei dintîi elefanţi sacri, şi ne-a arătat palatul ultimului rege, Tirumal Nayak. Am plecat apoi

spre Madras, unde am petrecut cîteva zile în casa misiunii suedeze, şi de Crăciun am ajuns la Poonamallee. Aici, într-un vechi cantonament militar abandonat, se ține Congresul Internațional al YMCA.

Despre toate aceste descoperiri şi întîlniri, scrisesem pagini grăbite şi entuziaste, pe care le expediasem cu regularitate ziarului „Cuvântul". Dar, de mult, aceste prime experiențe indiene fuseseră împinse adînc în trecut, într-un timp care acum mi se părea fabulos; timpul naivităților şi al ignorantelor mele, cînd vorbeam prost englezeşte şi nu înțelegeam deloc hindustani, cînd abia silabiseam sanscrita şi nu desco-

165

perisem frumusețea sculpturii Indiei meridionale; timpul în care îmi purtam cele două geamantane şi călătoream în vagoane supraîncărcate de clasa a III-a, fiind, probabil, pe atunci, singurul european care se încumetase într-o asemenea aventură. Din tabăra de la Poonamallee îmi aduceam aminte de liliecii pe care îi auzeam, noaptea, zbătîndu-se în odaia alăturată; de focurile în jurul cărora cîntau şi dansau, pe rînd, tineri din toate părțile lumii; de un român american, misionar baptist, stabilit de cincisprezece ani în Rangoon, care mă convinsese că ar trebui să cîntăm şi noi cîteva cîntece naționale, dar el nu-şi amintea decît „Pe-al nostru steag e scris unire". Nu mă mai gîndisem de mult la „experiențele" mele din India de sud; poate, de cînd le evocasem sumar, în vara anului 1929, scriind primele capitole din *Isabel şi Apele Diavolului.*

Călătoria începută la 20 noiembrie nu s-a sfîrşit decît şase săptămîni mai tîrziu, la Calcutta, cînd m-am instalat în pensiunea doamnei Perris, în 82 Ripon Street. Pensiunea mi-a sugerat-o Dasgupta. îl întîlnisem din întîmplare, la Adyar, la biblioteca Societății Teozofice. Venise acolo ca să cerceteze anumite manuscrise sanscrite, de care avea nevoie pentru al treilea volum din *A History of Indian Philosophy.* Avea, pe arunci, vreo 45 de ani; era scund, aproape gros, şi figura rotundă îi era luminată de un mare zîmbet. Cînd am descins într-o dimineață la Calcutta, după două zile şi două nopți de tren, m-am suit într-un taxi şi am cerut şoferului să mă ducă la un hotel. Dar, după ce am aflat că prețul camerei era 20 de rupii pe zi, m-am reîntors în taxi şi i-am dat şoferului adresa lui Dasgupta. Am traversat o bună parte din oraş ca să ajung în Bhowanipore, în cartierul curat indian, unde mi-ar fi plăcut să locuiesc şi unde, de altfel, aveam să mă instalez mai tîrziu. Dar Dasgupta m-a asigurat că, cel puțin la început, îmi va fi greu să mă deprind cu viața bengaleză şi m-a sfătuit să locuiesc într-o pensiune anglo-indiană. Chiar în acea seară, un văr de-al lui m-a condus în cartierul Park Street, unde ştia că există o seamă de *boarding houses.* El a întrebat-o de preț pe doamna Perris, şi tot el a decis că e convenabil: 90 de rupii pe lună, masă şi casă.

Era o clădire mare, cu etaj, înconjurată de o curte şi o grădină, care, la început, mi s-a părut enormă. Avea un hol vast, care servea şi de sufragerie, şi în care se aflau un pian şi multe fotolii şi canapele. La dreapta şi la stînga holului, se deschideau cîte trei camere mari, cu ferestrele către grădină. în camera mea, mai dormeau încă trei tineri: cei doi băieți ai ' doamnei Perris şi un anglo-indian din Goa, pe care îl chema Lobo. Ca să mă instalez, trebuia doar să-mi aduc patul şi o masă de lucru. Mi-am cumpărat a doua zi un pat de campanie, prevăzut, în cele patru colțuri, cu bastoane de care serile atîrnam pînza care trebuia să mă apere de țînțari. Masa de lucru mi-a găsit-o doamna Perris. Spre uimirea tuturor, râmî-neam uneori toată ziua şi o bună parte din noapte la această masă de lucru. Căci tot Dasgupta îmi indicase ce manuale şi ce dicționar sanscrit să-mi cumpăr, adăugînd că trebuie să mă pun serios pe învățat, ca să pot ajunge din urmă studenții lui bengalezi.

Poate nici Dasgupta nu bănuise cît de orbeşte aveam să-i urmez sfatul. După obiceiul meu, m-am concentrat exclusiv asupra gramaticii sanscrite şi asupra filozofiei indiene. învățam cîteva ceasuri din manualul de sanscrită, apoi studiam un text filozofic indian în traducere engleză şi mă întorceam din nou la gramatica sanscrită. Nu mai citeam nimic altceva. Asta a durat vreo trei-patru luni, pînă ce am simțit că încep să mă orientez în ceea ce mi se părea pe atunci labirintul gramaticii sanscrite. îmi întrerupeam lucrul, pentru cîteva ceasuri, la căderea nopții, cînd plecam să mă plimb prin cartierele indigene. Şi, evident, urmam cu regularitate prelegerile lui Dasgupta la Universitate. Eram singurul european, şi pentru mine Dasgupta şi-a ținut aproape doi ani cursurile în englezeşte, în iarna aceea, conferenția despre Vedănta post-San-kariană şi despre filozofia Sămkhya. Eram vreo 10-l2 studenți şi o singură studentă, pasionată de Vedănta. Dasgupta citea un fragment, de cele mai multe ori îl rostea pe dinafară, foarte repede, închizînd ochii, apoi îl traducea, îl comenta şi ne întreba, pe rînd, dacă am înțeles. îmi plăcea atît de mult ce ne explica Dasgupta şi luam atît de multe note, încît răspundeam

întotdeauna că înţeleg.
Descinsesem în Bengal în cel mai frumos anotimp. Regăseam în fiecare dimineaţă acelaşi cer adînc albastru, acelaşi soare fraged şi blînd. N-am văzut primii nori decît aproape patru luni mai tîrziu, în preajma musonului. Şi pînă în martie nu m-am plîns de căldură. Cînd plecam, serile, să mă plimb, trebuia să-mi îmbrac haina.

în iarna aceea, pensiunea doamnei Perris a cunoscut perioada ei de glorie. în afară de mine şi de Lobo, se mai aflau \ doi francezi din Indochina, Abadie şi Vairat, care întreprinse-seră, într-o maşină măruntă, dar, pare-se, zdravănă, călătoria Saigon-Paris. Se simţeau atît de bine la Calcutta, încît, în loc să rămînă cîteva zile, cum plănuiseră, au rămas cîteva sâptă-mîni. Au plecat, cu inima zdrobită, către sfîrsitul lui ianuarie — dar n-au mai dat nici un semn de viaţă. N-am ştiut niciodată cît de departe au ajuns. N-am ştiut nici măcar dacă au reuşit să traverseze India. Dar doamna Perris era mîndră şi fericită, pentru că francezii fuseseră fotografiaţi, cu mîna pe motorul maşinii, în faţa casei din Ripon Street, iar fotografia apăruse în „The Statesman".
Doamna Perris avea trei băieţi şi trei fete. John de vreo cinci ani, Verna de şapte, şi Gertie, de zece ani, dormeau în odaia bunicii. Fata cea mare, Norinne, de 16 ani, dormea într-o cameră alăturată, împreună cu trei, cîteodată patru fete, cu cîţiva ani mai mari ca ea. în iarna aceea, tovarăşele ei de cameră erau trei dansatoare de la „Globe Theater". M-am împrietenit mai ales cu una din ele, Catherine.
Vreo săptămînă după instalarea mea în pensiunea doamnei Perris, Dasgupta mi-a telefonat că vine să mă ia cu maşina. Maharajahul sosise cu o seară înainte şi voia să mă vadă. îmi aduc încă foarte bine aminte de această primă întîlnire (a doua a avut loc după un an, în casa lui Dasgupta, cînd începusem să vorbesc bengaleza). Era un bătrîn mărunt şi slab, îmbrăcat în *dhoti,* cu picioarele goale în papuci de casă. Ne aştepta în curte, şezînd pe un scaun. Casa nu părea prea arătoasă şi, poate, nu era a lui. De altfel, cum mă lămurise deja Dasgupta, maharajahul nu era deloc preocupat de semnele exterioare ale măreţiei. Mistuise aproape toată averea prin donaţii şi subvenţii la nenumărate instituţii culturale şi de binefacere. Ajuta de asemenea toate religiile, fără deosebire. în afară de asta, împărţise un număr considerabil de burse la elevi sîrguincioşi şi studenţi meritorii. Continua şi acum să subvenţioneze biblioteca lui Dasgupta, ceea ce îngăduise profesorului meu să-şi alcătuiască cea mai bogată colecţie de filozofie şi religie care mi-a fost dat s-o văd vreodată.
Am vorbit puţin, pentru că englezeasca mea era încă aproximativă şi mai ales pentru că Dasgupta, care, ca orice om mare, îşi avea orgoliul şi naivităţile lui, ţinuse să-şi impre-
sioneze protectorul discutînd cu mine în franţuzeşte şi apoi traducîndu-i convorbirea în bengaleză. Dar Dasgupta aproape că nu vorbea franţuzeşte, aşa că discuţia n-a putut continua. Maharajahul m-a asigurat încă o dată de interesul pe ca-re-l poartă studiilor mele de sanscrită şi filozofie indiană. La plecare, Dasgupta mi-a comunicat că bursa va fi de 90 de ru-pii lunar. Exact cît costa pensiunea la doamna Perris. Bursa pe care o aşteptam din ţară mi-ar fi îngăduit să mă îmbrac, să-mi cumpăr cărţi şi să călătoresc.
De atunci, am primit cu regularitate, la începutul fiecărei luni, un plic sigilat, în care ştiam că voi găsi nouă bancnote de cîte zece rupii. După vreo doi ani, pe neaşteptate, maharajahul a murit. Băiatul lui cel mai mare mi-a scris că, deşi statul Kassimbazar e înglodat în datorii (pentru că generozitatea maharajahului întrecuse orice margini), el va continua să-mi trimită bursa cît timp voi rămîne în India pentru studii. Dar după încă şase luni mi-a scris din nou, regretînd că-i este peste putinţă să-şi ţină făgăduiala. Datoriile erau atît de mari, încît Kassimbazarul dispăruse ca stat semiindependent şi fusese preluat de British India. El însuşi ajunsese funcţionar în-tr-una din întreprinderile industriale care fuseseră cîndva ale părintelui său.
Dar, cînd am primit această veste neplăcută, trecusem prin atîtea alte încercări şi cunoşteam atît de bine India, încît lipsa celor 90 de rupii lunar aproape că nu se făcea simţită, învăţasem, bunăoară, că pot trăi foarte bine şi fără să cheltuiesc măcar o rupie pe an, într-un *ashram* din Himalaya.
Am auzit clopoţelul pentru cină. Tovarăşii mei de cabină nu coborîseră încă şi m-am dus să-i caut pe punte. Bătea un vînt curios, parcă aducînd a furtună, cînd fierbinte, cînd răcoros. Bombay licărea încă, pe jumătate ascuns de golf. Mi-am găsit tovarăşii în sala de mese, nerăbdători şi curioşi. Era prima lor cină europeană. Pe unul din ei, îl cunoscusem cu cîteva zile mai înainte, în tren. Venea, ca şi mine, de la Calcutta. Era bengalez şi pleca la studii de inginerie în Germania. Celălalt se înscrisese la „London School of Economics". Amîndoi ale-seseră acest vapor italienesc, care-i ducea la Veneţia, ca să poată vizita în drum cîteva oraşe europene. Amîndoi îmbrăcase-ră pentru prima dată haine europene în acea dimineaţă. **îşi**

cumpăraseră paltoane, dar nu şi mănuşi. Cînd, după vreo două săptămîni, într-o dimineaţă plumburie, cu vînt îngheţat, ieşisem pe punte ca să privim Veneţia, tovarăşii mei, cu gulerul de Ia palton ridicat, îşi suflau în pumni ca să se încălzească.

La masă, am găsit lista pasagerilor. **Noi** ne aflam în clasa a jH-a, dar, zvîrlindu-mi din întîmplare ochii pe lista pasagerilor de la clasa I, am dat peste numele lui Tucci. Nu-l mai în-tîlnisem de mult, pentru că, după ce plecase din Dacca, fusese tot timpul pe drumuri — în Kaşmir, în Nepal, în Tibetul occidental. Dar parcă tot „trecutul" meu indian, toată acea fabuloasă epocă a „începuturilor" îmi revenea acum în minte; toate amintirile legate de primele vizite la Dasgupta, în ■ Bhowanipore.
Acolo îl întîlnisem, într-o după-amiază din iarna anului 1929, neaşteptat de tînăr, viguros, debordînd de vitalitate, lu-crînd la mai multe cărți deodată — istoria logicii indiene, liturghia tantrică a zeiței Durgă, simbolismul templelor tibe-tane etc. etc. Venise să-l consulte pe Dasgupta cu privire la un detaliu de logică indiană. Pe atunci, Tucci retraducea în sanscrită cîteva tratate de logică budistă, al căror original sanscrit fusese pierdut şi care nu supravieţuiseră decît în traducerea tibetană şi chineză.
în iarna anului 1929, veneam la Dasgupta acasă de două ori pe săptămînă. Mă ajuta să desluşesc anumite probleme dificile de gramatică sanscrită, dar, mai ales, urmărea progresele pe care le făceam în studiul filozofiei Sărnkhya-yoga. Uneori, luam ceaiul împreună, în odaia lui de lucru, la etaj. începeam să-i cunosc familia; pe buna, tînăra şi frumoasa doamnă Dasgupta, pe cele două fete, Maitreyi şi Chabu, şi băiețaşul de vreo cinci-şase ani, cu care mă trudeam să mă înțeleg în bengaleză.
La sfîrşitul iernii, mi-a sosit bursa din țară, pe cinci luni, şi am putut astfel pleca în India centrală. Allăhăbăd, Benares, Delhi, Agra, Jaipur, Ajmer. Unele din aceste oraşe aveam să le revăd de mai multe ori în anii următori. Dar parcă niciodată n-am fost mai copleşit decît în acea dimineaţă cînd trenul aluneca lin pe podul Dufferin şi am zărit pentru prima oară Benaresul, *ghat-urile* cu treptele în lespezi de marmură albă, coborînd adînc în Gange. Niciodată ca arunci Asi-Ghat nu mi s~a părut mai somptuos, cu mai multe flori. Serile, în came-

rele de hotel modeste, ţinute de anglo-indieni, sau pe unde eram găzduit, scriam sîrguincios în *Jurnal* şi alcătuiam lungi şi patetice scrisori către cei de-acasă şi către prietenii risipiţi acum în atîtea oraşe europene. îmi aduc aminte că în Jaipur am fost atît de copleşit, încît, simţind că niciodată nu voi fi în stare să descriu calitatea şi mai ales misterul frumuseţilor care mă întîmpinau din toate părţile, i-am scris lui Ionel Teodo-reanu. I-am mărturisit că niciodată nu i-am invidiat mai mult darurile lui de peisagist. Numai el ar fi izbutit să redea prin cuvinte acele nesfîrşite forme şi arabescuri şi culori.
De cînd mă instalasem în pensiunea doamnei Perris, trimiteam cu oarecare regularitate articole la „Cuvântul". Aveam multe de spus despre această inepuizabilă Calcutta, despre Belur Math, despre Chandernagore şi împrejurimile pe care mi le revelaseră Dasgupta şi unii din colegii mei de la Universitate. Dar din prima călătorie în India Centrală mă întorsesem atît de încărcat, luasem atîtea note, întîlnisem şi vorbisem cu atîția oameni interesanți, încît bănuiam că voi avea material pentru cel puțin zece articole.
Nu cred că am apucat să le scriu pe toate. Pe de-o parte, începeam să-mi dau seama că ştiu prea puţine despre India, că risc să scriu ca un turist care se opreşte cîteva zile la Benares şi crede că i-a înţeles toate „tainele". Pe de altă parte, mă cufundasem cu atîta furie în lecturi erudite, încît nu mai găseam timp pentru articole de ziar. După trei luni de muncă neîntreruptă, în care timp mă concentrasem exclusiv asupra sanscritei şi filozofiei indiene, îmi îngăduiam să citesc şi altfel de cărţi, şi nu numai despre India, ci şi despre Tibet, Asia Centrală şi Extremul Orient. Biblioteca mea creştea văzînd cu ochii. în afară de ce cumpărasem, începusem să mă adresez feluritelor edituri indiene, cerîndu-le publicaţiile — de la clasicii literaturii sanscrite, pînă la colecţiile publicate de „Cama Oriental Institute" din Bombay — şi le primeam întotdeauna, îmi cumpărasem de mult o etajeră, pe care o umplusem destul de repede, şi grămădeam acum cărţile deasupra celor două geamantane.
Pe nesimţite, se făcuse cald. în odăi, ventilatorul, cu aripile mari de lemn, suspendat de tavan, alerga zi şi noapte, şi ferestrele rămîneau închise în timpul zilei. Drumul prin soare, pînă la tramvaiele care mă duceau în Centru sau la Universitate, sau în Bhowanipore, mi se părea tot mai greu. Tre-

buia să schimb trei-parru cămăşi pe zi, şi tot de atîtea ori mă închideam în odăiţa de baie şi scoteam apă din cada de piatră şi rni-o zvîrleam pe corp; căci în Ripon Street nu existau dusuri. Aşteptam nopţile ca să pot respira în voie, să mă pot refugia în grădină, să mă plimb în parcuri. Dar mă încăpăţînam să petrec douăsprezece ceasuri la masa de lucru, învăţînd rădăcini sanscrite şi traducînd Kalidasa, spre uimirea anxioasă a doamnei Perris, care mă avertiza întruna că risc să-mi zdruncin sănătatea.
Probabil că pînă la urmă mi-aş fi zdruncinat-o, dacă nu m-aş fi lăsat antrenat în mai multe întîmplări, care m-au scos brusc din programul meu de inevitabil surmenaj. Cea dintîi a fost o excursie în regiunea Faridpurului, unde l-am întovărăşit pe d. Perris, care supraveghea comunicaţiile telefonice şi

telegrafice din Bengal. De mult îmi tot propunea să mă ia cu el în inspecțiile pe care le făcea în marginea junglei. Dar se întîmpla întotdeauna că asemenea inspecții aveau loc în zilele de curs sau cînd trebuia să mă duc în Bhowanipore. în aprilie însă, într-o dimineață care vestea o zi fierbinte, am plecat împreună spre Faridpur. într-un articol din „Cuvântul", intitulat „ÎÎO° *Fahrenlieit, ciclon direcție S —V",* am povestit aventura, exagerînd primejdia prin care trecusem. Era, de altfel, greu să nu exagerez. Avusesem o insolație care îmi provocase o puternică hemoragie. Din fericire, fiind numai pe jumătate conștient, nu-mi dădusem seama de ce se întîmpla cu mine și plecasem să caut grupul domnului Perris tocmai cînd se apropia ciclonul. D. Perris m-a asigurat, mai tîrziu, că am avut mare noroc. Eram aproape purtați pe sus de ciclon și căștile noastre coloniale, termosurile cu apă și whisky, toate aparatele pe care le adusese echipa de la Calcutta dispăruseră în cîteva clipe. Fugeam toți în aceeași direcție, dar, deși țipam unii la alții, nu ne auzeam. Izbuteam anevoie să ne apărăm de crengile și de mărăcinii purtați pe sus de vînt, ți-nîndu-ne brațul în fața ochilor. Nu știu prin ce miracol nu m-am împiedicat de unul din trunchiurile căzute. Și nici nu mai știu bine cum am ajuns în dimineața următoare acasă, pentru că nu mi-am revenit în fire decît după cîteva zile.
Consecințele acestei aventuri m-au scos din programul pe care îl respectasem cu sfințenie de aproape patru luni. Am lăsat gramatica sanscrită la o parte și am început să citesc romane de aventuri, iar serile cinam cu micul nostru grup în
cartierul chinezesc sau mergeam la „Globe Theater". A fost o săptămînă ciudată, în care am întîlnit tot felul de necunoscuți și necunoscute, m-am lăsat dus prin casele lor — unde se dansa și se bea whisky și adesea se dezlănțuiau bătăi serioase, unii din noi coborau în stradă cu fețele pline de sînge. O dată, cu un asemenea grup, am intrat într-o casă din „China Town", unde se putea fuma opium pe o sumă modestă. Am descoperit că chiar și d. Perris își îngăduia la răstimpuri o asemenea fantezie. Am descoperit iarăși că una din camaradele noastre de pensiune, dansatoare la „Globe Theater", se bucura de protecții ilustre — și am pătruns pentru întîia oară în case pe care nu le-aș fi putut bănui la Calcutta, de un lux exuberant și grotesc, unde întîlneai bărbați în smoching și femei în rochii de seară, adunați în jurul unei vitrine cu jaduri chinezești sau extaziindu-se în fața bronzurilor indo-tibetane și apoi făcînd semn servitorilor cu turbane și desculți și cerîn-du-le șampanie și icre negre, vorbind între ei rusește, nemțește, franțuzește.
Ne întorceam acasă spre dimineață. în mașină, una din fete, Catherine sau Norinne, îmi atrăgea din nou atenția să nu cumva să spun unde am fost, să spun doar că am petrecut cu prietenii într-un bar din „China Town". Amintirile mele erau, de altfel, destul de tulburi. Nu puteam distinge întotdeauna ceea ce mi se întîmplase cu adevărat, de ceea ce îmi închipuiam sau îmi povestise unul din acei misterioși necunoscuți, cu care rămîneam uneori ceasuri întregi de vorbă. Eram istovit, îmi simțeam capul greu, pleoapele grele, ca de plumb. Cînd, tîrziu dimineața, doamna Perris sau bunica veneau să mă trezească, aducîndu-mi la pat ceașca cu ceai ne-gru-verde, cătrănit de tare, încercam să le conving că oboseala se datora unui pahar de whisky băut pe nerăsuflate.
Poate că era adevărat, dar asta nu explica starea de semi-inconștiență și fantezie în care mă aflam tot timpul. Simțeam că se întîmplase ceva cu mine, dar nu izbuteam să-mi amintesc exact ce. Nu uitasem de insolația de la Faridpur și încercam să-i descos pe cei din jurul meu, dar toți mă asigurau că, dacă nu murisem pe loc, scăpasem de primejdie. După-amie-zile deveneau tot mai încinse. întins pe pat, mă trudeam să înțeleg ce se petrece cu mine. Uneori, cînd eram singur, o fată intra în vîrful picioarelor și mă săruta. îmi spuneam că trebuie să fie fata căreia, cîndva (dar cînd? în ce împrejurare?), îi mărturisisem c-o iubesc. Adesea, tresăream. îmi aminteam vag de o cerere în căsătorie. Dar cine era mireasa pe care mi-o alesesem? Alteori, mi se părea că nunta a avut loc cu mulți ani în urmă, că totul se petrecuse demult, în trecut; dar cînd? cînd? Ca să nu mă mai gîndesc, scriam la *Isabel și Apele Diavolului-* începusem romanul într-o seară, aproape la întîmplare. Știam foarte vag subiectul. Era vorba despre unele din experiențele mele în India, dar proiectate într-un mediu pe care nu-l cunoșteam. Cîteva imagini din India de sud, familia pastorului suedez care mă găzduise în Madras, aspecte din pensiunea doamnei Perris și, acum, în urmă, cîteva nume și figuri întîlnite în peregrinările nocturne cu Catherine și Norinne. Descopeream subiectul pe măsură ce înaintam în roman. Scriam însă concentrat, aproape fascinat, ca și cum mi-aș fi continuat „visul" în care alunecasem aproape fără să bag de seamă. Ce este mai curios, deși aparent autobiografic, romanul era inventat de la un capăt la altul. Probabil că tocmai acest proces de invenție mă atrăgea. într-un anumit fel, visam o viață care nu era a mea, care n-aș fi vrut să fie a mea, dar care mă ispitea prin fabulosul, demonismul și cruzimea ei. Uneori, mi se părea că mă identific cu „Doctorul", cu acel straniu personaj care venise, ca și mine, în India, ca să

studieze nu filozofia indiană, ci arta asiatică. Dar aproape totul mă despărțea de „Doctor": nu crezusem niciodată în Diavol, nu suferisem niciodată de obsesia păcatului, iar problema râului, cel puțin aşa cum o înțelegea „Doctorul", îmi era indiferentă, întîmplări mărunte din pensiunea doamnei Perris erau transfigurate, personajele erau obsedate de întîmplări care nu numai că le erau inaccesibile, dar erau străine climatului spiritual anglo-indian. Pentru că țineam cu orice preț să studiez „păcatul" în centrul romanului, l-am antrenat pe „Doctor" în improbabile aventuri pansexuale. O altă temă centrală a romanului, „sterilitatea", îmi era tot atît de străină. Nu mă simțeam niciodată „steril", nici în înțelesul fiziologic al cu-vîntului, nici pe plan spiritual. De ce, atunci, acea stranie purtare a „Doctorului", care, iubind şi fiind iubit de Isabel, o îm-pinge totuşi în brațele soldatului nr. 11 871 şi, după ce află că e însărcinată, o cere în căsătorie şi recunoaşte copilul? Nu în-țeleg. Poate voiam cu orice preț să inventez ceva „nou" şi „tragic". Poate era amintirea lecțiilor cu Nae Ionescu şi a dis-
cutiilor cu Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian despre „nepu- 1 tința omului de a crea".

Evident, în acel sfîrşit de primăvară bengaleză, nu-mi puneam asemenea întrebări, pentru că nu ştiam cum se va încheia romanul. Ceea ce mă fermeca atunci era „visul nopții de vară", pe care-l trăisem şi pe care încercam să-l reconstitui din cîteva fragmente. „Visul" acesta îmi îngăduia să mă închipui trăind în viitor; uneori, îmi închipuiam viața mea după zece-cincisprezece ani, şi o puteam continua, începînd de la această vîrstă, cunoscînd, bunăoară, melancoliile unui european naufragiat în India, care-şi aminteşte despre patria lui după treizeci de ani. Eram fermecat de posibilitatea unei experiențe obscure şi ratate; existență ratată, pentru că fusese mistuită neautentic, printre anglo-indieni, într-un mediu banal şi steril de mărunți funcționari coloniali; într-un cuvînt, trăind în această Indie pe care o iubeam atît, în marginea „misterelor" ei, întorcînd spatele şi ignorînd tocmai ce mă atrăgea mai mult: adevărata viață indiană.

între timp, se dezlănțuise musonul, cu descărcări electrice nemaiîntâlnite pînă atunci, de mi se părea uneori că acelaşi fulger pîlpîie necontenit lungi, nesfîrşite minute. în primele zile, ploaia tropicală, grea, repede, opulentă a căzut fără întrerupere, dar curînd s-a desluşit un fel de orar: nu ploua de-cît începînd de la o anumită oră şi pentru un anumit interval, în restul timpului, ne luptam cu o căldură umedă, apăsătoare, îmi simțeam cămaşa leoarcă, abia ieşit din casă. Aproape că nu mai puteam lucra. Dasgupta se refugiase cu familia undeva în regiunea Chittagongului. în a doua săptămînă a lui mai, m-am hotărît brusc şi am plecat la Darjeeling.

Am rămas în Himalaya pînă la sfîrşitul lui iunie. M-am instalat într-un hotel modest din Darjeeling, „Sanatorium". Diminețile colindam împrejurimile, după-amiezile le petreceam cu gramatica sanscrită, iar serile încercam să continuu romanul. Uneori, plecam în grup, pentru două-trei zile, la Ghum, să vizităm una din mănăstirile budiste sau să putem privi, în zori, de pe Colina Tigrului, creştetul alb, sticlos al Everestului, la aproape 200 km spre apus. Legasem cîteva prietenii, dar, de cîte ori puteam, rămîneam singur. De mult nu mă mai bucurasem de atîta solitudine. Uneori, era frig şi negură, şi regăseam văzduhul Carpaților. Scriam lungi scrisori celor din țară şi, pentru „Cuvântul", încercam să descriu

Kurşeongul, Darjeelingul, satele bhutaneze din împrejurimi, în special Lebong, micul sat de munte unde am asistat pentru întîia oară la o înmormîntare lamaistă. Fără să prind de veste, mă lăsasem cucerit de peisajul himalayan şi, mai ales, de acest nou tip de „om asiatic" pe care-l întîlneam şi care mă făcea să visez la Tibet şi Asia Centrală.

Ştiam că, deocamdată, Tibetul îmi era interzis. Dar n-am rezistat ispitei de a cunoaşte Sikkimul, deşi îmi dădeam seama că aceasta îmi va mistui toate economiile. într-adevăr, ca să ajung în Sikkim trebuia să angajez un *serdar,* călăuză şi totodată şeful caravanei, şi să cumpăr un mic cort de campanie şi merinde pentru noi şi cei opt *coolies* care aveau să ne poarte bagajele. La 31 mai, pe ploaie şi ceață, am ajuns la Jorepokri; în ziua următoare, eram la Tonglu, la 11 000 de picioare, iar la 2 iunie, în Sandakphu, am văzut Kangchenjunga şi am înnoptat la Cungallow. A fost o seară neuitată, privind şirul de ghețari albi, strălucitori, la multe zeci de kilometri depărtare. A doua zi, am plecat spre Sabarghan, dar negura era deasă, reîncepuse ploaia măruntă şi grea de munte şi ne năpădiseră lipitorile. Le întîlneam pe poteci, ne cădeau din pomi, de pe stînci. *Ser darul* şi cu mine ne apăram cum puteam de ploaie. Dar *coolies* erau cu picioarele goale şi, deşi foloseau şi ei acelaşi sistem, foarte curînd picioarele le erau pline de sînge. A trebuit să ne întoarcem la Sandakphu.

Ani de-a rîndul după aceea, mă trezeam cu sudori reci din acest coşmar: mi se părea că, încercînd să urc panta abruptă şi năclăită de ploaie, alunecasem şi nu mă mai puteam ridica. Simțeam atunci cum

mă ajunge din urmă masa aceea cleioasă şi vie, alcătuită din zeci de mii de lipitori, înaintînd încet, dar implacabil. în realitate, lucrurile se întîmplaseră astfel: obosiți, hărțuiți de muşcăturile iuți ale lipitorilor, am încercat să scurtăm drumul şi am coborît către vale, tăind de-a dreptul prin junglă. Deodată, toți ne-am oprit. Ca un covor de muşchi, coloanele de lipitori se apropiau de noi. Nu le ve-deam, dar mi se păruse că le aud tîrîşul lor masiv. Ceilalți în-țeleseseră ce se întîmplase. în vale, musonul se dezlănțuise mai devreme şi jungla fusese năpădită de lipitorile care urcau încet spre înălțimi. Am simțit cum mi se scurge sîngele din inimă şi aş fi luat-o la goană în vale, dacă *serdarul* nu m-ar fi apucat de braț şi nu mi-ar fi arătat coasta pe care abia [0] coborîsem. *Coolies* lăsaseră poverile şi începuseră să urce.

l-am urmat, aproape inconştient, încercînd sâ alerg, dar po- ,1 ticnindu-mă neîncetat, nemaiavînd timp să ating cu țigara J aprinsă lipitorile pe care le simțeam pe față, pe picioare, pe tot trupul. în grabă, încercam să smulg lipitorile care-mi scrijeleau pieptul, încercam să-mi apăr ochii trecîndu-mi necontenit palma pe frunte şi pe față. Am ajuns tîrziu la *bungalow,* cu cămaşa şi ciorapii în zdrențe. După cîteva zile, reîntors la Darjeeling, am scris, cu inevitabile exagerări, articolul *Cînd vine musonul,* care i-a speriat teribil pe cei de-acasă. Dar toți cunoscuții din Darjeeling se miraseră de inconştiența *serdarului,* acceptînd să plecăm spre Sikkim în preajma musonului. Toți auziseră de covoarele de lipitori, care se pun în mişcare la începutul ploilor, dar nimeni nu fusese atît de naiv sau atît de prost sfătuit ca să rişte să le întîlnească. Cineva se întreba dacă nu e la mijloc o viclenie a *serdarului:* să coborîm spre junglă, să mă conving de primejdie şi apoi să fugim — iar el să recupereze, o săptă-mînă mai tîrziu, bagajele şi cutiile de conserve, zahăr şi ceai, părăsite în vale.

Aventura m-a demoralizat. Am petrecut ultimele săptă-mîni în Darjeeling, încăpățînîndu-mă să continuu romanul, dar scriam fără chef, cu un mare efort. Şi, pentru că ploile se întețiseră, nu mai îndrăzneam să mă depărtez prea mult de hotel. Către sfîrşitul lui iunie, m-am reîntors la Calcutta.

Am regăsit vara bengaleză, dar parcă mai puțin fierbinte, cu acele cîteva ceasuri de ploaie zilnică. în grădini şi parcuri, vegetația ajunsese luxuriantă, şi cînd ne plimbam nopțile prin jurul lacurilor ne îmbătau miresmele tari de frunze proaspete şi flori. Mă aşteptau pachete întregi cu scrisori, reviste şi ziare din țară. într-un interviu, Cezar Petrescu declarase, printre altele, că situația autorului român s-a schimbat, că azi un tînăr scriitor poate găsi un editor, dacă opera lui este într-adevăr de valoare. Plin de îndoieli, după experiența mea cu Meny Toneghin de la „Cartea Românească", i-am scris că sînt pe cale de a termina un roman şi l-am întrebat dacă mă poate recomanda unui editor. După vreo patru săptămîni, am primit răspunsul. Cezar Petrescu îmi scria că el e foarte mulțumit de un nou editor, Ciornei, care-i tipărise deja cîteva romane, şi mă îndemna să-i transmit manuscrisul îndată ce-l voi pune la punct. Adăuga că pleacă în cîteva zile la mănăstirea Agapia „la mămăligă şi la muncă pe brînci".

Vestea mi-a dat curaj. începusem mai de mult să corectez si să transcriu romanul. Dar nu izbuteam să-l termin. Fiecare pagină mă costa un enorm efort. Scrisesem cîtorva prieteni despre *Isabel,* şi Ionel Jianu s-a oferit să se îngrijească de corecturi şi de publicitate, îndată ce Cezar Petrescu va fi aranjat contractul cu Ciornei.

Cu un suprem efort, am terminat romanul la începutul lui august. Mă detaşasem de literatură. Mă cufundasem din nou în studiile mele de indianistică şi fiecare ceas pe care îl cheltu-jsem plecat asupra ultimelor capitole mi se păruse nesfîrşit. Cînd am recitit încă o dată manuscrisul, nu mai ştiam ce să cred. Unele teribilisme m-au iritat atunci, dar mi se părea prea tîrziu pentru a le suprima. M-a deprimat însă caracterul „străin" al romanului, care-i falsifica structura şi orientarea, in-sistînd asupra unor probleme şi conflicte care nu mă interesaseră niciodată. Nu mi-au plăcut decît paginile în care regăseam „visul nopților de vară".

Am răsuflat uşurat cînd am dus pachetul la poştă. îmi re-dobîndisem libertatea.

Dis-de-dimineață, am ieşit pe punte. Mi-am adus aminte de un foileton pe care îl scrisesem cu trei ani înainte, pe „Hakone Maru", şi pe care îl intitulasem *Pe Oceanul Indian.* Un asemenea titlu mă făcea acum să zîmbesc încurcat.

Am plecat să-l caut pe Tucci. Dar de la clasa a III-a la clasa I drumul era lung şi complicat. Trebuia să obțin încuviințarea nu ştiu cărui funcționar. Aşteptam rezultatul lîngă grilajul de fier care despărțea puntea noastră de coverta clasei a Ii-a.

„Să ai norocul să lucrezi cu Dasgupta la 22 de ani! mi-a spus Tucci într-o zi. Ce n-aş fi dat eu să mă aflu, la vîrsta du-mitale, lîngă un asemenea om!..."

îmi spusese asta în toamna anului 1929, în Bhowanipore. Dasgupta tocmai îmi găsise un *pandit* din satul lui, ca să citim împreună comentariul lui Anirudha şi să mă ajute să depă-Şesc stadiul elementar de conversație în sanscrită la care mă oprisem de cîteva luni. *Panditul* venea de trei ori pe săptămî-"& şi rămînea uneori patru-cinci ceasuri. Doamna Perris nu Se arătase încîntată de vizitele dese şi nesfîrşite ale *panditului.* Angloindienii de pe atunci se fereau să aibă relații cu „indi-genii", cu *natives.* Pe cît era de măgulită că numără printre pensionarii ei un european cu o piele atît de albă ca a mea, pe atît era de încurcată cînd, aflîndu-se pe verandă, vedea in-trînd acest *pandit* bengalez, în *dhoti* şi cu picioarele goale, care

0 saluta politicos ducîndu-şi amîndouă mîinile la frunte şi în-cercînd, uneori, să-i adreseze cîteva cuvinte în englezeşte. Doamna Perris îi răspundea întotdeauna în hindustani, scurt şi înghețat. Uneori, *panditul* zărea una din fete sumar îmbrăcată, şi ochii
1 se aprindeau. Curînd, am observat că-şi lungea şederea pî-nă cînd apuca s-o mai vadă o dată pe Norinne. Numai după ce mi-a spus că e poet şi mi-a adus cîteva poeme în sanscrită şi bengaleză — în care era vorba de o nemaipomenită frumusețe, evocată prin toate clişeele lui Kalidasa şi Kumaradasa — am înțeles că e îndrăgostit de Norinne. întrebîndu-l, a recunoscut că ghicisem. Era, desigur, căsătorit şi avea cîțiva copii, dar lăsa să [se] înțeleagă că adevărata dragoste o cunoştea abia acum. Nu ştiu dacă îşi închipuia că s-ar fi putut apropia vreodată de Norinne. M-a rugat doar să-i traduc în englezeşte poemele şi să i le arăt lui Norinne.
In septembrie, Dasgupta m-a luat cu el la Shanti Niketan, să-l cunosc pe Rabindranath Tagore. A fost una din experiențele hotărîtoare ale acelui an. M-am trezit dintr-o dată în „adevărata viață indiană" după care tînjisem. Totul mă fermeca în această Universitate, în care cursurile se țineau adesea în grădină, în jurul unui arbore. Toate studentele şi toate femeile pe care le întîlneam mi se păreau frumoase, enigmatice. Dasgupta era găzduit de Tagore, iar eu locuiam la *guest honse.* Aveam o odăiță albă, cu terasă. Mă întorceam de mai multe ori pe zi ca să notez în *furnal* încă o convorbire cu prea eruditul Vidyashagar Shastri sau o nouă indiscreție în legătură cu legendara existență a lui Tagore. într-un caiet special, notam cam tot ce auzeam vorbindu-se despre Poet, despre nemărginita lui putere de seducție. Cum se exprimase într-o zi un admirator, jumătate din populația de sex feminin a Bengalului era îndrăgostită de el.
Nu l-am întîlnit decît după vreo două-trei zile. M-a întovărăşit Dasgupta, şi asta a stînjenit oarecum conversația. Dasgupta îl admira pe Tagore ca poet, muzician şi creator de instituții de cultură, dar nu credea în capacitățile lui teoretice-De cîte ori Tagore începea să-mi vorbească despre „sensul existenței" sau „cunoaşterea Adevărului", Dasgupta îşi lăsa privirile să alunece vag pe fereastră. Tagore observase şi părea contrariat. Din fericire, cîteva zile în urmă, am dejunat cu Tagore, fără Dasgupta. De-abia atunci am putut cunoaşte atmosfera de sectă mistică în care, desigur fără voia lui, trăia Poetul. Un întreg ceremonial însoțea aparițiile lui la masă, pe terasă, în grădină. Prezența lui Tagore era charismatică. îi recunoşteai geniul în chiar felul lui de a trăi. Ghiceai că Rabindranath Tagore se bucură şi profită de viață, aşa cum foarte puțini contemporani erau încă în stare s-o facă. Nu-şi pierdea timpul, era întotdeauna *prezent,* ca şi cum orice obiect, orice floare, orice pată de lumină ar fi fost o epifanie. Viața lui era de fapt o continuă „creație". Cînd nu medita sau scria, compunea melodii (era pe atunci autorul a vreo 3 000 de cîntece), picta sau stătea de vorbă cu prietenii şi cei care veneau să-l vadă, aşa cum nu se mai stă de vorbă în societățile moderne: ca şi cum ar fi trăit o continuă revelație. M-am întors în odăița mea fermecat. în acea seară şi în zilele următoare am scris cu fervoare în *Jurnal.* Pe Tagore, aveam să-l revăd în martie 1930 şi o parte din conversațiile de atunci le-am reprodus într-un capitol din ***India.*** Dar prima mea vizită la Shanti Niketan m-a zguduit. îmi dădusem seama de vulgaritatea vieții anglo-indiene în care mă lăsasem antrenat. Dasgupta îmi vorbise de posibilitatea de a veni să locuiesc cu el, în Bhowanipore, şi vestea asta mă ajutase să lupt împotriva deznădejdii.
In noaptea cînd m-am întors în pensiunea din Ripon Street, unul din băieții gazdei a găsit un mic piton în salon. Foarte probabil, îl adusesem eu din Shanti Niketan, ascuns în cearceafurile patului pliabil cu care călătorea orice alb în India. Tînărul îl descoperise într-un colț al salonului, luptîndu-se cu un şobolan. A strigat: „Să nu vină nimeni, e un şarpe în salon!" şi, păstrîndu-l tot timpul sub farul lămpii de buzunar, l-a ucis cu bastonul.
A doua zi, era duminică şi venea poşta din Europa: «home mail», cum spuneau anglo-indienii, deşi mulți dintre ei nu mai aveau rude în Anglia de cîteva generații. Eram singurul care primeam scrisori, pachete cu jurnale, reviste şi cărți. îmi petreceam după-amiezile de duminică citind corespondența. Aflam veşti de la prietenii plecați pentru doctorat la Paris. Petru Comarnescu se pregătea să plece în California, la Univer-

sitatea din Los Angeles, Haig Acterian publicase o plachetă de versuri semnată Mihail. El era Mihail din dedicația *Isabelei* („Fratelui Mihail şi oarbei Lalu, cerşetoare în Babu-Street..."). Dedicația asta m-a iritat mai tîrziu, prin pretențioasa ei fervoare. Totuşi, într-o după-amiază fierbinte de mai, cerşetoarea mă ajutase să ies dintr-o criză de melancolie şi deznădejde. Era atît de cald, încît nu se mai oprea nimeni să-i zvîrle un ban de aramă în poale. Mi se părea că doarme. Apropiin-du-mă, am crezut o clipă

că e moartă şi i-am pus mîna pe braţ. S-a trezit şi mi-a zîmbit, apoi mi-a vorbit mult, mulţu-mindu-mi pentru bănuţii pe care-i dădusem. I-am vorbit şi eu, în bruma mea de bengaleză, amestecată cu hindustani, pe care o învăţasem. Am ajuns acasă împăcat. Mi se părea că la Judecata de Apoi aş putea fi mîntuit datorită lui Lalu.
în toamna aceea, pensiunea doamnei Perris se schimbase din nou la faţă. Catherine şi fetele de la „Globe Theater" plecaseră şi alţi pensionari le luaseră locul. Printre ei, Frank, un tînăr foarte brun din Madras, cu care am sfîrşit prin a mă împrieteni. Era un om ciudat. Cu cîţiva ani înainte, într-un restaurant din Madras, zvîrlise, într-un acces de furie, cu o măsuţă de marmură după un *boy* care i se păruse obraznic. Băiatul s-a împiedicat fugind pe scări şi măsuţa, ajungîndu-l din urmă, i-a rupt şira spinării. Pentru că incidentul avusese loc în plină agitaţie gandhistă, judecătorul englez a voit să dea o pedeapsă exemplară şi l-a condamnat pe Frank să plătească o pensie băiatului pentru tot restul vieţii. Mai mult de jumătate din leafa lui de telegrafist se ducea la pensie. Frank rămăsese cu o ură sălbatică împotriva indienilor şi a lui Gan-dhi, dar de atunci se stăpînea şi nu mai bea decît acasă.
Ieşeam împreună în cartierul chinezesc sau ne duceam la unul din prietenii lui, dar Frank aproape că nu se atingea de alcool. M-am trezit totuşi antrenat, datorită lui, într-o serie de aventuri penibile. Lui Frank îi plăcea să intre în vorbă cu necunoscuţi şi apoi făcea totul ca să fie invitat în casele lor. La aproape doi ani după ce ne cunoscusem, mi-a cerut să-i împrumut o sumă de bani: trebuia să plătească pensia şi cheltu-ise aproape toată leafa. M-a asigurat că îmi va înapoia banii în cîteva săptămîni. De fapt, ştia că fusese strămutat în insulele Andamane şi voia să se răzbune împotriva oricui îi era la îndemînă. împrietenindu-se cu mine, s-a răzbunat împotriva mea. A plecat în cîteva zile, asigurîndu-ne că se duce să-şi va-
un prieten şi se reîntoarce foarte curînd, şi de atunci n-a rai auzit nimeni de el.
Prin noiembrie, Dasgupta începuse să vină cîteodată, la sfîrşitul după-amiezii, în Ripon Street. îi plăcea să coboare din maşină şi să traverseze mîndru o casă plină de anglo-in-dieni, îndreptîndu-se către camera unde ştia că mă găseşte. îi plăcea de asemenea să discute cu fetele, încîntat că accentul lui englezesc e mai bun decît al lor şi să le recite din Shelley. I-ar fi plăcut şi mai mult dacă cineva ar fi început o discuţie filozofică. Ar fi putut ului atunci fetele din Ripon Street cu ştiinţa lui de filozofie occidentală, îndeosebi a lui Hegel, pe care i-o revelase profesorul lui de la Cambridge, McTaggart. Dar fetele nu rămîneau mult de vorbă şi Dasgupta petrecea restul timpului numai cu mine. în drum către Shanti Ni-ketan şi fără să i-o fi cerut, îmi făgăduise să mă iniţieze în practica yoga. Dar în vizitele pe care mi le făcea în Ripon Street se interesa mult de „Lexicul tehnic al filozofiei Sămkhya-yoga", pe care începusem să-l pregătesc, şi de teza de doctorat. Dasgupta ar fi preferat să mă vadă concentrîndu-mă asupra istoriei doctrinelor yoga sau a raporturilor dintre yoga clasică, Vedănta şi budism. Eu, dimpotrivă, mă simţeam atras către tantrism şi diferitele forme de yoga populară, adică aşa cum le întîlneam în epica populară, în legende şi folclor. Ştiam că Dasgupta spusese tot ce era esenţial despre filozofia yoga şi locul ei în istoria gîndirii indiene. Ar fi fost inutil să revin încă o dată asupra acestor probleme, chiar dacă aş fi adus anumite lucruri noi. Pe de altă parte, învăţasem acum destulă filozofie indiană ca să-mi dau seama că yoga nu e prea interesantă ca sistem de filozofie. Faţă de Vedănta sau Mahăyana, „filozofia" yoga mi se părea destul de oarecare.
Dimpotrivă, ceea ce mi se părea original, şi tendenţios neglijat atît de elitele indiene, cît şi de savanţii occidentali, era yoga tantrică. Descopeream în textele tantrice că India nu era pe de-a întregul ascetică, idealistă şi pesimistă. Exista o tradiţie întreagă care accepta viaţa şi trupul; nu le considera nici iluzorii, nici izvor de suferinţă, ci exalta existenţa încarnată ca singurul mod de a fi pe Lume în care libertatea absolută poate fi cucerită. De pe atunci înţelesesem deja că India nu cunoscuse numai dorinţa de *eliberare, a* şi setea de *libertate;* [cr]ezuse în posibilitatea unei existenţe beatifice şi autonome, [ai]ci, pe pămînt şi în Timp. Ideile acestea le voi dezvolta în teza de doctorat, care, scrisă între 1930-l932, va apărea în 1936. Pe
loz
UNUlrt
atunci, studiile tantrice se aflau încă în faza în care le lăsase Sir John Woodroffe. Mi se părea că, prezentînd yoga şi Tantra în cadrul vast al istoriei religiilor indiene, voi aduce o contribuţie însemnată la înţelegerea întregii spiritualităţi indiene.
încet, încet, Dasgupta se lăsa convins. Rezervele lui erau mai ales de natură practică. I se părea că risc să mă las antrenat în multe domenii unde nu voi putea stăpîni întotdeauna documentaţia de primă mînă. Evident, avea dreptate, dar în acea toamnă a anului 1929 aveam o nesfîrşită încredere în

capacitatea mea de a învăța. Eram sigur, bunăoară, că voi învăța tibetana şi chiar unele limbi dravidiene şi austrasiatice. Nu aveam să mă trezesc decît un an mai tîrziu, cînd îmi voi da seama că nu dispun de geniul lingvistic al unui Tucci sau Paul Pelliot.
Dasgupta venea în Ripon Street şi ca să-şi dea seama de felul de viață cu care eram obişnuit la Calcutta, să vadă în ce măsură găzduirea în Bhowanipore îmi va conveni. Pentru că, la sfîrşitul toamnei, era hotărît că voi locui în casa lui. în principiu, trebuia să mă mut la începutul lui ianuarie. Familia Perris şi ceilalți pensionari erau nemîngîiați şi-l priveau pe Dasgupta cu o răceală tot mai accentuată. Le spusesem că voi sta în Bhowanipore numai cinci-şase luni, ca să învăț mai repede bengaleza şi să mă deprind să vorbesc sanscrita. în sinea mea însă, hotărîrea era de mult luată: voi rămîne în casa lui Dasgupta atîta cît mă va ține, iar după aceea îmi voi căuta o gazdă tot într-un cartier bengalez.
Prin noiembrie, am început să primesc scrisori din țară în legătură cu *Isabel.* Ionel Jianu şi Mircea Vulcănescu păreau entuziasmați. Cezar Petrescu prezentase manuscrisul lui Ciornei şi editorul îl acceptase fără să-l citească. Ionel Jianu obținuse chiar un avans de 20 000 de lei, pe care mi i-a trimis telegrafic. Suma aceasta neaşteptată mi-a îngăduit să cumpăr daruri de Crăciun familiei Perris şi să colindăm „China Town" cu grupul de tineri rămaşi în Ripon Street. Crăciunul a fost mai puțin trist decît îmi fusese teamă, pentru că familia Perris era sigură că nu voi putea trăi multă vreme „într-o casă de indigeni". M-am mutat în dimineața de 2 ianuarie 1930. Aşa cum mi-a mărturisit mai tîrziu, doamna Perris se aştepta să mă întorc în martie. M-am reîntors, doar pentru cîteva zile, în septembrie, dar m-am întors fără voia mea.

O COLIBĂ ÎN HIMALAYA

Pe vapor, îmi plăcea să vorbesc bengaleza cu tovarăşul meu de cabina. începusem deja s-o uit, căci după plecarea mea din Bhowanipore o vorbisem tot mai rar. Şi totuşi, cu ce pasiune o învățasem, repetînd pe de rost fraze întregi, memorizînd poeme de-ale lui Tagore, vorbind cu copiii şi vecinii...
Odaia mea era chiar lîngă intrare. îmi adusesem patul, biblioteca şi o masă de lucru. La parter, se mai aflau enorma bibliotecă a lui Dasgupta, ocupînd cîteva mari încăperi, bucătăria şi o sală care servea de sufragerie. Biroul lui Dasgupta, salonul şi odăile de culcare erau la etaj. Iar sus de tot, întinzîn-du-se aproape peste toată casa, era terasa, vegheată de palmieri.
De cum m-am instalat în Bhowanipore, fericirea mea n-a mai cunoscut margini. Parcă de-abia atunci descinsesem cu adevărat în India. Totul mă încînta: zgomotele ciudate pe care le auzeam necontenit deasupra odăii mele, mirosurile tari şi pipărate care vesteau apropierea cinei, vocile care-mi ajungeau de la casele vecine. Dis-de-dimineață, mă urcam pe terasă pentru ceasul de gramatică sanscrită cu Dasgupta. Eram apoi liber toată ziua, cu excepția cursurilor de la Universitate, unde-l întovărăşeam pe Profesor în maşină. Petreceam cel puțin opt-nouă ceasuri la masa de lucru, căci la sanscrită şi filozofia indiană se adăugase acum bengaleza. Serile, înainte de cină, plecam să mă plimb prin cartier.
Primăvara şi vara făceam lungi plimbări în maşină, cu toată familia, în jurul Calcuttei, în special către Chandernagore. De cîte ori puteam, stăm de vorbă cu Chabu, care nu ştia englezeşte, sau cu doamna Dasgupta sau cu rudele şi vecinii care veneau să vadă cum arată un european la gazdă bengaleza.
La început, Dasgupta îşi silise familia să mănînce la masă [S1] cu tacîmuri, ca să se deprindă cu obiceiul european. în pri-
mele seri, doamna Dasgupta încercase să pregătească un fel de supă. Profesorul îi spusese că supa făcea parte din cina europenilor. Curînd însă, tacîmurile au dispărut; şi am început să mănînc, ca toți ceilalți, cu degetele. Iar cînd am prînzit pentru prima dată aşezat pe jos, cu o foaie mare drept farfurie, am simțit că încep să fac parte din familie.
Către sfîrşitul iernii, am plecat pentru cîteva săptămîni în India de nord. M-am oprit la Allăhăbăd ca să văd *Kumbh-mela,* acea uriaşă procesiune de asceți, yoghini şi *saddhu,* care avea loc o dată la doisprezece ani. Am petrecut cîteva zile la Be-nares, de data aceasta ca să consult colecția de manuscrise de la „Sanskrit College". Apoi, am revăzut Delhi, Agra, Fateh-pur-Sikri, Jaipur — şi am trecut mai departe, spre BTkaner, Lahore şi Amritsar.
Parcă aş fi văzut India cu alți ochi decît în primăvara anului 1929. Mi se părea că încep să-i înțeleg tainele, că mi se descoperă frumuseți şi sensuri care-mi fuseseră inaccesibile puține luni mai înainte. Şi asta, numai pentru că avusesem norocul să locuiesc în casa celui mai ilustru istoric al filozofiei indiene, pentru că începusem să mă deprind cu viața indiană şi să vorbesc bengaleza.
Nu mi se mai părea că mă aflu în India ca „vizitator". Mă simțeam tot mai mult la mine acasă, şi dacă voiam cu orice preț să vizitez oraşele, templele şi monumentele importante era pentru că doream să-mi

cunosc patria mea adoptivă. Speram să pot rămîne mulţi ani în India. Nu mă gîndeam numai la teza de doctorat şi la cariera mea de indianist. Mai mult chiar decît pasiunea ştiinţifică, mă atrăgea calitatea existenţei pe care simţeam că aş putea-o cunoaşte în India. îmi plăcea totul: peisajul, clima, oamenii, limbile şi credinţele lor, felul lor de a se purta, costumele şi mîncărurile lor.
Nu e de mirare că revoluţia civilă dezlănţuită de Mahat-ma Gandhi, la începutul lui mai, în toată India, printr-o serie de manifestaţii nonviolente, m-a entuziasmat. Arestarea lui Gandhi la 5 mai 1930, ca şi condamnarea lui Jawaharlal Nehru şi a primarului oraşului Calcutta la cîte şase luni închisoare au provocat în toată India manifestaţii şi *har tal* (închiderea prăvăliilor şi încetarea lucrului). Cum era de aşteptat, agenţii provocatori şi fanaticii musulmani au iscat ciocniri tot mai violente între hinduşi şi mahomedani. Cu toată eroica inter-
venţie a voluntarilor gandhişti, conflictele acestea intercomu-nitare au degenerat repede în adevărate masacre.
în urma cîtorva atentate organizate de studenţi, Universitatea din Calcutta a fost închisă pe timp nelimitat. Dasgupta era oarecum neliniştit de lungile mele plimbări în oraş. îi era teamă să nu mă las antrenat în vreo manifestaţie de stradă şi să fiu arestat. Cum locuiam în casa lui, o asemenea întîmpla-re ar fi putut avea urmări grave. îmi repeta mereu că eu n-am venit în India ca să ajut eliberarea politică a poporului indian, ci ca să învăţ sanscrita şi filozofia indiană.
Dar eu ştiam că riscul de a mă afla prins într-o manifestaţie era minim. Eram alb, şi pe stradă, în tramvai, bengalezii mă priveau cu dispreţ şi ură. în Bhowanipore, copiii strigau în urma mea: „White monkey", şi uneori zvîrleau cu pietre. Dispreţul şi agresivitatea acestea mă încîntau. îmi dădeam seama de prăpastia care se săpase între englezi şi indieni. îmi dădeam, de asemenea, seama că atitudinea indienilor se schimbase: nu mai erau paralizaţi de prestigiul albilor; în fond, nu se mai temeau de ei. Cînd, în scurtele mele vizite la Ripon Street, spuneam asta familiei Perris, adăugînd că „British Raj" aparţine deja trecutului — toţi făceau haz de naivitatea mea. D. Perris mă asigura că independenţa Indiei e o utopie, că singurul element de unitate îl constituie limba engleză si cultura occidentală, că, de fapt, aşa-zisa sete de libertate a Indiei este o invenţie a lui „Mister Gandhi", că majoritatea indienilor sînt satisfăcuţi cu „British Raj" şi vor mai fi încă cel puţin un secol.
Curînd, ziarele anunţau că 50 000 de indieni sînt în temniţe. Cîţiva dintre colegii mei de la Universitate dispăruseră. Notam în *Jurnal* tot ce aflam din ziare şi tot ce auzeam în jurul meu, cu speranţa că într-o zi voi scrie o carte asupra revoluţiei civile. Adunam de asemenea material din publicaţiile care-mi erau accesibile. Dar nici această carte n-am apucat s-o termin. Mai tîrziu, m-am mulţumit să public fragmente din jurnalul meu indian, alese, comentate şi elaborate în volumul *Şantier* (1935).
în iunie, campania de dezobedienţă civilă se potolise. Informat, în închisoare, de excesele care avuseseră loc, Gandhi dăduse ordinul de suspendare a manifestaţiilor (în primul rînd, marşurile colective către mare, unde se pregătea şi se 'mpărţea gratuit sarea, care era atît de scumpă, constituind cel mai greu impozit pentru populaţia săracă). Ca să mă ţină acasă, Dasgupta mă rugase să-l ajut la pregătirea Indexului la volumul II din *A History of Indian Philosophy.* Uneori, mă chema în odaia lui de lucru şi-mi citea capitole din volumul III sau cartea despre Upanişhade. îmi dăduse de asemenea de tradus *Bhâmătt,* comentariul lui Văcaspatimisra la *Vedănta-sutra-bhaşhya,* şi în fiecare zi corecta şi verifica paragrafele pe care le traduceam dimineaţa. Cum nu mai ţinea cursul la Universitate, se ocupa acum şi mai îndeaproape de studiile mele. îmi admira puterea de muncă, pentru că, deşi se făcuse cald, mă vedea tot timpul la masa de lucru. Nopţile, cădeam de oboseală. Dar nu puteam adormi imediat. împărţeam acum camera cu vărul Profesorului, care-şi pregătea licenţa în economie politică, şi nopţile studia după obiceiul indian, adică citea cu glas tare, de mai multe ori, cîteva fraze pînă le învăţa pe de rost. Tînărul se afla, de altfel, în preajma căsătoriei. Nu-şi văzuse încă logodnica, dar ştia cine era şi aproximativ cum arăta. îmi vorbea mult de această necunoscută, de care se îndrăgostise în clipa în care aflase că-i era ursită, şi de fericirea care-i aştepta.
Datorită agitaţiei politice, Dasgupta hotărîse să petreacă vara în Calcutta şi mă convinsese şi pe mine să rămin. îmi convenea de minune. Mi-ar fi fost greu să mă reîntorc acum printre englezi şi anglo-indieni. Ştiam că nu m-aş fi putut reţine să nu aduc vorba despre revoluţia civilă. îmi mai convenea să rămîn pe timpul verii în Bhowanipore, pentru că, pe nesimţite, mă trezisem visînd la un nou roman. Mă fascinase începutul romanului: un bibliotecar erudit, Cesare, rămăsese într-o seară după ora de închidere a bibliotecii. îl trezeşte din munca lui migăloasă mirosul de fum. îşi dă seama că izbucnise un incendiu undeva în depozitul cu cărţi şi aleargă spre cabinetul directorului să telefoneze. Spre

uimirea lui, în prag îl întîmpină, speriat, dr. Weinrich, profesorul de slavă, iar, pătrunzînd în odaie, Cesare o zăreşte, alături de un necunoscut, pe tînăra asistentă a lui Weinrich, Melania, goală. Toţi trei îşi pierduseră capul şi, probabil, ar fi pierit în flăcări, dacă Cesare n-ar fi spart singura uşă pe unde puteau scăpa şi n-ar fi traversat, cu Melania goală în braţe, holul care începuse să ardă. Dar o lovitură în frunte, probabil aceeaşi grindă care aprinsese părul Melaniei, îl orbi.

Aşa începe romanul. Deşi Cesare îşi recapătă vederea, doctorul îl lasă să înţeleagă că e vorba doar de o amînare; într-un an-doi, va orbi definitiv. Aşa cum îmi închipuiam atunci ro-manul, drama secretă a lui Cesare se iscase din faptul că, deşi voia să se bucure cu orice preţ de aceşti ultimi ani de lumină, nu izbutea; gîndul îl întorcea necontenit la scena pe care o surprinsese în cabinetul directorului. Nu înţelegea ce rit misterios putuse avea loc acolo între o fată frigidă, un profesor pedant şi Manoil, un tînăr fantast, poate chiar nebun. Toate cercetările poliţiei nu izbutiseră să identifice sursa incendiului. Manoil pretindea că focul izbucnise prin magia ritului, dar, cum Cesare nu putea accepta o asemenea explicaţie, se frămînta, luptîndu-se singur şi inutil cu misterul. Toate aventurile care constituie partea I a romanului sînt provocate de încercările disperate ale lui Cesare de a-şi revela înţelesul acelui „mister" care-i schimbase radical viaţa, ursindu-l unei orbiri iminente.

Scriam mai cu seamă la începutul după-amiezelor fierbinţi, cînd ştiam că toată casa doarme, sau nopţile, după ce adormea tovarăşul meu de cameră. Nu prea ştiam bine ce se va întîmpla cu Cesare pînă la întîlnirea finală cu Manoil, cînd acest demoniac va încerca să-l convingă să se sinucidă şi, ne-izbutind, se va sinucide el. Şi e probabil că, în timp ce scriam pe furiş primele capitole, încă nu-mi dădeam seama de semnificaţiile tuturor acestor aventuri improbabile. Mai multe concepţii magice şi filozofice se înfruntau, fără ca autorul să-şi trădeze preferinţele. în afară de reflecţiile, vechi de cîţi-va ani, în legătură cu „faptul magic", apăreau acum elemente pe care le-aş fi putut numi „tantrice" (bunăoară, nuditatea rituală a Melaniei). Dar centrul de gravitate, aşa cum mi se va revela mai tîrziu, cînd voi scrie partea a Ii-a, se afla altundeva: era patosul unei existenţe transformate radical în urma acelui „fapt" incomprehensibil — ritualul orgiastic şi incendiul — şi totuşi rămînînd, în fond, o existenţă nesemnificativă, artificială, chiar în iminenţa orbirii, dar, în cele din urmă, dobîndind o nebănuită adîncime în clipa cînd Cesare îşi ia asupră-şi „păcatul" lui Manoil (care se sinucisese) şi mărturiseşte: „L-am ucis pe fratele meu."

Poate că aceste cuvinte cu care se încheie cartea ar putea constitui adevărata „cheie" a romanului, îndemnînd un cititor sagace să reia lectura de la început. Dar nu cred că expe-rienţa a fost încercată vreodată. Aproape toţi criticii şi mulţi dintre prieteni au fost de acord, în 1934, cînd a apărut *Lumina ce se stinge,* că e o carte ratată. Numai Ion Biberi a socotit acest roman opera mea literară cea mai de seamă; probabil pentru că era primul roman românesc în care se aplica tehnica monologului interior şi în care, sporadic, în partea a Ii-a, se putea ghici influenţa lui James Joyce. Ce m-a surprins mai tîr-ziu, cînd am încercat să recitesc şi să corectez *Lumina ce se stinge,* au fost artificialitatea şi falsa preţiozitate a limbii pe care o folosisem. Nu cred că asta se datora înstrăinării mele, faptului că de un an şi jumătate nu mai rostisem un singur cuvînt românesc. Era mai degrabă efortul de a scrie „înstrăinat" despre oameni „străini", trăind într-un oraş neidentificabil, putînd fi italian, dar cu oameni ca la Bucureşti, sau din oricare oraş de provincie, românesc sau central-european. După fervoarea primelor zile, cînd scriam în fugă, fascinat de în-tîmplările pe care le inventam, au urmat săptămîni de muncă îndărătnică, în timp ce mă sileam să descriu pe îndelete acea lume care părea a nu fi de nicăieri, fără ca să fie totuşi o lume de fantoşe. Era, oare, o „Europă" paradigmatică, peisaje, oraşe şi personaje sintetice năvălind, fără să-mi dau seama, din dorurile şi nostalgiile mele ignorate, încercînd să-şi facă loc în conştiinţa mea, pe de-a întregul cucerită de India, să mă apere de farmecele asiatice, să mă reţină? Sau, dimpotrivă, acele peisaje şi figuri exemplar-europene mascau propria mea dramă, pe care n-o bănuiam atunci, dar pe care o prevestea „misterul" *Luminii ce se stinge.*

Pentru că, întocmai ca şi în roman, drama în care mă aflam antrenat fără să ştiu începuse tot într-o bibliotecă. Vă-zînd că, deşi munceam cîteva ceasuri pe zi, „Indexul" înainta totuşi destul de încet, Dasgupta o rugase pe Maitreyi să mă ajute. Lucram amîndoi în bibliotecă. In ultimele luni, ne îm-prieteniserăm, îi dădeam lecţii de franceză, iar ea mă ajuta la bengaleză; traduceam împreună poeme de Tagore. Ştiam că-l venerează pe Tagore, pe care îl numea *gurudev,* ştiam de asemenea cît de complexă şi suspectă poate fi admiraţia femeilor indiene pentru un *gurudev;* dar, adîncit în sanscrită şi în roman, nu eram gelos. Nu-mi dădeam seama că, împotriva voinţei mele, eram deja îndrăgostiţi. Zic

împotriva voinței mele, pentru că mi se părea că întreaga familie complotează să rămînem cît mai mult timp împreună, şi bănuiala asta mă făcea să rezist.
Dar, deşi crezusem că încep să cunosc sufletul indian, mă înşelasem. Nu era vorba de nici un complot. E probabil că Dasgupta se gîndise la cu totul altceva: să mă introducă în familia lui printr-un fel de „adopție". E probabil că-şi făcuse planuri să se strămute în Europa. Regele Carol era acum în tară şi Nae Ionescu devenise unul din consilierii lui intimi. Dasgupta îi scrisese Regelui, vorbindu-i de mine ca de o mare speranță a indianisticii şi sugerîndu-i să înființeze mai tîr-ziu un Institut Oriental la Bucureşti .'îi scrisese, de asemenea, lui Nae Ionescu, insistînd să mă lase încă trei-patru ani în India, să studiez cu el. Poate că Dasgupta se gîndea să vină în România pentru cîtva timp, oaspetele Institutului. Situația politică a Indiei se agrava necontenit, şi clima Bengalului nu-i pria (suferea de hipertensiune şi era amenințat să-şi piardă ochiul drept). I-ar fi plăcut, desigur, să se stabilească în Europa, să locuiască la Roma, unde îl invitase Tucci, la Bucureşti, unde m-ar fi avut pe mine, elevul Iui favorit şi, într-un anumit fel, copilul lui adoptiv.
N-am înțeles toate acestea decît mult mai tîrziu. La nunta vărului lui Dasgupta, mi s-a părut că descifrez aluzii misterioase în ce era, fără îndoială, dovada că, sufleteşte, făceam deja parte din familie. La nuntă, ca şi la alte sărbători, îmbră-casem *dhoti,* costumul bengalez atît de puțin grațios, dar care totuşi îmi plăcea nespus, pentru simplul motiv că era portul neamului cu care voiam să mă contopesc.
Primisem cele dintîi exemplare din *Isabel,* şi Maitreyi, care era poetă, m-a privit de atunci cu alți ochi. Devenisem egalul ei, făceam parte din aceeaşi familie spirituală ca şi Rabindra-nath Tagore. îi vorbisem de noul roman pe care îl începusem, rugînd-o să nu spună nimic Profesorului. Şi apoi, în acele ceasuri petrecute împreună în bibliotecă, în timp ce restul casei se odihnea la etaj, copiam pe fişe termeni tehnici din *A His-tory of Indian Philosophy* şi îi clasam alfabetic. O dată, mîinile noastre s-au întîlnit deasupra cutiei cu fişe şi nu le-am mai putut descleşta.
Cu toate ezitările şi rezistențele, cu tot ce putea separa o sensibilitate şi o cultură indiană de una occidentală, cu toate neîndemînările sau îndrăznelile nesocotite, dragostea a crescut şi s-a împlinit aşa cum îi era destinul. în iarna anului 1933, cînd scriam în mansarda mea din Strada Melodiei romanul pe care voiam să-l prezint pentru „Premiul Techir-
ghiol-Eforie", am recitit, pentru prima şi ultima dată, *Jurnalul* acelor luni. Am utilizat chiar unele pagini, integrîndu-le direct în textul romanului. Cu tot patosul narațiunii, am încercat să mă țin cît mai aproape de realitate. Dar, evident, această „realitate" devenise mitologică din chiar clipa cînd o trăisem. Trăisem din nou un lung, beatific şi totuşi terifiant vis de noapte de vară. Dar, de data aceasta, nu-l trăisem singur.
M-am deşteptat în dimineața de 18 septembrie. De fapt, începusem să mă deştept în timpul nopții. Aproape că nu închisesem ochii. Maitreyi izbutise să-mi trimită un bilet în care mă anunța că părinții aflaseră tot şi că fusese silită să mărturisească. Dimineața, Dasgupta m-a chemat în birou şi mi-a spus că sănătatea lui precară nu-i mai îngăduie să mă găzduiască şi mi-a dat un plic închis pe care trebuia să-l deschid numai după ce voi ajunge în Ripon Street. Trebuia să plec chiar în dimineața aceea, pe loc. Cărțile şi lucrurile mele vor fi transportate în cursul zilei. Doamna Dasgupta, cu figura ei frumoasă, înghețată, distantă, inaccesibilă, m-a silit să mănînc chiar acolo, în fața ei. Nu puteam pleca din casa lor fără să mănînc. înghițeam cu mari eforturi, ştergîndu-mi uneori ochii pe furiş.
Nu i-am mai văzut de atunci pe nici unul. Dar Maitreyi a izbutit să-mi telefoneze, n-am înțeles prin ce miracol, şi, între altele, mi-a spus că trebuie să mă salvez cu orice chip, să arăt lumii că sînt cu adevărat „un om". Am avut doar timpul să-i spun că voi pleca într-o mănăstire din Himalaya. Apoi, convorbirea ne-a fost întreruptă.
Familia Perris s-a prefăcut a nu înțelege tulburarea mea. Erau încîntați că mă au din nou ca *boarder.* Fetele au încercat să mă facă să uit Bhowanipore, invitîndu-mâ la cinematograf, la restaurantele din „China Town". Dar a treia zi mi-am adunat cîteva cărți, gramatica şi dicționarul sanscrit şi am plecat spre Delhi. Am revăzut Fatehpur-Sikhri ca într-un vis. Lumea mă privea mirată, uneori cu suspiciune. îmi lăsasem să-mi crească barba şi arătam hirsut şi sălbatic. Simțeam cum mă urmăresc privirile anglo-indienilor şi ale polițailor.
Sufeream cumplit. Sufeream cu atît mai mult cu cît înțelegeam că, o dată cu Maitreyi, pierdusem India întreagă. Tot ce mi se întîmplase pornise din dorința mea de a mă identific[a]
[c]u India, de a deveni cu adevărat „indian". După ce citisem scrisoarea lui Dasgupta, ştiam că nu voi fi iertat aşa de cu-rînd. Această Indie, pe care începusem s-o cunosc, la care visasem şi pe care atîta o

iubisem, îmi era definitiv interzisa. Nju voi putea niciodată dobîndi o identitate indiană. Speranța noastră, a mea şi a lui Maitreyi, că ne-am fi putut căsători, se urzise dintr-o iluzie. învățasem destulă filozofie indiană ca să ştiu cît e de greu să te eliberezi de iluzii, să te trezeşti din vis. în puținele clipe de completă luciditate, îmi dădeam foarte bine seama că fusesem fermecat de propriile mele năluciri. Mă lăsasem legat şi fermecat de miraje şi nu aveam altceva de făcut decît să sfîşii pînza țesută de ***mSyâ*** şi să redevin liber, senin, invulnerabil.
Cunoşteam de mult toate acestea, dar îmi era greu să mă trezesc. „Eliberarea", cu prețul pe care ştiam că trebuie să-l plătesc, îmi era aproape indiferentă. De altfel, Vedănta nu mă atrăsese niciodată prea mult. îmi plăcea yoga tantrică, pentru că făurise o tehnică a libertății, în care viața nu era jertfită, ci transfigurată. Dar, deocamdată, deznădăjduit, torturat de re-muşcări, vlăguit de insomnii, tehnica aceasta a libertății absolute îmi era inaccesibilă. înainte de toate, trebuia să mă regăsesc. Mă îndreptam spre Hardwăr şi Rishikesh, acea fabuloasă regiune himalayană aleasă de veacuri, poate de milenii, de asceții şi contemplativii indieni. Ceea ce putea să pară tragicomic, mă îndreptam spre locurile unde tînjeam de mult să ajung. De aproape un an tot voiam să mă duc la Hardwăr, dar Dasgupta mă îndemna să amîn. Mă sfătuia să învăț întîi tot ce se poate învăța într-o universitate indiană şi, mai ales, de la un savant ca el — şi apoi să petrec cîteva luni într-un *ashram,* încercînd să practic unele tehnici meditative. Şi acum, pe neaşteptate, datorită acelui tragic *malentendu,* pozițiile erau răsturnate: Dasgupta era mai încîntat să mă ştie într-un *ashram* himalayan, cît mai departe de Calcutta.
Am călătorit anevoie de la Delhi la Hardwăr, pentru că era tocmai timpul vacanțelor Pujă, cînd milioane de indieni vizitează locurile sfinte, îndeosebi cele din Himalaya. Gangele, abia scăpat din strîmtoarea munților, se repede învolbu-rat, apoi se potoleşte şi pătrunde senin în Hardwăr. M-am mstalat în *dok-bungaloiv-u* din apropierea gării şi am petrecut ziua colindînd prin oraş, vizitînd templele şi coborînd **cheiu-**nle *ghat-ului.* Cum eram singurul european care se scăldase ceremonial în Gange şi oferise petale de trandafiri zeiței Lakşmî, mă urmăreau pretutindeni o mulțime de curioşi. în aceeaşi zi, cu o trăsurică cu un cal *(tonga),* am fost la Kankhal, la cealaltă extremitate a Hardwărului, ca să vizitez templul înconjurat de plopi uriaşi şi salcîmi, prin care se fugăreau maimuțele. Gangele curgea chiar prin fața templului şi liniştea era adîncă, nefirească.
în zilele următoare, am vizitat alte temple şi biblioteci, şi colegiul Gurukul, important centru de studii Ărya-Samăj, la cîțiva kilometri de oraş. Dar nu pentru asemenea excursii şi vizite venisem la Hardwăr. Am plecat mai departe, spre Ri-shikesh. M-a impresionat templul lui âiva, zidit chiar în acel an, alb, cu poarta albă şi cu un glob de cristal în vîrful săgeții care-şi lua zborul din centrul cupolei. Cu oarecare greutate, am găsit găzduire la *dok-bungalow,* chiar pe malul Gangelui. Rishikesh e de mult paradisul sihastrilor şi contemplativilor. Mai toate clădirile sînt *ashram-uri* sau case de găzduire pentru pelerini. Pe străzi întîlneam necontenit *sadhu,* în robe por-tocalii, asceți naga, cu trupurile goale, unse cu cenuşă, tot felul de *swami,* dar şi grupuri de pelerini, veniți cu familiile să viziteze locurile sfinte şi să-i omagieze pe cei plecați pe drumul renunțării.
A doua zi, am căutat un loc care să-mi priască, dar inima nu mă îndemna să rămîn. Am trecut atunci mai departe, la numai cîțiva kilometri de Rishikesh, dar pe celălalt mal al Gangelui, la Svarga-asJiram, şi, de îndată ce-am pus piciorul, am ştiut că acesta era locul. Gangele curgea repede printre stînci şi jungla se întindea pînă aproape de mal, pădure deasă, plină de maimuțe, de şerpi, de păuni şi pisici sălbatice. Tpamna, tîrziu, cînd vor seca izvoarele în munte, şacalii vor veni pînă la marginile sihăstriei şi din coliba mea le voi auzi urletele. în chiar ziua sosirii, am întîlnit pe *Swami* Shivananda. M-a călăuzit către locuința *mahănt-\i\\i* şi am obținut dreptul să rămîn în *ashram,* cu condiția să mă lepăd de hainele europene şi să îmbrac o robă galbenă sau albă, să umblu în sandale şi să nu mă nutresc decît cu hrană vegetală. Apoi, *mahănt-n* mi-a arătat *kutiar-u* pe care mi-l punea la dispoziție — o colibă măruntă şi solitară, cu prispă de ciment, un pat de lemn şi o lampă cu petrol. A doua zi, mi-am adus bagajele din Ri" shikesh şi m-am instalat. Credeam că voi rămîne cîteva luni-Către Crăciun, mă hotărîsem să rămîn pînă în mai, cînd dru-

mul spre Badnnăth devenea din nou accesibil. Am plecat, tot atît de brusc pe cît venisem, în martie, după aproape şase luni de sihăstrie.
Colibele se aflau la cîteva sute de metri una de alta. De trei ori pe zi, cînd *auzeam* clopotele, plecam cu un vas de alamă şi o cană, să-mi „cerşesc" hrana de la *chetra:* orez, legume fierte, lapte, uneori turte de orez cu miere. Mă deşteptam în zori şi mă duceam să mă scald în Gange, la doar cîțiva metri de *kutiar-ul* meu. La începutul toamnei, jungla era proaspătă si luxuriantă. Aşezată în coapsa colinelor, sihăstria era ferită de arşiță, iar iarna de vîntul înghețat de miazănoapte. Liniştea era neînchipuită. Nu se auzeau decît apele repezi ale Gangelui şi țipetele scurte, guturale ale maimuțelor. Dacă aş fi voit, puteam rămîne toată ziua singur; dar, mai ales la început, îmi plăcea să stau de vorbă cu *Swami* Shivananda sau cu alți sihastri . Notam cît mai multe din aceste convorbiri, şi astfel regăseam gustul pentru filozofie şi sanscrită. Serile, rămîneam cîteva ceasuri pe prispă, ascultînd Gangele, căutîndu-mă, în-cercînd să mă adun, să mă înțeleg.

După cîteva săptămîni, am simțit că încep să mă înseninez, începeam, totodată, să înțeleg sensul întîmplărilor care provocaseră ruptura mea cu Dasgupta. Dacă India „istorică" îmi era interzisă, mi se deschidea acum calea către India „eternă". Mi-am dat seama, de asemenea, că trebuia sâ cunosc pasiunea, drama, suferința, înainte de a renunța la dimensiunea „istorică" a existenței şi a-mi face drum către o dimensiune transistorică, atemporală, paradigmatică, în care tensiunile şi conflictele se anulează de la sine. Mai tîrziu, am înțeles că însăşi drama mea urmase un model tradițional: trebuia ca relațiile mele cu Dasgupta să depăşească faza de candoare şi facilitate şi să cunoască tensiunea şi ciocnirile care caracterizează începuturile raporturilor dintre *guru* şi discipol. Mar-pa, bunăoară, îl persecutase ani de-a rîndul pe discipolul lui favorit, Milarepa. îmi spuneam că mă aflam, acum, în faza de „încercare". Deşi gonit cu brutalitate din Bhowanipore, Dasgupta mă va recunoaşte într-o zi ca pe adevăratul lui discipol — dar asta se va petrece pe alt plan, *in aeternum,* iar nu *in saecu-lutn.* (într-adevăr, asta s-a întîmplat mai tîrziu, după ce publicasem *Yoga* şi revista „Zalmoxis". în primăvara anului 1939, [lr]> drum spre Anglia, Dasgupta mi-a telegrafiat din Roma că [Vre]a să mă vadă, dar, datorită unor împrejurări independente de voința noastră, nu ne-am putut întîlni.)
Ultimele întîmplări din Bhowanipore mi se păreau acum o lungă rătăcire într-un labirint. (De altfel, imaginea labirintului avea să revină de mai multe ori în cursul vieții, de cîte ori mă „deşteptam" dintr-o pasiune care părea a nu face parte din destinul meu.)
Simțeam că nu voi putea ieşi din labirint decît după ce mă voi putea reîntoarce la „centru". Trebuia, cu orice preț, să mă „concentrez", să-mi regăsesc adevăratul meu „centru". Meditațiile şi tehnicile yoghine, pe care le studiasem cu Dasgup-ta în textele clasice şi pe care le aplicam acum sub controlul lui *Swami* Shivananda m-au convins încă o dată că erau rezultatul unei extraordinare cunoaşteri a condiției umane. Numai cineva care cunoscuse cu adevărat pasiunile, ispitele şi distracțiile celui „prins în mrejele existenței" putuse elabora toate celelalte tehnici psihofiziologice care alcătuiesc yoga. Şi tocmai faptul că ajunsesem în Himalaya la capătul puterilor, vlăguit, turmentat, îmi îngăduia acum să mă „stăpînesc" şi să mă „desfac de legături", mai repede decît aş fi putut-o spera dacă m-aş fi aflat într-o „condiție normală". Paradoxul era numai aparent. Verificasem într-adevăr ceea ce îmi plăcea să numesc „optimismul camuflat" al spiritualității indiene, credința că un exces de suferință stîrneşte setea de eliberare, că, în fond, cu cît te simți mai „pierdut", cu atît eşti mai aproape de „mîntuire", adică de eliberare: că situația cu adevărat tragică este cea a „fericitului" şi „mulțumitului de sine". (De aceea, în concepția indiană zeii nu pot cunoaşte libertatea absolută; tocmai pentru că trăiesc o existență beatifică.)
în preajma Crăciunului, eram un om „schimbat". Nu voi încerca să rezum aici etapele acestei transformări lăuntrice. Ceea ce se putea spune despre rezultatele feluritelor exerciții preliminare le-am descris cît am putut în lucrările mele despre yoga. Alte exerciții şi experiențe au fost trecute sub tăcere, pentru că am ținut să rămîn credincios tradiției indiene, care nu acceptă decît comunicarea inițiatică de la *guru* la discipol. De altfel, mă îndoiesc că aş fi fost în stare să descriu cu exactitate, adică într-o proză ştiințifică, anumite experiențe. Singurul mijloc de expresie aproximativ exact ar fi fost un nou limbaj poetic — şi darul acesta nu l-am avut niciodată. Mai tîrziu, în 1939, am încercat să evoc unele experiențe yoghine într-o nuvelă, *Secretul doctorului Honigberber.* Libertatea artistului de a „inventa" mi-a îngăduit să sugerez mai mult şi mai precis decît aş fi izbutit într-o descriere strict ştiințifică.
Swami Shivananda se minuna de rapiditatea cu care îmi însuşisem rudimentele practicii yoga. îmi prevestea o carieră senzațională: voi deveni un al doilea Vivekananda, menit să zguduie Occidentul şi să-l reîntoarcă la izvoarele lui spirituale, pe cale de a fi uitate. Personal, comparația cu Vivekanan-ja nu mă flata. Deşi îl admiram pe Sri Ramakrishna, nu mă simțeam atras de textele suave, moralizante ale lui Vivekananda şi consideram hibridă, neindiană opera de propagandă şi „vulgarizare". Eram hotărît să pătrund cît voi putea mai departe în tainele contemplației indiene, dar, în afară de teza la care începusem să lucrez, îmi făgăduisem să nu mă fac purtătorul nici unui „mesaj" himalayan. De altfel, destinul avea să intervină la timp pentru a face să triumfe dorința mea secretă de a nu mă dedica nici unei „misiuni", nici măcar aceea a „eliberării".
în ianuarie 1931, coliba pustie din vecinătatea *kutiar-u\ui* meu şi-a regăsit stăpînul: un ascet *năga* din sud, care se reîn-torcea după nu ştiu cîte luni de pelerinaj. Deşi se făcuse frig, schivnicul îşi păstra cu rigurozitate nuditatea lui rituală. îşi petrecea o bună parte din zi şi din noapte meditînd, dar, dacă se întîmpla să se afle în fața colibei cînd treceam spre *chetra,* mă saluta ducîndu-şi amîndouă mîinile la frunte şi zîmbind. Ne-am împrietenit repede şi, deşi ne înțelegeam anevoie, în hindi, limbă pe care amîndoi o vorbeam prost, mi-a fost de folos în unele practici. Acum, după mai bine de trei luni pe-trecute în ermitaj, cunoşteam destui schivnici şi învățasem mult din convorbirile cu ei. Regăsisem regimul de pe vremuri. Dormeam doar cîteva ceasuri şi izbuteam să fac multe lucruri fără să obosesc şi

fără să mă plictisesc. în afară de ceasurile consacrate meditației şi exercițiilor yoga, citeam în fiecare zi texte sanscrite, lucram la teză, scriam articole pentru „Cuvântul" şi nopțile continuam *Lumina ce se stinge.*
Uneori, porneam singur spre peşterile din Brahmapuri. Petreceam cîteva zile în coliba unui *swami* pe care îl cunoscusem în prima mea excursie, cînd îl întovărăşisem pe Shivananda. Sihastrul îşi ridicase coliba de trestie de bambus într-o plantație de bananieri, pe care o cultiva cu mare greutate, căci un întreg trib de maimuțe (erau cenuşii, cu fețele albe) se aciuiaseră chiar în arborii din spatele colibei. în fiecare dimineață, *swami* scotea cîteva piei de leopard şi le întindea pe trunchiuri. Cînd vedeau pieile, maimuțele erau cuprinse de
panică şi se refugiau către vîrfurile arborilor, spionîndu-ne printre ramuri. *Swami* mi-a mărturisit o dată că le observă de luni de zile şi se minunează de neistovita lor vitalitate, îndeosebi de capacitățile sexuale ale masculilor. Asta i se părea cu atît mai impresionant cu cît hrana maimuțelor era puțină şi la întîmplare. *Swami* era sigur că această vitalitate extraordinară se datora unor anumite rădăcini, pe care nu le cunoşteau de-cît maimuțele. Se hotărîse atunci să le urmărească, să vadă ce rădăcini şi ce bulbi culeg ele. Spera să descopere într-o zi rădăcina miraculoasă — şi atunci omul va redobîndi exuberanța sexuală a maimuțelor.
Pentru un sihastru indian, curiozitatea aceasta mi se părea extravagantă. Mă duceam să-l văd de cîte ori puteam, pentru că, deşi aparent aplica o metodă „ştiințifică" (observa, aduna şi încerca rădăcinile pe care bănuia că le mănîncă maimuțele) *swami* căuta, în realitate, „planta vieții", „fructul tinereții şi longevității", de care vorbesc atîtea mituri şi legende — şi mă fascina forța cu care se manifesta acest mit arhaic camuflat acum în preocupări ştiințifice. De altfel, nu era singurul exemplu. înainte de a ajunge la coliba de bambus, mă opream la un *brahmăcă'rin* nepalez, care-şi petrecea o parte din timp îngrijind şi culegînd plante medicinale. De mult aflasem de „fructul *rishi-lor",* nişte rădăcini-bulbi cu care se hrănesc pustnicii. *Brahmăcarinul* îmi arătase o întreagă cultură de „frunza lui Brahma", o plantă cu frunze mici şi rotunde, cu gust medicinal, renumită pentru însuşirile ei fortifiante. Planta era cunoscută de mii de ani în farmacopeea *Ayur-veda* şi, de curînd, fusese adoptată de „Bengal Pharmaceutical Works", din Calcutta, pentru tratamentul surmenajului.
Dar mai ales îmi plăcea să vizitez pustnicii din peşterile care se întindeau pe malul Gangelui, de la Brahmapuri la Lashmanjhola. Peşteri mărunte, ascunse între stînci, alcătuite la întîmplare prin rostogolirea malurilor de piatră. Intram cu greutate şi mă aşezam pe nisipul rece al peşterii, aşteptînd să primesc încuviințarea de a pătrunde în interior. O adevărată peşteră de sihastru, pitorească şi încăpătoare, era locuită de un bătrîn *swami* din Malabar. Printre cărțile lui de căpătîi, alături de *Bhagavad-GHă* şi [comentariul lui] âankara [pe marginea ei], avea *Imitația lui Christos,* pe care o considera cea mai adîncă operă a spiritualității creştine după Evanghelii. Rămî-
neam uneori ceasuri întregi de vorbă, şi o dată am petrecut noaptea în firida peşterii.
Nu prea departe, se afla peştera unei bătrîne sihastre. N-am putut afla niciodată cine era şi de unde venise. Era unsă cu cenuşă pe tot corpul, avea cenuşă şi pe craniul ras şi rămînea zi şi noapte în meditație, în aceeaşi poziție yoghină, aşezată pe un strat de cenuşă. Aproape că nu vorbea, dar sim-țeam că ştie că te afli acolo, lîngă ea, mult înainte de a rosti primul cuvînt. Cînd m-a dus la ea, *Swami* Shivandanda m-a privit pătrunzător, apoi a zîmbit. M-am simțit deodată senin, împăcat. Parcă aş fi descoperit pe neaşteptate o certitudine care mi-ar fi putut schimba viața. Am revăzut-o, după multe luni, la începutul primăverii. M-a privit, şi privirile ei au devenit deodată reci, aspre, depărtate. Am ştiut că ghicise că nu mai eram *brahmăcarinul* pe care îl văzuse ea la început şi m-am retras încurcat. Am înțeles că drumul pe care apucasem, deşi exaltat de atîția maeştri spirituali indieni, îi repugna pro-fund. Bătrîna mea cenuşărească desigur nu credea că există alt drum în afară de cel al ascezei şi al rugăciunii, pe care-l alesese ea.
Multă vreme, nimeni nu ştiuse de mine, nici cei din țară, nici doamna Perris. Cîteva săptămîni, trăisem fără nici o veste, de nicăieri. Numai după ce am simțit că-mi vin în fire, i-am scris doamnei Perris, rugînd-o să-mi trimită corespondența la *Svarga-ashram.* într-o zi, factorul a urcat pînă la *kutiar-\i* meu, încărcat cu scrisori şi ziare şi reviste din țară. Aşa am aflat, într-un amurg de octombrie, pe stînca pe care îmi plăcea să mă aşez ca să ascult valurile repezi ale Gangelui, aşa am aflat de recenzia aspră pe care o publicase Nichifor Crainic în „Gândirea" şi de apărarea pe care mi-o luase Mircea Vulcănescu în „Cuvântul". Mircea îşi intitulase articolele *Carie pentru Isabel* şi erau într-adevăr scrisori către mine, povestind furtuna pe care o stîrnise *Isabel* şi explicîndu-mi pentru ce motiv se înşelase N. Crainic, socotind romanul imoral. (Cu amărăciune şi regret, Crainic scrisese: „Atîta

inteligență şi atît talent îngropate sub pămînt" — şi de atunci numele meu n-a mai figurat printre colaboratorii „Gândirii".) Mircea Vulcă-ⁿescu încerca să pătrundă dincolo de camuflajul pe care îl elaborase autorul, descifrînd intențiile secrete ale cărții. Pen-
tru el, *Isabel* era în primul rînd o „carte cu cheie" şi trebuia judecată ca atare. Dintr-o scrisoare a lui Ionel Jianu, am aflat că F. Aderca elogiase romanul în „Adevărul", scriind între altele: „într-o țară de mare cultură, un asemenea debut ar fi adus autorului glorie, notorietate şi avere."
Trimisesem mai de mult lui Ionel Jianu prima parte a *Luminii ce se stinge* şi el îmi sugerase s-o public în foileton la „Cuvântul". A apărut în iarna anului 1931, dar nu cred că a avut cineva răbdarea să citească toate foiletoanele pînă la capăt. Scriam acum partea a Ii-a. Scriam noaptea, la lumina slabă a lămpii cu gaz, într-un stil tot mai „străin", ca şi cum aş fi scris cartea altcuiva. Scriam totuşi, fascinat de „misterul" pe care credeam că mi-l revelez cu cît mă apropiam de final.
Uneori, nopțile, după cîteva ceasuri de migăleală la manuscrisul *Luminii ce se stinge,* simțeam că nu voi putea adormi înainte de a mă reîntoarce la „izvoarele" mele indiene. Traduceam atunci, în cea mai poetică limbă românească pe care o mai puteam mînui, fragmente din *Bhagavad-Gîtâ* sau poeme din ultimul volum al lui Tagore. Dar India era pentru mine şi a rămas de atunci o cultură integrală, în care se articulau curente de gîndire diferite şi adesea antagonice. Mă interesau nu numai tehnicile şi filozofiile prin care spiritul indian spusese cel mai formidabil *Nu!* vieții şi Universului întreg, ci şi creațiile în care distingeam o valorificare pozitivă a realităților cosmice şi vitale. Descoperisem mai demult paradoxala exaltare şi transfigurare a sexualității pe care o elaboraseră teologiile şi tehnicile tantrice. Descopeream acum rădăcinile spirituale ale interesului pentru lumea organică. Numai un savant indian ca Sir Jagadis Bose izbutise să demonstreze ştiințific homologia între regnul vegetal şi cel animal. Nu ştiu în ce măsură implicațiile teoretice ale experiențelor lui Jagadis Bose sînt încă acceptate. Dar, pentru mine, important era faptul că ştiința modernă a înregistrat o asemenea ipoteză a unității funciare a vieții şi că ea a fost formulată de un indian, în conformitate cu tradițiile filozofice ale Indiei (pe care Bose, de altfel, le ignora — ceea ce face şi mai semnificativă opera lui ştiințifică).
Acolo, în *kutiar-Vi* meu din Svarga-as/iram, meditam adesea asupra posibilității de a scrie o istorie a ştiințelor indiene — dar nu în sensul apologetic în care o înțelegeau anumit[1]
savanți indieni, încercînd să arate că şi India a fost capabilă de „observații riguroase şi experiențe obiective ştiințifice", ci arătînd, pur şi simplu, că spiritul indian a aplicat metodele care-i conveneau pentru a descrie, clasa şi explica fenomenele naturale. Am scris atunci, nopțile, în *kutiar-u* meu, un lung studiu despre *Cunoştințele botanice în vechea Indie,* care a apărut în 1931. Plănuisem alte cîteva, dar n-am apucat să redactez, mai tîrziu, decît un scurt text despre „caracterul calitativ al fizicii indiene", rămas inedit, şi capitolele despre metalurgia şi alchimia indiană, publicate în *Alchimia asiatică* (1935).
Pe la sfîrşitul lui octombrie, îl întîlnisem pe Arthur Young, un englez încă tînăr, îmbrăcat în roba portocalie a eremiților. Se întorcea de la Bhadrinath, umblînd anevoie, căci avea tălpile umflnte; uneori, cîțiva pelerini mai voinici îl purtau în cîr-că. Făcuse parte din armata din Mesopotamia şi, după aventuri fără număr — incontrolabile, dacă nu chiar improbabile —, încercase să se sinucidă zvîrlindu-se cu motocicleta în ocean. Fusese salvat şi, din deznădejde şi exasperare, îşi aruncase într-o seară hainele europene într-o baltă, îmbrăcase roba portocalie şi, cerşind din sat în sat, se îndreptase spre Himalaya. Petrecuse cîtva timp în Rishikesh şi Svarga-flsfrram, îşi luase numele de *Swami* Jfiănananda, apoi plecase cu un grup de pelerini spre Badrînăth.
Nu ştiu în ce măsură fusese transformat de disciplina monastică, în orice caz, părea un om împăcat cu viața. Regăsise chiar curiozitatea şi gustul de aventură din prima tinerețe. După numai vreo zece zile de odihnă în Svarga-as/zram mă convinsese să-l întovărăşesc la Peshăwar, ca de acolo să pătrundem în Afganistan prin trecătoarea Khyber. Cum eram îmbrăcați amîndoi ciudat, el în robă portocalie, eu într-una albă, de *brahmăcărin,* şi barba îmi crescuse mare, roşie şi neîngrijită; cum plecarea noastră coincisese cu noi atentate în nordul Indiei, am fost tot timpul suspectați şi urmăriți de poliție, în gara Lahore, am fost chiar arestați şi anchetați, extrem de politicos, de mai mulți polițişti. A trebuit să ne lăsăm paşapoartele la şeful gării şi să ne suim în primul tren către Peshăwar. Din fericire, şeful gării din Peshăwar era înrudit cu d. Perris, aşa că am găzduit la el, scăpînd astfel de vigilența poliției.
Ca să putem trece prin Khyber Pass, trebuia să obținem o permisie specială. [Ruda domnului] Perris a reuşit să ne-o procure şi, după trei zile de la sosirea noastră în Peshăwar, ne-am urcat în trenul către Landi Kotal. în cei patruzeci de kilometri care ne despărțeau de frontieră, am traversat peste treizeci de tuneluri. Dar ce privelişte fantastică, valea aceea strimtă, pustie, dezolată, prin care urcă trenul de la Lalabegh la Landi Kotal; cu pereții de stîncă roşcată, înălțîndu-se vertiginos de-o parte şi de alta. Pe

piscurile zimțuite, se profilau forturile Aii Masjid, Jamrud, Landi Kotal. Dar în Landi Kotal am aflat că frontiera era interzisă chiar celor cu permise speciale. Descurajați, ne-am reîntors în Peshăwar. Optimismul gazdei noastre era însă inepuizabil. Ne-a asigurat că putem pătrunde în Afganistan prin alt punct de frontieră şi, a doua zi, am pornit din nou, de astă dată spre Durgai. Dar nici de data aceasta nu am avut noroc. Două din degetele lui Arthur Young, aproape degerate pe drumul Badrînăthului, se infectaseră. A fost pansat de un sanitar într-o mică gară şi iar ne-am întors la Peshăwar. Eu am plecat spre Rishikesh, oprindu-mă la Lahore ca să-mi iau paşaportul, iar Young s-a dus să-şi vadă un prieten, Father Brown, în Rurki.

în preajma Crăciunului, sosise în *Svarga-ashram* o violoncelistă din Johannesburg. *Swami* Shivananda a luat-o sub protecția lui şi, spre mirarea tuturor, i s-a îngăduit să locuiască în casa pe care şi-o clădise o *maharani,* chiar pe malul Gangelui. Jenny părăsise pentru totdeauna Johannesburgul şi muzica, pentru a căuta -„absolutul" în India. îmbrăcase o *sari* simplă, albă şi medita pe terasă sau îl asculta pe Shivananda expli-cîndu-i rudimentele filozofiei Vendănta. O indiană bătrînă din Hardwăr îi împrumutase un patefon şi cîteva plăci. Uneori, serile, *Swami* Shivananda şi cu mine veneam să ascultăm *Simfonia neterminată* sau *fupiter,* şi Jenny ne oferea o ceaşcă de cacao.

Aveam atîtea lucruri de făcut, încît o vedeam destul de rar. Lunile de iarnă au trecut repede. Rămîneam aproape tot timpul închis în *kutiar-u* meu, lucrînd — iar nopțile scriam ultimele capitole din *Lumina ce se stinge.* Aşteptam primăvara ca să pot pleca spre Badrînăth. Şi, pe nesimțite, m-am trezit, fără să vreau, implicat într-o nouă dramă. Fiind singurul european tînăr din tot *ashram-u\,* Jenny se îndrăgostise de mine. Cînd am înțeles asta, i-am mărturisit că ultimul lucru la care

rn-aş gîndi, mai ales într-o sihăstrie himalayană, ar fi o aventură amoroasă.

Credeam că rămăsesem bine înțeleşi, dar destinul hotărîse altfel. *Swami* Shivananda plecase la Benares şi Jenny m-a rugat să continuu eu lecțiile despre Vedănta. I-am răspuns că n-o pot face; pe de o parte, n-aveam timp; pe de altă parte, Vedănta nu mă pasiona. I-am explicat de ce. I-am vorbit despre Sămkhya-yoga, despre teza mea, despre tantrism, adăugind că yoga tantrică mă interesează îndeosebi, dar fără să intru în amănunte. Venită în India să caute „absolutul", Jenny nu s-a lăsat abătută de rezerva şi indiferența mea. Discret, dar cu multă dibăcie, reuşea să mă antreneze în discuții din care afla întotdeauna ceva mai mult despre ritualurile tantrice. Continua să mă invite la ceaşca de cacao pe terasă şi, deşi refuzam de cîte ori puteam, tot acceptam să mă duc s-o văd o dată, de două ori pe săptămînă.

O dată, i-am făgăduit că vin, şi am uitat. Pe seară, am auzit bătăi timide în uşa *kutiar-ului* meu. îmbujorată, stînjenită, cu lacrimile în ochi, Jenny mi-a mărturisit că mă aşteptase toată după-amiaza, iar în cele din urmă izbucnise în plîns, văzîn-du-se umilită şi disprețuită. M-am scuzat cît am putut, dar, pentru că o vedeam atît de abătută, i-am spus că voi veni, mai tîrziu, să ascultăm împreună *Peer Gynt.*

Am înțeles, mai tîrziu, cum un amănunt oarecare, o întîm-plare fără nici o semnificație aparentă, îți poate schimba radical viața, împingîndu-te pe un drum care, doar cu puține ceasuri mai înainte, ți se părea indiferent sau improbabil. Viața mea în India ar fi fost alta dacă, în acea seară de februarie, nu m-aş fi dus s-o văd pe Jenny. De cum am intrat, am simțit că se *schimbase* ceva — în văzduhul camerei vaste şi albe, cu ferestrele spre Gange, în chipul şi purtarea lui Jenny. Nu era numai faptul că pentru întîia oară îşi fardase buzele şi îmbrăcase o *sari* de mătase transparentă. Era mai ales presentimentul că mă aştepta o încercare grea şi că această încercare e de ordin „inițiatic", adică de ea depinde o împlinire ulterioară sau un lamentabil eşec. în ceasul care trecuse de cînd o descoperisem plînsă şi umilită, la uşa *kutiar-ului* meu, Jenny se transformase total. Prin ce miracol regăsise misterul propriului ei corp şi dobîndise gravitatea aproape rituală a vocii, lumina secretă a privirilor — n-am înțeles niciodată. Dar de această Jenny nu-mi mai era milă. Aproape că mi-era frică. în

locul blondei, timidei îndrăgostite care mă plictisea şi mă încurca, apăruse o ființă a cărei simplă prezență provoca o confruntare cu mine însumi. Simțeam că, orice drum aş fi ales, nu voi mai putea reintegra seninătatea şi plenitudinea pe care le cucerisem cu atîtea eforturi în ultimele cinci luni. Dacă m-aş fi retras îndată în *kutiar-ul* meu, mi-aş fi spus că mi-a fost frică de prima ispită reală care-mi ieşise în cale, şi m-aş fi simțit umilit pentru tot restul vieții. Dacă aş fi acceptat ceea ce mi se părea inevitabil, şederea mea în *ashram* ar fi devenit ridicolă şi umilitoare.

Ca de atîtea alte ori în viață, soluția se afla între cele două alternative. într-adevăr, cînd, după ce-mi

adusese ceaşca de cacao, Jenny m-a întrebat dacă am văzut vreodată o *năyîkă* în carne şi oase, am înțeles. Sensul atmosferei rituale care mă tulburase de cum intrasem în odaie acesta era: fără să-mi dau seama, Jenny întrupase o *năyîkă,* partenera consacrată în anumite ceremoniale tantrice. I-am răspuns că, nefiind inițiat, n-am putut vedea o *năyikă* în nuditatea ei rituală. „Am putea să ne inițiem împreună?" m-a întrebat Jenny. „E imposibil, fără un*guru",* i-am răspuns. „Am putea să-l căutăm, a stăruit Jenny. Iar pînă arunci..."
Ştiam ce vrea să spună. Pînă ce vom găsi un *guru* (dar eu ştiam mai dinainte că nu-l vom găsi în acest *ashram),* am putea încerca ritualele preliminare, de care-i vorbisem odată. Dar şi asemenea rituale preliminare implicau o seamă de riscuri. îmi era totuşi peste putință să nu le înfrunt.
De-atunci, veneam tîrziu, după miezul nopții, şi mă reîn-torceam în *kutiar-u* meu un ceas înainte de zori. Izbutisem să-mi păstrez luciditatea şi stăpînirea de sine nu numai în „ritualele preliminare", ci şi în tot ce-a urmat. Jenny era uluită, iar eu simțeam că sînt pe cale să devin un alt om. Dormeam uneori numai două-trei ceasuri şi nu eram obosit. Lucram tot timpul şi lucram mai bine ca niciodată. Am înțeles atunci temeiul acelei orgolioase beatitudini pe care o proclamă unii asceți, meşteri în Hațha-yoga. Am înțeles şi cauza pentru care anumiți yoghini se socotesc asemenea zeilor, dacă nu chiar superiori lor, şi vorbesc despre transmutarea şi chiar nemurirea trupului.
în martie, întorcîndu-mă o dată în zori, l-am găsit pe vecinul meu *năga* aşteptîndu-mă pe prispă. „Ştiu de unde vii < ii-a spus el îndată ce-am intrat împreună în *kutiar.* „Crezi că

te poți compara cu Maha Bhairava. Dar ai destulă *vtrya* (energie) ca să înaintezi pe drumul acesta? Oamenii din ziua de astăzi sînt impuri şi slăbănogi. Foarte curînd ai să simți o fierbințeală puternică în creştetul capului. Să ştii atunci că nu mai ai mult. Mai bine, opreşte-te înainte..."
Vorbise cît putuse mai clar, utilizînd propoziții întregi în sanscrită, ca să-l pot înțelege. îl înțelesesem. „Dar dacă voi găsi un *guru?"* l-am întrebat. „Ai avut deja un *guru",* mi-a spus zîmbind. Apoi, m-a salutat ducîndu-şi palmele la frunte şi s-a retras în coliba lui.
Nu m-am mai culcat. Am rămas cîteva ceasuri nemişcat, lîngă perete, acolo unde învățasem primele poziții yoghice şi mă deprinsesem să-mi ritmez respirația, concentrîndu-mă asupra unui singur obiect mental. încet, încet, am început să înțeleg. Pentru a doua oară în mai puțin de un an, mă lăsasem păcălit de propria mea imaginație; în termeni indieni, de nălucirile urzite de *măyfi.* înțelesesem greşit afecțiunea pe care mi-o arătase familia Dasgupta şi mă lăsasem orbit de o pasiune pe care, dacă mi-aş fi păstrat luciditatea, aş fi putut-o evita. Tocmai acum, cînd mi se părea că mă „deşteptasem", căzusem pradă celei dintîi ispite magice pe care neodihnita *tnăyă* mi-o scosese în cale. într-adevăr, n-o iubeam pe Jenny şi nici măcar nu eram atras trupeşte de ea. Şi totuşi, acceptasem să-i cunosc corpul în chip „magic", adică lucid şi detaşat, aşa cum numai un „inițiat" îşi poate îngădui s-o facă — şi eu ştiam bine că nu există inițiere fără *guru.* Mă lăsasem antrenat într-un „joc magic" fără sens şi, aşa cum mi-o anunțase *năga,* extrem de primejdios.
De data aceasta, o fată tînără întrupase o taină pe care nu ştiusem s-o descifrez. Şi, încă o dată, ignoranța sau nepriceperea mea îmi închisese încă un drum către „India", cu care voiam să mă identific. Ratasem „adoptarea" mea de către Dasgupta, şi deci India „istorică". Iar acum, în urmă, îndată du-pă plecarea lui *Swami* Shivananda, pierdusem şi şansa de a mă integra Indiei „eterne", transistorice. Nu mai aveam dreptul să rămîn în acest *ashram.* Va trebui să iau totul de la început, mai tîrziu, în alt *ashram.* Dar, deocamdată, trebuia să Plec, şi imediat.
Nu puteam şti atunci că eterna *măyă,* în oarba ei înțelepciune, provocase şi acest al doilea *malentendu* ca să mă ajute ˢâ-mi găsesc propriul meu destin. Nici viața de „bengalez
adoptat", nici cea de sihastru himalayan nu mi-ar fi îngăduit să-mi împlinesc virtualitățile cu care venisem pe lume. Mai curînd sau mai tîrziu, m-aş fi trezit din „existența mea indiană" — istorică sau transistorică — şi mi-ar fi venit greu să mă reîntorc, pentru că n-aş mai fi avut 23 de ani. Ceea ce în-cercasem eu să fac, şi anume să renunț la ereditatea mea occidentală şi să-mi caut o „casă" sau o „lume" într-un univers spiritual exotic, echivala, într-un anumit fel, cu renunțarea înainte de vreme la toate posibilitățile mele de creație. N-aş fi putut fi creator decît rămînînd în lumea mea, care era în pri-mul rînd lumea limbii şi culturii româneşti. Şi n-aş fi avut dreptul să renunț la această lume decît după ce mi-aş fi făcut datoria față de ea, adică după ce-aş fi istovit posibilitățile mele creatoare. Aş fi avut dreptul să mă retrag definitiv în Himalaya la capătul activității mele culturale, iar nu la începutul ei. A crede că, la .23 de ani, aş fi putut sacrifica istoria şi cultura pentru „absolut" era încă o dovadă că nu

înțelesesem India. Vocația mea era cultura, nu sfințenia. Ar fi trebuit să știu că nu ai dreptul să „arzi etapele" şi să renunți la creativitatea culturală decît în cazul unei vocații speciale — pe care nu o aveam... Dar, evident, toate acestea le-am înțeles mai tîrziu.
Calm, înseninat, m-am dus s-o vestesc pe Jenny de hotărî-rea pe care o luasem. A împietrit — apoi a izbucnit în plîns. Am trecut pe la *mahănti,* i-am mulțumit de găzduire şi, îm-brăcînd pentru prima dată hainele europene după aproape şase luni, am plecat la Hardwăr şi m-am suit în primul tren spre Delhi. A treia zi de dimineață, eram la Calcutta. Am provocat o adevărată senzație în 82 Ripon Street, ars de soare şi cu barba scurtă, roşie, care-mi dădea aerul unui student din piesele lui Leonid Andreev.
*
Pe vapor, mă duceam adesea, serile, după cină, să-l întîl-nesc pe Tucci. Fusese ales de curînd membru al Academiei Italiene. Asta-i îngăduia să călătorească gratuit la clasa I, pe toate vapoarele italiene. Se întorcea la Roma după aproape şase ani, cu o imensă colecție de manuscrise, obiecte de artă şi cărți rare. Dar deja se gîndea la noile expediții în Tibet, p[e] care avea să le întreprindă în anii următori cu sprijinul gU" vernului italian.
Ne plimbam pe punte şi Tucci îmi vorbea de Institutul Oriental pe care-l plănuia. Nu va fi o simplă instituție academică, ci în primul rînd un şantier în care vor putea lucra tineri savanți asiatici; şi nu numai istorie antică şi arheologie, ci şi probleme de cultură şi istorie contemporană. Trebuie să scoatem Asia din muzee şi biblioteci, acolo unde o înfundaseră orientaliştii secolului trecut. Asia constituie un complex de civilizații *vii.*
Cît de bine îl înțelegeam şi cu cît entuziasm îi dădeam dreptate! Tucci justifica şi valida, cu prodigioasa lui experiență şi autoritate, concluziile la care ajunsesem şi eu, mai ales în timpul din urmă, în cele nouă luni care se scurseseră de la întoarcerea din Himalaya. Simțeam încă de pe atunci că această perioadă se deosebea de celelalte faze ale vieții mele în India. Legasem alte prietenii, frecventam alte medii, eram solicitat de alte probleme. După lecțiile pe care le primisem în Bho-wanipore şi *Svarga-ashram,* mă îndreptasem instinctiv spre alte izvoare ale acestei inepuizabile Indii. De data aceasta, nu mai încercam să devin un altul, imitînd un model indian, ci mă lăsasem atras de misterul atîtor aspecte obscure sau neglijate ale culturii indiene.
îndată după întoarcere, m-am cufundat cu totul în lucru. Diminețile le petreceam Ia „Imperial Library", după-amiezele la „Biblioteca Societății Asiatice", iar nopțile lucram pînă tîrziu în camera mea, pregătind partea a IÎ-a, comparativă, din teză. Cu un an mai înainte, desprinsesem două capitole, de-spre filozofia Sămkhya şi despre psihologia yoga, şi i le trimi-sesem lui Rădulescu-Motru, care le publicase în „Revista de filozofie". Scrisesem şi două articole pentru „Ricerche Reli-giose", revista lui Ernesto Buonaiuti. Cu Buonaiuti, ca şi cu atîția alți savanți italieni, rămăsesem în corespondență. Con-tinua să-mi trimită toate publicațiile lui şi, de cîte ori — mai ales, în primul an al vieții la Calcutta — trecusem prin crize de melancolie, îi scriam lui. îmi răspundea întotdeauna cu aceeaşi promptitudine şi căldură pe care i le cunoşteam de atîția ani.
Acum, în primăvara anului 1931, încercînd să redactez o istorie comparată a tehnicilor yoghine, mi-am dat seama că sanscrita, pali şi bengaleza nu-mi erau de-ajuns. Trebuia să cunosc cel puțin tibetana, dacă nu şi chineza, şi măcar rudimentele cîtorva limbi dravidiene şi sud-est asiatice. Voiam să integrez analiza pe care o întreprinsesem, a tehnicilor meditative, în istoria totală a culturii indiene şi, dacă se poate, a Asiei Orientale. M-am apucat să învăț tibetana, încurajat de Van Manen, bibliotecarul „Societății Asiatice", care-mi împrumutase manualele şi dicționarul de care aveam nevoie şi se oferise să mă ajute. Credeam că nu-mi va fi greu. Dar după numai cîteva săptămîni, am înțeles că, dacă nu aplic sistemul cu care învățasem sanscrita, adică lucrînd zi şi noapte numai la tibetana, nu voi putea progresa destul de repede. Dar, acum, pasionat de atîtea descoperiri pe care le făceam, mai ales în etnologia indiană şi sud-est asiatică, îmi era imposibil să mă concentrez exclusiv asupra tibetanei.
în plus, pe neaşteptate, s-au ivit noi dificultăți. Doamna Perris mi-a telefonat într-o dimineață la „Imperial Library" că cineva vrea să-mi vorbească. Era Jenny. Renunțase la sihăstria din *Svarga-ashram* şi venise să mă vadă. Mai grav: se instalase în pensiunea din Ripon Street. A rămas vreo două săptămîni, în care timp am lucrat pe apucate. I-am mărturisit foarte sincer că tot ce se întîmplase aparținea trecutului. Dar Jenny spera încă. într-o zi, mi-a declarat că, nereuşind să găsească „absolutul", se va face cocotă. Şi-a îmbrăcat rochia cea mai elegantă, s-a fardat şi s-a dus să bea un cocteil în cel mai luxos local din Calcutta. S-a întors după un ceas, dezamăgită şi descumpănită. S-a consolat ieşind seri de-a rîndul cu grupul din pensiune — cinematografe, „China Town", baruri. în

cele din urmă, s-a hotărît să mai încerce o dată. A plecat la Pondicherry, la *ashram-u* lui Aurobindo Goshe. După o săp-tămînă, mi-a scris că e fericită, că „La Mere" i-a redat curajul de a căuta „absolutul", că şi-a dăruit puţinul pe care-l avea acestui *ashram* în care se hotărîse să rămînă pentru tot restul vieţii. îmi ura să-mi găsesc şi eu, cît mai curînd, „adevăratul meu drum". De atunci, n-am mai auzit nimic de ea.
După plecarea lui Jenny, m-am aşezat şi mai furios pe muncă. Am întrerupt studiul tibetanei şi m-am concentrat asupra etnografiei Asiei Orientale. Cum eram hotărît să mai rămîn încă vreo doi-trei ani în India, îmi făgăduisem să mă întorc la tibetana după ce mă voi familiariza cu civilizaţiile populare indiene şi sud-est asiatice. O excursie spre Sahib-ganj, unde trăisem o săptămînă printre Santali; plimbările pe care le făceam în satele din jurul Calcuttei îmi aţîţaseră şi mai mult interesul pentru populaţiile aborigene preariene.
j^i se părea că încep să înţeleg elementele de unitate ale tuturor civilizaţiilor ţărăneşti, care se întindeau din China şi ₛud-estul Asiei pînă la Mediterana şi Portugalia. Regăseam pretutindeni ceea ce am numit mai tîrziu „religiozitatea cosmică", adică rolul capital al simbolului şi al icoanei, respectul religios al pămîntului şi al vieţii, credinţa că sacrul se manifestă direct prin misterul fecundităţii şi reînnoirii cosmice, iar nu prin evenimentele istorice. Evident, civilizaţiile ţărăneşti europene fuseseră transfigurate de creştinism, dar creştinismul răsăritean şi mediteranean era în acelaşi timp şi o „liturghie cosmică". întruparea, moartea şi învierea lui Christos sanctificaseră într-un anumit sens Natura. Lumea era din nou „bună", aşa cum fusese înainte de păcat. în ceea ce priveşte populaţiile ţărăneşti din India, pentru ele lumea nu era o „iluzie" şi viaţa nu se reducea la un lanţ de suferinţe, aşa cum le prezentau filozofiile şi ascezele post-Upanişadice. Lumea, viaţa, bucuria erau creaţii divine, şi „păcatul" — adică „ignoranţa" — nu consta în acceptarea lor ca atare, ci în credinţa că Lumea şi viaţa reprezintă realitatea ultimă.
Indirect, înţelegerea spiritualităţii indiene aborigene m-a ajutat, mai tîrziu, să înţeleg structura culturii româneşti. Recunoşteam tot mai mult importanţa elementului autohton, prearian, în constituirea hinduismului. Cele mai specifice caracteristici ale religiozităţii indiene — în primul rînd, cultul şi devoţiunea mistică faţă de zeiţele fertilităţii — erau aportul populaţiilor aborigene sau rezultaseră dintr-o sinteză între spiritualitatea autohtonă şi cea a indoarienilor. Aveam să înţeleg curînd că aceeaşi sinteză avusese loc şi în istoria culturii româneşti. Dacii — „fondul autohton" de care vorbea Blaga, după Pârvan şi Hasdeu — împliniseră în cultura românească rolul prearienilor în cultura indiană. Cu deosebirea că, în timp ce în India aceste straturi preariene şi expresiile lor culturale erau încă observabile, aportul dacilor nu putea fi decît incomplet şi aproximativ reconstituit. Fără îndoială însă că, printre elementele de unitate ale civilizaţiilor ţărăneşti din sud-estul Europei, cel mai important era substratul tracic. Peste acest substrat, se adăugaseră în cursul vremilor influenţele culturale ale Greciei, ale Romei imperiale, ale Bizanţului şi mai ales ale creştinismului. Or, dacă, aşa cum m-am convins tot mai mult, mai tîrziu, tradiţiile populare româneşti păstrau o parte din moştenirea traco-getică, mi se părea că problema isto-
riei şi filozofiei culturii româneşti trebuie dezbătută pe un alt plan. în primul rînd, creaţiile populare româneşti se articulau într-o perspectivă mult mai vastă, căci ele nu erau numai „româneşti"; mai precis, dimensiunile lor nu erau „provinciale", nu se limitau la frontierele neamului românesc. Un anumit tip de civilizaţie, adică un mod specific de a exista în lume, era ilustrat atît de cultura populară românească, cît şi de celelalte culturi din sud-estul Europei, cu toate diversificările şi variaţiile lor (care caracterizează, de altfel, geniul creaţiilor populare pretutindeni în lume).
în al doilea rînd, recunoaşterea validităţii, autenticităţii şi universalităţii acestui mod de a exista şi a fi creator în lume îngăduia elitelor româneşti contemporane să înţeleagă şi alte expresii ale aceluiaşi mod de a fi, în special valorile culturilor populare indiene. De aceea, prin 1937, după ce publicasem *Yoga* şi diferite alte studii despre civilizaţiile preariene, m-au surprins anumite articole din presa de dreapta, în care eram dojenit sau ironizat pentru preocupările mele „exotice". Mi se părea că, prezentînd aportul elementelor preariene în cultura indiană sau comentînd simbolismul templului Barabudur, eram mai aproape de universul spiritual al ţăranului român şi contribuiam mai temeinic la înţelegerea acestui univers decît, bunăoară, traducînd pe Kant — aşa cum făcea pe atunci unul din tinerii teoreticieni de dreapta.
Mai era încă ceva care mă făcea să simt urgenţa înţelegerii spiritualităţii indiene şi în general a culturilor asiatice. Ştiam că independenţa Indiei e iminentă şi că foarte curînd Asia întreagă va reintra în istorie. Pe de altă parte, într-un viitor nu prea depărtat, o seamă de populaţii arhaice îşi vor face loc

pe scena politicii mondiale. Mi se părea că noi, românii, am putea împlini un anumit rol în apropierea şi dialogul între cele două sau trei lumi: Occidentul, Asia şi civilizaţiile de tip popular arhaic. Mi se părea inutil să repetăm anumite clişee sau descoperiri occidentale — dar de asemenea mi se părea steril şi primejdios să ne fixăm într-un „tradiţionalism" desuet. Tocmai rădăcinile ţărăneşti ale unei bune părţi din cultura românească ne silea să depăşim naţionalismul şi provincialismul cultural şi să tindem către „universalism". Elementele de unitate ale culturilor populare indiene, mediteraneene şi balcanice îmi dovedeau că *aici* există acel univers organic, rezultatul unei istorii comune (istoria civilizaţiilor ţărăneşti), iar nu

construit în chip abstract. Noi, cei din Răsăritul Europei, am fi putut sluji de punte între Occident şi Asia. Asta, evident, în ipoteza că Rusia sovietică nu va deveni o putere mondială. O bună parte din activitatea mea din România dintre 1932 şi 1940 îşi găseşte punctul de plecare în aceste instituţii şi observaţii din primăvara şi vara anului 1931.
Mă împrietenisem cu Van Manen, care îmi împrumuta publicaţii rare din prodigioasa lui bibliotecă tibetană, şi cu Lucian Bogdanov, orientalist rus, stabilit în Calcutta, după ce petrecuse patru ani în Afganistan. Pe cît de mult iubea Van Manen India, pe atît o ura Bogdanov. Nu suporta decît India islamică şi nu se putuse apropia niciodată de cultura şi arta indiană (în care, de altfel, nu vedea decît „idolatrie"). Ar fi dat orice ca să poată părăsi India — unde trăia anevoie, din slujba pe care o avea la Consulatul Francez din Calcutta şi din traducerile pe care le făcea pentru „Cama Oriental Institute", îi vorbisem o dată de posibilitatea de a veni la Bucureşti, ca profesor de limbi orientale la Universitate, şi asta îi redeşteptase speranţele. I-am scris amîndoi lui Nicolae Iorga, dar n-am primit nici un răspuns.
în biblioteca „Societăţii Asiatice" întîlneam tot felul de savanţi. Aşa i-am întîlnit pe tibetanistul Jacques Bacot şi pe sexo-logul Maurizius Hirschfeld, care se întorcea din Japonia cu o prodigioasă colecţie de pietre falice, şi cu un tînăr asistent japonez posedat de ideea că într-o zi patria lui va deveni celebră pentru creaţiile şi perfecţiunile ei erotice. Van Manen mă invita uneori la el acasă. îi plăcea să discute cu bucătarul lui în tibetană, în timp ce invitaţii se trudeau să ghicească ce nou fel de mîncare himalayană îi aşteaptă. Prin Bogdanov, cunoscusem un ataşat de legaţie francez, care petrecuse doi ani la Bucureşti. Andre venea uneori în Ripon Street, invita fetele la ceai la „Firpo's", îi făcea curte lui Norinne. Pe atunci, Norinne era logodită cu un tînăr anglo-indian, Ernest Mann, care lucra la o plantaţie de iută din East Bengal. De cîte ori venea la Calcutta, Ernest invita familia Perris la restaurant, apoi se ducea să danseze cu Norinne. într-o noapte, am auzit voci în hol, un ţipăt şi, ducîndu-mă să văd ce se întîmplă, doamna Perris mi-a strigat: „S-a înecat Ernest!..." Fratele şi cumnatul lui veniseră să-i aducă vestea. Primiseră o telegramă de la managerul firmei unde lucra Ernest. Fusese la vînătoare de crocodili pe un braţ al fluviului, barca se răsturnase şi, neştiind să înoa-
te, Emest se înecase. Celălalt frate, Cyril, plecase chiar în noaptea aceea să încerce să-i găsească trupul sau ce mai rămăsese din el într-o regiune infestată de crocodili.
Doamna Perris primise o lovitură ale cărei urme i s-au citit multă vreme pe figură. Emest Mann era, într-adevăr, o partidă neaşteptată pentru Norinne: 600 de rupii pe lună, *bun-galow* la plantaţia de iută şi casă la Calcutta. Norinne s-a consolat totuşi repede. Accepta tot atît de repede invitaţiile în oraş; iar, după puţin timp, a găsit un post la un bogătaş parsi, care-i îngăduia să scape de sub vigilenţa maternă. Luam şi nu luam parte la toate aceste evenimente care pasionau pensionarii din Ripon Street. în afară de lucrul meu, trăiam fără program. Nu-mi impuneam nimic; nu mă mai sileam să devin cineva sau să fac ceva. învăţasem să-mi accept viaţa aşa cum se desfăşura ea la Calcutta: uneori înaltă, pură, silindu-mă parcă să ard la alb, alteori mediocră, fadă, banală, dar nu mai puţin misterioasă. învăţasem de asemenea să nu mă mai las exaltat sau deprimat de întîlnirile sau legăturile în care eram antrenat, adesea fără voia mea. O anumită indiferenţă faţă de evenimentele care ar fi putut părea că-mi alcătuiesc biografia începea de pe atunci să-şi facă drum în suflet. Nu era propriu-zis o indiferenţă faţă de viaţă, sub toate aspectele ei, dar nu mai luam în serios ce mi se întîmpla, sau nu mi se întîmpla. începeam să presimt că dimensiunile adînci ale existenţei sînt inaccesibile eroziunii sau exaltării pe care o provoacă evenimentele. Simţeam că, dacă izbutesc să mă situez într-o asemenea dimensiune, devin într-un anumit fel „invulnerabil". Adică, orice mi s-ar întîmpla, voi continua să rămîn eu însumi şi, ca atare, voi fi liber să-mi împlinesc destinul.
Trecuse epoca de arşiţă, începuse musonul şi, deşi era încă destul de cald, nu mă hotărâm să plec.

Plănuisem să mă duc la Almora, apoi să trec în Kaşmir, pentru cinci-şase luni, dar nu voiam să plec înainte de a aduna cît mai mult material pentru capitolele comparative din teză. Voiam să profit de documentaţia pe care o aveam la îndemînă în cele două mari biblioteci, înainte de a mă retrage din nou în Himalaya.
Apoi, brusc, pe la mijlocul lui iunie, am simţit ca trebuie să scriu un roman. îl numisem la început *Victorii,* apoi *Petru şi Pavel.* Se deosebea de tot ce scrisesem pînă atunci; nu mai era autobiografic, ca *Romanul adolescentului miop* sau *Gaude-*
urnus, nici nu mai era scris la persoana I, ca *Isabel,* dar nu era „ici un roman „fantastic" ca *Lumina ce se stinge.* Acţiunea se petrecea la Bucureşti, imediat după război. Aparent, era istoria unei familii: Francisc Anicet şi cei doi băieţi ai lui, Petru şi pavel. în realitate, voiam să scriu istoria a două generaţii — generaţia războiului şi cea care urmase, „generaţia tînără", pe care o exaltasem cu trei-patru ani mai înainte în articolele mele din „Cuvântul". Cînd l-am început, nu „văzusem" limpede decît primele capitole: tinereţea lui Francisc, nerăbdarea cu care aşteptase războiul, moşia pe care şi-o pierde după reforma agrară, decadenţa şi sărăcia familiei Anicet şi copilăria şi adolescenţa celor doi băieţi, pe care-i presimţisem deosebiţi şi totuşi complementari. Titlul *Victorii* putea fi înţeles fie ca o ironie, fie în chip simbolic — pentru că romanul consta într-o serie de „căderi" şi „înfrîngeri", în primul rînd dezagregarea averii lui Francisc Anicet şi decăderea lui socială, ajuns din mare moşier simplu funcţionar în Banca unui fost coleg de şcoală.
Am scris cu furie, zi şi noapte, şi după trei zile umplusem o sută de pagini. L-am întrerupt ca să-l reiau o săptămînă mai tîrziu, într-un ritm mai domol, scriind numai nopţile, şi nu mai mult de două-trei ore. Dar foarte curînd am simţit că subiectul îmi scăpase din mînă, că romanul ameninţa să devină o sociologie a „generaţiilor", şi atunci l-am întrerupt definitiv. Am distrus o bună parte din manuscris, salvînd doar vreo 50-60 de pagini, pe care le-am utilizat mai tîrziu în *întoarcerea din Rai.*
Asta se întîmpla la sfîrşitul lui iulie. în august, am făcut cîteva excursii în Delta Gangelui, oprindu-mă de cîte ori puteam la Puri. în septembrie, un tînăr indian, pe care-l cunoscusem la „Societatea Asiatică", m-a condus într-o zi la locuinţa maestrului lui spiritual, în Howrah, o suburbie a Calcuttei. *Guru* era un bărbat încă tînăr, vorbind perfect englezeşte, şi m-a cucerit de la început prin luciditatea şi originalitatea lui. Aproape fără să-i mărturisesc, ghicise încercările prin care trecusem. Nu ştiu în ce măsură ghicise conţinutul concret al aventurilor mele, dar îşi dăduse seama de natura şi consecinţele lor. Descoperise şi evaluase fără greş experienţa pe care o aveam despre tehnicile meditaţiei şi, încă de la a doua întîlni-re, m-a ajutat să recuperez tot ce socotea că mi-ar putea fi util din învăţătura mea himalayană. Era într-adevăr paradoxal:

găsisem acolo, în Howrah, la doar cîţiva kilometri de Ripon Street, acel *guru* pe care-l căutasem în Himalaya. Nu că le-ar fi fost „superior" lui *Swami* Shivananda şi celorlalţi sihastri din Svarga-fls/irflm şi Lashmanjhola, de la care învăţasem atît, dar era „maestrul spiritual" de care aveam nevoie, care mă putea ajuta mai bine şi mai mult decît toţi ceilalţi.
Mă duceam să-l văd cu regularitate, în fiecare săptămînă, şi rămîneam cîteva ceasuri, ascultîndu-l. Era căsătorit, avea copii şi zilnic veneau să-l vadă zeci de oameni, şi nu numai din Calcutta. Veneau pentru *darshan:* doar să-l privească, să-l atingă, căci, după credinţa indiană, era suficient să contempli pentru a te înălţa şi purifica spiritualiceşte. *Guru* nu accepta decît foarte puţini discipoli şi avusesem norocul să fiu ales de la întîia întîlnire, cînd, după scurta introducere pe care i-o făcuse tovarăşul meu, m-a rugat să intru în casă şi am început să stăm de vorbă.
Amînasem iar plecarea la Almora. Credeam că amînasem doar pentru două-trei luni, cînd, într-o duminică, am primit scrisoarea tatei. Trebuia să mă întorc cît de repede, pentru serviciul militar. Vestea a căzut ca un trăsnet. Prima mea reacţie a fost să-i răspund că sînt bolnav şi că nu mă pot întoarce. Mă gîndeam că aş putea obţine un certificat medical de la un doctor cu care mă împrietenisem. Dar, după cîteva zile de reflecţie şi discuţii cu prietenii, am hotărît că cel mai bun lucru ar fi să mă întorc acum şi să revin după ce-mi voi fi îndeplinit serviciul militar şi-mi voi fi terminat teza. în maximum doi ani, aş fi putut reveni în India cu doctoratul luat şi liber să rămîn cît îmi va plăcea. Chiar dacă n-aş fi obţinut a doua oară bursa guvernului român, nu mi-ar fi fost greu să găsesc o subvenţie în India. în orice caz, ştiam că într-un *ashram* din Himalaya aproape că nu aveam nevoie de bani.
Aşa că am scris că mă întorc, dar fără să precizez data. Ultimele trei luni petrecute la Calcutta mi-au rămas în amintire ca un răstimp fabulos. Parcă aş fi presimţit că nu aveam să mă mai reîntorc, căci nu-

mi găseam locul. Cînd nu eram la Puri sau la Chittagong, petreceam ceasuri de-a rîndul la Muzeul de Antichități Indiene sau colindam satele din jurul Cal-cuttei, mă duceam la Belur Math, la Chandernagore, ajungeam pînă la Uttapara, invitat de un *zemindar* care avea o splendidă colecție de romane englezeşti în ediții princeps. Profitam de fiecare ceas. Răscoleam rafturile bibliotecii „Societății Asia-
tice" într-un efort disperat de a-mi completa documentarea. Uneori, nopțile, plecam să mă plimb prin cartierele de care se legau primele amintiri; mă îndreptam spre Bhowanipore, dar nu îndrăzneam să mă apropii prea mult, îl ocoleam, ascultîn-du-i zvonurile, aşa cum le purta vîntul, cînd surde şi înecate, cînd însuflețite brusc, apropiate, amenințătoare.

După ce-am expediat biblioteca, au început mesele de despărțire, prelungite pînă în zori în „China Town". Parcă m-aş fi reîntors în „visul nopții de vară" din 1929. Amintirile acelor ultime zile s-au aburit repede şi, după numai cîțiva ani, au dispărut definitiv. Le regăseam uneori în vis. Mă trezeam arunci istovit de o neînțeleasă, deznădăjduită tristețe.

în acea gară, în acea dimineață sticloasă de decembrie, le spuneam tuturor: „La revedere! La revedere! în 1933!..."

în Port Said, am aflat că vaporul românesc plecase din Alexandria cu o seară mai înainte. Vaporul următor sosea doar după vreo zece zile. Am hotărît atunci să continuu călătoria pînă la Veneția şi de acolo să iau trenul spre Bucureşti. Adri-atica era căruntă şi posomorită. Tucci a debarcat la Bari. Ne-am dat întîlnire, în India, în 1933. (L-am revăzut doar în 1950, la Roma, după aproape douăzeci de ani!...)

Terminasem banii şi am aşteptat la Veneția mandatul telegrafic de acasă. Mă instalasem într-un hotel sărăcăcios de lîn-gă gară şi încercam să mă apăr de melancolie, citind ultimele cărți ale lui Papini, *Gog* şi *Sant'Agostino.*

Am ajuns în Strada Melodiei în preajma Crăciunului*. Parcă mă luptam să mă trezesc din vis şi nu izbuteam. Era o seară umedă, rece, străină. în mansardă, ardea focul şi totuşi îmi era frig. în noaptea aceea, a început să ningă.

* De fapt, înapoierea din India a avut loc la începutul lunii decembrie 1931. Se păstrează o scrisoare a lui Mircea Eliade către Valeriu Bologa, datată 12 decembrie 1931, în care îl anunța că sosise în țară de cîteva zile (n. *ed.).*

PARTEA A TREIA

Promisiunile echinocțiului

AI REÎNTOARCEREA ÎN MANSARDĂ

Era de necrezut, şi totuşi a trebuit să recunosc că aşa era: vorbeam prost româneşte şi cu un accent străin. Nu-mi găseam cuvintele. Cînd, a doua zi, ne-am strîns toți în jurul mesei şi mă ascultau povestind, îi surprindeam privindu-se pe furiş, încercînd să-şi ascundă zîmbetul.

Corina se făcuse mare şi frumoasă. Se căsătorise de curînd cu un magistrat şi locuiau în aripa care fusese atîția ani închiriată Camerei de Comerț Italiene. Fratele meu Nicu şi unchiul Mitache se căsătoriseră şi ei, dar nu mai locuiau la noi. Şi totuşi, în afară de Corina, pe care o lăsasem în ultima clasă de liceu şi o regăseam soție de magistrat, toți ceilalți mi se păreau oarecum neschimbați. Mama era aceeaşi, parcă anii n-ar fi trecut peste ea. îşi păstrase, fără îndoială, încrederea pe care o avusese întotdeauna în mine, dar nu şi-o arăta. îi plăcea să-i asculte pe alții lăudîndu-mă, dar ea se prefăcea în-totdeauna frămîntată de îndoieli. Parcă i-ar fi fost teamă să nu mă deoache, recunoscînd fățiş că eram ceea ce visase ea încă din tinerețe să mă vadă ajuns: un „tînăr eminent". Tata trecuse de 60 de ani, dar era tot atît de zdravăn şi neobosit. Cu o lună mai înainte, urcase singur în mansardă mia de volume sosite în lăzile de la Calcutta.

Le-am regăsit cu emoție, aşa cum le aşezase tata, una peste alta, pe podea, rezemate de perete. Regăsisem în dimineața aceea soba de zid, încă fierbinte, şi ferestruicile mansardei, de la care am privit în neştire zăpada proaspătă şi casele de peste drum. Parcă aş fi încercat să mă trezesc din vis. Nu izbuteam să înțeleg ce se întîmplase: toate păreau aceleaşi — şi parcă totul era schimbat. De cîteva săptămîni, de cînd plecasem din Calcutta, nu aşteptam decît asta: să mă văd întors aca-s^ — şi acum, cînd ajunsesem, încă *nu mă simțeam ajuns.* Parcă

ar fi trebuit să plec mai departe, să mai fac un drum, lung, ca să mă regăsesc la mine acasă, lîngă ai mei. Priveam în neştire casa aceea de peste drum, care mi se părea pe vremuri vastă şi somptuoasă, şi plină de mistere, pentru că storurile erau aproape întotdeauna lăsate şi luminile se aprindeau doar cî-teva zile pe an, cînd se întorcea Trandafir Djuvara din străinătate. Casa era tot acolo, parcă mai

măruntă şi îmbătrînită, cu storurile trase, aşteptînd întoarcerea ministrului. (Nu aflasem încă, atunci, că ministrul murise şi că moştenitorii erau în proces.)

în dimineața aceea, m-am dus să-l văd pe Nae Ionescu, la redacția „Cuvântului", în Pasajul Imobiliara. M-a privit lung, zîmbind, clătinînd din cap. „Bine că te-am văzut şi pe tine acasă", îmi spuse. Părea mai tînăr şi mai senin de cum îl lăsasem în toamna anului 1928, istovit de lupta lungă şi grea pe care o dusese, aproape singur, ca să salveze „Cuvântul". îl salvase. Ceva mai mult: de la întoarcerea Regelui Carol, în iunie 1930, „Cuvântul" devenise oarecum un ziar oficial.

Foarte curînd, aveam să descopăr că era la mijloc un *mal-entendu,* iar influența la Palat, pe care atîția i-o invidiau, era o legendă. Regele Carol asculta mai degrabă sfatul lui Wieder sau Urdăreanu, decît pe al lui Nae Ionescu. Atunci, în 193l-l932, prestigiul politic al Profesorului era în declin. „Guvernul de tehnicieni" prezidat de N. Iorga, pe care-l susținuse Nae Ionescu, devenise deja impopular. Mă întorsesem la timp ca să asist la treptata „compromitere" a Profesorului în „cercurile Palatului", care avea să ducă la ruptura din 1933 şi, în cele din urmă, la suprimarea „Cuvântului".

Curînd, au intrat în birou Gheorghe Racoveanu, Mihail Sebastian şi Ion Călugăru. Aflaseră că mă întorsesem şi veniseră să mă vadă. îi cunoşteam pe toți din scris, dar îi întîl-neam acum pentru întîia oară. Gh. Racoveanu, zîmbitor şi zdravăn, izbucnea repede în rîs şi rîdea cu poftă, de trebuia să-şi şteargă ochii de lacrimi. Ion Călugăru, mărunt, cu o figură ascuțită, trăgînd pe furiş din țigară, vorbind cînd în şoaptă, cînd strident, rostind uneori propoziții scurte, pe care nu ştiai cum să le iei, pentru că păreau citate din Urmuz sau Saşa Pană (şi uneori erau). Mihail Sebastian era altfel de cum mi-l închipuisem. îl admirasem de la primele lui articole publicate în „Cuvântul". Mi-l închipuisem mai impertinent, poate chiar puțin snob; în orice caz, mai în vîrstă. Avea, atunci/

24 de ani, dar nu arăta mai mult de 20. Nu era înalt, şi obrazul părea la început şters, aburit, îndepărtat. Era atît de discret şi delicat, încît ar fi putut trece drept timid. De-abia după ce-l cunoşteai mai bine îi descopereai farmecul, generozitatea, prezența lui cu neputință de confundat.

Ne-am întîlnit, de atunci, în fiecare zi la redacția „Cuvântului". Nae Ionescu m-a întrebat dacă îmi voi termina teza în cursul anului, în timp ce-mi voi face serviciul militar. în acest caz, mi-aş fi putut susține teza şi obține doctoratul în primăvara, anului 1933. Cu puțin noroc, Consiliul universitar va accepta să suplinesc cursul de metafizică şi seminarul de istoria logicii, Nae Ionescu rămînînd să predea numai cursul de logică. N-am îndrăznit să-i mărturisesc atunci că în toamna anului 1933 hotărîsem să mă întorc în India. Profesorul ținuse să mă reasigure că-şi păstrase încrederea în posibilitățile mele ştiințifice. Se îndoia că o catedră de sanscrită sau istoria religiilor va fi uşor de creat, şi atunci alesese calea aceasta — părtaş la catedra lui de logică şi metafizică — ca să-mi grăbească intrarea în Universitate.

Deocamdată, trebuia să-mi fac serviciul militar. Eu însă amînam cît puteam ziua prezentării la regiment. Veneau sărbătorile şi nu mă înduram să le fac, şi de data aceasta, departe de familie şi de prieteni, încazarmat. îmi spuneam că, în ultimul moment, voi găsi un motiv plauzibil ca să-mi justific întîrzierea.

Profitam deci pe cît puteam de ultimele zile de libertate. Cîțiva din prietenii mei se căsătoriseră şi-mi plăcea să cred că le descopeream dimensiuni noi, pe care nu le bănuisem cu numai trei-patru ani în urmă, în Universitate. Mary, soția lui Mihail Polihroniade, era englezoaică şi de curînd preda limba engleză la un liceu de băieți. Era înaltă, robustă, roşcovană şi pistruii adăugau parcă o tăiere masculină figurii ei deschise, loiale. Te privea întotdeauna drept în ochi şi vorbea tare, precis, eficient. Ne-am împrietenit repede, aşa cum m-am împrietenit, de altfel, cu soțiile celorlalți doi prieteni, Marga Jia-nu şi Mariana Viforeanu. Despre frumusețea Margăi, auzisem Jncă din India: îmi scriseseră prietenii. Am întîlnit-o, aşa cum a rămas de atunci: calmă, senină, zîmbind într-una, coborîtă parcă dintr-un tablou de da Vinci.

In Mariana am descoperit cu mirare o admirabilă clasicistă. Copilă încă, tatăl ei, Istrati Micescu, o învățase greceşte. Poa-

i.i.\J

te singura în generația ei, Mariana îi citise pe Pindar şi Platon în original, înainte de a citi romanele franțuzeşti la modă. Dar Petru Viforeanu rămăsese aşa cum îl cunoşteam în liceu: monden, savant şi ambițios. Voia să trăiască mai multe vieți în acelaşi timp, să ajungă un mare jurist şi un ilustru profesor universitar, dar să triumfe în politică, fără să renunțe la viața mondenă, nici la prieteniile legate în liceu. Solicitat în atîtea cercuri, nu ne puteam întîlni cu regularitatea cu care mă întîl-neam cu

Polihroniade şi Jianu, sau cu Haig Acterian şi Ma-rietta Sadova, care locuiau acum împreună într-un apartament din bulevardul Elisabeta.
De iubirea lor ştiam din Universitate, cînd Marietta era pe cale să se despartă de Ion Marin Sadoveanu. Dar era, pe atunci, o mare taină — aşa că nu avusesem prilejul să o întâlnesc. Am întîlnit-o într-o seară de decembrie. Era aşa cum o văzusem pentru întîia oară pe scenă. Avea o figură „străină", părînd mai mult o scandinavă decît o ardeleancă din Bistriţa, de unde venise cu mulţi ani înainte, ca să se înscrie la Conservatorul de Artă Dramatică. De-abia după ce ne-am împrietenit, am înţeles cîtă bunătate, inteligenţă, imaginaţie şi energie zăceau în femeia aceasta, care părea firavă, aproape clorotică, de care ţi-era teamă că ar putea cădea oricînd greu bolnavă, pe care te aşteptai s-o vezi preocupată exclusiv de sănătatea şi problemele ei. Descopereai mai tîrziu că Marietta trăia exclusiv pentru alţii, că, alături de marea ei pasiune pentru teatru, viaţa ei se nutrea din bucuriile pe care le făcea celorlalţi.
*
Abia apucasem să pătrund în lumea aceasta nouă, pe care mi-o revelaseră prietenii mei căsătoriţi, cînd a trebuit să mă prezint la Regimentul de artilerie antiaeriană. Era la celălalt capăt al oraşului, la Ghencea. Numai cu tramvaiul făceam o jumătate de oră şi apoi încă vreo 20 de minute pe jos. Evident, fusesem dat de mult „nesupus la încorporare", însă n-am fost încarcerat pe loc, aşa cum îmi prevestiseră unii. Colonelul ştia că mă întorceam din „Extremul Orient" şi, pînă în ziua cînd mă va fi judecat Consiliul de disciplină, îmi acordase circumstanţe atenuante. Am fost însă încazarmat, cum era regulamentul. Timp de două săptămîni, n-am părăsit curtea regimentului. Spre marea mea surpriză, nu m-am simţit surghiunit. Se mai aflau destui elevi cu „termen redus", „terişti",

cum li se mai spunea, dar acum, după trei luni de instrucţie, dobîndiseră dreptul să doarmă şi să mănînce serile în oraş. (Era vremea „economiilor bugetare" şi regimentul se bucura de orice gură mai puţin.) Aşa că la căderea serii rămîneam numai cu soldaţii de trupă, în marea lor majoritate ţărani. în adolescenţă, cutreierasem, verile, satele de munte şi de la Dunăre, dormisem adesea în casele ţăranilor; puteam spune că nu eram străin de lumea satelor. Dar de-abia la Ghencea, cît am fost încazarmat şi dormeam în aceeaşi sală, am ajuns să-i cunosc mai bine. Nu mă simţeam deloc străin printre ei, şi cu unii chiar m-am împrietenit.
Număram totuşi zilele. De la deşteptare, în zori, pe întuneric, şi pînă la stingere, timpul trecea anevoie. Luam parte la instrucţie, dar, cum venisem cu trei luni întîrziere, nu fusesem încă repartizat la una din baterii. Un sublocotenent se oferise sâ mă iniţieze, însă n-am izbutit să învăţ multe de la el. De la prima lecţie, m-a asigurat că, fiind „intelectual, om de carte", voi deprinde foarte repede mecanismul tunului antiaerian. („Cît ai bate din palme", a precizat el.) Aşa că a preferat să mă asculte pe mine povestindu-i despre India. Stăteam amîndoi în faţa tunului, el îmi punea întrebări despre arşiţă şi musoni, şi temple, şi femei — şi eu îi răspundeam. De altfel, zadarnic aş fi învăţat să mînuiesc tunul antiaerian: ochii mei erau prea slabi ca să vadă în timp util avioanele inamice. Curînd după aceea, au descoperit, că, datorită miopiei mele, fusesem de la început vărsat la serviciul auxiliar. S-au mulţumit atunci cu o instrucţie elementară: cum să mă ţin în front şi celelalte.
Serile, îi priveam cu melancolie pe camarazii mei terişti luîndu-şi biletele de voie şi plecînd spre oraş. Vedeam Bucu-reştiul parcă de foarte departe, înecat sub zăpadă, cu cele cî-teva coşuri de fabrică fumegînd. Mă întorceam cu gîndul la coliba mea din *Svarga-ashram* şi amintirea solitudinii aceleia fabuloase mă însenina. Descoperisem mai demult valenţele aproape taumaturgice ale imaginilor himalayene. întocmai după cum, în adolescenţă, învăţasem o serie de „exerciţii spirituale", prin care pătrundeam în anumite universuri imaginare (galaxiile, Egiptul, Grecia misterelor orfice) şi mă ferecam în ele, îmi era de-ajuns acum să-mi reamintesc cu precizie, în cele mai mici amănunte, coliba mea sau stînca de pe malul
Gangelui, ca să mă regăsesc pe de-a întregul senin, împăcat, invulnerabil.
într-o dimineaţă, am fost chemat în faţa colonelului. Se mai aflau acolo încă patru ofiţeri. îmi venise rîndul să fiu judecat pentru nesupunere la încorporare. Sentinela care mă însoţise mi-a scos centironul. Colonelul mi-a pus cîteva întrebări. Ofiţerul procuror a arătat, cu destulă blîndeţe, gravitatea actului meu şi a citit din Codul Militar articolele care mă priveau. Ar fi trebuit să fiu condamnat nu mai ştiu la cîte săptămîni de carceră. Dar şi-a încheiat rechizitoriul cerînd circumstanţe atenuante, căci era vorba, adăugase el, de un „eminent licenţiat în filozofie care a studiat trei ani în India". Un tînăr căpitan fusese numit avocatul meu din oficiu. Şi-a rostit apărarea cu o vădită satisfacţie. Am fost, evident,

achitat — şi mi s-a înapoiat centironul. Trebuia însă să completez cele trei luni de absenţă. Aşa că, în loc să fiu „lăsat la vatră" în octombrie, o dată cu ceilalţi camarazi, îmi va veni rîndul la eliberare abia în preajma Crăciunului.
*
Cu emoţie am primit, într-o seară de februarie, biletul de decazarmare. Am plecat împreună cu un grup de terişti. Nu îndrăzneam să mă despart de ei, nu cumva să trec prin faţa vreunui ofiţer sau gradat şi să nu-l salut. Multă vreme salutam, de departe, pe orice bărbat în uniformă — nu numai pe comisari şi sergenţi de stradă, dar şi pe pompieri. Salutam întotdeauna regulamentar, aşa cum învăţasem, lovind cu putere talpa de caldarîm.
Nu-mi făcusem uniformă, aşa că purtam tunica, mantaua şi bocancii pe care-i primisem de la regiment. Cînd am urcat pentru întîia oară la „Cuvântul", Nae Ionescu şi toţi redactorii au încremenit. Nu le venea să creadă că venisem de la Ghencea pînă în Calea Victoriei în hainele acelea atît de largi, încălţat în bocanci care ameninţau să-mi scape din picioare la orice mişcare prea bruscă. Nu le venea să creadă că nu mă oprise nici un sergent pe stradă ca să-mi ceară hîrtiile de identitate. Spuneau că arătam exact aşa cum ar fi trebuit să arate un dezertor îmbrăcat în hainele altuia.
Dar mă obişnuisem. Probabil că mă priveau mulţi pe stradă, dar cum nu eram atent decît la uniforme, nu luam în seamă eventualele zîmbete ironice ale trecătorilor. în iarna ace-

ea, îndată ce ajungeam acasă mă schimbam şi, abia încheiată cina, plecam la unul din prieteni. O cunoscusem pe sora lui Ionel Jianu, Leta Stark, şi pe prietena ei, Vera. Erau amîndouă arhitecte. îmi plăcea să petrec serile la ele, rămînînd uneori de vorbă pînă tîrziu după miezul nopţii. Discutam mai ales despre alchimie şi filozofiile asiatice, despre istoria religiilor, îmi aduc aminte că o dată, la despărţire, Vera mi-a spus: „Dacă vrei să înfăptuieşti tot ce ai în cap, ar trebui să nu te însori." Foarte sincer, am asigurat-o că nici prin gînd nu-mi trecea să mă căsătoresc.
Mă duceam iarăşi cu bucurie în bulevardul Elisabeta, la Haig şi Marietta Sadova. într-o seară, fără să înţeleg de ce, le-am povestit toate cîte mi se întîmplaseră în Bhowanipore şi motivul pentru care nu mai dădusem ochii cu Dasgupta. încercasem pînă atunci să mă gîndesc cît puteam mai rar la Maitreyi. Dar trăiam tot timpul cu amintirile mele indiene. Oriunde m-aş fi dus, în orice casă aş fi intrat, pînă la urmă trebuia să le vorbesc despre India. Probabil că asta aşteptam şi eu, pentru că nu mă dădeam niciodată înapoi. Le vorbeam camarazilor mei, în jurul sobei, în nopţile petrecute la regiment. Şi, cu toate acestea, erau continente întregi de amintiri de care nu vorbeam niciodată, pe care, chiar dacă aş fi voit, n-aş fi ştiut cum să le comunic; continente secrete, inaccesibile, asemenea unor Atlantide scufundate în adîncuri. într-un anumit fel, cu cît stăruiam mai mult asupra imaginilor, personajelor şi întîmplărilor, din ceea ce numim „India istorică" şi care constituiau, în cele din urmă, elementele unei biografii în două dimensiuni, cu atît împingeam mai în adînc lumea aceea de înţelesuri şi descoperiri incomunicabile.
Cînd mă dusesem să-l văd pe Rădulescu-Motru, mă aşteptasem să-mi pună mai ales întrebări despre filozofia indiană, îmi scrisese o dată la Calcutta că încercase, în repetate rînduri, să citească *Upanişadele* şi textele vedantine, dar nu izbutise; spera să-i pot explica eu, cînd mă voi întoarce, de ce asemenea texte sînt considerate de unii de mare interes/î/ozo/zc. L-am găsit mai tînăr, mai sănătos şi mai lucid decît îl cunoscusem în primul an de Universitate, în toamna lui 1925. Mi-a pus foarte puţine întrebări cu privire la filozofia indiană. în schimb, de cîte ori mă duceam să-l văd, Rădulescu-Motru nu obosea descusîndu-mă despre experienţele mele în Bengal şi Hima-
laya, despre situaţia politică, îndeosebi despre Gandhi şi mişcarea naţionalistă.
Cine nu scăpa o singură dată prilejul să aducă vorba despre filozofia indiană era Mircea Vulcănescu. Locuia tot în casa părintească din strada Popa Soare, dar era căsătorit a doua oară, cu Marguerite, şi avea deja o fetiţă. Se îngrăşase destul în ultimii ani, dar faţa îi rămăsese tot frumoasă, cu ochii mari, negri, adînci. Aşa a rămas pînă la ultima noastră întîlnire, zece ani mai tîrziu — continuînd să se îngraşe, um-blînd însă vioi, plimbîndu-se necontenit prin cameră şi neîn-cetînd să vorbească despre orice, sclipitor, cu aceeaşi uluitoare erudiţie şi claritate. Citea tot, în toate direcţiile, şi, orice ar fi făcut, făcea mai bine decît ceilalţi. Cînd s-a hotărît să joace bridge, a învăţat, cu îndărătnicie şi metodă, cîteva săptămîni — şi apoi a ajuns campion. Scria cu aceeaşi uşurinţă şi competenţă despre probleme de teologie răsăriteană, economie bancară sau un roman modern. O dată, i-a căzut în mînă o revistă franceză care anunţa un concurs în legătură cu romanul detectiv în curs de publicare. Mircea Vulcănescu a citit romanul şi a răspuns pe loc. Şi, evident, soluţia găsită de el era cea justă. Cîteva

săptămîni în urmă, numele lui se afla în fruntea listei.
Scria destul de mult, dar publica puțin şi numai silit de prieteni sau de împrejurări. Era, cum amintea el că fusese şi Goethe, un „scriitor ocazional". Intervenea în polemici sau publica un articol ca să apere un prieten atacat pe nedrept. Publica mai ales în „Cuvântul", nu numai pentru că îi plăcea ziarul, dar mai ales pentru că avea pentru Nae Ionescu o admirație şi o iubire fără margini, pe care le-a păstrat pînă la sfîrşit, chiar cînd, cîțiva ani mai tîrziu, nu mai era întotdeauna de acord cu activitatea politică a Profesorului. De cele mai multe ori însă, Mircea Vulcănescu scria pentru el şi pentru cîțiva prieteni: eseuri, mici studii despre probleme obscure sau nefamiliare, planuri elaborate de viitoare tratate de teologie, morală sau economie politică.
în anul acela, era directorul Vămilor. Nu înțeleg prin ce miracol s-a putut menține în post atîția ani, pentru că era mai mult decît incoruptibil: era de o onestitate rigidă, uneori fără contact cu realitatea. Mi-a mărturisit o dată că nu avea alt criteriu decît Regulamentul Vămilor, pe care nu-şi îngăduia să-l interpreteze, ci îl aplica *ad litteram.*
De la el am aflat că Stelian Mateescu fusese de curînd internat, în ultimii ani, căzuse oarecum în mania religioasă, dar scrisese totuşi, spunea Mircea, cîteva nuvele extraordinare. Apoi, pe neaşteptate, a izbucnit: a venit într-o seară la Mircea, a scos de sub palton un cuțit mare, de bucătărie, şi s-a repezit la el să-l înjunghie. Plănuise să-şi asasineze cei mai buni prieteni — ca să-i apere, pare-se, de ispitele Diavolului.
în afară de Nae Ionescu, Mircea era singurul cu care discutam pe îndelete filozofia indiană. îl interesau mai ales sote-riologia şi estetica. Cum avea o memorie prodigioasă, îşi însuşise repede întreaga terminologie tehnică. Ceilalți prieteni îl ascultau uluiți, cînd mă întrerupea ca să adauge un detaliu sau să precizeze o expresie. Cum avea timp de toate, nu numai că-mi citea foiletoanele din „Cuvântul", dar asculta şi conferințele pe care începusem să le țin la Radio. Adrian Ma-niu era pe atunci directorul programului cultural de la Radio, îmi trimisese vorbă prin Ionel Jianu că vrea să mă cunoască, întovărăşit de Jianu, m-am dus să-l văd la Radio, în strada Edgar Quinet. Mi-a propus să citesc două texte pe lună, de cîte 20 de minute, despre India. Primeam 800 de lei de conferință. Am acceptat cu bucurie, pentru că în afară de modestul salariu de la „Cuvântul" nu aveam alte resurse şi-mi era ruşine, la 25 de ani, să mai cer bani de-acasă.
Probabil că aceste conferințe la Radio — multe din ele publicate în 1934 în volumul *India* — au contribuit considerabil la popularitatea mea. Cînd Ionel Jianu m-a invitat să vorbesc la „Fundația Carol I" despre Rabindranath Tagore, în ciclul de conferințe al grupării „Forum", pe care o organizase el, sala era arhiplină. Am vorbit fără note şi, din păcate, nepregătit — dar succesul a fost cu atît mai mare. M-am lăsat oarecum purtat de „inspirație", am evocat nopțile fierbinți ale Bengalului, arborii încărcați cu licurici din Chandernagore, întîlnirile şi convorbirile cu poetul la Shanti Niketan. Nu cred ca publicul a învățat prea multe, dar fără voia mea îl purta-sem pînă în preajma lui Tagore — şi entuziasmul n-a mai cunoscut margini. De atunci, am fost necontenit invitat să vorbesc despre India.
La ieşire, printre atîția alți prieteni, mă aştepta Constantin Noi ca. Mi-a atras atenția, cu zîmbetul lui pe jumătate blînd, pe jumătate ironic, că pronunțasem greşit anumite cuvinte; spusesem, bunăoară, „armoniat". Pe Noica îl ştiam de mult,
din liceu. Dar, cum eram cu trei sau patru ani mai în vîrstă (el intrase la Universitate în toamna cînd eu plecam spre India) nu apucasem încă să ne împrietenim. îmi scrisese cîteva scrisori la Calcutta, care mă entuziasmaseră. Băiatul sfios pe ca-re-l lăsasem la plecare se maturizase neaşteptat de repede. Curînd după întoarcerea mea, aflasem de la prieteni comuni experiențele universitare ale lui C. Noica. în primul an, urmase neregulat cursurile şi citise, la întîmplare, ce-i căzuse în mînă; era pe atunci, cum mărturisea el, zîmbind, mai tîrziu, „monden". îi plăcea să danseze şi nu lipsea de la nici o petrecere. După încheierea anului, în vară, îşi dădu seama că nu se alesese cu nimic. S-a hotărît atunci să-şi organizeze viața şi studiile într-un chip inteligent. Cum spunea el, „nu ştim de-cît ceea ce învățăm". S-a hotărît deci să învețe temeinic filozofia. Şi-a întocmit un program şi s-a ținut de el pînă la doctorat. Cînd, toamna, s-au redeschis cursurile, Dinu Noica era acolo, în prima bancă (venise cu o jumătate de ceas mai devreme ca să-şi poată alege locul cel mai bun), cu caietul de note pe genunchi. A urmat cu o neclintită regularitate cursurile pe care le alesese. Se apucase să învețe greceşte şi citea, în fiecare zi, un anumit număr de ore, un clasic al filozofiei. Aşa a citit de patru ori *Critica rațiunii pure.* Nu mai citea ca să se informeze, ci ca să înțeleagă, să învețe cum filozofau cei mari — Platon, Aristot, Kant, Hegel.
îşi pregătea acum licența cu P. P. Negulescu, dar nu avea de gînd să plece pentru doctorat în

străinătate. Pe de o parte, pentru că, spunea, mai avea de învăţat în ţară; pe de altă parte, pentru că plănuia să se căsătorească, pe curînd, cu Wendy Muston. De toate acestea, aveam să aflu mai tîrziu, cînd începusem să ne împrietenim. Atunci, în seara conferinţei despre Tagore, se mulţumise să-mi facă unele observaţii stilistice. Cred că venise însoţit de un coleg de Universitate, un tînăr din Sibiu, blond, cu părul zburlit pe frunte, Emil Cioran. îmi aduc aminte că i-am revăzut curînd, în primăvara aceea, la mine în mansardă, împreună cu alţi prieteni. Căci, pe la sfîr-şitul lui martie, Rădulescu-Motru îmi obţinuse un concediu de o lună de zile, ca să pot lucra la teză, şi-mi reluasem astfel viaţa de student. Teza era în parte redactată, dar în limba engleză; mă trudeam acum să traduc în româneşte capitolele pe care le socoteam susceptibile de a interesa profesorii din comisia de doctorat. (Lăsasem, bunăoară, la o parte multe din analizele formelor populare ale practicilor yoga, care, mai tîr-ziu, în ediţia franceză din 1936, vor atrage îndeosebi interesul orientaliştilor şi istoricilor religiilor.)

Regăsisem în sfîrşit mansarda. Puteam rămîne iarăşi, ca pe vremuri, pînă tîrziu după miezul nopţii la masa de lucru, fără grija că va trebui să mă deştept a doua zi la 4 dimineaţa ca să pot ajunge la timp la Ghencea. îmi cumpărasem rafturi noi, ca să pot aşeza cărţile aduse din India. Regăsisem dosarele şi caietele din Ripon Street şi Bhowanipore. în fundul sufletului, ca o taină, păstram încă hotărârea să mă întorc îndată după doctorat. Pe de altă parte, Bucureştiul pe care începeam să-l deprind din nou mă atrăgea tot mai mult. Mi se părea că mă aflu într-un oraş încă necunoscut, plin de resurse; că trăiesc un moment privilegiat, cînd fiecare dintre noi ar putea crea, cum îmi plăcea să spun, „opere majore". N-aş fi vrut să mă reîntorc în India înainte de a sfîrşi ceva, de a publica măcar o parte din manuscrise.

în iarna aceea, transcrisesem din caietele mele de note o serie de însemnări şi comentarii, care aveau să apară, cîteva luni în urmă, într-o cărţulie de vreo sută de pagini, *Solilocvii.* împreună cu Mihail Sebastian şi Ion Călugăru, hotărîsem să publicăm o colecţie pe care o intitulasem „Cartea cu semne". Cred că totul a pornit de la asigurarea pe care ne-o dăduse Zaharia Stancu că Torouţiu, directorul tipografiei „Bucovina", e dispus să ne publice colecţia în condiţii neaşteptat de avantajoase. Torouţiu se mulţumea cu un avans modest; restul îl puteam plăti după vînzarea primelor 5-600 de exemplare. Aşa începuse Zaharia Stancu să publice „Azi". De apariţia acestei reviste, în care aveam să fiu mai tîrziu necontenit atacat, eram şi eu, într-o anumită măsură, responsabil. Nu numai pentru că am colaborat de la început (primul număr se deschidea cu fragmente din *Solilocvii,* iar în al doilea şi al treilea număr am publicat pagini din *Jurnalul* indian, sub titlul *Şantier).* Dar, ca să poată aduna suma care-i trebuia pentru avans, Zaharia Stancu s-a gîndit să organizeze cîteva conferinţe şi şezători literare în oraşele de la Dunăre, şi m-a rugat să vorbesc (evident, despre India). Am acceptat, pentru că venea cu noi şi George Mihail Zamfirescu, a cărui *Madonă cu trandafiri* îmi plăcuse mult. îmi amintesc de Olteniţa, de Roşiori de Vede, de uliţele înzăpezite şi înglodate cînd se topeau zăpe-
i M i i-<m\>.ni\En UN
zile. îmi amintesc de sălile prost luminate, ticsite de tot felul de oameni: de la primar şi preot, pînă la elevi şi fete de liceu, şi familiile oamenilor politici, de inevitabilul tînăr intelectual cu veleităţi de scriitor sau cărturar care venea să mi se plîngâ după conferinţă că se simte ratat din cauza „mediului". (îmi amintesc cît am fost de crud o dată — şi poate chiar nedrept — cînd, înaintînd anevoie prin glod, sub lumina palidă, murdară, a felinarelor cu gaz, şi ascultînd tovarăşul plîngîndu-se, l-am întrerupt cu brutalitate: „Să nu crezi că scriitorii ruşi din secolul trecut aveau străzi mai bune. Dar aveau desigur mai mult talent!..." Nu ştiu dacă aveam dreptate dojenindu-l astfel. Dar îmi continuam *Scrisorile către un provincial,* îi repetam ce proclamasem necontenit din 1927 încoace: că nimic, absolut nimic nu poate steriliza o creativitate spirituală atîta vreme cît omul este — şi îşi dă seama că este — *liber.* Că numai pierderea libertăţii sau a conştiinţei libertăţii poate steriliza un spirit creator.)

Nu ştiu dacă Zaharia Stancu a reuşit să-şi asigure primele numere din revistă cu ce-a cîştigat la „şezătorile literare" de la Dunăre. „Azi" a apărut în iarna lui 1932. Mihail Sebastian şi Ion Călugăru, care colaboraseră la primul număr, au pregătit fiecare cîte un volum pentru colecţia „Cartea cu semne". Sebastian — *Fragmente dintr-un carnet găsit,* iar Călugăru — *Paltoane şi nimic altceva.* Toate trei cărţuliile au apărut împreună, în primăvara lui 1932. îmi aduc aminte că am intrat într-o dimineaţă în biroul lui Nae Ionescu şi i-am întins toţi trei, deodată, exemplarele cu dedicaţii. Mihail Sebastian îndeosebi era fericit. Era prima lui carte, şi faptul că o văzuse atît de repede tipărită îl încurajase să pregătească un volum mai compact de nuvele, *Femei.* Ca şi *Fragmente dintr-un carnet găsit,* nuvelele fuseseră scrise cu un an mai înainte, la Paris. Tipărise cîteva din ele în reviste, dar ţinea mult să le adune în volum. „Cultura Naţională" tocmai publicase cartea unui debutant, *Interior,* de

Constantin Fîntîneru. Sebastian sperase că directorul editurii, Al. Rosetti, i-l va publica şi pe al lui. Dar Rosetti a refuzat şi, profund mîhnit, Sebastian s-a hotărît să încerce aiurea. *Femei* a apărut în toamna următoare, la Editura Ciornei.

Volumaşele noastre au fost bine primite de critici. Dar, difuzarea făcîndu-se la tipografia „Bucovina", cititorii le găseau anevoie. Colecţia „Cartea cu semne" anunţase vreo zece ti-
tluri. Printre colaboratori, se numărau Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Paul Sterian. N-au mai apărut decît volumaşele de poeme ale lui Paul Sterian şi Ilarie Voronca. Nici noi, nici Torouţiu nu eram mulţumiţi de experienţă, aşa că, de comun acord, am renunţat s-o prelungim.

în iarna aceea, îl cunoscusem, la Mircea Vulcănescu, pe Dan Botta. îmi dăruise volumul lui de poeme *Eulalii,* care mă entuziasmase. Venea uneori să mă vadă. Era înalt, frumos, blond şi perorînd, ridica braţul drept cît putea mai sus, clăti-nîndu-şi ameninţător degetul („degetul apodictic", cum spunea el). Cînd a intrat pentru întîia oară în cele două odăiţe ticsite cu cărţi, a exclamat: „E o bibliotecă de alexandrin!" Deşi citea puţin, şi numai pe „clasici" (de la poezia populară la Proust), admira bibliotecile în care găsea instrumente de lucru precise: dicţionare, gramatici, studii filozofice, ediţii critice. îi plăcea să caute etimologii, îl pasiona istoria cuvintelor, şi, cînd descoperea cuvinte rare, adjective uitate, expresii arhaice, le repeta cu emoţie, rostindu-le rar, pe tonuri diferite, murmu-rînd la răstimpuri: „Ce frumos!..."

Mansarda ajunsese din nou loc de întîlnire, ca pe vremuri. Mircea Vulcănescu se oprea adesea, în drum spre casă, iar Paul Sterian venea cu soţia, Margareta, ca să „regăsească tinereţea studioasă" de la Paris. Margaretei îi plăcea să privească prin ferestruica rotundă, ca de vapor, în timp ce Paul îşi destăinuia proiectele (un roman detectiv sau o carte de rugăciuni), izbucnind pe neaşteptate în rîsul lui strident, pe care şovăiai să-l crezi natural, şi atunci aşteptai să vezi ce-o să mai spună, să vezi dacă o să mai rîdă — şi tocmai asta îl în-cînta pe Paul: să-şi dezorienteze interlocutorul, să-i citească nedumerirea în priviri. Ca şi Mircea Vulcănescu, Paul Sterian putea scrie foarte multe lucruri — dar, spre deosebire de Mircea, scria pe atunci repede „în fuga condeiului", cum îi plăcea să repete. Uneori, scria într-o singură noapte cîteva poeme admirabile. Alteori, dicta un roman detectiv într-o săptămî-nă. îi plăcea să picteze, dar renunţase, auzisem, din cauza Margaretei. Ne-am copia, fără să vrem, unul pe altul, i-ar fi spus Margareta. Dar, cîţiva ani mai tîrziu, am aflat că Paul închiri-ase o cameră în care îşi instalase şevaletul şi, de cîte ori avea cîteva ceasuri libere, se închidea acolo şi picta. Nu ştiu dacă descoperirea camerei secrete a contribuit la criza care a izbucnit atunci, prin 1935, şi care a dus mai tîrziu la desfacerea căsătoriei.

Venea adesea Petru Comarnescu şi îmi amintesc că la început vorbeam între noi englezeşte. Comarnescu petrecuse doi ani în California, unde îşi luase doctoratul în filozofie, şi ţinea cu orice preţ să nu uite englezeşte. Scria atunci seria de articole despre omul şi civilizaţia americană, pe care le va aduna mai tîrziu în volumul *Horno americanus.* Dar, ca de obicei, publica în mai multe ziare şi reviste cronici literare, plastice, muzicale. Era neobosit, la curent cu tot ce se întîmpla în cercurile mondene, politice şi artistice, şi plin de proiecte. Organiza şezători literare, cicluri de conferinţe. Datorită lui va lua fiinţă, în toamna aceea, „Criterion".

După luna de concediu, am fost mutat la statul-major la serviciul de traducători. Lucram într-o încăpere lungă, luminoasă, la ultimul etaj, împreună cu alţi cîţiva camarazi şi doi ofiţeri. Traduceam articole din revistele militare anglo-ameri-cane şi italiene. îmi aduc aminte că am tradus şi un manual despre războiul chimic şi mijloacele de apărare. L-am tradus cu nelinişte şi tristeţe, pentru că mijloacele de apărare mi se păreau iluzorii. La aceeaşi masă cu mine, lucra şi un tînăr basarabean. începuse să-mi dea lecţii de limba rusă şi-mi traducea un lung şi greu articol al lui Scerbaţki despre istoria logicii budiste.

Pe nesimţite, venise luna mai şi, cînd, la căderea serii, mă întorceam acasă, parcă toată lumea ar fi fost a mea. Mă opream întotdeauna la „Cuvântul", să-l văd pe Nae Ionescu. Mă împrietenisem cu Mihail Sebastian şi Gh. Racoveanu şi mîncam adesea împreună. Duminica după-amiază se făcuse obiceiul să ne adunăm la Florica Capsali şi Mac Constantinescu. Aveau o casă bătrînească în cartierul Crucea-de-Piatră, cu o grădină mare cît o livadă. într-o parte a grădinii, Mac pregătise un teren pentru volei. Veneau cu regularitate — şi destul de devreme, ca să joace volei — soţii Polihroniade, Vulcănescu, Sterian împreună cu Dan Botta, Petru Comarnescu, Mihail Sebastian, Haig şi Marietta Sadova. Dar în fiecare duminică apăreau figuri noi: Mărioara Voiculescu cu băiatul ei, magistrat, Lily Popovici, Harry Brauner, Sylvia Capsali, Gabriel şi Adrian Ne-greanu şi mulţi alţii. Venea adesea Nina Mareş, care locuia o odaie, la ultimul etaj, în acelaşi imobil din Pasajul Imobiliara unde se afla „Cuvântul" şi cu

care ne împrieteniserăm toţi-
Lucra atunci la Societatea Telefoanelor. Era mică, blondă, bună camaradă şi, deşi am aflat mai tîrziu, ducea o viaţă grea, rîdea întotdeauna, era discretă, nu vorbea de necazurile ei. Se împrietenise mai ales cu Mihail Sebastian şi îi dactilografia manuscrisele nuvelelor — pagini mărunt scrise, cu multe ştersături, pe care nici un tipograf n-ar fi fost în stare să le descifreze.
Serile, mergeam să mîncam cu toţi într-una din cîrciumile din cartier. Uneori, eram mai mult de douăzeci. Şi, poate pentru că veneam din lumi apropiate, dar diferite — teatru, plastică, dans, gazetărie, literatură, filozofie —, ne înţelegeam foarte bine. Cînd i-am vorbit lui Nae Ionescu despre înrîlnirile şi mesele noastre, s-a minunat şi ne-a invidiat. In tinereţea lui, spunea, nu apucase asemenea intimitate între artişti, gazetari şi cărturari. II interesa mai ales faptul că se întîlneau pictori ca Mac Constantinescu, Marcel Iancu, sculptori ca Milita Pe-traşcu, artiste ca Lily Popovici, Sorana Ţopa, Marietta Sadova, Marieta Rareş, Mărioara Voiculescu — şi scriitori, filozofi, muzicieni. „Va trebui să inventaţi un nou limbaj, îmi spunea. Dar, cum îl aveţi cu voi pe Mircea Vulcănescu, o să reuşiţi..."
într-o duminică seara, în timp ce cinam la cîrciumă, Comarnescu ne-a propus să organizăm la „Fundaţia Carol I" un ciclu de conferinţe-simpozion fie despre cîteva mari personalităţi contemporane, fie despre o serie de probleme actuale. La fiecare simpozion, ar fi participat cinci sau şase vorbitori: majoritatea aleşi din grupul nostru. Ne-am fi adresat, ca să ne prezideze, unui cărturar mai în vîrstă ca noi. Am început să propunem nume şi subiecte. Discuţia s-a prelungit tîrziu, după miezul nopţii, în grădina lui Mac şi a Floriei, şi, deşi toţi ne arătam entuziasmaţi, poate că proiectul nu s-ar fi împlinit peste cîteva luni, chiar în toamna aceea, dacă Petru Comarnescu nu şi-ar fi luat însărcinarea să închirieze sala „Fundaţiei Carol I" şi să se ocupe de alcătuirea programelor, tipărirea şi difuzarea afişelor. Ne-a cerut la fiecare cîte o mie de lei, ca să poată arvuni sala. Am rămas înţeleşi să punem la punct programul în duminica următoare.
Fără să ne dăm seama, gruparea „Criterion" luase fiinţă. Nimeni dintre noi n-a bănuit, în acea noapte de vară cînd, în drum spre casă, continuam să căutăm nume şi subiecte, că pregăteam cea mai originală şi mai semnificativă manifestare
colectivă a „tinerei generaţii". (Cred că încă ne puteam considera tineri. Media de vîrstă a nucleului responsabil al grupării era atunci de 25 de ani.)
Şi, fără îndoială, nimeni nu-şi putuse închipui extraordinarul răsunet pe care-l avea întreprinderea noastră. Speram să adunăm destul public ca să putem acoperi cheltuielile. Nu bănuiam, în nici un caz, că vom fi siliţi să repetăm anumite simpozioane de cîte două sau trei ori.
In duminica următoare, am căzut de acord asupra primelor personalităţi culturale şi politice pe care le vom prezenta şi discuta, din perspective diferite, dar complementare, patru sau cinci dintre noi: Gandhi, Lenin, Mussolini, Charlie Chap-lin, Proust, Gide, Freud, Bergson, Picasso, Stravinski. Prevăzusem o altă serie de simpozioane, în jurul cîtorva probleme: romanul românesc contemporan, arta românească modernă, America şi cultura americană, Asia văzută din Occident şi alte cîteva.
Şi, tot în acea duminică, am plănuit să urcăm Bucegii şi să petrecem o săptămînă la Casa Peşterii şi Bulboci.
Era începutul lui iulie şi, datorită lui Rădulescu-Motru, obţinusem un concediu de la statul-major. Ne-am oprit o zi la Breaza, unde Mac şi Floria închiriaseră o casă pe vară. Eram cu Sebastian, Comarnescu, Dan Botta, Vulcănescu, Lily Po-povici, Marietta, Haig Acterian, soţii Polihroniade, Adrian Negreanu şi Sylvia Capsali. A doua zi, am luat trenul pînă la Sinaia, apoi am început să urcăm spre Pietrele Arse. Revedeam Bucegii după patru ani. Regăsisem, cu un alt grup de prieteni, munţii adolescenţei mele. Eram uluit de precizia cu care-mi aminteam anumite poteci lăturalnice, care scurtau drumul. îmi anunţam tovarăşii de stîncile care aveau să ne întîmpine, de izvoarele de care ne apropiam. Şi, aşa cum făceam pe vremuri, m-am dus să mă scald în pîrîul îngheţat al Ialomicioarei. Am rămas o săptămînă. împreună cu Mary Polihroniade, traduceam *Pygtnalion* pentru Leny Caler. Mihail Sebastian şi Petru Comarnescu îşi scriau articolele pe unde apucau. Dar în fiecare dimineaţă făceam lungi plimbări către Bulboci sau Piatra Craiului. Serile, aprindeam un foc de uscături şi cetină. Dan Botta recita fragmente din poezii populare pe care, ne-
contenit întrerupt de glumele lui Polihroniade, le comenta din neaşteptate, improbabile perspective Mircea Vulcănescu. Vorbeam toţi pe rînd sau laolaltă, şi printre rîsete şi întreruperi ne auzeam şi ne înţelegeam. Fiecare din noi, în felul lui, îşi regăsea vacanţele copilăriei şi adolescenţei. Ne împrieteniserăm destul ca să nu ne mai dăm seama că ne simţim bine împreună, că reuşeam să fim spontani fără emfază, nici vulgaritate. Săptămînă aceea petrecută în Bucegi ne-a încîntat într-atît, încît am

hotărît să revenim în fiecare vară. Şi ani de-a rîndul ne-am ţinut de cuvînt, deşi grupul care urca Pietrele Arse nu era întotdeauna acelaşi.
La Bucureşti, mansarda era fierbinte şi-mi aminteam cu melancolie ventilatoarele din Ripon Street. Către apusul soarelui, mă întorceam de la statul-major, dar zăpuşeala din mansardă nu mă îmbia la lucru. De cîte ori puteam, mă întîlneam serile cu prietenii. Mergeam adesea să cinăm într-o grădină cu Haig, Marietta şi Sorana Ţopa, pe care o cunoscusem de curînd. O văzusem jucînd în *Domnişoara Nastasia,* a lui Geor-ge Mihail Zamfirescu, şi, deşi mi se păruse că apăsase prea mult rolul (avusesem uneori impresia că asist la o piesă rusească), îmi plăcuse. Sorana Ţopa ţinuse să-mi citeze ce scrisese Nae Ionescu despre ea: că era cel mai preţios dar pe care ni-l făcuse Moldova de la Eminescu încoace. Era, într-adevăr moldoveancă din cap pînă în picioare. Era destul de înaltă, robustă, cu figura rotundă, aproape bucălată, cu părul de culoarea griului copt şi, deşi citea tot felul de cărţi savante, iar, de curînd, îl descoperise şi îl venera pe Krishnamurti, se mîn-drea că se născuse şi crescuse la ţară, desculţă, jucîndu-se în praf, laolaltă cu ceilalţi copii de ţărani. Avea un mare farmec şi totodată putea fi exasperantă. Era o foarte bună camaradă, era generoasă cu colegii şi colegele ei de teatru, dar îi plăcea să discute tot lucruri adînci, să se analizeze şi să-i analizeze pe interlocutori — ceasuri şi ceasuri de-a rîndul. Curînd, aveam să-mi dau seama că nu obosea niciodată.
Nu cred că mi-a plăcut, dar o întîlneam întotdeauna cu bucurie la Marietta. Apoi, m-a invitat la ceai în micul ei apartament de lîngă Cişmigiu. Am rămas mult de vorbă şi m-au impresionat anumite observaţii şi intuiţii ale ei. Cu un alt prilej, mi-a citit începutul unei piese — *Geneza* — care mi s-a părut surprinzător de originală. Veneam de cîte ori puteam, cînd ieşeam de la statul-major. îmi povestea despre experi-
enţele ei la Conservatorul din Iaşi, îmi vorbea despre nopţile Iaşiului. Numai cînd încerca să mă convingă că Krishnamurti era cel mai important geniu al secolului îmi pierdeam răbdarea, îl întîlnise pe Krishnamurti în vara aceea, la Ommen, în Olanda, şi se întorsese entuziasmată. Nu se îndoia că sin-gur Krishnamurti înţelesese — cum spunea ea, cu majusculă — Viaţa. Şi Sorana era fascinată de Viaţă. Nu vorbea decît despre asta: despre miracolul Vieţii şi despre crimele pe care le făptuim zilnic, fiecare din noi, împotriva noastră şi a Vieţii, refuzînd să trăim simplu, spontan, sterilizîndu-ne singuri prin clişee, formule şi sisteme. Avea, în fond, dreptate — dar vorbea întotdeauna în numele Absolutului, al Vieţii, al Dragostei, şi jargonul acesta pretenţios spiritualist, prezentat cu patosul şi ştiinţa unei artiste autentice, mă scotea din sărite. Niciodată n-am simţit cu mai multă putere necesitatea, măreţia, *sănătatea* vulgarităţii, decît după cîteva ceasuri de vorbă cu Sorana. îmi dădeam, evident, seama că eram nedrept. Aveam de-a face cu o artistă care avusese destul succes şi care era pe cale să-şi distrugă cariera pentru că, poate, fără să-şi dea seama, se detaşase de teatru, refuza să se zbată ca să obţină un rol important, lăsa uneori să treacă o stagiune întreagă fără să apară pe scenă, sau apărînd în roluri vrednice de o debutantă — şi care făcuse toate pentru că era însetată de „Absolut" şi credea că descoperise calea ca să-l ajungă. Preţul pe care-l plătise Sorana Ţopa pentru ca să aibă dreptul să vorbească despre viaţă, aşa cum o înţelegea ea, era atît de mare, încît ar fi trebuit ca măcar prietenii ei să nu-şi piardă răbdarea ascultînd-o. Numai după ce mă întorceam acasă, uneori destul de tîrziu, nopţile, îmi dădeam seama că fusesem nedrept, întrerupîndu-i sarcastic, cîteodată chiar cu violenţă, mo-nologurile ei spirituale şi krishnamurtiene. îmi făgăduiam să fiu mai înţelegător a doua zi. Pentru că acum, în septembrie, ne întîlneam zilnic. Uneori, ne duceam să cinăm într-unui din restaurantele din apropiere şi continuam să discutăm. Citise *Isabel* şi nu-i plăcuse. Citea tot ce publicam în „Cuvântul" şi în „Vremea" şi uneori mă lăuda excesiv, alteori mă critica fără înconjur. Era imprevizibilă, după cum imprevizibile erau schimbările ei de umoare: izbucnea în rîs după o tiradă patetică, se întrista pînă la lacrimi în mijlocul unui imn închinat Vieţii. încercase să se detaşeze de tot şi rămăsese agresiv-feminină, capricioasă, bi-
zară, în pofida atîtor stridenţe, avea mult farmec. Şi farmecul, adăugîndu-se frumuseţii şi talentului ei, ar fi fost într-adevăr irezistibil, dacă nu l-ar fi anihilat singură, cu furie şi încăpăţînare, încercînd să devină altfel decît era.
Nu-mi vine să cred că după două luni de întîlniri aproape zilnice nu-mi dădeam seama de ce se pregătea să se întîmple. Sorana mă întrebase, cu destul tact, dacă „exista cineva în viaţa mea". Mă mulţumisem să răspund că cineva existase cu prea multă vehemenţă şi nenoroc ca să mai simt nevoia să repet experienţa. După cîte puteam judeca, în viaţa ei nu „exista" deocamdată nimeni. într-un anumit fel, eram avertizat şi totuşi continuam s-o văd, cu regularitate, în fiecare seară. îmi spuneam, probabil, că, nefiind îndrăgostit, nu riscam mare lucru — deşi întîmplarea cu Jenny ar fi trebuit să-mi

dea de gîndit. Pe de altă parte, deşi într-un chip nelămurit, mă simţeam atras, poate cu aceeaşi putere cu care mă exaspera prezenţa ei. Simţeam că trebuie să mă duc s-o văd în fiecare zi şi, adesea, de la cele dintîi cuvinte regretam că venisem. Dar ştiam că, dacă aş fi plecat pe loc, mi-ar fi părut rău. Altădată, îmi spuneam că mă împotriveam zadarnic; eram singur şi mi-ar fi plăcut să nu mai fiu; pe de altă parte, orice s-ar fi întîmplat, într-un an mă voi afla din nou în India; voi zîmbi atunci de scrupulele şi şovăielile mele. Din perspectiva în care îmi plăcea să mă situez, orice s-ar fi întîmplat n-ar fi avut mare importanţă.

Şi, la început, am crezut că într-adevăr n-ar fi trebuit să aibă prea mare importanţă. Cînd, într-o dimineaţă de octombrie, am coborît scările apartamentului ei, mi-am spus doar că acum am şi eu, ca orice tînăr de vîrsta mea, o „legătură". Continuam să mă duc s-o văd îndată ce ieşeam de la statul-major. Apoi, am obţinut un nou concediu, şi puteam să ne întîlnim după-amiezele. Dimineţile, mă închideam în mansardă şi lucram. Serile, ne întîlneam, grupul întreg, pe la feluriţi prieteni, ca să punem la punct primele simpozioane ale grupării „Criterion".

Cred că am inaugurat ciclul cu Freud. Printre vorbitori, îmi amintesc doar de Mircea Vulcănescu şi Paul Sterian, dar eram vreo cinci-şase, printre care şi un psihanalist. Cînd am intrat, nu ne venea să ne credem ochilor. Amfiteatrul „Fundaţiei Carol I" era arhiplin. Biletele la parter fuseseră de mult vîndute şi lumea se năpustise la balcoane şi galerii. Şedeau pe unde apucau, pe scări, pe balustrade. Apoi, pentru că nu-i mai putea opri nimeni, pătrunseseră în sală, se rezemau de pereţi, se aşezau chiar pe estradă. Probabil că nici n-am fi putut începe dacă Petru Comarnescu n-ar fi anunţat, în sală şi în foaier, că vom repeta simpozionul după cîteva zile şi, cu ajutorul pompierilor de serviciu, n-am fi închis şi zăvorit poarta de la intrare. Lipisem acolo şi un afiş, anunţînd repetarea simpozionului. Dar unul dintre noi s-a sacrificat şi a rămas afară, în stradă, două ceasuri, lămurind şi liniştind grupurile de auditori fără noroc.

Acceptasem să vorbesc despre Freud, pentru că mi se părea că pot descifra în opera lui o ultimă fază de desacralizare a monoteismului şi a profetismului Vechiului Testament. Certitudinea lui Freud că găsise explicaţia unică şi globală a vieţii psihomentale şi a creativităţii umane, că făurise cheia magică cu care putea decripta toate enigmele — de la vise şi *ades manques* la originea religiei, a moralei şi a civilizaţiei — certitudinea aceasta, spuneam, trădează fervoarea monoteistă a geniului ebraic. După cum pasiunea cheltuită de Freud în promovarea, impunerea şi apărarea psihanalizei contra oricărei „erezii" amintea de intoleranţa şi frenezia profeţilor Vechiului Testament. într-un anumit fel, Freud credea că descoperirile lui sînt menite să transforme omenirea, s-o „salveze". Psihanaliza satisfăcea setea de absolut a geniului iudaic, credinţa că există o *singură* cale regală a Spiritului şi trăda repulsia specific ebraică faţă de pluralism, politeism şi idolatrie.

Nu ştiu cît de limpede şi de articulat am spus lucrurile acestea atunci. Ca toţi ceilalţi, am fost răsplătit cu puternice, prelungite aplauze. Am aflat mai tîrziu că Emil Cioran fusese atît de impresionat, încît a venit să mă asculte a doua oară, cînd am repetat simpozionul. (L-am repetat de trei ori, şi apoi nu mai ştiu de cîte ori în oraşele din provincie. Dar cum nu aveam un text pregătit mai dinainte, şi fără stimulentul improvizaţiei, simţind tot timpul că mă repet, mi-e teamă că am vorbit din ce în ce mai plat.)

Au urmat, cu acelaşi succes, de două ori pe săptămînă, celelalte simpozioane. Cu o jumătate de ceas înainte, sala „Fundaţiei Carol" se umplea pînă la ultimul loc şi conferenţiarii îşi făceau anevoie drum prin mulţimea adunată pe trotuar.

Cu enorme eforturi, ajutaţi de sergenţi, pătrundeam în foaierul ticsit. Prefectura Poliţiei fusese nevoită să trimită o duzină de sergenţi şi cîţiva comisari să asigure circulaţia în faţa „Fundaţiei Carol" şi să apere intrările de îmbulzeală. Succesul acesta nemaiauzit neliniştise Ministerul de Interne, iritase o seamă de gazetari şi scriitori, iscase tot felul de invidii şi gelozii. Şi, evident, riscurile noastre creşteau cu cît „personalităţile" pe care le discutam erau mai controversate. Aşa cum ne temeam, simpozionul consacrat lui Gide a dat naştere la incidente. Andre Gide vizitase de curînd Rusia sovietică şi era considerat comunist. în seara aceea, vreo sută de studenţi cuzişti au încercat să pătrundă în sală. Opriţi de sergenţi, au început să cînte şi să vocifereze. Simpozionul începuse, dar sala era încărcată de electricitate. Cîţiva dintre noi s-au dus să stea de vorbă cu şefii manifestanţilor. Au parlamentat mai bine de un ceas. Studenţii pretindeau că n-au venit să provoace scandal, ci numai să asculte, să fie siguri că nu se face apologia unui comunist. în cele din urmă, i-am lăsat să intre. Simpozionul era pe sfîrşite, dar nu cred că în seara aceea s-a sfîrşit aşa cum fusese prevăzut. Curînd după ce au pătruns în

sala ticsită, studenții au început să vocifereze, şi preşedintele a încheiat şedința prin cîteva fraze ironice, usturătoare, care s-au pierdut în tumult.
Un incident mai puțin grav, şi care s-a soldat în favoarea noastră, a avut loc la simpozionul despre Charlie Chaplin. Printre vorbitori, era şi Mihail Sebastian. Cînd i-a venit rîndul, cineva din galerie a strigat: „Un ovrei despre un alt ovrei!" Mihail Sebastian era în picioare, cu cîteva foi pe care îşi în-semnase planul conferinței. Se făcuse foarte palid. A rupt foile, a făcut un pas înainte şi a început cu o voce fierbinte, sugrumată de emoție: „Aveam de gînd să vorbesc despre un anumit aspect al artei lui Charlot, a spus. Dar cineva dintre dumneavoastră mi-a adus aminte de ovrei. Şi am să vorbesc, ca evreu, despre evreul Charlot..."
Sala a izbucnit deodată în aplauze. Mihail Sebastian a ridicat brațul şi le-a spus: „Vă mulțumesc", apoi a improvizat una din cele mai patetice şi mai inteligente conferințe pe care mi-a fost dat să le ascult. A prezentat un Charlot pe care numai cineva din Europa răsăriteană îl putea ghici şi înțelege. A vorbit despre solitudinea omului în filmele lui Charlot, aşa cum reflecta ea solitudinea ghetourilor. Cînd a încheiat, după
vreo douăzeci de minute, l-au răsplătit aplauze frenetice. O parte din sală aplauda în picioare. Cîştigasem o bătălie şi o ştiam. în biroul care comunica cu loja conferențiarilor, exultam. De bucurie, Nina Mareş începuse să joace şi ne îmbrățişa pe rînd.
La simpozionul despre Lenin, îl invitasem să participe, în afară de Belu Silber, pe Lucrețiu Pătrăşcanu. Voiam să aveam cu noi doi marxişti, alături de Mircea Vulcănescu şi Mihail Polihroniade, care se pregăteau să critice comunismul în numele democrației şi al naționalismului. Pe Belu Silber îl întîl-nisem mai demult, în redacția „Cuvântului". Se împrietenise cu Gh. Racoveanu de cînd acesta scrisese, cu vreo doi ani mai înainte, un articol, luîndu-i apărarea într-un proces de spionaj. Belu Silber fusese extrem de mişcat şi, îndată după achitare, venise să-i mulțumească. Venea de atunci mereu pe la redacție. Era prieten mai ales cu Mircea Vulcănescu, Ion Că-lugăru, Paul Sterian. Era mărunt, sclipitor, destul de cultivat şi, deşi repeta necontenit că e marxist, nu părea nici dogmatic, nici intolerant. Pe mine mă admira mai ales pentru că, în articolele despre India, atacam colonialismul şi *British Raj.*
Pe Lucrețiu Pătrăşcanu l-am întîlnit, cred, în acea seară. Mi-a plăcut figura lui blinda şi totuşi gravă. A vorbit fără *eclat,* dar sincer şi cu o înțeleaptă sobrietate, şi întreruperile studenților din sală nu l-au tulburat. Aştepta să se potolească vacarmul şi-şi relua expunerea, calm, concentrat. In schimb, studenții întrerupeau, ca să-l aplaude, pe Mihail Polihroniade, de cîte ori acesta aducea vorba despre necesitatea unei revoluții naționale. Iar, cînd a amintit expresia lui Lenin că statul burghez e un cadavru care va fi răsturnat dintr-o singură lovitură, a fost aplaudat atît de studenții naționalişti, cît şi de grupurile de simpatizanți comunişti pe care îi adusese la Fundație prezența lui Lucrețiu Pătrăşcanu. în urma acestui simpozion, se răspîndise zvonul, mai ales în cercurile Siguranței, că gruparea „Criterion" e criptocomu-nistă. Adevărul este că singurul comunist dintre noi era Belu Silber. Dar curajul pe care-l avusesem să-l invităm să vorbească, şi încă la „Fundația Carol", pe însuşi secretarul partidului comunist, Lucrețiu Pătrăşcanu, fusese răstălmăcit. Noi încercasem să fim „obiectivi": *audiatur et altera pars.* Ne spuneam că într-o cultură majoră toate curentele de gîndire pot fi prezentate. Ne simțeam destul de tari ca să nu ne mai
fie frică de confruntări cu ideologii şi sisteme potrivnice credințelor noastre. Simțeam de asemenea că nu vom putea depăşi provincialismul cultural decît anulînd complexele de inferioritate şi mecanismele infantile de apărare inerente oricărei culturi minore. O dată ce credeam în posibilitățile de creație ale geniului românesc — aşa cum credea majoritatea dintre noi, deşi din motive diferite —, nu ne mai era teamă de „influențele nefaste" sau de „ideile subversive". Pe de altă parte, ne simțeam adulți; nu mai acceptam să ni se strige: „Nu vă jucați cu focul!" pentru că ştiam foarte bine că nu ne jucam.
Ceea ce s-a numit mai tîrziu „spiritul Criterionului" devenea mai limpede şi mai articulat cu cît ne împlineam programul. Dar, chiar de la cele dintîi simpozioane, publicul a ghicit că avea de-a face cu o experiență culturală semnificativă şi de mari proporții — şi ne-a rămas credincios pînă la urmă. Chiar cînd nu era vorba de subiecte senzaționale ca Lenin, Freud sau Gide, sălile erau pline. în simpozionul despre romanul românesc contemporan, Mihail Sebastian l-a executat cu mult brio pe Cezar Petrescu şi a fost extrem de dur cu Ionel Teodoreanu, cei mai populari romancieri ai zilei, rezer-vîndu-şi toate laudele pentru Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Mateiu Caragiale. Dar Mircea Vulcănescu a arătat în ce sens romanele lui Cezar Petrescu se integrează într-o tradiție literară românească şi, ca atare, sînt semnificative, chiar dacă artisticeşte nu sînt valabile. Ce pasiona publicul

era dialogul între membrii „Criterionului". Foarte arareori şi numai în cazurile delicate — bunăoară, Lenin, Mussolini — vorbitorii se întîlneau în prealabil şi pregăteau riguros simpozionul. De obicei, fiecare anunța observațiile pe care avea de gînd să le dezvolte. Numai dacă vedeam că doi sau mai mulți dintre noi intenționează să insiste asupra aceloraşi aspecte, îi rugam să-şi modifice planul. în orice caz, spontaneitatea dialogului era aproape întotdeauna asigurată. Asta dădea loc uneori la scene amuzante. Aşa, bunăoară, cînd am discutat America față de Occident şi Extremul Orient, Petru Comarnescu, care se identificase oarecum cu omul şi cultura americană, a suportat cu destul calm criticile pe care le aduceam în numele spiritualității orientale, dar şi-a pierdut răbdarea ascultîndu-l pe Mihail Sebastian zeflemisind *homo ame-ricanus* în numele spiritului francez şi a încercat de mai multe ori să-l întrerupă. Iar, după ce a fost chemat la ordine de pre-
şedinte, a continuat să exclame, să pufnească în rîs sau să se întoarcă brusc în scaun de cîte ori i se părea că Mihail Sebas-tian întrece măsura.
Pentru membrii „Criterionului", simpozionul nu se încheia în sala „Fundației". Ne adunam toți la cafeneaua „Corso", unde ocupam un colț întreg, la etaj, şi continuam discuția pînă după miezul nopții. De obicei, Dan Botta, care participa foarte rar la simpozioane, îşi exprima succint, dar necruțător impresiile, nu uita niciodată să ne amintească răspunderea pe care o aveam față de public. Pentru el, asta însemna în primul rînd datoria de a ridica publicul, nu pînă la noi, ci dincolo de noi, pînă la idealurile noastre. Dan Botta credea că „Criterion" poate efectua, în mințile celor mai inteligenți dintre ascultători, o operație de *anamnesis* platoniciană. Asistînd la simpozioanele noastre, unde erau prezentate şi dezbătute atîtea puncte de vedere, publicul asista de fapt la un nou tip de dialog socratic. Scopul pe care-l urmăream nu era numai informația, ci, în primul rînd „trezirea" auditorilor, confrun-tarea lor cu ideile şi, în cele din urmă, modificarea modului lor de a fi în lume.
Evident, urmau lungi, însuflețite discuții. Nu pentru că ceilalți nu împărtăşeau ideile lui Dan Botta despre rolul „Criterionului", ci pentru că nu erau întotdeauna de acord cu mijloacele pe care le preconiza el. Dan Botta insista ca măcar unul dintre vorbitori să nu facă nici o concesie „publicului de rînd", ci să utilizeze limbajul sever al metafizicii, al ştiinței sau al poeziei. De obicei, cam aşa se întîmpla. Dar unii dintre noi socoteau că simplul fapt de a dezbate probleme dificile era destul de curajos, că nu trebuie să agravăm dificultatea printr-un limbaj excesiv de riguros. Dar, evident, eram toți de acord că fiecare vorbitor e liber să utilizeze „stilul" care-i convenea.
Sorana Țopa era întotdeauna cu noi. însoțind-o spre casă, o ascultam încă o dată judecînd simpozionul, judecîndu-mă mai ales pe mine, dacă se întîmplase să vorbesc în acea seară. Şi, ca de obicei, uneori observațiile ei erau juste şi prețioase, alteori mi se păreau irelevante sau agresiv pretențioase. La începutul lui decembrie, îmi încheiasem serviciul militar şi primisem hîrtiile de eliberare. Puteam petrece acum mult timp
împreună. Intimitatea aceasta concentrată şi prelungită nu mă încînta întotdeauna. Pe de altă parte, prezența Soranei era extenuantă. Alături de ea, trebuia să fii necontenit inteligent, profund, original — şi mai ales „spontan". Pentru ea, dragostea era o continuă incandescență, o „ardere în alb", cum îi plă-cea ei să spună. Asta însemna, între altele, că orice tăcere prelungită constituiau dovezi de indiferență sau de absență, şi atunci trebuiau interpretate laborios, pentru a le înțelege şi asuma ca atare şi, în cele din urmă, a le corecta.
Adesea, răsuflăm uşurat cînd regăseam singurătatea mansardei. Aveam tot mai multă nevoie de această singurătate. Teza era aproape sfîrşită, şi Nina Mareş îmi dactilografia capitolele pe măsură ce i le duceam. Dar, în afară de traducerea şi prelucrarea tezei, în afară de articolele pe care le scriam, de conferințele la Radio şi participarea la simpozioane, un nou proiect începuse să mă ispitească. Citisem în ziare anunțul unui premiu literar pe care-l crease Editura „Cultura națională" pentru un roman inedit. Printre membrii comisiei, figurau Perpessidus, Şerban Cioculescu, G. Călinescu. Numele acestea mă încurajaseră să mă prezint. îmi spuneam că cel puțin voi fi judecat de critici literari autentici. La început, voiam să mă reapuc de romanul început la Calcutta, *Petru şi Pavel,* dar fragmentele pe care le recitisem mă dezamăgiseră. Am hotărit atunci să scriu *Maitreyi.* Pe de o parte, simțeam ca trebuie să retrăiesc, ca să pot consuma definitiv, această dramă care-mi schimbase radical viața, silindu-mă să renunț la toate proiectele pe care le făcusem în legătură cu şederea mea în India. Pe de altă parte, simțeam că aş putea termina romanul pînă la 15 martie, data prescrisă pentru depunerea manuscriselor, în timp ce *Petru şi Pavel* mi-ar fi cerut cel puțin şase luni de lucru. Cum manuscrisele trebuiau prezentate anonim, nu vorbisem nimănui de hotărîrea mea.
într-o seară de decembrie, m-am aşezat la masa de lucru şi, cu emoție, am desfăcut plicul în care

adunasem, în toamna anului 1930, cîteva relicve: biletele pe care mi le trimisese Maitreyi după ce nu ne-am mai putut vedea, scrisorile lui Das-gupta, o fotografie veche, cîteva flori uscate, o şuviţă de păr. Apoi, am început să recitesc jurnalul acelor ani, chiar şi paginile pe care nu îndrăznisem niciodată pînă atunci să le recitesc. Nu-mi dădeam seama, în acea seară, că, hotărîndu-mă să scriu *Maitreyi,* îmi anulam ultima şansă de a mă reîntoarce în India.
AU
„OMUL FĂRĂ DESTIN..."
Ca să-mi pot dobîndi libertatea de a rămîne singur în mansardă, a trebuit să-i mărturisesc Soranei că scriam un roman. Aşa cum mă aşteptam, n-a fost încîntată aflînd subiectul romanului. îi povestisem mai demult întîmplările din Bhowanipore. Mă ascultase cu simpatie şi gravitate, dar, mi-a mărturisit mai tîrziu, nu izbutise să ia în serios această aventură de fragedă tinereţe. Nu fusese o adevărată pasiune, o „ardere în alb", comparabilă, lăsa ea să se înţeleagă, experienţei noastre actuale. Totuşi, nu-şi putea îngădui o gelozie retrospectivă, pentru că, aşa cum precizase, după ce-mi vorbise de marile ei pasiuni din trecut, viaţa noastră reîncepuse în clipa cînd ne întîlniserăm. Trăiam împreună o viaţă nouă şi nici măcar trecutul nostru comun nu preţuia prea mult. Preţ şi sens nu avea decît „prezentul" — mai precis ceea ce învăţase ea de la Krishnamurti că poate fi prezentul. Regreta totuşi că nu voiam să prezint pentru premiu, refăcute şi corectate, *Romanul adolescentului miop* şi *Gaudeamus,* pe care le citise de curînd şi care i se păruseră „excepţionale", mult mai interesante decît *Isabel,* bunăoară...
Scriam mai ales nopţile, cînd ştiam că nimeni nu va mai veni să bată la uşa mansardei. Primele capitole le-am scris repede, aproape fără dificultate. Dar pe nesimţite m-am trezit din nou în timpul acela fabulos din Bhowanipore şi mi-am dat seama că nu mai scriu un roman, aşa cum hotărîsem, ci o confesiune. Adesea, transcriam pagini întregi din *Jurnal,* şi dacă *Jurnalul* acelei veri, 1930, ar fi fost mai copios, poate că l-aş fi transcris în întregime. O singură clipă nu mi-a dat de gîndit indiscreţia pe care mă pregăteam s-o săvîrşesc. în faţa hîrtiei albe, scriind despre oameni şi întîmplări care au avut un rol hotărîtor în tinereţea mea, mi-era peste putinţă să in-
ventez. Am schimbat, evident, numele personajelor, în afară de al lui Maitreyi şi al surorii ei, Chabu, dar am lăsat întocmai datele, adresele, numerele de telefon. Schimbasem, de asemenea, meseria lui Dasgupta şi a povestitorului şi am modificat radical finalul, ca şi cum aş fi vrut să mă despart definitiv de Maitreyi (aruncînd-o în braţele unui vînzător de fructe, îm-pingînd-o pînă la marginea sinuciderii). Şi, evident, scălda-sem lumea aceea depărtată în lumina palidă, aurie, pe care o irizau amintirile şi melancolia. Dar nu e mai puţin adevărat că, dacă ar fi fost citit de anumite persoane din Calcutta, ro-manul n-ar fi avut nevoie de nici o cheie ca să fie descifrat. Nu mă gîndeam însă că ar putea fi citit la Calcutta. De fapt, nu mă gîndeam nici că va fi citit de cititori necunoscuţi, aici, la Bucureşti, unde îl scriam. Nu „vizualizasem" publicul. Cel mult, mă întrebam ce vor gîndi prietenii, dacă romanul va avea norocul să fie premiat şi tipărit. Şi nici măcar nu puteam spune că scriam pentru mine sau pentru Maitreyi. Scriam oarecum „impersonal", ca o mărturie *in aeternum.*
Atunci, în preajma Crăciunului, încă nu-mi dădeam seama de toate acestea. Trăiam încă euforia începuturilor. După un an şi jumătate, scriam din nou un roman; şi de data aceasta, un roman autobiografic. Puteam fi din nou singur, zi şi noapte, pentru că Sorana plecase de două săptămîni în Moldova, să petreacă sărbătorile cu ai ei. Am petrecut şi eu Crăciunul cu familia, dar de cîte ori puteam mă întîlneam cu prietenii. Hotărîsem să ne adunăm de revelion la Mia Steriade; de fapt, încăperile pe care le ocupa tatăl Miei, pictorul Steriade, la Muzeul Kalinderu. Eram aproape întreg grupul de prieteni de la „Criterion", la care se adăugaseră cîţiva invitaţi. Contribuisem fiecare cu o anumită sumă şi cîţiva dintre noi îşi luaseră însărcinarea să decoreze sălile, să cumpere vinurile şi să pregătească bufetul. Angajasem şi un pianist, aşa că cei care au voit (în frunte cu Mircea Vulcănescu şi Mişu Poli-hroniade) au putut dansa pînă dimineaţa. Am petrecut împreună cel mai reuşit revelion pe care-l cunoscusem pînă atunci.
în ceea ce mă privea, nu ştiam ce să cred despre mine. Mă judecam şi încercam să mă înţeleg — zadarnic. Cu puţine zile înainte, se întîmplase ceva cu totul neaşteptat. Atît de neaşteptat, încît mi s-ar fi părut cu neputinţă de închipuit doar cu o jumătate de ceas înainte de a se întîmpla. A treia zi de Cră-ciun, seara, eram la Floria şi Mac mai mulţi prieteni, printre care şi Nina Mareş. Nu înţeleg de ce i-am privit mîinile şi mi s-au părut foarte mici. I le-am luat în mîinile mele. Degetele erau atît de mici şi delicate, încît păreau degete de copil. Nu mă înduram să-i las mîinile. Nina zîmbea încurcată — şi unii din prieteni ne priveau curioşi. Ca şi alţi cîţiva prieteni, Nina ştia de Sorana. Adesea, la „Cuvântul" sau în odăiţa ei, unde urcam cu Mihail Sebastian ca să bem o cafea, le mărturisisem cît de dificilă putea fi

Sorana, şi ei mă consolau, amuzîndu-se totodată. Ajunsesem, noi trei, foarte buni prieteni şi ne întîlneam de cîte ori puteam, luam adesea masa împreună. Eram atît de buni prieteni, încît o „legătură" cu unul dintre noi ar fi părut o crimă împotriva prieteniei noastre comune. Ştiam cît de mult ține Nina la Mihai, şi el ştia cît de mult ținea la mine.

Dar în seara aceea nu înțelegeam ce se petrece cu mine. N-am înțeles nici după ce-am condus-o acasă şi am sărutat-o. Reîntors în mansardă, am încercat să scriu, dar n-am izbutit. Am adormit foarte tîrziu. A doua zi şi a treia zi, am rămas închis în mansardă, scriind. îmi spuneam că n-ar trebui s-o mai văd, dar am văzut-o în aceeaşi seară. Am cinat împreună, am fost la un cinematograf şi am rămas apoi noaptea aceea la ea.

Dar la revelion am încercat să mă port aşa cum mă pur-tasem pînă atunci, ca un foarte bun prieten. Aflasem mai demult viața Ninei Mareş. Foarte tînără, se căsătorise cu un ofițer, Ionescu, ajuns acum colonel cu garnizoana într-un oraş din Basarabia. Cu cinci-şase ani mai înainte, cînd erau în Braşov, Nina se îndrăgostise de un locotenent frumos şi, aşa cum mi-am dat seama cînd l-am cunoscut, surprinzător de inteligent şi cultivat. Legătura lor provocase în cele din urmă un adevărat scandal. Soțul nu accepta sub nici un chip să se despartă — şi atunci Nina a plecat de-acasă. Tatăl locotenentului, un general cu nume faimos, a încercat să-şi salveze băiatul, trimițîndu-l în misiune la Paris. Socotea, probabil, că o căsătorie precedată de un asemenea scandal i-ar fi ruinat cariera. Tînărul s-a supus, dar şi-a anunțat familia şi superiorii că îndată ce se va întoarce din misiune se va căsători. (Ionescu acceptase între timp divorțul.) Şi probabil că aşa s-ar fi întâmplat, dacă în ultimul moment n-ar fi intervenit un accident tragi-comic: în preziua plecării din Paris,
camarazii şi prietenii locotenentului i-au dat o masă de adio. Invitaseră cîteva romănce, printre care o domnişoară care tocmai sosise din țară. Nu ştiu dacă a fost sau nu un complot pregătit de general, dar domnişoara, ajutată de prieteni, a izbutit să-l îmbete pe locotenent şi, a doua zi, în camera ei de hotel, cu locotenentul încă amețit în pat, s-a săvîrşit căsătoria civilă în fața consulului şi a martorilor de rigoare.

Cînd ziarele din Braşov au anunțat căsătoria, Nina a avut un asemenea şoc, încît a trebuit să fie transportată la clinică. Zadarnic a telegrafiat locotenentul că fusese victima unei farse, şi că a şi depus cererea de divorț. Multă vreme, Nina a refuzat să-l vadă. Şi multă vreme doctorii s-au îndoit că va scăpa cu mintea întreagă. A rămas în clinică trei sau patru luni. Cînd a aflat că locotenentul a reuşit să divorțeze, a acceptat să-l vadă. I-a mărturisit că dragostea ei e acum cenuşă, că el e liber să ia orice hotărîre va voi. Evident, tînărul n-a putut crede. A continuat să vină s-o vadă zilnic, la clinică, şi apoi la pensiunea germană unde se mutase. A asigurat-o că o va aştepta, că o va urmări pretutindeni, că nu poate crede că nu-l va ierta într-o zi şi e hotărît să aştepte ziua aceea, de va trebui, cinci, zece, cincisprezece ani. Ea i-a răspuns că l-a iertat, dar că nu-l mai iubeşte, că nu-l poate iubi, cît de mult s-ar sili. El a continuat să vină, încărcat cu flori, cu daruri. Şedeau de vorbă, şi Nina îi mărturisea planurile ei: cum tot ce avusese fusese nevoită să cedeze soțului ei în schimbul divorțului, trebuia să se gîndească la o meserie, ca să poată trăi. Se hotă-rîse să plece la Bucureşti, să urmeze o şcoală de secretare. La început, pînă ce-şi va găsi de lucru, va locui la un unchi al ei, generalul Negreanu. Şi aşa a făcut.

După un an, locotenentul a fost înaintat căpitan şi mutat la Bucureşti. Nu i-a venit să creadă cînd a văzut că Nina locuieşte într-o odăiță, la ultimul etaj, şi lucrează opt ceasuri pe zi. I-a vorbit din nou de dragostea lor, şi Nina îl întrerupea, visătoare: „Da, într-adevăr, a fost o mare dragoste. Nu regret nimic..." Căpitanul a încercat atunci s-o recucerească prin alte mijloace. Se ținea numai de chefuri şi venea serile, beat, să o aştepte la intrarea imobilului, implorînd-o să-i fie milă de tinerețea lui, de cariera lui. Cu blîndețe, Nina încerca să-l convingă să se întoarcă acasă. Zadarnic. „Mă duc la dame!" striga el văzînd-o că se îndreaptă spre ascensor. „Nu va fi pentru ultima oară", îi răspundea ea. (La o asemenea scenă

asistasem şi eu, întîmplător, într-o seară cînd ieşeam de la „Cuvântul". Nina mi se păruse mai palidă, dar zîmbea cu aceeaşi stăpînire de sine. Căpitanul avea lacrimi în ochi.) Urcase, o dată, noaptea tîrziu, pînă la ultimul etaj, şi a început să bată la uşă — pînă ce-au ieşit vecinii şi, amenințători, l-au silit să plece. Cînd, rareori, îl întîlnea treaz, Nina încerca să stea de vorbă serios, îl îndemna să-şi caute o soție vrednică de el. Primea întotdeauna acelaşi răspuns: că o aşteaptă pe ea. (A aşteptat-o, într-adevăr vreo cinci-şase ani şi nu s-a căsătorit de-cît după căsătoria Ninei.)

Cînd, în toamna aceea, Nina îmi povestise toate acestea, adăugase: „îmi pare foarte rău că s-a întîmplat

aşa. Aş fi vrut să-l pot iubi din nou, oricît de puţin, dar să-l pot iubi, pentru că l-am iertat de mult. Dar probabil că n-am să mai pot iubi niciodată, pe nimeni. De aici înainte, va trebui să mă mulţumesc doar cu prietenia bărbaţilor." (De aceea, credeam noi, Sebastian, Gh. Racoveanu şi cu mine, Nina putea fi o atît de desăvîrşită prietenă.)
Treceau zilele şi încă nu înţelegeam. Uneori, îmi spuneam că întîmplările recente vor conta mai mult în viaţa Ninei de-cît în a mea, că, poate, aceasta a fost calea hotărîtă de destin, ca s-o scoată din solitudinea ei. Cu o desăvîrşită discreţie, Nina nu-mi spusese nici că mă iubeşte, nici nu mă întrebase ce am de gînd să fac. Dar îndată ce Mihail Sebastian se întorsese de la Brăila, a trebuit să-i mărturisim. Sebastian a declarat că ne va ierta numai după ce se va convinge că prietenia noastră, a celor trei, a rămas aceeaşi. (Şi, după cîteva luni, s-a convins.)
Nu ştiam însă dacă va trebui să mărturisesc Soranei ce se întîmplase în absenţa ei. Nu era numai inevitabila laşitate a tînărului „fără experienţă", care nu ştie cum se face şi se desface o „legătură". Pe zi ce trecea, descopeream că situaţia era mai complexă decît mi-o închipuisem. Descopeream, bunăoa-ră, că n-aş fi vrut s-o „pierd" pe Sorana, că aveam nevoie de ea, că, în fond, ţineam la ea, oricît de mult mă obosea prezenţa ei. îmi mai spuneam că Nina, nevorbindu-mi niciodată pînă acum de dragoste, s-ar putea să se decidă să rupă de la o zi la alta — şi nu socoteam că aş fi avut dreptul să mă împotrivesc. Deocamdată, continuam să sper că mă voi întoarce în India îndată după doctorat. Speranţa aceasta îmi dădea destulă putere să suport încurcăturile în care mă afundam cu cît trecea timpul. Şi una, şi cealaltă ştiau că trebuia să termin romanul pînă la 15 martie, aşa că eram liber să mă întîlnesc cu cine voiam. Cum Nina lucra la birou pînă seara, o întîlneam pe Sorana după-amiezele. Aveam acum o scuză de-a gata, cînd mă ruga să cinăm împreună sau să rămîn noaptea la ea: trebuia să mă întorc acasă să scriu. Şi, într-adevăr, nopţile, după ce cu greu mă despărţisem de una sau de cealaltă, rămî-neam pînă foarte tîrziu la masa mea de lucru. De-abia nopţile izbuteam să mă regăsesc, deşi niciodată pe de-a-ntregul.
Ar fi trebuit, repovestind pentru alţii, eventualii cititori, întîmplările din 1930, să-mi fi dat seama că din nou mă lăsasem antrenat, aproape fără voia mea, într-o aventură care m-ar fi putut pierde. (Pentru mine, cel de atunci, „pierderea" însemna în primul rînd imposibilitatea de a mă reîntoarce în India.) Dar de primejdia *aceasta* nu-mi dădeam seama. Retrăind pasiunea din Bhowanipore, mă întrebam însă dacă tot ce se întîmplase acum, în urmă, mai ales de la Crăciun încoace, nu constituia o minciună, agravată de un blasfem. Spre mirarea mea, eram nevoit să recunosc că nu era. Putea fi orice altceva, dar nu era o minciună. Aceste două femei *existau* cu o neaşteptată gravitate. Dacă, printr-un miracol, aş fi putut pleca chiar atunci în India, fără îndoială că aş fi plecat, dar aş fi suferit cumplit despărţindu-mă de ele.
Toate acestea le gîndeam şi mă torturau cînd, spre dimineaţă, încercam să adorm, după ce scrisesem cinci-şase ceasuri de-a rîndul. Dimineţile, mă trezeam istovit şi rămîneam cîtva timp în pat, încercînd să înţeleg unde mă aflu, în ce an, încercînd să-mi aduc aminte ce se întîmplase cu mine. Simţeam uneori că sînt pus la încercare, că destinul îmi pregăteşte din nou ceva, ceva care îmi va schimba încă o dată traiectoria vieţii. Atunci, pentru cîteva clipe, vedeam *semnele,* ca pe nişte faruri care se aprind deodată în întuneric şi se sting repede, prea repede ca să le pot înţelege sensul. Mă ridicam din pat ştiind că mi s-au făcut semne — dar cum să le descifrez?
Amînam mereu deznodămîntul, alegerea pe care o ştiam inevitabilă. în februarie, depusesem la cancelaria Facultăţii de Litere cele trei exemplare din teză. Preşedintele Comisiei de doctorat era Dim. Guşti; P. P. Negulescu şi Rădulescu-Motru

erau raportori. Aşteptam să se fixeze data dezbaterii publice a tezei. Dar nu făceam nimic ca să-mi pregătesc „intrarea în Universitate", la care se gîndea atît de insistent Nae Ionescu. E adevărat, publicasem în ultimii ani trei mari studii în „Revista de filozofie", alte trei în „Ricerche Religiose", revista lui E. Buonaiuti, iar în „Buletinul Societăţii de Ştiinţe" din Cluj îmi apăruseră *Cunoştinţele botanice din vechea Indie.* Şi aveam gata de tipar teza de doctorat, în cazul în care m-aş fi hotărît s-o public în româneşte. Dar, de cînd mă întorsesem din India, avusesem o activitate frenetică şi multilaterală — articole în „Cuvântul" şi „Vremea", conferinţele la Radio, „Criteri-onul", conferinţele în provincie — şi frenezia aceasta îi tulburase pe unii din profesorii mei. Se întrebau, probabil, dacă nu mă „risipesc" prea mult. Aflînd că sînt pe cale să termin un al doilea roman, Nae Ionescu a zîmbit: „Va trebui să-i explici lui Rădulescu-Motru că iar ai avut nevoie de bani", îmi spuse. Am încercat să protestez: „O adevărată, autentică universitate din zilele noastre se întinde mult dincolo de sălile de

cursuri; ziarul, estrada, Radio, toate acestea fac parte, astăzi, din *studium generale.* De altfel, asta este şi tradiția Universității româneşti", am adăugat. „Hasdeu scria poezii, nuvele, piese de teatru, şi a fost un mare şi fecund gazetar, cel mai mare după Eminescu. Inutil să mai amintesc activitatea lui N. Iorga. Dar Rădulescu-Motru a scris şi el în tinerețe piese de teatru şi articole politice, Vasile Pârvan era un extraordinar eseist, iar dumneavoastră, domnule Profesor..."
Nae Ionescu m-a întrerupt cu blîndețe: „Tocmai asta voiam să-ți spun şi eu. Uită-te la mine: după zece ani sînt ce am fost în prima zi — un pîrlit de conferențiar universitar. Şi asta nu pentru că nu sînt deştept. Au mai fost oameni deştepți care au intrat în Universitate şi cu timpul au ajuns profesori titulari. Dar eu am un mare cusur: fac gazetărie. Cu alte cuvinte, se poate spune despre mine că nu sînt serios." „Totuşi, sînt atîția alți profesori universitari care publică articole în ziare", i-am amintit eu. „Da, dar pe ei nu-i citeşte nimeni", a continuat Nae Ionescu. „Aşa că ei pot oricînd spune că scriu pentru posteritate, că se adresează omenirii în general, peste secole. In timp ce eu scriu pentru 24 de ore; căci, în fond, asta înseamnă să fii gazetar: să interpretezi şi să judeci lumea aşa cum se arată ea *astăzi şi aici,* la noi. Că ce scrii tu acum va fi valabil mîine sau peste zece ani, în Franța sau în India, cu atît
mai bine. Şi, de fapt, aşa se întîmplă cu anumiți gazetari de calitate. Dar nu la asta trebuie să te gîndeşti scriindu-ți articolul, la ce vor spune cititorii despre el după zece ani. Dacă te interesează atît de mult opinia posterității, scrie mai bine un studiu, o carte..."
Evident, cunoşteam de mult ideile profesorului despre gazetărie, dar îmi plăcea să-l ascult vorbindu-mi despre ce numea el descifrarea evenimentului în curs de desfăşurare. „Ca să ne întoarcem de unde am plecat", reluă el. „Nici prin gînd nu-mi trece să-ți spun: scrie asta, dar nu scrie asta; publică mai multă ştiință sau filozofie şi mai puțină literatură. Şi, chiar dacă ți-aş spune, admițînd că aş socoti de datoria mea să-ți spun asta, tot nu m-ai asculta. Căci, dacă m-ai asculta, n-ai fi tu, Mircea Eliade, ci unul din studenții noştri eminenți, bunăoară Posescu. Dar, dacă ai fi Posescu, nu m-ai interesa şi, deşi aş continua să-ți dau tot felul de sfaturi utile, nu te-aş mai citi... Deci, scrie şi publică ce simți tu că trebuie să fie scris şi publicat. Privighetoarea trebuie să cînte; restul n-are importanță. Dar vreau totuşi să-ți atrag atenția că, alegînd să rămîi ce eşti, o să ai de furcă, mai ales la Universitate. Cum spunea un prieten al meu, viața o să-ți fie încununată cu piedici şi răsplătită cu obstacole. Căci ce ne-am face altminteri, fără piedici, fără obstacole?..."
Cred că am terminat romanul cu cîteva zile înainte de 15 martie. Dar manuscrisul fusese deja dactilografiat de către secretara unui coleg de liceu, aşa că am putut depune exemplarele la timp. Nu-mi rămînea altceva de făcut decît să aştept. Entuziasmul tinerei dactilografe îmi dăduse curaj. M-a asigurat că nu citise în viața ei un roman mai „sfîşietor de frumos". „Iți vine să plîngi", a adăugat. „De fapt, eu am plîns...", mi-a mărturisit în cele din urmă.
Redevenisem liber. Dar mi-am dat seama repede că libertatea aceasta atît de dorită îmi complica şi mai mult viața. După 15 martie, Nina mi-a mărturisit într-o seară că e îndrăgostită de mine. „N-am vrut să-ți spun mai demult, pentru că scriai. Multă vreme, n-am ştiut nici eu. Nu-mi venea să cred. Dar acum m-am convins. Nu cred că aş putea să te împart cu alta, a adăugat. Pînă acum, mi-a fost greu, **dar** am acceptat
ZDU
pentru tine şi pentru Sorana. Dar, de acum înainte, n-aş mai putea. Trebuie să-i spui..."
Probabil că Sorana bănuise ceva, pentru că de cîteva ori în iarna aceea încercase să afle mai mult despre Nina. îi răspunsesem întotdeauna că sîntem foarte buni prieteni. Uneori, eram hotărît să „rup" pe loc. între atîtea alte talente, Sorana îl avea şi pe acela de a mă irita şi jigni, fără să aibă aerul că o face, talentul de a crea tot felul de scene penibile. (întrebîn-du-mă, bunăoară, de ce-i spusesem de cutare tînăr scriitor că e tot atît de înalt ca mine, pentru că, întîlnindu-l, ea şi-a dat imediat seama că e mult mai înalt, adăugînd, cu un surîs misterios, că l-a invitat la ceai, că va sosi dintr-un moment în al-tul, că mă voi putea convinge şi eu. Şi pentru că mă îndreptasem spre uşă, hotărît să dispar înainte de a fi confruntat şi probabil măsurat, spate în spate, cu colegul meu, Sorana s-a făcut palidă şi m-a implorat să nu plec, m-a îmbrățişat asigu-rîndu-mă că mă iubeşte cum n-a iubit pe nimeni altul în viața ei, că e absurd să-mi închipui că aş putea fi comparat cu altcineva, că eu sînt un geniu unic, că invitația la ceai fusese făcută numai pentru că citise de curînd un admirabil articol al colegului meu, care o entuziasmase. Şi, pentru că i-am mărturisit că citisem şi eu articolul, şi nu mi se păruse atît de *extraordinar,* Sorana s-a schimbat din nou la față: nu bănuia, rosti sfredelindu-mă, că pot fi atît de egocentric, că nu pot tolera talent, inteligență, geniu, cultură şi la alții în afară de mine. M-am apărat

amintindu-i de toți prietenii și camarazii de la „Criterion", al căror geniu, inteligență sau talent îl recunoșteam în gura mare. „Nu e același lucru", m-a întrerupt ea. „Toți aceștia sînt prietenii tăi. Admirația pe care o proclami e tot o dovadă de egocentrism..." Pusesem mîna pe clanță, dar în acea clipă a răsunat soneria. Venise tînărul scriitor; mi s-a părut surprins și oarecum iritat că mă găsește acolo. Și, evident, Sorana ne-a pus spate în spate și m-am convins că avusese dreptate: era mai înalt ca mine.

De multe ori, după o asemenea încercare mă întorceam acasă hotărît să mă despart. îi scriam, cît puteam mai calm, explicîndu-i de ce legătura noastră nu mai putea fi prelungită; nu eram făcuți unul pentru altul, nu eram fericiți împreună; ne chinuiam fără să vrem unul pe altul. îmi răspundea implorîndu-mă să mă duc s-o văd, sau venea chiar ea și bătea, timidă, la ușa mansardei. îmi spunea că nu dormise de

24 sau de 48 de ceasuri — și o credeam. îmbătrînise parcă cu zece ani. Mă asigura încă o dată că sînt liber, că „n-a existat vreodată bărbat mai liber" ca mine, că nu va face nimic să mă rețină, că orice s-ar întîmpla ea îmi va rămîne întotdeauna recunoscătoare că „exist".

Nu puteam rezista. Nu era numai slăbiciune, lașitate, groaza de gesturi extravagante și scene sfîșietoare. Eram realmente tulburat și totodată umilit de cumințenia mea, de lipsa mea de imaginație. Pentru că într-adevăr Sorana își trăia dragostea în cu totul alte dimensiuni decît o trăisem eu. Priveam urmele insomniilor și lacrimilor pe obrajii ei și mi-era rușine de mine. Dacă i-aș fi spus că n-o mai iubesc, că iubesc pe alta, nu mă îndoiesc că Sorana ar fi dispărut pe loc din viața mea. Dar nu-i puteam spune asta pentru că mai ales atunci, în asemenea momente de tensiune și ruptură, simțeam cît de mult o iubesc. De un singur lucru eram sigur: că nu vom fi niciodată fericiți împreună, că ne vom tortura zadarnic, pînă ce unul din noi va cădea istovit, și atunci celălalt se va năpusti asupra lui și-l va lua în brațe, se va lamenta și-și va cere iertare și, printre lacrimi și suspine, din prea mare dragoste, îl va ucide. Am încercat să-i spun asta — dar, departe de a o descuraja, un asemenea deznodămînt îi reconfirma propriile ei idei despre dragoste. Și doar cîteva minute, după ce-mi repetase că eram cel mai liber bărbat din lume, îmi explica de ce dragostea noastră, fiind o „ardere la alb", implică tortura și nu exclude moartea, de orice natură ar fi fost ea: fizică, spirituală sau socială. Fără prezența sau măcar riscul morții, nu se poate vorbi de dragoste. Evident, îi dădeam dreptate.

Aș fi putut să-i spun că, deși continuam s-o iubesc pe ea, iubeam în același timp pe alta. Nu știu ce mi-ar fi răspuns. Mi-ar fi spus, probabil, că mi se pare doar că iubesc și pe altcineva, că sînt victima unei iluzii, a unei rătăciri provizorii; că cine o iubește pe ea nu mai poate iubi o altă femeie. Și dacă mi-ar fi spus asta, probabil că aș fi crezut-o. Privind-o așa cum era atunci, palidă, cu ochii arși, cu privirile pierdute, arătînd zece-douăzeci de ani mai mult și știind că aveam în fața mea o femeie tînără, frumoasă și adulată, o mare artistă care și-ar fi jertfit tot ce i s-ar fi cerut, ca să i se îngăduie să iubească așa cum visa ea, „arzînd la alb" — mi-ar fi fost imposibil să mă îndoiesc că n-o iubesc, că numai ea merita să fie iubită.

Cu cîteva zile înainte de publicarea rezultatului, bănuiam că voi avea premiul. Șerban Cioculescu venise să mă vadă entuziasmat. Căci anonimatul fusese, în cazul meu, iluzoriu: toți membrii comisiei știau că eram singurul care ar fi putut scrie, cu o asemenea patetică „autenticitate", despre Maitreyi și despre viața la Calcutta sau în Himalaya. Cînd am citit în ziare că am fost premiat, m-am dus imediat la „Cultura națională". Directorul editurii, Alexandru Rosetti, m-a felicitat și mi-a înmînat cecul de 20 000 de lei. Mă credeam pe altă lume. Puteam, între altele, să-mi cumpăr două costume de haine.

Maitreyi a apărut la începutul lui mai, cu o superbă copertă: un cap de indiană tînără, inspirat după o frescă de la Ajanță. Primii cititori au fost entuziasmați. Mihail Sebastian a scris în „Cuvântul" un foileton delirant. Puținii prieteni care cunoșteau povestea erau oarecum derutați de indiscreția mea, dar pînă la urmă se lăsaseră prinși de calitatea literară a confesiunii. Era, de altfel, moda literaturii „autentice", a romanelor autobiografice. *Maitreyi* a fost lăudată de totalitatea criticilor. Singurul care nu i-a consacrat un foileton a fost G. Călinescu. Dar mai tîrziu, în *Istoria literaturii române,* a recunoscut că sînt creatorul „romanului exotic" românesc. Dintre prieteni, numai Mircea Vulcănescu a fost mai puțin entuziasmat. Nu pentru că nu i-ar fi plăcut romanul, ci pentru că, așa cum mi-a mărturisit-o, „nu ai ce spune despre el. E o carte transparentă, fără enigme; spune tot și după ce ai citit-o nu mai poți adăuga nimic, *nu poți comenta".* Spre deosebire de *Isabel,* care-l încîntase prin mulțimea enigmelor și varietatea simbolismelor.

După vreo două săptămîni, Isaia Răcăciuni m-a chemat la editură să-mi spună că, spre marea lui

uimire, vînzarea mergea destul de prost. Poate că cititorii ezită din cauza titlului, a adăugat. Nu ştiu cum să-l pronunţe şi le e ruşine să intre într-o librărie şi să ceară o carte arătînd-o cu degetul... Pe de altă parte, recunoştea Răcăciuni, n-a întîlnit un singur cititor care să nu fie entuziasmat. Liviu Rebreanu, bunăoară, cumpărase nu ştiu cîte exemplare şi le împărţise prietenilor şi cunoscuţilor. Apăreau necontenit cronici extrem de favorabile, totuşi cartea îşi făcea drum exclusiv prin propaganda orală a puţinilor, dar entuziaştilor, cititori. Am înţeles asta la „Săptămîna cărţii", care se organizase atunci pentru întîia oară, la începu-

1 tUW"l *LSLJLJ* 1 1

tul lui iunie. Trecuse o lună de la apariţie şi, după cîte spusese Isaia Răcăciuni, se vînduseră doar vreo 6-700 de exemplare. Asta însemna o mie şi mai bine de cititori, interpreta el, „cititori entuziaşti, care vor face propagandă". într-adevăr, încă din prima zi a „Săptămînii cărţii", am văzut îndreptîn-du-se spre masa unde mă aflam, gata să semnez exemplare, un grup compact de cumpărători. Cîteva ceasuri în urmă, Isaia Răcăciuni a trebuit să trimită curierul la magazie, să mai aducă încă o sută de volume. începînd de a doua zi, standul unde se vindea şi autografa *Maitreyi* era cel mai îmbulzit. Ediţia s-a epuizat la sfîrşitul lui iunie, şi chiar în vara aceea cartea a fost retipărită şi epuizată. Ediţia a III-a a apărut în toamnă. Pînă la Crăciun, se vînduseră aproape 10 000 de exemplare. Mulţi îmi preziceau că voi ajunge tot atît de „popular" ca şi Ionel Teodoreanu sau Cezar Petrescu. Dar cărţile pe care aveam să le public, într-un ritm tot mai precipitat, în anii următori, aveau să corecteze sever această popularitate.

Puţin timp după apariţia romanului, mi-am susţinut teza de doctorat. îmi aduc aminte că preşedintele comisiei, Dim. Guşti, care era şi ministru al instrucţiei şi artelor, m-a felicitat înainte de a încheia şedinţa şi s-a retras, pentru că „era ataşat de Majestatea Sa". P. P. Negul eseu mi-a făcut cîteva obser-vaţii în legătură cu filozofia Sămkhya care m-au iritat. Am regretat ani de zile după aceea că i-am răspuns cu o violenţă pe care bătrînul meu profesor n-o merita. E drept că nici el nu m-a uitat. în timp ce Posescu, elevul lui favorit, primea *summa cum laude,* mie mi s-a decernat *magna cum laude.* Şi, de cîte ori în anii următori vreunul din profesori propunea în Consiliu să mi se creeze o conferinţă de sanscrită sau de istoria religiilor, P.P. Negulescu se împotrivea cu îndîrjire. Comisia însă m-a dezlegat de obligaţia de a publica versiunea românească, pe care o prezentasem, şi mi-a îngăduit să public, în limba franceză sau engleză, teza mea originală. Asta însemna că trebuia să mă apuc de lucru. Dacă aş fi publicat versiunea engleză, aş fi avut, în România, foarte puţini cititori. Trebuia deci s-o traduc în franţuzeşte şi, cum nu mă încumetam s-o traduc singur, am fost nevoit să caut ajutoare. Refacerea, completarea, traducerea au durat doi ani.

La sfîrşitul lui iunie, eram doctor în filozofie, fusesem oficial însărcinat cu suplinirea unui curs şi a unui seminar la
catedra lui Nae Ionescu, şi eram un „scriitor celebru" şi chiar bogat pentru că, în afară de premiu, încasasem drepturile de autor pe prima ediţie din *Maitreyi,* 36 000 de lei. (Un conferenţiar universitar primea pe atunci între 12 şi 15 000 de lei.) Ar fi trebuit să fiu mulţumit. Eram, dimpotrivă, dezorientat, frustrat, nefericit. Şi, cu cît treceau zilele, cu atît îmi dădeam seama că nu exista ieşire. Singura soluţie ar fi fost să plec din nou, oriunde, pentru cel puţin un an. Dar Nae Ionescu se zbătuse să mă numească suplinitor şi, dacă m-aş fi recuzat în ultimul moment, toţi profesorii mei ar fi putut crede că nu mă simt în stare să ţin cursuri, că poate sînt bun să conferenţiez la Fundaţia Carol şi la Radio, să scriu articole şi romane, dar nu sînt făcut pentru Universitate. Dacă i-aş fi mărturisit lui Nae Ionescu încurcătura în care mă aflam şi de ce eram silit să plec din nou — la Paris, la Oxford, la Calcutta —, m-ar fi înţeles şi m-ar fi iertat; dar m-ar fi întrebat, desigur, de ce nu i-am spus asta mai demult, de ce l-am lăsat să facă atîtea demersuri ca să-mi obţină suplinirea. Nu îndrăznisem să-l dezamăgesc încă o dată. (Ştiam că îl dezamăgisem cînd, cu cîţiva ani mai înainte, îi scrisesem că nu mai pot lucra lîngă Das-gupta.) îi dădeam, de altfel, destulă bătaie de cap cu activitatea mea extrauniversitară, pe care trebuia s-o explice şi s-o justifice de cîte ori se întîlnea cu Iorga, Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu.

Dacă ar fi fost vorba numai de mine, poate că totuşi ar fi existat o ieşire. Pînă la urmă, aş fi ales şi, deşi aş fi suferit re-nunţînd la una din ele, cu timpul m-aş fi resemnat. Dar acum îmi dădeam seama că alegînd pe una însemna s-o distrug pe cealaltă. Şi numai eu eram de vină dacă ajunsesem aici. Nu aveam vocaţia lui Donjuan. Nu ştiusem să mă despart la timp. Eram mai ales vinovat faţă de Nina. Fusesem foarte buni prieteni; ştiam că trecuse printr-o mare încercare, dar îşi regăsise calmul şi seninătatea şi era mulţumită aşa cum era, sigură că nu va mai iubi a doua oară în viaţă. Fără să vreau, făcusem totul ca să-i anulez această certitudine, anulîndu-i în acelaşi timp liniştea şi seninătatea pe

care le dobîndise. Nu-mi cerea decît să n-o împart cu alta. Şi-mi cerea asta pentru că eu însumi îi mărturisisem de atîtea ori cît e de obositoare Sorana, cît de mult mă exasperează. îşi închipuia, pe bună dreptate, că n-o iubesc şi se întreba atunci de ce prelungesc o legătură care ne încurca pe toți trei. I-ar fi plăcut să simplifice lucru-

rile, aducîndu-le la lumină, renunțînd să ne mai ferim de ceilalți. (Avînd toți trei cam aceiaşi prieteni, trebuia să aflu dinainte dacă, la o petrecere, va fi sau nu Sorana, ca să ştiu dacă poate veni şi Nina.)

De mai multe ori, o mințeam, asigurînd-o că am „rupt" cu Sorana. Probabil că adesea crezusem şi eu că despărțirea era definitivă: îi scrisesem o scrisoare clară, precisă, sau îi spusesem (pentru a cîta oară!) că nu putem rămîne împreună, că într-o bună zi am să-mi pierd mințile şi am s-o sugrum, dacă nu va reuşi ea să mă ucidă cu cîteva minute mai înainte. Sperasem zadarnic, pentru că într-o zi-două revenea. Şi, cu cît trecuseră mai multe zile între ultimatumul meu şi reapariția ei, cu atît prezența Soranei era mai încărcată de revelații şi presentimente. îmi spuneam atunci: cum aş putea părăsi şi uita o asemenea ființă? Am avut norocul nemeritat să întîl-nesc şi să fiu iubit de o femeie extraordinară, aşa cum nu se nasc multe într-un secol. Ce importanță poate avea faptul că, datorită propriului ei mod de a fi, mă tortureză, mă secătu-ieşte şi pînă la urmă mă va distruge? Important e numai un singur lucru: că am avut norocul să fiu ales pentru această experiență excepțională. Lunile sau anii pe care îi vom petrece împreună mă vor consola pentru tot ce va urma, chiar dacă asta ar fi ratarea sau moartea. (Dacă Sorana mi-ar fi putut citi gîndurile, ar fi plîns de tristețe: ea credea că sînt „cel mai liber bărbat care exista pe lume". îşi închipuia că alături de ea eu nu pot decît „arde la alb", că în nici un caz nu pot „rata", că, dimpotrivă, prezența ei e stimulantă pentru tot felul de opere, de la roman şi filozofie, la erudiție, critică, pamflet...)

Izbuteam totuşi să rezist de cîte ori venea vorba despre Krishnamurti. Sorana mă implorase s-o întovărăşesc la Ommen, să-l ascultăm împreună pe Krishnamurti dezlegînd misterele existenței şi să învățăm de la el secretul fericirii şi al înțelepciunii. Am refuzat. Am încercat să-i explic de ce nu mă interesa Krishnamurti. îl admirasem pentru curajul pe care-l avusese să se rupă de Societatea Teozofică, anulînd „Ordinul Stelei" şi renunțînd la toată mitologia urzită în jurul lui, de cînd, adolescent încă, fusese proclamat Mesia. Dar, judecînd după expunerile pe care le făcea la Ommen şi după felul cum răspundea la întrebările care i se puneau, îmi dădeam seama că nu are nimic de învățat de la el. Era, fără în-

doială, un om inteligent şi cinstit, care putea ajuta multă lume. Dar nu vedeam motivul pentru care trebuia să-l întîlnesc. Cu inima sfîşiată, Sorana s-a dus şi de data asta să-l asculte singură.

Acele două săptămîni de iulie mi s-au părut o binecuvîn-tare. Continuam să ne întîlnim duminicile după-amiaza la Floria Capsali şi Mac Constantinescu, să jucăm volei şi să cinăm la circiumă, pregătind primele simpozioane „Criterion" pentru toamnă. Apoi, am plecat la Breaza şi, după cîteva zile, am urcat Bucegii. De data aceasta, era şi Nina cu noi. Regăsisem seninătatea şi beatitudinea vacanței de anul trecut. Puteam trăi liber, fără probleme, fără remuşcări. Ştiam că foarte cu-rînd voi avea enorm de lucru, dar acele cîteva zile de linişte şi destindere îmi dăduseră din nou încrederea în mine. Trebuia, pe de o parte, să pregătesc cursul şi seminarul pentru toamnă. Trebuia, mai ales, să termin un nou roman, pentru că, impresionat de succesul lui *Maitreyi,* editorul Ciornei îmi propusese să semnez un contract în condiții, pentru mine, excepționale. (Primeam, sub formă de avansuri, pînă la depunerea manuscrisului unui roman, jumătate din drepturile de autor al primei ediții de 4 000 exemplare.)

Hotărîsem să reiau *Petru şi Pavel,* intitulat acum *întoarcerea din Rai.* Era povestea lui Pavel Anicet, pe care, deşi atît de diferit de mine, îl înțelegeam: întocmai ca şi mine, Pavel Anicet iubea două femei. E drept, Una şi Ghighi nu semănau cu Sorana şi Nina, dar perplexitatea şi inhibițiile lui Anicet îmi erau familiare. Voiam, pe de altă parte, să scriu romanul „tinerei generații", aşa cum îi înțelegeam eu acum. *întoarcerea din Rai* însemna pierderea beatitudinii, a iluziilor şi a optimismului care dominaseră primii doisprezece ani ai „României Mari". împreună cu o parte a generației mele, trăisem adolescența şi prima tinerețe în această atmosferă de euforie, încredere şi tembelism. Ştiam acum că acest „Rai" se află undeva în spatele nostru. îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-l cunoscusem, că, de fapt, fusesem prima şi singura generație care se putuse bucura de „Raiul" instaurat în 1919-l920. (Evident, paradisul acesta era de ordin spiritual: era pur şi simplu beatitudinea rezultată din împlinirea unui ideal colectiv. Nu presupunea nici un sindrom paradiziac manifest în viața socială, economică sau politică.)

Cînd, în nopţile fierbinţi de iulie, începusem să scriu *întoarcerea din Rai,* întreaga construcţie nu-mi era încă limpede. Ştiam doar că acesta va fi primul volum dintr-o trilogie, pre-zentînd, anume, povestea lui Pavel Anicet împletită într-o serie de întîmplări şi confruntări ale grupului de „intelectu-ali" din care făcea parte. Acţiunea se petrecea la Bucureşti, în anii 1932-l933, adică chiar în timpul care se scursese de la întoarcerea mea din India. Renunţasem să mai scriu istoria lui Frandsc Anicet, decăderea familiei în urma exproprierii moşiei, sărăcia în care crescuseră cei doi băieţi, Pavel şi Petru. în acest prim tom al trilogiei, Petru nu apărea decît episodic, dar celelalte două volume îi erau în bună parte închinate. Pentru că voiam să prezint în acelaşi timp o frescă a „tinerei generaţii", nu mai puteam scrie la persoana I, ca în romanele *Isabel* şi *Maitreyi,* dar nici „stilul" *Luminii ce se stinge* nu-mi convenea. Voiam să scriu un roman în aparenţă realist, dar utili-zînd monologul interior şi unele reţete tehnice învăţate de la John dos Passos.
Scriam greu, cu neaşteptate eforturi, şi mă întrebam ce se întîmplă cu mine, de ce înaintez atît de încet, de ce scriu o proză destul de stridentă, împînzită de neologisme inutile, cu o sintaxă pretenţioasă, artificială, agresivă. îmi spuneam că, probabil, sînt prea obosit. Dormeam puţin şi prost, căci mă culcam în zori şi uneori adormeam tîrziu, cînd mansarda începuse deja să se înfierbînte. M-am hotărît atunci să mă duc din nou la munte. Nina era de acord, cu toată părerea ei de rău că nu mă putea întovărăşi. Dar, evident, nu-i spusesem că nu voi fi singur.
Sorana se întorsese din Olanda. Marietta şi Haig descoperiseră un han în marginea satului Săcele. îmi lăudaseră solitudinea, liniştea, frumuseţea împrejurimilor. Hangiţa închiria, cu pensiune, cîteva camere la etaj. Aş fi putut lucra ziua întreagă în faţa ferestrei deschise spre munte. N-am putut rezista. Pe de altă parte, simţeam că experienţa pe care mă pregăteam s-o încerc — să trăiesc alături de Sorana, în aceeaşi încăpere, zi de zi, timp de două săptămîni — ar putea fi decisivă.
Hanul era aşa cum mi-l închipuisem. Am ajuns pe o ploaie măruntă de munte, am cinat împreună cu cîţiva drumeţi,
am ieşit apoi să ne plimbăm, sub ploaie pe şosea. îi priveam pe Haig şi Marietta şi îi invidiam. Se iubeau de mult, de 7-8 ani; la început, fuseseră nevoiţi să se ascundă de lume, dar, după ce Marietta se despărţise de Ion Marin Sadoveanu, legătura lor devenise publică — şi erau fericiţi împreună, nu trebuiau să mai mintă şi nici nu se minţeau pe ei înşişi. Aş fi putut avea şi eu această senină, domoală plenitudine, dacă într-o seară de Crăciun n-aş fi privit degetele Ninei şi nu m-ar fi fascinat, nu mi s-ar fi părut că sînt asemenea unor miniaturi; sau dacă, într-o seară de octombrie, cînd mă întrebase Sorana dacă „exista cineva în viaţa mea", i-aş fi răspuns că există şi aş fi rărit vizitele sau aş fi încetat s-o mai văd. De cîte ori mă îndrăgosteam sau mi se păruse că mă îndrăgostesc, pînă atunci, intervenea ceva care ştirbise sau chiar anulase bucuria, şi pînă la urmă mă trezisem din nou singur, suferind şi totodată furios pe mine însumi că sufăr. Cînd nu existase nici un obstacol exterior, îl inventam eu. Nimic nu m-ar fi împiedicat s-o păstrez pe R[ica], dar am ales plecarea în India ştiind că am s-o pierd definitiv. Iar acum, eram din nou condamnat să sufăr şi făceam pe alţii să sufere, într-un chip absurd, şi asta numai din vina mea. După tot ce credeam că învăţasem din experienţele indiene, la mai puţin de doi ani după reîntoarcerea mea, mă rătăcisem din nou în labirint. Credeam că învăţasem măcar atît: să nu mă mai las păcălit de mirajele şi mrejele pe care ştiam că mi le va urzi necontenit „Mama noastră a tuturor", *mCtyn.* Nu numai că nu învăţasem nimic — dar mă dovedisem mai iresponsabil decît fusesem în experienţele indiene de acum cîtiva ani.
Şi, cu toate acestea, simţeam că încercările prin care trec au un sens, urmăresc un scop, deocamdată indescifrabil, dar pe care nu deznădăjduiam să-l descifrez într-o zi. Cît de mult sufeream datorită situaţiei pe care mi-o creasem singur; trebuia să recunosc că, în fundul sufletului, asta dorisem: să pot iubi, în acelaşi timp şi cu aceeaşi intensitate şi sinceritate, două femei. Logic, dorinţa aceasta mi se părea absurdă, dar simţeam, totodată, că logica nu are nimic de-a face cu o asemenea experienţă. încercam să mă înţeleg, spunîndu-mi că vreau să trăiesc o experienţă paradoxală, imposibil de formulat în termeni raţionali, pentru că voiam să dobîndesc un alt mod de a fi decît cel care ne e ursit. Dacă aş fi avut vocaţie mistică, probabil că aş fi dorit — şi aş fi încercat — să devin sfînt. Dar, în pofida afirmaţiilor atîtor prieteni şi duşmani, nu aveam vocaţie mistică. (Şi Cioran a înţeles asta foarte bine cînd, prin 1935-l936, recenzînd *Huliganii,* a spus că, dacă ar fi avut un dram de misticism, romanul pe care-l scrisesem ar fi putut egala romanele lui Dostoievski.) într-un anumit sens, eram mai aproape de „magie" decît de mistică. încă din adolescenţă, încercasem să anulez comportamentele normale, visasem o transmutaţie radicală a modului de a fi. Pasiunea pentru yoga şi Tantra se datora aceloraşi nostalgii faustice. Poate că dorinţa mea de a iubi două femei în acelaşi timp nu era decît un

nou episod dintr-o lungă istorie secretă, pe care nici eu nu o înțelegeam prea bine. în felul meu, încercam să compensez incapacitatea mea funciară de a deveni „sfînt" printr-o experiență paradoxală, inumană, care, cel puțin, îmi deschidea drumul către misterul totalității.
Evident, în acele zile de vară, scriind *întoarcerea din Rai,* alături de Sorana, nu înțelegeam sensul profund al acestei dorințe. Adesea nu simțeam decît tortură, remuşcările, resentimentele pe care le provoca şi alimenta ambiguitatea situației mele. De abia mai tîrziu am înțeles că încercarea aceasta făcea şi ea parte din destinul meu, care îmi cerea să trăiesc „paradoxal", în contradicție cu mine însumi şi cu epoca mea, silindu-mă să exist concomitent în „Istorie" şi dincolo de ea; să fiu viu, prezent în evenimente şi totodată inactual, ocupîn-du-mă cu lucruri şi probleme aparent desuete, extraistorice; să asum modul românesc de a fi în lume şi totodată să trăiesc în universuri străine, depărtate, exotice; să fiu în acelaşi timp „autentic bucureştean" şi „om universal". Nu *Ies extremes me touchent* — ci *coincidentia oppositorwn.* Nu era, cred, aplecare către extravaganță şi paradox. Era mai degrabă, camuflat în incidente biografice şi creații de ordin cultural, modul meu de a fi religios în lume. Care e solidar atît cu religiozitatea „populară" din Europa răsăriteană, cît şi cu experiența religioasă de tip oriental sau arhaic. Aş putea merge şi mai departe şi spune că paradoxul coincidenței contrariilor se regăseşte la baza oricărei experiențe religioase. într-adevăr, orice hierofanie, orice manifestare a sacrului în lume ilustrează o *coincidentia oppositorum:* un obiect, o ființă, un gest devin sacre — adică transcend lumea *aceasta* —, continuînd totuşi să rămînă ce-au fost pînă atunci: un obiect, o ființă, un gest; participă la lume şi în acelaşi timp o transcend.
La toate acestea, nu mă gîndeam atunci. încercam să ghicesc cum va soluționa Pavel Anicet problema — care era în acelaşi timp şi problema mea. După cîteva zile numai, prezența Soranei începuse să mă obosească. Ploua aproape încontinuu şi Sorana era obligată să rămînă o bună parte din zi în aceeaşi cameră cu mine, citind. Dar, de cîte ori mă vedea ridicîndu-mă de la masă sau aprinzîndu-mi o țigară, mă întreba cum merge, dacă pot scrie alături de ea, sau mă ruga să-i citesc ce scrisesem. îi făgăduisem că-i voi arăta manuscrisul îndată ce voi termina partea I. Dar, întorcîndu-mă o dată din pădure, unde izbutisem să mă plimb singur, pretextînd că trebuia să rezolv nu ştiu ce încurcătură pe care mi-o provocase unul din personaje, am găsit-o la masa de lucru, cu manuscrisul meu în față, plîngînd. „Mult trebuie că ai mai suferit lîngă mine!" mi-a spus. „Nu înțelegeam" — şi mi-a arătat primele rînduri, scena cu care se deschidea romanul: „Cînd a auzit uşa de la baie închizîndu-se, Pavel sări din pat şi răsuflă adînc, liber, ca şi cum s-ar fi temut pînă atunci să respire în voie. De aproape zece minute se prefăcea că doarme, acope-rindu-şi fața cu brațul şi respirînd lent, ritmat, ferindu-se să atragă atenția femeii. Cum a simțit că coboară din pat, inima începu să-i bată: va putea rămîne cîteva minute singur?..."
„Ți-a fost atît de greu să mă suporți?", m-a întrebat. (Şi era destul s-o privesc, ca să-mi dau seama cît suferă. îmbătrînise iar cu zece, cu douăzeci de ani.) Am încercat să mint. „Nu e vorba de tine, i-am spus. Sau nu e vorba numai de tine. Asta e reacția oricărui bărbat; şi a oricărei femei, am adăugat. *Să poți rămîne singur,* măcar cîteva clipe, alături de ființa pe care o iubeşti. O prezență abuziv prelungită *în doi* e demonică. îți aduci aminte ce spunea Goethe..."
M-a întrerupt ca să-mi amintească încă o dată că sînt „cel mai liber iubit care a existat vreodată". Dacă prezența ei mă apăsa, însemna că n-o iubesc. Dar asta era imposibil, pentru că ea ştie bine că o iubesc. Deci, cauza era alta. Trebuia acum să descoperim împreună de ce mă obosea prezența ei, cînd ar fi trebuit, dimpotrivă, să mă exalteze. „O să discutăm asta altă dată, i-am spus. Acum trebuie să scriu..."
Pe bună dreptate, egoismul meu a exasperat-o. A redevenit într-o clipă *walkiria* pe care atît de bine o cunoşteam. Avea din nou 30 de ani şi, plimbîndu-se prin cameră, scapără. Eram, fără îndoială, un om imposibil de înțeles. O enigmă. Să ne
aflăm împreună aici, în munți, noi, care am avut norocul să ne întîlnim şi să ne iubim aşa cum ne iubim — şi, în loc să urcăm amîndoi pe cele mai înalte culmi ale spiritului, analizîn-du-ne, explicîndu-ne, desăvîrşindu-ne unul pe altul, eu scriu un roman. Asta, la cîteva luni numai după ce publicasem *Maitreyi,* care avusese atît de mare succes. De ce această grabă? De ce mă refugiam din nou într-o carte, în loc să trăim împreună Viața?...
Ca de obicei, ascultînd-o, îmi dădeam seama că într-un anumit sens avea dreptate. Dacă n-ar fi existat Nina, poate că aş fi întovărăşit-o pe Sorana pe „culmile Spiritului", cu toate riscurile pe care le prevedeam. Dar acum exista şi Nina. Adică, Pavel Anicet trebuia să găsească soluția problemei lui, ca să mă ajute şi pe mine s-o găsesc. Trebuia să scriu *întoarcerea din Rai.* Mă reaşezam la masa de lemn şi Sorana îşi relua cartea. O auzeam la răstimpuri suspinînd. Ea mă auzea oftînd şi mă întreba de ce

oftez. „Merge greu. Nu pot înțelege ce se petrece în mintea eroului principal. El crede că e îndrăgostit în acelaşi timp de două femei..."
Se făcuse palidă, dar mi-a răspuns zîmbind, cu neaşteptată blîndețe. „Asta e imposibil." „Aşa cred şi eu", am continuat. „Dar el e convins că le iubeşte pe amîndouă. Nu se poate hotărî să aleagă". „Atunci e un laş!" a exclamat Sorana.
Mi-am dat atunci seama că soluția la care începuse să se gîndească Anicet era cea justă. într-un anumit sens, Pavel Anicet era, ca şi mine, un laş, sau cel puțin aşa va apărea în ochii celorlalți cînd se va sinucide. Pentru el, sinuciderea era singura soluție posibilă: numai prin sinucidere le va păstra pe amîndouă. De obicei, moartea restaurează unitatea pe care o sfărîmă orice existență, prin simplul fapt că orice existență e contingență, limitată, ştirbită, fragmentată. în cazul lui Anicet însă, care dobîndise această unitate aici, pe pămînt, iubind în acelaşi timp două femei, moartea i-o păstrează *in aete?'num.* Dacă ar fi ales, ar fi sfărîmat unitatea şi ar fi trăit stingher, frustrat, gîndindu-se necontenit la moarte, aşteptînd-o.
„Ai dreptate, i-am spus. Pavel Anicet *este* un laş. Pînă la urmă, se va sinucide..."
într-o bună zi, n-am mai putut rezista şi m-am întors, singur, la Bucureşti. Sorana s-a dus la Sibiu, ca să-l întîlnească
pe Emil Cioran. Aşa cum am aflat mai tîrziu, i-a mărturisit tot; i-a spus că vreau să mă despart de ea, că de luni de zile nu caut decît asta: un pretext ca să mă pot despărți. Cioran a fost extrem de impresionat de suferințele Soranei şi, pe bună dreptate, indignat de cruzimea şi inconştiența mea. Nu putea înțelege cum un om inteligent, care avusese norocul să fie iubit de o asemenea femeie, poate dori şi provoca despărțirea. Singura explicație plauzibilă era inerția mea spirituală, incapacitatea mea de a accepta riscul unei pasiuni la capătul căreia m-ar fi aşteptat, poate, nebunia sau moartea; într-un cu-vînt, mediocritatea şi fățărnicia mea. în articolele din „Vremea" pe care Cioran le-a publicat în vara şi toamna aceea, citeam necontenit printre rînduri aluzii la lipsa mea de imaginație şi de curaj. în septembrie sau octombrie, a apărut un articol extraordinar, *Omul fără destin,* în care m-am recunoscut imediat, şi care, fără îndoială, a mîngîiat-o pe Sorana ca un nefiresc balsam.
Despre toate acestea, aveam să aflu mai tîrziu. Deocamdată, mă întorsesem cu gîndul să mă concentrez exclusiv asupra romanului. Dar m-am dus s-o văd pe Nina. A pălit dînd cu ochii de mine, dar am ghicit că era fericită. Evident, aflase că în afară de Marietta şi Haig fusese cu noi şi Sorana. Dar n-am acceptat să reîncep discuția. De la primele cuvinte, am întrerupt-o, îndreptîndu-mă spre uşă. „Dacă şi pe tine te fac să suferi, i-am spus, dispar, şi n-ai să mă mai vezi niciodată. Plec în lumea largă. Nu mai pot suporta să fac oamenii să sufere..."
Nina s-a făcut încă şi mai palidă şi m-a rugat să rămîn. Am rămas — şi, de atunci, multă vreme, nu m-a mai întrebat nimic.
Era încă foarte cald în mansardă şi lucram mai ales nopțile, aproape gol. Romanul înainta anevoie, dar, în orice caz, mai repede ca la munte. Scriam, fără chef, deprimat de toate ororile, erotice şi altele, pe care ținusem cu orice preț să le prezint, ca şi cum aş fi vrut să insuflu oarecare „viață" într-un roman cerebral, dominat de „intelectuali", un roman ale cărui personaje se lansau în nesfîrşite discuții, îndată ce se întîl-neau. (De altfel, cam asta făceam şi noi, cei din grupul „Criteri on".) Deşi împrumutasem trăsături şi ticuri de la unii din prietenii mei, personajele nu-şi aveau modele în realitate. Probabil că de aceea mi s-au părut mai tîrziu palide, artificiale.
Ceea ce mă interesa în fond erau ideile, tendințele şi gesturile lor — înainte de toate, ideile. Reacționam, poate, fără să vreau, împotriva romanului tradițional românesc, mai ales împotriva lumilor lui Cezar Petrescu şi Ionel Teodoreanu. Reacționam prezentînd aproape exclusiv tineri intelectuali bucureşteni, preocupați de ceea ce ei considerau pe atunci „problemele esențiale". Greva de la Atelierele „Grivița" din februarie 1933, sirena aceea, al cărei urlet sinistru îl auzisem o zi întreagă, jucau un rol important. Cînd Mihail Polihroniade a citit *Intoar-cei'ea din Rai,* mi-a mărturisit că „politiceşte romanul e complet greşit", pentru că acordasem o prea mare atenție unui episod fără importanță politică. Dar, pentru mine, greva de la Atelierele „Grivița" ilustra şi ea, într-un mod patetic şi artificial, pierderea „Raiului", zvîrlirea noastră în istorie.
Deşi camuflată în felurite, mediocre pseudoideologii, revenea, ca un laitmotiv, aceeaşi problematică: găsirea unui sens valabil existenței post-„paradiziace". Toți acei intelectuali limbuți, pretențioşi, agresivi erau terorizați, fără să-şi dea seama, de spectrul „ratării". Tema intelectualului ratat era destul de familiară romanului românesc, de la Vlahuță la Cezar Petrescu. De obicei însă, „ratarea" se datora opacității şi inerției mediului provincial în care erau silite să trăiască personajele, sau unor accidente

personale (alcoolul, drogurile), sau, mai ales, ispitei pe care o reprezenta politica. Personajele *întoarcerii din Rai* trăiau însă la Bucureşti, iar într-un oraş de provincie erau într-un anumit sens libere să-şi aleagă meseria pe care o voiau şi nu păreau a fi paralizate de contingenţe economice sau politice. Cu toate acestea, trăiau o viaţă hibridă, haotică, de cele mai multe ori anormală, încercînd fiecare după puterile lui să se apere de deznădejdea care îl ameninţa să se „salveze"; adică, în primul rînd, să-şi salveze viaţa de ratare, să trăiască o existenţă autentică. Pentru unii din ei, „autenticitatea" însemna revolta cu orice preţ împotriva părinţilor, împotriva „bătrînilor", a societăţii burgheze, a valorilor curente. Cam toţi erau obsedaţi şi mai ales inhibaţi de „probleme". Singurul care nu se lăsase intimidat de „probleme" era Petru Anicet. De aceea aveam să numesc romanul lui şi al camarazilor lui de vîrstă şi ideologie *Huliganii.* Petru Anicet nu mai era terorizat de spectrul ratării. Dimpotrivă, avea încredere în geniul şi destinul lui. Era sigur că va fi cel dintîi Anicet care nu se va lăsa doborît nici de conjunctura is-
torică, nici de „problemele" personale. Totala indiferenţă faţă de viaţa morală îl va face, în ochii unora, „demoniac" sau cu adevărat „huligan". Dar aşa credea Petru Anicet că poate fi creator; eliberîndu-se de toate inhibiţiile, problemele şi frustrările care marinaseră şi pînă la urmă paralizaseră existenţele tatălui, Francisc Anicet, şi fratelui, Pavel. Cu el, Petru Anicet, va începe o *Viaţă nouă* (titlul ultimului tom al trilogiei), cînd Aniceţii vor triumfa în „Istorie"; şi asta nu pentru că Petru va lua în serios istoria, ci pentru că nu-i va mai fi teamă de ea şi, ca atare, nu i se va mai împotrivi (mai exact, nu-şi va risca viaţa ca să i se împotrivească sau s-o modifice; va şti să se „adapteze" şi nu-i va fi ruşine, pentru că, în credinţa lui, asta era singura alternativă pe care o avea neamul românesc de a supravieţui creator terorii istorice. Dar, evident, toate acestea aveau să se limpezească doar în *Viaţa nouă,* la care n-am început să lucrez decît patru ani mai tîrziu, în 1937).

Deocamdată, la sfârşitul verii, mă aflam doar pe la jumătatea romanului, şi editorul, Ciornei, aştepta manuscrisul pentru 1 octombrie, ca să poată apărea în preajma Crăciunului. Probabil că l-aş fi putut termina în patru-cinci săptămîni dacă, o dată cu reîntoarcerea Soranei la Bucureşti, nu m-aş fi trezit din nou prins în vîrtej. în nici un chip Sorana nu voia să mă piardă; nu numai pentru că era mai îndrăgostită acum ca niciodată, ci şi pentru că voia să mă salveze. Presimţea că dacă ne-am despărţi, toate posibilităţile mele de creaţie se vor irosi. Numai alături de ea aş putea deveni ceea ce ea singură ştia că sînt în stare să devin: mai mult decît un mare scriitor, savant sau filozof — un geniu dublat de un profet. Aflase desigur de la prieteni legătura mea cu Nina şi nu se îndoia că mi-ar putea fi fatală. Familia, ca şi prietenii, se întreba ce se întîmplă cu mine, ce am de gînd să fac. Eram un „scriitor de succes", autorul despre care toată lumea vorbise în vara aceea (primisem cîte-va sute de scrisori, mai ales de la cititoare), şi totuşi arătam mai prost ca niciodată, fugeam de lume. Mai ales mama nu înţelegea. Uneori, nu mai dădeam pe-acasă cu zilele, veneam doar ca să mă schimb, să-mi iau o carte-două. Apoi, alteori, mă închideam în mansardă şi nu mai coboram la mese, ceream doar, necontenit, cafele. Şi cîteodată veneau cînd una, cînd cealaltă, stăteau de vorbă cu mama, întrebau ce mai fac. (Zadarnic urcau scara de lemn şi băteau la uşa mansardei. Nu răspundeam. Probabil că nici nu auzeam, căci lucram nopţile şi dormeam o bună parte din zi.)

Mi se părea că singura soluţie posibilă era să mă despart de amîndouă. într-un anumit sens, „moartea" aceasta a dragostei corespundea sinuciderii lui Pavel Anicet. Ştiam că voi suferi, dar orice suferinţă mi se părea preferabilă situaţiei în care mă aflam. La sfîrşitul lui septembrie, am avut o lungă convorbire cu Nae Ionescu. Se întorsese din Germania, părea foarte impresionat de „revoluţia" care începuse acolo şi credea că o revoluţie asemănătoare va trebui să aibă loc într-o zi şi în România. Era în continuă şi vădită opoziţie cu „Palatul". De mult Regele Carol nu-i mai asculta sfaturile şi, în articolele din „Cuvântul", Nae Ionescu critica elegant, dar pe faţă, politica regală, făcea aluzii limpezi la camarilă. La sfîrşitul convorbirii, Profesorul m-a privit din nou, încruntîndu-se. „Ce se întîmplă cu tine?" m-a întrebat. „Parcă ai trăi pe altă lume. Nu cumva scrii un roman?..." A trebuit să recunosc că ghicise. „Cum îi spune?" m-a întrebat, din nou, zîmbind. *„întoarcerea din Rai."*

M-a privit lung, parcă nu i-ar fi venit să creadă. Tăcerea se prelungea şi mă simţeam încurcat; mi-era teamă că-l dezamăgisem din nou. „Aşa de repede?!" a exclamat el în cele din urmă.

Cîtă dreptate are! îmi repetam în drum spre casă. *Aşa de repede...* Nu trecuseră doi ani de la plecarea mea din India. Nu se împlinise încă anul de la eliberarea din armată. Timpul acela mi se părea beatific şi totodată peste putinţă de reintegrat — timpul cînd eram liber, disponibil pentru orice aventură, sperînd şi visînd la o iminentă reîntoarcere în India. Libertatea aceasta mi-o anulasem singur, printr-o serie de acte necugetate. îmi repetam necontenit că numai eu eram vinovat, îmi rămînea soluţia

supremă: să încerc să fiu iertat şi uitat şi să mă despart de amîndouă.
îmi aduc aminte seara aceea de septembrie. în odăița Ni-nei, am încercat să-i explic hotărîrea mea. Mă asculta în picioare, foarte palidă, lîngă fereastra deschisă. Se apropiase de fereastră în timp ce-i vorbeam. Spusesem esențialul, dar continuam să vorbesc; mi-era teamă de tăcerea care s-ar fi împlîntat între noi. „Nu cred că aş mai putea suporta a doua oară, mi-a spus. Mi-e teamă că n-am să mai pot suporta a doua oară..."
Privea fascinată pe fereastră. Mi-am adus atunci aminte de viața ei întreagă, de nenorocul ei. Iubise pentru a doua oară, şi pentru a doua oară bărbatul pe care-l iubea se lăsase prins într-un joc care, pentru ea, însemna sfîrşitul. De data aceasta, exista aici, la al şaptelea etaj, o fereastră deschisă. Dar, chiar dacă n-ar fi existat fereastra, tot ce-i spusesem i-ar fi putut din nou transforma dragostea în cenuşă — şi zadarnic aş fi revenit, peste cîteva zile, încărcat cu flori şi cu daruri, pentru că mi-ar fi răspuns, ca pe vremuri locotenentului, că nu mă mai iubeşte, că chiar dacă ar încerca nu mă mai poate iubi... Orice s-ar fi întîmplat, îi adusesem pentru a doua oară nenorocul — parcă ne-ar fi urmărit un blestem. într-o străfulgerare, am ştiut că tot ce-i spusesem era o ultimă, demonică încercare a *măyei* pentru a mă pierde; că, departe de a-i purta nenoroc, îi voi putea dărui tot ce nu avusese pînă atunci în viață, că destinul meu era s-o fac pe ea fericită, oricare ar fi fost prețul pe care trebuia să-l plătesc.
— Bine, i-am spus. Rămîn. Dar nu mai putem continua viața aceasta. Trebuie să ne mutăm împreună...
Mă privea, zîmbind, ca în vis.
— Ştiu că asta înseamnă pentru tine un mare sacrificiu, mi-a spus. Dar să nu-ți pară rău. Trebuie să-ți mărturisesc un secret, pe care nu l-am spus nimănui: nu mai am mult de trăit. Ştiu că am să mor tînără...
în seara aceea, am scris Soranei o lungă scrisoare, explicîn-du-i hotărîrea pe care o luasem. Am lăsat să treacă o zi, apoi m-am dus s-o văd. Era aşa cum mă aşteptasem s-o găsesc. Nu închisese ochii toată noaptea. Mi-a spus că ştia de mult ce se întîmpla cu mine, dar că încercase tot ce-i stătea în putință ca să mă împiedice să iau hotărîrea pe care o luasem: şi asta spre binele meu.
— Aş vrea să te întreb un singur lucru, a adăugat. Dacă ar fi trebuit să alegi, de ce nu m-ai ales pe mine?
N-am îndrăznit să-i mai repet încă o dată ce-i spusesem de atîtea ori pînă atunci: că n-am fi putut trăi împreună, că ne-am fi distrus unul pe altul.
— Ştii bine de ce, i-am răspuns. Tu ai destulă putere şi imaginație ca să mă uiți... L-am ales pe cel mai slab...
N-am mai întîlnit-o de atunci decît întîmplător, şi de fiecare dată mi se strîngea inima. De ce-i adusesem atîta nenoroc? De ce se îndrăgostise tocmai de mine, şi nu mă putea uita, şi rătăcea ca o fantomă pe locurile unde fusesem împreună, dînd tîrcoale cercurilor de prieteni comuni, ca să mă zărească, deşi ştia bine că mă voi ascunde, că voi dispărea îndată ce voi da ochii cu ea? Mulți ani după aceea, n-am îndrăznit să fiu fericit: ştiam că ceea ce aş fi putut numi fericirea mea era clădit pe o jertfă monstruoasă, absurdă, pe care nici un bărbat nu o putea accepta cu inima uşoară. Pentru că într-adevăr Sorana a continuat să se jertfească, mulți ani după aceea. A renunțat pe rînd la toate prieteniile comune, s-a retras din cercul „Criterion", a păstrat-o doar pe Marietta Sa-dova, pe care o vedea totuşi din ce în ce mai rar. Numele ei aproape că nu apărea pe afişele Teatrului Național. Trăia din ce în ce mai singură. Şi singurul sprijin şi singura mîngîiere le găsea în învățăturile lui Krishnamurti.
Hotărîrea pe care o luasem n-a sfîşiat numai inima Soranei. Tot atît de catastrofală a apărut în ochii familiei. Părinții mei visaseră la cu totul altceva decît la o funcționară de la Societatea de Telefoane, divorțată şi cu o fetiță într-un internat obscur. Cu mulți ani înainte, Nicu se căsătorise cu o fată săracă, şi-mi aminteam foarte bine cu cîte lacrimi şi tînguiri fusese primită vestea de către întreaga familie. Nicu era încă student şi le era teamă să nu renunțe la doctoratul în chimia industrială şi să-şi caute o slujbă mediocră, îndată după licență. Ultima lor speranță le rămăsesem eu. Le-ar fi plăcut să-şi poată lua revanşa față de celelalte ramuri ale familiei tatei, mai bogate, mai norocoase — printr-o carieră şi o căsătorie senzațională. începuseră să creadă în posibilitățile mele de a face „carieră" după ce fusesem numit suplinitor la catedra lui Nae Ionescu. Nu se îndoiau că voi şti să aleg o „partidă" care să-i consoleze de alegerea pe care o făcuse Nicu. Toleraseră cu simpatie legătura mea cu Sorana şi, deşi apariția Ninei îi nedumerea, nu-i neliniştea prea mult; pe de o parte, Sorana încă nu dispăruse, pe de altă parte, îşi aminteau că ştiusem să mă despart de R[ica]. îşi închipuiau că mă aflu antrenat într-una din acele aventuri iresponsabile de tinerețe, din care voi şti să mă descurc.
Cînd le-am mărturisit că mă voi muta într-un apartament împreună cu Nina, parcă s-ar fi prăvălit cerul

peste ei. Era şi
Corina de faţă şi amuţiseră cu toţi de spaimă şi indignare, dar mai ales de revoltă împotriva destinului. Cred că toţi trei au avut atunci impresia că un blestem apasă asupra familiei noastre. De la război încoace, toţi fraţii mamei, unchii mei, sărăciseră treptat şi puţinul care le mai rămăsese fusese mistuit în ultimii ani prin căsătorii pripite şi extravagante. Casa din Strada Melodiei aparţinea acum Corinei şi era încărcată de ipoteci. Singurul venit era pensia de căpitan a tatei. Dar totul fusese suportat cu demnitate şi încredere în viitor — pentru că existam eu. De atîtea ori tremuraseră de imprudenţele şi aventurile mele, tremuraseră aflînd de primejdia prin care trecusem în India, tremuraseră ghicind că nu vreau să mă mai întorc — dar iată, mă întorsesem, scăpasem de armată, devenisem scriitor celebru, fusesem numit conferenţiar universitar şi încă nu împlinisem 27 de ani. într-o bună zi, apropiată, le voi prezenta mireasa aleasă de mine — o fată fără seamăn de frumoasă, fată de ministru, de ambasador, de bancher, de general, de profesor universitar, poate chiar o străină, purtînd un nume ilustru sau aparţinînd unei familii de mare prestigiu politic şi, evident, bogată, chiar extrem de bogată. Căci toate acestea, nu se îndoiau, le meritam; şi eu, pentru că eram atît de înzestrat şi muncisem ca un nebun, citisem atît de mult, încît riscasem să-mi pierd vederea — dar le meritau şi ei, pentru că sacrificaseră tot ca să-mi îngăduie mie să cumpăr cărţi, să călătoresc, să plec în India. Dar toate sacrificiile pe care le făcuseră, şi sărăcia, şi frustrarea în care trăiseră în ultimii zece ani, toate vor fi răscumpărate prin ca-riera, căsătoria şi izbînzile mele. Chiar dacă nu voi avea imediat acele zeci de milioane care mi se cuveneau, aş fi avut alte satisfacţii — satisfacţiile acestea ar fi fost şi ale lor.
Imaginile şi scenariile acestea nu-şi aveau izvorul numai în nostalgie şi vis. De mai multe ori în ultimul an, mama îmi vorbise de cutare sau cutare „partidă". Veniseră oamenii s-o vadă, întrebînd-o dacă sînt hotărît să mă căsătoresc: îi vorbiseră de case, de vile, de milioane, îi arătaseră fotografii de fete frumoase, unele dintre ele încă la Universitate. îi răspunsesem întotdeauna că n-am de gînd să mă căsătoresc — şi mă crezuse. îşi spunea probabil că nu e nici o grabă; şi era mai bine să-mi fac de cap acum, la tinereţe. Şi acum, deodată, ca un trăsnet, din senin, le spuneam că mă mut cu Nina. Nu le spusesem că mă căsătoresc, pentru că nu mă gîndeam la că-
sătorie — dar era cam acelaşi lucru. O dată ce trăiam împreună în acelaşi apartament, „partidele" strălucite pe care le meritam ar fi dispărut. Nici o fată de ambasador, de general sau de bancher nu va veni să-mi vorbească de nuntă în apartamentul pe care mă pregăteam să-l împart cu Nina.
Nu le venea sărreadă şi, printre lacrimi şi tînguiri, s-au silit să mă convingă că fac o nebunie; că, mai mult decît atît, şi asta o ştiam, le întunec bătrîneţile, le sting singura lumină şi mîngîiere care le mai rămăseseră. în faţa încăpăţînării mele împietrite, ar fi preferat orice — să mă ştie plecat din nou în India, să mă căsătoresc cu Sorana (ea măcar era o artistă celebră şi nu avea copii). Le era peste putinţă să înţeleagă hotă-rîrea mea. Şi nici măcar nu încercam s-o justific. Ce le-aş fi putut spune? Că o iubeam pe Nina nu era de ajuns. Ştiau că o iubisem pe R[ica] şi pe Maitreyi (citiseră toţi romanul), ştiau că o iubeam pe Sorana — şi totuşi, silit sau nesilit, mă des-părţisem de ele. Le puteam oare spune că totul a pornit cu 6-7 ani înainte, într-o seară la Paris, cînd un locotenent frumos şi îndrăgostit fusese îmbătat de prieteni şi se trezise a doua zi în patul unei necunoscute cu consulul lîngă el şi martorii de rigoare? Le puteam spune că totul a pornit într-o seară de Crăciun, cînd mi-am dat deodată seama că degetele Ninei erau nespus de subţiri? Şi mai ales puteam spune că, dacă în adolescenţă scăpasem de la înec în Delta Dunării şi a doua oară în Marea Neagră, şi scăpasem de lipitori în jungla Sikkimului, dacă nu mi-am pierdut minţile în septembrie 1930 şi am izbutit să mă regăsesc în *kutiar-u* meu din Svarga-*ashram,* că dacă am învăţat şi am scris şi atîtea am adunat — toate acestea au avut loc, la timpul lor, numai ca eu, în toamna lui 1933, să am destulă inteligenţă şi tărie ca să pot face gestul acesta, în aparenţă nebunesc, de a dovedi Ninei că *nu se va mai întîmpla a doua oară,* că de data aceasta îşi va împlini alături de mine, şi datorită mie, destinul pe care i-l suspendase un incident stupid, într-o seară de chef, cu mulţi ani înainte, la Paris?
Nu le puteam spune asta. Şi atunci, repetam extenuat, la capătul puterilor, că m-am hotărît să mă mut într-un apartament cu Nina. Şi totuşi, ştiam bine că Nina nu-mi ceruse asta. îmi ceruse, pe vremuri, doar atît: să mă despart de Sorana. Mai tîrziu, renunţase chiar şi la această condiţie. îmi cerea doar să n-o părăsesc. Restul îl decisesem eu singur — şi de-
cizia aceasta părea într-adevăr nebunească. Izbutisem să mă despart de Sorana. Aş fi putut prelungi situaţia aşa cum era — şi Nina ar fi fost fericită. Dar eu voiam mai mult decît fericirea Ninei; voiam să-i împlinesc destinul printr-o *restitutio in* ***integram:*** tot ce avusese şi pierduse într-un mod absurd trebuia să fie restituit prin mine. îmi dădeam foarte bine seama ce va însemna asta pentru mine, dar

eram pregătit pentru orice fel de sacrificiu. Ceea ce mă îndurera mai mult chiar decît sacrificarea Soranei era sacrificarea familiei. Ghiceam că în fundul sufletului părinţii mei simţeau că mă pierd pentru totdeauna. Nu numai că le spulberasem toate speranţele pe care şi le concentraseră în mine — dar mă înstrăinam de ei. Ghiceam toate acestea şi sufeream cumplit, cu atît mai cumplit, cu cît nu mă puteam destăinui nimănui. Ei îmi dăduseră tot, şi eu nu le puteam da în schimb nici prezenţa mea fizică. (Pentru că prevedeam ce se va întîmpla mai tîrziu: ei n-o vor accepta pe Nina, şi eu nu voi accepta să vin fără ea. Mă duceam totuşi, din cînd în cînd, să-i văd, iar de sărbători mîn-cam cu ei, veneam la revelion cu două sticle de şampanie sub braţ şi rămîneam un ceas. Dar asta era tot. Nu mai eram copilul lor. Eram ca o fantomă care se materializează din cînd în cînd, pentru cîteva clipe, apoi dispare, se reîntoarce în lumea ei. De-abia după patru-cinci ani s-au stabilit raporturi normale. Dar era prea tîrziu.)

Cînd, de Sfîntul Dumitru, au venit căruţaşii să transporte cărţile din mansardă, aveam sentimentul că asist la propria mea înmormîntare. Nu numai că mă plîngeau mama şi Co-rina şi tata privea pe fereastră, să nu vedem că-l podidiseră lacrimile — dar parcă totul murise în jurul meu. Nu mă mişcăm decît printre relicve şi amintiri — şi ştiam că le întîmpin acolo pentru ultima oară. Aşezam în lăzi caietele şi însemnările din adolescenţă, pachetele cu articole publicate şi retră-iam vertiginos întreaga poveste — a mea şi a mansardei mele. Mă revedeam adolescent, silindu-mă să citesc la lampa cu bec albastru şi spălîndu-mi necontenit ochii de lacrimile pe care mi le provocau lentilele proaspete, prea tari. Mă revedeam alături de colegii din liceu, apoi, mai tîrziu, de cei din Universitate: le revedeam **pe** Thea, **pe R[ica], iar** acum în **urmă pe prietenii de la „Criterion", le revedeam pe Sorana,** pe Nina, la începutul prieteniei noastre, cînd toţi eram liberi, cînd totul era posibil, cînd viaţa mă îmbia cu zece mii de drumuri. Din cele zece mii de drumuri, îl alesesem pe cel mai greu. Auzeam căruţaşii coborînd, gemînd, scările de lemn, încovoiaţi sub povara lăzilor, şi parcă i-aş fi auzit coborînd cu propriul meu sicriu. Nu îndrăzneam să mai privesc o dată în jurul meu şi să-mi iau rămas bun. Mi-era teamă să nu izbucnesc în plîns, să nu mă prăvălesc peste cărţile răvăşite şi să mă tînguiesc, să-mi plîng copilăria, adolescenţa, tinereţea, toate beatitudinile pe care le cunoscusem aici, în mansardă, şi pe care le îngropam acum cu mîinile mele.

AR TREBUI SĂ NE GRĂBIM...

Casa era în bulevardul Dinicu Golescu, nu prea departe de Gara de Nord. Cred că fusese clădită chiar în anul acela. Apartamentul nostru era la ultimul etaj, al treilea; îl alesesem mai ales pentru că, în afară de o enormă sufragerie-hol şi două odăi de dormit, avea o cameră spaţioasă, cu ferestrele ocupînd un întreg perete, în care puteam instala biroul şi bibliotecile. Dar, cînd ne-am mutat, biroul şi bibliotecile (pe care le comandasem cu cîteva săptămîni înainte, după machetele lui Gabriel Negri) încă nu sosiseră. Oamenii au transportat cele cinci-şase mii de volume şi le-au aşezat pe podea. Proprietarul, care locuia la parter, unde-şi avea şi biroul de avocat, mi-a împrumutat o masă de bucătărie, pe care, chiar în seara aceea, am început să scriu. Aveam atît de mult şi atîtea de scris, încît, uneori, din deznădejde, mă întrebam dacă n-ar trebui să mai semnez încă trei-patru contracte. Aş fi ştiut atunci că e pur şi simplu *imposibil* să termin la timp tot ce mă angajasem să scriu, şi, înţelegînd asta, poate că m-aş fi liniştit.

încă nu terminasem *întoarcerea din Rai,* deşi îi consacram nopţile, de la 11 pînă la 4-5 dimineaţa. Ciornei voia cu orice preţ să publice romanul înainte de Crăciun, şi mă grăbea, mai ales că, la începutul lui octombrie, făcusem imprudenţa să-i încredinţez tot ce scrisesem pînă atunci, şi manuscrisul fusese dat imediat la tipar. Primisem şpalturile, şi tipograful aştepta urmarea. Ciornei începuse să-şi piardă răbdarea şi trebuia să-l îmblînzesc cu orice preţ, pentru că, în bună parte, datorită lui putusem închiria şi mobila apartamentul. în toamna aceea, semnasem un nou contract; în afară de sumele deja încasate pentru *întoarcerea din Rai,* Ciornei îmi dăduse încă 50 000 de lei în contul a două romane, pe care mă angajasem să le scriu în 1934 şi în 1935. Evident, nici această sumă nu acoperise cheltuielile, şi atunci semnasem mai multe poliţe, cu scadenţa în trei şi şase luni. Ca să-mi sporesc veniturile, căutam tot felul de expediente: traduceri, corectări de texte, ediţii de clasici. Alexandru Rally îmi dăduse să traduc *Revolta în deşert* a colonelului Lawrence, pentru Fundaţia de Literatură şi Artă care era pe cale să se înfiinţeze. Iar cînd, curînd după aceea, Alexandru Rosetti îl înlocuise pe Rally, îmi propusese să îngrijesc o ediţie a scrierilor lui Hasdeu — şi acceptasem cu entuziasm, mai ales că puteam lua un avans important. Continuam să scriu regulat cele două foiletoane săptămînale la „Cuvântul" şi articolul la „Vremea", dar acceptam orice altă invitaţie de colaborare retribuită.

O parte din zi, îl traduceam pe Lawrence, cît puteam de repede şi, cum era de aşteptat, destul de oarecare. Dar cum lăsasem să treacă data la care mă angajasem să prezint manuscrisul (şi deci să încasez restul onorariului), am recurs la o soluție disperată: am rupt volumul în bucăți şi le-am rugat pe Mary Polihroniade şi Wendy Noica să-mi traducă un anumit număr de pagini: apoi, am cumpărat traducerea franceză a *Revoltei în deşert* şi am împărțit cîteva capitole între Nina şi Mihail Sebastian şi încă doi prieteni. îmi făgăduisem să verific şi să corectez traducerile făcute de ceilalți, şi pe cît am avut timp s-o fac m-am ținut de cuvînt. Dar îmi amintesc că în manuscrisul pe care l-am predat lui Rosetti în decembrie se aflau zeci de pagini pe care nu avusesem timp nici măcar să le citesc. Am încercat să salvez traducerea corectînd intens pe şpalturi, dar tot n-am reuşit pe deplin. *Revolta în deşert* a început să semene cu ceea ce aş fi voit şi aş fi putut să fac de abia de la a doua ediție.
în afară de toate acestea, trebuia să-mi pregătesc cursul, pe care-l deschisesem la începutul lui noiembrie. Din fericire, anunțasem un curs despre „Problema Răului şi a Mîntuirii în istoria religiilor" şi un seminar despre „Disoluția conceptului de cauzalitate în logica budistă medievală". Meditasem îndelung asupra acestor probleme, cunoşteam destul de bine materialul documentar, aşa că nu aveam altceva de făcut de-cît să-mi pregătesc planul prelegerilor. Dar cînd am ajuns într-o vineri după-amiază la Facultatea de Litere (aveam cursul de la 5 la 6) şi m-am îndreptat spre amfiteatrul „Titu Maio-rescu", m-am întrebat dacă nu era la mijloc o eroare. Nu puteam crede că toată lumea aceea înghesuită pe coridor venise
să mă asculte pe mine. Se repeta surpriza pe care o avusesem la primele simpozioane „Criterion". Mi-am făcut loc cu greu pînă la cancelaria profesorilor. Din fericire, Nae Ionescu nu era acolo. Mi-era ruşine să am la deschiderea cursului meu mai mult public decît el — deşi ştiam bine că majoritatea ve-niseră nu ca să afle în ce constă problema Răului şi a Mîn-tuirii, ci ca să-l vadă şi să-l asculte pe autorul lui *Maitreyi.*
Nu mă înşelasem. Cînd am intrat în amfiteatru, m-au impresionat nu numai îmbulzeala şi ciorchinii aceia de oameni striviți de pereți — ci în primul rînd caracterul monden al publicului. Rîndurile din față erau ticsite cu doamne şi domnişoare elegante, al căror parfum răzbătea cu neaşteptată violență pînă la mine la catedră. Publicul feminin alcătuia, de altfel, majoritatea. Probabil că erau şi multe studente la Litere, dar nu cred că urmăreau şi alte cursuri de filozofie, în afară, poate, de cele ale lui Nae Ionescu. Aveam destulă experiență, aşa că am reuşit să vorbesc aproape un ceas, fără să consult notele pe care le aveam în buzunar şi, deşi am prezentat cu destulă rigoare concepția răului şi a salvării în India, am fost ascultat ca un oracol şi răsplătit cu aplauze de întrunire politică. Iar, cînd am coborît de pe catedră şi m-am îndreptat spre cancelarie, un grup compact de doamne şi domnişoare s-au luat după mine. Cancelaria se umpluse pînă la refuz şi alte „admiratoare" aşteptau afară, să le vină rîndul. Majoritatea veniseră pur şi simplu să mă cunoască, sau să mă invite să vorbesc în nu mai ştiu ce cercuri selecte, sau să mă poftească la ceai, la concerte, sau să-mi spună că ar vrea să afle mai mult despre India. Cîteva m-au întrebat despre *Maitreyi* şi au scos chiar exemplarul din geantă cu speranța că le voi scrie o dedicație. Dar le-am spus cu oarecare brutalitate că aici, la Universitate, nu accept să discut literatură, iar exemplare nu semnez decît la „Ziua Cărții". Mi-a trebuit aproape o jumătate de ceas ca să vorbesc cu toți cei care pătrunseseră în cancelarie (erau şi cîțiva studenți timizi, veniți să-mi ceară indicații bibliografice). Apoi, m-am scuzat, spunînd că sînt aşteptat la capătul celălalt al oraşului. Pe drum, zîmbeam singur: cui i-ar fi venit să creadă, din toate acele doamne şi domnişoare bogate şi elegante, că mă grăbesc spre casă pentru că, dacă nu apuc să-mi scriu articolul înainte de 11 noaptea, cînd va trebui să mă apuc de roman, nu voi încasa cei 500 de lei de la „Vremea" sau „Cu-
vântul" şi nu voi avea ce să-i dau Ninei pentru masa de a treia sau a patra zi? Zîmbeam, dar nu-mi părea rău. Simțeam că marea încercare de-abia acum începe. Mi-era poate puțin frică, dar pentru nimic în lume n-aş fi dat înapoi.
Majoritatea prietenilor au aflat cu strîngere de inimă hotă-rîrea pe care o luasem. Pentru ei, săvîrşisem o eroare care ar fi putut să-mi fie fatală. Nu numai că Nina era săracă (şi se miraseră şi mai mult cînd au aflat că o silisem să renunțe la postul pe care-l avea la Societatea Telefoanelor). Dar avea cîțiva ani mai mult ca mine, avea un copil şi, mai ales, nu aparținea mediului de „artişti" şi „intelectuali" în care ne mişcăm noi. Se întrebau toți, cu aprehensiune, în ce măsură o fostă soție de ofițer ar fi putut să ajute, să susțină, să „inspire" un scriitor dublat de un cărturar, şi încă unul ca mine, excentric şi dezlănțuit. Gestul meu li se părea absurd şi totodată primejdios. După ce repetasem de atîtea ori că n-am de gînd să mă căsătoresc, mă mutasem împreună cu Nina, ceea ce pentru mulți implica o căsătorie secretă sau iminentă. Şi făceam asta tocmai acum, la începutul unei prodigioase ascensiuni literare,

cînd aş fi putut avea nesfîrşite „aventuri" care, în cele din urmă, mi-ar fi îmbogăţit „experienţa" de scriitor. Ştiin-du-mă sărac, prietenii îşi închipuiau că voi fi silit să renunţ la multe din principiile mele ca să pot plăti chiria şi mobilele: voi accepta, bunăoară, să scriu romane de succes, voi produce opere ştiinţifice mediocre (căci cum voi mai putea cumpăra cărţi scumpe? Cum voi mai putea călători? etc). Unii din prieteni încercaseră chiar să stea de vorbă cu mine, să mă sfătuiască. Evident, nu le puteam spune că, cel puţin pentru o bucată de vreme, principalul scop al vieţii mele era s-o fac pe Nina fericită, printr-o *restitutio in integrum.* Şi nici nu le puteam vorbi de iubire, pentru că, întocmai ca şi părinţii mei, m-ar fi întrebat ce legătură poate avea iubirea cu programul „burghez" în care mă lansasem: un apartament prea mare pentru nevoile mele, rafturi prea scumpe, existenţa contradictorie pe care o asumam: pe de-o parte, muncind ca un ocnaş ca să-mi pot plăti chiria şi datoriile; pe de altă parte, urmînd modelul oricărui alt tînăr menaj burghez. Viaţa pe care mă pregăteam s-o încep în bulevardul Dinicu Go-lescu îi deprima prin banalitatea ei, prin lipsa ei de „stil". Că
ei, prietenii mei căsătoriţi, acceptaseră o asemenea existenţă, cu cîţiva ani mai înainte, era cu totul altceva. Ei nu avuseseră norocul meu: să plec în India la 21 de ani, s-o fi întîlnit pe Maitreyi, să fi meditat într-o mănăstire din Himalaya, şi apoi, o dată întors în ţară, să mă „lansez" ca romancier, să fiu numit conferenţiar universitar la 26 de ani, şi atîtea altele. De aceea, ar fi vrut să vadă cum îşi trăieşte viaţa un om norocos ca mine. Le-ar fi plăcut să mă vadă prelungind, la Bucureşti, aventura pe care o începusem, cu cinci ani în urmă, plecînd în India; să mă ştie, bunăoară, frecventînd cercuri sofisticate, să mă vadă apărînd la întrunirile noastre cu metrese exotice sau extravagante, să continuu a fi ceea ce mă ştiuseră din adolescenţă: un original, un om bizar. Erau, evident, dezamăgiţi şi totodată iritaţi că mă comportasem ca un student provincial care se însoară imediat după licenţă şi-şi „instalează apartamentul" cu o parte din zestre. (Cu deosebirea că Nina nu avusese nimic. Cum îmi plăcea să mă laud mai tîrziu, singura ei zestre fusese o fetiţă de 7-8 ani, Adalgiza.)
Se întrebau dacă într-un asemenea „mediu" voi mai putea fi creator. Le era teamă să nu ratez. Cîţiva dintre ei mărturiseau confidenţial că sînt deja „un om sfîrşit", adăugînd că asta face parte oarecum din destinul neamului românesc; talentele, ca şi geniile româneşti, au o traiectorie meteorică: ori mor înainte de vreme, ori ratează.
O parte din aceste reflecţii şi îngrijorări le-am aflat chiar atunci, din gura prietenilor care încercaseră să mă salveze *in extremis.* O altă parte le-am aflat mai tîrziu. într-un anumit sens, le dădeam dreptate. Nu puteam tăgădui că luasem un mare risc. Chiar dacă mi-ar fi fost dat în viitor să reuşesc acea *restitutio in integram* şi să împlinesc destinul Ninei, stăruia riscul de a-mi rata propriul meu destin. Dar, pe de altă parte, mi-era peste putinţă să nu accept acest risc. De mult eram convins şi o repetam în articole, conferinţe şi discuţii, că nimic nu poate „rata" un adevărat creator, în afară de pierderea libertăţii. Nu puteam crede că sărăcia sau bogăţia sau „mediul" pot steriliza un spirit creator. Dacă un scriitor „ratează", nu e datorită mediului sau conjuncturii biografice, ci pur şi simplu pentru că posibilităţile lui fuseseră modeste sau iluzorii. Deşi simţeam în adîncul fiinţei mele că *nicăieri* n-o să mai găsesc „atmosfera" mansardei mele, nu puteam crede că nu voi mai fi în stare să „creez" în apartamentul din bule-
vardul Dinicu Golescu. Deşi, iarăşi eram sigur că, dacă mi-ar fi fost îngăduit să trăiesc alături de Maitreyi, aş fi scris cîteva „cărţi mari", nu puteam crede că nu le-aş putea scrie alături de altă femeie, bunăoară alături de Nina. Existau, fireşte, anumite cazuri-limită, în care „ratarea" mea ca scriitor sau om de cultură ar fi putut avea un sens pozitiv, adică de renunţare la un obiectiv irelevant (a scrie cărţi, a face cultură), în vederea unui scop „absolut"; desăvîrşirea spirituală. Aşa s-ar fi întîm-plat, probabil, dacă aş fi rămas pentru totdeauna în Himalaya sau dacă aş fi reuşit să supravieţuiesc alături de Sorana. Dar, în ambele cazuri, „ratarea" ar fi însemnat doar împlinirea mea pe alt plan decît cel al literaturii sau al ştiinţei.
Aşadar, cu toate riscurile pe care ştiam bine că le luam, nu puteam crede că acceptarea unui stil de viaţă în aparenţă banal şi „burghez" aduce după sine neapărat „ratarea". Nu puteam crede că o existenţă se modifică după decoruri şi personaje, că într-o mansardă sau într-un atelier devii şi rămîi artist, iar într-un apartament oarecare te transformi în „burghez". Pentru mine, stilul existenţei era o creaţie continuă, interioară, care n-avea nimic de-a face cu condiţiile materiale, nici cu mediul sau decorul în care te situau împrejurările. Pe de altă parte, viaţa pe care mă hotărîsem s-o trăiesc mi se pă-rea interesantă şi dintr-un anumit punct de vedere. De mulţi ani mă tot întrebam: ce s-ar fi întîmplat dacă Goethe s-ar fi căsătorit cu Lotte sau cu Lili Schonemann? Ce s-ar fi întîmplat dacă Saren Kierkegaard nu renunţa la Regina Olsen? (Sensul pe care-l dăduse Kierkegaard acestui gest mă

ajutase, cu 5-6 ani în urmă, să renunț la R[ica]. Dar aş fi vrut să ştiu dacă într-adevăr asta i-a asigurat creativitatea sau numai i-a canalizat-o în direcția pe care o cunoaştem; în acest caz, aş fi vrut să ştiu ce *altfel* de Kierkegaard ar fi fost cu putință...) Mă întrebam cum ar fi evoluat anumiți scriitori pe care-i admiram, dacă în tinerețea lor ar fi acceptat o existență „banală".
în ceea ce mă priveşte, existenţele banale mă atrăgeau. îmi spuneam că, dacă fantasticul, sau supranaturalul, sau supra-istoricul ne este cumva accesibil, nu-l puteam întîlni decît camuflat în banal. Aşa cum credeam în irecognoscibilitatea miracolului (tocmai pentru că de la întrupare încoace miracolul era camuflat în evenimente şi personaje aparent profane), tot aşa credeam în necesitatea, de ordin dialectic, a camuflării „excepționalului" în banal şi a transistoricului în evenimen-
tele istorice. Ideile acestea, pe care aveam să le formulez mai tîrziu în *Şarpele* (1937), *Noaptea de Sînziene* (1949-l954) şi în cîteva lucrări de istoria şi filozofia religiilor, mă susțineau în experiența pe care o începusem. în fond, cînd, în loc să mă întorc în India, acceptasem o situație care ducea fatal la căsătorie, să trăiesc la Bucureşti ceea ce ştiam că aş fi fost silit să fac la Calcutta sau Benares: şi anume, să-mi camuflez „viața secretă" într-o existență aparent consacrată cercetărilor ştiințifice. Cu deosebirea că de data aceasta intervenea un element oarecum tragic, pentru că implica certitudinea mea că-mi înțelesesem destinul: tocmai pentru că, *aparent,* căsătoria cu Nina părea dezastruoasă, ea trebuia, dacă credeam în dialectica şi misterul camuflării, să însemne exact contrariul.
Nu toți prietenii se arătaseră atît de pesimişti. Mihail Se-bastian îmi mărturisise că n-aş fi putut face o mai bună alegere. Cei care o cunoşteau mai de mult pe Nina — Floria Capsali şi Mac, Gh. Racoveanu, verii ei, Gabriel şi Adrian Negreanu
— păreau încîntați. Nae Ionescu ascultase vestea cu acelaşi interes cu care urmărea toate pățaniile şi aventurile celor dragi
— dar n-a comentat-o, cel puțin atunci, pe loc. Căsătoria lui nu fusese fericită, şi de ani de zile trăia despărțit de soție, deşi nu divorțase. Profesorul nu credea decît în dragoste; aşa cum se exprima el, dragostea şi ca „instrument de cunoaştere", şi ca „mijloc de salvare". Şi, tocmai în acea perioadă, ma-rea lui pasiune de atunci trecea din nou printr-o criză gravă.
Dar numai după cîteva luni, prietenii au început să se convingă că se speriaseră degeaba. Pe de o parte, eu rămăsesem acelaşi, nu renunțasem la nici unul din obiceiurile mele. Pe de altă parte, descopereau în Nina o prietenă inteligentă, bună şi de o dezarmantă sinceritate, care pînă la urmă îi cucerise. Cu timpul, ajunseseră să creadă că datorită dragostei şi devotamentului Ninei eu devenisem „invulnerabil". Şti-ind-o pe ea lîngă mine, nu le mai era frică de viitorul meu. Orice s-ar fi putut întîmpla, erau siguri că Nina va şti să mă scoată din încurcătură. După cîțiva ani, Nina ajunsese în ochii prietenilor mai mult decît o „soție ideală" — devenise o figură legendară, fără de care le era greu să creadă că aş fi putut face ce făceam. Admirau mai ales extraordinara ei energie, pe care n-o întreceau decît discreția şi umorul cu care izbutea s-o camufleze. îmi aduc aminte că, întrebîndu-l o dată pe Camil Petrescu, prin 1934-l935, de ce nu se căsătorise, mi-a răspuns
că el nu avusese „norocul să întîlnească o Nina Mareş". îl impresionase îndeosebi faptul că, deşi Nina trăia exclusiv pentru mine, ascundea atît de bine lucrul acesta, încît trebuise mult timp ca să-l descopere. Cum mi-a mărturisit odată, pe el, Camil, îl stinghereau o dragoste şi o devoțiune prea evidentă, şi totuşi, adăugase, nu se putea căsători decît cu femeia pe care o va şti nu numai îndrăgostită de el, dar şi *total* identificată cu tot ce credea, gîndea sau visa el.
M-am întrebat mai tîrziu ce s-ar fi întîmplat dacă... Dacă, bunăoară, n-am fi fost împreună în acea zi de Crăciun, sau dacă, în loc să se îndrăgostească de mine, Nina s-ar fi îndrăgostit de Mihail Sebastian. îmi dădeam foarte bine seama că jocul acesta — ce s-ar fi întîmplat dacă... — e irelevant, dar continuam să mă întreb. Nu ştiu în ce măsură ipotezele pe care le făceam erau valabile, dar îmi spuneam că, oricît de mult aş fi prelungit legătura cu Sorana, pînă la urmă tot ne-am fi despărțit. Foarte probabil, aş fi profitat de „disponibilitatea" mea, trăind mai mult sau mai puțin viața unui tînăr scriitor de succes. în acei ani, aş fi produs probabil mai puțin, pentru că n-aş fi avut nevoie de bani, dar poate aş fi scris cărți mai bune. îmi vine greu să cred că, într-o bună zi, nu m-aş fi căsătorit. Aşa cum mă cunosc, îmi închipui că m-aş fi despărțit după prima „scenă", sau de la cea dintîi neînțelegere sau încercare de a-mi schimba felul meu de a fi. Nu cred că multe soții şi-ar fi putut păstra dragostea, încrederea şi seninătatea alături de cel care eram pe atunci: plătind o comandă de cărți la Londra sau Leipzig cu întregul salariu de la Universitate şi descoperind, o dată ajuns acasă, că mai aveam exact pentru masa de a doua zi: întorcîndu-mă adesea din oraş cu unul sau doi prieteni şi uitînd să telefonez că-i voi aduce la masă; invitînd cîteodată 10-l5 prieteni la o petrecere şi rămînînd pînă dimineața de vorbă:

ducînd o viață dezordonată, fantezistă, scriind nopțile pînă în zori şi dormind diminețile (în care timp nu trebuia să se audă telefonul, nici soneria, nici paşi prin casă); primind necontenit scrisori şi telefoane de la „admiratoare", scrisori pe care le găseam pe birou, telefoane la care Nina răspundea cu umor, rugînd necunoscuta să aştepte o clipă, apoi venind să mă anunțe: „Te caută o admiratoare. Vrei să vorbeşti acum, sau să-i spun să revină peste un ceas, după ce-ți termini articolul?"

Mă întreb iarăşi ce s-ar fi întîmplat dacă soția mea ar fi fost bogată sau ar fi avut idiosincrazii de aristocrată. Probabil, aş fi plecat la cea dintîi aluzie la bogăția sau prestigiile familiei ei. Este de asemenea probabil că nu m-aş fi înțeles cu prietenii ei, deşi aş fi încercat să-i impun toți prietenii şi cunoscuții mei, în majoritatea lor boemi: scriitori, actori, pictori, gazetari. Asta ar fi dat naştere la „scene" şi, cum am oroare de scene — aş fi plecat. Dar, chiar dacă ar fi acceptat felul meu de a fi, şi i-ar fi acceptat şi pe prietenii mei, probabil că nu ne-am fi înțeles pe o problemă centrală: aceea a copiilor. Din felurite motive, nu voiam să am copii, pentru încă foarte mulți ani. E greu de crezut că motivele mele ar fi putut con-, vinge o soție tînără. (în această privință, Nina a acceptat un sacrificiu şi mai mare, şi drama aceasta secretă constituie cheia romanului *Nuntă în Cer.)*

Oricum mi-aş închipui lucrurile, aş fi cunoscut o altă viață, mai fericită sau mai nefericită, dar o altă viață. N-aş fi avut în orice caz mîngîierea că, oricît de egocentrică ar fi fost existența mea, reuşisem măcar un lucru: acea *restitutio in inte-grum,* pe care mi-o făgăduisem într-o seară din septembrie 1933. Nina nu mi-a ascuns niciodată că e fericită, adăugînd întotdeauna că îi e frică de această fericire. Şi-a adus aminte de toate pe patul de moarte, în 1944; dar atunci nu-i mai era frică. Aşa cum se aştepta, murea tînără. Ultimul ei an i-a fost atît de greu de suportat, nu numai din cauza bolii, dar mai ales pentru că îi era teamă să nu descopăr că are cancer. Implorase doctorii, familia mea de la Bucureşti, prietenii din țară şi de la Lisabona să nu-mi spună, nu cumva să sufăr, să mă nelinişteşc şi să nu mai pot lucra. Spre mirarea tuturor, secretul a fost păstrat. N-am aflat adevărata ei boală decît cîteva zile înainte de a o ucide.

în noiembrie, sosiseră biroul şi bibliotecile, care acopereau toți pereții, din podea pînă în tavan. Regăsisem oarecum liniştea şi solitudinea din mansardă şi puteam lucra nopțile la ultimele capitole din *întoarcerea din Rai.* Simpozioanele la „Cri-terion" reîncepuseră la Fundația Carol, dar închiriasem şi sala Fundației Dalles pentru un ciclu de conferințe închinate istoriei muzicii. Tema care îmi revenise mie era muzica asiatică şi primitivă. Cum conferințele erau însoțite de exempli-

ficări corale şi instrumentale, trebuia să caut cît mai multe înregistrări şi transcripții. Nu aveam decît cîteva discuri de muzică religioasă şi populară bengaleză şi prea puține transcripții de melodii balineze. O bună parte din documentare am găsit-o la G. Breazul. Cîțiva tineri muzicieni s-au oferit să adapteze melodiile africane, asiatice şi oceaniene la instrumentele de care puteam dispune şi să improvizeze un cor în stare să reproducă atît ritmurile Africii ecuatoriale, cît şi melancolicele monotonii indoneziene. Spectacolul a avut un succes extraordinar. Vorbeam zece-cincisprezece minute despre muzica indiană, în special despre cea bengaleză, şi apoi mă retrăgeam — şi din spatele cortinei apăreau instrumentiştii sau corul, şi în sala Fundației Dalles răsunau, poate pentru întîia oară în România, arii din Travancore sau Puri. Reapăream şi încercam să evoc mitologiile şi religiozitatea anumitor populații arhaice, apoi dispăream şi publicul asculta fascinat cîntecele rituale bantu, melopeele malaeziene, chiuiturile sincopate ale cutărui trib australian. întreg acest ciclu de conferințe a fost de altfel urmărit cu entuziasm de un public din ce în ce mai numeros. Ciclul a fost încheiat de Petru Comar-nescu cu o conferință despre jazz, abundent ilustrată de cel mai bun jazz al Capitalei de pe atunci.

Cursul meu despre „Problema Răului şi a Mîntuirii" continua să atragă un public considerabil. Consacrasem cîteva prelegeri budismului, şi îmi aduc aminte că, urcîndu-mă o dată la catedră şi anunțînd: „Azi, voi expune Legea celor douăsprezece Cauze" — sala a fremătat o clipă şi apoi a împietrit într-o atît de nefirească, extatică tăcere, încît am şovăit un timp, neştiind cum să încep. Veneau acum mulți dintre prietenii — şi duşmanii — mei să mă asculte. O dată, după prelegerea despre Upanişade, Emil Cioran a venit în cancelarie si mi-a mărturisit că vorbisem cu atîta pasiune şi într-un asemenea ritm, încît, dacă ar mai fi continuat zece minute, el ar fi explodat sau s-ar fi sinucis pe loc!...

Dar nu toți erau atît de entuziaşti. După o lecție despre budism, Oscar Lemnaru (căruia cu doi ani înainte îi publicasem primele foiletoane în „Cuvântul" şi care nu m-a mai iertat de atunci, m-a atacat

apoi ani de-a rîndul, pe unde a putut şi cum s-a priceput) mi-a spus că n-a înțeles nimic, că vorbesc prea repede, că citez prea mulți termeni tehnici. Iar Posescu, după ce, tulburat şi neliniştit de năvala studenților la cursul meu, venise să mă asculte, m-a sfătuit să nu mai vor-
besc liber şi în picioare, ci să fac ca el: să mă aşez pe scaun, să-mi sprijin bine coatele pe catedră şi să vorbesc rar, potolit, fără gesturi, după un plan bine întocmit de acasă (două-trei pagini, nu mai mult). Din fericire, veniseră să mă vadă după curs şi cîțiva studenți de la Filozofie, Medicină şi Teologie, care mi-au reconfirmat credința mea: că sînt bun pentru un anumit fel de a ține cursuri şi e inutil să încerc să mă schimb. Acesta era „stilul" meu; spontan, nesistematic, personal, urmărind în primul rînd nu informarea studentului (pentru că cea mai bună informație tot în cărți o găsea), ci confruntarea lui cu problemele esențiale şi mai ales surprinderea, „trezirea" prin şocul provocat de brusca proiectare într-un orizont ne-bănuit pînă atunci *(anamnesis* de care vorbea Dan Botta).
într-un anumit fel, făceam şi eu parte din categoria pe care o reprezenta atît de strălucit Nae Ionescu: aceea a profesorilor care nu repetă un text deja pregătit de acasă, ci „gîn-desc problema" acolo, pe catedră, în fața studenților. Cu deosebirea — enormă — că eu nu aveam darul unic al lui Nae Ionescu de a se face înțeles, chiar cînd expunea aspecte extrem de tehnice; şi nu aveam nici geniul lui de a construi o lecție ca o simfonie, fără nimic de prisos, reluînd în ultimele cinci minute toate temele dezbătute în cursul orei şi aducîn-du-le laolaltă, lămurindu-le pe fiecare în lumina întregului. Prelegerile mele aveau un caracter mai puțin sistematic şi puteau părea chiar improvizate, pentru că mă lăsam antrenat în reflecții şi comentarii provocate de reacția sălii. (Ghiceam pe loc dacă publicul înțelesese ce spusesem; simțeam de asemenea ce idei sau observații interesaseră. Fireşte, pentru mine „publicul" era constituit din cele cîteva zeci de studenți ale căror priviri inteligente le urmăream.) Adesea „descopeream", vorbind, aspecte sau sensuri pe care nu le văzusem pînă atunci, deşi problema îmi era familiară şi o studiasem mulți ani. Către sfîrşitul lui noiembrie, Nae Ionescu m-a rugat să suplinesc, pentru un an, cursul de psihologie pe care-l ținea la Institutul de Educație Fizică (ANEF). Psihologia nu prea mă interesa, dar am acceptat. Aveam o singură oră de curs pe săptămînă şi încasam 5 000 de lei (restul salariului fusese blocat pentru acoperirea unui împrumut pe care îl făcuse Profesorul). Suma aceasta mi-o făgăduise Nae Ionescu cînd, vorbindu-i o dată de nedreptatea strigătoare la cer că nu există o ediție a operelor lui Hasdeu,
Profesorul m-a întrebat dacă aş fi dispus să încep cercetările preliminare: el se oferea să-mi dea suma de 5 000 de lei lunar, timp de un an. Vom vedea apoi în ce măsură e posibilă o ediție integrală a scrierilor lui Hasdeu, cîte volume va avea, cum vor fi ele constituite şi aşa mai departe. Fusesem deja de cîteva ori la Biblioteca Academiei, dar nu mă apucasem serios de lucru. Nae Ionescu îmi oferea acum salariul lui de la ANEF ca să mă încurajeze. Şi într-adevăr, îndată ce am încheiat *întoarcerea din Rai,* am început să lucrez la ediția Hasdeu.
Am terminat *întoarcerea din Rai* la începutul lui decembrie. Cartea era deja culeasă şi cînd am trimis la tipografie ultimele pagini speram că va putea apărea de Crăciun. Dar Ciornei a socotit că era prea tîrziu şi a amînat apariția pentru începutul lui ianuarie.
Decembrie 1933 a fost, pentru întreg grupul nostru, o lună de tensiuni. Nae Ionescu nu-şi mai ascundea acum făţişa ostilitate față de politica regală. într-o serie de articole, se împotrivise guvernului Duca şi atrăgea atenția asupra riscurilor pe care le comporta dizolvarea „Gărzii de Fier", act pe care el îl socotea nu numai ilegal, dar şi inutil. Pentru că, spunea, ori e vorba de o mişcare artificială, fără rădăcini în viața publică românească, şi atunci interzicerea era inutilă, pentru că tot va dispărea de la sine; ori, dimpotrivă, mişcarea e autentică, puternică şi în creştere, şi atunci nu va putea fi anihilată printr-o decizie ministerială. în cursul toamnei, Nae Ionescu îl cunoscuse pe Codreanu şi se dusese să-l vadă la Casa Verde. îl impresionase faptul că *se făcuse ceva,* în cazul acesta o casă. îi mărturisise asta lui Codreanu, şi cînd acesta răspunsese că şi el, Nae Ionescu, făcuse atîtea lucruri, Profesorul l-a întrerupt: „Nu, tot ce-am făcut pînă acum sînt doi băieți. Nu e mult, dar tot e ceva. Restul n-am făcut eu: în politică, eu doar am grădinărit, am smuls buruienile şi am udat arborii, florile, legumele. Dar fructele nu le-am făcut eu. Le-am ajutat doar să crească, le-am apărat de neghină..."
în anul acela, petreceam revelionul la Ionel Jianu. Dar, cu o seară mai înainte, I. Gh. Duca fusese asasinat pe peronul gării din Sinaia. Deşi Ionel Jianu şi-a rugat oaspeții să nu discute politică, în noaptea aceea n-am făcut decît asta. De-abia a doua zi mi-am dat seama de consecințele atentatului. „Cuvântul" fusese suspendat, şi Nae Ionescu arestat. Arestați de asemenea şefii legionari (din gruparea „Criterion" — Mihail
Polihroniade şi Alexandru Teii). Cum fusese declarată starea de asediu, se reintrodusese cenzura — nu

numai a ziarelor, ci şi a cărţilor. *întoarcerea din Rai* ar fi trebuit să apară chiar în acea săptămînă. Am depus, cu inima strînsă, cîteva exemplare la cenzură. îmi aminteam de atîtea pasaje, datorită cărora cartea ar fi putut fi interzisă; în primul rînd descrierea grevei de la Atelierele „Griviţa", aluziile la brutalitatea jandarmilor şi a ofiţerilor.

Ne întîlneam la „Cuvântul" şi ne întrebam ce se va întîm-pla cu Nae Ionescu, cu ziarul, cu noi. După cîteva zile, am aflat că Profesorul fusese internat la cazarma Cotroceni şi că era anchetat de un procuror militar. Voiau cu orice preţ să-l implice în proces, pe baza cîtorva articole din „Cuvântul", ca instigator al atentatului. După vreo săptămînă, am ştiut că ceruse să i se aducă din bibliotecă *Sein und Zeit* şi *Dichtung und Wahrheit.* Circulau tot felul de zvonuri în legătură cu dictatura pe care s-ar fi pregătit s-o instaureze Regele Carol. Poate că multe din aceste zvonuri corespundeau realităţii. Dar verdictul dat de judecătorii militari i-a amintit Regelui Carol că încă nu poate conta pe armată. Au fost condamnaţi la temniţă grea pe viaţă asasinii lui Duca. Dar Corneliu Codreanu şi toţi ceilalţi şefi legionari au fost achitaţi, ca neavînd nici un amestec în acest atentat. Toţi s-au întors în alai la casele lor. Ne-am strîns şi noi, prietenii şi colaboratorii „Cuvântului", să sărbătorim eliberarea Profesorului. (Fusese eliberat cu cîteva zile înainte, fără să fi fost implicat în proces.) Dar zadarnic ne adunam, ca de obicei, în fiecare zi la redacţie. Ziarul continua să fie interzis. „Palatul" se răzbuna cum putea, deocamdată, în aşteptarea răfuielii supreme. Deşi multe alte ziare şi reviste de dreapta şi de extremă dreapta au apărut cu regularitate, „Cuvântul" a trebuit să aştepte patru ani. Iar cînd a izbutit, în sfîrşit, să reapară în ianuarie 1938, a fost mai mult un trist cîntec de lebădă, căci se reintrodusese cenzura şi Carol îşi pregătea de astă dată, cu multă dibăcie, dictatura. „Cuvântul" a supravieţuit cum a putut vreo trei luni, pînă ce a fost definitiv suspendat, în martie 1938.

Cu cîteva zile înainte de asasinarea lui Duca, Sandu Tudor publicase un nou ziar, „Credinţa". îmi aduc aminte că, prin noiembrie, Sandu Tudor m-a rugat să-l întovărăşesc la un „bogătaş", al cărui nume l-am uitat **de mult.** Era **un bărbat** aproape bătrîn, cu figura oarecare, cu gesturi potolite. Ne-a spus că „în furtună gunoaiele se ridică prea sus" şi ne-a întrebat dacă am fi dispuşi să publicăm un ziar „cinstit şi curajos". Sandu Tudor a acceptat pe loc. Eu i-am răspuns că, existînd „Cuvântul", nu mai pot colabora la un alt ziar. Bătrînul ţinea însă cu orice preţ să colaborez, „măcar la început, pînă ce se lansează ziarul". Sandu Tudor a insistat şi el, rugîndu-mă să-l ajut, „ca să avem şi noi, tinerii, ziarul nostru". Am acceptat să colaborez, în primele trei luni, dar sub pseudonim. Eram convins că proiectul nu se va realiza; sau, în orice caz, ziarul nu va rezista mai mult de cinci-şase luni. M-am înşelat. Datorită conjuncturii politice, datorită mai ales scandalurilor pe care le va provoca, „Credinţa" avea să se bucure de o vertiginoasă ascensiune.

Scriam articolele chiar acolo, la redacţia „Credinţei", şi le semnam Ion Plăeşu. Le scriam cu un sentiment de culpabilitate amestecat cu furie. Nae Ionescu era închis, „Cuvântul" era suspendat, iar fiţuica aceasta putea apărea. Articolele lui Sandu Tudor erau ilizibile; pretenţios şi „poetic" scrise, agresiv moralizante, critica violent, dar vag, „în general", viciile, starea de lucruri, nedreptăţile şi celelalte. Cînd Sandu Tudor s-a convins că nu voi putea renunţa la „Cuvântul", l-a luat pe Petru Manoliu ca prim-redactor, iar mai tîrziu au venit Zaha-ria Stancu, E. Jebeleanu şi alţii.

întoarcerea din Rai a apărut la sfîrşitul lui ianuarie. Nae Ionescu a citit-o cînd era încă închis şi mi-a spus că am scris o carte „patibulară". M-a mai întrebat cînd am avut timp să adun atîta tristeţe şi atîta amărăciune, de unde îmi vine aplecarea aceasta către cruzime, brutalitate şi deznădejde. îmi era greu să-i vorbesc despre contextul autobiografic al romanului. Dar i-am mărturisit că „atmosfera" *întoarcerii din Rai* o simt deja în jurul meu: tensiuni, conflicte, cruzimi şi mai ales sentimentul inefabil că am intrat într-o epocă de *ruptură* — asta simţeam mai ales acum, după asasinarea lui Duca şi tot ce i-a urmat. „Criterionul" continua cu acelaşi succes, dar parcă ceva se rupsese şi acolo. Era greu, acum, să mai aducem împreună, pe aceeaşi estradă, legionari, democraţi, comunişti. Membrii „Criterionului" rămăseseră prieteni, dar unii dintre ei — bunăoară, Polihroniade sau Teii — nu mai puteau sau nu mai voiau să discute în public anumite probleme alături de anumiţi conferenţiari.

întoarceiea din Rai a surprins atît pe unii prieteni, cît şi o bună parte din critică. După fervoarea şi transparenţa din *Maitreyi,* cartea aceasta de 400 de pagini, cu prea multe şi prea asemănătoare personaje, cu dialoguri pretenţios teoretice sau lungi monologuri interioare, cu atîtea scene violente, feroce şi mai ales problematica singulară şi nefirească a lui Pa vel Anicet — cartea nu putea decît să deruteze cititorii. într-un anumit sens, asta urmărisem şi eu. Nu puteam accepta cu inima uşoară gloriola de „tînăr scriitor de succes". *Maitreyi* nu reprezintă decît un aspect dintr-o operă literară, pe care o începusem cu *Romanul adolescentului miop* şi pe care o vedeam desfăşurîndu-se pe mai multe

planuri. Consideram *întoarcerea din Rai* primul meu roman cu adevărat „epic". Ca atare, socoteam că am dreptul să introduc oricîte personaje sau „probleme" aş fi dorit; socoteam, de asemenea, că am dreptul să aplic orice tehnică literară mi-ar fi convenit.

De-abia se potoliseră discuţiile în jurul *întoarcerii din Rai* cînd, prin martie, „Cartea Românească" a tipărit *Lumina ce se stinge.* Romanul a nedumerit pe cei mai mulţi. Cei care speraseră să înţeleagă sensul cărţii citind partea a Ii-a (partea I apăruse în foileton în „Cuvântul", în 1931) au fost dezamăgiţi. Partea a doua li se părea încă şi mai misterioasă, iar monologul interior lăsase loc unui *„stream of consciousness'"*, care făcea anumite pagini ilizibile. Numai Ion Biberi a scris un articol entuziast, căci numai el, dintre criticii de pe atunci, citise *Ulysses* şi fragmentele din *Work in Progress.* în ceea ce mă priveşte, înţelesesem de mult că *Lumina ce se stinge* este o carte ratată şi nu o publicasem decît pentru că făcea parte din istoria experienţei mele literare, completa universul epic pe care-l inaugurasem cu *Romanul adolescentului miop.*

îl vedeam foarte des pe Mihail Sebastian. Suspendarea „Cuvântului" îl lovise greu, deşi Nae Ionescu se zbătea să plătească redactorilor o parte din salariu. Sebastian începuse mai demult un roman, *De două mii de ani,* şi Profesorul îi făgăduise o prefaţă. Ultimele evenimente îl avertizaseră în ce sens va fi scrisă prefaţa, dar Mihail Sebastian nu admitea sub nici un motiv să renunţe la ea. îl iubea şi admira prea mult pe Nae Ionescu ca să se lase impresionat de actuala lui orientare politică, oricît l-ar fi tulburat şi mîhnit ea. Sebastian venea ade-
sea să dejuneze cu noi şi se plîngea că nu izbuteşte să-şi termine romanul. începuse să scrie cronici şi articole la „L'Inde-pendance roumaine" şi „Rampa", dar era obligat să scrie cinci-şase articole pe săptămînă, şi Mihail suferea de această corvoadă care-l istovea inutil.

în primăvara aceea, gruparea „Criterion" a fost zguduită de o nouă „criză". Gabriel Negri organizase la Operă un spectacol de dans care avusese un mare, neaşteptat succes. în antract, Floria Capsali, care-i fusese profesoară, nu-şi putuse stăpîni un acces de gelozie şi mărturisise, în faţa unui grup de gazetari, că Gabriel Negri interpretase *L'apres-midi d'un faune* printr-o prismă de pederast. Programul, somptuos, pe care-l tipărise Gabriel, conţinea printre altele şi texte de Mir-cea Vulcănescu şi Petru Comarnescu. A doua zi, „Credinţa" a publicat o notiţă care lăsa a înţelege că „Criterionul" încurajează pederastia. întîlnindu-l pe Sandu Tudor la cafeneaua „Corso", Vulcănescu s-a dus să-i ceară socoteală. Nu ştiu ce i-a răspuns Sandu Tudor, dar, în cursul discuţiei, Alexandru Teii, care era de faţă, l-a pălmuit şi l-a provocat la duel. Asta a dezlănţuit o lungă şi odioasă campanie contra lui Vulcănescu, Teii, Comarnescu şi Gabriel Negri. în fond, aşa cum înţelesese repede Ministerul de Interne, care o încuraja din răsputeri, campania urmărea compromiterea „Criterionului". Toate invidiile şi geloziile stîrnite şi alimentate de succesul nostru fără precedent îşi puteau lua revanşa. îndeosebi articolele, nu întotdeauna semnate, ale lui Zaharia Stancu şi Petru Manoliu au întrecut măsura amintind — minus talentul literar — pamfletele lui N. D. Cocea împotriva monarhiei. Dar campania era odioasă pentru că o duceau cîţiva gazetari şi scriitori împotriva altor scriitori şi artişti, şi o duceau ştiind bine că motivele erau neîntemeiate. Dar, datorită acestor reportaje senzaţionale, „Credinţa" şi-a înzecit tirajul şi a ajuns cea mai populară gazetă de după-amiază. Scandalul constituia pentru guvern o foarte utilă diversiune. Pe de altă parte, Ministerul de Interne voia cu orice preţ să paralizeze activitatea „Criterionului", grupare de intelectuali extrem de suspecţi şi cu atît mai primejdioşi cu cît deveniseră prea populari. Aşa cum era de aşteptat, „Credinţa" şi Sandu Tudor au fost condamnaţi în procesul de calomnie intentat de Teii şi Vulcănescu. Dar, evident, prea puţini cititori au aflat de con-
damnare, pentru că ziarele au publicat notiţa în aşa fel încît să nu poată fi uşor descoperită. în plus, Sandu Tudor a făcut recurs şi apoi apel, astfel că atunci cînd a fost definitiv condamnat — la 1 leu despăgubire — scandalul fusese uitat, între timp, „Criterionul" îşi încetase activitatea. Prilejul l-a constituit o manifestaţie studenţească, pe care Prefectura Poliţiei a încercat s-o risipească — după ce o lăsase să ia proporţii —, aducînd la „Fundaţia Carol" o companie de jandarmi. Rezultatele campaniei „Credinţei" au fost dezastruoase. Prietenii vechi sau noi — ca cea între Sandu Tudor şi Vul-cănescu, Floria Capsali şi Gabriel Negri sau Petru Comar-nescu şi Petru Manoliu — au fost rupte. Gabriel Negri a suferit un şoc nervos care l-a ţinut mulţi ani departe de scenă, iar Petru Comarnescu n-a mai îndrăznit cîtva timp să conferenţieze, şi nelimitatele lui posibilităţi de animator cultural au rămas multă vreme neutilizate. Datorită campaniei „Credinţei", unitatea grupului „Criterion" a fost sfărîmată; şi tensiunea politică a anilor 1935-l939 n-a făcut decît să adîn-cească spărtura. Teii publicase, în 1934, o revistă sub titlul „Criterion", dar colaborările erau condiţionate, iar după cîte-va numere revista şi-a încetat apariţia.

De „Ziua Cărţii" 1934, Editura „Cugetarea" a publicat *India,* volum în care adunasem o parte din articolele tipărite în „Cuvântul" şi cîteva din textele conferinţelor pe care le ţinusem la Radio. Cred că tot de „Ziua Cărţii" a apărut şi romanul lui Mihail Sebastian *De două mii de ani,* cu prefaţa lui Nae Ionescu. îmi aduc aminte că Sebastian venise într-o du-pă-amiază să mă vadă, palid, aproape desfigurat. „Mi-a dat Prefaţa", mi-a spus. „E o tragedie. E o condamnare la moarte", a adăugat întinzîndu-mi manuscrisul Profesorului. L-am citit cu emoţie, dar şi cu strîngere de inimă. Iuda suferă pentru că trebuie să sufere, scria Nae Ionescu. Şi explica de ce: evreii refuzaseră să-l recunoască pe Mesia în Iisus Christos. Şi suferinţa aceasta în istorie reflecta într-un anumit sens destinul poporului evreu, care, tocmai pentru că refuzase creştinismul, nu putea fi mîntuit. *Extra Ecclesiam nulla salus.* Pentru cineva care scrisese că „evreii sînt nişte întîrziaţi pe drumul mîntuirii", care studiase Cabala şi mistica iudaică şi spunea (prin 1927-l928, pe vremea studenţiei mele): „Mă simt ispitit de multe ori să las şi gazetărie şi politică şi să mă consacru studiilor mele ebraice" — prefaţa proaspăt scrisă însemna o retragere pe poziţii considerabil mai rigide. Evident, si eu, şi Sebastian înţelegeam originea şi rostul acestei rigidităţi- Profesorul ştia cum că va fi citit de un anumit public de extrema dreaptă şi voia să arate în ce sens vedea el problema evreiască: o vedea, în primul rînd, în termeni religioşi, ceea ce îi îngăduia să n-o judece pe plan politic, nici social.
Mihail Sebastian nu discuta dreptul Profesorului de a gîn-di astfel. Ceea ce îl mîhnise era faptul că Nae Ionescu alesese tocmai acest prilej — prefaţa la primul lui roman — ca să-şi expună concluziile la care ajunsese de curînd. Dar, repeta, el îi ceruse prefaţa, o aşteptase atîtea săptămîni, în timp ce volumul era deja la cules, şi nu voia să dea înapoi, oricît de mult avea să-l coste această fidelitate...
Nici unul din noi nu bănuia atunci cît de mult avea să-l coste. Romanul a fost atacat de majoritatea presei, de la extrema stîngă la extrema dreaptă. Toată stînga i-a reproşat lui Sebastian că încurajează o diversiune seculară, acceptînd interpretarea lui Nae Ionescu că antisemitismul îşi are o origine şi o explicaţie de ordin religios. Belu Silber a scris un violent articol în „Şantier", care l-a silit pe Sebastian să rupă relaţiile cu el pentru multă vreme. Pe de altă parte, Petru Manoliu scria în „Credinţa" că „Mihail Sebastian trebuie împiedicat să respire", nu-mi mai aduc aminte pentru ce motive. Mihail păstra cu grijă toate aceste articole, recenzii şi injurii, pentru că încă din vara aceea se hotărîse să scrie un volumaş *Cum am devenit huligan,* în care să le răspundă la fiecare explicînd în acelaşi timp sensul romanului şi motivul pentru care publicase prefaţa lui Nae Ionescu. Dar acele luni din vara şi toamna anului 1934 au alcătuit o grea încercare pentru Sebastian. Ne vedeam aproape zilnic şi încercam să-i dau curaj. Aşa cum a mărturisit în declaraţia de mai tîrziu pe volumul *Cum am devenit huligan,* găsise în mine singurul sprijin într-un timp „cînd toate se prăbuşeau în jurul lui".
îl vedeam, fireşte, pe Nae Ionescu şi discutam cu el presupoziţiile prefeţei. Ii mărturisisem că argumentul „Iuda suferă pentru că trebuie să sufere" (argument de tip hegelian) nu mă convinsese, pentru că pleca de la un fapt istoric — suferinţele evreilor — şi-i căuta originea şi sensul într-o taină: întruparea. I-am mai spus că nu înţeleg cum am putea afirma că evreii, sau oricare alt popor necreştin, nu vor fi mîntuiţi; asta ar însemna că ne substituim lui Dumnezeu. Nici un teolog nu poate şti ce va hotărî Dumnezeu. Nici un om nu poate pretinde că ştie ce se va întîmpla în *absolut,* dincolo de istorie. Am adăugat că aş vrea să discut toate acestea într-un articol din „Vremea" şi Nae Ionescu m-a încurajat să-l scriu. „îmi vine greu să-l scriu", i-am spus. „Nu pentru că vă critic, ci pentru că e primul articol pe care-l scriu despre dumneavoastră şi se întîmpla să fie un articol negativ." „Aşa se întîmpla întotdeauna, m-a consolat Nae Ionescu. Dacă discipolul are ceva de spus, începe prin a spune de ce nu e de acord cu maestrul lui, şi numai după aceea mărturiseşte unde, şi pînă la ce punct, e de acord. Evident, vor veni la mine unii şi alţii şi-mi vor spune: «Ei, ai văzut ce-ţi făcu bunul dumitale discipol şi admirator?» Dar eu am să mă prefac că n-am văzut..."
în vara aceea, am publicat două mari articole în „Vremea", care l-au iritat pe Racoveanu. Racoveanu se supărase pe Se-bastian după ce-i citise romanul. Acum părea că se supără şi pe mine: nu-i plăcuse gestul meu (să-l critic pe Profesor!) şi ataca cu destulă asprime presupoziţiile teologice ale tezei mele. Racoveanu şi-a publicat articolele în „Credinţa" şi i-am răspuns, fără să mă supăr, în „Vremea". Cîtva timp, prietenia noastră a trecut printr-o criză, dar am făcut totul ca s-o păstrez. Dar Racoveanu şi-a rărit de atunci vizitele, fiindu-i teamă să nu-l întîlnească pe Sebastian.
Către mijlocul lui august, am plecat la Berlin, ca să pun la punct documentaţia recentă în legătură cu teza şi să consult periodicele de orientalism inaccesibile în ţară. Stadtbiblio-thek din Berlin era cea mai apropiată dintre marile biblioteci, iar pe de altă parte aflasem că viaţa în Germania era mai ieftină decît în Franţa sau Anglia. Am tras direct la gazda pe care mi-o găsise un prieten în Berlinerstrasse,

Charlottenburg. Oraşul m-a cucerit din prima zi, fără să fi putut înțelege de ce. Era prima mea călătorie în Germania; îndrăgostit cum eram de Italia, de Grecia, de Orient, îmi fusese teamă că am să fiu dezamăgit. Surpriza şi încîntarea mea au fost cu atît mai neaşteptate. Regăsisem misterul şi farmecul Berlinului din *Re-member* al lui Mateiu Caragiale. Nu mă tulburau decît flamurile roşii cu svastici, fluturînd deasupra clădirilor, şi cămăşile
cafenii sau negre pe care le vedeam pe stradă. Dar foarte cu-rînd nu le-am mai văzut. Mă plimbam prin Berlin numai nopțile. De dimineața pînă seara tîrziu, lucram la Stadtbiblio-thek. Lucram ca pe vremuri la Roma sau la Calcutta, de la deschiderea bibliotecii pînă la închidere. Şi mă întorceam întotdeauna acasă cu un ghiozdan încărcat cu cărți, pe care le consultam sau le citeam în cursul nopții. în acele cinci-şase săptămîni cît am rămas la Berlin, am pus la punct bibliografia recentă pentru *Yoga* şi am adunat destul material pentru *Alchimia asiatică* şi *La Mandragore.* în afară de un student român, care locuia la aceeaşi gazdă, şi de Nicolae Argintescu, nu vedeam pe nimeni. Ar fi trebuit, desigur, să încerc să cunosc cîțiva din indianiştii sau istoricii religiilor din Berlin, dar mi-era teamă că mă voi lăsa antrenat în vizite, întîlniri şi discuții, şi timpul meu era măsurat. îmi făgăduisem să-i întîl-nesc în vara următoare, cînd voi reveni la Berlin (pentru că experiența mă încîntase într-atît, încît mă hotărîsem s-o repet în fiecare vară).
Pe Nicolae Argintescu nu-l mai văzusem de la plecarea mea în India. îl cunoscusem mai bine în vara anului 1927 cînd, împreună cu el şi cu Romulus Cotaru, petrecusem aproape două luni la Geneva. Se afla la Berlin de cîțiva ani, lucrînd vag la o temă de doctorat în estetică. Dar, cum mi-a mărturisit chiar el, importantă era cercetarea în sine, nu rezultatul cercetării. Nu ştiu dacă a apucat să-şi treacă teza de doctorat la Berlin, deşi a mai rămas acolo încă vreo trei-patru ani. îl interesau atîtea lucruri, încît i-ar fi fost greu să se concentreze asupra unui singur subiect. Scria de altfel anevoie, laborios, revenind necontenit asupra paginilor scrise, corec-tîndu-le, „purificîndu-le". Era obsedat de perfecțiunea for-mală, îl admira pe Dan Botta pentru extraordinara lui rigoare stilistică. Mi-a arătat un lung articol despre Botta, care mi-a plăcut, şi i-am sugerat să-l publice în revista „Azi". Iar, pentru că mărturisea că nu cunoaşte pe nimeni, l-am asigurat că voi prezenta chiar eu articolul şi mă voi îngriji de corecturi. (Şi aproape am regretat mai tîrziu că am luat această răspundere. Argintescu mi-a cerut de mai multe ori manuscrisul înapoi ca să schimbe un cuvînt, să adauge o virgulă. Apoi, mi-a scris multe scrisori, la Bucureşti, indicîndu-mi cum trebuie tipărit articolul, cu ce fel de literă, tremurînd deja la gîndul că vor fi greşeli de tipar, întrebîndu-mă dacă redacția va fi dis-
pusă să publice o erată etc. Iar după ce a apărut articolul pe care-l corectasem personal, cu o meticulozitate de care nu se învrednicise nici una din cărțile mele — Nicolae Argintescu a continuat să-mi scrie întrebîndu-mă de „ecourile" articolului lui, întrebîndu-mă ce cred după ce l-am recitit, predzînd că un asemenea text se lasă descifrat numai după repetate lecturi şi cîte altele...)
îl întîlneam pe Argintescu aproape în fiecare zi, la bibliotecă, şi uneori serile ne plimbam împreună în Charlotten-burg. îl ascultam întotdeauna cu încîntare. Nu atît pentru lucrurile interesante pe care le spunea, ci mai ales pentru fantastica părere pe care o avea despre sine. Mă fascina orgoliul lui nemăsurat, universurile imaginare în care trăia (căci mărturisea că are destinul lui Don Juan şi i se întîmplau tot felul de aventuri extraordinare), mă fermeca certitudinea absolută în geniul lui. Avea atunci vreo 30 de ani, şi nu scrisese decît cîteva articole — dar înțelegeai că le prețuieşte mai mult de-cît tot ce scrisese întreaga „generație tînără". Şi înțelegeai de asemenea că era fericit că există, că încă nu se dezmeticise din stupoarea pe care i-o provocase propria lui epifanie: se descoperea în fiecare zi mai înzestrat, mai genial, mai unic. Mă despărțeam de el cu regret, mai ales în nopțile cînd îmi dăduse a înțelege că, în fond, nu prea era mare lucru de capul meu, că experiența mea indiană era, culturaliceşte vorbind, periferică, iar cunoaşterea limbii sanscrite irelevantă: că *Mai-treyi* era un roman ratat, că aşa cum înțelegeam eu suplinirea catedrei lui Nae Ionescu nu era interesant, că dacă ar fi avut-o el i-ar fi dat o cu totul altă anvergură, aşa cum s-ar fi întîm-plat şi cu „Criterion", dacă ar fi fost *el* în țară...
M-am întrebat de mult de ce mă fascinează oamenii care au şi proclamă o exaltată opinie despre ei, de ce mă atrag ratații megalomani, scriitorii care suferă de delirul grandorii, oamenii obscuri, mediocri, care plesnesc de orgoliu, în ochii cărora nu citeşti decît beția rece a triumfului absolut. Nu cred că am găsit vreun răspuns valabil. Dar am ținut să notez aici această stranie atracție pentru că, bănuiesc, îşi are şi ea înțelesul ei...
M-am reîntors pe la sfîrşitul lui septembrie, şi din acea lungă călătorie într-un vagon de clasa a IlI-a, de la Berlin la

Bucureşti, îmi aduc aminte de subiectul unui roman, pe care l-am imaginat privind pe fereastră pădurile înecate în brumele serii. înainte de război, prin 1910-l912, doi tineri se întîl-nesc într-o vacanță de vară, la Techirghiol sau la Movila, se îndrăgostesc unul de altul şi chiar se logodesc în taină. Din felurite motive, nu se pot căsători şi se despart. După cîțiva ani, se căsătoresc fiecare, au copii, se lasă prinşi şi duşi de viață. Vine şi trece războiul. Trec anii. Se reîntîlnesc după 20 de ani, amîndoi liberi, şi dragostea de la început se reaprinde. De abia acum se pot căsători. De abia acum începe adevărata lor viață...
Mi-ar fi plăcut să pot scrie romanul acesta, dar nu îndrăzneam să mă apuc de altceva înainte de a fi încheiat trilogia *întoarcerea din Rai.* Subiectul m-a urmărit multă Vreme. Mi-am adus din nou aminte de el în iunie 1949, la Paris, cînd am început să scriu *Noaptea de Sînziene.* Fără îndoială, mă pasiona încă de pe atunci, cînd abia împlinisem 27 de ani, misterul recuperării „timpului pierdut", speranța că totul poate fi salvat dacă ştim să începem viața *ab initio.* Şi poate credința aceasta în posibilitatea de a „renaşte" printr-o întoarcere „la începuturi" mi-a îngăduit, cîțiva ani mai tîrziu, să înțeleg caracteristica esențială a omului societăților arhaice şi tradiționale, pe care am analizat-o în *Le Mythe de l'eternel retour.*
De abia ajuns la Bucureşti, m-am apucat să pregătesc volumul de eseuri *Oceanografie,* pe care-l făgăduisem lui Virgil Montaureanu de la librăria „Cultura Poporului", librăria favorită a scriitorilor, unde ne dădeam adesea întîlnirile. Virgil Montaureanu era un mare entuziast al literaturii române moderne şi, într-o vreme în care, afară de prea puține excepții (M. Sadoveanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu), cumpărătorii cereau aproape exclusiv romane franțuzeşti sau traducerile romanelor anglo-americane, Virgil Montaureanu se trudea să impună cărțile scriitorilor români, mai ales ale celor tineri. Cînd îmi propusese să editez un volum de eseuri, acceptasem cu bucurie. Țineam mult să adun laolaltă eseurile recente, pentru că fuseseră scrise în acest scop. Credeam pe atunci, aşa cum cred şi astăzi, că anumite articole şi eseuri cîştigă dacă sînt citite sau recitite împreună într-o carte. Cîştigă, adică îşi reevaluează dimensiuni care nu sînt evidente la o primă lectură, în periodicele unde au apărut. Anumite aluzii sau observații laterale dintr-un articol sînt reluate sau îşi gă-
sesc completarea în alte texte, scrise mai tîrziu; dar asta nu se vede decît dacă articolele sînt adunate în volum. Cu acest gînd îmi scrisesem seria de articole din „Vremea", ale căror titluri începeau cu „Despre..." („Despre un aspect al eternității", bunăoară.) Mă gîndeam nu atît la cititorii „Vremii", cît la cei ai volumului de mai tîrziu.
Selecția şi corectarea textelor care trebuiau să alcătuiască *Oceanografie* nu mi-au luat prea mult timp. Am scris de asemenea o „Prefață propriu-zisă", care ocupă în volum 17 pagini şi care nu e lipsită de interes. Mărturiseam acolo că, dacă aş fi putut, aş fi scris o prefață pentru fiecare din cărțile mele anterioare, chiar şi pentru romane, căci numai aşa un autor poate sta de vorbă *direct* cu cititorii. Dar mărturiseam şi alte multe lucruri, cu o îndrăzneală care ar fi putut trece drept inconştiență, pentru că ce spuneam despre mine nu era deloc măgulitor. Mărturiseam, de pildă, că „de felul meu foarte liniştit, foarte calm, mă cuprinde panica de cîte ori trebuie să scriu ceva pentru public, sau să vorbesc unui anumit public. (Cei care au avut prilejul să mă asculte, ştiu ce penibil mă bîl-bîi şi cu cîtă greutate îmi păstrez firul gîndului.)
Mi se pare atunci că oamenii aceia aşteaptă de la mine un adevăr de care au urgentă nevoie..." Şi continuam: „Şi atunci mă grăbesc, sar peste obstacole, fac greşeli de limbă şi de logică (dar ce importanță pot avea toate acestea?) numai ca să pot ajunge mai repede la țintă."
Ani de zile, mărturisirile acestea au fost copios reproduse şi răstălmăcite. în *Rînduiala* lui Ernest Bernea şi D. C. Amzar, unul din redactori scrise că, în cazul meu, „graba face treaba" şi încercase să-mi explice comportamentul şi activitatea mea culturală prin această obsesie. N-am răspuns niciodată acestor critici. Ştiam bine că eu singur le încurajasem, că de fapt le provocasem, o dată ce pătrunsesem în arenă „fără gardă". Oricine mă putea lovi, folosindu-se de propriile mele indiscreții. Dar eu mărturisisem toate acestea, în primul rînd „graba" mea, pentru ca să-mi trezesc cititorii, să-i silesc să înțeleagă că „nu aveam timp". Repetam că „sîntem blestemați să ne consumăm inutil timpul", că nu ştim să „stăpînim şi să fecundăm timpul".
Cu o egală imprudență, mărturiseam că s-ar putea să existe greşeli, contradicții, incoerențe în cartea mea, dar adăugam că asta n-are nici o importanță. Şi deschideam cartea cu
un articol intitulat „Invitație la ridicol", vorbeam „Despre adevărurile găsite la întîmplare", „Despre fericirea concretă", despre „Moda bărbătească", despre sex, despre romanul polițist, despre femeile superioare şi alte multe de acest fel, care i-au derutat pe profesorii şi colegii mei şi au indignat cîteva

spirite grave şi severe.
Cu toate acestea, cartea a avut destul succes, mai ales printre tineri. într-un anume sens, *Oceanografie* inaugura un nou tip de eseu în literatura românească: proză personală, neglijent şi rapid scrisă, eliberată de interdicțiile şi inhibițiile academice. Cartea îi amintea pe Nae Ionescu şi Eugenio d'Ors şi anticipa proza filozofică şi eseistică din preajma celui de-al doilea război mondial, cînd autori ca Gabriel Marcel sau Jean-Paul Sartre nu şovăi au să filozofeze plecînd de la întîm-plări personale, de la evenimente cotidiene. Republicam *Cinci scrisori către un provincial,* scrise între 1932-l933, şi un mare număr din *Fragmente* publicate în „Cuvântul" şi „Vremea" în aceeaşi perioadă, dar în majoritatea lor extrase din *Jurnalul* şi caietele mele de note. Şi încheiam volumul cu un articol, *In-vitație la bărbăție,* care era de fapt o invitație la bucurie şi nădejde: „Există atîta moarte în jurul meu, încît nici nu ştiu cum să-mi comprim sălbatica bucurie că din toate aceste cadavre va creşte mîine o altă lume."
într-un anumit sens, era adevărat. Morțile şi cadavrele acestea le cunoşteam. Dar mai ales le prevesteam într-un viitor foarte apropiat. Nu uitasem sirena de la Atelierele „Grivița"; nici gloanțele din noaptea de 30 decembrie pe peronul gării din Sinaia, care au costat viața preşedintelui de Consiliu I. Gh. Duca, nici studenții şi jandarmii care invadaseră sala Fundației Carol, nici sfărîmarea prieteniilor şi „despărțirea apelor", care puseseră capăt „experienței Criterion". Unii din noi, destul de puțini de altfel (Camil Petrescu, Sebastian, Vul-cănescu şi alți cîțiva) erau tulburați de venirea lui Hitler la putere. Neliniştea şi teama mea nu erau legate numai de asemenea evenimente politice. Presimțeam de mult, din adolescență, că nu vom avea timp. Simțeam acum nu numai că timpul ne este măsurat, dar că va deveni curînd un timp terifiant (timpul „terorii Istoriei"). încercam să mă apăr printr-o deznădăjduită, paradoxală răsturnare a tuturor valorilor: acceptam morțile din jurul meu, le acceptam şi pe cele care ştiam că vor veni, ca un sindrom al lumii noi care va trebui să se

nască. Pentru mine personal, asta însemna că va trebui „să mă grăbesc", să apuc să spun ceea ce mi se părea că trebuie spus cît mai e timp, cît mi se mai îngăduia să spun.
în noiembrie, am deschis cursul despre „Metafizică şi Mistică" şi seminarul în care discutam *De docta ignorantia* a lui Nicolaus Cusanus. La lecția de deschidere, amfiteatrul era tot atît de îmbulzit ca în anul trecut, dar, după cîteva luni, admiratorii şi admiratoarele au început să se retragă şi am rămas cu studenții mei fideli. începusem acum să-i cunosc mai bine. Mulți erau de la Politehnică, de la Teologie, de la Medicină. Printre studenții care au lucrat la seminar, îmi aduc aminte de Mihail Sora şi Mariana Klein (devenită curînd după aceea soția lui), de Axente Sever Popovici, de alți cîțiva, ale căror nume le-am uitat, dar nu le-am uitat figurile, nici inteligența, nici umorul. (Bunăoară, acel tînăr licențiat în Drept care afirma că latineasca lui Cusanus e prea simplă pentru el, de aceea, probabil, nu-l poate înțelege. Şi acea misterioasă, inteligentă, originală doamnă, admiratoare frenetică a lui Nae Ionescu, care urmărea toate cursurile şi seminariile noastre şi publicase un articol surprinzător despre *întoarcerea din Rai.)*
în toamna sau în iarna aceea, l-am cunoscut pe Lucian Blaga. L-a adus, într-o seară, Marietta Sadova. M-a privit cu simpatie, zîmbind, şi mi-a mărturisit că citise *Maitreyi* mai ales pentru că ştia de mult, din *Brhadăranyaka Upanişad,* de Maitreyi, soția lui Yăjnavalkya, şi voise să vadă dacă în romanul meu reluam, chiar camuflat, lecția de metafizică pe care i-o făcuse Yăjnavalkya, ca să-i reveleze modul de a fi al lui *ătman.*
Cercul prietenilor rămăsese acelaşi şi continuam să ne vedem cu regularitate. începusem să mă împrietenesc cu Camil Petrescu, în pofida faptului că arareori îi plăcea ce scriam. Mă împrietenisem însă destul de bine cu Belu Silber şi cu atît mai mult m-a mîhnit un articol al lui, în „Şantier", în care, printre altele, spunea că sînt „puțin mistic, puțin agent de siguranță". Cîteva zile după aceea, a venit să mănînce la noi, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. I-am spus: „Belu, tu mă cunoşti, ştii cum îmi cîştig viața, ştii cît de mult muncesc ca să-mi pot plăti chiria şi să-mi pot cumpăra cărți, să-mi pot invita prietenii la masă. Cum de-ai putut scrie atunci că sînt «puțin agent de siguranță»?" A început să rîdă: „Eşti mai naiv decît credeam", mi-a răspuns. „Asta n-are nici o importanță. Asta face parte din jargonul gazetăriei marxiste. Eu sînt silit să atac poziția ta ideologică, şi o fac utilizînd clişeele clasice, dar țin la tine ca om şi prețuiesc prietenia ta..." L-am privit întristat, „îmi pare rău", i-am spus. „Eu am altă concepție despre prietenie şi chiar despre gazetărie..." Cred că nu ne-am mai văzut de atunci.
Iarna 1934-l935 mi s-a părut foarte scurtă. Sperasem să pot completa revizuirea tezei, utilizînd

documentația pe care o adusesem de la Berlin. Sperasem de asemenea să pot încheia volumul *Alchimia asiatică* şi să lucrez mai cu spor la ediția Hasdeu. N-am reuşit să termin decît prima fasciculă din *Alchimia asiatică,* în care discutam alchimiile indiană şi chineză. O parte din text a apărut în „Vremea", iar cartea a fost editată tot de V. Montaureanu, în primăvara anului 1935. în fasciculele următoare, îmi propuneam să prezint alchimiile babiloniană, greco-egipteană şi arabă. N-am apucat să public, în 1937, decît volumul despre *Cosmologie şi alchimie babiloniană,* în care, după cum se ghicea chiar din titlu, orizontul cercetării se lărgise considerabil. (în capitolele despre cosmologie, discutam simbolismul „Centrului lumii" şi ideologia implicată în modelele exemplare ale oraşelor şi templelor, probleme care vor fi reluate în *Trăite d'histoire des religions* şi *Le mythe de l'eternei retour.)* Imensele materiale despre alchimiile greco-egipteană şi arabă, pe care începusem să le adun încă din primul an de liceu, au rămas neutilizate, împreună cu atî-tea alte note şi manuscrise, în biblioteca lăsată în țară. (Cînd, în 1955, pregăteam *Forgerons et alchimistes,* în care am folosit o parte din documentația volumaşelor publicate în 1935 şi 1937, am stat la îndoială dacă n-ar fi trebuit să prezint şi alchimia arabă. Pînă la urmă, am renunțat.)

în afară de Nae Ionescu, Octav Onicescu şi alți cîțiva, nu cred că cercetările mele despre alchimie au interesat prea mult. Camil Petrescu mă întreba foarte sincer de ce-mi pierd timpul cu asemenea subiecte aride şi irelevante, de ce nu studiez bunăoară o problemă de estetică. Douăzeci de ani după apariția *Alchimiei asiatice,* interpretarea pe care am propus-o e aproape unanim acceptată. încercam să arăt că alchimia nu e

o prechimie, nu e o ştiință elementară, ci o tehnică tradițională, implicînd totodată o cosmologie şi o soteriologie. în măsura în care ținem seama de acest lucru, alchimia poate deveni o problemă interesantă, căci studiul ei ne poate lumina o fază obscură în istoria spiritului. Considerată o prechimie, o ştiință embrionară, în stadiu infantil, studiul alchimiei îşi pierde orice valoare culturală, devenind o simplă curiozitate erudită. Şase luni după apariția *Alchimiei asiatice,* C. G. Jung ținea la „Eranos" o conferință despre valoarea psihologică a alchimiei, care va fi publicată în 1936, şi care a fost punctul de plecare al unor serii de studii încheiate un sfert de veac mai tîrziu.

Nu izbutisem în acea iarnă a anului 1935 să completez *Yoga,* dar primele capitole fuseseră deja traduse din englezeşte în româneşte de Lydia Lax şi Wendy Noica. Iar din ediția Hasdeu, nu pregătisem decît textul *Poeziilor* şi a celor două versiuni ale admirabilei nuvele *Duduca Mamuca.* îi făgăduisem lui Ciornei *Huliganii* pentru acel an, dar mi-am dat repede seama că nu voi putea scrie romanul decît în timpul vacanței de vară. Aveam totuşi mare nevoie de bani. (De la *Oceanografie* şi *Alchimia asiatică* nu primisem drepturi de autor, dar comandam mereu cărți prin Virgil Montaureanu şi nu i le plăteam.)

Am acceptat propunerea lui Georgescu-Delafras să public un volum în editura lui, „Cugetarea". Pentru că fragmentele din *Jurnalul indian* apărute în „Azi" fuseseră citite cu mare interes, ra-am hotărît să mai adaug încă 100-l50 de pagini, să le adnotez şi să le public sub titlul *Şantier.*

Am regretat mai tîrziu că alesesem această soluție ca să-mi pot plăti chiria pe încă şase luni. Nu pentru că aş fi socotit o excesivă indiscreție publicarea unor fragmente dintr-un jurnal relativ recent. (în ceea ce mă privea, nici o indiscreție nu mi se părea excesivă.)

Dar Delafras crezuse că-i voi da un roman. într-adevăr, îi vorbisem de *Şantier* ca de un „roman indirect" (şi am scris şi o prefață ca să explic ce înțelegeam prin acest termen). Asta m-a silit, pe de o parte, să renunț la o seamă de observații, note, reflecții, impresii de călătorie, care alcătuiau un aspect important şi caracteristic al jurnalului. Pe de altă parte, m-am silit să accentuez elementul „romanesc", subliniind şi îngro-şînd anumite episoade şi adăugind în paranteze tot felul de detalii în legătură cu pensiunea doamnei Perris — ceea ce, în cele din urmă, dăuna unității de stil a jurnalului. Pentru că destul de multe pagini fuseseră reproduse sau utilizate în *Maitreyi,* am fost silit să renunț la perioada cea mai dramatică — Bhowanipore şi *Svarga-ashram* —, suprimînd adică tocmai paginile în care notasem şi comentasem experiențele mele indiene cele mai autentice. *Şantier* prezintă şi insistă, exagerat, asupra aspectelor ei cele mai exterioare. Cînd, cu cîțiva ani mai tîrziu, începusem să regret soluția pe care o alesesem, îmi spuneam că ar fi trebuit să public *Jurnalul* în întregimea lui, cu foarte puține adnotări şi fără să încerc să-l transform în „roman indirect"; adică, fără adaosurile mai mult sau mai puțin patetice cu care-l împănasem ca să-l fac mai senzațional. Nu m-am consolat niciodată că, în acei ani cînd îmi îngăduiam toate libertățile, am ales soluția hibridă a „romanului indirect". Dacă l-aş fi publicat integral, *Jurnalul indian* ar fi fost o carte semnificativă. Ar fi inaugurat, în România, un gen literar care probabil că va deveni popular, în literatura europeană, în vreo zece-

douăzeci de ani. Cred, într-adevăr, că multiplele „crize" prin care au trecut romanul, teatrul, filozofia sistematică vor încuraja un nou „gen literar", greu de definit deocamdată, dar care va fi departe atît de expresiile tradiționale ale scrierilor filozofice, ale eseului şi criticii, cît şi de jurnalul intim tip Goncourt sau Amiel. Scrieri în aparență hibride, ținînd atît de carnetul de note şi jurnalul intim, cît şi de stilul monografiei erudite, al corespondenței, al reflecției filozofice, al problematicii politico-sociale sau al istoriografiei.

în primăvara aceea, împreună cu Mihail Sebastian, Dan Botta şi alți cîțiva tineri autori, am devenit membrii la Societatea Scriitorilor Români. Toți speram într-o reînnoire radicală a Societății. De cînd se înființase „Săptămîna Cărții" şi Fundațiile Regale îşi începuseră activitatea editorială, scriitorii dobîndiseră un anumit prestigiu. Pînă atunci, numai un Rebreanu sau Mihail Sadoveanu reuşiseră să trăiască exclusiv din scris. Deşi se bucurau de tiraje enorme, Ionel Teodo-reanu continua să practice avocatura, iar Cezar Petrescu făcea gazetărie. Dar Fundația Regală pentru Literatură şi Artă anunțase o serie de colecții — eseu, filozofie, roman, poezie,
ediții critice, traduceri şi altele — şi aproape toți scriitorii de o anumită valoare, chiar şi cei foarte tineri, începuseră să primească avansuri pentru viitoarele cărți sau traduceri. Generalul Condeescu, el însuşi scriitor şi mare prieten al scriitorilor, fusese numit directorul Fundațiilor Regale. Cîțiva tineri, în frunte cu Mircea Damian, îl convinseseră să-şi prezinte candidatura la preşedinția Societății Scriitorilor Români. Sperau astfel să obțină cît mai mult pentru breasla scriitorilor: pensii, ajutoare pentru boală şi altele. Cînd Mircea Damian venise să mă roage să figurez în comitetul prezidat de Condeescu şi avîndu-l ca secretar pe N. I. Herescu, mi-a spus: „Trebuie să-l alegem, domnule, pe general. Ne face palat!..." într-adevăr, Palatul Scriitorilor a fost înscris chiar în acel an în programul Societății. Curînd, s-a votat Legea Timbrului Cărții şi sumele au început să se adune. Palatul trebuia să fie clădit în toamna anului 1939. Dar în acea toamnă începuse deja războiul.

Aşa cum era de aşteptat, noul comitet a fost ales cu o zdrobitoare majoritate. Cu prilejul alegerii, am cunoscut sau am reîntîlnit o seamă de scriitori, tineri şi bătrîni, pe care nu-i vedeam pînă atunci decît la „Ziua Cărții". Nu frecventam cafenelele — „Capsa" sau „Corso" —, nici cenaclurile literare. Nu numai pentru că nu aveam timp, dar mai ales pentru că scriitorii se întîlneau de obicei înainte de amiază sau către seară, cînd eu trebuia să stau acasă să lucrez. îmi aduc aminte că Mircea Damian mă întreba, de cîte ori mă întîlnea: „De ce nu vii, domnule, la cafenea, să te mai deştepți puțin?" îi răspundeam că mă duceam din cînd în cînd la „Corso", serile sau chiar noaptea tîrziu. „Nopțile le petrecem la cîrciu-mă", m-a lămurit Mircea Damian. „Ce Dumnezeu, pînă la vîrsta dumitale nici măcar n-ai învățat?" N-am vrut să-i spun că asta făceam şi eu, împreună cu prietenii, de cîte ori pu-team, mai ales acum, la începutul verii. Dar a trebuit s-o mărturisesc lui Crevedia şi lui George Dorul-Dumitrescu, cînd, întîlnindu-i o dată pe amîndoi, mi-au spus că tocmai vorbeau de mine, aşa cum, de altfel, vorbesc mereu — cu tristețe, cu aprehensiune, căci, văzîndu-mă cît lucrez şi cît public şi ne-zărindu-mă la nici unul din restaurantele şi bodegile pe care le frecventau ei, le era teamă de sănătatea mea. Nu cumva să mă surmenez şi să înnebunesc de tînăr, ca Eminescu, sau să am o congestie cerebrală. M-au implorat să le spun ceva de-
spre viața mea, dacă dorm şi mănînc destul, dacă mă duc şi eu din cînd în cînd la cîrciumă, să mănînc o friptură în sînge, să beau o sticlă de vin. I-am liniştit cît am putut.

Mai tîrziu, după ce-am plecat din țară, mi-a părut rău că n-am frecventat cafenelele şi cercurile literare. Dar întîlnirile cu prietenii şi camarazii de la „Criterion", de la „Cuvântul" şi „Vremea" îmi îndestulau nevoia de dialog şi confruntare scriitoricească. Am regretat totuşi că n-am frecventat cenaclul „Sburătorul", deşi îl cunoscusem pe Eugen Lovinescu şi stăm adesea de vorbă cu el, la Montaureanu sau în librăria „Alca-lay". Cum E. Lovinescu citea tot, citise şi cărțile mele, dar bănuiesc că mă aprecia mai mult ca om de cultură şi gazetar decît ca romancier. îi plăcea însă că scriam şi publicam mult. „Ştiu că alții te critică, mi-a spus odată, dar eu le răspund întotdeauna: scriitorul trebuie să scrie..."
îl întîlneam destul de des pe Li viu Rebreanu, căruia îi plăcuse *Maitreyi,* dar încă şi mai mult *întoarcerea din Rai,* pe care totuşi o considera imperfectă din punct de vedere artistic. „Păcat, mi-a spus, că i-ai dat drumul aşa cum ai scris-o. Dacă ai fi lucrat încă un an-doi, dacă ai fi transcris-o de cîteva ori, ar fi devenit o carte mare..." îl ascultam întristat. Ştiam că avea dreptate. îmi aduceam aminte de nopțile lui albe, de cazna cu care scria, corecta, recopia, negrăbindu-se niciodată, neacceptînd să predea manuscrisul decît în ziua cînd era cu adevărat mulțumit. Ştiam, pe de altă parte, că, deocamdată, nu pot scrie decît în febră, grăbit, aproape cu frenezie; că, în sine *acest* fel de a scrie nu e impropriu creației literare (tot aşa scrisese sau dictase Dostoievski cîteva romane); că dacă pro-

ducția mea nu atinge un nivel înalt, nu e din vina grabei, ci a puținătății mele. Şi apoi mai ştiam un lucru: că nu aveam mult timp înaintea noastră. Plănuisem, pe atunci, vreo douăzeci de cărți: romane (trei-patru volume din ciclul *întoarcerea din Rai;* romanul pe care-l „văzusem" întorcîndu-mă din Germania), cîteva cărți de literatură fantastică, *La Mandragore,* o carte despre mit, alta despre simbolismul religios, *Muntele Magic* (despre simbolismul arhitectonic), *Comentarii la Legenda Meşterului Manole,* completarea lucrării despre alchimiile orientale, o istorie a filozofiei indiene, o monografie despre Hasdeu şi tradiția enciclopedică în cultura română (de la Cantemir la N. Iorga), o carte despre concepția morții în credințele şi obiceiurile românilor şi altele, pe care le-am uitat.

Nu voi apuca să scriu decît cîteva din ele pînă la plecarea din țară, dar am scris în schimb altele, la care nu mă gîndisem atunci (bunăoară, *Şarpele, Mitul reintegrării, Nuntă în Cei-* etc).

Mă grăbeam deci. Nu numai pentru că aveam necontenit nevoie de bani, dar şi pentru că voiam să apuc să prezint începutul unei opere, adică o serie de cărți din care să se poată înțelege ce gîndesc, ce iubesc, ce cred şi sper eu că ar putea deveni cultura românească, dacă am avea timp, dacă am fi lăsați în pace. Dar mi-era teamă că nu voi apuca să prezint *opera* în întregimea ei. Mă întrebam adesea dacă n-ar trebui să procedez altfel; să mă concentrez, bunăoară, asupra unei, cel mult două cărți. Dar asta ar fi însemnat să renunț la întreg, să aleg doar cîteva fragmente dintr-o *operă* care nu-şi găsea sens decît judecată în totalitatea ei. Pe de altă parte, nu eram deloc sigur că, făcînd efortul de a mă „concentra", aş fi scris o capodoperă. în măsura în care, la acea vîrstă, un autor e în stare să înțeleagă structura şi intenția propriei sale creativități, înclinam să cred că nu perfecția formală ar putea salva scrierile mele de caducitate. Am preferat să mă las condus de instinct, să scriu, adică, aşa cum scrisesem pînă atunci, oricare ar fi fost riscul. Ştiam că riscul e considerabil. Pentru că, dacă n-aş fi apucat să public destul, şi în diferite domenii, ca să înceapă să se contureze profilul *operei,* cărțile tipărite n-ar fi reuşit să-şi reveleze acea dimensiune secretă pe care n-o putea scoate la lumină decît totalitatea producției.

Mă întrebam: cum ar fi arătat opera lui Goethe dacă n-ar fi trecut de 40 de ani? Şi cum ar fi arătat opera lui Eminescu sau a lui Hasdeu, dacă şi unul, şi celălalt ar fi putut crea încă douăzeci de ani? (Creativitatea lui Hasdeu fusese mutilată, dacă nu chiar împietrită, prin moartea Iuliei, cînd Hasdeu abia împlinise 50 de ani.) Evident, orice *operă,* cît ar fi ea de completă, de „rotundă", nu e „salvată" decît prin valoarea excepțională a cîtorva din scrierile care o alcătuiesc. Lipsită de cele zece-douăsprezece capodopere, *La Comedie humaine* ar fi fost de mult uitată. Citim cu interes *Physiologie du mariage* sau *Les Employes,* pentru că există *La Cousine Bette, Pere Goriot* şi alte cîteva de aceeaşi mărime. Iar, în cazul lui Goethe, ne interesează *Metamorfoza plantelor* sau textele despre minerale şi teoria culorilor, sau chiar *Egmont,* numai pentru că există *Faust, Iphigenia* şi capodoperele poetice. Datorită acestor piscuri, *orice* fragment din vasta şi polimorfa operă a lui Goethe do-

bîndeşte greutate şi semnificație. îmi spuneam că dacă voi reuşi să scriu o singură carte excepțională, fie roman, fie operă filozofică sau istorică, întreaga mea producție ar putea fi „salvată", în sensul că va continua să fie citită măcar de o mî-nă de oameni, care, în acest caz, i-ar putea descifra mesajul revelat de totalitate.

Evident, cunoşteam prea bine riscurile. Nu uitam, bunăoară, lunga perioadă de sterilitate literară pe care a cunoscut-o Goethe, chiar în plină maturitate, datorită, probabil, excesivei lui preocupări pentru problemele ştiințifice. Marele noroc al lui Goethe a fost că a mai trăit după aceea încă vreo treizeci de ani, în care timp şi-a regăsit creativitatea şi a scris alte cîteva capodopere. Mă întrebam dacă pasiunea, timpul, energia pe care le cheltuiam în cercetările mele extraliterare nu-mi vor anula, pînă la urmă, posibilitățile de scriitor. Nu puteam răspunde, dar ştiam că, oricare ar fi răspunsul, nu era nimic de făcut. Nu puteam renunța la aceste aspecte ale „operei" mele, întocmai cum Goethe n-a putut niciodată abandona cercetările lui ştiințifice. Exista, de asemenea, riscul de a muri înainte de vreme, aşa cum se întîmplase cu mulți scriitori şi cărturari români. (Şi dintre cărturari mă gîndeam numai la Pârvan, mort tînăr, dar după ce-şi tipărise *Getica* şi *Memoriale,* dar mai ales la V. Bogrea, „cel mai învățat român", cum îl numise Iorga, mort la 40 de ani, fără să fi apucat să publice o singură carte; publicase numai extraordinar de erudite recenzii şi scurte articole.)

Dar, în acest caz, nu era nimic de făcut. Speram doar că voi fi mai norocos decît atîția din înaintaşii mei.

Ştiam însă un singur lucru: că va trebui să scriu măcar o „carte mare". Din nefericire, de cîte ori începeam să scriu o nouă carte, îmi spuneam: nu va fi nici asta. Va fi următoarea...

îndată după ce mi-am încheiat cursul la Universitate, m-am apucat de *Yoga.* Generalul Condeescu îi

vorbise Regelui Carol, care ştia de anii pe care-i petrecusem în India, şi citise, pare-se, entuziasmat, *Maitreyi.* Regele a sugerat ca *Yoga* să fie publicată de Fundaţii. Eu mă gîndisem s-o tipăresc în Franţa şi-i scrisesem în acest sens lui Paul Geuthner. Dar Al. Rosetti m-a asigurat că totul se poate aranja; cartea va fi ţipă-
rită de Fundaţii şi distribuită în străinătate de „Librairie Orientaliste Paul Geuthner". în cîteva săptămîni de lucru, am pus la punct manuscrisul. Mai rămîneau de tradus ultimele capitole. Cum eram grăbit, şi nu îndrăzneam să le cer lui Wendy Noica şi Lydiei Lax să lucreze în timpul vacanţei de vară, am recurs la S. Rivain, pe care mi-l recomandase Alca-lay. Rivain trăise mulţi ani în Franţa şi voise chiar să traducă *Maitreyi.* Mi-a tradus ultimele 150 de pagini în mai puţin de o lună şi am trimis manuscrisul la tipografie cu un oftat de uşurare. Lucrasem la cartea aceasta, cu intermitenţe, aproape şase ani.

Ca în fiecare vară, am urcat cu grupul de prieteni Bucegii şi ne-am instalat pentru zece zile la Casa Peştera. Ne-am întors la începutul lui august şi m-am apucat îndată să scriu *Huliganii.* Cunoşteam subiectul în liniile lui mari, dar îmi ră-mînea de precizat un număr considerabil de amănunte. Numai reacţiile, ideile şi aventurile lui Petru Anicet îmi erau limpezi, de la scena cu care se deschidea romanul — lecţia de pian în Vila „Tycho Brahe" — pînă la ultima scenă, la cimitir, după înmormîntare mamei. Acţiunea se concentra, de altfel, în jurul lui Petru şi al prietenului lui, Alexandru Pleşa. Fiecare din ei ilustra, în felul lui, un mod de a fi în lume, pe care-l numisem „huliganic", pentru că implica în acelaşi timp o inconştienţă împinsă pînă la cruzime şi o încredere absolută în ei înşişi. Sensul curent al termenului huligan se referea la grupurile de tineri antisemiţi, gata să spargă geamuri sau capete, să atace şi să jefuiască sinagogi, să ardă cărţi. Nimic din toate acestea nu se întîmpla în romanul meu. Contextul politic, adică mai precis antisemit, al „huliganismului" era cu desăvîr-şire absent. Cu toate acestea, purtarea lui Petru Anicet, Pleşa sau Mitică Gheorghiu era tot atît de violentă şi de iresponsabilă ca a oricărui huligan de rînd. Ceea ce deosebea personajele romanului meu de alţi tineri dinaintea lor sau contemporani cu ei era, pe de o parte, brutalitatea cu care intraseră în viaţă, iar, pe de altă parte, certitudinea lor că dacă „vor învinge" li se va da dreptate. Evident, nu era vorba de o victorie exterioară, dobîndită prin parvenitism sau oportunism politic, ci de împlinirea propriului lor destin. Pentru Petru Anicet, bunăoară, „victoria" însemna realizarea gemului lui muzical şi totodată triumful lui social. Credea în posibilităţile lui creatoare şi, dacă ar fi descoperit într-o zi că e un compo-

zitor de a doua mînă, probabil că ar fi renunţat să mai compună. Dar, tocmai pentru că nu se îndoia de geniul lui, nu ar fi acceptat să trăiască o viaţă modestă, de „artist". Cînd opera lui va începe să fie scrisă şi recunoscută, *trebuia* să aibă tot ce credea el că merită să aibă un geniu: glorie, notorietate şi avere. Deocamdată, era încă foarte tînăr şi trăia din lecţii de pian şi felurite expediente. Nu se sfia să primească bani de la o semiprostituată, căreia el îi spunea Nora, şi acceptase fără şovăire monezile de aur şi bijuteriile pe care o fetiţă îndrăgostită de el le furase de acasă.

Acest strident amoralism i-a făcut pe unii critici, îndeosebi pe G. Călinescu, să vorbească de „gidismul" meu. Nu cred că aveau dreptate. Ca toţi tinerii de vîrsta mea, citisem şi eu cîteva cărţi de Andre Gide, dar în ceea ce mă privea admiram mai mult criticul şi eseistul din *Pretextes,* decît pe autorul romanelor „imoraliste". Comportamentul unui Petru Anicet se explică mai degrabă prin experienţele mele recente şi prin ideile pe care le aveam atunci cu privire la cultura românească. Cu doi ani mai înainte, trecusem printr-o mare încercare, pe care o soluţionasem asumînd o anumită responsabilitate. Nu regretam deloc gestul meu, dar voiam să prezint cîteva personaje în ochii cărora un asemenea gest ar fi părut ridicol. Pe de altă parte, voiam să dau un anumit prestigiu existenţial şi axiologic unor comportamente româneşti, care fuseseră pînă atunci interpretate exclusiv sociologic sau condamnate, mo-ralizant, în literatură. Erau destui „imoralişti" şi oportunişti care triumfaseră în jurul meu, dar triumful lor era aproape exclusiv de ordin politic, social sau economic. De altfel, cu rare excepţii, aceşti victorioşi nici nu s-ar fi sinchisit de altceva. Noţiunile de destin, operă, libertate interioară le erau indiferente sau inaccesibile. „Huliganii" mei existau însă pe un alt nivel. Ceea ce îi interesa în primul rînd era dobîndirea unui mod de a fi care le-ar fi îngăduit, pe de o parte, să „creeze", iar, pe de altă parte, să „triumfe în Istorie". Mai mult decît cu eroii lui Gide, „huliganii" mei se asemănau cu anumiţi eroi ai Renaşterii italiene.

Credeam în posibilităţile unei Renaşteri româneşti şi de aceea îmi îngăduiam să descriu asemenea eroi.

Dar, pe de altă parte, îmi era teamă că „Istoria" ne va împiedica s-o înfăptuim. Cu deznădejde, încercam să-mi închipui ce-ar fi fost de făcut. De un singur lucru eram sigur: excesivul intelectua-

lism al personajelor din *întoarcerea din Rai,* obsesiile şi ideo-sincraziile lor, teama lor de „ratare" — toate acestea erau depăşite. Retragerea în faţa Istoriei, acceptarea tradiţionalului destin al intelectualului român — de a „rata" sau de a supravieţui umil la periferia societăţii — nu mi se păreau o soluţie. Eterna înfrîngere a „poetului", eterna victorie a „politicianului" — laitmotivul romanului românesc de la Vlahuţă la Cezar Petrescu — mă deprimau, deşi ştiam că sociologic prezentarea era corectă. îmi spuneam că, deocamdată, trebuia să ies din acest cerc vicios. „Intelectualul" care nu poate învinge, pentru că asta ar fi implicat anularea modului lui de a fi, de „intelectual". Huliganii mei izbutiseră să rezolve dilema prin ceea ce numeam pe atunci „soluţia gordianică". Dovedeau astfel că participă la un alt mod de a *exista româneşte* decît intelectualii din romanele lui Cezar Petrescu.
Scriam după-amiezele de la 2 la 8 şi, din nou, nopţile, între 3-4 dimineaţa. Scriam uneori douăzeci-treizeci de pagini în douăsprezece ore şi capitolele acestea mi se par şi astăzi cele mai reuşite. Dar veneau apoi zile şi nopţi de sterilă toropeală, cînd nu ştiam cum să ies din încurcătura provocată de vreun personaj, avîntîndu-se în aventuri neprevăzute şi absurde. (Aşa, bunăoară, s-a întîmplat cu Mitică Gheorghiu, personaj care ameninţa să depăşească cu mult proporţiile pe care le fixasem la început.) Mihail Sebastian venea adesea la masă şi mă întreba „cum merge". Se minuna şi mă invidia cînd auzea de douăzeci-treizeci de pagini scrise în ultimele douăzeci şi patru de ore. El scria greu, oftînd, ridicîndu-se de la masă, plimbîndu-se disperat prin odaie, ştergînd şi corec-tînd necontenit. Eu, dimpotrivă — dacă vedeam, după cîteva ceasuri de eforturi, că nu trecusem de o pagină, pe care, re-citind-o, o găseam oarecare — rupeam foaia şi renunţam să mai scriu în acea zi. Nu era vorba numai de „inspiraţie", ci mai ales de o prezenţă intensă, pînă la halucinaţie, a personajelor. Nu puteam scrie bine decît cînd *simţeam* personajele cu o intensitate aproape fizică, acolo, în faţa mea, lîngă mine.
După vreo patru-cinci săptămîni, mă aflam la mijlocul romanului. Ştiam că va fi o carte ceva mai mare ca *întoarcerea din Rai.* Simţeam că numai dacă le voi îngădui „să existe" pe cinci-şase sute de pagini personajele mele vor reuşi să se „în-

trupeze". Cum majoritatea erau intelectuali, gata oricînd să se analizeze sau să discute, asemenea personaje ar fi părut artificiale dacă aş fi limitat romanul la trei sute de pagini. Nu-şi dobîndeau relief şi autonomie decît dacă le lăsam suficient de mult în scenă. Pe de altă parte, încercam să prezint patru grupuri de personaje, mişcîndu-se în lumi diferite şi, cel puţin la început, fără legătură între ele. Către sfîrşitul cărţii, grupurile acestea avea să se întîlnească, şi anumite personaje erau antrenate într-o acţiune comună. Asta implica *durată,* adică multe sute de pagini. (Şi nu mă îndoiesc că romanul ar fi cîştigat considerabil dacă ar fi avut două-trei sute de pagini mai mult.)
Ultima parte am scris-o cu greutate, aproape bolnav. Brutalitatea anumitor scene, cruzimea unor personaje mă îmbolnăviseră. Dar mi-era peste putinţă să renunţ la ele sau să le atenuez sălbăticia. Voisem să scriu romanul „huliganilor" şi nu mai puteam da înapoi. Toate acele erori trebuiau să fie răscumpărate mai tîrziu, în *Viaţă nouă.* Era preţul pe care-l plăteau unele personaje ca să poată deveni ele însele.
Am terminat romanul cu un mare efort, chinuit, aşa cum mi-a fost dat să închei aproape toate cărţile mele. Şi de data aceasta volumul I era deja tipărit, în timp ce se culegea prima jumătate a volumului II, iar eu scriam ultimele capitole. Din fericire, cursul începea abia în noiembrie şi anunţasem un subiect care mă pasiona: *Simbolismul religios,* iar la seminar cartea a X-a din *Metafizica* lui Aristot. Dar de Sfîntul Dumitru trebuia să ne mutăm. Nu mai eram de mult mulţumiţi de apartamentul din bulevardul Dinicu Golescu, şi găsisem, în strada Palade 43, tot la etajul al treilea, dar pe o stradă liniştită, cu mulţi arbori, cu o grădină în faţă, cîteva camere neaşteptat de vaste şi de luminoase, care mă entuziasmaseră.
Huliganii au apărut cîteva zile după ce ne instalaserăm în noua locuinţă. Succesul de public şi, în parte, şi de critică a fost destul de mare. Cele patru mii de exemplare s-au epuizat repede şi, după Crăciun, a apărut o nouă ediţie, într-un singur volum. Dar cruzimile şi excesele de tot felul au neliniştit pe mulţi. Eugen Lovinescu mi-a mărturisit într-o zi că citind *Huliganii* i-a fost tot timpul frică să n-aibă o criză cardiacă. „De la asemenea personaje, mi-a spus, te poţi aştepta la orice — şi totuşi fac întotdeauna tocmai ce *nu* te aşteptai." Ca şi la *întoarcerea din Rai,* scenele erotice erau inutil de bru-

tale, cel puţin pentru epoca în care fusese scris romanul. N. I. Herescu, cu care începusem a mă

împrieteni, îmi mărturisea că, deşi nu era deloc un pudic, nici un puritan, concepţia pe care o avea despre artă îl silea să protesteze împotriva excesului de erotism. „Ce facem noi în viaţa de toate zilele e altă poveste, spunea. Dar într-un roman nu e nevoie să le povestim pe toate..."
într-un anumit sens, le dădeam la amîndoi dreptate. Dar, pe de altă parte, *Huliganii* era, şi trebuia să fie, o carte violentă, iar, pe de altă parte, inconştient, mă răzbunam, scriind-o, împotriva existenţei potolite, aşezate, pe care o acceptasem. Era un protest al unei părţi din mine împotriva celui care ho-tărîse să trăiască acest fel de viaţă. Dar, cum mi-am dat seama mai tîrziu, deocamdată era preferabil ca asemenea proteste să-şi găsească expresia într-un roman...

XIV **CÎND UN SCRIITOR ÎMPLINEŞTE TREIZECI DE ANI**

în strada Palade 43, aveam un apartament la etajul III, ultimul etaj, şi o grădină plină de trandafiri în faţă. Strada era melancolică şi calmă, cu case încă frumoase, clădite pe la începutul secolului. în 1935, cred că singura casă „modernă" era cea în care locuiam. îmi plăcuse mai ales pentru ferestrele ei mari, ocupînd întreg peretele, şi pentru că se afla la 15 metri de stradă. în încăperea cea mai spaţioasă îmi instalasem biblioteca. Succesul de librărie al *Huliganilor* îmi îngăduise să cumpăr rafturi noi, aşa că acum toţi pereţii erau acoperiţi de biblioteci.
în iarna lui 1936, s-au tipărit ultimele capitole din *Yoga* şi cartea a apărut pe la începutul primăverii, editată de Fundaţiile Regale şi „Librairie Orientaliste Paul Geuthner". Trecuseră şapte ani de cînd începusem să scriu primul capitol, într-o după-amiază fierbinte, în camera vastă din Ripon Street, înainte de a fi fost invitat de Dasgupta să vin să locuiesc la el, în Bhowanipore. Cu toate lacunele şi imperfecţiile ei, unele explicabile prin inexperienţa tinereţii, altele datorate dublei traduceri a cîtorva capitole (din englezeşte în româneşte şi din româneşte în franţuzeşte), *Yoga* a fost considerată ca o contribuţie importantă la înţelegerea tehnicilor mistice indiene. Aproape toţi marii orientalişti ai timpului, de la Jean Przyluski şi Louis de la Vallee-Poussin pînă la Ananda Coomaraswamy, Hein-rich Zimmer, V. Papesso şi G. Tu cei s-au declarat de acord cu interpretările mele. Numai Paul Masson-Oursel a publicat o notiţă cam în doi peri în „Revue Philosophique". Mai tîrziu, am înţeles de ce: pregătea şi el o carte despre yoga, pe care totuşi n-a apucat s-o scrie decît după vreo cincisprezece ani. Ce e mai interesant: îndată ce am ajuns la Paris, în toamna anului 1945, Paul Masson-Oursel m-a invitat să tin o confe-
nvituMUIlIMD
rinţă despre yoga la Institutul de Indianistică de la Sorbona. De atunci şi pînă la moartea lui, vreo zece ani în urmă, în tot ce publica despre yoga mă cita ca „mare autoritate mondială", alături de dr. Jean Filliozat.
Dar, evident, numai recenzia pe jumătate negativă din „Revue Philosphique" a fost cunoscută la Bucureşti. Şi nu mă îndoiesc că descoperirea a fost primită cu un suspin de uşurare, dacă nu chiar de bucurie, de cîţiva din foştii mei profesori şi mulţi din colegii de la Universitate, ca să nu mai vorbesc de nenumăraţi eseişti şi gazetari care, pentru motive diferite, nu credeau în seriozitatea mea ştiinţifică. Bănuiesc că majoritatea detractorilor mei nu puteau crede că autorul romanelor de succes şi prolificul gazetar care eram pe atunci putea fi în acelaşi timp „savant". Probabil că la cei tineri era şi oarecare invidie: li se părea că avusesem prea mult noroc, de la călătoria în India pînă la succesul lui *Maitreyi* şi popularitatea pe care mi-o cîştigasem la Facultatea de Litere. In orice caz, cu mult înainte de apariţia recenziei lui Paul Mas-son-Oursel, apăruseră notiţe răutăcioase atît în periodicele de stînga, cît şi în cele de dreapta. Pentru naţionalişti, *Yoga* era lipsită de interes pentru că nu se ocupa de „realităţile ro-mâneşti". Pentru gazetarii de stînga, *Yoga* n-avea valoare pentru că o scrisesem eu, asistentul lui Nae Ionescu şi colaborator al „Cuvântului", deci „om de dreapta". îmi amintesc de o notiţă a lui Oscar Lemnaru: spunea că, intrînd într-o librărie, a dat peste cartea mea, a răsfoit-o şi a înţeles imediat că nu e interesantă; de aceea, nici nu s-a mai ostenit s-o citească. Această rea-credinţă l-a indignat pe Constantin Noica şi l-a făcut să scrie articolul din „Revista Fundaţiei Regale": *Yoga şi autorul ei.* Noica invita criticii şi gazetarii români să se ocupe exclusiv de producţia mea literară şi eseistică, adăugînd că opera mea de orientalist şi istoric al religiilor le este şi le va rămîne inaccesibilă. Le vorbea de biblioteca mea, le amintea de anii mei de studiu în India şi îi dojenea, în felul lui inimitabil, că încearcă să judece *Yoga* cu bruma de „experienţă indiană pe care o dobîndiseră citind *Maitreyi".* Era încă o ilustraţie a celebrului lui *adagio* că „nu ştim decît ceea ce am învăţat."

Detractorul meu cel mai fanatic, cel care n-a obosit să mă urmărească şi să mă atace ani de-a rîndul, era Anton Dumi-triu. îl cunoscusem doar în treacăt. Era pe atunci un tînăr înalt şi cu o figură oarecare, dar, după cîte îmi aduc aminte, blîn-

dă, aproape fără expresie. Ştiam că era *teozofşi* se proclama ultima încarnare a contelui de Saint-Germain. Am aflat mai tîrziu că era liberal şi se interesa de filozofia ştiinţei. Cînd mi s-a spus că a scris un articol în care ar fi „dărîmat" *Yoga,* am refuzat să-l citesc, pentru simplul motiv că cineva care nu cunoaşte nici măcar alfabetul sanscrit şi nu citeşte decît franţuzeşte nu putea avea acces la nici un text yoghin şi ignora aproape tot despre filozofia indiană. (Pe atunci, singurele monografii serioase despre gîndirea indiană erau cele apărute în germană şi engleză.)
Probabil că Anton Dumitriu şi-a închipuit că-i voi răspunde. Văzînd că trec săptămîni şi eu nu dau un semn de viaţă, a pus articolul într-un plic, a mai adăugat alte texte recente împotriva mea şi mi le-a trimis acasă. Am desfăcut plicul, m-am uitat la semnătură şi am zvîrlit totul la coş. Dar autorul nu s-a dat bătut. A continuat să-mi expedieze tot ce scria împotriva mea. îi recunoşteam scrisul şi zvîrleam plicul la coş fără să-l mai deschid. A recurs atunci la o altă stratagemă, mai subtilă, îmi telefona o „tînără admiratoare" şi mă întreba „ce înseamnă yoga", adăugînd că Anton Dumitriu nu e de acord cu mine în articolul din „Lumea românească" (sau altă publicaţie), pe care tînăra admiratoare tocmai îl citise, şi întrebîndu-mă ce cred despre articol. îi răspundeam că-mi îngădui să nu cred nimic.
Poate că totuşi m-ar fi iertat dacă n-ar fi intervenit un incident penibil. Asta se petrecea trei ani mai tîrziu, în primăvara lui 1939, cînd eu nu mai eram de mult „răsfăţatul autor", nu mai ţineam cursuri la Universitate, iar Anton Dumitriu fusese numit de ministrul instrucţiei, A. Călinescu, suplinitorul Catedrei de Logică a lui Nae Ionescu. Eram la Poşta Centrală, făcînd coadă la ghişeul pentru scrisori recomandate. Cînd deodată văd că domnul de lîngă mine îmi zîmbeşte prietenos şi-mi întinde mîna.
— Nu ştiu dacă vă mai aduceţi aminte de mine, îmi spune. Sînt Anton Dumitriu.
— Cum să nu, i-am răspuns zîmbind, strîngîndu-i mîna.
— îmi pare bine că v-am întîlnit, continuă. Voiam de mult să vă spun că regret atitudinea mea.
— Ce atitudine? l-am întrebat, foarte sincer. (Avusesem atîtea necazuri în ultimii doi ani, încît uitasem cu desăvîrşire atacurile lui Anton Dumitriu.)
— Vreau să spun, continuă încurcat, articolele în care v-am atacat.
— Iartă-mă, i-am spus (şi eram şi eu, foarte sincer, încurcat), îmi pare rău, dar nu le-am citit...
Din fericire, tocmai în clipa aceea îmi venise rîndul la ghişeu, aşa că, zîmbind, i-am întors spatele. Am aflat mai tîrziu că începuse din nou să mă atace. Ce e mai amuzant, în anii războiului, în timp ce eram consilier cultural la Lisabona, Anton Dumitriu, „om de stînga", redactor la „Timpul" lui G. Ga-fencu, continua să mă atace. Apoi, în 1946, la Paris, am auzit că venise şi el, cu o comisie petrolieră. Era acum foarte bogat şi întrebase cîţiva români, vechi parizieni: „Cheltuind un milion de franci pe ani, în cîţi ani crezi că pot cuceri Parisul?"
închinasem *Yoga* memoriei maharajahului Manindra Chan-dra Nandy şi profesorilor Nae Ionescu şi Surendranath Das-gupta, singurii pe care-i consideram „maeştrii" mei. Dasgupta nu mi-a confirmat primirea exemplarului pe care i-l expediasem; dar, doi ani mai tîrziu, mi-a telegrafiat din Roma în-trebîndu-mă dacă ne puteam întîlni, la Bucureşti sau în Italia. Se va înţelege mai tîrziu de ce nu ne-am întîlnit.
Nae Ionescu răsuflase uşurat cînd a văzut teza tipărită. Insista acum să termin ediţia Hasdeu, ca să mă pot consacra pe de-a-ntregul cercetărilor de istoria filozofiilor şi tehnicilor orientale. îi plăcuse mult prima fasciculă din *Alchimia asiatică;* ştia că lucrez la *Cosmologie şi alchimie babiloniană* şi se arăta interesat de interpretarea pe care o dădeam ştiinţelor preem-pirice. îmi spuneam că asemenea cercetări pot constitui o foarte utilă şi sugestivă introducere în filozofia culturii.
N-am înţeles asta decît mai tîrziu, dar nu mă îndoiesc că neaşteptata popularitate literară de care m-am bucurat între 1933 şi 1938 a dăunat creaţiei mele ştiinţifice. Nu pentru că aş fi consacrat prea mult timp şi energie literaturii. Dar, fără să-mi dau seama, eram impresionat de atitudinea negativă a mul-tora dintre profesorii şi colegii mei. Trebuia deci, cu orice preţ, să le dovedesc că nu sînt numai un „scriitor de succes", că sînt, de asemenea, „om de ştiinţă". Cum majoritatea lor nu aveau nici un mijloc să controleze validitatea cercetărilor mele în istoria religiilor şi filozofiilor orientale, eram nevoit să le arăt „documentele" pe care-mi întemeiasem interpretările. în-

totdeauna am iubit erudiția, dar cred că n-aş fi abuzat de ea, dacă n-aş fi ştiut că numai o prezentare masivă de documente si bibliografie îi putea convinge pe cei de la Universitate. Dacă n-aş fi fost scriitorul de succes din tinerețe, foarte probabil că producția mea ştiinţifică şi filozofică de atunci ar fi fost mai elegant prezentată. Tocmai pentru că scrisesem *Mai-treyi,* nu-mi îngăduiam în *Yoga* sau *Alchimia asiatică* să scriu frumos", clar şi cu puține note de referințe. Ce este încă şi mai grav e că nu-mi îngăduiam să gîndesc pînă la capăt rezultatele la care ajunsesem. Mi-era teamă să nu fiu acuzat că „generalizez" prea repede sau că citesc în documentele pe care le utilizam o „interpretare personală". Aproape toate ideile pe care le-am dezvoltat în cărțile publicate în franțuzeşte, după 1946, se aflau deja *in nuce* în studiile scrise între 1933-l939. Dar, în afară de o mînă de cititori — e drept, de calibrul unui Nae Ionescu, Lucian Blaga, Mircea Vulcănescu sau Constantin Noica —, nimeni n-a înțeles că în acele cărți de extravagantă erudiție se elaborează o nouă interpretare a miturilor, sim-bolismelor şi religiilor arhaice şi orientale.
Continuam să asist la toate cursurile lui Nae Ionescu, devenite parcă şi mai populare în Universitate, de cînd se cunoşteau ideile politice ale Profesorului. Ne întîlneam de asemenea aproape în fiecare zi la „Cuvântul". Deşi ziarul fusese suspendat de doi ani şi jumătate, Nae Ionescu continua să plătească chiria localului şi salariile cîtorva redactori. Profesorul era neschimbat: senin, ironic, generos, ascultîndu-ne pe rînd păsurile, optimist, curios de tot ce se întîmpla în jurul lui, interesat de tot ce făcea fiecare din noi. Niciodată n-am înțeles pe ce se întemeia speranța lui că, mai curînd sau mai tîrziu, „Cuvântul" va putea reapărea. Cu „Palatul" se afla în cei mai proşti termeni. Avea duşmani nu numai printre oamenii politici şi gazetarii de stînga, ci mai ales printre cei de dreapta.
Mă întreb, cîteodată, dacă Profesorul nu s-a lăsat înşelat de speranțe deşarte, cu prilejul editării volumului *Rom inn-turilor.* Vorbindu-i într-o zi despre cronicile dramatice ale lui Nae Ionescu, Alexandru Rosetti m-a asigurat că e dispus ori-cînd să le publice la „Cultura Națională". L-am consultat pe Profesor şi, spre mirarea mea (ştiam că vrea să publice cărți

alcătuite din articole), mi-a dat consimțămîntul. Dar, după ce-am adunat o bună parte din cronicile lui dramatice din „Cuvântul" anilor 1923-l925, am înțeles că volumul risca să-l deservească: reprezenta numai un aspect al activității lui multilaterale de filozof, critic şi gazetar. L-am convins să-mi îngăduie să includ o serie de articole teologice şi de critică istorică şi socială. Am întocmit astfel un volum destul de gros, pe care l-am însoțit de o postfață. Titlul volumului l-a ales Nae Ionescu. îmi închipuiam că va avea un mare succes de librărie. M-am înşelat. Prima ediție, de patru mii de exemplare, s-a epuizat doar după cîțiva ani. Destinul a vrut ca această culegere de articole şi foiletoane să fie singurul volum de Nae Ionescu, publicat în timpul vieții lui...
Venise vara, anotimpul în care îmi plăcea să scriu „literatură": era felul meu de a mă odihni, de a visa, de a mă bucura de vacanțe. Pe de altă parte, aveam nevoie de bani ca să pot lucra cinci-şase săptămîni la Stadtbibliothek din Berlin, să pun la punct *Cosmologie şi alchimie babiloniană.* Contractul cu Ciornei mă obliga să-i mai dau încă un roman. îi făgăduisem urmarea la *Huliganii, Viață nouă.* începînd să scriu, mi-am dat seama că acest ultim roman al trilogiei va avea mai multe volume. Scriam acum pe cel dintîi, *Ştefania.* Scriam după obiceiul meu, de la începutul după-amiezei pînă seara şi apoi între 11 noaptea şi 3-4 dimineața. Mă culcam în zori, uneori după ce răsărise soarele, şi dormearrîpînă la prînz. Venea adesea să mănînce cu noi Mihail Sebastian. Era acum redactor la „Revista Fundațiilor Regale" şi se lupta şi el cu un roman, *Accidentul.* Mă întreba „cum merge" şi nu ştiam ce să-i răspund. Scriam mai greu ca altădată, dar nu asta mă deruta, ci tempoul prea lent al acțiunii. Parcă n-aş fi scris un roman, ci o prezentare monografică a unui grup de personaje oarecare, în centrul cărora, trebuia să se înalțe, ca venită din-tr-o altă lume, Ştefania. Voiam cu orice preț să evit ritmul nervos, precipitat al *Huliganilor.* Cum *Viață nouă* ar fi putut cuprinde între 1 200 şi 1 500 de pagini, îmi spuneam că, dacă de la începutul primului volum acțiunea se precipită, romanul va fi lipsit de densitate. Trebuia deci să „frînez" cît pot personajele, să încetinesc acțiunea. Aşa cum mi-o închipuiam eu, Ştefania era un personaj excepțional, dar tot amînam episoa-

dele din care cititorii ar fi putut înțelege asta. în primul rînd, amînam întîlnirea cu Petru Anicet. Poate că, fără să-mi dau seama, eram eu însumi înspăimîntat de cruzimea acestui ,huligan" exemplar şi încercam să prelungesc pe cît puteam „raiul" în care trăia Ştefania. într-adevăr, pînă la întîlnirea cu Petru Anicet, Ştefania ar fi putut apărea ca un personaj de *roman rose:* avea toate calitățile. Nu era

numai frumoasă şi inteligentă, dar avea un soţ tot atît de excepţional, de care era încă foarte îndrăgostită; era bogată şi iubea bogăţia în care crescuse, care-i îngăduia să călătorească, să-şi cumpere tablouri şi cărţi scumpe, să se împrietenească cu atîţia oameni pe care-i admira, la Paris, la Roma, la Barcelona. La toate acestea, trebuia să renunţe şi renunţa ca într-un vis, ştiind că-şi distruge soţul, îşi înstrăinează copiii şi sperînd totuşi că, prin-tr-un miracol, totul va rămîne neschimbat, ca la început. Şi după ce va mărturisi tot şi va alerga la întîlnirea fixată cu Petru, îl va aştepta zadarnic. Petru o va întîlni pe Nora — prostituata de mahala, legătura lui din prima tinereţe, ajunsă acum mare cocotă, întreţinută de un moşier fantast şi pregă-tindu-şi debutul la un teatru de revistă. O va întovărăşi în apartamentul ei şi vor petrece apoi pînă dimineaţa, colindînd amîndoi din cîrciumă în cîrciumă.

Aşa trebuia să înceapă, cu sfîrşitul, marea dragoste a Şte-faniei pentru Petru Anicet. Căci, evident, după acea noapte de aşteptare, Ştefania se va despărţi de Anicet, dar va continua să-l iubească. Ani de-a rîndul îl va ajuta, îl va încuraja, îl va susţine mai ales în opera lui de creaţie, ameninţată de legătura lui cu Nora. Volumele următoare din *Viaţă nouă* aveau să descrie lupta lui Petru Anicet (dar şi a Ştefaniei) cu propriul lui geniu, care-l ispitea cu un număr nesfîrşit de posibilităţi de a compune *Ereticii,* opera la care visa Petru încă din adolescenţă şi care trebuia să „proclame" în limbaj muzical descătuşarea omului contemporan de orice dogmă, lege sau comportament prestabilit. Daimonul îl stăpînea uneori cu atîta furie, încît zile şi nopţi de-a rîndul Petru scria ca un somnambul. Ştefania şi rarii auditori ascultau fascinaţi fragmentele — dar uneori chiar în faţa lor Anicet înţelegea că greşise sau că ar putea face mai bine, şi relua totul de la capăt, cu o altă tehnică, utilizînd alte mijloace. Aproape prin miracol, *Ereticii* a putut fi încheiată în cîţiva ani după întîlnirea cu Ştefania (lucrase la ea vreo cincisprezece ani). Şi numai datorită
Ştefaniei, care izbutise să sustragă fragmente din versiunile condamnate (Petru ardea manuscrisele îndată ce nu-l mai interesau), le arătase cîtorva muzicieni, numai datorită ei *Ereticii* a fost executată, într-o seară de noiembrie, la Opera din Bucureşti. într-una din lojile de rangul III, calmă şi senină, frematîndu-şi doar batista în mîini, Ştefania asistase la triumf, în noaptea aceea, i se va pierde urma.

Dar toate acestea aveau să se întîmple mai tîrziu, în volumele II şi III din *Viaţă nouă,* împreună cu atîtea altele, căci, în afară de personajele din *Huliganii,* aveau să apară în acest roman-fluviu un număr considerabil de personaje din medii extrem de felurite (încercam cu orice chip să mă dezbar de „intelectualii" *întoarcerii din Rai).* Primul volum, *Ştefania,* lua sfîrşit în noaptea în care Petru Anicet o reîntîlnise pe Nora şi pornise cu ea să cutreiere cîrciumile din Bucureşti. (Episodul trebuia să ocupe o treime din roman, pentru că, în această aventură, grotescă şi totuşi „iniţiatică", asemenea unei rătăciri în labirint, cei doi vor întîlni tot felul de oameni şi vor fi martori la scene care-şi vor avea importanţa lor în volumele următoare.)

într-o lună de zile, scrisesem vreo două sute de pagini, în care nu se întîmpla aproape nimic; nici măcar întîlnirea între Ştefania şi Petru Anicet. Mă lăsasem antrenat în prezentarea laborioasă a familiei soţului Ştefaniei, în nesfîrşite dialoguri între Ştefania şi copiii ei. întîrziasem mai ales prea mult asupra grupului de personaje pitoreşti şi sinistre, gravitînd în jurul protectorului Norei, straniu, lubric bătrîn, care mă fascina prin comportamentul lui imprevizibil. De cîte ori reciteam un capitol, mă întrebam care va fi reacţia cititorului, dacă nu cumva va fi ispitit să lase cartea din mînă. „Inspiraţia" începea să tînjească şi am întrerupt romanul. Trebuia în orice caz să-l întrerup pe la sfîrşitul lui iulie, cînd hotărî-sem să plec la Berlin.

într-o zi, am primit un telefon de la profesorul D. Guşti, îmi spunea că Regele Carol se interesa de „Oxford Group Movement" şi că ar fi vrut să mă trimită ca observator la congresul care va avea loc într-o săptămînă. Asta, pentru că vorbeam englezeşte şi eram oarecum familiar cu problemele re-ligioase. Ştiam că Regele Carol mă cunoştea încă de cînd mă aflam în India, pentru că îi vorbise de mine Nae Ionescu. Ştiam, de asemenea, că citise cu entuziasm *Maitreyi.* Nu bănu-

iam însă că-l mai interesam după ruptura lui cu Nae Ionescu. Deşi pierdeam două săptămîni de lucru la Stadtbibliothek, am acceptat. Pe de o parte, voiam să cunosc Londra şi Oxfor-dul; pe de altă parte, suma pe care mi-o punea Guşti la dispoziţie îmi îngăduia să-mi cumpăr haine şi foarte multe cărţi.

Am plecat singur, Nina rămînînd să mă întîlnească la Berlin după două săptămîni. Nu pot spune că în acea vară a anului 1936 am cunoscut bine Londra. Am rămas doar cîteva zile, pe care le-am petrecut în muzee şi pe la librării şi anticari. Am fost fericit cumpărîndu-mi aproape toată opera lui Frazer, pe care o cunoşteam de mult, dar care exista doar parţial în bibliotecile din Bucureşti. Mi-am cumpărat de

asemenea două costume de haine, oarecum la întîmplare; mă oprisem în fața unei vitrine, șovăind dacă ar trebui să intru sau să caut mai departe, cînd cineva din magazin a ieșit și m-a poftit înăuntru. Mi-am cumpărat ultima carte a lui Aldous Huxley, *Eye-less in Gaza,* pe care am citit-o pe nerăsuflate. îmi aduc aminte că am sfîrșit-o cu cîteva minute înainte de a ajunge în Oxford.
Nu știam aproape nimic de „Oxford Group Movement". Citisem doar o carte pe care mi-o dăduse Yvonne Wright înainte de plecare. De fapt, ea îi vorbise Regelui Carol despre „Oxford Group Movement" și îl convinsese să trimită un „observator" la congres. M-au pasionat ședințele lor de meditație și rugăciune, cu neașteptate și dramatice confesiuni publice. După cîteva zile, Frank Buchman m-a chemat la el și m-a întrebat dacă Mișcarea pe care o inițiase ar putea avea succes și în România. I-am răspuns, foarte sincer, că mă îndoiesc și am încercat să-i explic de ce. Tehnicile revoluționare pe care le folosea Mișcarea, în primul rînd confesiunea publică și meditația-rugăciune cu carnețelul în mînă, în așteptarea mesajului (pe care Buchman credea că ți-l dictează, direct sau indirect, Dumnezeu), nu erau făcute să-i impresioneze pe români. Pe de o parte, confesiunea constituia, pentru ortodocși, una din principalele taine, și era greu de crezut că i s-ar fi putut substitui o confesiune publică. Pe de altă parte, rugăciunile și meditațiile făceau parte din viața liturgică a comunității de dragoste; anevoie s-ar fi putut materializa în „mesajele" notate de credincios în carnetul lui de buzunar. Dar, evident, adăugam, asemenea tehnici adaptate condiției omului occidental modern ar putea fi de oarecare folos pentru cei care s-au despărțit de mult de tradiția vie a ortodoxiei și trăiesc depar-

te de orice viață religioasă. Pentru asemenea oameni, „Oxford Group Movement", sau oricare altă experiență similară, ar putea constitui șocul inițial care i-ar introduce în sfera religioasă.
Cred că aceeași reacție a avut-o și Alice Voinescu, sosită cîteva zile după mine. în orice caz, în ce mă privește, întîlni-rea cu mișcarea de la Oxford a fost plină de învățăminte. Am început să meditez asupra posibilităților de a trezi interesul omului modern, desacralizat, față de realitățile religioase. „Oxford Group Movement" era semnificativ și dintr-un alt punct de vedere: își dădeau întîlnire nu numai necredincioșii de tot felul și credincioși aparținînd diferitelor confesiuni creștine, ci și teiști din alte religii. Așa l-am cunoscut pe evreul de origine română Philip Leon, profesor la Universitatea din Manchester și autor, între altele, al unei admirabile cărți, *Tlie Ethics of Power.* Pentru Philip Leon, „Oxford Group Movement" era singura și ultima șansă pe care o avea omul modern de a-l regăsi pe Dumnezeu. De aceea, refuza să discute orice altă problemă teologică în afară de aceea a raporturilor concrete între Dumnezeu și om. (Refuza, bunăoară, să discute taina întrupării și christologia, sau tradiția iudaică, Islamul, Vedânta etc.)
La Berlin, am regăsit camera din Berlinerstrasse în care lo-cuisem în 1935 și aproape același program: diminețile și du-pă-amiezele la Stadtbibliothek, nopțile lucrînd acasă. Cum venise Nina, ieșeam cîteodată cu gazda să ne plimbăm în jurul Berlinului. L-am regăsit pe Argintescu, neschimbat. Acele săp-tămîni de august au trecut repede. Terminasem documentarea pentru *Cosmologie și alchimie babiloniană* și începusem să adun materiale pentru o monografie asupra originii legendelor, *La Mandragore.* La începutul lui septembrie, am plecat spre Leipzig, unde l-am întîlnit pe Anton Golopenția. M-a îndemnat să citesc *Philosophia* de Karl Jaspers și mi-a făcut o admirabilă analiză a tăriei și slăbiciunilor național-sodaliste. Mi-a mai spus că, dacă nu vor mai interveni și alți factori, în cîțiva ani vom fi în război. Și că atunci, noi, românii, vom avea o singură problemă: „cum să iernăm", cum să supraviețuim și din acest nou cataclism.
Ne-am oprit apoi la Munchen, pe care-l vedeam pentru întîia oară, și am ajuns la Viena doar cu cîțiva șilingi în buzunar. M-am dus la Legația României să-l caut pe Lucian Blaga

și să-l rog să-mi împrumute ceva bani. Dar Blaga se afla în concediu la Cluj, așa că în ziua aceea ne-am mulțumit cu un sandviș, pe o bancă într-un parc, și n-am mai mîncat decît după ce trenul a ajuns la granița românească.
Am recitit deprimat manuscrisul *Ștefaniei.* Nu-mi închipuiam că eram în stare să scriu ceva atît de insipid. Credeam că, orice ar face, un „scriitor de talent" nu poate cădea sub un anumit nivel. A trebuit să recunosc că mă înșelasem. Textul era în bună parte inutilizabil. Mihail Sebastian nu voia să mă creadă; spunea că e vorba, probabil, de o criză de descurajare și-mi cerea manuscrisul să-l citească și să-l judece și el. Poate că i l-aș fi dat, dacă n-aș fi înțeles că, bun sau rău, tot n-aș fi putut termina romanul la timp, pentru a putea apărea în toamna aceea. Trebuia deci să scriu altceva, un alt roman.

M-am întrebat dacă n-aş putea publica, refăcute şi corectate, cele două manuscrise din adolescenţă şi prima tinereţe: *Romanul adolescentului miop* şi *Gaudeamus.* Dar Mihail Sebastian m-a îndemnat să renunţ la această soluţie facilă. Nu aveam dreptul, spunea, să public acum, cînd mă apropiam de maturitatea literară, încercări dintr-o epocă de imaturitate. Manuscrisele acestea vor trebui tipărite într-o bună zi, pentru interesul lor istoric-literar, dar nu acum.
Mi-am dat repede seama că avea dreptate şi m-am hotărît să scriu un roman scurt, fără legătură cu „atmosfera" ciclului *întoarcerea din Rai,* iar, pe de altă parte, fără incidenţe autobiografice. După atîţia ani de „literatură realistă", mă simţeam din nou atras către fantastic. Mă obseda o poveste al cărei personaj principal era o tînără moartă cu treizeci de ani în urmă. Aparent, ar fi fost vorba de un „strigoi" — dar nu voiam să reiau nici tema folclorică, atît de populară la noi şi la vecinii noştri, nici motivul romantic al strigoiului Cgen *Lenore).* în fond, nu mă simţeam atras de acest aspect al problemei. Dar mă fascina drama tristă şi fără ieşire a mortului tînăr care nu se poate desprinde de pămînt, care se încăpăţînează să creadă în posibilitatea comunicaţiilor *concrete* cu cei vii, spe-rînd chiar că poate iubi şi fi iubit aşa cum iubesc oamenii în modalitatea lor încarnată.
Personajul meu, domnişoara Christina, era o fată de mo-Şier, ucisă în timpul răscoalelor ţărăneşti din 1907, dar care se
reîntorcea necontenit pe locurile unde copilărise şi unde nu apucase să-şi trăiască tinereţea. Evident, fiind „strigoi", nu-şi putea prelungi această fantomatică şi precară postexistenţă decît cu sîngele animalelor de la conac şi din sat. Dar nu acest motiv folcloric constituia punctul de plecare al dramei, ci faptul că domnişoara Christina izbutise să „corupă", spiritualiceşte vorbind, pe o fetiţă de 10-ll ani, Simina, nepoata ei; izbutise, adică, să comunice cu ea în chip concret, învăţînd-o să nu-i fie frică de prezenţa ei „fizică". Deşi încă un copil, Simina devenise, datorită acestei experienţe singulare, „matu-ră" din toate punctele de vedere. Astfel că, atunci cînd domnişoara Christina se va îndrăgosti de unul din oaspeţii de la conac şi va încerca să-l cucerească, fermecîndu-l la început în vis, apoi pregătindu-l să nu se trezească din farmec nici după ce-l va deştepta din somn, Simina va reflecta întocmai această „pasiune" şi se va comporta faţă de Egor ca o femeie adultă. Nu era vorba de „precocitate" — sexuală sau altfel —, ci de o condiţie absolut anormală, creată de corupţia care rezulta din răsturnarea legilor Firii. îmi dădeam foarte bine seama de „oroarea" acestui personaj, dar tocmai asta voiam să arăt: că orice întoarcere împotriva Firii, într-o condiţie paradoxală (o fiinţă „spirituală" comportîndu-se ca un trup viu) constituie un izvor de corupţie pentru tot din jurul ei. Sub o înfăţişare îngerească, Simina ascundea un monstru, şi asta datorită nu cine ştie căror instincte sau porniri aberante, ci, dimpotrivă, unei false „spiritualităţi", faptului că trăia pe de-a-ntregul în lumea domnişoarei Christina, un „spirit" care refuza să-şi asume modul lui propriu de a fi.
Trecînd o dată pe la Editura „Cultura Naţională", îi vorbisem lui Isaia Răcăciuni de *Domnişoara Christina* şi, cucerit de titlu, mi-a cerut cartea. Cred că i-am dus manuscrisul două săptămîni mai tîrziu. Volumul a apărut la sfîrşitul toamnei şi şi-a dobîndit repede admiratori şi detractori tot atît de fanatici. Printre admiratori, se numărau poeţi ca Dan Botta şi sceptici pasionaţi de fenomenul politic ca Mihail Polihroniade. Unii prieteni recunoşteau că izbutisem să creez o atmosferă fantastică mult mai autentică decît în încercările anterioare din literatura română, dar regretau că nu utilizasem elementele folclorice. Cu cîteva excepţii, criticii literari s-au arătat favorabili. Succesul de librărie a fost însă departe de cel al *Huliganilor.*
Curînd, *Domnişoara Christina* a devenit ţinta atacurilor lui Georgescu-Cocoş, redactorul „Neamului românesc", care ducea de mai mult timp o campanie împotriva „pornografiei". *ZA* de zi, Cocoş reproducea în „Neamul românesc" fragmente din scenele în care se vădea „precocitatea" Siminei. Desprinse din context, citatele păreau adeseori penibile. Mai grav era faptul că N. Iorga atacase şi el „pornografia" în literatură, şi mă aşteptam să intervină din nou, de astă dată exclusiv împotriva mea, utilizînd nu numai citate din *Domnişoara Christina,* ci din toate celelalte romane, pe care auzisem că echipa lui Cocoş le citea acum cu creionul roşu în mînă. Cum „Neamul românesc" circula mai ales printre universitari, ştiam că mulţi vor lua cunoştinţă de literatura mea exclusiv prin fragmente „pornografice" şi ştiam de asemenea cît de teribilă le va fi indignarea.
Astfel că, în preajma Crăciunului, situaţia ameninţa să devină tragicomică. Aproape nimeni nu mai vorbea despre romanul fantastic pe care-l scrisesem, despre meritele sau scăderile lui, sau despre posibilităţile şi limitele literaturii fantastice în sine — ci despre „pornografia" *Domnişoarei Christina.* Ce e mai amuzant, eu însumi mă declarasem, în primăvara acelui an, într-o şedinţă extraordinară a Societăţii Scriitorilor Români, împotriva pornografiei ca mijloc de scandal şi publicitate. Evident, ne-

am împotrivit toţi cenzurii prealabile şi am proclamat încă o dată drepturile scriitorului de a crea în conformitate cu propriile lui concepţii estetice. în timpul discuţiei, am ţinut totuşi să precizez că există o problemă a scrierilor pornografice, deşi, din fericire, asemenea produse nu erau semnate de scriitori responsabili. Am amintit cîteva exemple, din care se înţelegea limpede că anumiţi autori, în majoritatea lor tineri doritori de scandal sau diletanţi suspecţi, ascun-zîndu-se sub pseudonime, utilizau descrieri şi scene erotice exclusiv pentru forţa de şoc. Spuneam deci că noi nu ne putem solidariza cu orice autor de proză pornografică. Această intervenţie n-a fost pe placul multor membri ai Societăţii. Le era teamă că, introducînd asemenea distincţii între scriitori autentici şi amatori de scandal, încurajam ideea cenzurii prealabile. Astfel că acum, în iarna 1936-l937, cînd devenisem ţinta atacurilor lui Georgescu-Cocoş, scriitorii nu numai că nu-mi 'uau apărarea, dar îşi mărturiseau satisfacţia că eram prima [Vl]ctimă a unei campanii, în care eu, naiv, încercasem să in-
troduc nuanţe şi distincţii. Şerban Cioculescu a publicat î „Adevărul" un foileton, *Fiecare pasăre...,* amintind intervenţia mea la Societatea Scriitorilor Români şi arătînd, prin propriul meu exemplu, că distincţia pe care voisem s-o fac între „scriitori" şi „oportunişti" era impracticabilă. Articolul nu m-a convins. Ştiam că multe din romanele mele conţin scene de un erotism agresiv şi sălbatic, dar le înţelegeam rostul. Personajele mele erau în majoritatea lor „intelectuali" trăind oarecum la „marginea" vieţii: sporadicele lor izbucniri sau excese sexuale erau de fapt o încercare deznădăjduită de a se încarna, de a-şi dobîndi o dimensiune vitală pe care nu o aveau. Nu cred că am scris o singură scenă erotică pentru simplul motiv de a „şoca" sau a dezlănţui un scandal literar care să-mi „lanseze" cărţile — aşa cum se petreceau lucrurile nu numai cu „oportuniştii" obscuri din România anilor 1936-l937, ci şi cu alţi scriitori străini de talent. în ceea ce mă priveşte, situaţia era exact contrară. Popularitatea pe care o dobîndisem prin *Maitreyi* mă stingherea şi încercasem s-o reduc la proporţii tolerabile, publicînd nu numai romane dificile, ca *Lumina ce se stinge* şi *întoarcerea din Rai,* ci şi volume de eseuri sau lucrări ştiinţifice. Nu mă interesa succesul de librărie, ci crearea unui public al meu, care să urmărească întreaga mea activitate; îmi căutam cititorii „operei", nu pe cei ai romanului sau ai omului de ştiinţă.

„Scandalul" *Domnişoara Christina* avea să aibă consecinţe neaşteptate cîteva luni mai tîrziu, în primăvara lui 1937.

în iarna aceea, mă concentrasem cu toată vigoarea asupra ediţiei Hasdeu. Transcrisesem cîteva mii de pagini, stabilisem variantele la poezii, alcătuisem o bibliografie destul de întinsă. Lucram acum la prezentarea textelor şi la introducerea generală. Ceasurile petrecute la Arhivele Statului, unde se aflau lăzile cu hîrtii aduse de la „Castelul" din Cîmpina, mă impresionaseră nespus. Erau sute şi mii de pagini, unele doar cu cîteva cuvinte scrise: „mesajele" trimise de lulia în timpul şedinţelor spiritiste. Găsisem nenumărate reviste de lingvistică, istorie şi folclor, cu paginile netăiate. Bătrînul Hasdeu renunţase definitiv la toate pasiunile tinereţii şi maturităţii sale. Aveam uneori impresia că rătăcesc printre ruine.

Aş fi vrut să scriu o carte întreagă: *Hasdeu şi contemporanii lui.* Dar pentru că ediţia trebuia cu orice preţ publicată în acel
an, m-am mulţumit să scriu o lungă introducere, prezentînd biografia şi concepţiile istorice, filozofice şi politice ale lui Hasdeu. Cele două volume de *Scrieri* au început să fie culese în timpul iernii. îmi amintesc şi acum biroul meu acoperit de şpalturi şi manuscrise, munca lungă, istovitoare, a corecturilor şi verificărilor. Dacă aş fi putut lucra zi şi noapte numai la această ediţie a *Scrierilor* lui Hasdeu, aş fi terminat-o prin martie. Dar aveam cursul şi seminarul la Universitate, aveam de scris cel puţin un articol săptămînal pentru „Vremea" şi unul lunar pentru „Revista Fundaţiilor Regale". Aveam, în plus, conferinţele în provincie — multe din ele organizate tot de Fundaţiile Regale —, iar nenumăratele cărţi de orientalistică, istoria religiilor, literatură nu puteau rămîne prea mult timp necitite. încă din timpul studenţiei, primeam cărţi şi reviste de la mulţi orientalişti şi istorici ai religiilor, în bună parte italieni. După ce mă întorsesem din India, numărul autorilor care-mi dăruiau publicaţiile lor crescuse simţitor. Acum însă, după apariţia [lucrării] *Yoga,* stabilisem relaţii cu încă vreo douăzeci-treizeci de orientalişti, etnologi şi istorici ai religiilor, şi nu trecea săptămînă în care să nu primesc cel puţin un volum sau un teanc de extrase. Mă legasem îndeosebi de Ananda Coomaraswamy, J. Przyluski, Cari Hentze, C. Cle-men, care aveau să colaboreze de altfel la primele fascicule din „Zalmoxis".

Pe de altă parte, editorul meu parizian, Paul Geuthner, îmi dăruia aproape toate noutăţile, şi eu le sorbeam pe nerăsuflate, scriind adesea lungi recenzii sau articole critice în „Revista Fundaţiilor Regale". Majoritatea articolelor retipărite în *Insula lui Euthanasius* (1943) au fost redactate în anii

1937-l938. Fusesem invitat să colaborez la cîteva reviste străine de orientalistică şi tipărisem deja studii în „Asiatica" lui G. Tucci, „Religio" a lui E. Buonaiuti, „Journal of the Indian Society of Oriental Art", editat de Stella Kramrisch la Cal-cutta. Evident, foarte puţini români cunoşteau această activitate ştiinţifică, datorită, poate, şi indiferenţei mele; căci nu trimiteam extrase din studiile publicate decît maeştrilor şi colegilor mei din străinătate. în ţară, mă mulţumeam să le dau lui Nae Ionescu şi cîtorva prieteni.
La 9 martie, am împlinit 30 de ani. Ca de obicei, s-au adunat toţi prietenii, de la cei mai vechi, ca Haig Acterian şi Mihail Polihroniade, la cei mai proaspeţi, Mihail Sebastian,
Dinu Noica, Petre Ţuţea. îmi amintesc că au venit şi N. I. Herescu, V. Voiculescu şi Camil Petrescu; acesta din urmă uluit să descopere că nu aveam decît 30 de ani. Să fi simţit oare că se închide un ciclu? Ştiam, doar, că mă pregătesc să încep o nouă etapă, în care nu-mi mai puteam îngădui anumite libertăţi, neglijenţe sau erori. Publicasem douăsprezece volume, editasem *Roza Vuiturilor,* iar cele două tomuri din *Scrierile* lui Hasdeu stăteau să apară, şi-mi închipuiam că voi avea nevoie doar de cîteva cărţi, unele din ele deja în lucru, ca să poată preciza deja conturilor „operei". De-abia după aceea, îmi spuneam, voi avea dreptul să mă „concentrez", în-cercînd să scriu o carte-două pe îndelete. Un singur lucru mă tulbura: eşecul *Ştefaniei.* Ştiam că-mi rămîn de scris trei volume din *Viaţă nonă,* ca întreg ciclul *Întoarcerea din Rai* să-şi reveleze dimensiunile lui proprii. Nu puteam scrie mult decît în timpul vacanţelor de vară. îmi trebuiau încă două-trei veri numai pentru „literatură", dar începeam să mă îndoiesc că le voi avea ca pînă acum în întregime...
în aprilie, cele două volume masive de *Smeri literare, morale şi politice* ale lui Hasdeu erau deja culese şi corectate, în parte chiar tipărite, dar încă nu încheiasem introducerea şi bibliografia. Directorul Fundaţiilor Regale, Al. Rosetti, intenţiona să scoată ediţia Hasdeu de „Ziua Cărţii", adică pe la sfîrşitul lui mai. Dar tot de „Ziua Cărţii" voia şi Ciornei să publice un roman. Poate aş fi izbutit să-l mai amîn pînă la toamnă, dacă n-aş fi avut nevoie de bani pentru călătoria în străinătate. L-am asigurat deci că va publica *Şarpele* de „Ziua Cărţii". Asta însemna că trebuia să-i dau manuscrisul în două săptămîni.
Nu cred că voi putea uita vreodată acea primăvară 1937. în fiecare zi, afară de vineri şi sîmbătă, cînd ţineam cursul şi seminarul la Universitate, mă aşezam la masa de lucru imediat după dejun, pe la două. îmi scriam articolul, dacă-l aveam de scris în ziua aceea, apoi mă apucam de ediţia Hasdeu: de la cinci la cincisprezece pagini (introducerea, adnotări, bibliografie), pînă la 10-11 noaptea. Atunci, curăţăm biroul şi mă întorceam la roman. Scriam, pînă la 3-4 dimineaţa, cincispre-zece-optsprezece pagini, pe care, uneori fără să le mai recitesc, le puneam într-un plic şi lăsam plicul în faţa uşii, l[a] intrare, ca să-l poată lua băiatul de la tipografie, dis-de-

dimineaţă. în fiecare zi, se culegea capitolul pe care-l scrisesem cu o noapte înainte.
Şarpele este singura mea carte scrisă fără plan, fără să ştiu cum se va desfăşura „acţiunea" şi fără să-i cunosc sfîrşitul. gste, fără îndoială, produsul pur al imaginaţiei. N-am utilizat nimic din tot ce ştiam, şi mai ales aş fi putut şti, în legătură cu simbolismul sau mitologia şarpelui. Cînd am început această povestire, ştiam un singur lucru: că un grup de bucureşteni, fără nici o aplecare către fantastic, s-au dus să petreacă noaptea lîngă o mănăstire şi că un necunoscut, Andronic, întîlnit pe drum, le va spune la un moment dat: „Vă rog să nu vă speriaţi, dar este aici, foarte aproape de noi, un şarpe..." Restul l-am imaginat, mai precis l-am „văzut", în paisprezece nopţi, pe măsură ce se desfăşura povestea. Cînd, în zori, mă duceam să depun manuscrisul în faţa uşii de la intrare, ştiam destul de vag ce se va întîmpla cu capitolul următor. în timpul zilei, aproape că nu aveam timp să mă gîndesc la Andronic şi la şarpele lui. Cînd mă apucam de scris, nu aveam la îndemînă decît cîteva însemnări schiţate în grabă în nopţile precedente; restul manuscrisului se afla la tipografie. Petreceam cîtva timp cu ochii în gol, sorbind din prima ceaşcă cu cafea şi încercînd să prind firul povestirii. Uneori, mă apucam de scris plin de îndoieli, căci nu-mi aminteam cu precizie sfîrşitul ultimului capitol.
Cînd am primit corectura în şpalturi, aproape că nu-mi venea să-mi cred ochilor. Povestirea se depăna fără rupturi şi fără repetiţii şi dovedea o unitate stilistică pe care puţine din cărţile mele o aveau. Ce mă încînta mai mult: reuşisem „atmosfera fantastică" pe care o voiam, fără nimic „ocult", nici „simbolic" şi fără rezonanţa folclorică inevitabilă ca o fatalitate în literatura fantastică românească. *Şarpele* era scris aşa cum îi „văzusem" începutul: o povestire cu personaje banale, venite să „petreacă" lîngă o mănăstire şi antrenate fără voia, aproape fără ştirea lor, într-o serie de întîmplări stranii, care pînă la

urmă îi vrăjesc şi îi transfigurează. „Fantasticul" se descoperea treptat, pe nesimţite, şi, într-un fel, aş spune „firesc"; căci nimic extraordinar nu avea loc, nici un element supranatural nu intervenea ca să abolească lumea în care se născuseră şi trăiseră pînă atunci personajele mele. De fapt, 'urnea „fantastică" în care, datorită lui Andronic, s-au aflat după miezul nopţii era aceeaşi de toate zilele — cu singura
deosebire că-şi descoperea acum o dimensiune în plus, inaccesibilă existenţei profane. Era ca şi cum lumea de toate zilele ar fi camuflat o dimensiune secretă pe care, cunoscînd-o, omul îşi revelează totodată semnificaţia profundă a Cosmosului şi modul lui autentic de a fi; mod de perfectă, beatifică spontaneitate, care nu e nici iresponsabilitatea existenţei animalice, nici beatitudinea angelică.
Fără să fi ştiut, fără să fi vrut, izbutisem să „arăt" în *Şarpele* ceea ce voi dezvolta mai tîrziu în lucrările mele de filozofia şi istoria religiilor, şi anume că, aparent, „sacrul" nu se deosebeşte de „profan", că „fantasticul" se camuflează în „real", că Lumea este ceea ce se arată a fi şi totodată un cifru. Aceeaşi dialectică — evident, în contextul unei fresce epice de mari proporţii — susţine şi *Noaptea de Sînziene,* începută doisprezece ani mai tîrziu, în 1949; cu deosebirea că de data aceasta nu mai era vorba de semnificaţiile profunde ale Cosmosului, ci de „cifrul" evenimentelor istorice. Teama camu-flării „fantasticului" în cotidian se regăseşte şi în cîteva nuvele scrise mult mai tîrziu, bunăoară *La Ţigănci* (1959) şi *Podul* (1964). într-un anumit sens, aş putea spune că tema acestuia constituie cheia de boltă a tuturor scrierilor mele de maturitate.
Şarpele a apărut, aşa cum îi făgăduisem lui Ciornei, de „Ziua Cărţii", aproape concomitent cu cele două volume din *Scrierile* lui Hasdeu. Nu cred că am avut răgaz să mă bucur că scrisesem o carte care mă mulţumea pe deplin şi că, în sfîrşit, scăpasem de ediţia Hasdeu. Cu puţine zile înainte, Const. Ki-riţescu, director general la Ministerul Instrucţiei Publice, publicase în toată presa un comunicat oficial în care atrăgea atenţia rectorului Universităţii din Bucureşti că eu, suplinitorul conferinţei de metafizică la Facultatea de Litere, eram autorul anumitor scrieri „pornografice". Evident, era urmarea firească a campaniei lui Cocoş împotriva *Domnişoarei Chris-tina.* Partea tragicomică a comunicatului Ministerului de Instrucţie era că fusese redactat tocmai de Const. Kiriţescu, poreclit „directorul de canapea". (Era teroarea profesoarelor tinere.) A trebuit să dau în judecată Ministerul Instrucţiei Publice pentru calomnie, cerînd un leu simbolic drept despăgubiri.
Acele luni de vară se numără printre cele mai stenice şi mai glorioase din tinereţea mea. Căci de pretutindeni s-au ridicat glasuri ca să-mi ia apărarea. N. I. Herescu, secretarul general al Societăţii Scriitorilor Români, a organizat un banchet la „Capsa" în cinstea mea, cu preşedintele Societăţii, generalul Condeescu, Liviu Rebreanu, V. Voiculescu, Ionel Teodoreanu şi alţi scriitori, invitînd de asemenea pe decanul Facultăţii de Litere, Rădulescu-Motru, şi mulţi alţi profesori, printre care îmi amintesc de Nae Ionescu, CC. Giurescu, Al. Rosetti, O. Onicescu. Printre martorii mei la prima înfăţişare de la Tribunal, erau Nae Ionescu, Motru, Rosetti, Herescu. Nu-mi mai amintesc numele avocatului ministerului, dar avocaţii care se înscriseseră în apărarea mea erau fără număr. Cînd m-am dus la Tribunal, împreună cu Nae Ionescu, la prima înfăţişare am întîlnit-o în sala paşilor pierduţi pe una din cele mai strălucite studente ale mele, Mariana Klein (căsătorită curînd după aceea cu un alt excelent student al meu, Mihail Sora). Avea pe atunci părul blond, despletit, lăsat pe spate şi în dimineaţa aceea părea o *walkirie* deznădăjduită. S-a apropiat într-un suflet de Nae Ionescu şi l-a apucat de braţ:
— Domnule Profesor, trebuie să-l scăpaţi! a exclamat cu ochii în lacrimi. Nae Ionescu a liniştit-o, bătînd-o pe umăr. Cînd am rămas singuri, mi-a spus:
— Dacă ai reuşit să trezeşti asemenea devotamente prin tre studenţi, nu mai am nici o îndoială de viitorul tău...
— Numai să mă lase ministerul în pace, i-am răspuns. (Nici nu bănuiam atunci cît de adevărat grăisem...)
Curînd după apariţia comunicatului .oficial, revista „Vremea" a publicat cîteva pagini cu protestele studenţilor de la Facultatea de Litere şi Filozofie. Erau manifeste neaşteptat de îndrăzneţe, urmate de sute de semnături. De atunci, aproape toată vara „manifestele" au continuat să apară în „Vremea": de la studenţii Facultăţii de Teologie, de la Politehnică, de la Facultatea de Ştiinţe şi Medicină, în aşa fel încît s-ar fi putut crede că e vorba de o campanie organizată de mine sau de redacţia „Vremii". L-am întrebat o dată pe Vladimir Donescu, directorul revistei. M-a asigurat că n-a intervenit nicăieri şi mi-a arătat maldărul de scrisori primite în săptămîna aceea. «Imposibil să le public pe toate, a adăugat. Ar ocupa prea mult spaţiu. Nu public decît semnăturile..."

Nu-mi mai aduc aminte de toate amănuntele procesului. Ştiu că s-a amînat de vreo două ori, apoi, după pledoariile cî-torva avocaţi ai mei, Tribunalul mi-a dat cîştig de cauză. Ministerul Instrucţiei a făcut recurs. Toamna, cînd am deschis cursul*, am fost primit cu aplauze atît de puternice, încît am ridicat braţele şi am implorat sala să se liniştească, de teamă să nu creadă rectorul că e vorba de o manifestaţie politică. Am mai avut o înfăţişare la sfîrşitul lui noiembrie şi procesul s-a amînat din nou. Apoi, a intervenit dictatura regală şi, în primăvara anului 1938, A. Călinescu a devenit ministrul instrucţiei publice. Unul din primele decrete-lege pe care le-a promulgat suspenda din oficiu toate procesele pe care membrii învăţămîntului le intentaseră ministerului în ultimii ani. Astfel că n-am primit niciodată acea despăgubire simbolică pe care o cerusem. De altfel, în 1938, n-ar mai fi reprezentat nimic...

Dar aflasem mai demult că Kiriţescu nu era deloc mulţumit de cum se desfăşuraseră lucrurile. Scopul comunicatului fusese să mă scoată, „cu scandal", din Universitate. Or, decanul, C. Rădulescu-Motru, venise să depună în favoarea mea la proces, iar în Consiliul Universitar nu s-a găsit nimeni care să ceară excluderea mea din învăţămînt. Pe de altl parte, neaşteptata, masiva, violenta intervenţie a studenţilor de la toate facultăţile impresionase atît Rectoratul, cît şi Ministerul Instrucţiei.

.. .Şi totuşi, simţeam că ne pregătim să intrăm în acea perioadă pe care o prevăzusem, şi de care-mi era teamă, încă din anii studenţiei, perioadă pe care o numeam în sinea mea „timpul cînd nu vom mai fi liberi să facem ce vrem". Nu era vorba de nostalgia unei libertăţi anarhice şi antisociale, ci de libertatea de a crea în conformitate cu propriile noastre vocaţii şi posibilităţi. în fond, libertatea de „a face cultură", singura care, deocamdată, mi se părea decisivă, în cazul nostru, al românilor.

• în realitate, cursurile lui Eliade au reînceput în ianuarie 1938. „La redeschiderea cursurilor, după vacanţa de Crăciun, mi-am reluat şi eu lecţiile de metafizică şi seminarul de istoria logicii [...] într-adevăr, în lunile noiembrie şi decembrie 1937, n-am ţinut nici o lecţie" (M. Straje, *O orii cit d. Mircea Eliade,* în „Veac nou", anul I, 27 februarie 1938, nr. 1, p. 5) *(n. ed.).*

PARTEA A PATRA

Cînd moartea îşi camuflează mitologia

ENIGMA „MORŢII COLECTIVE"

Cînd, în noaptea de 9 septembrie 1940, am coborît în adăpostul antiaerian al imobilului unde locuia, la etajul IV, unul din colegii mei de la Legaţie, deodată, pe neaşteptate şi înghesuite una într-alta, de parcă ar fi constituit un singur episod, fără întreruperi, mi-am amintit o seamă de întîmplări din ultimii trei ani[1]. Impresia era atît de stranie, încît mi-am spus că, foarte probabil, nu voi mai ieşi viu din acest adăpost. Nu ştiu dacă mi-a fost sau nu frică. Dar, zărind cîţiva copii, am rezistat anevoie ispitei de a mă apropia şi de a îndemna părinţii să plece cît mai repede, *cît mai era timp,* să se ascundă în primul *basement* sau adăpost pe care-l vor întîlni, pentru că adăpostul nostru se va nărui.

Cîteva minute în urmă, ca să fiu lăsat în pace, am pretextat o teribilă migrenă şi, scoţîndu-mi ochelarii, mi-am apăsat palmele pe ochi şi am regăsit filmul interior pe care zadarnic încercasem să-l întrerup. 9 septembrie 1940. Londra mai fusese bombardată, dar niciodată ca acum. încetasem să-mi petrec după-amiezele la British Museum. îmi cumpărasem destule cărţi, puteam lucra acasă; deşi, în micul apartament pe care îl închiriasem aproape de Legaţie, nu se afla o masă de lemn solidă şi destul de mare ca să-mi pot întinde manuscrisele şi dosarele cu note. îmi făgăduisem să-mi cumpăr un birou, dar tot amînam, aşteptînd „desfăşurarea evenimentelor", să aflu, adică, dacă serviciile auxiliare ale Legaţiei vor fi sau nu evacuate din Londra.

Eram ataşat cultural; făceam deci parte din serviciile auxiliare, ca şi membrii comisiilor economică şi militară, reduşi la inactivitate după armistiţiul semnat de Petain. De altfel, pos-

[1] Am relatat în amănunt aceste întîmplări în *Noaptea de Sînzieiie* (partea I, capitolul VII) şi nu le mai rezum aici.

tul de ataşat cultural părea o sinecură. îmi aduc aminte că, în aprilie, puţine zile înainte de plecare, prezentîndu-mă unui secretar al Legaţiei engleze din Bucureşti (prima mea „vizită protocolară"), tînărul, foarte politicos, dar cu mult umor, s-a mirat auzind termenul „cultural".

— Nu cred că veţi reuşi să vă împliniţi datoria, mi-a spus zîmbind. Marea Britanie e în război. Chiar poeţii şi filozofii sînt mobilizaţi...

Am încercat să-i explic că prezenţa culturală a Angliei la noi, ca şi în restul Europei Centrale, este mai mult decît utilă; poate constitui şi o acţiune politică. Nu cred că l-am convins, dar puţin timp în urmă toate legaţiile şi ambasadele principalelor naţiuni şi-au dublat serviciile de presă prin posturi şi misiuni culturale. De altfel, mi-am dat repede seama că ataşaţii şi consilierii de presă, confiscaţi de evenimentele militare şi politice, nu aveau nici timpul necesar, nici destulă pricepere pentru dezvoltarea şi consolidarea relaţiilor culturale; bunăoară, turnee de conferinţe sau spectacole artistice,

expoziţii, traducerea cărţilor „utile" (deci, nu exlusiv de propagandă) etc. împreună cu Matyla Ghica, fost diplomat de carieră, dar acum consilier cultural la Londra, am luat parte la reuniunile PEN Clubului, am cunoscut o seamă de scriitori, savanţi şi istorici, am obţinut drepturile de traducere a mai multor cărţi, am găsit editori pentru o antologie de proză românească modernă şi o istorie a românilor. Numai o parte din acest program a putut fi împlinit, căci, la 10 februarie 1941, Anglia va rupe relaţiile diplomatice cu România.
Filmul interior îşi accentua ritmul. Am revăzut Londra din după-amiaza de 15 aprilie, cînd sosisem. Evident, nu mai era Londra pe care o cunoscusem în vara [anului] 1936. Cerul era înţesat de baloane lunguieţe, care se clătinau uşor, la diferite înălţimi. Nici un avion de tip *Shika* n-ar fi izbutit să se strecoare printre ele. Ni se oprise o cameră, la Hotel „Rem-brandt". A doua zi, m-am prezentat ministrului nostru, V. V. Tilea. I-am cunoscut, de asemenea, pe consilierul de presă Dimăncescu, pe secretarul de Legaţie Ion Vardala, pe ataşatul comercial Dimitrie Danielopol. încă din prima noapte m-am obişnuit cu camuflajul *(blackout);* îl cunoscusem deja la Paris. De a treia zi, mi-am început lucrul: un „Buletin" al revistelor periodice şi, mai ales, al nenumăratelor *News Letters* care apăruseră în ultimul timp. Rezumam articolele impor-
tante, traduceam pasajele semnificative, încercînd să redau starea de spirit a „intellighenţiei" britanice. Eram poate naiv, dar mi se părea că asemenea informaţii, comunicate la timp în ţară, pot contribui la înţelegerea situaţiei reale din Anglia. Buletinele mele, ca şi cele ale Serviciului de Presă erau transmise săptămînal, prin curier, la Paris, şi de-acolo la Bucureşti. Evident, după căderea Franţei, Buletinele nu mai ajungeau decît foarte rar la destinaţie.
Surpriza şi marea bucurie au fost sosirea, la începutul lui mai, a Misiunii Economice, prezidată de Mircea Vulcănescu. (Lui Mircea îi vorbisem printre cei dintîi, la începutul războiului, despre dorinţa mea de a pleca în Statele Unite şi speranţa de a găsi acolo o catedră de istoria religiilor.) Dejunam sau cinam adesea împreună. Cum era de aşteptat, discutam îndeosebi situaţia militară, mai ales după declanşarea ofensivei germane din 10 mai. Multă vreme, Mircea se arătase optimist, înaintarea fulgerătoare a diviziilor germane nu-l descurajase; se aştepta la o încleştare decisivă la porţile Parisului; ne amintea mereu de toamna [anului] 1914, de bătălia de la Marna. Nu ştiu ce rezultate obţinuse Misiunea Economică, dar curînd după ocuparea Parisului membrii Misiunii au fost rechemaţi în ţară. La ultima noastră întîlnire, Mircea mi-a mărturisit că nu crede în victoria Germaniei.
— Doar dacă vor invada Anglia *acum,* în cîteva zile, cel mult într-o săptămînă. Dar nu cred că Hitler o va face...
După plecarea lui Mircea, m-am simţit mai singur, deşi mă apropiasem de doi dintre colegi, Ion Vardala şi Dimitrie Danielopol. Cum munca de la Legaţie îmi lăsa destul timp liber, lucram cu furie la British Museum, punînd la punct cîteva capitole din *La Mandragore* şi adunînd material pentru *Le Chamanisme.* De vara care abia se încheiase mi-am amintit prea puţin în acea noapte de 9 septembrie 1940. Am trecut repede (parcă mînat din spate de un duh necunoscut şi sever) peste evenimentele tragice din 26 iunie (pierderea Basarabiei) şi 30 august (arbitrajul de la Viena, care cedase Ungariei o parte din Transilvania). Mi-am adus aminte de cele cîteva zile (12-l5 aprilie) petrecute la Paris, unde îi reîntîlnisem pe Emil Cioran, Eugen Ionescu şi pe fostul meu student Mihail Sora. Mă întrebam, îngrijorat, de soarta lor. Dar mă adînceam din ce în ce mai febril în trecut.

Nu se întîmplă aşa în preajma morţii? mă întrebam ascul-tînd exploziile bombelor, parcă tot mai apropiate. Destinul începea „să-şi arate colţii", cum se exprimase odată Nae Ionescu, nu mai ştiu în legătură cu ce întîmplare sau cu ce personaj. Mi-am amintit cu o tulburătoare precizie cum, în timp ce purtam cu alţi trei prieteni coşciugul lui Nae Ionescu către groapă, m-am împiedicat şi, cu un mare efort, m-am sprijinit într-un genunchi, pînă ce s-a repezit cineva şi m-a ajutat să mă ridic. Cunoşteam superstiţia populară că cel care alunecă ducînd un mort la groapă e ursit să moară în cursul aceluiaşi an. Cînd i-am povestit ce mi se întîmplase, mama a încercat să mă liniştească, citîndu-mi exemple din istoria familiei noastre, exemple care infirmau, uneori cu umor, superstiţia populară.
E drept, nu-mi mai amintisem de acest „semn", deşi mă gîndeam adesea la ultimele luni ale lui Nae Ionescu şi, mai ales, la moartea lui. în dimineaţa de 15 martie 1940, sunase telefonul. A răspuns, ca de obicei, Nina. Apoi, s-a îndreptat spre mine.
— A murit Profesorul, mi-a spus, foarte palidă.
îl văzusem cu puţine zile înainte, la vila lui de la Băneasa. Era întins în pat, acoperit cu o pătură. M-a privit lung, încer-cînd să zîmbească. N-a scos nici un cuvînt. Apoi, doctorul mi-a apucat braţul şi am

ieşit în vîrful picioarelor. Profesorul ceruse să ne mai vadă o dată, pe noi, prietenii, elevii şi colaboratorii lui cei mai apropiaţi; ca şi cum ar fi voit să-şi ia rămas bun de la fiecare în parte...
Datorită morţii lui Nae Ionescu, eu mă aflam acum la Londra. Ca şi lui Mircea Vulcănescu, îi vorbisem demult profesorului Alexandru Rosetti despre dorinţa mea de a pleca în Statele Unite. Cînd colegul şi prietenul lui, istoricul C. C. Giu-rescu, fusese numit ministru al propagandei în ceea ce s-a numit „ultimul guvern liber al Regelui Carol", profesorul Rosetti i-a cerut să mă trimită, ca ataşat cultural, în Anglia. M-a chemat în biroul lui de la Fundaţiile Regale şi mi-a spus:
— Acum, că a murit Nae Ionescu, nimic nu te mai reţine în ţară... După cum ştii, crearea unei catedre de indianistică sau de istoria religiilor este imposibilă. în ceea ce priveşte America, nu uita ce ţi-a răspuns Coomaraswamy. Pe de altă parte, nu vei putea trăi din traduceri şi din colaborările la reviste. Vei fi mai util la Londra, alături de V. V. Tilea şi de Matyla Ghica.
.3.53
Am fost să-l văd pe profesorul CC. Giurescu, care mă susţinuse cu prilejul scandalului provocat de comunicatul Ministerului de Instrucţie (v. cap. XIV). M-a asigurat că o propagandă *culturală* bine chibzuită este tot atît de preţioasă cît o baterie antiaeriană. Din păcate, adăugă, postul de ataşat cultural nu este încă „omologat" oficial. Nu voi primi un paşaport diplomatic, ci un paşaport de serviciu...
Am plecat la 10 aprilie şi, pentru întîia oară în viaţă, am călătorit în clasa I, *wagon-lit.* Familia şi prietenii m-au însoţit la gară. Cînd mă întrebau cît timp voi lipsi, răspundeam: „Un an, cel mult un an jumătate." Dar Mihail Sebastian repeta: „Pleacă pentru zece ani..."
...Mă întrebam, după cîte o explozie neobişnuit de puternică, dacă moartea lui Nae Ionescu, care făcuse posibilă această neaşteptată şi fericită schimbare în viaţa şi „cariera" mea, nu mă apropiase de propriul meu sfîrşit. Mă întrebam dacă destinele noastre nu sînt solidare într-un chip misterios, al cărui înţeles nu-l puteam descifra. Mi-am amintit de primele hemoptizii din lagărul de la Miercurea-Ciuc, datorită cărora am fost internat într-un sanatoriu, cîteva zile înainte de criza cardiacă a lui Nae Ionescu şi transportarea lui la Spitalul Militar din Braşov. E adevărat, destinele noastre păreau solidare; dar, în timp ce Nae Ionescu fusese la 50 de ani doborît de un atac cardiac, eu cunoscusem numai ameninţarea morţii, şi, datorită chiar bolii care m-ar fi putut pierde, am fost salvat la timp şi, curînd după ce împlinisem 33 de ani, fusesem trimis la Londra în misiune oficială. Probabil, îmi spuneam, mă aşteaptă un *altfel* de sfîrşit, caracteristic epocii care abia începuse, o „moarte colectivă", nu numai alături de Nina şi cîţiva colegi români, dar împreună cu zeci de locuitori ai Londrei, majoritatea bătrîni, femei şi copii. Simţeam că însăşi imaginea acestei iminente „morţi colective" încearcă să-mi reveleze o taină, dar nu izbuteam s-o dezleg. De cîţiva ani, moartea era, în România, exaltată ca jertfă supremă de către legionari şi uciderea — individuală sau colectivă — se practica în mod curent. La 30 octombrie 1933, o echipă de legionari îl asasinase pe primul ministru, I. G. Duca; în noiembrie 1938, Regele Carol şi Armând Călinescu ordonaseră execuţia lui Codrea-nu şi a legionarilor implicaţi în complotul împotriva lui Duca. La 14 septembrie 1939, o echipă de legionari l-a ucis pe Armând Călinescu. Drept represalii, Carol a ordonat execu-
tarea lor şi a altor cîteva sute de legionari, majoritatea închişi în lagăre şi în temniţa de la Rîmnicul Sărat. Cadavrele au fost expuse în pieţele tuturor oraşelor, cu următoarea inscripţie: „Aceasta este pedeapsa trădătorilor de neam şi de ţară." Dar mă întrebam dacă evocarea acestor execuţii „politice" mă va ajuta să înţeleg „taina" morţii noastre colective: atîtea zeci de oameni, buni şi răi (probabil, mai degrabă buni decît răi), condamnaţi la o lentă sufocare în ruinele adăpostului antiaerian. De un lucru eram sigur: de la intrarea mea în Universitate şi în redacţia „Cuvântului" (cf. cap. VI), Nae Ionescu fusese mai mult decît profesorul meu favorit; îl consideram maestrul meu, „ghidul" care îmi fusese dăruit ca să-mi pot împlini destinul, adică, în primul rînd, creaţia în ordinea culturii; singura creaţie care, în credinţa mea, ne fusese îngăduită de „Istorie". Nae Ionescu, dimpotrivă, era fascinat de „misterul Istoriei", de aceea, din 1926, făcuse cu pasiune gazetărie; de aceea se lăsase antrenat în „politică". Direct sau indirect, noi toţi, discipolii şi colaboratorii lui, eram solidarizaţi cu concepţiile şi opţiunile politice ale Profesorului. Moartea lui Nae Ionescu mă afectase profund; îmi pierdeam maestrul, călăuza; spiritualiceşte, rămăsesem „orfan". Dar, într-un anumit sens, moartea lui mă „eliberase" de trecutul nostru imediat; adică, de ideile, speranţele şi deciziile Profesorului din ultimii ani, cu care, din devotament, mă solidarizasem.
Acum, în noaptea de 9 septembrie 1940, *necesitatea* — aş fi spus: fatalitatea — „morţii colective" într-un adăpost din Londra mă tulbura prin enigmatica ei indiferenţă (nu îndrăzneam s-o numesc *absurditate).* Dacă mă aşteaptă un asemenea trist *finale* înseamnă că, de la un moment dat, am apucat

pe un drum care nu făcea parte din destinul meu. Dacă destinele noastre erau, cum mi se părea, solidare, ar fi trebuit să mor *singur,* aşa cum a murit Nae Ionescu, îngăduindu-i-se un răstimp (cîteva zile? cîteva ore?) ca să mediteze, să se roage. Enigma morţii colective care mă aştepta mă împiedica să mă „adun", să realizez că, de la o clipă la alta, voi înceta să exist...
...M-am trezit deodată cu trei ani în urmă. în acea vară a anului 1937, plecasem spre Berlin. Ne-am oprit întîi la Veneţia, pentru expoziţia Tintoretto, apoi ne-am dus la Berna,

unde Lucian Blaga fusese numit ataşat de presă. Ne găsise o pensiune ieftină şi timp de o săptămînă am luat zilnic masa cu el. îl întîlnisem de cîteva ori pînă atunci şi-i plăcea ce scriu. îi plăcea mai ales multilateralitatea producţiei mele. Pe una din ultimele lui cărţi scrisese următoarea dedicaţie: „Lui Mircea Eliade, de la om universal la om universal". în vara aceea, lucram la *Geneza metaforei şi sensul culturii.* Şedeam mult de vorbă; adică, mai exact, eu îi puneam întrebări, aşteptam cîtva timp răspunsul, reîncepeam să vorbesc, repetam întrebările şi, tîrziu, Lucian Blaga rostea cîteva cuvinte — grele, precise şi totuşi parcă vrăjite de o arhaică sacralitate. După o săptămînă de asemenea dialog, eram istovit şi totodată îmbătat. La plecare, doamna Blaga m-a luat deoparte şi mi-a mulţumit: „Niciodată, de cînd îl cunosc, nu l-am văzut pe Lucian mai în vervă şi atît de vorbăreţ..."
Cîteva săptămîni în urmă, la Berlin, am scris *Convorbiri cu Lucian Blaga,* care au apărut pe o pagină întreagă din „Vremea". Făceau parte dintr-un *Carnet de drum,* pe care-l începusem la Veneţia. îmi cumpărasem un carneţel, pe care-l purtam tot timpul în buzunar şi în care notam necontenit tot felul de amănunte: expresia ochilor unui copil, asociaţiile fulgurante la auzul unui început de cîntec, o idee în legătură cu cărţile pe care le citeam sau le pregăteam şi altele de acest fel. Nopţile, în odăile de hoteluri sărace, la pensiunea din Berna, în cea din Berlinerstrasse, răsfoiam însemnările acestea scurte, aproape cifrate, şi le transcriam, precizîndu-le, elaborîndu-le. Aşa am scris multe zeci de pagini despre nimicuri semnificative, întîlniri, peisaje, meditaţii sau amintiri la Veneţia, Berna, Ulm, Heidelberg etc. Majoritatea au apărut în „Vremea" şi „Universul literar", în anii 1937-l939. Paginile acestea îmi plăceau atît de mult (poate şi pentru că Dinu Noica îmi spusese: „nu credeam că eşti un atît de bun *călător.* în fond, eşti primul *călător* român"), încît voiam cu orice preţ să le adun în volum. Dar, împreună cu alte cîteva cărţi aproape încheiate, *Carnet de drum* n-a mai apucat să apară.
O dată ajuns la Berlin, am reluat programul din anii trecuţi: ziua la Stadtbibliothek, serile şi nopţile lucrînd acasă. Am reelaborat cîteva texte despre cosmologia babiloniană, deja apărute în „Vremea", şi am scris ultimele capitole despre alchimie, astfel că la reîntoarcere aveam gata mânu-
scrisul. *Cosmologie şi alchimie babiloniană* a apărut la sfîrşitul toamnei[2].
M-am întors în strada Palade încărcat de note, documente şi proiecte. Aproape completasem documentarea pentru *La Mandragore* şi-mi propuneam s-o scriu în cursul anului. Al. Rosetti mi-o ceruse pentru Editura „Fundaţiilor Regale", şi Paul Geuthner o aştepta. *Habent sua fata libelli...* începusem să adun materialele pentru această carte la „Imperial Library" din Calcutta, prin 1930-l931. Publicasem două foiletoane în „Cuvântul", în 1932, şi, de atunci, de cîte ori aveam răgaz, continuam să-mi îmbogăţesc dosarele. De curînd, îi cerusem lui Ion Muşlea, directorul Arhivei de Folclor de la Cluj, să-mi trimită material documentar inedit, aşa că în toamna aceea am redactat primul capitol, *Le culte de la mandragore en Roumanie.* Textul va apărea, în primăvara lui 1939, în „Zalmoxis", revista de studii religioase pe care hotărîsem s-o public îndată după întoarcerea de la Berlin. Nae Ionescu, Al. Rosetti şi alţii îmi încurajau acest proiect. Generalul Condeescu îmi făgăduise o subvenţie de la Fundaţiile Regale, iar Paul Geuthner acceptase s-o editeze*. Mulţi'savanţi străini îşi anunţaseră contribuţiile, şi în iarna 1938 primisem deja articole de la Ananda Coomaraswamy, R. Pettazzoni, C. Hentze, J. Przyluski, B. Rowland.
Mă hotărîsem să scot „Zalmoxis", în speranţa că, pe de o parte, voi încuraja studiile de istoria religiilor în România,

[2] în această cărţulie, se găsesc *in nuce* toate interpretările mele în legătură cu simbolismul Centrului Lumii, modele arhetipale ale templelor, oraşelor şi locuinţelor, structura platonică a gîndirii arhaice şi orientale, interpretări dezvoltate mai tîrziu în *Le Mythe de l'eternei retour, Trăite d'histoire des religions* şi *Images et symboles.* Lucian Blaga, Nae Ionescu, Tudor Vianu şi alţii au citit-o entuziaşti. Dar, evident, era greu să mă aştept la o adeziune totală a intelectualilor români. Camil Petrescu îmi reproşa că-mi risipesc inteligenţa şi cultura cu asemenea probleme fără interes, în loc, bunăoară, să-l studiez pe Husserl şi să fac o analiză fenomenologică a artei. Iar unii intelectuali naţionalişti deplîngeau alienarea mea, faptul că mă las absorbit de fenomene culturale exotice, în loc să studiz creaţiile autentic româneşti. Or, ca s-o mai repet o dată, cred că eforturile mele de a înţelege structurile gîndirii arhaice şi orientale contribuiau mai valabil la descifrarea valorilor spiritualităţii populare româneşti dedt, bunăoară, exegeza lui Kant sau interpretările sociologice învăţate după ultimele cărţi apărute în Germania, Franţa sau Statele Unite.
* Dintre români, nu puteam conta, deocamdată, decît pe colaborarea lui I. Coman, Pippidi şi a admirabilului folclorist P. Caraman [text

suprimat].

iar, pe de altă parte, voi promova rezultatele cercetătorilor români, publicîndu-le într-o limbă de mare circulație. Nu exista nici o catedră de istoria religiilor la Facultățile de Litere şi Filozofie, deşi Vasile Pârvan, Nae Ionescu, iar, de cîțiva ani, eu însumi ținuserăm cursuri de istoria religiilor. Mă interesa, de asemenea, „deprovincializarea" studiilor de folclor şi etnologie comparată în România. îmi propuneam să-i silesc oarecum pe folcloriştii români să ia în serios valoarea istoric-religioasă a materialelor pe care le adunau şi le utilizau; să treacă, adică, de la faza filologică la momentul hermeneutic[3]. Proiectele pe care le făceam atunci, în toamna 1937, erau grandioase, dar nu mi se păreau irealizabile. îmi propuneam să termin *La Mandragore* într-un an, ca să pot începe după aceea o carte teoretică asupra structurii miturilor şi a simbolului. Ținusem în ultimii ani cursuri asupra acestor probleme. în toamna 1937, anunțasem un curs special despre simbolismul religios, în care aveam să cercetez îndeosebi simbolismul acvatic şi al Arborelui Cosmic. Esențialul prelegerilor va apărea mai tîrziu în volumul II din „Zalmoxis" şi în *Trăite.* Asemenea probleme pasionau un mic grup de studenți pe care-i cunoscusem mai bine la seminarele despre *De docta ignorantia* şi cartea a X-a* din *Metafizica* lui Aristot. Le anunțasem pentru anul următor, 1938-l939, un curs asupra mitului. Dar n-am mai apucat să-l țin.

Pe nesimțite, atmosfera politică se schimbase şi amenința să se agraveze. Popularitatea mişcării legionare era în continuă creştere. Cîțiva dintre prietenii şi colegii mei aderaseră de cîțiva ani la Garda de Fier. Alții păreau a aştepta momen-

[3] Nu bănuiam atunci, în toamna lui 1937, cînd pregăteam primul volum din „Zalmoxis", că nu-mi va fi dat să public deât trei volume, dintre care ultimele două după plecarea mea din țară. Nu bănuiam, mai ales, că *La Mandragore: Essai sur Ies origines des legendes,* la care lucram cu atîta entuziasm, nu va apuca să apară nici după 40 de ani de la redactarea ei. Aparent, era o monografie de folclor comparat; în realitate, aşa cum o preciza subtitlul, încercam o teorie generală asupra originii şi formării legendelor. îmi propuneam să prezint întîi credințele populare în legătură cu mătrăguna şi alte plante „magice", apoi să examinez legendele privitoare la naşterea lor şi să arăt relațiile cu miturile cosmogonice arhaice.

* De fapt, cartea a XII-a, aşa cum îşi aminteşte Mihail Sora într-un interviu publicat în revista „Orizont" nr. 43 din 26 octombrie 1984. Confirmarea o găsim într-un text tipărit în epocă; în revista „Vremea", Arşavir Acterian, dis-cutînd despre cursurile lui Mircea Eliade, făcea următoarea precizare: „în seminarul de logică, se studiază cartea a XII-a din *Metafizica* lui Aristotel" *(n. ed).*

tul prielnic ca să-şi ceară admiterea. Deşi nu se încadrase în chip oficial, Nae Ionescu era considerat „ideologul" mişcării legionare, spre iritarea altor intelectuali şi gazetari de dreapta. Cu puțin înainte de alegerile din toamna aceea, Iuliu Ma-niu şi Corneliu Codreanu încheiaseră un acord electoral, care le îngăduia să evite abuzurile guvernamentale. Este foarte probabil că acest acord a pecetluit soarta mişcării legionare. Nu numai pentru că succesul electoral a întrecut toate aşteptările, dar mai ales pentru că guvernul nu a obținut cota de 40% din voturi, care i-ar fi asigurat majoritatea parlamentară. Astfel că alegerile au fost anulate. Regele l-a însărcinat pe Octa-vian Goga să constituie guvernul, cu Armând Călinescu la interne, şi s-au anunțat noi alegeri în cursul iernii.

în ianuarie 1938, după o suspendare de patru ani, a reapărut „Cuvântul". Dar nu mai era ziarul pe care-l cunoşteam şi-l iubeam din anii studenției. Cenzura, de curînd reintrodusă, şi mai ales presentimentul că ne aflăm în prejma unor evenimente hotărîtoare, îi schimbaseră parcă „stilul". Cum Mihail Sebastian şi Ion Călugăru nu mai colaborau (deşi Sebastian rămăsese tot atît de legat de Nae Ionescu), aveam răspunderea paginii culturale. Scriam două-trei articolaşe săptămînal şi invitasem cîțiva din foştii mei studenți să colaboreze.

în timpul iernii, campania electorală reîncepu şi mai aprigă. S-a spus mai tîrziu că Armând Călinescu, întemeindu-se pe informațiile pe care le primea la Ministerul de Interne, l-a anunțat pe Regele Carol că rezultatele alegerilor vor fi dezastruoase, că mişcarea legionară ar putea recolta cel mai mare număr de voturi. Astfel că, la 11 februarie, guvernul Goga a fost demis şi s-a alcătuit un nou guvern sub preşedinția Patriarhului Miron, dar condus, în realitate, de Armând Călinescu. Cum scopul final era distrugerea mişcării legionare, eram mulți care ne întrebam de unde va izbucni scînteia care va dezlănțui conflictul între Carol si Codreanu. Şeful Gărzii de Fier alesese calea nonviolenței. Intr-o circulară, declarase că guvernul poate schingiui şi omorî, dar legionarii nu vor răspunde. Şi, cu toate acestea, cînd N. Iorga a scris în „Neamul românesc" că în restaurantele legionare* se urzesc com-ploturi, Corneliu Codreanu i-a răspuns într-o altă circulară, acuzîndu-l că e „necinstit sufleteşte". Aceasta a fost neaştepta-

* „printre blide şi farfurii" [text suprimat].

ta ocazie pe care o aştepta Armând Călinescu. N. Iorga a intentat proces de calomnie şi, în aprilie 1938, Codreanu a fost arestat, judecat şi condamnat la şase luni închisoare. Cu o noapte înainte, sediile

legionare au fost ocupate şi percheziţionate, iar a doua zi toate ziarele au publicat o pagină întreagă cu facsimile de scrisori, din care ar fi trebuit să se vadă că mişcarea legionară pregătea o răzmeriţă. Co.nstituţia fusese suspendată, decrete-legi speciale erau promulgate în fiecare zi. Evident, toate ziarele legionare fuseseră interzise.

Nae Ionescu fusese arestat împreună cu aproape toţi şefii legionari. Cîtva timp după aceea, am aflat că au „domiciliul forţat" într-o şcoală de agricultură de lîngă Miercurea-Ciuc. în mai, avusese loc un alt proces, de astă dată de înaltă trădare, al lui Codreanu şi al unui grup întreg de şefi legionari. De data aceasta, Corneliu Codreanu fusese condamnat la zece ani de temniţă.

Continuasem să-mi ţin cursurile în aceste săptămîni de tensiune. Singura noutate o constituiau cîteva figuri suspecte pe care le remarcasem în primele şi ultimele bănci din amfiteatrul „Titu Maiorescu". într-o seară, a sunat telefonul. O voce necunoscută m-a prevenit că „ar fi bine dacă n-aş dormi acasă în noaptea aceea". Ştiam că percheziţiile şi arestările se fac în toiul nopţii şi mai ştiam că, o dată arestat, era imposibil să fii pus în libertate. Mă gîndisem mai demult la o asemenea eventualitate, dar generalul Condeescu, preşedintele Societăţii Scriitorilor Români, mă asigurase că nu se fac descinderi şi nu riscă „domiciliul forţat" decît cei care făcuseră „politică activă". Cum Condeescu era prietenul din tinereţe şi bibliotecarul Regelui Carol, îmi închipuiam că este bine informat. Dar trebuia, cu orice preţ, să evit arestarea. Un prieten venise tocmai să mă vadă. I-am propus să mîncăm, numai noi doi, în oraş, şi apoi să ne plimbăm pînă în zori. Aşa am şi făcut. Pe la două noaptea, am trecut amîndoi prin faţa casei. Ardea lampa pe birou, semnalul pe care-l fixasem cu Nina, în cazul cînd percheziţia fusese efectuată, dar era încă riscant să mă întorc. Am trecut din nou după trei ceasuri. Lampa fusese stinsă şi am urcat. Nina mi-a povestit ce s-a întîmplat. Curînd după miezul nopţii, doi comisari şi un inspector de la Siguranţă au intrat şi au întrebat de mine. Le-a spus că sînt plecat în provincie. Au început să răscolească sertarele şi bibliotecile, căutînd texte compromiţătoare. Au citit toată corespondenţa recentă, primită din străinătate (majoritatea în legătură cu „Zalmoxis", care se afla sub tipar), au confiscat scrisorile redactate în englezeşte, pentru că nu le puteau înţelege*. Nu-mi era somn, după atîtea cafele băute toată noaptea, şi am început să răsfoiesc dosarele „Zalmoxis", şi *La Mandragore,* să mă conving că au rămas intacte. Trebuia însă să găsesc o „gazdă", la care să mă ascund pînă va avea timp Condeescu să limpezească situaţia. Am găsit-o chiar în acea zi, la tatăl unei colege de şcoală a Gizei, în cealaltă parte a Bucureştiu-lui. Am plecat cu o pijama şi cîteva cărţi, socotind că nu voi rămîne decît o zi-două. Am rămas aproape trei săptămîni. Nina l-a văzut chiar în acea zi pe Condeescu, cu care era de altfel înrudită. Generalul a făgăduit că va vorbi cu Armând Călinescu, dar m-a sfătuit să nu mă întorc acasă pînă nu-mi va trimite el vorbă. „O dată arestat, i-a spus Ninei, nu mai pot face nimic. Nimeni nu mai poate face nimic. Nici măcar Regele. Asta a fost condiţia pusă de Armând: absolut nici o intervenţie..."

Din ziare, aflam nu numai de procesele şi condamnările legionarilor, ci şi amănunte care mă interesau personal; bunăoară, demiterea lui Nae Ionescu de la Universitate, adică, indirect, şi a mea, asistentul lui. Din iunie deci pierdeam salariul şi mă întrebam din ce vom trăi. Proprietarul apartamentului o asigurase pe Nina că mă va păsui cu chiria, dar articolul pe care-l trimisesem la „Vremea" fusese cenzurat, deşi alesesem un subiect neutru şi destul de anost (cred, în legătură cu gîn-direa indiană). Spre mirarea şi bucuria mea, articolul scris pentru „Revista Fundaţiilor Regale" a putut apărea, dar a fost ultimul în acel an. Din fericire, Al. Rosetti mi-a propus să traduc un roman de Pearl Buck, *The Fighting Angel,* şi mi-a avansat o sumă importantă. Pentru moment, nu eram ameninţaţi să murim de foame. Dar nu-mi făceam iluzii. Presim-ţeam că, mai curînd sau mai tîrziu, voi fi „scos din circulaţie", aşa cum îmi uraseră mai demult unii din criticii mei. Chiar dacă aş fi scăpat de domiciliu forţat, ştiam că nu voi re-dobîndi o catedră universitară. Ştiam de asemenea că nu voi mai putea scrie şi publica sub dictatură. Şi totuşi, nu eram

" şi o carte poştală de la Paris, în care Emil Cioran îmi mărturisea că vrea să se întoarcă imediat în ţară „ca să se poată delecta din mîncările gătite cu sarea scoasă din ocnă de Nae Ionescu" [text suprimat].

nici trist, nici dezamăgit. într-un anumit fel, mă aşteptam la asta. Cu unsprezece ani în urmă, scrisesem articolul *Anno Domini.* Ştiam că pierdusem „Raiul", pe care-l cunoscusem în adolescenţă şi prima tinereţe: disponibilitatea, libertatea absolută de gîndire şi creaţie. De aceea produsesem atît de mult şi atît de repede; ştiam că răgazul pe care ni-l îngăduia „Istoria" era limitat. E drept, nu-mi închipuisem niciodată că ne vom găsi într-o asemenea situaţie datorită unei mişcări naţionaliste, pe care în vremea

studenției mele o privisem cu indiferență şi datorită unui rege tînăr, a cărui venire pe tron o socotisem, ca toată generația mea, providențială.
N-am fost niciodată curios să cunosc mai dinainte „sosul cu care voi fi mîncat". Ştiam că va veni o zi cînd „Istoria" mă va împiedica să cresc şi să devin eu însumi. Ştiam că voi fi amenințat să fiu înghițit şi digerat de viu în pîntecul unui monstru. Mă consola gîndul că apucasem să scriu măcar o parte din cărțile pe care le visasem şi să public măcar *Yoga,* deşi eram ros de remuşcări că nu scrisesem *Viață Nouă,* nu terminasem *La Mandragore* şi nu tipărisem volumul I din „Zalmoxis". Dacă doream atît de mult libertatea era, în primul rînd, pentru a putea încheia măcar lucrările începute. Bănuiam că, într-un anumit fel, ciclul de „creație românească" se apropie de sfîrşit. Abia împlinisem 31 de ani, eram încă — şi mai ales mă simțeam — foarte tînăr, plin de proiecte şi de posibilități, îmi spusesem că voi găsi o catedră în Italia (unde mă invita Tucci) sau în Statele Unite, unde mă îmbia Cooma-raswamy. Nu vedeam în exil o rupere de cultura românească, ci numai o schimbare de perspectivă, mai exact o deplasare în *diasTpora.* Mă gîndeam la exil fără amărăciune şi fără nici un gînd de răzbunare. în cîțiva ani, avusesem tot ce se avea în România, în afară de avere: glorie, notorietate, prestigiu; fusesem şi poate mai eram încă „şeful generației tinere". De tot ce mi se întîmplase în ultimele luni nu puteam învinui pe nimeni, nici măcar pe Carol sau pe Armând Călinescu. Vedeam aici destinul generației noastre: zece ani de libertate, şi apoi din nou „condiționați" de momentul istoric. Lucrurile s-ăr fi putut întîmpla altfel, dar sentința nu putea fi abolită; putea fi, cel mult, amînată încă doi-trei ani. De astă dată, ştiam şi eu, ca toată lumea, că războiul se apropie, că, orice am face, vom fi şi noi implicați, că singura problemă a românilor era, după expresia lui Anton Golopenția, „cum să ier-
năm". Spre deosebire de majoritatea tinerilor, nu credeam că generația mea avea destin politic, aşa cum avusese generația războiului şi cum speram că vor avea generațiile care vor veni după noi. Destinul nostru era exclusiv cultural. Aveam de răspuns la o singură întrebare: sîntem sau nu capabili de o cultură majoră, sau sîntem condamnați să producem, ca pînă în 1916, o cultură de tip provincial, traversată meteoric, la răstimpuri, de genii solitare ca Eminescu, Hasdeu, Iorga? Apariția unui Vasile Pârvan, unui Lucian Blaga, Ion Barbu, Nae Ionescu şi a altora îmi confirmase încrederea în posibilitățile creatoare ale neamului românesc. Dar la întrebarea pusă generației noastre trebuia să răspundem repede. Cum repetam încă din 1926, trebuia să răspundem „cît mai era timp".
Niciodată pînă atunci nu simțisem atît de concret cît de puțin timp ne mai rămăsese. Trebuia cu orice preț să pun la punct „Zalmoxis" şi am scris, zi şi noapte, aproape în întregime recenziile apărute în primul volum. Giza îmi trimitea prin colega ei cărțile şi caietele de note de care aveam nevoie. După vreo două săptămîni, au venit să mă vadă Nina şi cîți-va prieteni. Apoi, la începutul lui iulie, generalul Condeescu mi-a trimis vorbă că mă pot întoarce acasă. îl văzuse pe Armând Călinescu şi fusese asigurat că nu există nici o acuzare împotriva mea, că percheziţiile fuseseră făcute într-un exces de zel al Siguranței, ca să se convingă că nu adăpostesc vreun fugar şi că nu posed „acte compromițătoare".
M-am întors acasă, dar la început nu prea îndrăzneam să mă arăt în oraş. De altfel, nici nu aveam timp. Zi şi noapte, lucram la *La Mandragore.* Curînd, am primit de la tipografie corecturile articolelor colaboratorilor străini la „Zalmoxis" şi m-am dus la Poşta Centrală să le expediez, în plicuri recomandate ca să nu se rătăcească. Asta se întîmpla în dimineața zilei de 14 iulie. După-amiază, a venit să mă vadă un student italian, care începuse să traducă *Maitreyi.* Abia apucase să citească o pagină, cînd am auzit bocanci şi paşi grăbiți urcînd pe scări, şi cîteva clipe în urmă au năpădit în birou vreo şase-şapte agenți şi doi jandarmi. Pătrunseseră în casă prin toate intrările deodată şi au ocupat toate încăperile, chiar şi odaia de baie, unde au lăsat un jandarm de pază. Şeful echipei m-a privit curios, a privit bibliotecile şi, după ce l-a identificat pe studentul italian, mi-a spus destul de politicos: „Veniți cu noi la Siguranță, să dați o declarație. Dar luați-vă o pijama şi ce mai trebuie. Poate o să fie nevoie de o anchetă..."

Scena pe care mi-o amintisem m-a trezit brusc, deşi nu auzisem nici o explozie. De aici a început totul, mi-am spus. Călătoria către „moartea colectivă", care mă aştepta, începuse în acea după-amiază de 14 iulie. Făcusem desigur o greşeală, jar nu izbuteam s-o identific. Mi se părea absurd să cred că soarta îmi fusese pecetluită pentru că în dimineața aceea expediasem recomandat şpalturile articolelor lui Pettazzoni, Coo-maraswamy şi Przyluski. E drept, cum am aflat curînd după aceea, verificîndu-se la Siguranță listele scrisorilor recomandate expediate în acea dimineață, au dat peste plicurile mele. Aveam deci „contacte cu străinătatea", purtare oarecum suspectă pe atunci (mai ales în cazul meu,

asistentul şi colaboratorul lui Nae Ionescu). Totuşi, nu puteam crede că un asemenea incident îmi deschisese drumul spre „moartea colectivă". *Ştiam* că făcusem o greşeală fatală, foarte probabil în legătură cu preocupările mele din ultimul timp *(La Mandragore?,* „Zalmoxis"?), dar mi-era peste putinţă să înţeleg mai mult...
— S-a dat *all-clear-ull* exclamă Nina, scuturîndu-mă. Crezuse, ca şi toţi ceilalţi, că adormisem cu palmele la ochi, re-zemîndu-mi capul pe genunchi. Mi-au trebuit cîteva minute ca să înţeleg.
— Deci, de data aceasta, am scăpat cu viaţă. *De data aceasta,* am repetat melancolic. în orice caz... Voiam să adaug: în orice caz, am scăpat de o „moarte colectivă"; dar m-am oprit la timp.
XVI ŞANSA DE A FI BOLNAV...

De atunci, mi-am amintit de multe ori obsesia din acea noapte de 9 septembrie, cînd s-a dezlănţuit faimosul *Blitz* împotriva Londrei. Nu înţelegeam (şi mă îndoiesc că am înţeles vreodată în toate implicaţiile ei) enigma „morţii colective" care solidariza destinul meu cu al lui Nae Ionescu şi *totodată* îl despărţea. Nu înţelegeam, de asemenea, *certitudinea* mea din acea noapte că tot ce se întîmplase după 14 iulie 1938 se datora unei „erori fatale" pe care o făcusem atunci sau cu puţin timp înainte. Făcusem, desigur, multe greşeli şi înainte, şi după 14 iulie 1938, dar nici una nu mi se părea că poartă în consecinţele ei explicaţia enigmaticei obsesii a „morţi colective" care mă aştepta de la o zi la alta...
...Am fost condus la Siguranţa Generală şi închis într-un birou, cu o sentinelă lîngă mine. Noaptea, m-am culcat pe podea. Am adormit greu, căci nu aveam voie să sting becul puternic atîrnat în tavan. Dar, curînd, m-am învăţat. Am rămas în acel birou aproape patruzeci de zile*. Probabil că primiseră ordine precise în ceea ce mă priveşte, pentru că, în afară de faptul că dormeam pe podea, nu mă puteam plînge de nimic, în schimb, auzeam ţipetele şi urletele celor anchetaţi la subsol, mai ales în timpul nopţii, cînd înceta muzica de la cinematograful vecin. Mi-am dat seama că mă bucur de un regim de favoare, cînd am fost informat că pot primi mîncare de acasă şi, mai ales, că mi se pot aduce cărţi şi manuscrise. Cum ancheta anunţată se tot amîna, m-am apucat serios de lucru, în acele săptămîni, am redactat *Magic, Metallurgy and Al-chemy.* Era, de fapt, elaborarea considerabil sporită a unor capitole din *Cosmologie şi alchimie babiloniană.* A apărut mai tîr-

* Vezi asteriscul de la p. 350 *(n. ed.).*
ziu în [volumul I din] „Zalmoxis" şi, de asemenea, separat, ca primul din *Cahiers de Zalmoxis.*
încă din seara arestării mele, Nina a fost să-l vadă pe generalul Condeescu. Părea dezolat de întîmplare şi i-a făgăduit că va vorbi cu Armând Călinescu. După cîteva zile, i-a vorbit, dar Călinescu a ridicat din umeri.
— Arată-mi dosarul, i-a cerut Condeescu... să văd şi eu ce i se reproşează.
— E omul lui Nae Ionescu, i-a răspuns. Nu e de ajuns?... Apoi, a adăugat:
— Este un simbol.
— Ce simbolizează? l-a întrebat Condeescu. India? Istoria religiilor?
— Simbolizează tot ce e susceptibil să mă plictisească în lupta pe care o duc pentru salvgardarea monarhiei şi a democraţiei în România.
— Să lăsăm glumele, l-a întrerupt din nou generalul.
— Asta spun şi eu. N-am nimic cu el. De fapt, îmi place ce scrie. Să semneze o declaraţie de desolidarizare de mişcarea legionară şi îi dau drumul.
„Declaraţia de desolidarizare" era ultima descoperire a lui Armând Călinescu. Socotea, probabil pe bună dreptate, că asemenea declaraţii, publicate de toată presa, contribuiau la descurajarea şi dezorientarea legionarilor şi simpatizanţilor lor. Seria desolidarizărilor o inaugurase un preot, fostul duhovnic a lui Corneliu Codreanu. Cum nu mă consideram un „om politic", am refuzat să semnez toate formulele de „declaraţii" pe care mi le prezenta un inspector de Siguranţă în diferitele faze ale „anchetei". Căci, după vreo săptămînă, în care timp, probabil, speraseră că-mi voi pierde răbdarea sau curajul, începuse „ancheta". Eram adus în biroul unui inspector, sau venea el în biroul unde mă aflam, poruncea, răstit, sentinelei să-l aştepte pe coridor şi începea să-mi pună întrebări: Cînd l-am văzut ultima oară pe cutare sau cutare? Ce-a spus Nae Ionescu în ziua cînd a apărut circulara lui Codreanu în legătură cu articolul lui N. Iorga? — şi altele de acest fel. Faţă de bătăile şi torturile altor deţinuţi şi, mai ales, faţă de asasinatele care vor urma — ca să nu mai vorbesc de lagărele de exterminare sovietice şi naziste de mai tîrziu sau de teroarea şi genocidul care se vor abate asupra României după

1945 —, plictiselile pe care le înduram erau floare la ureche.
•
Dar în perspectiva anului 1938 erau destul de grave. Fusesem urmărit şi arestat pentru prietenia mea cu Nae Ionescu şi pentru că eram colaborator la un ziar care reapăruse cu încuviinţarea guvernului. Mii şi mii de oameni fuseseră arestaţi pentru că aderaseră la un partid politic legal, cu care Iuliu Maniu nu şovăise să încheie un acord electoral. Erau acuzaţi, retrospectiv, de o atitudine politică, pe care, pînă în iarna 1938, le-o garantase Constituţia. Dictatura lui Carol anticipa tot ce avea să se întîmple şapte-opt ani mai tîrziu, după ocuparea ţării de către Soviete. Ca şi teroarea dezlănţuită după 1948 de partidul comunist, cea ordonată şi efectuată de Armând Căli-nescu era întreprinsă în numele şi pentru apărarea „democraţiei". Singura originalitate a lui Carol era certitudinea lui că-şi poate îngădui totul, căci „poporul" nu va reacţiona; certitudine întemeiată pe foarte proasta opinie pe care o avea despre români. Cum nu cunoscuse decît politicieni veroşi şi oameni fără şira spinării, Carol socotea toţi românii croiţi pe acelaşi calapod. Inteligenţa lui politică şi-o vădise cînd îi alesese ca sfetnici pe Puiu Dumitrescu şi Ernest Urdăreanu, în locul lui Nae Ionescu. Restul — onoare, respectul cuvîntului dat, „personalitate" — depindea de decizia sau capriciile metresei lui, Elena Lupescu. Arghirofil el însuşi, Carol nu vedea în politicienii români decît arghirofili, escroci şi poltroni. Cum toate intrigile şi manevrele îi reuşiseră, cum izbutise să sfă-rîme unitatea partidelor liberal şi naţional-ţărănesc, credea că-şi poate îngădui tot. Şi a murit probabil cu convingerea că nu se înşelase.
în 1937-l938, singura lui teamă fusese eventualitatea unei răscoale provocate de mişcarea legionară şi susţinută de Armată. Dar avusese grija să se asigure de Armată, îndepărtîn-du-i pe toţi cei care nu acceptaseră să-i fie unelte, şi să întărească Siguranţa Generală şi Jandarmeria. Pe de altă parte, ştia că Corneliu Codreanu nu va dezlănţui o răscoală într-un moment critic, cînd ar fi riscat să provoace intervenţia trupelor sovietice. (Or, ne aflam în plin război civil spaniol, un an înainte de pactul germano-rus.) Ştia, în sfîrşit, că „masele" nu vor reacţiona, dacă teroarea se va desfăşura treptat. Suc-cesul aproape deplin al dictaturii lui Carol se datoreşte în primul rînd tacticii adoptate de Armând Călinescu, şi care va fi aceea a partidelor comuniste din Europa centrală şi răsăriteană, după 1945. La început, nimic spectacular, ci doar mărun-

te, continue hărţuieli. Apoi, suspendarea Constituţiei, arestări masive, înăsprirea mijloacelor de represalii şi cîteva procese senzaţionale, dar fără condamnări la moarte. în sfîrşit, cînd mişcarea legionară se afla dezorientată, dacă nu chiar în sincopă, cu aproape toţi şefii în închisori şi lagăre, lovitura finală, adică decapitarea ei.
Nu ştiu cum va fi judecat de istorie Corneliu Codreanu. Fapt este că, patru luni după fenomenalul succes electoral al mişcării legionare, şeful ei se afla condamnat la zece ani de temniţă grea, iar după încă cinci luni era executat. Evenimente care mi-au reconfirmat că generaţia noastră nu are destin politic. Probabil că Corneliu Codreanu nu m-ar fi contrazis. Căci, pentru el, mişcarea legionară nu constituia un fenomen politic, ci era de esenţă etică religioasă. Repetase de atîtea ori că nu-l interesează cucerirea puterii, ci crearea unui „om nou". Ştia de mult că regele îi pregăteşte pieirea şi, dacă ar fi vrut, s-ar fi putut salva, refugiindu-se în Italia sau Germania. Dar Codreanu credea în necesitatea jertfei, socotea că orice nouă prigoană nu poate decît purifica şi întări mişcarea legionară; credea, de asemenea, în propriul lui destin şi în protecţia Arhanghelului Mihail.
în 1937-l938, tema cea mai populară printre legionari era moartea. Modelul exemplar îl constituie moartea lui Moţa şi Marin. Cuvintele lui Moţa — „cea mai puternică dinamită e propria ta cenuşă" — deveniseră literă de evanghelie. O bună parte din „activitatea legionară" consta în slujbe, parastase, posturi negre şi rugăciuni. Şi cea mai patetică ironie a acelei primăveri 1938 a fost că nimicirea singurei mişcări politice româneşti care *lua în serios* creştinismul şi biserica a fost începută sub oblăduirea Patriarhului Miron. Nu ştiu ce va fi gîndit Codreanu cînd a înţeles că în cîteva ceasuri va fi executat. Nu mă gîndesc la credinţa lui, ci la destinul lui politic. Pentru că *el* îl asigurase pe Armând Călinescu, prin atîtea circulare, că legionarii nu vor reacţiona, nici chiar cînd vor fi spânzuraţi de picioare şi torturaţi. El dăduse ordine stricte de nonviolenţă, de renunţare chiar la rezistenţa pasivă, şi dizolvase chiar partidul *Totul pentru Ţară.* Tactica lui Călinescu reu-Şise: toţi legionarii se lăsaseră prinşi şi se aflau acum în cuşcă, aŞteptînd, ca şoarecii, să fie arşi de vii. Probabil că Codreanu, ca şi atîţia alţi legionari, a murit convins că jertfa lui va grăbi Victoria mişcării. Dar mă întreb dacă unii din ei n-au văzut în

moartea lor iminentă nu numaidecît o jertfă, ci consecința fatală a unei catastrofale erori de tactică politică. Ştiu doar că Mi-hail Polihroniade, care se număra printre foarte rarii şefi preocupaţi de victoria politică, iar nu de mîntuirea sufletelor, i-a spus odată soţiei, în temniţa de la Rîmnicul Sărat, după executarea lui Codreanu:
— Iată unde ne-au dus slujbele şi parastasele!...
La mai puţin de un an, avea să fie executat şi el, care nici măcar nu avea mîngîierea slujbelor şi parastaselor. Dar n-a murit mai puţin senin ca ceilalţi, cei credincioşi. A cerut o ţigară, a aprins-o şi s-a apropiat zîmbind de zidul unde-l aşteptau mitralierele.
în vara 1938, a fi legionar sau „simpatizant" legionar implica riscul de a pierde tot: slujba, libertatea şi, poate, în cele din urmă, viaţa. Uşor de înţeles de ce, pentru unul ca mine, care nu credeam în destinul politic al generaţiei noastre (şi nici în steaua lui Codreanu), o declaraţie de desolidarizare de mişcarea legionară mi se părea nu numai inacceptabilă, ci de-a dreptul absurdă. Mi se părea de neconceput să mă desolidarizez de generaţia mea în plină prigoană, cînd oamenii erau urmăriţi şi persecutaţi fără vină[1].
Astfel că, refuzînd să semnez declaraţia, după vreo şase săptămîni de deţinere la Siguranţa Generală*, am fost trimis la lagărul de la Miercurea-Ciuc. Terminasem între timp *Magic, Metallurgy and Alchemy* şi începusem să traduc *The Fighting Angel.* Am utilizat multe din amintirile mele de la Siguranţa Generală şi de la Ciuc în *Noaptea de Sînziene,* şi îmi pare rău; am putut lăsa astfel impresia că Ştefan Viziru ar fi fost un *alter ego* al meu, ceea ce nu era adevărat. Dar evenimentele din 1938, ca şi anii pe care i-am petrecut la Londra şi Lisabona în timpul războiului, îmi puneau la îndemînă, oarecum „de-a gata", un bogat material epic — şi m-am lăsat ispitit. De la un moment dat, în loc să continuu a inventa viaţa lui

[1] Amintesc imediat că, în cele trei luni de guvernare, coaliţia generalului Antonescu şi Horia Sima (septembrie-decembrie 1940), teroriştii legionari au săvîrşit nenumărate şi odioase crime.
* în realitate, a fost reţinut la Siguranţă numai şaptesprezece zile. Faptul e confirmat într-un document de epocă: Memoriul Ninei adresat Regelui, u> care explică împrejurările în care a fost arestat, (n. *ed.).*

Viziru, i-am alcătuit-o folosind propriile mele experienţe. Am ţinut să *precizez* aceste lucruri pentru a explica lipsa de entuziasm cu care scriu despre întîmplările din vara şi toamna anului 1938: am impresia că le-am mai povestit o dată.
Lagărul se afla într-o fostă şcoală de agricultură, la vreo zece kilometri de Miercurea-Ciuc. Era o clădire de pe la începutul secolului, cu trei etaje şi camere spaţioase; în fiecare din ele, dormeau între cinci şi zece deţinuţi. O curte de vreo sută de metri lungime, de treizeci de metri lăţime, înconjurată cu sîrmă ghimpată şi păzită de jandarmi înarmaţi cu puşti-mitraliere. în colţuri, foişoare de lemn, cu mitralierele în poziţie de tragere îndreptate aupra curţii. Aici ne plimbam, stăm de vorbă, iar dis-de-dimineaţă, sub conducerea unui instructor, făceam gimnastică. De aici se întindea cîmpia pînă în Munţii Odorheiului, pe care îi contemplam cu melancolie profilîndu-se viorii la orizont. O singură şosea venea dinspre Ciuc, dar arareori se zărea vreo maşină. Cînd maşina se îndrepta spre noi, trecînd de primul cordon de jandarmi, la vreo cinci sute de metri întreg lagărul începea să freamăte. Era o „vizită", mama sau soţia vreunui deţinut. Deşi întrevederea avea loc în faţa maiorului de jandarmi, comandantul lagărului, tot se mai strecurau anumite veşti de-afară. Altminteri, singurele noutăţi erau aduse de proaspeţii arestaţi. Evident, ziarele erau interzise, dar se găseau cîteva cărţi, care circulau cu aviditate din mînă în mînă. Mie mi se îngăduise să aduc *The Fighting Angel* şi alte cîteva volume, printre care *Vie Complete Works ofShelley,* carte pe care i-am dat-o lui Nae Ionescu cînd, cîteva luni în urmă, a fost strămutat la Spitalul Militar din Braşov. Mi se îngăduise, de asemenea, să aduc hîrtie de scris. Faţă de lagărele de mai tîrziu, viaţa la Ciuc în vara lui 1938 era destul de suportabilă. Eram izolaţi de familii şi de restul lumii, dar eram lăsaţi liberi să ne plimbăm, să discutăm şi să citim, iar mîncarea nu era mai proastă decît cea de la un regiment oarecare. E drept, uneori macaroanele aveau viermi, iar brînza era iute, dar ni se dădeau ciorbă din belşug, cartofi fierţi şi varză acră. Totuşi, în 1938, eram precursorii unei situaţii care se va agrava şi se va generaliza mai Wrziu, atît la noi, cît şi în alte ţări. Poate că de aceea ne simţeam atît de „persecutaţi": ce ni se întîmpla era ceva *nou,* era [0] inovaţie diabolică în moravurile politice româneşti, şi aşa destul de corupte. De altfel, nimeni nu ştia ce se va întîmpla a
IJL
doua zi. O dictatură nu se poate menţine multă vreme într-un minimum de omenie. (învăţasem asta în India.) Mitralierele acelea nu erau îndreptate asupra noastră doar în chip simbolic.
Deocamdată, eram fericit că scăpasem de cei patru pereţi ai Prefecturii şi de becul aprins în

permanență, că mă puteam plimba în curte şi, mai ales, discuta cu Nae Ionescu. Mi se aduse un pat de campanie în camera lui. Mai erau acolo Nel-lu Manzati, un preot tînăr şi plin de duh, şi un doctor, tînăr şi el, care suferea de inimă şi se ştia condamnat şi poate de aceea era întotdeauna vesel, mucalit, inepuizabil în anecdote şi vorbe de duh. Programul era simplu: deşteptarea la 6, apelul în curte pe la 7, ceaiul la 7.30, prînzul la 12 şi cina la 7 seara, urmată de un nou apel şi de rugăciunea colectivă, la 9. O singură excepție: vinerea, zi de post, cînd, afară de bolnavii de piept, nu mîncam decît seara. în restul timpului, fiecare făcea ce voia. Cînd am ajuns eu, se organizaseră diverse cursuri; Nae Ionescu ținuse cîteva prelegeri de metafizică, iar eu am fost rugat să improvizez un curs de istorie a religiilor şi să vorbesc despre Gandhi şi mişcarea naționalistă indiană.
Printre deținuți, se aflau oameni de tot felul, profesori şi conferențiari universitari, medici, preoți, institutori, muncitori, țărani. Majoritatea o alcătuiau intelectualii. Seara, rugăciunea colectivă era încheiată printr-un cutremurător: „Cu noi este Dumnezeu!...", cîntat de trei sute de voci. La ultimul etaj, se afla o odaie rezervată „rugăciunii permanente". încontinuu, zi şi nopte, un deținut se ruga sau citea Biblia timp de o oră şi nu se întrerupea decît cînd cel care trebuia să-l înlocuiască intra în odaie. Orele cele mai grele de veghe şi rugăciune erau, fireşte, între trei şi cinci dimineața — şi mulți cereau să fie înscrişi pe listă la acele ore. Rareori în istoria creştinismului modern au fost răsplătite cu mai mult sînge posturile, rugăciunile şi credința oarbă în atotputernicia Lui Dumnezeu. Şi, mai tîrziu, cînd tragedia se consumase, unul din lucrurile care mă fascinau mai mult era să descopăr aceeaşi credință, neclintită, la puținii supraviețuitori ai măcelurilor. Erau destule cîteva asemenea confruntări ca să înțelegi că mişcarea legionară avea structură şi vocație de sectă mistică, iar nu de mişcare politică. Ceea ce mi-o repetase, de altfel, Puiu Gârcineanu în lungile noastre discuții, susținînd că țelul suprem al mişcării legionare nu mai e nici măcar mîn-tuirea individuală printr-un eventual martiraj, ci „învierea
^-i uv. n ri DULWAV...
353
neamului", dobîndită printr-o „saturație de tortură şi jertfă de sînge". Singura infirmare masivă a cunoscutului refren că poporul român nu e religios (singurul popor creştin fără nici un sfînt, ni se amintea necontenit) a adus-o purtarea cîtorva mii de români, în anii 1938-l939, în închisori sau lagăre, fugăriți sau liberi. Cu atît mai gravă e răspunderea acelor şefi legionari care au anulat „saturația de tortură şi jertfă de sînge" prin odioasele asasinate din 30 noiembrie 1940, cînd, alături de mulți alții, au fost ucişi N. Iorga şi V. Madgearu. Dar şi această tragedie face parte din destinul neamului românesc, neam fără noroc, căruia nu i-a fost îngăduit nici măcar să-şi păstreze neîntinată cea mai proaspătă din nenumăratele sale jertfe.
Nae Ionescu era neschimbat: senin, optimist, strălucitor, acelaşi de pe catedră sau din biroul lui de la „Cuvântul". Majoritatea deținuților îşi lăsaseră barbă şi umblau în haine jerpelite; Nae Ionescu, dimpotrivă, se bărbierea în fiecare zi, avea întotdeauna cămaşa curată, cu legendara lui cravată-papion, şi schimba hainele de cîte ori putea (i se îngăduiseră trei costume, o vestă şi cîteva pulovere). Mărturisea că, atîta timp cît i se va îngădui, se va îmbrăca şi comporta în lagăr aşa cum se îmbrăcase şi se purtase la Palat, pe stradă sau la Universitate. Nu-mi amintesc să-l fi văzut o singură dată trist, abătut sau descurajat. Uneori, cînd rămîneam singuri sau într-un grup restrîns, ne vorbea de cărțile pe care se hotărîse să le scrie: un *Comentariu la Epistolele Sfîntului Pavel şi Căderea în Cosmos,* aceasta din urmă alcătuită dintr-o serie de scrisori, majoritatea către C.D., marea — şi ultima — lui dragoste. Nae Ionescu îl socotea pe Sfîntul Pavel cel mai important gînditor creştin — nu pentru că ar fi avut mai mult geniu filozofic decît, bunăoară, Sfîntul Augustin, Origen sau Sfîntul Toma, ci pentru că arătase în ce sens se putea gîndi filozofic, în chip creator, după întrupare. Nu ştiu cît a apucat să scrie din *Comentariul la Epistolele Sfîntului Pavel,* dar am văzut şi discutat planul acestei cărți în iarna 1940, împreună cu alți cîțiva din foştii lui elevi (Mircea Vulcănescu, Dinu Noica şi alții), în întîlnirile noastre săptămînale în casa lui de la Băneasa. în ceea ce priveşte textele care trebuiau să compună *Căderea în Cosmos* şi
pe care le scrisese în anii 1938-l939, ele existau încă în timpu războiului.
Nina venise să mă vadă la începutul lui septembrie, dar, fiind de față maiorul de jandarmi, comandantul lagărului, nu izbutise să-mi spună mare lucru. îmi adusese însă veşti de la familie şi prieteni, cafea şi țigări şi haine mai groase, de toamnă, în ceea ce priveşte situația mea, am înțeles că era „staționară". Armând Călinescu îi repetase generalului Condeescu că nimeni nu iese din lagăr fără declarația de desolidarizare. Terminasem de tradus *The Fighting Angel,* când a început să mă obsedeze

subiectul unui roman. Cîteva zile m-am zbătut căutîndu-mi un colț liniștit, mutîndu-mă dintr-o sală în-tr-alta, încercînd zadarnic să scriu. în cele din urmă, am găsit, la ultimul etaj, o odăiță nelocuită, în care dormise pînă de cu-rînd unul dintre deținuți, bolnav grav de tuberculoză, şi care fusese transportat la Spitalul Militar din Miercurea-Ciuc. Mi-am adus o măsuță şi m-am apucat de scris chiar în noaptea aceea, la o lampă fumegîndă de gaz. Treptat, lagărul amuțea; nu se mai auzeau decît sentinelele patrulînd dincolo de sîrma ghimpată şi, din ceas în ceas, paşii celor care se duceau să se roage. Către miezul nopții, îmi făceam o cafea şi continuam să scriu pînă la 2-3 dimineața. Curînd însă, a început să se facă frig şi, cum odaia era neîncălzită, îmbrăcam două sau trei pulovere şi îmi puneam şi paltonul lui Nae Ionescu pe umeri.
Mă apucasem de scris pe la mijlocul lui septembrie. Pe nesimțite, m-am trezit că venise toamna; pădurea din spatele lagărului ruginise şi Munții Odorheiului se zăreau tot mai anevoie, înecați în brumă. Apoi, au început ploile; întîi, sfioase şi parcă depărtate, dar mă întrebam dacă plouă cu ade-vărat sau sînt doar frunzele uscate frămîntate de vînt. Dar curînd s-a aşternut ploaia lungă, măruntă, de toamnă, pe care o auzeam căzînd blînd pe acoperiş, parcă ar fi încercat să-mi spună că se apropie sfîrşitul unui an, al unui ciclu, poate al unei vieți, şi că ar trebui să mă grăbesc, să închei romanul cît mai e timp...
Nina reuşise să obțină din nou permisia să mă vadă. îmi adusese iarăşi cafea şi țigări, şi alte haine, şi mai groase, de iarnă. Cum se aflase la Bucureşti că mulți deținuți se îmbolnăviseră de tuberculoză, îmi adusese şi medicamente, adău-gînd că generalul Condeescu, N. I. Herescu şi ceilalți prieteni scriitori mă „implorau să mă îngrijesc", să nu mă obosesc, ca să „pot rezista cît mai mult". Evident, n-am îndrăznit să-i spun că scriam nopțile în odaia unui tuberculos, ale cărui grave şi repetate hemoptizii îl siliseră pe maior să-l evacueze de urgență la spital.
Nae Ionescu mă întreba uneori „cum merge". îi spuneam că visez un „roman de dragoste" care să nu semene cu nimic din ce scrisesem pînă atunci; o dragoste care era, şi-ar fi trebuit să rămînă, „perfectă", dacă n-ar fi intervenit un element mistic, şi anume dorința de a o prelungi indefinit într-o durată biologic-temporală, făcînd-o „roditoare". Subiectul era, în aparență, simplu: doi bărbați, întîlnindu-se întîmplător la o vînătoare , îşi povestesc în aceeaşi noapte „marea lor dragoste" - Confesiunea o începe cel mai tînăr, un romancier, Mavro-din, probabil pentru că tovarăşul lui îl întrebase ce scrie, şi Mavrodin îi răspunse că scrie *Nuntă în Cer,* carte în care voia să-şi ceară iertare Ilenei, pe care o iubise, pe care o iubea încă, şi care dispăruse fără urmă cu un an mai înainte. îi vorbeam Profesorului de ce-aş fi vrut să fac, dar fără să-i rezum romanul; mi se părea că orice fel de rezumat îl trădează, anulînd tocmai ceea ce constituia esența povestirii mele. Era, fireşte, o poveste de dragoste, trăită la o distanță de opt ani, de doi bărbați, dar tragedia care de două ori curmase această „dragoste perfectă" nu fusese provocată de incidente aparținînd lumii profane. De fapt, nici unul dintre cei doi bărbați — care, la început, nici nu bănuiau că vorbesc de aceeaşi femeie — nu înțelegeau de ce fuseseră părăsiți. De aceea, multă vreme nici nu putuseră să creadă că Ileana îi părăsise cu adevărat şi pentru totdeauna. Deşi erau atît de deosebiți unul de altul, nici unul dintre ei nu se îndoise de „perfecțiunea" dragostei lor; dimensiunea mistică, nupțială, pe care o aştepta Ileana ca o împlinire finală le rămăsese inaccesibilă, deşi din motive diferite.
— Dar de ce-i spui *Nuntă în Ceri* m-a întrebat o dată Profesorul.
N-am ştiut, atunci, să-i răspund cum trebuie. Pentru că *Nuntă în Cer* exprimă ambiguitatea întregii situații, ar fi trebuit să-i răspund. Cerîndu-şi iertare Ilenei, romancierul încearcă, prin acest titlu, să-şi justifice purtarea: asumînd destinul lui de „creator" în ordinea spiritului, scriitorul spera că «nunta" la care visa Ileana se va împlini totuşi *undeva,* într-o lume transcendentă, în Cer, *in aeternum.* Dar, dacă ar fi putut
afla de acest titlu, Ileana l-ar fi înțeles altfel; ea trăise de la început *nunta în cer;* pentru ea, *asta* fusese „dragostea perfectă": o nesfîrşită beatitudine, un *raptus,* o desăvîrşită unire, căreia, în sine, nu-i lipsea nimic, la care nimic nu se mai putea adăuga. Dar pentru Ileana o asemenea *nuntă în cer* nu era condiția indispensabilă unei împliniri ulterioare, care o privea numai pe ea. Nu era vorba, aşa cum greşit a putut crede Ma-vrodin, de un instinct specific feminin, cel al maternității, pentru că atunci nu se înțelege de ce Ileana îşi părăsise soțul după ce acesta îi ceruse să aibă un copil. (Copil voia să aibă şi ea; „dar nu aşa, la întîmplare", îi spusese o dată. Ea simțea că dragostea lor „perfectă" e amenințată din toate părțile şi ştia că ultima şansă de a o salva era copilul.) Nu „maternitatea" ca atare era implicată aici, ci dorința — de natură mistică — de a *întrupa* „nunta în cer", integrînd-o în sfera vieții, într-un anumit sens, sacrificînd din nou viața... Dar, evident, nici unul din cei doi bărbați nu aveau cum să ghicească

toate acestea: Ileana nu le vorbise niciodată de acest „element mistic". Nici nu ar fi ştiut să le vorbească, de altfel pentru că nici măcar nu ştia că e într-adevăr un „element mistic": pentru ea, era, pur şi simplu, propriul ei mod de a fi, acelaşi ca la toate femeile, dar asumat total şi definit numai arareori.

într-un anumit sens, încercam să surprind în acest roman „eternul feminin", aşa cum putea fi intuit de un român cu oarecare înţelegere a sensului sacramental al existenţei. în afară de Ştefania, din *Viaţă nouă,* pe care nu apucasem s-o descriu, personajele mele feminine de pînă atunci erau prezentate în două dimensiuni; nu-şi revelaseră dimensiunea lor profundă, modul lor propriu de a fi. Erau reduse la „psihologie" şi „evenimente". Dimpotrivă, mă pasionase „dimensiunea profundă" a masculinităţii; de aceea, poate, atîtea din personajele mele masculine păreau „demonice", de un exasperant şi steril egocentrism, ducînd setea de „libertate" şi „autenticitate" pînă la cruzime şi iresponsabilitate. Credeam, pe atunci, că banalitatea condiţiei masculine nu poate fi depăşită decît printr-o *absolutizare* a cîtorva tendinţe specifice bărbatului (în primul rînd, nevoia de libertate) sau printr-o experienţă paradoxală (bunăoară, încercarea lui Pavel Anicet de a iubi două femei în acelaşi timp şi tot atît de sincer şi de total)[2].

[2] Dar, deşi *Nuntii în Cer* a avut un mare succes de critică şi de public, nu cred că mulţi cititori au văzut altceva decît un „roman de dragoste" (ceea ce,

în octombrie, se făcuse destul de frig şi, cum odăiţa în care scriam rămăsese neîncălzită, nu izbuteam să lucrez decît cu eforturi şi numai cîteva ceasuri. Către miezul nopţii, trebuia să mă întorc în dormitor, unde ardea soba, să mă încălzesc. Curînd, am început să tuşesc: o tuse seacă şi continuă, care a sfîrşit prin a-i nelinişti pe toţi tovarăşii mei de cameră. Unul din doctori m-a ascultat şi a cerut maiorului să fiu trimis la Spitalul Militar din Ciuc pentru radiografie, mai ales că descoperise o temperatură suspectă (o aveam, probabil, mai de mult, dar nu o luasem în seamă). Maiorul a trebuit să telefoneze la Bucureşti, ca să obţină permisia radiografiei. Cum era de aşteptat, vestea a ajuns repede pînă la Armând Călinescu, care a dispus să fiu trimis la spital. Dar curînd după aceea a aflat şi generalul Condeescu şi a insistat din nou pe lîngă Călinescu, cerîndu-i să fiu internat la un sanatoriu pentru boli de piept. Nu-mi dau seama cum a izbutit să-l convingă; probabil, seria de hemoptizii pe care o avusesem în ultima săptă-mînă. Eram, în orice caz, un privilegiat, şi maiorul şi-a dat repede seama de asta; printre atîţia zeci de tuberculoşi pe care-i avea în lagăr, eram singurul despre care „Bucureştiul" ceruse „să fie ţinut la curent". Ceilalţi erau evacuaţi la Spitalul Militar din Ciuc numai cînd hemoptiziile deveneau ameninţătoare — şi după aceea nimeni nu mai cerea „să fie ţinut la curent"...

în acele ultime săptămîni, am scris partea a Ii-a din *Nuntă în Cer.* Ştiam că manuscrisul, ca şi manuscrisul traducerii romanului lui Pearl Buck *The Fighting Angel,* va trebui încredinţat maiorului pentru cenzură, dar speram să-mi fie restituit cît de curînd. Nu ştiam însă ce voi face cu jurnalul pe care-l scrisesem, de cum ajunsesem în lagăr, pe hîrtie igienică, ca să poată fi mai uşor ascuns. (Sperasem, chiar, să-l furişez o dată în mîna Ninei, dar am renunţat să mai încerc, după ce am aflat că eram percheziţionaţi înainte de a fi conduşi în „odaia vizitelor" şi că maiorul era întotdeauna de faţă.) în cele din urmă, m-am hotărît să-l presez, să-i reduc cît pot proporţiile şi să mi-l leg direct pe trup, sub cămaşă. îmi spuneam că vor

fără îndoială, este). în măsura în care Ileana întrupa un „etern feminin" *românesc,* acesta era tirsit să rămînă insensibil, sau, mai exact, irecognoscibil sub fervoarea blîndă şi cumpătata serenitate care caracterizează toate modurile româneşti de a fi în lume.

veni agenţi speciali de la Ciuc sau poate chiar de la Bucureşti să mă însoţească la Sanatoriu şi, în acel caz, probabil, maiorul se va mulţumi cu o percheziţie sumară.

S-a întîmplat aşa cum mi-am închipuit. La 25 octombrie, a sosit un căpitan de jandarmi de la Braşov şi, împreună cu un plutonier, m-a însoţit în maşina Siguranţei pînă la Braşov. Cu o zi mai înainte, maiorul îmi anunţase plecarea şi-mi ceruse cîteva cărţi şi manuscrisele. Spre marea mea surpriză şi bucurie, mi le-a înapoiat la urcarea în maşină. Era o zi posomorită, neguroasă, şi toţi deţinuţii ieşiseră în curte să mă vadă tre-cînd printre sentinele şi sîrma ghimpată şi părăsind lagărul. Le părea rău că plec, dar, cum mă socoteau destul de serios bolnav, se bucurau că voi fi îngrijit într-un sanatoriu.

Nu aveam să revăd decît foarte puţini dintre toţi cei care se adunaseră în curte să mă salute. Cîtva timp în urmă, o parte din ei aveau să fie trimişi în lagărul de la Vaslui. Zece luni mai tîrziu, cam două treimi din ei aveau să fie executaţi, la Ciuc şi la Vaslui. Suferind de inimă, Nae Ionescu a fost inter-mat la Spitalul Militar din Braşov, curînd după plecarea mea, şi nu aveam să-l revăd decît după aproape treisprezece luni.

...Nu îndrăzneam să mă bucur cînd am văzut lagărul abu-rindu-se şi dispărînd în depărtare. Plutonierul

se aşezase lîngă şofer, iar eu, în fund, tăceam alături de căpitanul de jandarmi. La Braşov, ne-am suit într-un compartiment rezervat şi am coborît la Predeal. Aici, ne aştepta o altă maşină, care ne-a dus pînă la Sanatoriul din Moroieni. Am ajuns la căderea nopții, după vreun ceas de drum prin pădure. Sanatoriul scînteia de departe, parcă ar fi fost un Palace scăldat în lumini.
Nu-mi venea să-mi cred ochilor cînd am descoperit că aveam o cameră mare, cu baie, cu terasă şi alături un antreu, în care trebuia să doarmă — şi să mă păzească — un plutonier de jandarmi din Sinaia. Era ultima cameră la etajul IV, la capătul aripii din dreapta, aleasă anume ca să împiedice o eventuală încercare de evadare. De la fereastră, nu vedeam decît pădurea, iar foarte sus, şi, mi se părea, aproape, Piatra Craiului, aşa cum nu o văzusem niciodată, albă ca zăpada.
A doua zi de dimineață, au început analizele şi radiografiile. Numai după cîteva zile doctorii s-au dumirit — şi atunci mi-am dat seama cît fusesem de norocos. Au descoperit că hemoptiziile nu erau de origine pulmonară, ci se datorau unei venule din gîtlej, pe care o rupeau din cînd în cînd accesele de tuse. Cu toate acestea, continuam să am febră, iar la ascultare surprindeau acele sunete suspecte, care induseseră în eroare doctorii din lagăr. O altă serie de radiografii au identificat cauza: suferеam de o inflamație a pleurei, pe cale de a provoca o pleurezie; iar dacă aş mai fi rămas o lună în lagăr, fără îndoială că aş fi fost contaminat de tuberculoză, aşa cum s-a întîmplat cu mulți deținuți. Părăsisem lagărul la timp. Doctorii m-au asigurat că după două luni de sanatoriu voi fi pe deplin restabilit. Cu condiția de a respecta programul, adică să petrec cel puțin patru-cinci ceasuri pe zi întins pe un şezlong pe terasă, să mă supraalimentez şi să nu mai fumez.
Pe cît mi-a fost cu putință, m-am ținut de program. Nu puteam însă renunța la orele de lucru, nopțile. Trebuia să corectez şi să pun la punct cele două manuscrise. Voiam cu orice preț să public *Nuntă în Cer* înainte de Crăciun. Pe de o parte, aveam nevoie de bani, pe de altă parte voiam să-mi liniştesc prietenii şi cititorii, arătînu-le că tot ce mi se întîmplase în acel an nu-mi paralizase creativitatea literară. In afară de această muncă, trebuia să-mi transcriu jurnalul. Foițele subțiri şi de culoare mohorîtă, scrise cu creionul şi cît putusem mai mărunt, deveniseră aproape ilizibile; mai ales după ce încercasem să le reduc volumul, împăturindu-le şi presîndu-le cu călcîiul pantofului. Nu îndrăzneam să mă apuc de descifrarea şi transcrierea acestor însemnări decît în timpul nopții, după ce mă convingeam că paznicul meu, plutonierul de jandarmi, adormise. Ardeam foițele pe măsură ce le transcriam şi ascundeam paginile transcrise printre paginile romanului. Munca aceasta mi-a luat aproape două săptămîni. Puțin timp după aceea, Nina a venit să mă vadă şi i-am dat manuscrisele, su-gerîndu-i să încerce publicarea romanului la Editura „Cugetarea". Spre surpriza şi bucuria mea, Georgescu-Delafras a acceptat *Nimtă în Cer* şi mi-a trimis vorbă că va apărea înainte de Crăciun.
într-o zi, la vreo trei săptămîni de la internarea mea la sanatoriu, plutonierul mi-a spus că a primit ordin să se întoarcă la post, la Sinaia. Nu-mi venea să cred: eram liber! I-am telefonat Ninei marea veste, apoi am plecat să mă plimb în jurul sanatoriului. Trecuseră numai vreo şase-şapte luni de cînd "u mă mai plimbasem fără grijă, dar mi se părea o veşnicie.
Numai atunci *am simțit* cît este de miraculos acest act, în aparență atît de simplu, de *a trăi,* de a fi viu. îmi spuneam că niciodată nu voi mai uita că pot fi fericit prin simplul fapt că sînt liber să ies din casă şi să mă plimb pe stradă, că nici o tristețe nu va putea rezista acestei beatitudini. Dar, evident, euforia libertății regăsite n-a durat prea mult. Cîteva săptămîni în urmă, reluasem rutina existenței din ultimii ani. Cu o singură deosebire: că, de data aceasta, nu mai puteam uita cît sînt de precare libertatea şi, în cele din urmă, viața. Şi, uneori, cînd eram copleşit de atîtea griji, îmi era de ajuns să-mi amintesc de camera de la Siguranță, de curtea lagărului sau de jandarmul care dormise lîngă mine, ca să-mi recapăt seninătatea şi bucuria de a trăi.
Nina a sosit a doua zi, şi directorul sanatoriului i-a îngăduit să rămînă lîngă mine. Mi-a adus, printre atîtea alte scrisori şi mesaje din partea prietenilor şi colegilor de la Societatea Scriitorilor Români şi Universitate, şi o foarte emoționantă scrisoare, semnată de mulți din studenții mei, în care mă asigurau că „se aliniază" în fața patului în care mă aflam, respi-rînd anevoie („practicînd *prăttăyăma"*, spuneau ei) şi medi-tînd concentrat *(ekagrata,* spuneau, adică „concentrat într-un singur punct"), se aliniază toți în fața patului meu — şi mă salută. Evident, nu ştiau atunci că, într-un anumit sens, îşi luau rămas bun de la mine, că îşi salutau, laolaltă, profesorul pentru ultima oară. Pe unii din ei, foarte puțini de altfel, aveam să-i revăd, dar individual. „Clasa" sau „promoția" pe care o alcătuiseră în ultimii ani nu-mi va mai fi accesibilă.
Nu fusesem profesor decît cinci ani, şi totuşi, mult timp după aceea, descopeream necontenit, cu emoție şi orgoliu, cît de puternică rămăsese amintirea cursurilor mele. Mulți ani mai tîrziu, prin 1956-

l957, etnologul italian Ernesto de Mar-tino, după cîteva luni petrecute în România pentru cercetări folclorice, mi-a spus că regăsise pretutindeni ecoul lecţiilor şi seminariilor mele din 1933-l938, şi mă felicită că lăsasem un semn pe care adversităţile nu izbutiseră să-l distrugă. Am fost impresionat mai ales de acest amănunt: un „cercetător", care lucra cu el la Institutul de Folclor, l-a întrebat dacă m-a întîlnit vreodată.
— Da, i-a răspuns de Martinp, l-am întîlnit chiar anul acesta, la Roma. Necunoscutul l-a privit lung, apoi a izbucnit în plîns. Dar E. de Martino nu-şi mai amintea numele.

AM TREIZECI ŞI TREI DE ANI —
O SĂPTĂMÎNĂ ÎNAINTE DE MOARTEA
LUI NAE IONESCU

Am stat la sanatoriu pînă la 25 noiembrie*, deşi doctorii îmi spuseseră la început că va trebui să rămîn cel puţin două luni. Dar, după ce plecase plutonierul de jandarmi şi nu mai eram „deţinut", deci pe cheltuiala statului, a trebuit să plătesc eu sanatoriul. Şi, deşi preşedintele şi secretarul Societăţii Scriitorilor Români, generalul Condeescu şi profesorul N. I. Herescu, mă asiguraseră că Societatea va contribui cu o subvenţie („ajutor de boală"), suma era prea mare pentru veniturile mele; deocamdată, nu puteam conta decît pe avansul promis de Editura „Cugetarea".
Am regăsit cu emoţie, dar şi cu melancolie, apartamentul din strada Palade. Masa de lucru era încărcată cu sutele de scrisori primite în lipsa mea şi cu ultimele corecturi ale revistei „Zalmoxis", aşteptînd din august bunul de tipar. Alături, pe parchet, se adunaseră zeci şi zeci de pachete cu cărţi, majoritatea din străinătate. Unele din ele au rămas mult timp nedesfăcute. Căci, oricît de însetat aş fi fost de „cititul în libertate", după pofta inimii mele, mult şi multe — ştiam că va trebui să mă concentrez exclusiv asupra lucrărilor începute (în primul rînd, *La Mandragore)* şi să-mi limitez lecturile la acele cărţi despre care puteam scrie cronici sau articole.
Am regăsit însă cu bucurie, începînd chiar din seara întoarcerii mele, familia şi prietenii. Ca niciodată pînă atunci, tata nu şi-a putut ascunde emoţia. Auzise atîtea zvonuri despre boala mea (tuberculoză bilaterală înaintată), încît, probabil, nu mai sperase să mă revadă în viaţă. Mama, dimpotrivă, era aceeaşi: senină, încrezătoare (convinsă că adevărul

* în realitate, sosirea din sanatoriu a avut loc sîmbătă, 12 noiembrie 1938. Ne-o confirmă Jeni Acterian, în *Jurnalul unei fiinţe greu de mulţumit,* Huma-nitas, 1991, p. 248 *(n. ed.).*

sfîrşeşte întotdeauna prin a fi recunoscut, şi dreptatea triumfă, cît ar fi de tîrziu), plină de speranţe. Iar Corina şi Ticu, probabil ca să nu se trădeze, repetau, exclamînd, că nu mă văzuseră niciodată atît de robust, „plesnind de sănătate". Venisem împreună cu Nina. întîmplările din ultimele luni avuseseră măcar acest rezultat pozitiv: Nina făcea acum parte din familie.
Prietenii, şi cei „de dreapta", şi cei „de stînga", s-au arătat tot atît de devotaţi şi sinceri precum îi lăsasem. Şi, pentru că ştiau situaţia noastră financiară, se invitau mereu la masă şi veneau întotdeauna încărcaţi cu bunătăţi. Ştiau că din aprilie nu mai primeam salariul de la Universitate, iar de cînd fusesem arestat Nina trăise din sumele pe care i le împrumutaseră ei, din avansurile pe care i le dăduse Al. Rosetti, pentru *La Mandragore,* şi din „ajutorul de boală" primit de la Societatea Scriitorilor Români. Dar, dacă achitarea împrumuturilor putea fi amînată, Tipografia Monitorului Oficial aştepta de mult restul de 60 000 lei (sumă considerabilă, şi nu numai pentru mijloacele mele) ca să imprime volumul I din „Zal-moxis".
Din fericire, Alexandru Rosetti, pe care îl văzusem chiar a doua zi, m-a asigurat că pot relua colaborarea la „Revista Fundaţiilor Regale" şi mi-a avansat o sumă importantă. Cu-rînd după aceea, generalul Condeescu a găsit mijlocul de a acoperi datoria la tipografie, şi „Zalmoxis. Revue des etudes religieuses", tome I, a apărut cîteva luni în urmă. Iar înainte de Crăciun fusese lansată *Nuntă în Cer,* şi prima ediţie, de 4 000 de exemplare, s-a epuizat destul de repede. Romanul a fost, cum se spunea pe atunci, „bine primit de critică şi de public". Dar, deşi s-a retipărit de două ori, n-a atins popularitatea de care se bucuraseră *Maitreyi* şi *Huliganii.*
Totuşi, în iarna 1939, am început să-mi dau seama că, ori-cîte articole aş publica în periodicele săptămînale şi în „Revista Fundaţiilor Regale", oricît aş încasa din reeditarea romanelor mai vechi, tot nu voi reuşi să asigur acel minim care ne-ar îngădui să trăim omeneşte. E drept, proprietarul nu ne presa cu plata chiriei pe ultimele trimestre, dar datoria aceasta trebuia achitată într-o zi. Dintr-o scrisoare a lui Ananda Coomaraswamy înţelesesem că, datorită numeroşilor savanţi refugiaţi din Germania nazistă, aproape că nu se mai găseau catedre disponibile în universităţile americane. Ştiam, de ase-

menea, că posturile de la „Fundațiile Regale" fuseseră de mult ocupate. Pentru difuzarea volumului I din „Zalmoxis", cheltuisem deja multe mii de lei, dar de abonamentele în străinătate se ocupa editorul parizian, iar în țară numărul abonaților era insignifiant.
Soluțiile la care a trebuit să recurg au fost multe şi variate, de la împrumuturi pe termen scurt şi traduceri nesemnate, la verificări de texte prost traduse şi corecturi. Pentru că prin avansurile luate acoperisem demult drepturile de autor pentru *La Mandragore,* Alexandru Rosetti mi-a sugerat să adun în volum studiile şi cronicile publicate în „Revista Fundațiilor Regale", şi la semnarea contractului am putut încasa o sumă destul de mare. Volumul, intitulat *Insula lui Euthanasius,* a fost predat editurii în iarna lui 1940, dar, datorită schimbărilor care interveniseră curînd după aceea în conducerea „Fundațiilor Regale", n-a putut apărea decît în 1943, trei ani după plecarea mea din țară.
în primăvara anului 1939, pe neaşteptate, generalul Condeescu a fost răpus de o sincopă cardiacă. îl pierdeam pe cel mai important „protector", de care, în pofida diferenței de vîrstă, mă ataşasem mult în ultimii ani. Scriitorii şi oamenii de cultură pierdeau un sprijinitor fără egal. Datorită lui, Societatea Scriitorilor Români dispunea acum de fonduri şi putea ajuta atîția scriitori, tineri şi bătrîni, săraci sau bolnavi; el îl introdusese la „Fundațiile Regale" pe Mihail Sebastian, pe Păstorel Teodoreanu şi mulți alți scriitori şi critici. Generalul Condeescu cunoştea bine precaritatea meseriei de scriitor în România şi nu-şi uita niciodată făgăduielile. Soția lui mi-a spus că, în ultima zi, între două crize cardiace, i-a repetat de mai multe ori că îmi făgăduise o subvenție pentru tipărirea volumului II din „Zalmoxis", şi încă nu izbutise să mi-o trimită.
A doua zi, la slujba religioasă oficiată chiar în odaia lui, în fața patului pe care zăcea, au asistat Regele Carol, Elena Lu-pescu şi Armând Călinescu, şi aşa i-am văzut şi eu pentru intîia oară. Dintre prietenii lui scriitori, se aflau N. I. Herescu, AI. Rosetti, Mihail Sebastian şi cu mine. *Nimeni,* nici chiar d-na Condeescu, nu ştiuse că va veni Regele Carol, însoțit de Lupeasca şi primul ministru.
Puțin timp în urmă, la Adunarea Generală a Societății Scriitorilor, a fost ales preşedinte profesorul Herescu. Postul de secretar devenise liber şi Herescu m-a convins să-l primesc eu. Făcea şi asta parte din planul elaborat împreună cu generalul Condeescu de a mă reintegra în „normalitate", adică de a elimina stigmatul de fost „deținut". Funcția de secretar nu era retribuită, dar nu-mi cerea mult de lucru. Trebuia doar să trec, pe seară, de vreo trei-patru ori pe săptămînă pe la sediul Societății, unde rămîneam mai puțin de un ceas. Singura decizie responsabilă era distribuția textelor — mai întotdeauna traducerea dialogurilor din filmele străine, care trebuiau corectate din punct de vedere gramatical şi stilistic. Casele de filme plăteau 1 600 de lei pentru fiecare text corectat. Societatea Scriitorilor retribuia pe corector cu jumătate din sumă, cealaltă jumătate trecînd la fondul „de ajutoare urgente" .
N-am regretat acele ceasuri petrecute în biroul Societății, unde, în afară de casier, găseam întotdeauna cîtiva din vechii membri — în frunte cu Corneliu Moldovanu — alături de tineri poeți şi prozatori, mai mult sau mai puțin înzestrați, dar tot atît de săraci, veniți să vadă dacă pot obține „un film" (corectura celor cîteva pagini dactilografiate dura cel mult o jumătate de ceas: mai toți o făceau pe loc, sau într-o cafenea din vecinătate). Ascultam tot felul de amintiri ale bătrînilor — şi aflam nenumărate cancanuri, intrigi şi gelozii de la cei tineri. (Şi numai ascultîndu-i vorbind despre nevoile lor înțelesesem că eu n-aveam dreptul să mă plîng de sărăcie.) A fost singura mea experiență de „cafenea literară": deşi, evident, o experiență aproximativă, pentru că, fără îndoială, tinerii nu îndrăzneau să spună în fața mea tot ce ar fi spus la cafenea.
Trebuia să distribui „filmele" în aşa fel încît să nu pârtinesc pe nimeni. Cîteodată, cînd nu mai puteam da o corectură unui tînăr scriitor pentru că primise deja două sau trei în acea lună, şi tînărul mărturisea că are nevoie de bani ca să poată mînca în acea seară, îl luam pe casier deoparte şi-l convingeam să-i avanseze suma din fondul „ajutoarelor urgente". (Se întîmpla uneori să aflu că tînărul nu-mi spusese adevărul, că, de fapt, avea nevoie de bani nu pentru cină, ci pentru un chef cu prietenii într-o cîrciumă faimoasă şi ieftină. Dar, evident, ne aşteptam toți la asta — şi nu ne supăram.)
în acea vară, am urcat pe Bucegi numai noi trei: Nina, Giza şi cu mine. Nu înțeleg de ce n-am plecat cu un grup de prieteni, aşa cum făcusem de atîtea ori pînă atunci. Poate pentru că Nina voia cu orice preț să ne oprim o zi-două la Sanatoriul Moroeni, ca să fiu examinat de doctorii care mă îngrijiseră în toamna trecută. Nu bănuiam atunci că urcam pentru ultima oară munții Bucegi, de care mă îndrăgostisem din adolescență şi de care îmi amintisem de atîtea ori în Hima-laya, privind apusul soarelui pe fereastra hotelului din Dar-jeeling, plimbîndu-mă pe malurile stîncoase ale Gangelui, la Rishikesh, sau urcînd prin junglă spre Lakshmanjula.

Am regăsit cu melancolie Sanatoriul de la Moroeni. M-au bucurat cel puțin rezultatele analizelor medicale: pleurita era aproape vindecată şi, *sauf imprevu,* nu risca să provoace o pleurezie. Mi se îngăduiau chiar fumatul şi cafelele, de care aveam atîta nevoie. Ne-am întors după o săptămînă, arşi de soare, dar, cel puțin eu, fără euforia cu care coboram altădată din Bucegi. Simțeam, ca toți din jurul meu, că ciclul care începuse în 1918 sta să se încheie, poate de la o zi la alta. După acordul de la Munchen şi anihilarea, în etape, a Cehoslovaciei, nimeni nu se mai îndoia de iminența celui de-al doilea război mondial.
Pentru cei care credeau, ca mine, că, cel puțin în acest secol, țările mici nu-şi pot făuri singure istoria, problema principală era: cum am putea supraviețui, etnic şi spiritual, în cataclismul istoric care se pregătea. în ceea ce mă priveşte, îmi puneam toată nădejdea în iscusința cu care neamul românesc reuşise să reziste, în trecut, „terorii istoriei". Dar de data aceasta era vorba nu numai de supraviețuirea tradițiilor religioase şi spirituale ale poporului, ci şi de salvgardarea culturii pe care o creaseră, în ultimele două-trei secole, „elitele", adică o mînă de gînditori, învățați, poeți şi vizionari. Mă gîndeam de pe atunci la „metodele de camuflare", mai precis de „ocul-tare", pe care le-ar putea pune în aplicare „elitele" în cazul dnd am fi condamnați să traversăm din nou, poate pentru cîteva secole, întunericul Evului Mediu românesc. Nu eram pesimist, dar nu-mi făceam prea multe iluzii. Mă convinsesem de mult că în „Istorie" neamul românesc este fără noroc. //Istoria" nu-i îngăduise decît douăzeci de ani de unitate națională şi autonomie politică: 1918-l938. în acest răstimp, multe
lucruri bune se făcuseră în România, dar singurele creații de care eram sigur că vor supraviețui într-un cataclism erau cele de ordin spiritual. Numai ele ne puteau asigura identitatea etnică şi continuitatea culturală cu trecutul. Modelul acestui tip de supraviețuire prin cultură îl ilustrează admirabil istoria poporului evreu. într-adevăr, după distrugerea Templului şi a Ierusalimului, evreii erau amenințați să dispară ca unitate etnică şi culturală, dar au supraviețuit datorită acelei *şcoli primare* pe care a fondat-o Iohanan ben Zakai la Iavne, şi care a salvgardat valorile fundamentale ale iudaismului.
Reluasem, cu furie, redactarea cărții *La Mandragore,* dar n-am apucat să scriu decît două capitole. La 1 septembrie, trupele germane au început să înainteze în Polonia, cucerind în cîteva săptămîni jumătate din țară; cealaltă jumătate a fost ocupată de diviziile sovietice. Apoi, a urmat *„la drole de guerre",* care a păcălit pe mulți naivi. In ceea ce mă priveşte, mă trudeam să pun la punct o parte din ceea ce meditasem şi pregătisem în ultimii ani. în toamna aceea, am adunat în *Fragmentarium* o serie de articole şi însemnări recente[1]. Scrisesem, de asemenea în 1938-l939, cîteva eseuri despre ideea de *coincidentia oppositorwn* în istoria religiilor, comentînd mai ales miturile şi simbolismul androginului şi dialectica integrării contrariilor în structura anumitor divinități. Aceste texte, apărute în diferite reviste, au fost completate şi reunite în volumul *Mitul reintegrării,* publicat în 1942. Unele exemple şi concluzii le voi utiliza mai tîrziu în *Trăite d'histoire des religions* şi în studiile care alcătuiesc *Mephistopheles et l'Androgyne.*
Tot atunci am dat la tipar volumul al II-lea din „Zal-moxis", cu acel faimos studiu al lui A. C. Coomaraswamy, „Janua Coeli", cuprinzînd şi un articol al meu despre simbolismul acvatic, reluat în *Images et symboles.* La sfîrşitul toamnei 1939, am scris prima mea piesă, *Iphigenia.* Curînd după aceea, am prezentat-o Comitetului de lectură al Teatrului Național şi a fost acceptată. Dar n-am apucat s-o văd. A fost reprezentată la începutul lui 1941 şi, în pofida unei distribuții excepționale, nu a avut succes. Mi s-a spus că n-aveam „nerv

[1] Multe din observațiile şi interpretările în legătură cu simbolismul ma-gico-religios se găsesc în această cărțulie.

dramatic", ceea ce este, probabil, adevărat. Dacă *Iphigenia* are vreun merit, trebuie căutat în altă parte. în iarna anului 1940, am avut neaşteptata bucurie de a-l regăsi pe Nae Ionescu. Fusese liberat din Spitalul Militar de la Braşov şi a venit să mă vadă în strada Palade. Deşi nu-şi recăpătase catedra, i se îngăduise să primească, săptămânal, la vila lui de la Băneasa, un grup de tineri filozofi şi discipoli: Mircea Vulcănescu, Mihail Sebastian, Ioan Gherea, C. Noica şi alții. Inutil să evoc interesul, varietatea şi pasiunea discuțiilor. Pentru întîia oară l-am simțit pe Nae Ionescu decis — aş spune, chiar nerăbdător — să-şi scrie *Metafizica* pe care o prezentase în atîtea cursuri[2]. La întîlnirile noastre nu-mi amintesc să se fi discutat vreodată „politică", nici măcar misterioasa imobilitate militară de pe frontul occidental.
în aceea iarnă 1940, m-a ispitit — şi am scris-o într-un ritm vertiginos — o nuvelă fantastică, *Secretul doctorului Honigberger.* Voiam să utilizez anumite fapte reale (existența istorică a lui Honigberger, experiențele mele personale din Rishikesh), camuflîndu-le într-o povestire fantastică, în aşa fel încît numai un cititor avertizat ar fi putut distinge adevărul de fantezie. Nuvela a apărut în „Revista

Fundaţiilor Regale", şi directorul Editurii „Alcalay" mi-a sugerat să mai compun una de acelaşi gen, ca să le publice în volum. Aşa am scris *Nopţi la Serampore,* unde camuflajul putea fi repede descoperit de oricine cunoştea Bengalul; într-adevăr, în jurul Se-ramporului nu exista nici o pădure...

La începutul lui martie, am aflat consternaţi că Nae Ionescu avusese un nou atac cardiac. întîlnirile noastre săptă-mînale au fost întrerupte. Auzeam tot felul de zvonuri: că se află în afară de orice pericol, că e pe moarte, că ar fi fost otrăvit la restaurantul unde cinase ultima oară cu prietenii. Apoi, la 15 martie, a sunat telefonul şi Nina mi-a spus:

— A murit Profesorul!

La el, la Nae Ionescu, mă gîndeam întruna în acea toamnă 1940, urmărind, cum puteam, din ziare, la radio şi prin tele-

[2] O parte din aceste cursuri au apărut postum, editate de Mircea Vulcănescu şi C. Noica, dar ele nu reprezintă forma finală şi sistematică a gîndirii lui Nae Ionescu. (cf. *Curs de metafizicii. Teoria cunoştinţei metafizice,* ediţie îngrijită de Marin Diaconii, Humanitas, 1995 — *n. ed.).*

gramele primite la Legaţie, evenimentele din ţară. Mă întrebam cum ar fi judecat Nae Ionescu abdicarea Regelui Carol şi „statul naţional-legionar" proclamat de generalul Antonescu şi de Horia Sima, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri. Dacă ar fi trăit, i s-ar fi încredinţat, probabil, un post important. Dar pentru cît timp?

Pe la mijlocul lui septembrie, ne-am mutat, împreună cu Danielopol şi Vardala, la Oxford, într-o pensiune modestă, „Oxoniensis". Curînd după abdicarea lui Carol, ministrul V. V. Tilea fusese rechemat în ţară, dar a refuzat să se întoarcă şi s-a stabilit cu familia într-un sat de lîngă Oxford. Consilierul Radu Florescu a devenit astfel însărcinat cu afaceri. Mă duceam la Londra cam de două ori pe săptămînă, ca să întîlnesc colegi sau gazetari străini şi să aflu eventualele ştiri primite la Legaţie (nu întotdeauna prin telegramele cifrate). In restul timpului, citeam, luam note şi elaboram planul unei vaste sinteze de morfologia şi istoria religiilor, sinteză pe care am întrezărit-o fulgerător în timpul unei alarme dintr-un adăpost aerian. Voi reveni asupra acestor *Prolegomene la o istorie comparată a religiilor (Trăite d'histoire des religions).* Notez deocamdată ideea fundamentală: hierofaniile, adică manifestarea sacrului în realităţi cosmice (obiecte sau procese aparţinînd lumii profane), au o structură paradoxală, pentru că ele *arată* şi în acelaşi timp *camuflează* sacralitatea. Urmărind pînă în consecinţele ei ultime această dialectică a hiero-faniilor (sacrul revelat şi totodată ocultat în Cosmos, într-o fiinţă umană — exemplul suprem: întruparea —, într-o „Istorie sfîntă"), s-ar putea identifica o nouă camuflare în practicile, instituţiile şi creaţiile „culturale" moderne. Evident, se ştie că funcţiile biologice importante (alimentarea, sexualitatea, fertilitatea), artele (dansul, muzica, poezia, artele plastice), muncile şi meşteşugurile (vînătoarea, agricultura, construcţiile de orice fel etc), tehnicile şi ştiinţele (metalurgia, medicina, astronomia, matematica, chimia) au avut la origine o funcţie sau o valoare magico-religioasă. Dar eu voiam să arăt că chiar sub formele ei radical desacralizate, cultura occidentală camuflează semnificaţii magico-religioase, pe care (cu excepţia cîtorva poeţi şi artişti) contemporanii nu le bănuiesc...

Dar, „teroarea Istoriei" se făcea necontenit simţită. Cu groază am aflat de asasinarea lui N. Iorga şi a lui V. Madgea-

ru, precum şi a unui grup de deţinuţi, în aşteptarea anchetelor, la închisoarea Văcăreşti. Prin aceste asasinate din noaptea de 29 noiembrie, echipele de legionari care le-au înfăptuit credeau că-l răzbună pe Codreanu. în fapt, ele au anulat sensul religios, de „jertfă", al legionarilor executaţi sub Carol şi au compromis iremediabil Garda de Fier, considerată de atunci o mişcare teroristă şi pronazistă. Uciderea lui N. Iorga, marele istoric şi genialul profet cultural, va păta pentru multă vreme numele de român. Pentru întîia oară m-am bucurat că Nae Ionescu nu mai trăieşte. Moartea lui timpurie îl scutise de acest penibil spectacol: uciderea atîtor oameni (chiar dacă unii din ei nu erau fără vină) înainte de a fi judecaţi şi condamnaţi. în ceea ce-l priveşte pe N. Iorga, el fusese — şi rămăsese — marele învăţător al lui Nae Ionescu. Oricîte erori ar fi făcut, N. Iorga nu putea fi lovit. Cum spunea Nae Ionescu:

— Cînd greşeşte Nicolae Iorga, este ca un popă beat cu sfîntul potir în mînă. Dacă îl loveşti, răstorni potirul şi pîngă-reşti sfînta împărtăşanie.

Am retrăit această perioadă de teroare în ianuarie 1941, cînd s-a dezlănţuit rebeliunea legionară, acţiune greu de înţeles, pentru că Horia Sima era vicepreşedinte în guvernul generalului Antonescu, alături de alţi miniştri legionari. Informaţiile pe care le primeam erau, desigur, sumare şi multe din ele inexacte. Am aflat totuşi de excesele şi crimele legionarilor (se citeau exemple de pogromuri, în

special cel de la Iaşi). Curînd după înăbuşirea rebeliunii de către armată, rămasă credincioasă generalului Antonescu, am aflat de pătrunderea masivă a trupelor germane în ţară, cu misiunea de a instrui anumite divizii româneşti de elită. (De fapt, infiltrarea începuse cu cîteva luni mai înainte.) Mulţi dintre membrii Legaţiei se întrebau cît timp va mai menţine guvernul britanic relaţiile diplomatice cu România.

După Crăciun, ne-am mutat, cu Danielopol şi Vardala, într-o locuinţă spaţioasă închiriată de o prietenă a noastră, dna Sassoon. Ca să mă apăr împotriva deznădejdii, m-am afundat în lucru. în birou, era destul de frig, căci se făceau economii şi la cărbuni, şi la electricitate; am început să redactez totuşi un capitol din *Prolegomene.* Dar, deşi mîncarea se îmbunătăţise după ce ne mutasem la dna Sassoon, mă simţeam tot atît de slăbit ca la „Oxoniensis". Doctorii pe care
îi consultasem mi-au recomandat fortifiante (calciu şi fosfor) şi odihnă. Pe de altă parte, îmi dădeam seama că devenisem aproape inutil; activitatea mea se rezuma la rapoartele „culturale" (cronici şi bibliografie despre Europa Centrală), pe care le înaintam sporadic însărcinatului cu afaceri.

Astfel că am primit cu bucurie telegrama care mă anunţa că fusesem numit secretar cultural la Lisabona. Radu Flore's-cu a înştiinţat Foreign Office-ul de mutarea mea şi a cerut să mi se rezerve două locuri în avionul care continua să facă cursa Anglia-Portugalia. Am încredinţat biblioteca doamnei Sassoon (dar, reîntîlnind-o la Paris, în 1946, am aflat că majoritatea cărţilor se pierduseră cu ocazia mutărilor...) şi am început să-mi pregătesc plecarea. Dar, evident, Foreign Office nu avea nici un motiv să se grăbească. Foarte probabil, ruperea relaţiilor diplomatice era deja hotărîtă şi se aşteptau să fim evacuaţi cu ceilalţi membri ai Legaţiei care ar fi dorit să se întoarcă în ţară.

Intenţia mea era să petrecem o săptămînă-două la Bucureşti, înainte de a ne instala la Lisabona. Nu numai ca să revedem familia şi prietenii, de care nu mai ştiam nimic, dar şi pentru a obţine o audienţă la generalul Antonescu. V. V. Tilea mă însărcinase să transmit anumite lucruri generalului. în ceea ce mă priveşte, voiam să-i spun următoarele: a) guvernul român crede că Anglia va pierde războiul, şi se poartă în consecinţă, dar, cu cît trece timpul, înfrîngerea Angliei pare tot mai improbabilă; b) totuşi, chiar în ipoteza că Anglia va pierde războiul, România nu se va mai putea dispensa de ea (în 1918, după înfrîngerea Germaniei, cel mai important post diplomatic după Paris şi Londra era Berlinul); deci felul cum era batjocorită Anglia în presă şi la Radio Bucureşti era nu numai ridicol, dar şi primejdios pentru prestigiul politic al României. Mai voiam să comunic generalului Antonescu încă un lucru: Londra a fost scăpată de către *homeguards,* adică de civili. Singura posibilitate de rezistenţă în faţa bombardamentelor masive este organizarea populaţiei civile.

Pe la începutul lui februarie, Radu Florescu a fost anunţat că avem locuri pentru ziua de 10 februarie. La 7 februarie, terminasem pregătirile de plecare. în ziua de 9, am părăsit Oxfordul în automobilul lui Florescu. Am dejunat la Savoy cu toţi colegii de Legaţie, care ne-au condus apoi la gară. La 3.00, am luat trenul spre Bristol.

AM IKblZhU Şl TKhl UE ANI...

■*i/L*

Copiez cîteva fragmente şi rezum altele din *Jurnalul* redactat la Lisabona: „Grija cu care păstram valiza sigilată, deşi mi se spusese că nu are nimic important în ea. Nu am vorbit aproape deloc în tot timpul drumului. Amîndoi eram emoţionaţi şi ne ascundeam unul de altul. Nu ştiam dacă vom scăpa de bombardament, pentru că Bristolul fusese violent atacat în ultimele săptămîni. Nu ştiam dacă vom scăpa teferi din avion. Am ajuns noaptea, pe alarmă. Gara — aproape în întregime distrusă. Nici un hamal, nici o maşină. Ploua mărunt. Cu chiu, cu vai, am ieşit din gară pe peron. Am aşezat valizele pe un cărucior, am pus deasupra buchetele de flori pe care le primisem şi am început să aşteptăm. După un sfert de ceas, văzînd că nu se dă *all-clear-\x* şi că nici un taxi nu se apropie, am lăsat-o pe Nina lîngă bagaje şi am plecat în întuneric. Se auzeau la răstimpuri bateriile antiaeriene, dar eram obişnuit. Tîrziu, am găsit un taxi; şoferul se codea să mă ia, dar i-am făgăduit 10 şilingi în plus. Am ajuns la hotel la 10 noaptea. Restaurantul se închisese. Am obţinut doar două sandvişuri şi ceai. Nu-mi dădeam seama că hotelul unde ni se rezevase camera era singurul scăpat din bombardament; că, de fapt, scăpase numai o aripă. Am intrat în odaia de baie, pe coridor, dar, îndată ce am dat drumul la apă, au început să cadă bombele în apropriere. Am dormit aproape îmbrăcaţi. Trebuia să ne deşteptăm la 6 dimineaţa, căci autocarul venea să ne ia la 7.

Am plecat pe întuneric. în faţa mea, s-a aşezat un ofiţer cu privirile obosite, fumînd întruna (era cel care mă va percheziţiona), îndată ce porneşte autocarul, începem să ne dăm seama de dezastrele provocate de bombardamente. Treceam printre ruine. Din loc în loc, cîte o casă în picioare, dar prin

ferestre se vedea cerul. Sinistră viziune, care m-a urmărit multă vreme după aceea. Ajungem la aeroport pe la 8. Sîn-tem doar noi doi, o tînără englezoaică secretară la Legația din Madrid, un tînăr străin şi echipajul. Sîntem lăsați în<urmă. Aşteptăm într-o sală, cu un rezervist lîngă noi, îmbrăcat atît de curios într-o prea lungă uniformă, încît mă întrebam dacă nu era un agent de la Secret Service care ştia româneşte, pus acolo ca să ne asculte conversația. Sînt chemat, singur. îmi iau şi curierul."
Cînd i-am arătat paşaportul de serviciu, funcționarul care se afla lîngă căpitan, la masă, îmi atrage atenția că ataşații

culturali nu figurează în lista oficială a Corpului diplomatic acreditat. Nu puteam deci beneficia de privilegiile diplomatice. Căpitanul părăseşte odaia şi lasă locul unor agenți speciali, care procedează eficient la percheziția corporală. Cînd am rămas gol, m-am simțit degradat şi am avut un moment de surdă revoltă, dar m-am stăpînit şi nu cred că agenții au observat ceva. Erau concentrați asupra percheziției. Cercetau cu atîta migală şi dexteritate, încît sînt sigur că, dacă aş fi făcut un semn cu acul pe şiretul de la pantofi sau aş fi pătat cravata cu imperceptibile puncte, aş fi fost arestat ca spion. Nu le putea scăpa nimic. Au desfăcut tălpile de la pantofi, au cercetat nasturii, cusăturile, căptuşeala; într-un cuvînt, totul. Am aflat în avion că aceeaşi radicală percheziție corporală suferise şi Nina. în acelaşi timp, într-o altă cameră se proceda la cercetarea obiectelor de toaletă; pasta de dinți, pudra, rujul de buze şi celelalte erau străpunse cu ace, dezlipite etc. Bagajele noastre, cum am aflat abia la aeroportul din Sintra, au fost desfăcute, rufă cu rufă, apoi împinse cu piciorul, cu oarecare nervozitate, căci percheziția durase aproape trei ceasuri şi nu se găsise absolut nimic compromițător. în graba cu care au strîns bagajele (avionul întîrziase două ore şi jumătate peste limita îngăduită) au rupt *eclair-\x* de la sac şi au stricat chei-țele de la valize.
Cînd a reapărut căpitanul, mi-a spus că, nefăcînd parte din Corpul diplomatic de la Londra, nu pot lua curierul. Am refuzat atunci să plec. Dar mi-a atras atenția că, fără mine, nu va pleca nici avionul şi că trebuie în acest caz să semnez un proces-verbal, obligîndu-mă să plătesc — eu, sau Legația — suma de 1 000 de lire. Am cerut să telefonez la Londra. Imposibil. Mi s-a îngăduit să dau o telegramă. Pentru curier, mi s-a înmînat o chitanță, pe care am păstrat-o; e amuzantă. Pe o hîrtie cu antetul *British Air Mail,* se spune că au primit de la mine o valiză sigilată.
„O întîlnesc pe Nina, în lacrimi. Alergăm spre avion. Căpitanul vine după noi, foarte amabil. Ne urează drum bun în franțuzeşte şi îmi întinde mîna. Acolo, în văzul tuturor, am această satisfacție să nu i-o strîng. A fost singura mea răzbunare."
Zborul a durat aproape nouă ore, pentru că avionul a cotit întîi adînc spre Atlantic şi apoi s-a îndreptat spre coasta portugheză în dreptul oraşului Viana do Castelo. Mă obseda

jm nou enigma „morții colective". De data aceasta, enigma părea că se reduce la un *malentendu* (evident, de natură politică). Eram cel dintîi român care părăsea Anglia, cetate asediată. Cei care trebuiau să ştie ştiau de legăturile mele cu Nae Ionescu, considerat de mulți drept cel mai inteligent (deci cel mai periculos) germanofil. Dacă „specialiştii" vor fi ajuns la concluzia că atitudinea şi întreaga mea activitate filoaliată făceau parte dintr-un banal sistem de camuflaj, reîntoarcerea în România ocupată de trupele germane implica o serie de evenimente. Evident, nu cunoşteam „secrete militare", dar aş fi putut informa asupra rezultatelor bombardamentelor; aş fi putut, mai ales, face o propagandă negativă, vorbind despre penuria alimentară şi alte lipsuri. Mă întrebam de ce tocmai acest avion era gol, cînd ni se repetase de atîtea ori că nu se găsesc locuri cu săptămîni înainte în nici un avion cu destinația Portugalia. Ar fi fost sacrificat echipajul care era olandez, şi tînăra secretară a Legației din Madrid... Dar mai exista şi altă posibilitate; avionul nostru să fie doborît de aviația de vînătoare germană. Aceeaşi „moarte colectivă", deşi provocată de un alt *malentendu...* Am ajuns seara la Sintra şi, după ce am telefonat la Legație, ne-am urcat într-un taxi. Nu ne venea să credem văzînd profuziunea de lumini a oraşului. La Legație, ne aşteptau însărcinatul cu afaceri, Cămărăşescu, Jean Antohi, consilierul economic, şi consulul Bastos. în ziarele de seară, apăruse informația că Marea Britanie rupsese legăturile diplomatice cu România.
— Asta explică tot! exclamă Cămărăşescu. Apoi, a telegra-fiat Ministerului de Externe şi că mi s-a confiscat curierul şi că am fost supuşi la percheziție corporală.
Ni se reținuse cameră la hotelul Suisse-Atlantico, unde vom rămîne aproape trei luni. După luminile oraşului, marea surpriză a constituit-o meniul de la restaurantul hotelului: şaisprezece feluri de mîncare...

A Vili

DE LA CAMOENS LA SALAZAR

Lisabona m-a cucerit din prima zi; aşa cum m-a cucerit, pe măsură ce le-am cunoscut, provinciile lusitane. începusem să învăţ limba portugheză în ultimul an petrecut la Cal-cutta; dar de abia acum, în primăvara 1941, m-am apucat s-o studiez metodic şi cu pasiune. Citeam zilnic cîteva ziare, căci îl înlocuiam pe ataşatul de presă — Aron Cotruş —, stabilit la Madrid. Dimineţile le petreceam la Legaţie, comentînd „evenimentele" cu Cămărăşescu şi Antohi, încercînd să mă fac util (redactam, bunăoară, scurte buletine de presă, corectam rapoartele lui Cămărăşescu).

în restul timpului, descopeream cartierele încă nestrăbătute sau, în camera noastră de la Suisse-Atlantico, în vila de la Cascaes, citeam, cu dicţionarul alături şi pînă tîrziu după miezul nopţii, romanele lui Eca de Queiroz (din fericire, imediat după *O primo Basilico* mi-a căzut în mînă admirabilul *Os Ma-ias),* monografiile istorice ale lui Oliveira Martines şi Alfredo Pimenta sau masiva *Istorie a Portugaliei* a lui João Ameal. Dar dorinţa mea secretă era să mă concentrez asupra vieţii şi operei lui Camoens. Cu timpul, mi-am cumpărat toate ediţiile adnotate ale *Sonetelor* şi *Os Lusiados* şi, într-o seară tîrzie de primăvară, am avut norocul să găsesc, la un anticar, faimoasa monografie a Carolinei de Vasconcellos, de mult epuizată. Mă pasiona Camoens şi pentru un alt motiv: biografia şi poezia lui se legau de o regiune a Indiei pe care nu o cunoscusem, Goa şi coasta Malabarului. îmi propusesem să scriu o carte despre Camoens şi Indiile portugheze. Mi se părea interesant (şi oarecum „simbolic") ca un român care trăise şi studiase în Bengal să-l prezinte pe cel mai mare poet lusitan care, cu trei secole înainte, trăise pe cealaltă coastă, cea occiden-
tală, a Indiei. Dar această carte, ca şi atîtea altele, a rămas în stare de proiect.

La muzeul „Janelas Verdas", descoperisem, alături de multe pînze ale lui Hieronymus Bosch, pe acel prodigios pictor jsjuno Goncalves. Reveneam adesea la „Janelas Verdas", umpleam multe pagini dintr-un carnet de buzunar, aşa cum făceam şi în plimbările mele prin oraş. împreună cu alte hîrtii, si aceste însemnări s-au pierdut. Am regăsit doar cîteva fragmente, pe care le transcrisesem pe foi separate[1].

încă din prima săptămînă, în urma telegramelor primite de la Ministerul Propagandei, înţelesesem că nu voi putea pleca la Bucureşti; că deci nu-l voi putea întîlni pe generalul Antonescu, audienţă de care, alături de V. V. Tilea, legasem atîtea speranţe. Primisem paşaport diplomatic şi trebuia să rămîn la Lisabona, ca ataşat cultural şi, provizoriu, ataşat de presă. însărcinatul cu afaceri, Cămărăşescu, părea încîntat de această minune, căci nu se înţelegea prea bine cu Aron Cotruş. Cred, de altfel, că i-am fost de folos cînd, la începutul primăverii, exregele Carol şi Elena Lupescu au fugit din Sevilla şi s-au refugiat la Lisabona.

Cum era de aşteptat, generalul Antonescu i-a telefonat lui Cămărăşescu, cerîndu-i să protesteze direct la Salazar. I-a răspuns secretarul general al Ministerului de Externe, spunîn-du-i că guvernul portughez îl socoteşte pe Carol refugiat politic şi, ca atare, nu-şi poate lua nici un angajament. Generalul Antonescu i-a transmis atunci lui Carol un mesaj, atrăgîndu-i atenţia să nu încerce nici un fel de acţiune politică, deoarece primul său gest ar primejdui însăşi dinastia.

Cămărăşescu mi-a povestit în amănunte cum a decurs audienţa, în redingotă, aşa cum îi ceruse Urdăreanu, s-a prezentat exact la ora fixată şi a fost introdus într-un salon de fostul ministru al României la Lisabona, Jean Pangal. A aşteptat vreo cinci minute, cînd a apărut Urdăreanu, care l-a in-trodus în alt salon. în sfîrşit, a intrat în al treilea salon, unde, în picioare, îl aştepta Carol (după expresia lui Cămărăşescu, „îmbătrînit, obosit, fără *eclat").* L-a întrebat:

— Ce poftiţi?

[1] Vezi Apendicele de la sfîrşitul capitolului.

Şi Cămărăşescu i-a citit mesajul generalului.

— Spune guvernului român că-mi voi respecta angajamentele luate, i-a răspuns fostul suveran.

Cămărăşescu a voit să se retragă, dar Carol l-a invitat să se aşeze şi au stat de vorbă vreun sfert de ceas. (Cămărăşescu mi-a repetat, foarte impresionat, cuvintele elogioase ale fostului rege despre *Maitreyi* şi *Yoga)* Carol l-a asigurat că va ră-mîne cîtva timp în Portugalia, intenţionînd să scrie istoria familiei Braganca, cu care era înrudit.

Apoi, pe neaşteptate, fără ca nimeni să bănuiască ceva — şi, după mărturisirea lui Pangal, fără să-i achite salariul de 1 000 dolari pe lună pe care i-l fixase, Carol şi Elena Lupescu s-au îmbarcat pe un

transatlantic american cu destinația America de Sud.
Pe la jumătatea lui aprilie, Nina a plecat în țară pentru cinci-şase săptămîni. Sosise între timp noul ministru, Iuraş-cu, pe care, alături de dna Iuraşcu, aveam să-l însoțesc într-o lungă călătorie pînă la Porto.
La 28 aprilie, din balconul Ministerului de Finanțe, am asistat la masiva manifestație populară, în Praca do Comercio, în onoarea lui Salazar. Transcriu cîteva rînduri din *jurnal:* „E îmbrăcat în haine simple, gri, de după-amiază — şi zîmbeşte salutînd cu mîna, ponderat, fără gesturi. Cînd a apărut, de sus au început să se răstoarne coşuri cu petale de trandafiri, roz şi galbene" (n.b. culorile stindardului portughez). „L-am privit apoi vorbind. Citea cu destulă căldură, dar fără emfază, ridicînd la răstimpuri ochii din manuscris şi privind mulțimea. Iar după ce şi-a încheiat discursul şi mulțimea îl ovaționa furtunos, înclina capul zîmbind."
Trei zile în urmă, am participat cu întreaga Legație la ceremonialul prezentării scrisorilor de acreditare ale ministrului Iuraşcu. Asistam pentru întîia oară la o asemenea ceremonie şi tot pentru prima oară îmbrăcasem fracul. De la hotelul „Aviz" — unde locuia Iuraşcu — la Palatul prezidențial, maşinile noastre au fost întovărăşite de motociclete. Eram singurul fără decorații (în afară de Salazar, bineînțeles, care accepta orice fel de decorații, dar nu purta nici una). Preşedintele, bătrînul general Carmona, a ascultat, rezemîndu-se în sabie, textul citit de Iuraşcu, clătinînd semnificativ din cap de cîte ori auzea cuvîntul „latinitate". Transcriu din *Jurnal* „Salazar, lîngă el, în frac, părea de o excepțională modestie,

a si cum ar fi fost unul din secretarii preşedintelui. Asculta fără să-şi marcheze prezența. Acum i-am văzut bine ochii. Mu sînt scînteietori, nu te pătrund intimidîndu-te — ci trec
,:n Hne fără ostilitate." **prin in i*-**
*
în a doua jumătate a lunii mai, Nina s-a întors de la Bucureşti aducînd-o şi pe Giza. Văzuse cîțiva prieteni şi pe Alexandru Marcu, pe Bădăuță şi alți funcționari de la Ministerul Propagandei. Toți, deşi pentru motive diferite, au insistat asupra unui singur lucru: să rămînem la Lisabona. Eram singurul care cunoscusem Anglia asediată, sub bombardamente; aveam legături cu cîțiva scriitori şi gazetari şi urmăream presa engleză. Trebuia, cu orice preț, să țin la curent ministerul cu informațiile şi comentariile ziarelor britanice care ajungeau regulat, cu avionul, la Lisabona. Curînd însă, această misiune i-a fost încredințată lui Gh. Munteanu, venit de la Londra. Astfel că pe la începutul verii eram liber să mă concentrez exclusiv asupra presei şi culturii portugheze.
Un prieten al lui Cămărăşescu, avocatul Costa Pinto, avea o mică vilă la Cascaes, pitorescul sat de pescari de lîngă Es-toril, stațiunea cea mai luxoasă de pe litoral. Am închiriat această căsuță în iunie, pentru toată vara. în fiecare dimineață, luam trenul şi într-o jumătate de ceas ajungeam la Lisabona. Rămîneam de obicei la Legație pînă seara şi chiar pînă noaptea tîrziu, dar uneori reveneam la Cascaes către ora prîn-zului. Pe la sfîrşitul lui iunie, căldura se întețise. Regăseam cu bucurie răcoarea din căsuța lui Costa Pinto. în camera cea mai spațioasă, cu ferestre spre grădina interioară, se aflau o masă simplă de lemn cu cîteva etajere. Acolo mi-am instalat biblioteca, alcătuita, în marea ei majoritate, din cărți portugheze şi spaniole[2].
De cîte ori puteam — în după-amiezele libere, duminicile, nopțile —, mă închideam în odaia mea de lucru. La 7 mai, primisem de la Londra, expediat de Vardala prin curierul Legației suedeze, pachetul cu note şi manuscrise confiscat la Bristol. Cu bucurie am regăsit — alături de *La Mandragore* şi notele pentru *Prolegomene la istoria religiilor* — „jurnalul" ro-
C *f i* "^drid, îmi procurasem tot ce se **mai** găsea din colecția *Classicos îs ellanos* şi primele douăsprezece volume din *Obras completas* ale **lui** Me-enaezyPelayo, una din „pasiunile" studenției mele. ,<>,,. ,, ,^,, ,,-,
manului *Ştefmna* (prima parte din *Viață Nouă),* pe care îl înce pusem în pensiunea „Oxoniensis" la 5 noiembrie 1940 şi-l fn] trerupsesem la 10 decembrie. Am citit cele şaptezeci şi cinci de pagini scrise şi, spre uimirea mea de mai tîrziu, mi s-au părut bune. Chiar în noaptea aceea de 7 mai am reluat romanul, şi într-o săptămînă scrisesem o sută douăzeci de pagini Dar, recitind la Cascaes manuscrisul întreg, mi-am dat seama că era inutilizabil. Aşa că am fost nevoit să încep o altă versiune. Profitam de solitudinea de la Cascaes şi scriam în fiecare noapte, cu inevitabile întreruperi provocate de întîlniri şi evenimente pe care le voi evoca îndată. Din „jurnalul" romanului (pe care avusesem buna inspirație să-l continuu) aflu că la 21 august ajunsesem la pagina 201. Dar la începutul lui septembrie, după ce a dactilografiat primele şaptezeci de pagini, Nina părea dezamăgită. Multe luni mai tîrziu, la 20 mai

1942' ca să mă odihnesc, întrerupînd pentru cîteva ceasuri munca istovitoare la care mă înhămasem (încheiam atunci cartea despre Salazar), am recitit noua versiune a romanului. M-a copleşit o imensă melancolie. A trebuit să recunosc că eşuasem şi de data aceasta. Romanul mi se părea monoton, fără nici o scăpare, cu lungimi inutile. L-am abandonat, sperînd totuşi că-l voi putea rescrie mai tîrziu. Dar de atunci n-am mai deschis manuscrisul. Astfel că ciclul *Viață Nouă* — început cu *întoarcerea din Rai* şi continuat cu *Huliganii* — a rămas neîncheiat.
M-am întrebat mai tîrziu dacă la acest eşec penibil n-a contribuit şi faptul că, o dată cu extinderea şi agravarea celui de-al doilea război mondial, lumea din *Viață Nouă* mi se părea nu numai desuetă, dar şi lipsită de interes psihologic şi social. în *Huliganii,* prezentasem cu destulă îndemînare — după părerea mea — comportamentele şi „ideologia" unui tineret care, prin violenta lui ruptură de valorile morale ale societății contemporane, anticipa the *angry \young] men* din al şaselea deceniu. Dar proporțiile pe care le visam pentru *Viață Nouă* (circa două mii de pagini), numărul şi varietatea perso-najelor mă obligau să evoc, pe îndelete, o lume din anii 1930, care devenise deja „istorică".
La 22 iunie, mă aflam pe plaja de la Guineho, cînd Nina mi-a adus vestea intrării noastre în război împotriva Rusiei
UE LA („AIV1UE1N5 LA SALAiAR
/etice. în seara aceea, notam în *Jurnal:* „Recunosc că nu mă So t ntam la acest război în 1941. Credeam că aşa-numita co-fforare ruso-germană va mai dura încă. Asta înseamnă că
iții au înțeles că nu pot cîştiga războiul anul acesta, ci se egătesc pentru un război lung. După mine, atacul e un semn JL slăbiciune din partea Germaniei..."
Am plecat imediat la Legație. Dar din telegramele pe care le-am primit în seara aceea n-am aflat prea mult. Şi numai la 29 iunie au apărut primele comunicate germane de război; impresionante, desigur, dar care nu lăsau să se întrevadă o victorie fulgerătoare. Nu voi reaminti aici episoadele primelor luni de război, nici emoțiile, speranțele sau îndoielile pe care le provocau. în ceea ce mă priveşte, nu-mi îngăduiam să fiu optimist. Cunoşteam forța şi determinarea Angliei şi, ca şi alții, nu puteam crede că, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, Statele Unite nu vor interveni direct în război.
Evident, nu mai puteam face nimic. îmi petreceam timpul la Legație citind toate ziarele, aşteptînd telegramele, sau colindam redacțiile, unde îmi făcusem destui prieteni, explicînd „poziția României", încercînd să aflu de la gazetarii anglofili reacțiile opiniei publice britanice. Uneori, nopțile, în odaia mea de lucru de la Cascaes, încercam să mă regăsesc, scriind o pagină-două din roman. Dar şi această apărare împotriva „presiunii evenimentelor" mi-a fost interzisă în primele săp-tămîni ale lui iulie, în timpul vizitei lui Pamfil Şeicaru.
Şeicaru fusese trimis de guvernul Antonescu în misiune oficială pe lîngă mareşalul Petain, Franco şi Salazar. Nu-l mai văzusem de mulți ani, dar, de departe, îi admiram iscusința cu care izbutise să li se facă util, pe rînd, lui Carol, cît şi generalului Antonescu. Mă gîndeam la destinul lui Nae Ionescu, al lui Armând Călinescu, al lui Iorga; triumful lui Pamfil Şeicaru, îmi spuneam, avea desigur o semnificație simbolică. Dar, în acest moment atît de tragic, şi el, Şeicaru, putea fi de folos țării. Ministrul Iuraşcu îi obținuse audiențe la Salazar, la preşedintele Carmona, la Patriarh. în acele opt-nouă zile, l-am însoțit în toate redacțiile, l-am prezentat lui Antonio Ferro, ministrul propagandei, lui Antonio Ec.a de Queiroz, care avea un post important la Direcția Presei, directorilor de ziare şi tuturor gazetarilor cu care mă împrietenisem. Am stăruit să se publice cît mai multe comunicate şi informații despre vi-zita lui în Portugalia. Petreceam tot timpul alături de Şeicaru
^^u i-iiiu mwmwun leu <_/\MUrL.E/iZ,.H Ml 1ULUWA
sau pregătindu-i întîlnirile. L-am întovărăşit în maşina ministrului pînă la Coimbra; zîmbeam uneori trezindu-mă alături de el la Alcobaga, la Batalha, la Busacco. Dar, îmi spuneam, sîntem în război, în cel mai cumplit război din istoria României. în aşteptarea „morții colective", pe care nu izbuteam s-o uit, îmi făceam datoria.
în acele săptămîni, m-am hotărît să mă concentrez asupra cărții despre Salazar, şi îndată după plecarea lui Şeicaru am început să recitesc materialul documentar pe care-l adunasem şi să caut alte izvoare. (Izbuteam totuşi, nopțile, să continuu romanul...) Dar în primele zile ale lui septembrie am căzut bolnav, şi gripa s-a prelungit multă vreme. începuseră ploile, şi căsuța din Cascaes era acum umedă şi rece ca o pivniță. Astfel că la 1 octombrie ne-am mutat la Lisabona într-un apartament spațios şi agreabil mobilat, în avenida Elias Garcia nr. 147, etajul III.
în cei aproape patru ani petrecuți în Portugalia, am ținut un *Jurnal* destul de elaborat, mai ales între 1942 şi 1945. Dacă va fi tipărit vreodată integral, eventualul cititor va găsi multe fapte şi informații pentru înțelegerea epocii. Nu voi încerca să le rezum. Mă voi mulțumi să amintesc doar întîmplările

care au jucat un rol în traiectoria vieţii mele şi să indic schimbările, revizuirile şi, în ultima instanţă, reînnoirea concepţiilor şi speranţele pe care le aveam înainte de plecarea din ţară.
Toamna aceea s-a desfăşurat sub semnul războiului. La răstimpuri, încercam totuşi să evadez din teroarea istoriei contemporane. îmi amintesc, bunăoară, entuziasmul cu care l-am cunoscut, la începutul lui octombrie, pe Reinaldo do Santos, directorul Muzeului de Artă Modernă. îmi vorbise de el, la Madrid, Eugenio d'Ors; cînd l-am întrebat în ce măsură mai este astăzi posibil un *uomo universale* de tipul lui Leonar-do da Vinci sau Leibniz, Eugenio d'Ors a citat numele lui do Santos: cel mai bun chirurg al Portugaliei, un emerit istoric al artelor şi un inovator în critica ideilor estetice. în acea primă întîlnire, am stat de vorbă două ceasuri, îndeosebi despre Ca-moens şi civilizaţiile maritime. M-am întors acasă reconfortat, dar şi melancolic; ştiam că a doua zi trebuia să mă reîntorc „la datorie"...

fn noiembrie, ministrul Iuraşcu fusese rechemat în ţară şi . | cUjt cu ambasadorul Victor Cădere, profesor de drept la fr iversitatea din Cluj. în ultimele două săptămîni din no-• mbrie, au avut loc multe „recepţii de despărţire". A trebuit ' organizăm şi noi, în apartamentul din avenida Elias Gar-. un asemenea ceremonial; o nouă etapă a „iniţierii" mele An scenariul mitico-ritual al corpului diplomatic. pe multe luni, mă concentrasem aproape exclusiv asupra cărţii *Salazar şi revoluţia în Portugalia.* Dispuneam acum de un material considerabil, la care se adăugau multe informaţii inedite, culese de la gazetari şi istorici, precum Manuel Murias, Silva Dias, Correia Marquez. La 19 noiembrie, am început să redactez. Scriam în fiecare noapte, pînă la 3-4 dimineaţa. Astfel că într-o lună aveam şaizeci de pagini dactilografiate. Uneori, ca să mă odihnesc, scriam lungi articole pentru revista ‚Accão" *(Latina ginta, Canioens e Eminescu* etc.) Subiectele pe care le discutam în carte, ca şi în articole, erau interesante, dar, cu excepţia cîtorva eseuri, nu se integrau în „proiectul" meu literar. Le scriam pentru a promova legăturile culturale şi totodată politice luso-române.
Marea surpriză a lunii decembrie a constituit-o atacul de la Pearl Harbour şi intrarea Statelor Unite în război. Din acel moment, Portugalia n-a mai fost aceeaşi. Oamenii erau nervoşi, bănuitori; după primele succese navale ale japonezilor, Lisabona părea încremenită în panică. Iuraşcu plecase, şi noul ministru, Cădere, nu sosise încă. Cămărăşescu fusese de mult transferat la Roma. însărcinatul cu afaceri era un tînăr secretar de Legaţie, Totescu. împreună cu Leontin Constantinescu, noul consilier de presă, îl ajutam cum puteam ca să-şi îndeplinească misiunea într-o situaţie critică pe care nimeni nu o prevăzuse.
După sosirea ministrului Cădere şi după ce i-am împărtăşit proiectele mele de „propagandă culturală", am dublat orele de lucru: cartea despre Salazar trebuia scrisă cît mai repede şi tipărită imediat. In ianuarie 1942, o răceală m-a obligat să nu ies din casă cîteva zile, aşa că am putut scrie, febril, vreo cincisprezece pagini. N-am întrerupt lucrul decît pe la mijlocul lui februarie, cînd, împreună cu doamna Cădere şi familia Leontin Constantinescu, am coborît în sudul Portugaliei, în Algarve, singura provincie pe care nu o cunoşteam. Am vă-2ut pentru prima oară, migdalii în floare şi portocalii încăr-caţi cu fructe.

Cîteva zile în urmă, am fost acasă la Alfredo Pimenta, istoric, erudit şi faimos pamfletar, unul din puţinii intelectuali portughezi care, datorită anticomunismului său intransigent susţinea axa Roma-Berlin. I-am admirat imensa lui bibliotecă şi, mai ales, curajul de a fi impopular. Către sfîrşitul lui martie, l-am cunoscut, la Antonio Ferro, pe Ortega y Gasset; îl voi revedea de multe ori, fascinat întotdeauna de „prezenţa" lui de observaţiile provocatoare care transformau orice conversaţie, cît ar fi fost de banală, într-un dialog filozofic.
Scriam cu furie, ajungînd să dorm, ca în prima tinereţe, doar patru-cinci ceasuri pe noapte. Dar o criză cardiacă (de fapt, s-a dovedit mai tîrziu, criza era vasculară) m-a silit să reduc orele de lucru. Munceam cu atîta îndîrjire pentru că simţeam că, foarte curînd, mă voi trezi detaşat de această carte: dintr-o lungă experienţă, ştiam că după aceea fiecare pagină scrisă îmi va cere un efort înzecit. într-adevăr, n-am izbutit să redactez ultimul capitol înainte de 30 aprilie, cînd Nina şi Giza s-au întors în ţară pentru trei-patru luni.
Am încheiat *Salazar şi revoluţia în Portugalia* la sfîrşitul lui mai. Cîteva zile în urmă, N. I. Herescu mi-a telefonat din Bucureşti, informîndu-mă că m-a înscris la concursul pentru ocuparea catedrei de filozofia culturii, de curînd creată. Ştirea m-a bucurat şi m-a întristat totodată. Pe de o parte, eram

invitat, după trei ani de absență, să mă reintegrez la Facultatea de Litere şi Filozofie din Bucureşti; dar, pe de altă parte, mă tulbura o enigmatică melancolie: oare nu e prea tîrziu? In orice caz, am cerut ministerului o permisie de două săptă-mîni şi am hotărît plecarea la 10 iunie. Legația mi-a obținut un loc în avionul „Lufthansa", care de două ori pe săptămînă făcea cursa Lisabona-Berlin. Imediat ce-am primit biletul, m-am înseninat; mi-am adus aminte, cu o neaşteptată fervoare, de „moartea colectivă"... în seara de 6 iulie, mi-a telefonat Antonio Ferro, anunțîn-du-mă că a doua zi, la ora 5.00, voi fi primit în audiență de Salazar. Negăsind taxi, am ajuns la Palatul São Bento aproape alergînd. Portarul mă întreabă pe cine vreau să văd. *„Senhor Presidente",* îi spun. îmi arată scara din fund: „Etajul 11/ 1_ª dreapta". Aşa se intra la dictatorul Portugaliei... în cîteva minute de aşteptare, am golit pe nerăsuflate un pahar cu apă/

^ra mi-era atît de uscată, încît rni-era teamă că nu voi putea vorbi.

Transcriu din *Jurnal:* „Intru în birou şi mă primeşte chiar el la uşă, pronunțîndu-mi foarte corect numele. Un birou modest cu o masă de lemn fără nici un dosar, avînd în stînga lui o măsuță pe care se afla telefonul... E mai puțin rigid văzut de aproape. Este ceva candid, proaspăt, virginal în fața aceasta bine tăiată şi atît de bărbătească. Ochii îi sînt umezi, umbriți de parcă te privesc de foarte departe; cîteodată, privirile alunecă peste tine, trecînd dincolo. Are o voce caldă, mică, deosebită de vocea pe care am văzut-o de atîtea ori radiodifuzată". Mă întreabă despre studiile pe care le-am făcut în India, despre experiențele mele portugheze; cînd îi vorbesc despre *Salazar şi revoluția din Portugalia,* pe care abia o terminasem, pare surprins de informația documentară şi de interpretarea pe care o dau creației „Statului Nou" *(Estado Novo).*

Audiența trebuia să dureze cincisprezece minute, dar cînd secretarul a intrat să-l anunțe că trecuse sfertul de ceas, Salazar i-a făcut semn cu mîna. A revenit după un sfert de ceas şi s-a retras îndată. în sfîrşit, cînd trecuseră cincizeci şi cinci de minute, am voit de mai multe ori să mă scol. Salazar s-a ridi-cat deodată, mi-a urat drum bun şi mi-a strîns cu seninătate mîna.

Ajuns acasă, am însemnat în *jurnal,* amănunțit şi pe îndelete, tot ce-am socotit interesant în această lungă audiență. Recitite după patruzeci de ani, unele fragmente mi s-au părut extrem de prețioase. Ar fi inutil să le rezum aici[3]. Pe o pagină separată, am notat tot ceea ce se referea la situația actuală a României şi, mai ales, la problemele şi crizele pe care le va înfrunta România după încheierea războiului. Mi-am dat seama că, într-un chip ingenios, considerațiile acestea constituiau un mesaj personal adresat mareşalului Antonescu. „Dacă aş fi în locul lui, spunea în esență Salazar, eu aş păstra în țară cît mai multă armată. Mareşalul Antonescu nu e un politician; n-a dobîndit poziția pe care o are prin sprijinul unui partid politic; singura lui forță o constituie armata. Atunci de ce s-o risipesc în stepele Rusiei? Păstrînd-o în țară, sau cît mai ªproape de frontierele ei, mă voi putea sprijini pe armată ca

Textul integral îsi va găsi locul într-o eventuală selecție din *Jurnalul* n (1941-45)7 '

să pot face față dificultăților." Evident, Salazar sugera mare- I şalului să urmeze exemplu Finlandei[4]. Am recitit de mai mul- f ' te ori această pagină, aproape învățînd-o pe dinafară, şi am introdus-o în curierul cu care am ajuns la Bucureşti. Dar, datorită împrejurărilor pe care le voi relata îndată, am socotit prudent s-o distrug.

Cum'era de aşteptat, lunga mea audiență la Salazar şi mai ales faptul că trei zile în urmă am plecat la Bucureşti au atras atenția anumitor servicii secrete. Ministrul Victor Cădere m-a informat confidențial că sînt deja urmărit de agenții Gestapoului, adăugind că situația se va complica după ce voi fi primit de mareşal şi de Mihai Antonescu; a insistat să fiu „cît se poate de prudent".

Am rămas două zile la Berlin, petrecînd tot timpul cu colegii mei de la serviciul de presă. Notam în *Jurnal:* „După cinci ani, găsesc Berlinul mai trist. Lume puțină, şi parcă toți au o preocupare în privire." Am luat apoi trenul spre Bucureşti, şi douăzeci şi patru de ceasuri după ce-am descins pe peronul Gării de Nord am fost chemat în audiență de Mihai Antonescu, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri.

Audiența a avut loc la ora 8.00 seara. Mihai Antonescu începe prin a-mi spune că mă cunoaşte de la „Cuvântul", cînd venea să-l vadă pe Nae Ionescu, şi că el nu obişnuieşte să-i uite pe oamenii cunoscuți „înainte vreme" *(Jurnal).* Stăm de vorbă vreun ceas, unul în fața altuia pe fotoliile din fața biroului, îi transmit „mesajul" adresat de Salazar mareşalului, dar cu oarecare greutate, pentru că mă întrerupea

mereu. Ii plăcea să vorbească: mi-a spus o seamă de lucruri, nu lipsite de inteligenţă, dar destul de banale şi, mai ales, oratoric exprimate. După felul cum mi-a vorbit despre militari („Au spirit pragmatic şi nu ştiu să conducă o ţară"), mă îndoiesc că i-a comunicat mareşalului „mesajul" lui Salazar...

Chiar de a doua zi, ducîndu-mă la Ministerul Propagandei să-l văd pe noul ministru, profesorul Alexandru Marcu, mi-am dat seama că sînt urmărit. De atunci, de cîte ori i[e'] şeam din casă sau din locuinţele familiei şi ale prietenilor sau de la minister, îi identificam — uneori pe loc, alteori cu cîteva minute în urmă — pe cei doi-trei agenţi care încercau să-şi

[4] Inutil să discut aici în ce măsură putea fi imitată politica mareşalul[111] Mannerheim.

îndeplinească discret misiunea. Trebuia deci, după expresia jui V. Cădere, să fiu „cît se poate de prudent". De aceea, am întîlnit foarte puţini dintre vechii prieteni: Mircea Vulcănes-cu, Constantin Noica, Dan Botta şi alţi cîţiva. L-am întîlnit doar o singură dată pe profesorul Alexandru Rosetti. Am evitat să-l văd pe Mihail Sebastian, şi faptul acesta, care m-a îndurerat, iar pe Sebastian l-a mîhnit profund, va avea grave consecinţe mulţi ani în urmă.

Rămîneam cît puteam mai mult în biroul meu din strada Palade (punînd la punct articolele care au constituit volumaşul *Mitul reintegrării)* sau cu membrii familiei. Corina şi Ticu erau aşa cum îi lăsasem; doar Sorin, care sta să împlinească cinci ani, nu mai semăna cu băieţaşul timid şi distrat din primăvara 1940. Fratele meu Nicu fusese mobilizat pe loc, în laboratorul de chimie pe care-l conducea. Părinţii mi s-au părut mai îmbătrîniţi. îi ghiceam totuşi fericiţi ştiindu-mă departe de ţară, departe de front.

Din puţinele discuţii cu prietenii, din tot ce-mi povesteau ai mei, mi-am dat seama că mareşalul nu era prea popular, iar Mihai Antonescu era detestat; în cel mai bun caz, nu era luat în serios. în ceea ce priveşte războiul din Răsărit, cred că puţini români erau conştienţi de consecinţele dezastruoase ale unei înfrîngeri. Acea săptămînă petrecută la Bucureşti mi-a rămas în amintire ca un vis melancolic, străbătut de coşmaruri. Şi totuşi, nu puteam bănui atunci că — în afară de Corina şi Sorin — nu-mi voi mai revedea familia, nici ţara, nici majoritatea prietenilor, iar biblioteca, manuscrisele şi dosarele cu note şi corespondenţă îmi vor rămîne inaccesibile, păstrate în podul caselor în care au locuit de-a lungul anilor părinţii şi Corina.

Am răsuflat uşurat cînd trenul s-a desprins de peronul Gării de Nord. Pînă în ultimul moment îmi fusese teamă să nu fiu reţinut, printr-un pretext oarecare, de către Serviciul Secret, aşa cum se întîmplase cu unii din colegii mei, veniţi în misiune, sau în concediu, la Bucureşti. Pagina pe care însemnasem „mesajul" lui Salazar o arsesem îndată ce am văzut cu cită vigilenţă eram urmărit. Din acelaşi motiv, n-am îndrăz-[ni]* să iau cu mine *Jurnalul* anilor 1928-l940, pe care Nina îl [v]a încredinţa mai tîrziu lui N. I, Herescu şi care se va pierde, ciţiva ani în urmă, împreună cu alte manuscrise şi scrisori ale lui Herescu.

Ne-am oprit două zile la Berlin. Unul din ataşaţii de presă, Goruneanu, m-a condus la locuinţa lui Cari Schmidt, în Dahlem. Schmidt încheia atunci cărţulia despre *Pămînt* şi *Mare* şi voia să-mi pună cîteva întrebări despre Portugalia si civilizaţiile maritime. I-am vorbit despre Camoens şi, în special, despre simbolismul acvatic. (Goruneanu îi dăruise volumul II din „Zalmoxis", unde apăruse *Notes sur le symbolisme aqnatique.)* în perspectiva lui Cari Schmidt, *Moby Dick* era cea mai mare creaţie a spiritului maritim după *Odiseea;* nu părea cucerit de *Os Lusiados,* citită în traducere germană. Am stat de vorbă trei ceasuri; iar, însoţindu-ne la staţia de metro, ne-a explicat de ce consideră aviaţia un simbol terestru...

O dată ajuns la Lisabona, am reluat, cel puţin aparent, programul întrerupt cu două săptămîni în urmă. Fusesem numit consilier cultural, ceea ce-mi îngăduia să citesc numai un ziar pe zi. Restul timpului îl puteam consacra studiului şi scrisului. Am putut deci să refac un lung fragment din cartea, încă neterminată, *La Mandragore,* care va apărea în volumul III din „Zalmoxis". De asemenea, am început redactarea în franţuzeşte a volumului publicat în 1943 sub titlul de *Os Romenos, Latinos do Oriente.* Istoricul João Ameal mă invitase să colaborez la colecţia „Glâdio" pe care o conducea. Continuam, precum se vede, acţiunea de apropiere luso-română, începută cu articolele din „Acc.ão" şi cartea despre Salazar. în acelaşi timp, organizam un program de schimburi culturale. L-a inaugurat N. I. Herescu, invitat să conferenţieze la Universitatea din Lisabona[5].

Nu izbuteam totuşi să-mi păstrez întotdeauna seninătatea. Veştile de pe frontul răsăritean nu erau încurajatoare. Simţeam că se pregătesc catastrofe şi prefaceri radicale şi mă întrebam în ce măsură vor putea supravieţui valorile spirituale în care credeam. Căutam sprijin în meditaţia cîtorva texte de

mistică şi metafizică, în contemplarea operelor de artă. De aceea, l-am întovărăşit cu bucurie pe N. I. Herescu la Madrid. Am rămas, Nina şi cu mine, vreo zece zile în Spania. Noul consilier cultural, criticul şi istoricul artelor Alexandru Busu-

[5] în următorii doi ani, vor mai conferenţia alţi savanţi români. O piesă a Fernandei de Castro va fi jucată, în 1943, la Teatrul Naţional din Bucureşti/ iar George Georgescu va fi invitat, în 1944, să dirijeze o serie de concerte.
;ₒceanu, ne-a călăuzit în Castilia; am revăzut Toledo, am descoperit farmecul acelor fabuloase orăşele, Segovia, Aranjuez. Am stat mult de vorbă cu Eugenio d'Ors, pregătind împreună o selecţie din scrierile lui, pe care aveam de gînd să le traduc în româneşte. Verificam ceea ce descoperisem de mult: împotriva „terorii istoriei", cea mai bună apărare după experienţa religioasă erau spiritualitatea, creaţia, cultura.
Ca şi mulţi compatrioţi şi mulţi europeni, am interpretat debarcarea trupelor americane în Africa de Nord drept un semnal încurajator. Statele Unite recunoşteau prioritatea problemelor europene. Dar operaţia n-a avut rezultatele aşteptate; campania se va prelungi pînă în aprilie 1943. în ajunul Crăciunului, am primit cărţulia lui Cari Schmidt, *Land und Meer.* îi trimisesem mai demult „Zalmoxis" III. Dintr-o scrisoare a lui Goruneanu, am aflat că Ernst Jiinger îi ceruse lui Cari Schmidt volumul şi-l luase cu el, în raniţă, cînd fusese mobilizat şi trimis pe frontul de Răsărit[6]. în ianuarie 1943, am fost invitat de rectorul Universităţii din Munchen să asist la inaugurarea Muzeului central asiatic „Sven Heddin". Dar, pretextînd o gripă rebelă, nu m-am dus. Eram obsedat de agonia armatelor încercuite la Stalingrad, unde se aflau şi cîteva divizii româneşti. Nu mai puteam adormi decît cu som-nifere.
Mă apăram cum puteam. Mă apăram mai ales încercînd să scriu. începusem un roman — intitulat, provizoriu, *Apocalips* — al cărui personaj principal era un semidoct mitoman, în acel an, am întrerupt şi am reluat romanul de mai multe ori, apoi l-am abandonat definitiv[7]. în februarie, am început să redactez un lung studiu comparativ despre riturile de construcţie, pe care l-am terminat în cîteva luni. A apărut la sfîrşitul anului sub titlul: *Comentarii la legenda Meşterului Martole.*
Personalul Legaţiei se dublase. Fostul însărcinat cu afaceri de la Washington, Brutus Coste, sosise mai demult; de la Helsinki, venise Dinu Cantemir, iar de la Bucureşti, Ticu Burileanu.
[6] Am citit mai tîrziu în *Jurnalul* lui Jiinger impresia pe care i-a lăsat-o ar-«colul meu *Notes sur Ie symbolisme aquntique.*
Voi utiliza acest personaj, Vădastra, în romanul *Noaptea de Sînziene.*
Facultatea de Litere din Lisabona înfiinţase un lectorat de limbă română; N. I. Herescu îl recomandase pe un fost student al lui, Victor Buescu. Pe măsură ce se prelungea războiul, Portugalia devenea mai importantă. Ţară neutră, aliată seculară a Angliei, dar avînd un guvern naţionalist şi anticomunist care rupsese demult relaţiile diplomatice cu U.R.S.S. Pentru noi, românii, Portugalia era şi mai preţioasă, datorită latinităţii de la care ne revendicam şi unii, şi alţii. Continuam deci „propaganda culturală" prin articole, interviuri, recepţii, în-tîlniri cu gazetarii şi scriitorii portughezi.
La sfîrşitul lui aprilie, am acceptat cu bucurie invitaţia ministrului nostru la Madrid şi l-am întovărăşit într-o lungă călătorie cu maşina în Andalucîa. Am vizitat pentru întîia oară Cordoba, Sevilla, Granada, Malaga, Cadiz. Cu cîteva zile mai înainte, Nina plecase la Bucureşti; mi s-a părut tristă, îngrijorată. Din scrisorile primite prin curierul diplomatic, am înţeles că a fost internată într-o clinică timp de o săptămî-nă, dar mă asigura că nu era nimic grav. La 19 iunie, cînd s-a întors, însoţită de Giza, mi-am dat seama că nu-mi spusese adevărul. Arunci mi-a mărturisit că, datorită unui chist, a suferit o intervenţie chirurgicală minoră, dar care totuşi o obosise. De fapt, fusese operată, mult prea tîrziu, de o tumoare malignă, dar rugase pe toţi — familia, prietenii, colegii de la Legaţie, doctorii — să nu-mi spună nimic. Am aflat adevărul cu puţine săptămîni înainte de sfîrşit.
Prima jumătate a lunii noiembrie am petrecut-o la Paris. Nina trebuia să consulte un specialist. M-a asigurat din nou că totul merge bine, că nu trebuie să-mi fac griji. într-adevăr, s-a întors foarte bine dispusă de la clinica pariziană care îi fusese recomandată de chirurgul de la Bucureşti; rezultatele ana-lizelor erau satisfăcătoare. La Paris, i-am cunoscut pe Georges Dumezil, pe Rene Grousset, Paul Morand (atunci, ambasador la Bucureşti), Jean Cocteau. Am petrecut aproape tot timpul cu Emil Cioran. Cu el am colindat librăriile şi am cumpărat mai multe cărţi decît cumpărasem în doi ani la Lisabona.
Acea scurtă imersiune în atmosfera culturală a Parisului m-a entuziasmat. înţelegeam cît mă costaseră anii petrecuţi departe de biblioteci, lipsit de contracte prelungite cu orien-taliştii şi istoricii religiilor. Evident, îmi făcusem doar datc ria, şi încă în cele mai bune condiţii. Ştiam că din cauza miopiei şi a pleuritei de care suferisem în 1938 fusesem reformat,

dar aş fi putut fi trimis ca reporter pe front, ca atîția alții. Trebuia însă recuperat timpul cheltuit cu „propaganda culturală"; cu alte cuvinte, trebuia să dublez orele de lucru. Cînd, la sfîrşitul lui noiembrie, am primit telegrama lui Herescu, ame-ninfîndu-mă că la 12 decembrie va avea loc concursul pentru noua catedră, am răspuns că nu mă voi prezenta[8]. Simțeam că epoca de „creație", în contextul culturii româneşti contemporane, era încheiată. Ştiam că mă aflu în pragul unei noi etape.
Am petrecut revelionul în avenida Elias Garcia, foarte modest, doar cu Brutus Coste, Leontin Constantinescu şi soțiile lor. Anul 1944 se vestea, pentru noi, românii, destul de întunecat. Către sfîrşitul lui ianuarie, notam *în Jurnal: „Aş* vrea să scriu despre *teroarea istoriei."* Dar m-am concentrat asupra *Prolegomenelor* (= *Trăite d'histoire des religions);* dispuneam de un bogat material documentar. (In afara cărților aduse de la Paris, cumpărasem colecții întregi din Finlanda, Germania şi Italia.) Lucrul la *Prolegomene* mi-a redat echilibrul sufletesc şi m-a ajutat să rezist încercărilor pe care ni le pregătea „Istoria". După ce sovieticii au trecut Nistrul şi în timp ce aviația americană bombarda masiv Bucureştiul, viața noastră, a Ninei şi a mea, a fost un coşmar. La răstimpuri, o întîlnire, o lungă conversație cu un gînditor sau un artist de seamă mă elibera de opresiunea prezentului. Aşa au fost, la sfîrşitul lui mai, discuțiile cu Cari Schmidt — venit pentru o săptămînă în Portugalia — şi cu Ortega y Gasset.
în timpul verii 1944, sănătatea Ninei s-a înrăutățit. Din fericire, N. I. Herescu venise cu soția şi fata şi l-am invitat să locuiască la noi. (Pierduseră hainele şi banii în avionul german cu care călătoriseră; aparatul fusese bombardat şi incendiat într-un aeroport.) în acele zile şi nopți atît de grele, prezența unui prieten din țară mă ajuta mult.
Doctorul ne-a sfătuit s-o internăm pe Nina într-un sanato-[n]u, şi anume „Casa de Saude e de Repouso" din Lousa, la cîți-[v]a kilometri de Lisabona. A rămas acolo două luni, august şi [Se]ptembrie, dar rezultatele au fost mediocre. în urma capitu-«rii României, la 23 august 1944, aproape toți funcționarii
Herescu mi-a fost recunoscător, căci, mai puțin de un an în urmă, s-a [ret]«giat ai famiJia la Lisabona

Legației au fost rechemați în țară, dar, pînă la găsirea unui mijloc de transport, primeau fiecare o treime din salariu. Evident, economiile pe care le făcusem abia au putut acoperi cheltuielile celor două luni de sanatoriu, infirmierele, medicamentele şi vizitele doctorului. Brutus Coste, numit însărcinat cu afaceri după rechemarea ministrului Cădere, a reuşit să-mi obțină de la Ministerul de Externe un supliment important, şi astfel puteam face față cheltuielilor.
în ultimele săptămîni, Nina a supraviețuit exclusiv prin transfuziile de sînge. De mult nu mai putea citi. Doctorii se minunau de rezistența ei. S-a stins, în somn, în dimineața de 20 noiembrie. O bună parte din noapte, rămăsesem la căpătî-iul ei, citindu-i Evanghelia Sfîntului Ioan. Mă consola gîndul că nu va mai suferi.
Am vîndut o bună parte din bibliotecă, am părăsit apartamentul din avenida Elias Garcia şi, în preajma Crăciunului, ne-am mutat — Măria, bătrîna şi devotata jupîneasă, Giza şi cu mine — la Cascaes. Am închiriat, pentru şase luni, o casă veche, dar încă solidă, aparținînd unei familii de moşieri scăpătați. Casa era aşezată într-o străduță pitorească, 13 rua de Saudade, şi avea o mică terasă deasupra stîncilor, la cîțiva metri de ocean. în cea mai spațioasă dintre încăperi, se aflau cîteva rafturi goale, destule ca să încapă cărțile pe care le cumpărasem.
Multă vreme, n-am putut citi decît Biblia şi cîțiva autori: Kierkegaard, Leon Şestov, Dilthey, Heidegger — şi n-am putut scrie decît *Jurnalul.* Şi totuşi, urmăream cu anxietate mersul războiului. Eram izolați de țară şi puținele ştiri privitoare la România le aflam din ziare sau ascultînd posturile de radio, într-o seară, am prins chiar, întîmplător, o emisiune în limba română. Era buletinul de ştiri transmis zilnic de la Bucureşti ziarelor din provincie. De atunci, l-am ascultat cu regularitate, comunicînd lui Brutus Coste notele pe care le lua Giza. Aşa am fost informați de toate crizele şi dificultățile pe care le-au înfruntat în acea iarnă şi primăvară primele „guverne libere" din România.
Reîncepuseră insomniile, pînă la 3-4 dimineața, dar n-am mai recurs la somnifere; recitam şi meditam Evangheliile, încercam să redescopăr direcția pe care, urmînd-o, aş fi putut

ieşi din labirint. Mi se părea, de mult, că m-am rătăcit într-un labirint şi, cu cît trecea timpul, cu atît mă convingeam că e vorba de încă o încercare inițiatică, aşa cum fuseseră multe crize din ultimii ani. Deznădejdile, depresiunile şi suferințele de tot felul îşi aveau un sens: trebuia să le înțeleg ca o seamă

de „torturi inițiatice", pregătind moartea simbolică şi reînvierea spirituală către care mă îndreptam. Ştiam că nu puteam rămîne indefinit în starea în care mă aflam: nu mai eram cel din primul an al războiului, dar încă nu dobîndisem încă un *alt mod de a fi.* Mă aflam într-o fază obscură, de tranziție. De altfel, lumea întreagă care era pe cale de a se transforma, şi cel puțin una din transformările importante nu puteau decît să mă bucure, pentru că o prevăzusem şi o anunțasem în multe scrieri din anii 1933-l940. India se afla în pragul independenței şi, inevitabil, Asia reintra în Istorie. Pentru mine, evenimentul nu avea numai o semnificație politică. Curînd, va deveni posibilă o nouă confruntare — pe picior de egalitate — între spiritualitatea orientală şi cea occidentală. Dar dialogul nu era posibil decît dacă *adevărata* spiritualitate orientală — adică, matca sa religioasă — era corect cunoscută şi înțeleasă în Occident. Fenomenologia şi istoria religiilor, aşa cum o practicam eu, mi se păreau a fi cea mai convenabilă pregătire pentru acest iminent dialog. Pe de altă parte, lumea arhaică — „primitivii" pe care antropologii îi studiau de un secol — nu putea rămîne multă vreme sub înfățişarea ei colonială. Dar, pentru occidentali, înțelegerea spiritualității arhaice era încă şi mai dificilă, căci presupunea o minimă comprehensiune a gîndirii mitice.

De aceea, cînd am reluat lucrul, m-am concentrat cu pasiune asupra *Prolegomenelor.* Cum adunasem şi clasasem deja documentele esențiale, redactarea înainta destul de repede. Mă duceam din ce în ce mai rar la Lisabona. Rămîneam toată ziua în casă, scriind. Serile, mă plimbam o jumătate de ceas pe malul oceanului, ascultam buletinul de ştiri, iar după cină mă închideam în odaia mea şi lucram pînă la 3 dimineața. Acest program, pe care îl numisem „balzacian", era întrerupt la răstimpuri de vreo ştire prea gravă (cum a fost, bunăoară, demiterea brutală a generalului Rădescu de către Molotov). La [s]fîrşitul lui martie, împreună cu Leontin Constantinescu, am Parcurs pe jos, în opt zile, cîteva sute de kilometri şi am ajuns [la] Fatima. Ca să mă odihnesc, lăsam uneori manuscrisul *Pro-*

m.iw._.

legomenelor şi reluam COSHIOS şi *Istorie* (= Le *Mythe de Veternei retour),* cărțulia în care încercam să precizez originile fenomenului pe care îl numisem „teroarea Istoriei".

Aşteptam, ca toți ceilalți, sfîrşitul războiului. Cum mă ho-tărîsem să nu mă întorc, deocamdată, în țară, speram să pot ajunge cît mai repede la Paris, ca să pun la punct cele două cărți şi să încerc a le publica în limba franceză. Le consideram utile pentru dialogul Orient-Occident. Contribuiam, în orice caz, la depăşirea provincialismului cultural de care sufereau încă unele țări europene. Mi se părea că însăşi istoria contemporană ne obligă la o deschidere către valorile universale. Nu aveam sentimentul că, fixîndu-mă cîtva timp la Paris şi publi-cînd în franțuzeşte, mă rupeam de cultura românească. Ştiam că nici o cultură nu este monolitică, dominată exclusiv de o singură tradiție spirituală. La originile culturii româneşti, se aflau două tradiții: a plugarilor şi a păstorilor; aceasta din urmă era mai deschisă către valorile universale decît cea a agricultorilor. Modelul exemplar mi se părea a fi iudaismul inter-testamentar, cu cele două surse creatoare: cea a Templului şi cea a diasporei. Aceste idei le voi relua şi discuta încontinuu în primii ani petrecuți la Paris.

La 29 mai, am aflat de moartea lui Mihail Sebastian, călcat de un camion cînd se ducea să-şi deschidă cursul de literatură franceză la Universitate. Vestea m-a îndurerat şi amintirea acestui accident absurd m-a urmărit multă vreme. Uneori, mă dobora sentimentul ireparabilului: Mihail Sebastian nu va şti niciodată motivele pentru care am evitat să-l întîlnesc, la Bucureşti, în vara anului 1942. Eram sigur că m-ar fi înțeles de la cea dintîi întîlnire, că am fi regăsit vechea noastră prietenie. Dar destinul hotărîse altfel.

Am lucrat, aproape cu furie, la *Prolegomene* pînă la 19 iulie, cînd a trebuit să ne mutăm într-o casă situată chiar în fața halei de peşte, pe care familia consulului Călin Botez o închi-riase pentru vară. Şi aici, îndată ce-am găsit o masă de lucru, m-am reîntors la manuscrisul *Prolegomenelor,* dar n-am izbutit să termin cartea.

Nicolae Herescu plecase la Paris la începutul lui iuli[c]; Spitzmuller, fostul însărcinat cu afaceri la Bucureşti, care în[11] cunoştea *Yoga* şi revista „Zalmoxis", îmi făgăduise mai demult viza franceză. Am primit-o abia la sfîrşitul lui august-Atunci am vîndut aproape toate cărțile care îmi rămăseser

(ştiam că-mi erau uşor accesibile la Paris) si am oprit locuri în *wagon-hts.* Ultimele zile petrecute la Cascaes au fost cete mu grele şi mi s-au părut cele mai lungi. Casa în care locuiam de sase săptaimni trebuia să fie dărîmată pînâ la 1 octombrie TrÎ iam înconjurat, de moloz, cu batista în mînă, gata s-o apăsam pe gură de ate on o adiere de vînt ridica praful de pe staS? Mi se părea o imagine a Europei la sfîrşitul celui d£rf doitea război mondial.

1Ba

Nicăieri, în nici o ţară, n-am ascultat o chemare mai melancolică, mai sfîşietoare ca a tocilarului din Lisabona. Meşterul acesta obişnuieşte să-şi vestească trecerea pe străzi su-flînd într-un nai scurt cîteva sunete de o tulburătoare tristeţe, lungi, şovăitoare şi sugrumate brusc într-o chemare ascuţită, ca un cîntec rănit. Tocilarul îşi fluieră deznădejdea mai ales în după-amiezele calde, cînd soarele adoarme marii arbori şi o boare sticloasă se prelinge pe caldarîmuri. Parcă ar fi ultimul om viu petrecîndu-şi jalea într-un oraş părăsit.
Şi iarăşi îl aud către apusul soarelui, cînd văzduhul îşi recapătă transparenţa şi începe să fumege arborii bine mirositori. Este fără îndoială cea mai reuşită experienţă a lui *sau-dade.*
îmi place să stau, în după-amiezele acestei primăveri tîr-zii, în Praca do Comercio, pe balustradele Tejo-lui. Sînt atîţia pescăruşi neodihniţi care îşi încearcă norocul în apele tulburi, galbene, uleioase, ale fluviului — şi, urmărindu-le zborul scurt, zvîcnit, între un ţipăt şi un salt înapoi, mă trezesc tîr-ziu, fără gînduri, liniştit, depărtat de mine însumi, întrebîn-du-mă cînd s-a transformat lumea din jurul meu şi a ajuns atît de frumoasă.
Acesta e un popor trist. Mi-a spus-o odată un prieten portughez, dar n-am vrut s-o cred. Cu cît îi cunosc mai bine, cu atît mă conving că *saudaăe* nu e o invenţie a Coimbrei, a poeţilor şi a călătorilor romantici. Portughezii n-au expansiunea meridionalilor, n-au nici un fel de vehemenţă, nici un strigăt

izbucnit din prea plin. Mă gîndesc la toţi prietenii mei, la toţi portughezii pe care i-am cunoscut, la oamenii zăriţi în trenuri, în pieţe, aşezaţi la mesele din cafenele, în sălile de spectacol. Toţi au o ciudată, neîndemînatică pondere în mişcări, deşi nu sînt placizi. Sînt melancolici, zîmbesc întruna, pierduţi, sînt afabili ca toţi cei care poartă cu ei o tristeţe nelămurită, fără motiv.

PARTEA A CINCEA

Incipit vita nova

AIA PARIS, 16 SEPTEMBRIE 1945

Am ajuns la Paris duminică, 16 septembrie. în gară, ne aşteptau Emil Cioran şi Lică Cracanera — un „om de afaceri", prieten şi protector al intelectualilor, pe care îl cunoscusem cu doi ani înainte. Cioran ne găsise camere la Hotel de l'Ave-nir, în rue Madame, foarte aproape de Jardin du Luxem-bourg. Am dejunat la N. I. Herescu, în apartamentul pe care i-l cedase, provizoriu, un coleg. Era tot atît de optimist. Spunea: mai avem încă un an greu de trecut; după aceea, situaţia se va îndrepta... Seara, ca de atîtea ori în acea toamnă 1945, Cracanera ne-a invitat la un restaurant scump (mai precis, de „marche noir"); nu-mi venea să-mi cred ochilor cînd am văzut nota de plată.
Săptămîna a trecut repede. Erau formalităţi care trebuiau îndeplinite repede chiar a doua zi; ne-am înscris la poliţie şi la primărie, ca să obţinem cartelele de alimente şi cărţile de identitate. Aveam acum un paşaport simplu, dar viza franceză era valabilă pe o durată limitată şi asta ne uşura situaţia. Cînd nu eram invitaţi la masă, mîncam din produsele aduse din Portugalia (cutii de sardele, conserve de carne, pesmeţi, zahăr, cafea, ceai). După socotelile mele, economiile pe care le făcusem în ultimul an ne îngăduiau să trăim modest, studenţeşte, opt-nouă luni. Pînă atunci, speram că voi putea obţine o bursă de studii sau un post la vreo universitate americană. Ştiam, în orice caz, că nu pot conta pe onorariile cărţilor in pregătire înainte de un an-doi.
Foarte curînd, i-am reîntîlnit pe Stephane Lupasco, pe es Dumezil, pe Rene Grousset şi am cunoscut cîţiva in-şti de seamă: Louis Renou, Jean Filliozat, Paul Masson-ursel. Prezentat de Renou şi Dumezil, am fost ales membru
Societăţii Asiatice. De atunci, ani de-a rîndul am asistat cu gularitate la şedinţele venerabilei Societe

Asiatique. însoțit
de Emil Cioran, am fost într-o după-amiază la Elena Văcâres-cu, numită de curînd consilier cultural pe lîngă Legația României. L-am reîntîlnit, după cinci ani, pe Eugen Ionescu, am cinat în apartamentul lor din Claude-Terrasse, şi Rodica mi-a arătat-o cu mîndrie pe Marie-France, care împlinise de curînd un an. I-am reîntîlnit, de asemenea, pe foştii mei studenți Mariana şi Mihail Sora şi am aflat cu bucurie că Gallimard acceptase manuscrisul lui Mihail, *Du dialogue interieur.* Am cunoscut mulți români cu care mă voi împrieteni repede; printre cei dintîi, pictorița Lili Verea, în atelierul căreia aveam să petrec multe după-amieze de duminică, şi Lizica Codreanu, care punea la punct, pe-atund, o gimnastică medicală, folosindu-se de anumite exerciții Hatha-yoga.

Descoperirea Parisului era prilej de neaşteptate bucurii. Nu numai muzeele şi parcurile, dar şi concertele (mai ales ale ansamblului *Ars rediviva,* condus de Claude Crussard), spectacolele (încă nu am uitat *Meurtre dans la Cathedrale,* la „Vieux-Colombier"), cafenelele din Montparnasse şi St. Germain-des-Pres. în seara de 29 octombrie, am ascultat, strivit în mulțimea înghesuită în sală, conferința lui Jean-Paul Sartre „L'existentialisme est un humanisme". (Sartre a vorbit, fără note şi fără să atingă paharul cu apă, mai mult de un ceas şi jumătate...)

încercam să profit de această nouă libertate la care visasem atîția ani. Multe săptămîni, n-am citit nici un ziar (ştiam că evenimentele importante le voi afla de la prieteni). Dar citeam cu nesaț revistele noi şi unele cărți recent apărute; mi se părea că trebuie să mă familiarizez cu actualitatea literară şi filozofică pariziană. Curînd însă, m-am trezit confiscat de lucrări urgente; cu melancolie, mi-am dat seamă că libertatea de care mă bucurasem se redusese la cele două ceasuri pe care, în fiecare dimineață, mă încăpățînam să le petrec în muzee, în parcuri sau pe străzi.

Ducîndu-mă să-l văd, în librăria lui vetustă din rue Jacob, editorul Paul Geuthner mi-a mărturisit că, dacă ar dispune de o cotă mai mare de hîrtie, ar reimprima *Yoga;* cartea era necontenit cerută, şi nu numai din Franța. Mi-a sugerat să public, deocamdată, o cărțulie mai puțin tehnică. Cîteva zile în urmă, Georges Dumezil m-a prezentat lui Brice Parairv care dirija la Gallimard colecția „La Montagne Sainte-Gene-
vieve", şi i-a vorbit de proiectul meu. Nu terminasem *Prole-„pjnenele* (= *Trăite d'histoire des religions)* nici *Cosmos şi Istorie* (= *Le Mythe de l'eternei retour),* dar pentru că Brice Parain se arăta interesat de o *Introduction ă l'etude du Yoga,* m-am apucat de lucru. Mă gîndeam că aş putea rezuma teza mea de doctorat, reproducînd sau concentrînd cît mai multe pagini. Dar am renunțat repede la această soluție facilă. După atîția ani, ni-am cufundat din nou în sanscrită, filozofia indiană şi problematica yoga. îmi cumpărasem dicționarul sanscrit-francez al lui Renou, împrumutasem texte şi reviste de orientalistică de la Societe Asiatique, şi în cîteva luni stăpîneam subiectul mai bine ca niciodată. (Evident, profitasem de bibliografia critică recentă.) în primăvara 1946, am ținut la Institut de Ci-vilisation Indienne o comunicare despre lexicul yoga, şi, invitat de Jules Bloch şi dr. Jean Filliozat, două conferințe despre tehnicile yoghine. Mai tîrziu, voi fi chemat să vorbesc de către diferite grupări etnice şi centre de studii spirituale. Yoga interesa — aşa cum o prevăzusem mai demult — un public din ce în ce mai numeros şi mai variat. Evident, un asemenea interes amenința să devină — cum a şi devenit curînd — o „modă". De aceea, Louis Renou şi alți indianişti priveau cu simpatie eforturile mele de a prezenta filozofia şi practicile yoga cît mai ştiințific, situîndu-le totodată în perspectiva mai largă a istoriei religiilor. Am terminat cartea la începutul verii, şi Brice Parain mi-a făgăduit un avans îndată ce va intra sub tipar. Dar, datorită conjuncturii editoriale, *Techniques du Yoga* nu vor apărea decît în primăvara 1948. Din fericire, primisem avansul la timp...

La începutul lui noiembrie, Georges Dumezil şi-a deschis cursul la Ecole des Hautes Etudes, Section des Sciences Reli-gieuses; curs pe care aveam să-l urmăresc, cu cel mai viu interes, pînă în 1950. Aflînd că lucrez la o morfologie a fenomenelor religioase, Georges Dumezil m-a invitat să țin o serie de conferințe în cadrul catedrei lui de mitologie comparată. Evident, am fost cît se poate de măgulit. Aveam deja dactilografiate cîteva mari capitole; în săptămînile care au urmat, 'e-au tradus, mai mult sau mai puțin fericit, cîțiva tineri[1]. Trebuia însă să aleg paginile care trebuiau prezentate oral şi, mai ales/ să dezvolt comentariile mele. Am inaugurat ciclul de

Textul integral al versiunii franceze D «frectat de Georges Dumezil.
Trăite d'histoire des religions — va

conferințe la 8 februarie 1946 printr-o analiză a divinităților de structură uranică în religiile arhaice. în afară de Georges Dumezil şi tibetanista Marcelle Lalou, mai era de față un mic grup de români. în cele zece conferințe pe care le-am ținut, am reuşit să discut numai subiectele primelor patru capitole din

Trăite *d'histoire des religions.* Dumezil a stăruit să continuu prezentarea în iarna şi primăvara anului 1947, dar, prins de alte proiecte, n-am apucat s-o fac. Am expus însă esenţialul cărţuliei *Le Mythe de Veternei retour* în primăvara 1948; de data aceasta, în faţa unui public mult mai numeros.
Cracanera mă asigurase că-mi va găsi un mic apartament, în toamna 1945, un asemenea privilegiu părea — cum s-a şi dovedit — aproape irealizabil. Cu totul întîmplător, am aflat că o doamnă de origine rusă, Mme Chernass, era dispusă să subînchirieze o parte din apartamentul pe care-l ocupa în rue des Saints-Peres. Ne-am instalat în februarie 1946; aveam trei camere, aproape goale, şi puteam utiliza bucătăria. Din fericire, am găsit o masă de lucru, pe care mi-am înşirat dosarele şi manuscrisele. începusem conferinţele la Hautes Etudes, şi masa de lucru îmi era de mare ajutor (la hotel, timp de patru luni, mă mulţumisem cu o mescioară şubredă). Sanscrita îmi stîrnise pofta de a relua greaca veche şi mai ales de a învăţa serios limba rusă. în timpul războiului, la Oxford, la Lisabona, la Cascaes, mă apucasem de mai multe ori de rusă, dar întrerupeam studiul (două ore pe zi) după cîteva săptămîni. De data aceasta, voiam cu orice preţ s-o învăţ. Pe de o parte, pentru a putea citi lucrările etnologilor ruşi despre şamanismul siberian; pe de altă parte, pentru că, învăţînd limba (de care mă în-drăgostisem de mult), îmi dovedeam că nu confund poporul rus cu regimul actual, imperialismul sovietic. îmi repetam mereu că ura împotriva trupelor de ocupaţie şi a uneltelor lor din România nu trebuia extinsă şi asupra poporului rus.
Dispunînd acum de o bucătărie, de cîteva tacîmuri şi o duzină de pahare, puteam invita prietenii. Proviziile aduse din Portugalia erau pe sfîrşite, dar mai aveam încă ceai, cafea şi cîteva cutii de sardele. La răstimpuri, N. I. Herescu şi Emil Cioran ne dăruiau o sticlă de vin. Multă vreme n-am îndrăznit să oferim invitaţilor decît cafea şi, uneori, un pahar de vin-

Pe nesimţite, cercul cunoscuţilor şi, mai tîrziu, al colegilor si prietenilor se lărgea. în primăvara aceea, l-am cunoscut pe PhilipPe Lavastine, i-am admirat mulţimea lecturilor şi imensa lui bibliotecă; prin Lavastine, l-am întîlnit pe dr. Henry Hunwald, pasionat de alchimie şi hermetism şi care mi-a dăruit *Alchimia asiatică* (1935), cumpărată la Cluj chiar în anul apariţiei. Curînd, mă voi împrieteni cu Henry şi Anne Hunwald; în micul lor apartament din rue St. Jacques, aveam să cunosc mulţi scriitori şi hermetişti: pe bătrînul Paul Vuillaud (uimit că posedam, la Bucureşti, încă din 1926, cele două volume din *La Kabbale fuive),* pe criticii Aime Patri şi Michel Carrouges, pe alchimistul Eugene Canseliet şi, mai ales, pe Andre Breton, care îmi va citi cu interes *Techniques du Yoga.* Louis Renou mi-a făcut cinstea să mă invite la masă o dată cu E. Benveniste, curios să afle anumite amănunte despre extazul şamanilor asiatici, altă dată cu Paul Mus, abia întors din Indo-china (purta încă uniforma de ofiţer). Mus mi-a adus aminte de lungul meu articol despre *Barabudur:* îl descifrase, cu ajutorul unui dicţionar român-francez, la Saigon, în preajma războiului.
Vara 1946 am petrecut-o lucrînd, ca în tinereţe, douăspre-zece-paisprezece ore pe zi. în pofida căldurilor, am încheiat, în iulie, *Le probleme du clumanisme,* studiul pe care mi-l ceruse H. Ch. Puech pentru „Revue de l'histoire des religions"; îndată după aceea, m-am concentrat asupra capitolelor încă nescrise din *Trăite.* Şamanismul mă interesa de mulţi ani; primele documente le adunasem la British Museum, în vara 1940; la Lisabona, citisem toate volumele din „F[olklore] Ffellows] Communications" (Helsinki), cuprinzînd informaţii şi exegeze în legătură cu şamanismul asiatic siberian. Pretextul studiului din „Revue de l'histoire des religions" l-a constituit o carte a lui Ake Ohlmark; urmînd o veche interpretare naiv-materia-listă, autorul asimila extazul şamanic transelor provocate de «isteria arctică". Am încercat să situez „problema şamanismului" în contextul istoriei religiilor, singura perspectivă care ⁿu-i anula semnificaţia, nici funcţia. Am analizat deci tipologia iniţierii şamanice şi structura călătoriilor extatice ale şamanilor în regiunile cereşti şi subpămîntene, subliniind analogiile cu ridurile iniţiatice şi experienţele mistice ale anumitor Populaţii primitive şi orientale. *Le probleme du chamanisme* a ost primul meu studiu care a văzut lumina tiparului (în fe-bruarie 1947). Scrisorile entuziaste pe care le-am primit atunci din partea multor orientalişti şi istorici ai religiilor m-au îndemnat să reiau problema într-o monografie mai amplă.
Evident, programul celor douăsprezece-paisprezece ore de lucru pe zi era uneori întrerupt de „actualitatea politică". De curînd, începuse Conferinţa de Pace şi, o dată cu declaraţia oficială a României, veniseră la Paris un număr de intelectuali. La începutul lui august, profesorul Al. Rosetti mi-a telefonat, spunîndu-mi că trebuie să mă vadă de urgenţă. Neam întîlnit a doua zi. Mi-a confirmat zvonul pe care îl auzisem mai demult, dar refuzasem să-l cred: intenţionînd să-mi încredinţeze o

catedră la Ecole des Hautes Etudes, ministrul educației ceruse avizul Legației (căci eram cetățean român); ministrul nostru, distinsul matematician Stoilow, a întrebat Bucureştiul şi, evident, răspunsul a fost negativ. Cîteva zile în urmă, Al. Rosetti m-a însoțit în biroul lui Stoilow, „ca să vadă ce se poate face". Natural, nu se mai putea face nimic. I-am mărturisit lui Rosetti surpriza şi mîhnirea mea: nu puteam crede că un mare savant ar putea proceda ca un agent informator (cîțiva ani mai tîrziu, asemenea procedee vor părea fireşti...)

După cum era de aşteptat, delegația oficială la Conferința de Pace, sub conducerea Anei Pauker, susținea tezele partidului comunist, adică ale Moscovei. Grigore Gafencu şi alți cîțiva diplomați români rămaşi în Occident alcătuiseră un birou de presă pentru a informa cercurile politice şi opinia publică europeană. Brutus Coste se număra printre cei activi. Astfel ne-am regăsit după un an şi am reluat unele teme ale discuțiilor noastre din Portugalia[2]. Printre „tehnicienii" Comisiei de la Conferința de Pace se găsea şi un bun prieten al lui Coste, Anton Golopenția. L-am reîntîlnit cu bucurie. Am aflat că expediase fostului său profesor Joachim Wach cele trei volume ale revistei „Zalmoxis", iar într-o scrisoare îi vorbise de mine, rugîndu-l să-mi dăruiască ultimele lui lucrări-într-adevăr, Wach, care preda istoria religiilor la Universita-

[2] Discursul lui Churchill din 20 septembrie 1946, în care sugera o federație a statelor europene şi împăcarea definitivă dintre Franța şi Gfemania, pr°" vocase nesfîrşite discuții şi polemici. Unii naivi se întrebau de ce descoperise Churchill atât de tîrziu această îndrăzneață soluție politică...

tea din Chicago, mi-a trimis *Sociologi/ ofReligion* şi mi-a scris, anunțîndu-mă că va veni curînd în Europa. Dar n-a venit decît în vara anului 1950; cînd ne-am întîlnit, la Ascona, Anton Golopenția era de mult arestat. (Cîțiva ani în urmă, soția lui a fost chemată să-i identifice corpul...).

Luna octombrie se anunța, pentru noi, destul de grea. Uneori, mi se părea că văd spectrul sărăciei în față. Am izbutit să vindem o parte din hainele aduse din Portugalia. Apoi, am descoperit Muntele de Pietate, unde am depus de mai multe ori argintăria şi haina de blană a Ninei. Giza învățase să confecționeze pălării, dar la început nu găsea cliente. Din fericire, la răstimpuri, Brutus Coste şi alți prieteni îmi expediau mici sume de bani. Reuşeam, de asemenea, să împrumut de la Cracanera sumele necesare chiriei sau traducerii capitolelor din *Trăite.* Dar erau zile cînd acest provizorat care se prelungea peste măsură mă deprima.

M-am hotărît atunci să-mi încerc norocul în Statele Unite. Ananda Coomaraswamy îmi scrisese la începutul lui octombrie, spunîndu-mi că trebuia să vin neapărat să-l văd la Boston, în 1947, pentru că în 1948 se va retrage definitiv în India. L-am rugat să-mi găsească ceva de lucru în S.U.A. Mi-a răs-puns că toate catedrele de indianistică şi istoria religiilor din universități şi colegii erau de mult ocupate; dar m-a asigurat că va mai încerca. De abia în august 1947 mi-a scris că ar fi disponibil un post de... limbă franceză, la un nou colegiu care va fi înființat curînd (în afară de locuință şi întreținere, aş avea un salariu anual de 2 800 de dolari). Am acceptat şi această soluție (îmi spuneam că va fi provizorie), dar, în octombrie, Louis Renou mi-a anunțat moartea lui Coomaraswamy. Vestea m-a îndurerat profund. Visasem la călătoria în Statele Unite mai ales ca să-l întîlnesc pe Ananda Cooma-raswamy, să putem sta pe îndelete, discutînd ultimele sale exegeze întemeiate pe *philosopiiia perennis.*

Cu toată sărăcia, îmi continuam lucrul la ultimele două capitole din *Trăite.* Mă bucuram, de asemenea, de cîte ori re-ᵘŞeam să-i cunosc personal pe unii din autorii descoperiți de curînd, ca, de pildă, pe Robert Dessoille şi Gabriel Marcel. La începutul lui decembrie, mi-a telefonat Theodore Besterman, numit de curînd într-un post important la UNESCO. îl cunoscusem la Londra, în primăvara 1940, îl reîntîlnisem la Ox-ᴼʳd în iarna următoare. îi admiram erudiția şi curajul de a schimba „specialitățile": de la parapsihologic la etnologie şi folclor, apoi la bibliografii regionale, culminînd în magistrala *Bibliography of Bibliogi'npliies.* Acum l-am regăsit pasionat de Voltaire, a cărui operă voia, pe atunci, s-o traducă integral în limba engleză. Am petrecut cîteva după-amieze, colindînd împreună librăriile şi anticariatele; Besterman cerea să vadă „orice carte de sau despre Voltaire"...[3]

La 24 decembrie, dna Chernass ne-a anunțat că trebuie să ne mutăm într-o lună. Pentru că nu mai puteam spera să găsim un apartament, am început să căutăm camere în hoteluri „de rezidență". Am găsit, pentru mine, o cameră mare şi spațioasă, la Hotel de Suede, în rue Vaneau. Cum eram obligați să dejunăm şi să cinăm acasă, Giza căuta un hotel care să îngăduie pregătirea cîtorva feluri simple de mîncare la un „primus", în cele din urmă, a găsit, într-un hotel modest din rue de Beaune, o odăiță care se prelungea într-un soi de alcov, prevăzut cu o chiuvetă; aici şi-a instalat valizele şi „primusul".

în ajunul Crăciunului, Georges Dumezil a venit să mă vadă, aducîndu-mi capitolele din *Trăite* a căror versiune franceză avusese bunătatea s-o amelioreze. Tot ce mi-a spus în acea după-amiază despre

valoarea şi importanţa cărţii m-a făcut să uit plictiselile şi sărăcia. Mi-a sugerat să propun *Trăite* editurii Payot, oferindu-se, de va fi nevoie, să scrie Prefaţa. Dar cum ultimele două capitole nu erau terminate, n-am îndrăznit să prezint manuscrisul. Am încheiat anul în atelierul lui Lili Verea, aducîndu-l şi pe Theodore Besterman; era primul său contact cu (aşa cum îi plăcea să spună) „distracţiile elitelor intelectuale franceze postbelice".

Ne-am mutat la 28 ianuarie 1947, după două zile de tensiune şi teamă; proprietăreasa avusese o ciudată criză de furie, şi nopţile am dormit îmbrăcaţi, aşteptîndu-ne la orice. Am respirat uşuraţi cînd am transportat valizele şi cărţile într-o camionetă şi am pornit spre rue de Beaune, apoi în rue Vaneau. Ne-am obişnuit repede cu noul program. Lucram toată ziua şi o parte din noapte; Giza confecţiona pălării şi vizita

[3] Theodore Besterman s-a concentrat mai tîrziu exclusiv asupra corespondenţei lui Voltaire, publicînd o admirabilă ediţie critică în 110 volume-

eventuale cliente; la prînz şi seara, mîncam în odăiţa din rue *de* Beaune şi uneori chiar invitam prieteni la cafea.

Semnarea Tratatului de pace n-a provocat entuziasm. Puţine zile mai înainte, mi se relataseră amănunte tragice despre foametea din România şi, cîteva ceasuri după aceea, am aflat de avionul prăbuşit la Sintra, în care se aflau Claude Crussard şi opt din membrii ansamblului *Ars rediviva.* Iarna si primăvara aceea n-am avut decît două preocupări: să găsesc bani pentru plata săptămînală a hotelului şi să termin *Jraite d'histoire des religions.* Mă împrumutam de la toţi prietenii şi cunoscuţii. Am împrumutat chiar şi de la un student, Alphonse Juilland, sosit de curînd de la Bucureşti, împreună cu alţi bursieri ai statului francez. Uneori, Giza plîngea de disperare: nu reuşea să-şi vîndă pălăriile. (Şi totuşi, în toamnă situaţia s-a schimbat brusc; o casă de mode i-a cumpărat întreaga colecţie şi i-a comandat alte zeci de pălării. Au fost luni cînd am trăit exclusiv din încasările ei.)

în mai, am primit de la Brutus Coste, dintr-un fond special pe care-l supraveghea, 20 000 de franci, ceea ce mi-a îngăduit să achit o bună parte din datorii şi să plătesc restanţele la hotel. Tot în acea lună, N. I. Herescu m-a prezentat generalului Rădescu, preşedintele ultimului guvern liber din România. După ultimatumul adresat Regelui Mihai de către Vîşin-ski, în martie 1945, generalul Rădescu se refugiase la Legaţia engleză şi, cîteva luni în urmă, un avion militar îl transportase, împreună cu secretarul lui, în insula Cipru. Sosise de curînd la Paris, unde începuseră să ajungă, pe diverse căi, şi alţi oameni politici. Astfel l-am reîntîlnit, în iulie, pe fostul ministru de externe, Constantin Vişoianu. îl cunoscusem în ţară, prin 1938, cînd era directorul revistei „Viaţa românească". Aflasem că în timpul războiului se apropiase de „socialism" şi credea că trebuie să obţinem, cu orice preţ, încrederea Şi prietenia Sovietelor. Dar experienţele recente îi spulberaseră iluziile. M-a tulburat pesimismul cu care privea viitorul imediat. Era convins, pe bună dreptate, că am fost părăsiţi de «marii noştri Aliaţi"; România, ca şi restul Europei Centrale Şi Orientale, fusese cedată Sovietelor.

Toate veştile acestea m-au întristat, dar nu m-au surprins. Du pă Conferinţa de la Teheran, unde Europa fusese împărţita în două mari „zone de influenţă", ştiam că soarta noastră era Pecetluită. Problema principală era, după expresia lui Anton Golopenţia, „cum să iernăm", cum să ne salvăm identitatea naţională în timpul acestui nou Ev Mediu, care putea dăinui multe generaţii. Dar noi, cei aflaţi în Occident, nu aveam dreptul să ne lăsăm paralizaţi de deznădejde. Trebuia, cu orice preţ, să ne continuăm munca şi creaţia, conform vocaţiei fiecăruia dintre noi.

M-am reîntors deci cu dîrzenie la lucrările mele. în iunie, scrisesem un studiu despre opera lui Dumezil, pe care mi-l ceruse Lucien Febvre pentru „Annales", iar în august am încheiat *Trăite.* îmi rămînea de pus la punct *Le Mythe de Veternei retour,* tradus în parte de fostul meu student Mihail Sora. Dar, aşa cum îmi era teamă, efortul pe care-l făcusem în ultimele şase-şapte luni m-a detaşat de lucrările teoretice. în septembrie, m-am trezit pasionat de Balzac. De dte ori dispuneam de o după-amiază liberă, şi în fiecare noapte pînă tîrziu, citeam sau reciteam operele acestui idol al adolescenţei şi tinereţii mele. Curînd, am descoperit corespondenţa şi monografiile publicate recent despre tinereţea şi începuturile literare ale lui Balzac. Cum în 1950 aveau să se împlinească o sută de ani de la moarte, mi-am spus că aş putea scrie — şi publica sub pseudonim — o *Viaţă a lui Balzac;* ar fi fost o biografie compusă de un *scriitor* deprins cu exegeza diferitelor *simbo-lisme religioase* şi parareligioase. Cînd am abandonat definitiv acest proiect, ajunsesem cu povestirea în anul premergător primului succes de public şi de critică, *Les Chouans.* Dar nu mi-a părut rău de timpul pierdut; neaşteptatul *intermezzo* balzacian m-a ajutat să-mi regăsesc echilibrul.

în toamna aceea, l-am cunoscut pe Antoine Bibesco şi am dejunat pentru întîia oară în superbul său apartament din île Saint-Louis. De asemenea, am fost invitat de Maruca Canta-cuzino şi George Enescu în casa lor din Bellevue. Am putut astfel cunoaşte mai deaproape această pereche fabuloasă de care — datorită „episodului Nae Ionescu" din 193l-l932 — se legau atîtea amintiri.
La începutul lui octombrie, urmînd sfaturile lui H. Ch. Puech şi Alphonse Dupront, fostul director al Institutului Francez pe care-l cunoscusem demult, la Bucureşti, am depus o cerere de bursă la Centre de la Recherche Scientifique. Cererea era însoţită de scrisori de recomandare de la Louis Re-nou, Georges Dumezil, Paul Masson-Oursel şi de o seamă de publicaţii *(Yoga,* „Zalmoxis" I—III, *Le probleme du chamanisnie*
etc). îmi închipui că dosarul meu a făcut o oarecare impresie, pentru că puţine zile în urmă am primit de la C.N.R.S. un „ajutor urgent" de 25 000 de franci. Dar, ca să evite o eventuală opoziţie a Legaţiei, Alphonse Dupront a socotit oportun să-l informeze pe Stoilow. Fără îndoială, ministrul şi-a făcut datoria. Spre surprinderea mea — şi indignarea savanţilor francezi care-mi elogiaseră activitatea —, am aflat, la 3 decembrie 1950, că cererea fusese respinsă. (în 1951, Louis Massig-non va „redeschide dosarul"; de data aceasta, cu deplin succes. Dar, cîteva săptămîni mai tîrziu, primeam bursa Bollingen şi a trebuit să renunţ la C.N*RS.)*
Cîteva zile după „nemeritata catastrofă" (cum o numise un prieten), am fost să-l văd pe Gustave Payot. Georges Dumezil îi vorbise deja despre carte şi-i promisese o prefaţă. M-a în-tîmpinat un bătrîn înalt şi subţire, care, în ciuda diabetului şi a altor invalidităţi, impresiona printr-o surprinzătoare energie. S-a încruntat îndată ce a văzut titlul: *Prolegometies ă l'his-toire des religions.* A răsfoit manuscrisul şi s-a încruntat din nou: erau aproape 700 de pagini dactilografiate.
— Dacă pentru *Prolegomene* ai nevoie de 700 de pagini, o *Istorie a religiilor* ar trebui să aibă zece volume!... Trebuie să-i schimbi titlu.
Am propus *Morphologie du sacre,* dar a clătinat din cap.
— E prea vag. Singurul titlu care ar putea interesa şi atrage cumpărătorii este *Trăite ă'histoire des religions.*
A adăugat că, dacă sînt de acord, va angaja imediat cartea. Altminteri, dată fiind problema hîrtiei, va trebui să aştept. Mi-am adus aminte de iarna 1941 cînd, în casa pe care o închiriasem împreună cu doamna Sassoon, la Oxford, începusem să scriu primele pagini. Mi-am adus aminte de nopţile din ultimii doi ani cînd, în rue des Saints-Peres şi la Hotel de Suede, mă trudeam să închei ultimele capitole... Evident, nu mă gîndeam niciodată că lucrez la o *Istorie a religiilor.* Dar am acceptat pe loc. Esenţialul era să apară cartea, chiar cu un titlu pe care nu-l merita.
Gustave Payot m-a întrebat dacă manuscrisul e complet şi definitiv; mi-a atras atenţia că tipografii sînt pretenţioşi şi cele mai simple modificări costă enorm. L-am asigurat că tex-ul este complet, dar că, în orice caz, va trebui revizuit încă o

dată înainte de a fi trimis la imprimerie.Trei zile în urmă, mi-a telefonat, spunîndu-mi că a găsit o tipografie care, dacă as prezenta manuscrisul în două săptămîni, ar putea publica volumul la începutul primăverii. A adăugat că la predarea manuscrisului voi primi 60 000 de franci.
Nu voi uita niciodată zilele şi nopţile pe care le-am trăit între 13 şi 18 decembrie. Lucram mai ales nopţile, cînd rue Vaneau şi Hotel de Suede regăseau o nefirească, aproape ireală, linişte. Mă culcam spre dimineaţă, dar nu dormeam decît trei-patru ceasuri. îmi pregăteam o ceaşcă mare de cafea şi mă reîntorceam la lucru. La un moment dat, mi-am dat seama că nu mai ştiu în ce zi a săptămînii ne aflam. Nu mă încumetam să cobor şi să întreb portarul; mi-era teamă că mă voi prăbuşi pe scări. Sufeream din nou de acele vertigii, declanşate de teribila senzaţie a lui „deja vu", pe care le cunoscu-sem în tinereţe. M-am trîntit îmbrăcat în pat şi am reuşit să adorm. în pofida surmenajului, am încheiat completarea bibliografiei şi punerea la punct a textului înainte de termenul fixat. (Dar de atunci n-am mai îndrăznit să repet experienţa celor douăzeci de ceasuri de lucru neîntrerupt.) După ce-am predat manuscrisul lui Payot, am încercat să citesc o nuvelă de Balzac ca să evadez din cercul infernal în care mă zbătusem o săptămînă. Imposibil; surmenajul îmi provocase o criză de vagotonie. Zile de-a rîndul dormitam, ca o larvă, de dimineaţa pînă seara.
Cîtva timp în urmă, Gustave Payot mi-a telefonat, anun-ţîndu-mă că, indignat de devizul pe care i-l făcuse tipografia, retrăsese manuscrisul. Nu ştia cînd se va ivi altă ocazie. (S-a ivit la începutul verii, dar n-am aflat decît destul de tîrziu această veste bună.)
*

De mult nu mai ştiam nimic despre Lică Cracanera. Aflasem că, în speranţa unei afaceri „pur şi simplu senzaţionale", împrumutase mari sume de bani şi, de cîtva timp, dispăruse din Paris. Apoi, într-o după-amiază sticloasă de ianuarie, Emil Cioran mi-a adus vestea sinuciderii lui: i se găsise corpul pe o plajă din Belgia. Circula zvonul că, dîndu-şi seama că fusese escrocat, Cracanera plecase de la Bruxelles încercînd să-şi r[e]" cupereze măcar o parte din sumele investite în faimoasa „ai* cere"; şi, evident, nu reuşise. Astfel şi-au pierdut economi»

mai mulţi intelectuali români; i le încredinţaseră ca să le „fructifice". Nu mă îndoiesc că Lică Cracanera a căzut victimă marii sale naivităţi. Că a fost de bună-credinţă o dovedeşte faptul că s-a sinucis; un escroc ar fi dispărut, refugiindu-se în alt continent. în orice caz, nu pot uita generozitatea cu care Cracanera a ajutat atîţia intelectuali români în timpul ocupaţiei germane şi imediat după eliberare[4].

Pentru români, anul 1947 se încheiase cu abdicarea forţată a Regelui Mihai, iar anul în care abia intrasem lăsase să se întrevadă agravarea tensiunilor politice. Numărul celor care părăseau ţara — oameni politici, intelectuali, studenţi — crescuse mult în ultimele luni şi continua să crească. De asemenea, se adunau la Paris cei care se aflaseră în lagărele din Germania şi Austria, majoritatea fiind legionari.

Un comunicat al Legaţiei anunţase că în curînd va începe repatrierea cetăţenilor români; cei care nu se întorc în şase luni îşi pierd automat naţionalitatea. Cu excepţia cîtorva lucrători şi cîtorva bătrîni, toţi ceilalţi au decis să rămînă în Franţa. Se înfiinţase *Organizaţia Internaţională a Refugiaţilor* (IRO). Orice exilat putea să-şi depună paşaportul (dacă îl avea) şi să semneze o declaraţie că renunţă la cetăţenia respectivă. Primea atunci o carte de identitate şi, în principiu, se afla sub protecţia ţării în care îşi alesese reşedinţa. încă şi mai important: IRO punea la dispoziţia refugiaţilor mijloace de transport pentru statele care îi acceptau, adică republicile Ameri-cii de Sud, Canada şi Australia.

Mulţi români — fugiţi din ţară sau care făcuseră parte din serviciile diplomatice, consulare şi economice — s-au hotărît să plece cît de curînd în Argentina. Pe de o parte, regimul argentinian încuraja imigrarea; pe de altă parte, tensiunea între S.U.A. şi Soviete se accentuase la răstimpuri, se credea că războiul este inevitabil. Riscul de a fi „surprins de evenimente" >n Europa Centrală sau în Occident părea uneori iminent. în P'us, mulţi refugiaţi socoteau că posibilităţile de a-şi cîştiga [v]'aţa în alte continente se vor împuţina cu trecerea timpului. Ceea ce explică faptul că majoritatea românilor au emigrat în [Ar]gentina în cursul anului 1948.

rigura şi destinul lui lică Cracanera mi-au servit de model unui perso I din *Noaptea de Sinziem,* Mişu Weissmann.

Acelaşi motiv a făcut-o pe Giza să se înscrie în acea primăvară pe lista consulatului argentinian. Casele de modă continuau să-i comande pălării şi învăţase de curînd croitoria. îşi spunea că acum este cel mai bun moment pentru a-şi încerca norocul la Buenos Aires. Dar numărul celor înscrişi pe lista consulatului era considerabil. Trebuia să aibă răbdare, să aştepte.

Personal, nu mă gîndeam la emigrare. Eram hotărît, cu orice risc, să rămîn în Franţa. Aşteptam să apară măcar cărţile şi studiile deja angajate. în februarie, primisem corecturile cărţii *Techniques du Yoga* şi ale unui lung studiu Le «Dien *lieur» et le symbolisme des noeuds* care va apărea în „Revue de l'historie des religions". în martie, l-am cunoscut pe Georges Bataille. Am stat mult de vorbă în camera mea de la Hotel de Suede; citise *Yoga* din 1936 şi-l interesaseră în special capitolele despre tantrism. M-a invitat să colaborez la „Critique", şi puţine săptămîni în urmă i-am trimis primul articol. De ase-menea, nu pierdusem speranţa că Payot va publica *Trăite* înainte de sfîrşitul anului. în mai, curînd după ce apăruseră *Techniques du Yoga,* am rezumat în cîteva lecţii ţinute la Ecole des Hautes Etudes lucrarea mea favorită, *Le Mythe de l'eteniel retour* [5].

Dar acea primăvară 1948 se leagă în amintirea mea de primele încercări de organizare culturală a exilului. în afară de bursierii statului francez care refuzaseră să se întoarcă în ţară, se mai aflau la Paris vechi studenţi dinainte şi din timpul războiului, precum şi mulţi intelectuali (gazetari, profesori, oameni de ştiinţă). Generalul Rădescu îmi ceruse un plan de activitate culturală a românilor din exil. Sugerasem, deocamdată, înfiinţarea unei Asociaţii „Mihai Eminescu", care să organizeze conferinţe publice şi să editeze o revistă literară („Luceafărul"), precum şi un număr de burse pentru studenţii săraci şi anumiţi intelectuali lipsiţi de mijloace.

Nu voi rezuma aici istoria diasporei româneşti din acei ani. E suficient să amintesc că, după abdicarea Regelui Mihai şi refugierea multor oameni politici şi foşti funcţionari ai Ministerului de Externe, se

putea întrezări posibilitatea întemeierii unui Comitet Național care să reprezinte întreaga mișc^a"
[5] începută la Cascaes, în martie 1945, această cărțulie va fi încheiată i« noiembrie 1948 şi va apărea, la Gallimard, în primăvara următoare.

ₑe de rezistență din afara şi dinăuntrul țării. Anumite fonduri, depuse mai demult în Elveția şi Portugalia, puteau acoperi, cel puțin la început, cheltuielile organizării şi activității Corni tetului. (După cîțiva ani, organizația americană „Free Europe" va încuraja şi susține Comitetele „Națiunilor Captive"). Cum era firesc, ultimul preşedinte de Consiliu, generalul Rădescu, ajutat de Grigore Gafencu şi Brutus Coste, a încercat să formeze Comitetul Național. Dar, datorită geloziilor şi conflictelor inerente oricărei emigrații, n-a reuşit şi, în cele din urmă, a trebuit să renunțe. între timp, industriaşul N. Malaxa, care părăsise de curînd țara, a pus la dispoziția generalului Rădescu o parte din suma încasată prin vînzarea faimoaselor Uzine „Malaxa" şi depusă în Elveția. Astfel că, din mai 1948 şi pînă în iarna 1949, generalul Rădescu a putut asigura bursele studenților şi intelectualilor şi tipărirea celor două numere din „Luceafărul".

împreună cu cîțiva prieteni şi colegi, am înființat Asociația Culturală „Mihai Eminescu". Prima manifestare publică a fost comemorarea zilei de 10 Mai, într-o sală arhiplină de la Societes Savantes. Tot la Sodetes Savantes aveam să țin mai tîrziu conferințe despre cele două tradiții spirituale româneşti şi despre Mihai Eminescu. Concomitent, pregăteam primul număr din „Luceafărul" cu colaborarea multor scriitori români din diaspora. Volumul, de 180 de pagini, se deschidea cu o poezie, „Adio, libertate!", semnată Valeriu Anghel. Era, de fapt, a lui Vasile Voiculescu, trimisă pe sub ascuns din țară.

Evident, îmi dădeam seama de dificultățile pe care asemenea manifestări le puteau crea familiei. Dar asta era adevărat pentru toți românii din exil. Aflasem că de vreo doi ani cărțile mele nu se mai retipăreau; devenisem *persona von grata.* Corespondența cu familia şi prietenii din țară se încetinise treptat, iar din 1948 a fost întreruptă pentru mult timp. Din ultimele scrisori ale părinților, înțelesesem că cercul se strîn-sese peste aşteptări, dar ei toți se bucurau că eu pot trăi, lucra ?' publica la Paris. De cîte ori aveam prilej, le trimiteam pachete cu alimente şi, mai tîrziu, mici sume de bani, dar nu ^er^arn sigur că le ajungeau. Un an mai tîrziu, aveam să înțeleg ^C' datorită unui asemenea „transfer", Corina fusese ancheta-
ue miliție. De atunci, n-am mai încercat să-i ajut băneşte.
uit timp n-am mai primit veşti de-acasă decît indirect.

La sfîrşitul lui iulie, a avut loc, la Paris, primul Congres Internațional al Orientaliştilor. A fost şi primul Congres Orientalist la care am luat parte (am prezentat o scurtă comunicare despre simbolismul celor şapte paşi ai lui Buddha). Cu acest prilej, am cunoscut mulți orientalişti străini; cu unii dintre ei ([}.] Duchesne-Guillemin, G. Widengren, Stig Wikander etc), aveam să mă împrietenesc. M-am bucurat, de asemenea, întîlnindu-i pe Etienne Lamotte şi alți indianişti care îmi scriseseră cu entuziasm despre *Techniques du Yoga.*

Puțin înainte de Congres, Theodore Besterman îmi propusese să-l înlocuiesc, timp de trei-patru luni, pe un funcționar de la UNESCO, trimis în misiune în Orient. Am cunoscut astfel orarul şi programul de lucru al intelectualului integrat într-o instituție, am întîlnit tot felul de tehnicieni ai educației şi funcționari ai planificării culturale. Dar eram liber să-mi organizez singur munca, aşa că în fiecare zi îmi rămîneau cîteva ceasuri pentru lectură. într-o după-amiază, Payot mi-a telefonat; voia să ştie cînd aş putea termina *Le Chamanisme,* despre care îi vorbisem mai demult. Cu acest prilej, am aflat că *Trăite d'histoire des religions* se află sub tipar. (într-adevăr, am primit primele corecturi în septembrie).

La 27 august, împreună cu prietena noastră Martha, fiica doctorului Vasile Voiculescu, am condus-o pe Giza la Marsilia. S-a îmbarcat pe un vapor închiriat de IRO, laolaltă cu vreo două mii de emigranți. Cum am aflat din primele scrisori, călătorise în condiții mizerabile. Din fericire, prietenii şi cunoscuții deja stabiliți la Buenos Aires au ajutat-o să uite repede acest coşmar. în cîteva luni, Giza a izbutit să-şi instaleze un atelier de croitorie. Cu timpul, a început să cîştige destul ca să-şi cumpere micul apartament pe care-l locuia. Dar n-a putut vizita Parisul decît după cinci ani.

La sfîrşitul lui octombrie, am avut prilejul de a petrece o zi la Saulchoir, cu Pere de Menasce şi grupul „Eau vive".

M-am întors fermecat de maiestatea solitudinii. Mă întrebam, pe drum, dacă munca mea continuă şi cărțile şi articolele pe care le scriam nu mă depărtau pe nesimțite de izvoarele vieții şi ale sufletului...

Am petrecut revelionul cu Herescu, Cioran şi alți prieteni, în casa dnei Foii, pe avenue Trudaine. De fapt, l-am petrecut lîngă Christinel; ca şi cum n-am fi fost decît noi doi, singura

CHRISTINEL

Printre românii care se aflau la Paris şi cu care m-am împrietenit era şi fostul corespondent al ziarului

„Universul", Mihai Niculescu. Pregătea pe atunci o teză de doctorat despre Jean Giraudoux. Intr-o după-amiază de toamnă tîrzie, în
1947, invitat de Giza la cafea, a venit însoțit de o prietenă, pe care vroia de mult s-o cunoaştem, Sibylle Cottescu. Era o tînă-ră brună, frumoasă, cu pletele negre căzîndu-i pe umeri. M-au impresionat de la început gesturile ei lente, seninătatea şi siguranța cu care te privea în ochi. Vorbea curent româneşte, dar cu un pronunțat accent franțuzesc. Ştiam de la Mihai Niculescu că locuia la Paris de la vîrsta de 6 ani şi îşi făcuse studiile într-un colegiu catolic, unde era acum profesoară de latină. Aflasem, de asemenea, că Sibylle era cumnata lui Ionel Perlea, care fusese angajat la Scala pentru întreaga stagiune de iarnă.
Ne-am întîlnit de mai multe ori şi i-am cunoscut cîteva prietene, profesoare ca şi ea, la acelaşi College Sainte-Therese. Sibylle avea un mic apartament la Bois-Colombes, închiriat încă din timpul războiului. Acolo şi-a invitat prietenii pentru revelion; dar, în plină criză de vagotonie, nu m-am putut duce. Prima vizită la Bois-Colombes am făcut-o în primăvara lui
1948. Nu-mi amintesc aproape nimic de acel dejun; îmi amintesc însă că atunci am cunoscut-o pe Christinel. Spre deosebire de surorile ei, Christinel era blondă şi avea ochi albaştri, dar, ca şi Sibylle, îşi lăsa părul pe umeri. Prima imagine nu mi s-a şters de atunci din minte: rîdea. copilăreşte, şi totuşi tulburător de feminin, descoperindu-şi toți dinții, înclinînd Puțin capul.
Ştiam că sosise de curînd din Italia, unde petrecuse mai b'ne de un an cu Lisette şi Ionel Perlea. Nu bănuiam atunci,
ascultînd-o vorbindu-mi despre Napoli, Santa Margherita sau Roma, că amîndoi ne pregăteam să ne împlinim destinul. Mă interesau doar întîmplările, anecdotica: se îmbarcase la Constanța, pe vaporul românesc „Transilvania", ajunsese la Napoli şi plecase imediat spre Milano; împreună cu Ionel si Lisette, au petrecut o parte din iarnă la Santa Margherita si Milano, apoi au coborît la Roma şi, în sfîrşit, la Napoli, unde Ionel dirija o serie de spectacole la teatrul „San Carlo". La Napoli a regăsit-o pe Nina Battali, tînăra pictoriță cu care mă împrietenisem în 1938. Aflînd, mai tîrziu, că pleacă la Paris, Nina Battali îi vorbise de mine. Dar Christinel cunoştea *Mai-trexj'x* şi alte romane de succes; mă considera un autor consacrat, deci de o „anumită vîrstă". Cînd am întrebat-o cît de bă-trîn îşi închipuia că aş putea fi, a rîs, uşor intimidată, dar nu mi-a răspuns. Am rîs şi eu, fără să înțeleg bine de ce.
Foarte probabil, se afla acolo şi mama celor trei fete, Măria Şendrea, Mamy, cum îi spuneau prietenele lui Sibylle şi cum i-am spus şi eu destul de curînd. Nu cred că am întîlnit de atunci o altă femeie frumoasă care să rămînă atît de tînără şi de seducătoare la vîrsta de bunică. în amintirea mea, nu s-a mai schimbat de atunci: părul i-a rămas tot atît de alb şi sclipitor şi aceleaşi au rămas figura ei nobilă, blîndă, şi ochii adînci, şi privirile la răstimpuri melancolice, deşi niciodată întunecate de tristețe. Pentru toți cei ce o întîlneau, Mamy evoca frumusețea principeselor din alte veacuri. (Şi, douăzeci de ani mai tîrziu, Petru Comarnescu nu uita să ne amintească, de multe ori inoportun, că Şendreştii descind din familia lui Ştefan cel Mare.) N-am apucat să-mi revăd mama, care s-a stins în 1976, la nouăzeci de ani; dar, cît timp a trăit, Mamy i-a ținut locul...
Puțin timp în urmă, i-am cunoscut pe Lisette (parcă şi mai frumoasă decît surorile ei) şi pe Ionel Perlea, purtînd încă barbişonul cu care se întorsese din lagărul de la Mariafahr, in Austria. Voi avea multe de spus despre amîndoi în paginii ce urmează. M-am apropiat repede de Lisette; mi-au plăcut de la început spontaneitatea şi bunătatea ei, optimismul cu care îşi imagina viitorul. M-au impresionat, de asemenea, dragostea Lisettei pentru surori, devotamentul cu care le proteja/ nevoia de a petrece cît mai mult timp alături de My Christinel, de Sibylle.
j
417
Ionel Perlea era, cel puțin la început, mai rezervat; îi plăcea să te asculte, dar nu se lăsa antrenat în discuții care nu-l interesau direct. Ne-am împrietenit mai tîrziu, şi, pe măsură ce-l înțelegeam (şi îi ghiceam adevărata lui viață, izolat, cum era, în universul geniului său muzical), creştea şi admirația mea. De Paşti, Ionel şi-a invitat familia şi cîțiva prieteni la un restaurant românesc, deschis de curînd în rue Saint-Jacques. După munca intensă din ultimul an şi succesele obținute pretutindeni în Italia, îşi îngăduia o scurtă vacanță la Paris (dar nu-i plăcea să spună: „în sînul familiei").
în acea noapte de Paşti, prelungită pînă la 2 dimineața, am descoperit cît de fascinantă, şi veselă, şi fragedă poate fi Christinel cînd se lăsa antrenată într-o „atmosferă festivă". Nu-mi închipuiam că această angelică blondă cu ochi albaştri şi pletele alunecîndu-i pe umeri ca la o adolescentă poate rîde în hohote şi, mai ales, cînta cu atîta voie bună şi umor. O priveam şi o ascultam fermecat, dar nu-mi dădeam seama ce se întîmplă cu mine, nu ştiam că eram ursiți unul altuia...
Am reîntîlnit-o după vreo două săptămîni, la serbarea organizată de Asociația „Mihai Eminescu" la Sodetes Savantes. Pălăria pe care i-o făcuse Giza era luminată de un mic buchet de violete. Am ghicit

că i-ar fi plăcut să rămînem împreună, dar mă aşteptau prietenii şi colegii. N-am revăzut-o prea curînd; eram confiscat de nenumărate vizite şi întîlniri. Mi-a telefonat într-o după-amiază ca să-mi spună că citeşte *Tech-niques du Yoga.* Cartea o interesează, dar, mi-a mărturisit timid, termenii tehnici şi vocabularul sanscrit îi încetinează lectura... Nu-mi puteam închipui atunci că, după cîțiva ani, îmi va dactilografia manuscrisele monografiilor *Le Cltama-nisme* şi *Le Yoga* şi va stăpîni perfect terminologia multor limbi orientale...

Toamna aceea a fost lungă şi, în amintirea mea, neasemuit «e frumoasă. Postul pe care-l ocupam provizoriu la UNESCO sra destul de bine retribuit; puteam deci să-mi invit prietenii [a] restaurant şi la spectacole. Reuşeam să-mi îndeplinesc programul zilnic în două-trei ore; în restul timpului, citeam ma-I "!f"se pentru „Luceafărul", revizuiam corectura în pagină *raite* şi-i pregăteam indexul. Doar serile mă regăseam pe P m. Simțeam că încep o viață nouă; chiar Parisul mi se pă-

rea *nou,* aşa cum îl descopeream în lungile plimbări cu Chris-tinel. Locuia atunci, împreună cu o prietenă, într-un apartament din rue de Segur, destul de aproape de rue Vaneau. Proprietăreasa, bătrîna şi distinsa Mademoiselle Blanche de La Riviere, le subînchiriase două camere.

Ne întîlneam aproape în fiecare seară şi cinam împreună; uneori, îi invitam pe Sibylle sau pe Herescu şi descopeream cafenelele şi spectacolele din Montparnasse. Dar ne plăcea mai ales să rătăcim, numai noi doi, pe străzile dintre L'Ecole Militaire şi Sevres-Babylone. Cunoşteam fiecare bancă, fiecare *bureau de tabac,* fiecare felinar. Şi totuşi, într-o noapte ne-am rătăcit de-a binelea; n-am izbutit să ajungem în rue de Segur decît foarte tîrziu, spre dimineață...

Uneori, mă întrebam prin ce miracol regăsisem naivitatea şi entuziasmul adolescenței fără ca să mă strivească sentimentul ridicolului. într-adevăr, mă purtam ca un licean îndrăgostit. Dar simțeam că e vorba şi de altceva, că lamentabila banalitate a comportamentului adolescentin ascunde, foarte probabil, fazele unui proces de totală reînnoire. Simțeam că alături de Christinel descopăr o vitalitate şi o dimensiune spirituală pe care le adumbrise „Istoria" ultimilor ani.

Reamintindu-mi, uneori, în camera mea de la Hotel de Suede, anumite gesturi sau expresii aparent ridicole, ridicam din umeri, zîmbind. Nu mă lăsam păcălit de aparențe. înțelesesem de mult misterioasa şi, aparent, ridicola manifestare a sacrului în obiecte sau acte profane. Mi se părea că această dialectică a hierofaniilor constituie în acelaşi timp, *deşi îl camuflează,* modelul exemplar al oricărei existențe umane. Ar fi fost şi tragic, şi comic să nu ghicesc ce mi se întîmplă, să nu presimt că, prin Christinel, mă voi putea regăsi, întreg...

îi plăcea să mă asculte povestind crîmpeie din viața mea. O dată, întrebîndu-mă la ce lucrez, îi vorbisem, oarecum în glumă, despre inițierile şi extazele şamanilor. Zîmbea, încer-cînd să-şi ascundă melancolia. M-am prefăcut surprins şi am întrebat-o:

— Nu ți se pare interesant?

— Ba da. Tot ce faci este interesant; tot ce-ai scris despre filozofia indiană, despre istoria religiilor e pasionant. Asta fa[ce] parte din vocația ta... Dar, adăugă după o pauză, şi literatura face parte din vocația ta...

.— Pentru cine să scriu? am întrerupt-o. Eu nu pot scrie literatură decît în româneşte. în limba în care visez... ■— Scrie pentru cei cîțiva români care te prețuiesc. Zîmbi, apoi adăugă repede:

— Scrie, bunăoară, pentru mine...

Ne-am privit în ochi, surprinşi amîndoi de ce ni se întîm-plase. (Dar, cîteva clipe în urmă, m-am întrebat de mai multe ori: ce se întîmplase?) Trebuia totuşi să spun ceva.

— N-am mai scris literatură de vreo trei-patru ani, şi tot ce scrisesem în ultimul timp e ratat...

— Asta nu înseamnă nimic, m-a întrerupt. Dacă este într-adevăr limba în care visezi, nu se poate ca, o dată, mai tîrziu...

■— Este şi limba în care pot mărturisi unei femei că o iubesc...

Am ghicit că roşise, dar m-a privit cu un zîmbet ironic.

— Poate că exagerezi, şopti. (Evident, îşi amintise de tinerețea mea în India).

Ştiam amîndoi că sîntem îndrăgostiți unul de altul, dar eu nu-i mărturisisem nimic; ca şi cum aş fi vrut să prelungesc o beatitudine nemaiîntâlnită, o vrajă din care nu voiam să mă trezesc. Şi totuşi, într-o seară, după ce ne-am suit în taxiul pe care-l oprisem, i-am spus:

— Aş vrea să ştii că eu am fost fericit în căsătorie. Figura întreagă i s-a luminat, şi m-a privit lung, zîmbind.

Am crezut, cîteva clipe, că vrea să adauge ceva; dar continua să tacă, privindu-mă într-un chip ciudat, aşa cum nu o mai văzusem pînă atunci. (Ştiam că fusese căsătorită şi se despărțise şi de-al doilea soț,

dar divorțul nu era încă transcris.) Apoi, am vorbit de altceva.

Dar „semnele" (cum le-am numit mai tîrziu) se repetau. Invitat o dată la cină în rue de Segur, am ales, cu o neobişnuită atenție, o pară, am curățat-o şi am oferit prima jumătate lui Christinel. Cum nimeni nu s-a lăsat ispitit de cealaltă jumătate, am oprit-o pentru mine. Atunci, Mademoiselle de La Riviere ne-a citat, oarecum în treacăt, dar cu umor, o credință ^adițională; anume, că cel care împarte o pară curățată de el [e] ursit să împartă restul vieții cu femeia căreia i-o oferise... [e]ntru că simțeam că trebuie să adaug şi eu ceva, am mărtu-"sit că întotdeauna am admirat înțelepciunea şi tradițiile P°Pulare...

în ultimele săptămîni ale anului, am fost tot timpul împreună. Nu ne sfiam să înaintăm îmbrățişați pe străzi, oprin-du-ne la răstimpuri uneori chiar în dreptul felinarelor, ca să ne sărutăm îndelung, asemenea perechilor foarte tinere, care descoperiseră în acei ani spontaneitatea şi inocența voluptății. De fapt, nu ne mai dam seama unde ne aflăm, nici dacă mai are sens să ne ascundem. Eram amîndoi siguri că toți din jurul nostru — începînd cu Mamy — ghiciseră mai demult adevărul. în ceea ce mă priveşte, nu socoteam că ar trebui să fiu mai explicit, încercînd să limpezesc o situație care mi se părea transparentă.

Hotărîsem să celebrăm revelionul cu întreaga familie, în casa dnei Foii, mama celei mai bune prietene a Sibyllei, Jac-queline Desjardin. în afară de două tinere colege, Sibylle îi invitase pe Herescu, Emil Cioran, Lucian Bâdescu şi Mihai Ni-culescu. Ştiam că Christinel era răcită, dar nu puteam crede că va renunța la petrecere. Cînd a apărut, într-o uluitoare rochie de seară care-i lăsa umerii goi, şi am prins-o în brațe, să-rutînd-o prieteneşte, pe amîndoi obrajii, m-am speriat: trupul îi dogorea nefiresc de fierbinte. Mi-a explicat rîzînd că, luîn-du-şi temperatura, cîteva ceasuri mai înainte, descoperise că are 40 de grade — şi, ca să nu izbucnească în plîns, a ascuns termometrul. M-a implorat să nu mai vorbim de febră, nici de imprudența pe care o făcuse.

— Lîngă tine, nu mi-e frică! a şoptit. Dacă ai să ştii cum să mă aperi, nu mi se poate întîmpla nimic!

Am apărat-o păstrînd-o tot timpul alături de mine. Uneori, uitam că mă aflu la o petrecere, împreună cu atîția prieteni; nu o priveam decît pe ea, nu-i vorbeam decît ei. Din fericire, şi în pofida febrei, Christinel a reuşit să ne entuziasmeze pe toți cu cîntecele şi rîsul ei, cu farsele pe care le improviza, prefăcîndu-se, bunăoară, că goleşte paharul de şampanie mai repede decît oricare altul dintre noi. Pînă la urmă, a izbutit sa le însenineze chiar pe Mamy şi pe Lisette, făcîndu-le să creadă că febra a scăzut simțitor.

Am încheiat petrecerea la 8 dimineața — şi nu ne-am mai despărțit de atunci. Cînd, la 9 ianuarie, Christinel s-a mutat singură într-un hotel de lîngă Ecole Militaire, am rămas la [ea]' a fost logodna noastră. Nu ne gîndeam la nimic altceva; eran[1] fericiți că, în sfîrşit, puteam fi cît mai mult timp împreuna-

Mu încercam să ne închipuim ce ne va aduce viitorul. (Din diferite motive, transcrierea divorțului întîrzia, dar, pînă la urmă, Christinel a reuşit să-l obțină. Şi, aşa cum ne făgăduisem, ne-am căsătorit civil la 9 ianuarie 1950, exact la un an de la logodna noastră, şi în aceeaşi seară am celebrat şi cununia religioasă.) Treptat, am început să presimt sensul în care avea să mi ₛe schimbe viața: îmi continuam programul de lucru (în primul rînd, studiile de orientalistică şi istoria religiilor), dar nu mai acceptam să mă las confiscat de o asemenea activitate exclusiv ştiințifică; mă atrăgeau tot mai mult dimensiunile profunde, enigmatice, ale ultimelor experiențe; simțeam că, într-un chip misterios, ele îmi erau ursite şi urmăreau un anumit scop pe care nu-l puteam încă înțelege.

îmi continuam deci programul. La 15 ianuarie, am ținut, la Musee Guimet, o conferință despre tantrism. Erau de față, între alții, Puech, Masson-Oursel şi tibetanistul Jacques Ba-cot. Toți trei m-au îndemnat să reiau subiectul într-o monografie specială[1]. Cîteva zile în urmă, am făcut serviciul de pre-să la *Trăite de d'histoire des religions.* îmi dădeam seama de interesul şi valoarea acestei cărți. Aprecierea entuziastă a lui Dume"zil, ca şi, mai tîrziu, scrisorile primite de la atîția savanți pe care îi admiram, precum şi primele recenzii, deosebit de favorabile, mi-au confirmat încrederea în destinul cărții. *Trăite* s-a epuizat, a fost repede retipărit şi, cîteva luni după apariție, editura Einaudi angajase deja traducerea italiană. (Dar nici eu, nici Gustave Payot nu bănuiam atunci succesul de public şi de critică, nici numărul limbilor în care va fi tradusă cartea.) La sfîrşitul lui mai, a apărut *Le Mytlie de Veternei retour.* Este, probabil, scrierea mea care a fost cel mai mult discutată, îndeosebi de către filozofi şi, în Statele Unite, şi de teologi. (Am citit cu emoție cartea poştală a lui Benedetto Croce; ve-nerabilul filozof a dezvoltat mai tîrziu unele observații pe care mi le făcuse într-un articol din „Quaderni della Critica".)[2] In acea primăvară, l-am cunoscut pe Raffaele Pettazzoni. Se oprise la Paris ca să mă întîlnească; spera, de asemenea, să-l

Georges Bataille îmi sugerase mai demult acelaşi lucru, asigurându-mă ca Editions de Minuit va tipări cartea cît se poate de repede.
Intr-o seamă de articole din seria *Nuevo glosario* [in *Arriba),* Eugenio ^s a discutat *Le Mythe de V'eternei retour* cu entuziasm. Primul articol avea "ui: „Se trata de im libro muy importante..." Eugenio d'Ors aprecia mai ^s faptul că pusesem în lumină structura platoniciană a ontologiilor ar-naice tradiţionale (populare). . , .,,,,.-,
INU1 U Vllrt

pot convinge pe Gustave Payot să traducă lucrarea lui din 1924 *La religione* ***greca,*** revizuită şi cu bibliografia adusă la zi. în Gare de Lyon, recunoscîndu-l de departe — mărunt, de o severă eleganţă, zîmbind, adesea încurcat (căci era surd şi, de multe ori neînţelegînd ce i se spusese, nu ştia ce să răspundă), mi-am adus aminte de mansarda mea din Strada Melodiei, unde citisem *I Misteri,* şi de camera din Ripon Street, recitind, tîrziu, nopţile, *La religione greca...* A fost una din marile mele satisfacţii că am contribuit la apariţia acestei cărţi în traducere franceză. De atunci, aveam să-l revăd pe Pettazzoni de mai multe ori; la Roma, invitat de el să conferenţiez despre şamanism, la Congresul de la Amsterdam şi, ultima oară, în toamna lui 1958, la Tokio, puţine luni înainte de a se stinge.

*

Christinel se instalase, din februarie, în apartamentul Si-byllei de la Bois-Colombes. Ne întîlneam de cîte ori puteam. Ca de obicei, îi plăcea să mă asculte vorbindu-i despre lucrările pe care le pregăteam şi, mai ales, despre planurile de viitor. Răsfoise cu emoţie exemplarul din *Das Mădchen Maitmji* pe care îl primisem de la Nymphenburger Verlag şi a bătut din palme copilăreşte şi totodată exaltată cînd i-am spus că Brice Parain era încîntat de roman şi-l reţinuse pentru Galli-
mard.

— Sper să aibă succesul pe care l-a avut în ţară. Atunci vor putea fi traduse şi alte romane, începînd cu *Nuntă în Cer...* Şi sfîrşind cu romanul pe care ai să-l scrii, a adăugat repede.

Am întrerupt-o cu oarecare timiditate.

— Trebuie să termin mai întîi *Le Chanwnisme...*

— Nu e nimic, m-a încurajat zîmbind ironic. O să aşteptăm...

Mă întorceam de la Bois-Colombes înainte de amiază *şi,* dacă nu aveam întîlniri, mă închideam în camera mea la Hotel de Suede şi lucram pînă seara, cînd venea Christinel şi cinam într-un restaurant de cartier. Lisette şi Ionel închiriaseră o **vilă** la Capri, pentru întreaga familie; eram toţi invitaţi *si* petrecem împreună o parte din vară. în a doua jumătate a lui mai, a plecat şi Christinel, rămînînd ca Sibylle şi cu mine să venim după două luni. Speram ca pînă atunci să pun la punct pfl' mele capitole din *Le Chamanisme.* Am reluat programul cel douăsprezece-paisprezece ore de lucru pe zi. Petreceam aprOa
*~j inul iiNCLi
pe toate după-amiezele la Musee de l'Homme, verificînd şi completînd documentaţia etnologică —, iar nopţile, pînă spre dimineaţă, scriam. încheiasem mai demult capitolul despre simbolismul costumului şamanic; comentariul atît de favorabil al lui Georges Dumezil, care-l corectase cu admirabila lui meticulozitate, îmi înzecise pofta de lucru. Scriam cu pasiune, aproape fascinat de semnificaţiile, atît de interesante, pe care le descopeream în ceea ce numisem „Ies techniques archaîques de Pextase".

O după-amiază la Abbaye de Royaumont — unde fusesem invitat ca să ascult ultimul concert din seria *Semaines musicales internationales* — m-a trezit din această euforie. Am notat în *Jurnal* emoţia cu care, în acea zi de 26 iunie, am privit, de la fereastra autocarului, cîmpiile bătute cu maci; mi-au adus aminte de peisajele copilăriei mele, de cîmpul şi cerul românesc. Şi, deodată, am simţit cum mă cuprinde magia miezului de vară. Nici admirabilul concert de Poulenc n-a putut rupe această vrajă. La întoarcere, noaptea, în acelaşi autocar, am început să filmez mental un nou roman. Dar nu-i „vedeam", cu oarecare precizie, decît începutul şi sfîrşitul. Am început să scriu chiar de a doua zi. îi găsisem titlul: *Noaptea de Sînziene* — şi ştiam deja că acţiunea se va desfăşura doisprezece ani. Am încercat să continuu *Le Chamanisme,* consacrîn-du-i după-amiezele şi serile şi lucrînd nopţile la roman. Dar a trebuit să renunţ repede la acest proiect optimist.

Recitind cele 300 de pagini din *Apocalips,* romanul pe care îl începusem la Lisabona şi pe care îl întrerupsesem în 1944, mi s-a părut că pot „salva" un personaj, Vădastra, şi o bună parte din episoadele în care el juca rolul principal. Nu ştiu dacă a fost o greşeală, dar integrarea lui Vădastra în ansamblul *Nopţii de Sînziene* mi-a dat mult de lucru. Cum redactarea s~a prelungit aproape cinci ani (e drept, nu-i puteam consacra decît cîteva luni pe an), voi reveni de mai multe ori asupra acestui roman-

fluviu. Evident, acțiunea, scenariile şi personajele *Nopții de Sînziene* au suferit, în aceşti ani, nenumărate ransformări. Dar tema centrală a rămas aceeaşi, aşa cum o "Văzusem" în autocarul cu care mă întorsesem de la Royau-"lont: certitudinea personajului principal, Ştefan Viziru, că [1] Gurile cosmice şi evenimentele istorice camuflează semni-cațij profunde, de ordin spiritual; şi, mai ales, speranța lui că [ra]gostea poate constitui o ruptură de nivel, revelînd o nouă
dimensiune existențială; cu alte cuvinte, experiența libertății absolute. Trebuie să adaug însă că, foarte curînd, Ştefan Vi-ziru se va trezi obsedat de o speranță paradoxală, şi anume: posibilitatea de a se recunoaşte îndrăgostit, în acelaşi timp, de două femei[3]. în concepția lui Ştefan, o asemenea experiență, aparent irealizabilă, ar fi echivalat, pe un alt plan, cu experiențele sfinților.
Aşa cum mă aşteptam, Christinel a fost fericită aflînd de roman. Se întîmplase întocmai cum îmi prezisese ea. în ceea ce mă priveşte, simțeam că voi putea scrie mai bine îndată ce vom fi din nou împreună. Prima sută de pagini scrise în odaia mea de hotel nu mi se păreau întotdeauna reuşite — aşa că am întrerupt romanul. De altfel, aveam de redactat un articol pentru „Critique" şi cîteva recenzii pentru „Revue d'histoire des religions"; în plus, obținerea unui *titre de i'oyage* de la Prefectura Poliției şi a vizei italiene cerea destul timp.
La 14 iulie, am plecat, cu Sibylle, Jacqueline şi Oani (băiețelul lui Liset-te şi Ionel Perlea), iar după două zile am ajuns la Capri. De la Genova, unde m-au întîmpinat oleandrii tinereții mele, am trăit într-o euforie continuă. Mi se părea că regăsisem direcția şi dimensiunile *adevăratei* mele existențe; că, de-acum înainte, destinul îmi va îngădui să mă consacru exclusiv vocației pe care o ghicisem încă din adolescență: să descifrez, printr-o cît mai riguroasă analiză, semnificațiile fenomenelor religioase şi, de cîte ori o vor permite documentele, să încerc a le reconstitui istoria, fără a refula totuşi, aşa cum o făceam de cîțiva ani, activitatea imaginației literare.
în primele două săptămîni, am locuit, Christinel şi cu mine, într-o anexă a Villei Monacone, chiar în dreptul faimoaselor stînci Faraglione. Apoi, pînă la 1 septembrie, cînd am plecat la Roma, am fost găzduiți de Nina Battalli în Villa Ruggiero, pe care o închiriase de curînd. Scriam cu furie şi pe unde apucam: la umbra unui pin ombelifer sau rezemat de o stîncă sau, o dată instalați la Villa Ruggiero, într-un colț al terasei. Dar, mai ales, ne plimbam, numai noi doi, pe potecile sălbăticite pe care le ghiceam printre pietre.
Vara aceea, cînd totul mi se părea că devine din nou posibil, a rămas în amintirea noastră ca un dar de pe alt tărîm.

[3] Pavel Anicet, imul din personajele principale ale romanului *întoarcereii din Rai,* sfîrşeşte prin a se sinucide tocmai pentru că n-a îndrăznit să alea? între cele două femei pe care le iubea.
A revenit de-atunci de cîteva ori la Capri, dar chiar după ce scăpasem de sărăcie n-am mai îndrăznit să ne petrecem vacanța în ceea ce fusese, odată, „insula noastră".
*
în acele nouă zile petrecute la Roma, găzduiți la o prietenă, Gina Massari, l-am cunoscut pe Ernesto de Martino, care, după *Techniques du Yoga,* angajase şi traducerea italiană a *Tratatului de istoria religiilor.* De Martino se despărțise de prima lui soție, fiica lui V. Macchioro (pe care o cunoscusem la Na-poli, în 1927) şi se recăsătorise cu o tînără pe care o întîlnise în sudul Italiei în timpul cercetărilor lui pe teren. Elev preferat al lui Macchioro, discipol al lui Benedetto Croce (care îi publicase prima lui carte despre istorie şi etnologie), Ernesto de Martino era înscris de cîțiva ani în partidul comunist şi se bucura de un binemeritat prestigiu printre intelectualii de extrema stîngă. în colecția pe care o dirija la Einaudi, publicase de curînd // *pensiero magico,* în care încercase să ducă mai departe „istorismul" lui Croce în interpretarea mentalității arhaice, în concepția lui de Martino, „natura" însăşi, nu numai existența umană, era *culturalniente condizionata.* Cu alte cuvinte, fenomenele de tip magic sau şamanic (bilocația, evocarea spiritelor, posesiunea etc), *ireale* pentru un occidental care trăieşte în Universul lui Newton şi al urmaşilor săi, fenomenele acestea erau *reale* şi *naturale* pentru „primitivii" trăind într-o lume dominată de gîndirea magică. „Natura", fiind şi ea *culturalmente condizionata,* îngăduia unei societăți arhaice evocarea *reală* a morților, în timp ce spiritismul practicat în societățile occidentale era doar o iluzie sau o farsă. Benedetto Croce criticase această încercare de a „istoriciza" Natura, amintind că Istoria este creația exclusivă a spiritului[4].
De la Ernesto de Martino, am aflat că, în urma apariției cărții *Tecniche dello Yoga,* Einaudi primise cîteva denunțuri, probabil din partea Legației, privind activitatea mea „fascistă" dinainte de război. Dar răspunsul lui de Martino a fost [c]'ar şi simplu: relativ la colecția pe care o dirijează, nu admite [ar]gurnente de ordin neştiințific. Obiecțiile pe care mi le-a adus [C1]reva luni în urmă, în prefața traducerii

italiene a *Tratatului* [c] *istoria religiilor,* priveau exclusiv metoda utilizată în cerce-
Observații similare am schițat și eu într-
un articol din „Critique".
tarea faptelor religioase — pe care Martino o numea „fenomenologie" (pentru mine, era mai degrabă o morfologie) și căreia îi opunea istoricismul crocian. Dar denunțurile primite de Einaudi, deși n-au avut rezultatul așteptat de cei care le făcuseră, mi-au amintit, oportun, că imprudențele și erorile săvîrșite în tinerețe constituite o serie de *nialentendu-un* care mă vor urmări toată viața.

Mai tîrziu însă, mi-am dat seama că nu aveam dreptul să mă plîng. Datorită acestor *inalentendu-uri* mă aflam în Occident, liber să-mi continuu lucrul în istoria religiilor, orientalistică și filozofia culturii. Dacă n-ar fi existat Nae Ionescu (sau, mai precis, dacă Profesorul, în opoziția lui tot mai radicală față de Regele Carol, nu s-ar fi apropiat de Germania hi-tleristă), aș fi rămas în țară, probabil profesor la Universitate, pînă prin 1946-47; apoi, aș fi împărtășit soarta multor altora din generația mea. (Dar uneori îmi spuneam că soarta aceasta a fost doar amînată. De ce mă preocupa, încă, după atîția ani „enigma morții colective"?)

La 11 septembrie, m-am întors, singur, la Paris, iar între 14 și 19 septembrie am participat la Congresul de Psihologie de la Royaumont. Comunicarea mea (mi se sugerase să vorbesc despre „Images religieuses — images naturelles") a avut destul succes și discuția s-a prelungit mai mult de două ceasuri. Reîntors la Paris, am recitit cele 370 de pagini ale romanului; în afară de fragmentele, destul de numeroase, desprinse din *Apocalips,* textul m-a decepționat. M-am apucat pe loc, cu furie, să revizuiesc manuscrisul, reducînd drastic episoadele în legătură cu personajele vechiului roman și re-făcînd, uneori în întregime, cîteva capitole.

Dar uneori veștile și întîlnirile mă depărtau de orizontul *Nopții de Sînziene.* La 3 octombrie, a venit să mă vadă R. P. Jean Bruno, directorul revistei „Etudes Carmelitaines", ca să mă invite la Congresul despre „Chastete et experience mystique", din septembrie 1950. Două zile în urmă, am primit scrisoarea dnei Olga Froebe-Kapteyn, cerîndu-mi să conferențiez în cadrul „Eranos"-ului din august 1950. Invitația m-a bucurat și m-a măgulit. Citisem încă din țară primele „Eranos Jahrbiiche și mă cucerise ideea acestui tip de simpozion pluridisciplinar la care participaseră deja, în afară de C. G. Jung, savanți pe

care-i admiram mult: Paul Pelliot, Jean Przyluski, Louis Massignon, H. Zimmer, H. Ch. Puech, Gershom Scholem și alții-

Henry Corbin, care conferențiase pentru prima oară în acel an, m-a invitat în micul lor apartament din rue de 1'Odeon și, împreună cu Stella, am stat de vorbă despre întîlnirile și discuțiile de la Ascona. Stella izbutea, cu discreție, să-i comunice toate nuanțele și amănuntele pe care le suprima surditatea, chiar cînd purta aparatul. Henry mi-a vorbit cu pricepere și admirație despre *Trăite dliistoire des religions* și *Le mythe de l'eternel retour.* Mi-a propus, de asemenea, să reluăm împreună revista „Zalmoxis", publicînd-o sub auspiciile Institutului de Iranologie pe care îl conducea la Teheran. Dacă n-aș fi fost angajat în atîtea proiecte, aș fi primit cu bucurie. Dar am amînat reapariția revistei pentru mai tîrziu.

Către sfîrșitul lui octombrie, se făcuse atît de frig, încît nu puteam scrie decît încălzindu-mi mîinile pe o sticlă cu apă fierbinte. Cu mare efort puneam la punct textul corectat al romanului. Eram nerăbdător să-l citească Christinel, care se reîntorsese de curînd din Italia. Cînd a terminat cele 370 de pagini dactilografiate, m-a cuprins în brațe, emoționată. Această reacție a primului cititor (și Christinel a rămas de atunci primul cititor al tuturor scrierilor mele literare) mi-a dat curaj, în sfîrșit, îmi spuneam, am reușit să *„salvez* romanul"! (Nu bănuiam atunci dificultățile care aveau să mă întîmpine mai tîrziu.) Am continuat să scriu, măcar două-trei ceasuri pe zi, deși mă ispiteau alte proiecte. De curînd sosise de la Lund și se instalase la Hotel de Suede profesorul Stig Wikander, ale cărui erudiție, inteligență și originalitate le admiram încă de la primele lui lucrări. Evident, petreceam mult timp împreună, discutînd mai ales istoria religiilor indo-europene pe care m ultimii zece ani o reînnoise, atît de strălucit, Georges Du-**nrâzil.** Cum era de așteptat, asemenea discuții, la care se adăugau și alte preocupări, mă detașau de *Noaptea de Sînziene.* în noiembrie, am reluat redactarea unui capitol din *Le Chama-nisme,* întrerupt cu patru luni în urmă. Am ghicit că abandonarea romanului o dezamăgise pe Christinel. Dar, pe de altă Parte, își dădea seama că e vorba de o lucrare importantă pen-ru mine și încerca să mă ajute după puteri. (Atunci a învățat nristinel dactilografia și a început să dactilografieze din *Le* [Uw]*'"anisme* pe măsură ce le transcriam.)

Prin Denis de Rougemont, Le Mouvement Europeen rrtâ invitase la Conferința culturală care avea loc la Lausanne, între 8 și 13 decembrie 1949. Posesor al unui simplu *titre de vo-yage,* la frontiera franco-elvețiană am fost invitat, singurul din vagonul nostru, să cobor cu valiza în mînă și, într-un birou al gării, am fost percheziționat cu destulă rigoare. Dînd cu ochii de *Trăite dliistoire des religions* și Le *Mythe de Veternel retour* și aflînd ce-am fost înainte de a deveni apatrid, inspectorul și-a cerut scuze, adăugind totuși că vina este în bună parte a mea: de ce stă scris în *titre de voyage:* „sans profes-sion"? De ce n-am precizat că sînt *homnie de lettresl* Evident, i-am dat dreptate. (Puține luni în urmă, am devenit

membru al Asociației Scriitorilor Francezi.)
Revedeam Lausanne după douăzeci şi trei de ani, şi primele ceasuri le-am petrecut plimbîndu-mă în jurul lacului. L-am cunoscut pe Denis de Rougemont, apoi, în dimineața următoare, pe Salvador de Madariaga, pe Stephen Spender, pe Etienne Gilson; aproape singurii, de altfel, care meritau să fie cunoscuți. Majoritatea participanților aveau alte preocupări; în primul rînd, să obțină un loc în cele cîteva „comisii" în curs de constituire. Sperasem cu încăpățînare în Le Mouvement Europeen, în posibilitățile de a „europeniza" culturile (dacă nu, deocamdată, chiar instituțiile politice), scoțînd în evidență solidaritatea diferitelor tradiții spirituale europene. Dar nu credeam în virtuțile birocrației, în creativitatea „comisiilor". Mi-am făcut totuşi datoria. Ca să reconfirm tendința de a depăşi fricțiunile româno-maghiare, i-am propus profesorului Andrâs Alfoldi să citesc eu, în şedința finală, textul pe care îl redactase: un apel patetic pentru salvgardarea elitelor intelectuale de dincolo de Cortina de Fier.
La 9 ianuarie 1950, după căsătoria civilă, şi pentru că biserica română era încă închisă, slujba religioasă — celebrată de doi preoți, unul ortodox, celălalt greco-catolic — a avut loc în apartamentul, somptuos şi vetust, al unei prietene a familiei» în rue Mignard. Martorul meu a fost N. I. Herescu, naşi Si-bylle şi Emil Cioran, iar printre invitați, Georges Dumezil Şi H. Ch. Puech cu soțiile, şi Stig Wikander. Cu cîteva zile mai înainte, închiriasem, la Hotel de Suede, odăița alăturată, co-municînd direct cu camera nr. 18, în care locuiam din 194
Astfel că aveam acum un mic „apartament"; cum însă nu ni se îngăduia să pregătim decît ceaiuri şi cafele, luam mesele la un restaurant ieftin, dar curat, din cartier. Aparent, nimic nu se schimbase. Şi totuşi, aşa cum o simțisem cu un an mai înainte, începusem o viață nouă.

XXI

SUCCESUL CĂRȚILOR MELE DE ISTORIE A RELIGIILOR ŞI DE ORIENTALISTICĂ NU MĂ CONSOLEAZĂ SĂ-MI SACRIFIC CREAȚIA LITERARĂ

Anul 1950 a fost, şi nu numai pentru mine, bogat în evenimente. Răsfoind caietele *Jurnalului,* mi-am amintit activitatea dezordonată a acelor luni de iarnă, munca istovitoare şi speranțele pe care le nutream, urmate de surprizele şi dezamăgirile care m-au întîmpinat către sfîrşitul primăverii.
Dar, înainte de toate, 1950 a fost anul conferințelor şi al congreselor. Invitat de Jean Wahl, am vorbit la College Philo-sophique despre *La sfructure des mythes* (13 ianuarie) şi Le *Mythe dans le rnonde moderne* (20 ianuarie). La prima conferință, au asistat, printre alții, Maurice Leenhard şi Claude Levi-Strauss. Aşa cum mă aşteptam, Levi-Strauss nu părea deloc de acord cu interpretarea mea, dar a păstrat, semnificativ, tăcerea în timpul discuției. A doua conferință a avut mai mult succes (dispuneam, de altfel, de un text scris); au urmat discuții pasionante (cel puțin, pentru mine) cu Eric Weil, abatele Morel, Michel Carrouges, Aime Patri.
în ziua următoare, am ținut conferința inaugurală la Centre Roumain de Recherches, de față fiind Principele Ni-colae, protectorul şi sprijinitorul Centrului[1]. Am vorbit despre „România şi Orientul", dezvoltînd una din temele mele favorite. Am insistat mai ales asupra funcției de intermediar — adevărată „punte de legătură" între Orient şi Europa Occidentală — pe care ar putea-o îndeplini cultura românească, într-adevăr, această cultură realizase, de-a lungul secolelor, sinteza cîtorva importante tradiții spirituale: a neoliticului şi

[1] Acest Centre Roumain de Recherche, al cărui secretar era Octavian Vuia (la insistențele Prințului Nicolae, eu acceptasem preşedinția), a avu; timp de mulți ani, o variată şi stimulantă activitate. Printre conferenția» francezi, îmi amintesc de preoții Jean de Menasce şi Jean Danielou, Gabn Marcel, Marcel Brion, Henry Corbin, Marcel Griaule.

a vechiului Orient, a Traciei şi a Bizanțului. La care se adău-eau, alături de contribuțiile culturale de origine slavă şi, recent, extrem-orientală, familiaritatea cu credințele, obiceiurile şi instituțiile specifice Imperiului Otoman.
La sfîrşitul lui ianuarie, R. P. Jean Danielou — pe care-l întîlnisem cu un an mai înainte şi cu care aveam să mă împrietenesc— m-a invitat să dejunez la Casa părinților iezuiți din rue Vaneau, unde se afla şi redacția revistei „Etudes". Astfel am avut prilejul de a-l cunoaşte pe Teilhard de Chardin. După dejun, ne-am retras, împreună cu Jean Danielou, în camera lui Teilhard, unde am rămas mult timp de vorbă. îndată ce rn-am întors la Hotel de Suede, am notat o parte din convorbirea noastră. Din păcate, am rătăcit acele pagini, dar n-am uitat esențialul. Pe atunci, Teilhard nu putea publica nici una din lucrările lui filozofice sau teologice; i se îngăduise totuşi să distribuie anumite texte scurte, multiplicate la roneograf. La despărțire, mi-a dăruit şi mie cîteva din ele. Le-am citit în aceeaşi zi, cu mare interes; dar n-am înțeles originalitatea gîn-dirii lui Teilhard decît mulți ani în urmă, după apariția

cărții *Le Phenomene humain...*
în februarie, am reluat cu furie lucrul la *Le Chamanisme.* Scriam cîte douăsprezece ore pe zi şi Christinel începuse să dactilografieze capitolele încheiate. Dar situația materială se înrăutățea. Din ianuarie, generalul Rădescu încetase subvențiile acordate studenților şi cîtorva intelectuali români din Paris. *La Nuit bengali* (titlul ales de Gallimard pentru *Maitreyi)* îşi amînase apariția şi nu îndrăzneam să cer un nou avans din drepturile de autor. în afară de onorariile articolelor publicate în „Critique", nu puteam conta decît pe cei 20 000 de franci lunar pe care ni-i trimitea Lisette. (Se afla acum la New York, unde Ionel Perlea, angajat de Metropolitan Opera, obținuse un mare succes dirijînd ***Trista» şi*** *Isolda.* Un critic scrisese că de patruzeci de ani, de la Gustav Mahler, nu se mai ascultase o atît de perfectă execuție.) începusem să ne împrumutăm pe unde puteam. Dar încă nu ne hotărâm să renunțăm la a doua cameră, camera nr. 17, de la Hotel de Suede.
La începutul lui martie, am întrerupt din nou *Le Chama-nisinc* ca să redactez cele două conferințe pe care aveam să le ■ln la Roma: „Le chamanisme", la Universitate, invitat de
1SJ. UN'
Raffaele Pettazzoni, şi „Le tantrisme et le chamanisme", la Institutul de Studii Orientale (ISMEO), invitat de Giuseppe Tucci. Am plecat la 20 martie, într-un vagon de clasa a III-a, şi am ajuns extenuați a doua zi de dimineață. ISMEO ne rezervase o cameră la Pensione Huber, via Paisiello, foarte aproape de Villa Borghese. Dar greva generală de douăsprezece ceasuri m-a împiedicat să-l văd pe Tucci. Am reuşit totuşi să ajung pînă la Pettazzoni. Am aflat cu emoție că voi conferenția în *Aula Prima* şi că rectorul Universității va fi de față. Am regretat, în acel moment, că alesesem un subiect atît de tehnic; aş fi putut vorbi, îmi spuneam, despre structura şi funcțiile mitului, probleme de interes general. Totuşi, notam în *Jurnal,* a doua zi de dimineață acea magnifică sală era aproape plină. Am reîntîlnit şi cunoscut o seamă de savanți (printre alții, A. Grenier, directorul Institutului Francez, An-gelo Brelich, Karl Kerenyi, L. Vanicelli etc). Pettazzoni m-a prezentat în termeni neobişnuiți pentru măsura şi discreția lui.
După conferință, Giuseppe Tucci ne-a invitat la el acasă împreună cu Pettazzoni, „ca să bem o cafea". Cu marele orientalist păstrasem aproape tot timpul legăturile epistolare, dar îl revedeam acum după aproape optsprezece ani. Mi s-a părut neschimbat: aceeaşi prezență şi vivacitate, aceeaşi nestăvilită energie (edita texte sanscrite şi tibetane, publica lucrări savante, conducea ISMEO), aceeaşi ilimitată curiozitate. Uriaşa lui bibliotecă (clădise casa în care locuia ca s-o poată adăposti) m-a fascinat îndată ce-am pătruns în prima sală. Tucci mi-a arătat toate cărțile mele, legate, şi mi-a propus să reluăm „Zalmoxis", sub auspiciile ISMEO. I-am răspuns ca şi lui Corbin: îi sînt recunoscător, dar deocamdată trebuie să închei cărțile începute. „Le port în spate de cinci-şase ani!" i-am mărturisit zîmbind. După două zile, mi-am ținut conferința — urmată de o lungă şi pasionantă discuție — într-una din sălile Institutului. Datorită generozității lui Tucci, am mai rămas la Roma încă două zile, şi astfel am putut revedea forurile şi locurile mele preferate.
La Paris, am redeschis manuscrisul *Şamanismului.* Poate aş fi reuşit să închei încă două capitole începute, dacă n-ar n intervenit o serie de plictiseli şi obstacole neprevăzute. Către sfîrşitul lui aprilie, cameriera m-a întrebat dacă poate lua ce şui cu hîrtii ca să-l golească. Din camera de alături, unde W eram, i-arn răspuns afirmativ. Uitasem că deasupra coşului de hîrtii se aflau mai multe dosare, încărcate pînă la refuz, în asa fel îneît le legasem cu sfoară ca să nu-şi piardă conținutul. Astfel au fost incinerate cîteva kilograme de manuscrise, însemnări şi scrisori. Am regretat mai ales pierderea celor cinci-zeci-şaizeci de scrisori de la colegi, critici şi alți cititori ai cărților mele (printre altele, scrisorile lui Benedetto Croce, G. Bachelard, E. Brehier).
Am izbutit totuşi să-mi continuu lucrul aproape în acelaşi ritm. Dar la 27 mai am plecat la Veneția, ca să particip la Adunarea Constitutivă a Societății Europene de Cultură. Toți invitații eram găzduiți în faimosul hotel Bauer-Griinwald (unde n-am mai intrat niciodată de atunci). Am notat în *Jurnal* multe amănunte în legătură cu această neverosimilă regăsire a Veneției, prin care trecusem ultima oară în vara anului 1937, în drum spre Berna, unde mă aştepta Lucian Blaga.
La 2 iunie, m-am întors la Paris, dar n-am mai izbutit să lucrez cu spor. Scriam anevoie, cu efort şi fără entuziasm. De altfel, sănătatea era tot mai şubredă; simțeam că mă amenință o nouă criză de vagotonie. Veştile proaste se țineau lanț. *La Nuit bengali,* tipărită de cîteva luni, îşi amînase apariția pentru iunie, şi în cele din urmă pentru septembrie. Ionel Perlea, supărat că Berg, director la Metropolitan, îi ceruse să deschidă stagiunea de toamnă cu *Fledermaus* în loc de *Parsifal,* aşa cum îi făgăduise, rupsese contractul, semnat pentru trei ani, şi acceptase alte invitații, care s-au dovedit cu

timpul mai puțin strălucite decît crezuse. în sfîrşit, la începutul lui iulie, Statele Unite interveniseră în Coreea şi al treilea război mondial părea din nou iminent.
Din fericire, Sibylle închiriase o vilă la Brianțon, unde ne-am instalat, împreună cu Mamy, la 20 iulie. Acele două săptămîni petrecute în Alpi mi-au amintit, cu melancolie, de excursiile din adolescență de-a lungul Carpaților. Curînd, criza de vagotonie a trecut şi mi-am recăpătat sănătatea şi pofta de lucru. Dar, în afară de însemnările din *Jurnal,* n-am scris "imic altceva. Cu Christinel, făceam lungi preumblări prin pădurile din marginea Brianconului şi, de cîte ori puteam, urcam pe munte. Deşi încercam să rezist, gîndul se întorcea la ln gura carte pe care mi-ar fi plăcut s-o scriu atunci: *L'Homme co'nme sijmbole.* După *Le Mythe de l'eternei retour,* o conside-01 lucrarea mea cea mai originală; erudiția şi hermeneutica
istorico-religioasă lăsau locul reflecției filozofice. Ar fi fost o carte scurtă, fără note, cu o bibliografie sumară la sfîrşit. Dar ştiam că n-aveam dreptul să o încep înainte de a încheia *Le* ***Chamanisme.*** Pe de altă parte, în cîteva săptămîni trebuia să prezint, la „Eranos", o conferință de două ceasuri, iar, puțin timp după aceea, o scurtă comunicare la Congresul Internațional de Istoria Religiilor.
Pe la începutul lui august, m-am întors singur la Paris, ca să redactez şi să pun la punct aceste texte. Renunțasem la camera nr. 17, şi acum îmi auzeam vecinii prin amîndoi pereții. Cînd lucram, îmi înfundam urechile cu *bonles Quies* şi izbuteam să mă conving că nu mai aud nimic. Pentru „Eranos", am utilizat fragmente din lucrările mai vechi, unele inedite. Totuşi, în ziua plecării, la 20 august, încă nu încheiasem a doua jumătate a conferinței (după prima oră, urma o pauză de o jumătate de ceas). Ultimile zece-douăsprezece pagini le-am scris noaptea, în camera de la „Casa Tamaro", unde eram găzduiți.
Ascona şi Grupul „Eranos" m-au fermecat de la început. Paginile *Jurnalului* nu au păstrat decît în mică parte entuziasmul cu care am descoperit Ticino şi Lago Maggiore şi bucuria primelor întîlniri cu Olga Froebe, C. G. Jung, G. Scholem şi ceilalți conferențiari. Nu puteam bănui atunci rolul pe care îl va juca, în următorii cinci-şase ani, „Eranos", şi mai ales fondatoarea şi animatoarea cercului, bătrîna doamnă cu părul argintiu Olga Froebe-Kapteyn. A doua zi de dimineață, am descoperit cu încîntare Villa Eranos, despărțită de Villa Gabriella printr-o grădină care cobora în terase pînă pe malul lacului. Prima conferință a ținut-o Karl Kerenyi, singurul care a vorbit fără note, cercetînd sala, căutînd parcă o figură asupra căreia să-şi oprească privirile. Dna Froebe m-a reținut la dejun, în jurul faimoasei „mese rotunde" de sub eucaliptul din grădina Villei Gabriella. A doua zi, a conferențiat profesorul Scholem; mă fascinase de cum îl cunoscusem, chiar în seara sosirii mele. îi admiram de mult erudiția şi perspicacitatea, dar în acea seară m-au impresionat darul lui de povestitor şi geniul de a pune numai întrebări esențiale. în timpul conferinței lui Scholem, l-am zărit pe Jung; asculta, într-un şezlong
435
pe terasă, în dreptul ferestrei deschise. M-au frapat vigoarea Iui trupească şi tinerețea privirilor. Dar abia în ziua următoare, la dejun, aflîndu-mă în stînga lui şi stînd de vorbă mai mult de două ceasuri, am început să-i admir înțelepciunea şi candoarea. Am notat în *Jurnal (= Fragments,* I, p. 130) (vezi şi ediția românească *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, p. 172 .— *//. ed.)* cîteva din mărturisirile lui (amare) în legătură cu „ştiința oficială".
Conferința pe care am ținut-o la 25 august a avut destul succes, ceea ce a hotărît-o pe Olga Froebe să mă invite la „Eranos"-ul 1951, şi apoi la toate celelalte, pînă la moartea ei. Lungi discuții cu Jung, cu Louis Massignon, Henry Corbin, Raffaele Pettazzoni *(Fragments,* I, pp. 130 sq.) (vezi şi ediția românească *furnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 130-l31 — *n. ed.).* Joachim Wach, care îşi petrecea vacanța la sora lui stabilită la Locarno, m-a invitat să dejunăm într-o *trattoria.* Admira *Trăite* şi *Le Mythe de Veternei retour,* cărți pe care le discuta în cursul lui de istoria religiilor de la Universitatea din Chicago. Notam în *Jurnal:* „Ar vrea să facă ceva ca să mă invite în S.U.A., dar nu prea ştie ce şi cum." (A făcut-o totuşi cinci ani mai tîrziu.)
Am avut, de asemenea, o lungă convorbire cu John Bar-rett, de la Bollingen Foundation; Henry Corbin îi vorbise de mine, insistînd mai ales asupra greutăților cu care mă lupt. John Barrett mi-a făgăduit că va interveni la Direcția Fundației ca să mi se acorde (ca şi altor savanți, bunăoară Karl Kerenyi) o bursă de studii. Nu-mi puteam închipui, în acea caldă după-amiază de august, că o voi căpăta atît de curînd.
Cum scriam la începutul acestui capitol, 1950 a fost anul conferințelor, al întîlnirilor şi al congreselor. Abia întors din Elveția, am plecat, la 3 septembrie, la Amsterdam, unde avea loc Congresul Internațional de Istoria Religiilor. Profesorul Gerardus van der Leeuw, preşedintele congresului, mă

nu-[m]ise în comitetul de inițiativă pentru crearea Asociației Internaționale de Studii Istorico-Religioase, astfel că a trebuit să iau parte la toate discuțiile preliminare. (Am avut, ca toți cei-[la]'ți, satisfacția să văd Asociația proclamată solemn în ultima j*[1] a Congresului; secretar general fusese numit profesorul 'eeker, iar vicepreşedinte şi director al noii reviste, „Numen",

Raffaele Pettazzoni.) Pentru că nu aveam bani să-mi plătesc hotelul, am fost găzduit la un particular: o cameră de bonă, cu un pat de campanie, fără masă de scris, fără baie. în acea săptămînă, cîțiva colegi, sub pretextul că descoperiseră un „restaurant exotic" sau o „adevărată tavernă olandeză", mă invitau mereu la masă.

Ca la orice congres internațional, partea cea mai importantă au constituit-o nu atît conferințele şi comunicările, cit discuțiile cu maeştrii şi colegii din alte țări sau alte continente. Pe unii din ei, i-am întîlnit pentru prima oară atunci, la Amsterdam. Am prezentat o scurtă comunicare: „Mythes cosmo-goniques et guerisons magiques", pe care aveam s-o dezvolt mai tîrziu în *Myth and Reality* (= *Aspects du mytlie).* îmi amintesc şi acum discuțiile cu Stig Wikander şi Maurice Leehardt, plimbarea cu soții Puech şi Jean Filliozat în grădina zoologică, recepția de la Rijksmuseum...

La Nuit bengali a apărut, în sfîrşit, în septembrie, dar n-a avut succesul — nici de critică, nici de public — pe care îl aşteptam Brice Parain şi cu mine. Pe de altă parte, Gustave Pa-yot părea plictisit că, după nici doi ani *Trăite d'histoire des reli-gions,* publicasem un „roman". „Numele dumitale, mi-a spus, evocă în mintea cititorilor un orientalist şi un istoric al religiilor. Nu trebuie să-i dezorientezi!" Avea, desigur, dreptate. Dar eu crezusem că tradiția compartimentării stricte, impusă de pozitivism (obiectivitatea cercetării ştiințifice şi a gîndirii filozofice, pe de o parte, subiectivitatea creațiilor artistice, pe de alta), devenise desuetă. Nu puteam uita că aproape toți filozofii germani de la începutul secolului al XlX-lea scriseseră romane, iar succesul unor autori ca Gabriel Marcel, Camus sau Jean-Paul Sartre demonstrase solidaritatea între gîndirea filozofică şi creația literară. Mă înşelasem însă alegînd *Mai-treyi* pentru debutul meu literar în Franța. Cîți dintre cititori ar fi putut descifra, ca Gaston Bachelard, *„une mythologie de la volupte"* în acest roman din tinerețe?

Din fericire, în acea toamnă 1950 credeam că *La Nuit bengali* ar putea avea succes, măcar de public, ceea ce mi-ar fi îngăduit să cer încă un avans din drepturile de autor. Situația noastră financiară se agrava pe măsură ce trecea timpul. Eram nevoiți să ne împrumutăm de la prieteni şi de la Sibylle, ca *S"* ne asigurăm chiria camerei şi o masă pe zi la restaurantul (totuşi, atît de ieftin) din rue de Sevres.

La sfîrşitul lui septembrie, am luat parte la Congresul de psihologie Religioasă organizat de R. P. Bruno şi de „Etudes carmelitaines". Eram găzduiți în mănăstirea carmelitană din pontainebleau. Am improvizat o conferință despre „Chastete et etats mytiques chez Ies primitifs", dar mai ales am stat de vorbă cu cîțiva psihologi şi psihanalişti, în primul rînd cu dr. Rene Laforgue, a cărui carte despre Baudelaire *(La Psychologie de l'echec)* o citisem nu demult. Două săptămîni în urmă, Rene şi Delia Laforgue ne-au invitat la dejun în apartamentul lor din 62 bis rue de la Tour, şi, pentru că plecau la Casablan-ca, ne-au propus să-l locuim noi pentru patru luni. Nu ne venea să credem: să locuim într-un apartament de cinci camere, cu un salon care ni se părea uriaş; să pot lucra fără vecini, într-un birou perfect izolat (cabinetul în care dr. Laforgue îşi primea pacienții).

Ne-am mutat după cîteva zile, dar nu m-am apucat imediat de *Le Chanianisme.* Aveam de redactat comunicarea pentru „Etudes carmelitaines", un articol pentru „Critique" şi alte texte. Singura plictiseală o constituia Anna, femeia de menaj pe care ne-o lăsase dr. Laforgue: trebuia să-i dăm, în fiecare dimineață, o sumă de bani pentru piață. De multe ori, îi dam numai jumătate, pretextînd că noi sîntem invitați la dejun; de fapt, mergeam în Jardin du Luxembourg şi ne mulțumeam cu un sandviş. în primele săptămîni din decembrie, situația părea disperată, începuse ofensiva chineză în Coreea şi o dată cu ea se răspîndise din nou panica războiului. Cînd am schimbat ultima bancnotă de 500 de franci, Christinel s-a hotărît să încerce un nou împrumut la o prietenă care ne scosese de mai multe ori din nevoie. S-a întors cu 5 000 de franci, ceea ce ne asigura mesele pe cîteva zile. în dimineața următoare, am primit scrisoarea prin care Bollingen Foundation mă anunța că, înce-pînd de la 1 ianuarie 1951, mi se acordase o bursă lunară de 200 de dolari, timp de trei ani. Şi tot în aceeaşi săptămînă Centre National de la Recherche Scientifique mă informa că fusesem numit *attache de recherdws,* cu 35 000 de franci pe lu-[nă]- Dar, cum nu puteam beneficia de două mensualități, a trebuit să aleg; şi, pentru că o puteam primi în orice țară, nu [nu]mai în Franța, am ales bursa Bollingen.

Din acea dimineață de 9 decembrie, m-am simțit eliberat [e] [c]oşmarul sărăciei. Ne puteam îngădui să prînzim în fieca-

re zi la noi acasă. Puteam, de asemenea, invita prietenii, aşa cum nu mai îndrăznisem s-o facem de mult. în sfîrşit, eram liber să mă consacru exclusiv redactării ultimelor capitole din *Le Chamanisme.* îmi făgăduisem, cu orice preţ, să termin cartea în cursul iernii.
Mă închideam în biroul doctorului Laforgue şi lucram cîte douăsprezece ceasuri pe zi. Din fericire, locuiam foarte aproape de Musee de l'Homme şi la doar o staţie de metrou de Musee Guimet. Puteam consulta bogatele lor biblioteci fără să pierd prea mult timp. Pe de altă parte, bunul meu prieten Jean Gouillard se mutase de curînd în acelaşi cartier. Aflînd că Georges Dumezil, acaparat de cursuri şi de propriile lui lucrări, nu se mai încumeta să citească şi să corecteze manuscrisul ultimelor capitole, Jean Gouillard se oferise să-i ia locul, O dată pe săptămînă, urcam în camera lui de mansardă şi-i aduceam un anumit număr de pagini. Jean le corecta chiar în acea noapte, şi cîteva zile în urmă Christinel le aduna, dactilografiate, în dosarele capitolului respectiv.
Uneori, invitam prietenii la masă; nu le venea să creadă (cum nu ne venise nici nouă) că cinăm într-o sufragerie atît de elegantă. De mulţi ani, se obişnuiseră (ca şi noi) să mănîn-ce pe o măsuţă, într-o cameră de hotel sau de bonă sau, în cazul cel mai bun, într-un restaurant ieftin de cartier. (Cred că, pe atunci, numai Rodica şi Eugen Ionescu dispuneau de ceea ce exilaţii numeau *„o adevărată* masă de sufragerie".)
N. I. Herescu, care fusese chemat la Catedra de latină a Universităţii din Lisabona, rămăsese tot atît de optimist; continua să creadă în indestructibila justiţie a istoriei... Cu un an mai înainte, Emil Cioran publicase prima lui carte scrisă în franţuzeşte, *Precis de decomposition,* uluindu-ne pe toţi, dar mai ales pe criticii literari, prin perfecţiunea stilului. Tot in primăvara 1950, se juca la teatrul „Noctambule" piesa lui Eugen Ionescu *La cantatrice chauve,* inaugurînd acea carieră excepţională care se prelungeşte încă, pe toate meridianele pa-mîntului.
De curînd, ne împrietenisem cu Monica Lovinescu, p[a] sionată de literatură şi de teatru (contribuise la succesul pi[e] sei lui Eugen Ionescu), şi cu Virgil Ierunca, entuziast şi neobosit de cîte ori era vorba de o iniţiativă culturală a exilul[ul']

Spre bucuria — dar şi surpriza — tuturor, Monica şi Virgil aveau să se căsătorească în primăvara următoare.
Venea, de asemenea, să ne vadă Alexandru Vona, pseudonimul literar al lui Albert Samuel. Ne cunoşteam de cîţiva ani şi îi admiram romanul; speram chiar că va fi publicat de Gallimard[2].
La sfîrşitul iernii, Delia şi Rene Laforgue s-au întors de la Casablanca, şi noi ne-am regăsit camera nr. 18 la Hotel de Suede. Ultimul capitol din *Le Chamanisme* l-am scris cu mare efort; începusem să simt consecinţele surmenajului. în martie, Christinel a încheiat dactilografierea; peste 700 de pagini, pe care m-am grăbit să i le duc lui Gustave Payot. I-am spus, oarecum în trecere, că voi adăuga cîteva pagini de concluzii... „Sînt prea extenuat ca să le redactez acum, i-am mărturisit. O voi face într-o săptămînă-două, la Roma." Spre bucuria şi mirarea mea, Gustave Payot mi-a înmînat pe loc o sumă destul de importantă, ceea ce ne-a îngăduit să petrecem o lună de zile în Italia.
La 25 martie, am ajuns la Roma, şi cea dintîi vizită i-am făcut-o lui Pettazzoni. M-a felicitat, cu uimire şi admiraţie, aflînd că *Le Chamanisme* se află sub tipar. Am plecat apoi la Napoli, unde ne aşteptau Nina Battali şi inginerul Giacomo Nardone. Prietenii noştri ne-au plimbat cu maşina de-a lungul coastei amalfitane şi am revăzut lacurile şi Pozzuoli. Cîteva zile în urmă, am coborît cu trenul pînâ la Taormina. Păşeam pentru întîia oară pe pămîntul Siciliei şi n-am mai uitat de atunci această insulă fabuloasă. După zece zile petrecute la Taormina, Catania şi Palermo, regăsisem sănătatea şi, mai ales, pofta de lucru. Grădina botanică din Palermo îmi amintise de Goethe şi de faimoasa lui teorie a „plantei originare". Mi-ar fi plăcut să pot consacra o lună-două lecturilor din Goethe. Dar îmi dădeam bine seama că asemenea reîntoarceri în universurile spirituale descoperite în adolescenţă Şi tinereţe îmi erau, deocamdată, interzise. Aşa că m-am mulţumit să citesc lucrările de orientalistică şi istoria religiilor pe
într-adevăr, deşi tradus (prost) în franţuzeşte, fusese citit cu interes de „.[rice] Pwain şi alţi lectori de la Gallimard. Ar fi putut apărea dacă autorul ar prezentat o nouă traducere. Dar după pierderea soţiei, Mira, în urma unui Went absurd, Vona nu s-a mai interesat de soarta romanului.
care mi le dăruiseră de curînd maeştrii şi colegii mei italieni. Ne-am îmbarcat, la căderea nopţii, pe micul vapor de cursă care ajungea dimineaţa la Napoli. Ca de obicei, ritmul valurilor, cerul înstelat şi acele zgomote misterioase care se transformau pe nesimţite în şoapte m-au proiectat într-un trecut anevoie de identificat: o călătorie pe Dunăre şi Marea Neagră? Serile petrecute pe puntea vaporului care mă ducea de la Napoli la Atena? Sau de la Constanţa la Alexandria, de la Port Said la

Colombo?... Nu încercam să aflu mai mult. Eram fermecat de această bruscă şi beatifică regăsire a trecutului.

După trei zile la Napoli, ne-am instalat pentru o săptămî-nă la Roma. Cred[3] că atunci l-am revăzut pe J. Evola. îmi scrisese la Hotel de Suede şi aflasem că, rănit de o schijă la şira spinării, în timpul asedierii Vienei de către trupele sovietice, era condamnat să-şi petreacă restul vieţii într-un fotoliu. Cînd am fost condus în odaia lui, J. Evola m-a întîmpinat totuşi în picioare; fusese ridicat de bătrînul lui tată ajutat de o infirmieră. După ce mi-a strîns mîna, cei doi l-au reaşezat în fotoliu, apoi ne-au lăsat singuri. Citisem unele cărţi ale lui Evola încă din timpul studenţiei, dar îl întîlnisem pentru întîia şi ultima oară în primăvara lui 1937, la un dejun, invitat de Nae Ionescu. îi admiram inteligenţa şi, mai ales, densitatea şi claritatea prozei. Ca şi Rene Guenon, Evola presupunea o „tradiţie primordială", în existenţa căreia nu izbuteam să cred; îi suspectam caracterul ei factice, anistoric.

în acea după-amiază, am vorbit despre multe, dar îndeosebi despre decadenţa, sau, cum se exprimase Evola, „putrefacţia" culturilor occidentale contemporane. Dintr-un anumit punct de vedere — al „tradiţiei" exemplare, anistorice — avea dreptate. Dar problema care mă preocupa era alta: în măsura în care cred în creativitatea spiritului uman, nu pot dispera; cultura, chiar într-o epocă crepusculară, era singurul mijloc de a comunica anumite valori şi de a transmite un anumit mesaj spiritual. într-o nouă „Arcă" prin care ar putea fi salvate creaţiile spirituale ale Occidentului, nu e de-ajuns să figureze *UEsoterisme de Dante* a lui Rene Guenon, ci şi înţelegerea poetică, istorică şi filozofică a *Divinei Comedii.* Limitarea hermeneuticii creaţiilor spirituale europene exclusiv la semnin-

[3] Ezit asupra datei pentru că am pierdut agendele anilor 1949-l954.

ţ lor „esoterice" repeta, în sens opus, reducţia de tip materialist ilustrată cu atîta succes de Marx sau Freud.

Pe de altă parte, adăugam, reintrarea Asiei în istorie şi descoperirea spiritualităţii societăţilor arhaice nu vor putea rămîne fără consecinţe. J. Evola credea că, în orice caz, e prea tîrziu, că asistăm, de fapt, la o aculturalizare generală. La prima vedere, avea dreptate. Dar aculturalizarea nu reprezintă decît o primă fază a unui proces mult mai complex. Camuflarea sau chiar ocultarea sacrului şi, în general, a semnificaţiilor spirituale caracterizează toate epocile crepusculare. Este vorba de supravieţuirea larvară a sensului original, care devine astfel *irecogjioscibil.* De aici, importanţa pe care o acordam imaginilor, simbolurilor şi naraţiunilor epice; mai precis, analizei hermeneutice care le decriptează semnificaţiile şi identifică funcţiunile originale.

Dar, evident, în ceasul petrecut alături de Evola, n-am atins decît în treacăt aceste probleme.

După întoarcerea noastră la Paris, am fost confiscat de *Le Chamanisme:* corecturile în pagină, indexul şi redactarea *concluziilor* mi-au luat două săptămîni. Dar de abia acum am putut aprecia pe deplin meritele şi lipsurile acestei cărţi. Mă nemulţumeau mai ales *concluziile,* redactate prea succint, în grabă, sub presiunea tipografului [4]. Dar nu mă puteam îndoi de noutatea şi valoarea acestei cărţi. Pentru întîia oară, erau prezentate şi interpretate prin hermeneutica şi din perspectiva istoriei religiilor toate speciile de şamanism, nu numai cele „clasice", caracteristice Siberiei şi Asiei Centrale. Analizam, de asemenea, structura şi funcţiunea anumitor mitologii şi tehnici şamanice supravieţuind, mai mult sau mai puţin camuflate, în „religiile istorice" (India, Grecia antică, China, Japonia etc). în plus, nu acceptasem, aşa cum se obişnuia, argumentele fiziologice (absenţa vitaminelor!) sau psihologice (irupţia anumitor elemente din inconştient) prin care se ex-plica extazul de tip şamanic. Analiza experienţelor şi prezentarea ceremoniilor care-l consacrau pe neofit puneau în lu-[mi]nă solidaritatea lor cu modelul exemplar al iniţierii. Nu

Le-am elaborat mai tîrziu, pregătind versiunea engleză, care constituia, [e] «Pt ediţia a II-a, revăzută şi adăugită.

mai puţin pertinentă şi utilă mi se părea cercetarea diferitelor semnificaţii acordate transei extatice, atît în religiile primitive, cît şi în cele istorice. Distanţa între tehnicile şamanice si practica yoga, diferenţa calitativă între extaz şi *enstasis* deveneau evidente şi, mai ales, importante pentru înţelegerea istoriei universale a spiritualităţilor.

Cînd am dat bunul de tipar, eram sigur că *Le Chamanisine* îi va interesa nu numai pe etnologi şi pe istoricii religiilor, ci chiar pe cititorii nespecialişti. într-adevăr, cartea, apărută în septembrie, a fost foarte bine primită; curînd, avea să fie retipărită şi tradusă în mai multe limbi.

La începutul verii, redevenisem liber. Conferinţa pentru „Eranos" — „Le Temps et l'Eternite dans la pensee indienne" — hotărîsem s-o scriu în august; adunasem mai multe materiale şi schiţasem planul. Am reuşit, de asemenea, să-l conving pe Georges Bataille că trebuie să amîn redactarea cărţii *Le Tantrisme.* La Roma, aflasem de la Tucci că va edita în curînd, însoţite de traducerea engleză,

comentariul lui Can-drakirti la *Gultya samăja Tantr-a* împreună cu glosele lui Tson K'a-pa, accesibile pînă acum numai în tibetană[5]. I-am mărturisit lui Georges Bataille că nu îndrăznesc să încep mica mea monografie despre tantrism înainte de a cunoaşte aceste texte.
Eram deci liber să mă consacru exclusiv romanului. îmi spuneam că voi putea scrie cu mult spor în vila pe care o în-chiriase Sibylle la Guetary. Dar pentru că chiria urcase din nou, am hotărît să lăsăm camera de la Hotel de Suede şi să ne mutăm în micul apartament al lui Jacqueline Desjardin, în rue Duhesme. Am împachetat cu melancolie cărțile şi hîrtiile care se adunaseră în cei patru ani şi jumătate cît locuisem în rue Vaneau. Din fericire, la începutul lui iulie am plecat la Guetary. Eram nerăbdător să recitesc, cu creionul în mînă, întregul manuscris al „Nopții de Sînziene". Şi de data aceasta textul m-a dezamăgit. Nu-mi puteam ierta că, în vara anului 1949, în loc să încerc o continuare a *Huliganilor,* mă lăsasem antrenat într-un labirint. într-adevăr, îmi dădeam acum seama că scenariul romanului seamănă tot mai mult cu rătăcirea

[5] Din păcate, lucrarea n-a apărut decît fragmentar şi destul de tîrziu.

personajelor principale într-un labirint, rătăcire lungă şi deprimantă, pentru că încă nu se ghiceşte semnificația ei iniția-tică- Dificultățile se agravau de la capitol la capitol. Deşi acțiunea se prelungea pe doisprezece ani şi în pofida marelui număr de personaje, *Noaptea de Sînziene* nu trebuia să semene cu un *Război şi Pace* în miniatură. Pe de altă parte, anumite obsesii ale personajului principal, Ştefan Viziru, şi întîmplă-rile, uneori enigmatice, în care se trezea implicat nu trebuiau să amintească „atmosfera" povestirilor fantastice. Toate semnificațiile transistorice trebuiau perfect camuflate în concretul evenimentelor istorice.
După cîteva zile de şovăială, m-am apucat de lucru. Scriam în fiecare zi, cu încăpățînare, uneori cu entuziasm, corec-tînd sau rescriind în întregime unele episoade. Astfel că la 1 august, cînd ne-am reîntors la Paris, dispuneam de 150 de pagini, care mi se păreau „definitive".
Evident, ne-am simțit străini în noul nostru cartier. Dar, în acel sfîrşit de vară, aproape că n-aveam timp să-l cercetez. Ră-mîneam ziua întreagă în casă, pregătind conferința pentru Ascona. De data aceasta, m-a întovărăşit şi Christinel. Ca şi mine cu un an mai înainte, Christinel a fost fascinată de frumusețea locurilor şi încîntată de prezența atîtor colegi şi prieteni (Corbin, Puech, dr. Godel) concentrați la „Casa Tama-ro". I-au plăcut, de asemenea, figura şi felul de a fi al dnei Froebe. Foarte probabil, Olga a fost impresionată de modestia şi farmecul lui Christinel, pentru că ne-a invitat să petrecem luna iunie 1952 la „Casa Gabriella".
Am ținut conferința cu destul brio, deşi îmi fusese teamă că, după primul ceas, mă va doborî oboseala. în noaptea aceea, avusesem cea mai lungă şi cea mai tenace insomnie de care îmi aminteam. Am încercat să mă odihnesc după-amiază, dar n-am izbutit. Atunci am avut, timp de o jumătate de oră, un pasionat şi misterios *reve eveille,* provocat, probabil, de reimersiunea în spiritualitatea indiană şi în amintirea expe-nențelor mele din India (cf. *Fragments d'un Journal,* I, pp. 153-55) (vezi şi ediția românească, *Jurnal,* I, Editura Huma-nitas, 1993, pp'. 194-l96 — *n. ed.).*
După încheierea „Eranos"-ului, Alice şi Roger Godel ne~au invitat să petrecem cîteva zile împreună, la Hergisville, Pe malul lacului, la 10 kilometri de Lucerna, şi la Geneva. îi cun^r. (pg ammcjoi m
toamna anului 1949. Cardiolog de
reputație mondială, dr. Roger Godel era directorul spitalului Companiei Canalului de Suez la Ismailia, dar îl interesau de asemenea Grecia antică şi spiritualitatea indiană. Vizitase de mai multe ori India, îl cunoscuse pe Ramana Maharishi. Mi-a vorbit despre cartea la care lucra, intitulată îndrăzneț *L'Expe-rience* ***lîberatrice*** (cartea va apărea, cu prefața mea, la Galli-mard, în 1954). După acea călătorie în Elveția, am ajuns buni prieteni. Cîțiva ani mai tîrziu, Alice şi Roger Godel ne-au invitat să locuim în superbul lor apartament de la Val d'Or, pe care tocmai îl cumpăraseră.
Ne-am întors la Paris la începutul lui septembrie, hotărît să mă concentrez exclusiv asupra romanului. De data aceasta, simțeam că găsisem soluția: pluralitatea ritmurilor temporale, diferite de la un capitol la altul, îmi îngăduia să comprim narațiunea şi, totodată, să urmăresc destinele personajelor fără a dezvălui semnificațiile lor profunde. Scriam în fiecare după-amiază, uneori şi diminețile, în fostul atelier de ceramică al lui Sibylle, în 47 rue Saint-Ouen. Un vechi hotel părăsit, pe jumătate ruinat; cîteva familii de italieni se mutaseră între ruine. Dar, în fund, în atelierul Sibyllei, era linişte şi puteam lucra netulburat pînă la căderea nopții.
Totuşi, la 15 octombrie a trebuit să întrerup din nou romanul, ca să pregătesc volumul *Iniages et Symboles* pe care-l aştepta Brice Parain. Plănuisem această carte în timpul verii, în Elveția, stimulat de conversațiile avute cu mulți savanți. Hotărîsem să republic, corectate şi sporite, două studii mai vechi

în legătură cu simbolismul religios[6], împreună cu textele conferinţelor „Eranos", însoţite de o introducere despre imagini şi imaginaţie şi un capitol de concluzii: *Symbolisme et Histoire.* în cîteva săptămîni, redactasem concluziile şi mă pregăteam să scriu introducerea. Din păcate, n-am izbutit să mă apuc imediat de lucru, iar, după ce am început să scriu, am fost necontenit întrerupt. Astfel că am redactat în grabă ultima parte, şi cea mai importantă, a introducerii şi n-am stăruit de ajuns asupra unei observaţii care mi se părea importantă-Anume, că imaginaţia nu e o invenţie arbitrară; etimologic,[e]

[6] *Notes sur le symbolisme aqitatique* („Zalmoxis", II, 1939) şi *Le* ***«Dieu-lieuf* et le symbolisme*** *des noeuds* („Revue de l'histoire des religions", 1947-48).

solidară cu *imago* „reprezentare, imitaţie" şi cu *imitor* „a imita, a reproduce". Imaginaţia *imită* modelele exemplare — „imaginile" —, le reactualizează, le repetă necontenit. în acei ani, această interpretare a imaginilor şi a imaginaţiei m-a ajutat să înţeleg mai bine creaţiile folclorice şi, uneori, chiar prozele mele literare.

La 17 noiembrie, am primit o carte poştală a Corinei. îmi scria că la 30 octombrie, după trei luni de suferinţă, murise tata, iar, cu o săptămînă mai înainte, unchiul Mitache, în urma unei crize cardiace. Zile de-a rîndul, am trăit în altă lume, de mult uitată, mîngîiat doar de tristeţe. Simţeam că pierdusem încă o parte — şi cea mai lungă — din trecutul meu. Mă plimbam, singur, pe străzile din jurul catedralei Sacre-Coeur, amintindu-mi scene din copilărie, din adolescenţă, din prima tinereţe. în ultimii ani, izbutisem să-mi stăpînesc dorul de ţară; îl regăseam doar în somn, în unele vise. Acum, mă copleşea din nou. Nu încercam să mă apăr; mă lăsam în voia melancoliei, parcă aş fi aşteptat un miracol. Dacă aş fi fost liber, aş fi început să-mi scriu amintirile din copilărie.

Cu mare efort, am reuşit să-mi reiau lucrul. Christinel dactilografiase aproape în întregime noile capitole din *bnages et Symboles.* Aştepta acum ultimele pagini ale introducerii, pe care le scriam acolo unde se nimerea, unde se întîmpla să fie linişte; în atelierul de ceramică a lui Sibylle sau în biroul pe care-l împărţeam cu Jacqueline, în rue Duhesme.

La 17 decembrie, am împachetat întregul manuscris şi i l-am dus lui Brice Parain. Iar cîteva zile în urmă, am părăsit Parisul pentru trei luni. Trebuia, cu orice preţ, să regăsesc lumea în care mă născusem şi în care trăisem pînă în primăvara 1940. Ştiam că, foarte curînd, lumea aceasta va dispărea, condamnată de istorie. Ştiam că mă număr printre puţinii supravieţuitori şi voiam să-mi fac datoria de martor. Dar ştiam, de asemenea, că, înapoia catastrofelor şi suferinţelor de tot felul, se află, perfect camuflate, alte semnificaţii. Mi se părea că în-ceP să le înţeleg.

NU ARE SUCCES: VOI ÎNŢELEGE MAI TÎRZIU SEMNIFICAŢIA ACESTUI EŞEC

Ca să pot lucra în linişte, ne-am instalat la Monte-Carlo. O prietenă ne găsise la Hotel Excelsior o cameră convenabilă si pentru că am angajat-o pentru cel puţin două luni, neobişnuit de ieftină. Cînd am coborît din tren, ne-a izbit mirosul tufelor de mimoza în floare. M-a deprimat însă descoperirea pe care am făcut-o chiar în dimineaţa următoare: pereţii odăii erau mai subţiri decît la Hotel de Suede. Gerantul mi-a îngăduit să lucrez în hol, într-o cameră vecină cu biroul lui. Dar acolo zgomotul era şi mai insuportabil: conversaţiile telefonice, strigătele de la bucătărie, vocile şi rîsetele din hol. Gerantul mi-a propus o cameră perfect izolată, dar fără ferestre, luminată doar de becul atîrnat de tavan. Notam cu melancolie în *Jurnal:* „Să vii pe Coasta de Azur ca să scrii la o lampă prăfuită, în semiîntuneric, ca într-un turn de închisoare medievală ..." După doar zece zile de la sosirea noastră, am găsit, şi închiriat, o odăiţă ieftină, fără vecini: acolo am lucrat pînă la întoarcerea la Paris.

N-am izbutit să mă concentrez exclusiv asupra romanului decît după ce am scris scurta prefaţă la o carte postumă a lui Paul Vulliaud pe care i-o făgăduisem lui Payot şi articolul *Examen leprosorum* pentru „Preuves". Ca să cîştig timp, nu ieşeam din odăiţa mea decît la vremea meselor şi, uneori, nop-ţile, cînd ne plimbam pe bulevarde. Vizitasem în treacăt şi fără entuziasm Nisa şi^Menton. Redusesem drastic corespondenţa (dar, mai tîrziu, am fost obligat să scriu cîte zece-două-sprezece scrisori pe zi). Citeam foarte puţin nopţile, ca s< evadez din lumea şi atmosfera romanului. Totuşi, corectarea şi, mai ales, modificarea anumitor episoade din cele două ca pitole cîte avea partea I mi-au luat cîteva săptămîni. Intre timp, Alice Godel venise să ne vadă şi îmi adusese manusci

«ui cărţii *L'Experience tiberatrice;* Gallimard acceptase s-o publice, dar trebuia să scriu prefaţa — şi cît mai repede...

Am început primul capitol al părţii a Ii-a cu destulă încredere; învăţasem să mă feresc de ispita facilităţii şi a dialogurilor pitoreşti. Probabil că aş fi reuşit să-l închei dacă, în urrna unei intoxicaţii, nu s-ar fi dezlănţuit o nouă criză de vagotonie. Ne-am întors în rue Duhesme mai devreme decît

liotărîsem. De altfel, trebuia, în orice caz, să pregătesc conferinţele pe care acceptasem să le ţin la Universitatea din Lund. pin fericire, rectorul m-a rugat să le amîn pentru sfîrşitul lui aprilie. Dar nu izbuteam să mă vindec. Doctorul Hunwald se temea de o ulceraţie gastrică şi mi-a prescris un regim destul de sever. Totuşi, cînd am luat avionul spre Malmo eram foarte palid şi mă simţeam mai şubred ca niciodată. Spre mirarea mea, vagotonia şi gastrita au dispărut ca prin farmec după cele dintîi mese luate în cantina studenţească din Lund: peşte fiert (judecind după grăsime, era desigur morun), cartofi fierţi şi lapte.
Am schimbat avionul la Copenhaga şi, într-o avionetă de şase locuri, am ajuns în cîteva minute Ta Malmo. Vizitam pentru întîia oară Suedia şi n-am fost dezamăgit nici de oameni, nici de pitorescul acestui orăşel universitar, deşi locuiam într-un hotel modest, între două întreprinderi de pompe funebre.
Profesorul de istoria religiilor Ehnmark mă invitase să ţin două conferinţe despre şamanism. Am condus de asemenea trei seminarii în cadrul catedrei de limbă română a lui Alf Lombard. Dintre savanţii pe care i-am cunoscut, m-a impresionat îndeosebi M. P. Nilsson, eruditul şi prolificul istoric al religiei greceşti. Trecuse pe atunci de 80 de ani, dar părea neobosit; nu renunţase la nici una din responsabilităţile şi onorurile academice acumulate în lunga lui viaţă; şi, mai ales, îşi [a]păra cu vigoare, uneori cu agresivitate, concepţiile metodologice pe care le adoptase în tinereţe. Dar, din păcate, Stig W'kander fusese de curînd internat într-o clinică, şi, deşi ne şedeam zilnic, n-am putut sta îndelung de vorbă, aşa cum ne [ä]g3duisem. I-am cunoscut însă soţia şi cele trei fete, pe care [aveam] să le întîlnesc de mai multe ori în următorii cinci-[s]Prezece-douăzeci de ani.
*
t M-am întors mai odihnit decît plecasem. Săptămîna pe-[c]ută printre orientalist! şi istorici ai religiilor mă stimulase.

Am redactat cu interes crescînd, aproape cu entuziasm, conferinţa pe care o aştepta Giuseppe Tucci: *Langages secrets et* ***techniques*** *mystiques.* îmi făgăduisem să revin mai tîrziu (du-pă încheierea romanului!...) asupra unui anumit tip de experienţe mistice; vedeam deja capitolele care ar fi alcătuit volumul *La Nostalgie du Paradis.* La începutul lui mai, eram din nou la Roma, împreună cu Christinel. Am citit conferinţa în sala cea mare a Institutului Oriental şi, tot acolo, trei zile în urmă au avut loc pasionante discuţii în legătură cu metodologia istoriei religiilor. I-am reîntîlnit astfel pe R. Pettazzoni, E. de Martino şi alţi colegi mai tineri. Dar, mai ales, ne-am bucurat de acea vacanţă neaşteptată, de primăvara romană care ne trezea în fiecare dimineaţă. împreună cu un prieten, Horia Roman, fost redactor la „Cuvântul liber", am parcurs împrejurimile pînă la Viterbo şi am descoperit cu emoţie mormintele etrusce. Voiam cu orice preţ să-l revăd pe Giovanni Papini, pe care nu-l mai văzusem din 1927. I-am scris la Florenţa şi mi-a răspuns pe loc, cu entuziasm. în *Jurnal* şi în lungul interviu pe care îl va publica „Les Nouvelles litteraires" (6 mai 1953), am povestit cu oarecare amănunte această reîn-tîlnire cu unul din idolii adolescenţei mele. Aflasem demult că era aproape orb — şi, într-adevăr, scriind dedicaţiile pe cîteva cărţi recente, îşi scotea ochelarii şi îşi apropia fruntea aproape lipind-o de pagina de gardă. Cu atît mai mult m-au impresionat tinereţea lui, pasiunea cu care urmărea actualitatea literară şi filozofică din atîtea ţări, curajul cu care îşi continua opera. Nu puteam bănui în acea după-amiază de mai că, un an mai tîrziu, Papini va pierde uzul mîinilor şi picioarelor, iar din 1954 nu va mai putea vorbi.
Cînd am intrat în odaia pe care ne-o rezervase Olga Froebe la „Casa Gabriella", nu ne venea să credem că vom locui aici, numai noi doi, toată luna iunie. O cameră spaţioasa, la etaj, cu o terasă tot atît de largă, la doar cîţiva metri de Lago Maggiore. Nu se putea închipui loc mai potrivit pentru odihnă şi meditaţie, sau, în primul rînd, pentru scris. Nu se auzeau decît, la răstimpuri, claxoanele autocarelor italiene pe şoseaua din spatele grădinii. De pe terasă, se puteau distinge spinările peştilor care dădeau tîrcoale vilei „Gabriella", în [a'] teptarea firimiturilor şi cojilor de pîine pe care, de la fereasti bucătăriei, le zvîrlea, la răstimpuri, Măria. Noaptea, sticleau luminile de pe malul opus al lacului. Se auzea, cîteodată, zgomotul bărcilor cu motor întîrziate: se grăbeau să-şi afunde năvoadele cît mai departe, lîngă frontiera italiană.
Ascultînd-o pe Olga povestindu-ne amintiri despre cei dintîi oaspeţi care au dormit în camera noastră sau într-una din cele două odăi alăturate, mă lăsam prins în farmecul şi tainele „Casei Gabriella". Aflam, de asemenea, seară de seară, povestea amiciţiei ei (uneori, neobişnuit de complicată) cu Rudolf Otto, cu sinologul Richard Wilhelm şi cu mulţi alţi savanţi mai puţin cunoscuţi, dar mai ales cu C. G.

Jung. Din păcate, mi-era peste putinţă să notez în *Jurnal* toate întîlnirile şi surprinzătoarele descoperiri care precedaseră fundarea şi prima etapă a cercului „Eranos".
în acele săptămîni de nemaiîntîlnită vacanţă, în care regăseam voluptatea înotului şi bucuria plimbărilor pe munte, am lucrat cu destul spor. Am fost fericiţi cînd Olga ne-a invitat să petrecem, de-acum înainte, cel puţin o lună de vară la „Casa Gabriella". Aveam impresia că în viaţa noastră, şi fără ca să prindem de veste, începuse o nouă fază, mai norocoasă.
La întoarcere, ne-am oprit la Basel ca să-l întîlnesc pe Karl Meuli; mă interesau observaţiile lui, atît de originale, în legătură cu *Le Mythe de Veternel retour.* Ajuns în rue Duhesme, mi-am dat seama că-mi uitasem în tren ochelarii de citit. Cîteva zile, am fost obligat să citesc şi să scriu ca Papini, apropi-indu-mi ochii de pagină; eram fericit totuşi că puteam păstra o distanţă de doi-trei centimetri ...
Către mijlocul verii, a sosit la Paris Gh. Racoveanu. Nu-l mai văzusem din primăvara lui 1940, de la înmormîntarea lui Nae Ionescu, dar eram în corespondenţă de vreo cinci-şase ani. Trăia într-un orăşel lîngă Munchen, pictînd icoane şi reuşind uneori să le vîndă. încheiase o monografie despre monahul Paisie şi, împreună cu monseniorul Octavian Bîrlea, publica, în spirit ecumenic, revista „îndreptar", la care au colaborat majoritatea scriitorilor şi cărturarilor din exil. Scria tot atît de sclipitor şi cu acelaşi efort ca înainte[1]. Ne-am bucu-

Anunţase un volum de amintiri despre Nae Ionescu şi un roman (de «re ne vorbise, mie şi lui Mihai] Sebastian, încă de prin 1933), dar nu ştiu J«că s-au găsit printre hîrtiile lui. în schimb, în „îndreptar" şi în „Cuvântul exil , pe care l-a fundat şi condus pînă în preziua morţii lui, a putut pu-ca o serie de admirabile articole în legătură cu teologia răsăriteană.

rat amîndoi că ne vom putea reîntîlni foarte curînd, în Germania.
La sfîrşitul lui august, am revenit singur la Ascona ca să prezint conferinţa „Puissance et sacralite dans l'histoire des religions". De data aceasta, am îndrăznit să-i cer lui Jung un interviu pentru „Combat". De curînd, apăruse cartea lui *Ant-xvort auf Job,* provocînd nesfîrşite discuţii şi controverse. Tema pe care (după o lungă şovăială) se hotărîse s-o trateze tulbura, deruta sau indigna atît pe psihologi personal, cît şi pe teologi. G. Scholem, oarecum în glumă, spunea că Jung încercase să-l psihanalizeze pe Jahve ...
După lectura *Şamanismului,* Jung îmi scrisese cîteva pagini dense şi entuziaste. în experienţele onirice şi psihopatologice ale ceremoniilor de iniţiere şamanică, Jung găsise confirmarea unora din ipotezele lui. Am stat de vorbă două ceasuri şi am notat pe loc o seamă de amănunte preţioase. în acel interviu, Jung a relatat (probabil, pentru întîia oară) crizele care au pus capăt colaborării cu Freud, precum şi viziunile, atît de dramatice, care l-au silit să postuleze ipoteza inconştientului colectiv. De abia cîţiva ani mai tîrziu, în *Memoriile* destinate să apară postum, va reveni cu amănunte asupra acestor ex-perienţe şi evenimente decisive.
Nefiind psiholog şi cunoscînd numai din lecturi teoria şi practica psihologiei de adîncimi, nu puteam fi „jungian"; dar mă interesa ipoteza inconştientului colectiv şi a arhetipurilor. Aşa cum i-o mărturisisem mai demult lui Jung şi cum am scris-o în prefaţa la traducerea engleză a *Mitului eternei reîntoarceri,* subtitlul cărţii — *Archetypes et repetition* — putea să dea loc la confuzii. Eu utilizasem termenul *arhetip* în sensul său original, neoplatonic, de „paradigmă, model exemplar"-Dar pentru Jung, arhetipurile erau „structuri ale inconştientului colectiv". Făcusem greşeala de a utiliza — deşi în cu totul alt înţeles — un termen care devenise cunoscut, şi chiar popular, datorită lui Jung şi în sensul pe care i-l dăduse el. Ar fi trebuit (aşa cum am făcut-o de atunci) să folosesc expresia „model exemplar".
împreună cu Christinel, care venise să mă ia de la Ascon< am plecat spre Alpbach, unde aveau loc seminariile organ[1], zate de „Europäisches Kollegium". în drum, ne-am oprit o
zi o noapte la Innsbruck; nu-l mai văzusem de un sfert de veac, şi oraşul vechi şi rîul Inn m-au fermecat din nou. Am urcat apoi la Alpbach, la 1 000 de metri. Deşi a plouat aproape tot timpul, am fost fericit regăsind peisajele şi văzduhul muntelui, ca în Bucegii tinereţii mele. Am condus, împreună cu Karl Kerenyi, un seminar de istoria religiilor, el vorbind, ca aproape întregul grup, în germană, eu în engleză sau în franceză. Metodologic, ne aflam pe poziţii diferite, şi adesea discuţia cu Kerenyi ameninţa să se transforme în polemică. Dar, cum îi admiram opera, nu-mi pierdeam răbdarea[2].
După o săptămînă, am coborît la Kupfstein, la frontiera germană, unde ne aşteptau Gh. Racoveanu şi părintele Po-pan. Trecînd cu maşina prin Miinchen, nu l-am mai recunoscut. Centrul fusese în întregime distrus, iar clădirile care se ridicau în vecinătate îl făceau să semene cu orice alt oraş „modern". După ce-am vizitat Garmisch [-Partenkirchen] şi Oberammergau ne-am oprit seara la Riidesheim, iar în ziua următoare maşina părintelui Popan ne-a lăsat în faţa casei lui Giinther Spaltmann, la Bonn. Spaltmann îmi tradusese cîteva cărţi şi urmărea cu mare interes *The Work in*

Progress, cum îi plăcea să numească *Noaptea de Sînziene.* în cele două zile petrecute împreună, am stat mult de vorbă. Recitise de curînd partea I şi îi plăcuse; dar mă îndemna insistent să termin romanul cît mai repede. între alte argumente, îl invoca şi pe acesta: conform indicaţiilor pe care le descifrase în liniile palmei, creativitatea mea literară ar putea secătui destul de curînd; sau se va transforma atît de radical, încît viitoarele opere vor părea scrise de un alt autor. Trebuia deci să mă grăbesc!...

Fără să-i împărtăşesc certitudinile de ordin chiromantic, eram de acord cu Spaltmann: trebuia să mă grăbesc. Publicasem o bună parte din lucrările de istoria religiilor şi filozofia culturii elaborate în ultimii zece ani, iar în noiembrie apăreau *niages et Symboles.* îmi puteam îngădui o odihnă de patru-

După ce l-am cunoscut, în 1950, Kerenyi mă rugase să intervin pe lîngă stave Payot ca să-i publice traducerea franceză a ultimei cărţi şi, pentru ' ^e^a mai bună: *Griechische Mi/thologie.* L-am convins pe Payot, şi cartea a nos,, . '-)ar în ultimii doi ani Olga nu-l mai invitase să confe ' §1 Kerenyi bănuia că aş fi influţt

. n ultimii doi ani Olga nu-l mai inv ' §1 Kerenyi bănuia că aş fi influenţat-o eu.

y ş ferenţieze la „Era-

cinci luni, timpul necesar, socoteam eu, redactării părţii a II-a Dar, ca de obicei, eram solicitat de obligaţii neprevăzute si urgente. Am fost nevoit să consacru o bună parte din acea toamnă pregătirii noilor ediţii, corectate şi sporite, din *le Mythe de l'eternel retour* şi *Trăite dliistoire des religions,* pentru traducerile germană, engleză şi spaniolă.

Din fericire, la sfîrşitul lui noiembrie, Delia şi Rene La-forgue ne-au pus din nou la dispoziţie apartamentul lor, pînj în aprilie. Ca să regăsesc universurile imaginaţiei literare, am scris, în cîteva zile, schiţa *12 000 capete de vită.* Apoi, am recitit şi corectat din nou (pentru a cîta oară?) partea I a *Nopţii de Sînziene,* iar în preajma Crăciunului mă aflam de-a întregul cufundat în povestea atîtor personaje zbătîndu-se să supravieţuiască „evenimentelor istorice". închis pînă seara tîrziu în biroul doctorului Laforgue, scriam exaltat, aproape cu furie, deşi uneori mă copleşea tristeţea: unul cîte unul, o bună parte din eroii romanului meu se pregăteau să-şi împlinească destinul, apropiindu-se de moarte. Niciodată n-am simţit mai precis ca în acea iarnă 1953 analogia între moartea iniţi-atică, adică simbolic-rituală, şi suferinţele sau evenimentele neaşteptate şi enigmatice care pregătesc, în universul imaginaţiei literare, moartea unui personaj important.

Arareori îmi îngăduiam să întrerup lucrul pentru cîteva ceasuri sau, excepţional, pentru cîteva zile — aşa cum am făcut-o la sfîrşitul lui ianuarie, cînd Alice şi Roger Godel au venit la Paris. în acea iarnă, Alain Guillermou începuse traducerea părţii I, şi Christinel dactilografia manuscrisul pe măsură ce-l corectam. Uneori, simţeam amîndoi nevoia să evadăm din lumea *Nopţii de Sînziene.* Neuitată a rămas acea seară de februarie, petrecută în noul apartament al soţilor Virgil Ierunca şi Monica Lovinescu, din rue Gassini, ascul-tînd primele discuri dintr-o colecţie care, cu trecerea anilor, va deveni uriaşă.

După trei luni de lucru intens, la mijlocul lui martie, am întrerupt romanul ca să pot clasa materialele adunate în ultimii ani şi începe pregătirea unei noi ediţii, corectată şi considerabil sporita, a tezei mele despre yoga. Dar, îndată ce-am început să scriu, mi-am dat seama că era vorba de o prefacere totală a textului din 1936. Mă reîntorceam la această nouă carte de cîte ori dispuneam de cîteva zile absolut libere, adică îi puteam consacra zece-douăsprezece ceasuri fără întrerupere.

Am reluat romanul către sfîrşitul lui aprilie 1953, la Meilen. Acceptasem să ţin cinci conferinţe de cîte două ore la Jung-Institut din Zurich. Locuiam în casa doctorului Riklin, je curînd construită, pe o colină, în marginea pădurii. Primele trei săptămîni, am fost singur; Christinel se afla la Roma, invitată de Nina Battali. în afară de zilele de curs la Institut şi de cîteva întîlniri cu C. G. Jung şi alţi psihologi, eram liber să lucrez, nestingherit de nimeni, din zori pînă noaptea tîrziu. în cîteva săptămîni, am scris două capitole din roman. Şi, pentru că, după luna petrecută la Meilen, dispuneam de încă cinci-şase săptămîni de vacanţă la „Casa Gabriella", îmi spuneam că aş putea încheia *Noaptea de Shiziene* în cursul anului. Dar, ca de obicei, interveneau mereu obligaţii neprevăzute. Reapăruse „La Nouvelle N.R.F.", şi Jean Paulhan îmi ceruse colaborarea. îi făgăduisem un articol, *Le Mythe du monde moderne,* şi, pentru că încă nu-l primise, mi-a amintit de el în două scrisori. Pe de altă parte, la Madrid se organizase o „Săptămînă românească" şi trebuia să redactez conferinţa inaugurală. în sfîrşit, fusesem invitat — şi acceptasem — să conferenţiez, în septembrie, în cadrul „Rencontres Internaţi o-nales de Geneve", alături de Franc.ois Mauriac, Robert Schu-mann şi Paul Ricoeur. în acea perioadă de sălbatic stalinism, cultura românească era complet absentă în Occident, iar oamenii de cultură se aflau în închisori sau, în cel mai bun caz, condamnaţi la tăcere. Nu-mi puteam îngădui să refuz un act de

prezență culturală românească, numai pentru că sperasem să termin romanul.
Am notat în *furnal* dejunul cu doamna şi C. G. Jung, în faimoasa lor locuință de la Kiisnacht, şi cîteva din amintirile lui despre S. N. Dasgupta şi R. Eisler. De asemenea, am amintit întîlnirile şi discuțiile cu dr. Schoppe şi dr. Boss (cf. *Frag-ments,* I, pp. 207 sq.) (vezi şi ediția românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 250-251 — *n. ed.);* dar regret că "-am relatat mai amănunțit tot ce mi-a povestit dr. Boss în 'egătură cu călătoria lui în Italia, unde îl însoțise pe Martin Heidegger.
De la 20 mai la 29 iunie, am locuit la „Casa Gabriella". Cu toate ispitele (mai ales, cărțile pe care le aşeza Olga, în fiecare ^mineață, pe masa mea de lucru: volume despre alchimie şi m'stică, sau publicațiile lui Heinrich Zimmer, alături de ro-
mane „oculte", polițiste sau de spionaj), cu toate aceste ispite am putut scrie destul de bine. N-am întrerupt romanul decît ca să pregătesc conferința pentru Clubul Psihologic de la Zii-rich şi să redactez articolul promis lui Jean Paulhan. Am regăsit apartamentul din rue de la Tour la 1 iulie. Cu o zi mai înainte, furtuna năruise zidul cimitirului Passy, „venerabilul vostru vecin", cum îi spunea N. I. Herescu. Se făcuse atît de frig, încît cîteva zile a trebuit să port sub haină un pulover gros de lînă. Lucram în biroul doctorului Laforgue, de astă dată încărcat de cărțile şi dosarele transportate din rue Du-hesme; aveam nevoie de o cît mai bogată documentare ca să pot redacta conferința pentru „Eranos": *La Terre-Mere et Ies hierogamies cosmiques.* Textul pe care aveam să-l citesc la „Ren-contres Internationales de Geneve" mi-a dat, fireşte, mai puțin de lucru.
La 17 august, plecam din nou la Ascona, de astă dată singur. Printre noii conferențiari, se numărau dr. T. Suzuki, R. P. Jean Daniel ou, Giuseppe Tucci şi Ernst Benz. Chiar în dimineața inaugurării „Eranos"-ului, am aflat de la Tucci vestea morții lui Surendranath Dasgupta; murise pe neaşteptate, în februarie, la Allahabad. Mi-am adus aminte de tot ce-mi povestise Jung în legătură cu vizita (de o săptămînă!) pe care i-o făcuse fostul meu maestru la Kusnacht, în 1939. Şi tot în 1939 primisem, la Bucureşti-, telegrama lui Dasgupta, propunîn-du-mi să viu la Roma, unde se afla, oaspete al lui Tucci, „ca să ne reîntîlnim". Mi-am amintit, de asemenea, tot ce aflasem de la Louis Renou, în toamna lui 1945 (cf. *Fragments,* I, p. 16) (vezi şi ediția românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 64-65 — *n. ed.).*
Tema centrală a „Eranos"-ului fiind simbolismul şi semnificațiile religioase ale pămîntului în diferite culturi — de la Tibet (Tucci) la teologiile şi obiceiurile creştine (R.P. Jean Danielou, E. Benz) —, hotărîsem să analizez o serie de exemple din civilizațiile arhaice şi orientale, integrîndu-le în per' spectiva generală a istoriei religiilor. Ca şi în conferințele precedente, încercam să arăt necesitatea, mai precis: obligația de a studia şi înțelege creațiile spirituale ale „primitivilor" cu aceeaşi rîvnă şi rigoare hermeneutică pe care elitele occidentale le foloseau în legătură cu propriile lor tradiții culturale-Eram convins că documentele şi metoda istoriei religii'01" conduceau, mai sigur decît oricare altă disciplină istorică, a

deprovincializarea culturilor occidentale. Pe de altă parte, îmi dam bine seama de privilegiile „Eranos"-ului. Colegii adunați la Ascona, publicul care ne asculta conferințele şi mai ales cititorii volumelor „Eranos-Jahrbiicher" constituiau un instrument excepțional de difuzare a oricărui nou demers hermeneutic.
Aceeaşi convingere inspirase şi textul pregătit pentru „Ren-contres Internationales de Geneve". Tema centrală era *L'An-goisse du teinps present et Ies devoirs de l'esprit.* Am socotit că pot contribui la înțelegerea anxietății omului contemporan, analizînd-o din perspectiva istoriei religiilor. Titlul conferinței — *Symbolisme religieux et valorisation de Vangoisse* — indica limpede avantajele acestui demers. Anxietatea provocată de precaritatea condiției umane şi de teroarea unei catastrofe iminente ilustrează în mod exemplar desacralizarea morții, atît de specifică civilizației contemporane. în toate societățile tradiționale, moartea nu era considerată sfîrşitul absolut al existenței umane, ci doar un ritual de trecere către *un nou mod de a fi;* se putea spune că moartea constituie cea din urmă *experiență inițiatică,* datorită căreia omul dobîndea o nouă existență, *pur spirituală.*
La Geneva, „Rencontres Internationales" se desfăşurau într-un scenariu mult mai complex decît colocviile „Eranos". Numărul mare de jurnalişti străini, radiodifuziunile elvețiană şi franceză, membrii corpului diplomatic, personalitățile invitate să discute cele cinci sau şase conferințe, oaspeții iluştri (printre alții, ex-regina Italiei) creau o atmosferă festivă şi totodată înalt academică. Am reîntîlnit o seamă de membri ai „Societății Europene de Cultură" şi am cunoscut cîțiva autori care mă interesau de

mult. Discutarea conferinței mele a avut loc în biblioteca vilei de la Coppet, unde am ajuns cu vaporașul. A trebuit — și nu numai acolo, în faimoasa bibliotecă — să răspund la multe întrebări. Din fericire, am reușit să ne plimbăm în jurul lacului, numai noi doi, Christinel și cu mine, pină tîrziu după miezul nopții...
După reîntoarcerea noastră la Paris, către mijlocul lui sep-
embrie, a urmat o perioadă agitată, care s-a prelungit pînă în
Primăvară. Am fost nevoiți să locuim cînd în rue de la Tour,
lr>d la prieteni în rue de Boulainvilliers, cînd în rue Du-
hesme. Lucram cu mare efort și pe unde apucam. (în toamna aceea, am încercat, pentru întîia oară la Paris, să scriu într-0 cafenea de cartier.) îmi aduceam aminte cu melancolie de ce-mi spunea Georges Dumezil, *ă propos* de ultimele capitole din *Trăite dliistoire des religions,* admirîndu-mă că reușisem să le redactez într-o cameră de hotel. Dacă aș fi avut și acum camera nr. 18 de la Hotel de Suede! îmi adunasem acolo toate cărțile, toate dosarele, caietele de note și manuscrisele; știam unde să găsesc citatul sau referința bibliografică de care aveam nevoie. Acum, orice articol sau recenzie pe care trebuia să le scriu constituiau o problemă; trebuia să descopăr, în prealabil, unde, în care apartament se aflau notele și bibliografia necesare. Din fericire, adunasem manuscrisele și documentația despre yoga în trei lădițe de carton, pe care le transportam întotdeauna cu mine, de la o locuință la alta. Era, de altfel, singura carte la care puteam lucra cu spor.
Mă apăram de oboseală și deznădejde repetîndu-mi că această neașteptată agitație și rătăcire ar putea constitui o nouă serie de încercări inițiatice. „Rătăceam în labirint" într-o perioadă pe care o anticipasem, dimpotrivă, mai senină decît multe altele din trecut. Nu mai trăiam sub teroarea sărăciei și a nesiguranței, ca în anii 1946-49. Și totuși, obstacolele și plictiselile se iveau necontenit în cale. S-ar fi spus că toate crizele și dificultățile urmăresc același scop: să amîne încheierea romanului. După socoteala mea, mai aveam de scris cincizeci-șaizeci de pagini, dar mi-era peste putință să încep lucrul. Eram nevoit să înțeleg că și această repetată și lungă amînare își avea un *sens. Noaptea de Sînziene* însemna pentru mine mai mult decît o carte, un nou titlu adăugat bibliografiei literare; o socoteam piatră de hotar între trecut și viitor. La nici un alt roman nu lucrasem mai mult și cu mai multă îndîrjire și atenție. Așteptam să-l închei ca să-l pot judeca, să-mi dau seama dacă *reușisem.* Pe de altă parte, prin traducerea pe care o pregătea Alain Guillermou aș fi putut verifica eventualul interes al publicului francez și străin. Evident, insuccesul *Nopții de Sînziene* nu ar fi pus capăt încercărilor mele literare; dar aș fi renunțat la traducerea lor.
Deocamdată, îmi era peste putință să mă reîntorc la roman. Dimpotrivă, eram tot mai pasionat de noua versiune a monografiei despre yoga. începînd din noiembrie și pînă ir aprilie, cînd am terminat-o, m-am concentrat cu entuziast
asupra acestei cărți; am trăit adică exclusiv în lumea spiritualității indiene. Cu atît mai semnificativă mi s-a părut scrisoarea pe care mi-a adus-o, în toamna aceea, un căpitan român de marină. Notasem în *Jurnal:* „Se afla într-un hotel din Paris, și o pereche indiană, care nu înțelegea franțuzește, l-a rugat să-i ajute să se descurce. Aflînd că e român, femeia s-a emoționat și l-a întrebat dacă știe ceva de mine. I-a spus că am locuit la ei, la Calcutta, acum foarte mulți ani. L-a rugat să-mi înmîneze o scrisoare. Semnase: *Maitreyi Devi, daughter ofS.N. Vasgiipta.* Printre altele, îmi scria: *„I do not know whether you uxint to meet us or will consider it a waste oftiine — and I am also afraid whether you are tlie same Eliade who was ivith us in Calcutta or not [...]. I really want to see you very mucii — 23 years have passed. Ihave huo children, my husband is a Doctor in Chem-istry [...]'*,
Notam în *Jurnal* coincidența: primisem acest semn de viață după douăzeci și trei de ani, exact jumătate din vîrsta pe care o aveam atunci. Și de foarte mulți ani credeam că M. nu mai trăiește. Ce noroc, îmi spuneam, că *La Nuit bengali* n-a avut succes. Aș fi riscat să fie tradusă în englezește ...
La sfîrșitul primăverii 1954, puțin timp după ce-i predasem lui Gustave Payot textul dactilografiat al volumului *Le Yoga: Immortalite et Liberte,* am plecat pentru două luni la As-cona. Am regăsit cu emoție grădina „Casei Gabriella" și camera și terasa noastră din fața lacului. Chiar de a doua zi, am reluat manuscrisul *Nopții de Sînziene.* începusem mai demult ultimul capitol, dar înaintam anevoie, șovăind. Așa cum aminteam în *Jurnal,* îmi închipuisem că Ștefan și Ileana se vor reîn-tîlni la Royaumont, după doisprezece ani de la prima lor în-tîlnire în pădurea din marginea Bucureștiului. Credeam, de asemenea, că pentru fiecare din ei reîntîlnirea însemna începutul unei *vita nova.* „Căutarea" lui Ștefan o omologasem unei *quete* inițiatice. Regăsirea Ilenei echivala cu finalul unei inițieri. „Or, astăzi, notam la 26 iunie, am înțeles că e vorba de altceva." Căutarea lui Ștefan era, de

fapt, căutarea Morţii.

„Nu ştiu dacă doriţi să ne întflniţi sau veţi considera aceasta o pierdere ,^mP — şi mă tem, de asemenea, că nu sînteţi acelaşi Eliade care a fost cu *J01 la Calcutta [...] Doresc într-adevăr foarte **mult** să vă văd — au trecut 23 aiu. Am doi copii, soţul meu este doctor în chimie [...]" *(n. red.).*

Recunoşteam cu deznădejde că „simbolul morţii *mi se impune* scriind ultimul capitol". Dar nu mă îndoiam totuşi „că simbolismul morţii îngăduie orice: o extincţie *(n.b.* evident, în perspectiva societăţilor moderne) sau o *regenerare,* un adevărat *început de viaţă nouă".*

Apoi, cîteva zile în urmă, adăugam: „Azi, 7 iulie, la 11.35 dimineaţa, am terminat de scris şi transcris ultima pagină. Romanul e sfîrşit! Am scris în ultimele zile luptînd nu numai cu tristeţea, dar cu o opresiune aproape fizică. Mi-era peste putinţă să mă împotrivesc destinului implacabil, care hotă-rîse de mult, şi fără ştirea mea, să-i piardă pe Ştefan şi Ileana în acea noapte de Sînziene 1948, undeva, pe o şosea care ducea la Lausanne. Am scris într-o tensiune continuă — şi parcă vremea reflecta furtuna mea lăuntrică, pentru că au fost tot timpul furtuni şi trăsnete care cădeau în lac, la cîţiva metri de mine, urmate de ploi reci, de toamnă... Nu izbutesc să mă bucur că am încheiat această carte." (cf. *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 263-264 — *n. ed).*

Starea ciudată de tristeţe, oboseală şi deznădejde s-a prelungit cîteva zile. Ducîndu-mă la Locarno să-mi încasez bursa „Bollingen", mi-am uitat paşaportul (i.e. *titre de voyage)* la bancă. Era pentru prima oară cînd mi se întîmpla un asemenea accident, care, pentru un apatrid ca mine, ar fi putut avea consecinţe serioase[4]. Mă întrebam cum ar fi interpretat un psiholog această uitare (pierdere) a „identităţii". Poate presentimentul că am lăsat în urmă o „identitate", că aş vrea să scap de un trecut în care nu mă mai recunoşteam?...

Toamna, ne-am instalat la Val d'Or, în apartamentul pe care ni-l puseseră la dispoziţie Alice şi dr. Roger Godel. La etajul X, într-un grandios imobil de curînd construit. Proprietarii avuseseră doar timpul să mobileze apartamentul, apoi plecaseră la Ismailia. Cum nu petreceau în Europa decît o parte din vară, puteam locui aici din octombrie pînă în iunie, cînd ne aştepta Olga la Ascona. îmi repetam necontenit că nu meritam o asemenea locuinţă; aveam un uriaş salon-sufrage-

[4] în vara 1970, aveam să uit, la aeroportul din Stockholm, paşaportul S.U.A. Devenisem cetăţeni americani cu cîteva săptămîni înainte şi călătoream pentru întîia oară cu paşaportul S.U.A. în loc de faimosul *titre d voyage* al apatrizilor.

rie, un birou care se transforma uşor în dormitor, o odaie de oaspeţi- De la ferestre, se vedeau Sena şi Bois de Boulogne, iar mai departe cupolele şi turnurile Parisului. îmi adusesem o parte din biblioteca depozitată în rue Duhesme şi mă pregăteam de lucru.

După ce-am recitit încă o dată romanul, uneori entuziasmat, alteori melancolic, luptîndu-mă cu tristeţea, m-am trezit alt om. Pentru întîia oară în ultimii cinci ani, mă simţeam „liber". Puteam călători fără grabă şi în orice ţară din Europa Occidentală. Puteam scrie *ce* şi *cum* mi-ar fi cerut inima. Mă interesa totuşi să ştiu cum va fi primită *Foret interdite* (titlul definitiv al *Nopţii de* ***Sînziene).Ştiam*** că nu pot face nimic pentru a promova „succesul" de critică sau de public. Ştiam de asemenea că romanul nu va putea apărea înainte de un an-doi. Brice Parain citise cu interes partea I; dar A. Guillermou încă nu terminase de tradus partea a Ii-a.

Deşi la numai cincisprezece-douăzeci de minute cu trenul pînă la Saint-Lazare, mă duceam destul de rar la Paris. îmi plăcea să lucrez în faţa ferestrei care se deschidea către Bois de Boulogne, ocupînd aproape întreg peretele biroului. Nopţile, rămîneam mult timp în întuneric, fermecat de sclipirea depărtată a luminilor Parisului, urmărind trenurile, alune-cînd ca minuscule reptile de diamant de-a lungul Senei. Pentru întîia oară din iarna 1945 petrecută la Cascaes (evident, exceptînd vacanţele la „Casa Gabriella"), nu aveam în faţa ferestrei nici străzi, nici ziduri, nici arbori.

Curînd, am început redactarea volumului *Forgerons et al-chimistes;* îl făgăduisem Editurii Flammarion pentru colecţia „Homo Sapiens" pe care o dirija Marie-Madeleine David. Am utilizat multe materiale din cărţuliile *Alchimia asiatică,* I—II (1935-37) şi *Metalliirgy, Magic and Alchemy* (1938), considerabil sporite prin lecturile din ultimii cincisprezece ani. Dar, mai ales, am scris cu mare interes, aproape cu elan, cele cîteva capitole noi despre originile magico-religioase ale metalurgiei şi alchimiilor orientale. Cred că am reuşit să introduc o nouă perspectivă, mai largă şi mai adecvată, în interpretarea valorilor magico-religioase ale metalurgiei; minereurile, con-S1derate drept „embrionii" metalelor, îşi accelerau „creşte-rea" şi deci atingeau „maturitatea" datorită operaţiilor meta-Urgice. De asemenea, am insistat asupra valenţelor iniţiatice

ale alchimiei. Am încheiat manuscrisul în decembrie 1955 şi

cartea a apărut cîteva luni în urmă[5].
într-un anumit fel, *Forgerons et alchimistes* constituie, ca şi Yoga, o „lichidare a trecutului". Primele articole despre alchimia alexandrină le publicasem fiind încă elev de liceu; primele cercetări în legătură cu alchimiile indiană şi chineză le începusem la Calcutta şi le continuasem la Stadtbibliothek din Berlin (unde, prin 1934-36, descoperisem mitologiile şi magia metalurgiei), [apoi], în 1940, la British Museum şi, înce-pînd din 1946, la Musee de l'Homme. Nu credeam, încheind *Forgerons et alchimistes,* că voi mai reveni asupra acestor probleme pe care le descoperisem în adolescenţă. Şi totuşi, am continuat să adun noi materiale şi să urmăresc cu destulă atenţie imensa bibliografie critică ulterioară[6].
*
în afara conferinţelor şi seminariilor organizate de „Centre Roumain de Recherches", refuzam invitaţiile de a conferenţia sau participa la colocvii. Totuşi, am acceptat să vorbesc la Strasbourg. Am fost surprins de mulţimea auditorului şi stînjenit de microfonul în faţa căruia trebuia să-mi citesc tex-tul. Dar, a doua zi, profesorul Georges Gusdorf, care mă invitase, a organizat un seminar mai restrîns, prilej de pasionante
discuţii.
îmi spuneam mereu, cu bucurie, că, îndată ce voi termina *Forgerons et alchimistes,* mă voi putea concentra asupra cărţii *Mort et initiation.* Subiectul mă interesa de mult şi adunasem, încă din Portugalia, materiale de tot felul. La „Eranos"-ul din acea vară, prezentasem o lungă analiză a cîtorva tipuri de iniţiere („Mysteres et regeneration spirituelle"). De fapt, *Mort et* ***initiation*** ar fi constituit numai o secţiune dintr-o monografie mai vastă, în două volume: *Mythologies de la mort.* Dar, recitind şi clasînd documentaţia, mi-am dat seama că o aseme-

[5] Cîtiva ani în urmă, am avut satisfacţia să citesc sau să ascult opiniile favorabile ale multor istorici ai ştiinţelor ca Joseph Needham, R. Multhauf,
A. G. Debus, N. Sivin etc.
[6] Cu mare surprindere mi-am dat seama, în 1977, pregătind o nouă ediţie, că umplusem un raft întreg cu monografii şi articole recente, la care sf adăugaţi cîteva dosare cu note şi extrase. (Nu am îndrăznit încă să le incinerez, aşa cum am făcut-o cu dosarele şi notele multor lucrări, de la ediţia a U"a a *Şamanismului* pînă la volumul III din *Histoire des croyances et des idees* re' *ligieuses).*

nea lucrare îmi va cere cel puţin trei-patru ani. Ani hotărît atunci să mă limitez, deocamdată, la o carte de proporţii modeste, dar de un interes mai general: *Mort et initiation.*
De acea iarnă 1955, se leagă, în amintirea mea, un incident semnificativ. într-o noapte, către sfîrşitul lui februarie, m-a trezit din somn un miros sinistru, de cadavru; negul, mare cît o migdală, pe care-l aveam, de mulţi ani, la subţioara braţului drept, se infectase şi sîngera, amestecat cu puroi. Ar fi trebuit operat de mult, dar tot amînam. în acea noapte, n-am izbutit să adorm decît spre dimineaţă. Şi numai după ce mi s-a părut că înţeleg „semnificaţia spirituală **a** cadavrului". Notam în *Jurnal:* „M-am imaginat cu braţul drept amputat, m-am văzut scriind cu mîna stîngă, salutînd cu mîna stingă ridicată în aer. Degeaba. Imaginea «zvîrlirii» acelei părţi din trupul meu care începuse să putrezească nu mă linişte a. Şi deodată, mi-am adus aminte de *Mort et initiation.* O vedeam pînă acum «din afară», ca o lucrare de erudiţie şi filozofie. Mă înşelam; nu înţelesesem esenţialul. Iniţierea e o moarte, şi orice moarte, inteligent asumată, poate echivala cu o iniţiere. Dar «moartea simbolică» (rituală, iniţiatică) nu e numai suferinţa, tortura, boala etc. — ci şi experienţa propriului tău cadavru, reconcilierea cu acest fapt simplu, dar pe care îl uităm, că nu sîntem numai *trecători,* ci sîntem şi în descompunere şi că tre-buie *să acceptăm* acest cadavru care e carnea noastră, că trebuie să ne reconciliem cu *ideea* că *sîntem şi asta.* Nu trebuie să ne gîndim *numai la suflet.* Ar fi prea simplu [...] Nu m-am împăcat decît acceptîndu-mă ca atare, asumîndu-mi propriul meu miros cadaveric, spunîndu-mi că şi asta face parte din mine" ***{Fragmenta,*** I, pp. 224 sq.J (vezi şi ediţia românească, *]urnal,* I, Editura Humanitas, 1993, p. 273 — *n. ed.).*
Dimineaţa, însoţit de dr. Henri Hunwald, am fost la Spitalul Curie; chirurgul, coleg şi prieten al lui Hunwald, m-a operat după două zile. Dar n-am ştiut rezultatul biopsiei decît o săptămînă mai tîrziu. Deşi chirurgul mă asigurase că «90% este sigur o tumoare benignă", nu mă liniştea m decît repetîndu-mi că regenerarea pe care o aşteptam, pe care, de altfel, o cunoscusem de cîteva ori în viaţă, va începe *de aici,* din experienţa morţii[7].
După ce-am aflat rezultatul biopsiei, am avut un lung şi curios *reve* 2*"*U,* pe care l-am realizat mai tîrziu (cf. *Fragments,* I, pp. 234-36) (vezi şi ecllţia românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 273-274 — *n. ed.).*
în aprilie 1955, s-a ţinut la Roma, sub preşedinţia lui Raf. faele Pettazzoni, al VH-lea Congres Internaţional de Istoria Religiilor. (Van der Leeuw murise curînd după congresul de la Amsterdam.)

Am prezentat o scurtă comunicare — *Le vol magique* — care i-a interesat mult pe Joachim Wach[8] şi alţi cîţiva filozofi, dar i-a iritat pe anumiţi „istoricişti". Joachim Wach mi-a vorbit de „Haskell Lectures" de la Chicago (devenite faimoase prin *West-Ostliche Mystik* a lui Rudolf Otto); anul acesta, avea să le ţină F. Heiler, iar pentru 1956-57 fusese propus numele meu. în afară de cele şase conferinţe Haskell, aş fi funcţionat, din octombrie pînă în iunie, ca *visiting professor.* Evident, eram măgulit de onoarea care mi se făcuse; dar, aşa cum i-am mărturisit lui Wach, nu eram sigur că voi obţine viza americană. Cota fixată imigranţilor de origine română era completă pînă pe la 1990...
Printre savanţii şi filozofii întîlniţi la Roma, se afla şi E. Grassi, profesor de filozofie la Miinchen. Mi-a vorbit de colecţia *Rozvohlt Deutsche Encyclopiidie* pe care o dirija; primele volumaşe erau programate pentru toamnă, şi ţinea cu orice preţ să-i dau o lucrare de sinteză: *Das Heilige und das Profane,* o introducere în istoria şi fenomenologia religiilor, în care aş fi utilizat documentarea din *Trăite,* dar concentrîndu-mă asupra cîtorva probleme esenţiale: spaţiul şi timpul sacru, structura şi funcţia mitului, morfologia figurilor divine. Toate acestea în 160 de pagini dactilografiate, dar nu mai tîrziu de primăvara 1956... Am acceptat.
Drept onorariu pentru conferinţa ţinută la ISMEO — „Centre du Monde, Temple, Maison" —, Tucd ne asigurase două săptămîni la hotel. Am avut astfel răgazul de a vizita din nou, pe îndelete, Roma şi cîteva orăşele din Lazio. Invitat

[8] Wach mi-a cerut cele două-trei pagini de concluzii şi, recitindu-le, nu-a mărturisit că reuşisem să demonstrez în mod concret, prin documente, *libertatea şi transcendenţa* ca dimensiuni constitutive ale existenţei umane, bu-bliniase cîteva pagini: „Si *Von considere dans leur ensemble le «voi» et tous « symbolisines paralleles, leur signification se revele d'emblee: tous traduisenţ une ruptureeffectueedans l'Univers de l'expeiience quotidienne. La double intentieiina-lite de cette rupture est evidente: c'est a lafois* la transcendance et la liberte </»« *Von obtient par le «voi»" (ci.* „Symbolisme de l'ascension", în *Mţfthes, rive» mi/stires,* în special pp. 136-l39). Din nefericire, Joachim Wach a murit Locarno, cîteva luni în urmă, în vara lui 1955.

de profesorul Carlo Diano, am plecat apoi la Padova, unde am repetat conferinţa despre „Centre du Monde".
Pentru întîia oară din 1950, nu figuram în programul Eranos". Aveam toată vara liberă; puteam scrie ce mi-ar fi plăcut. în iunie, la Paris, l-am găsit pe A. Guillermou făcînd corecturi la *Foret interdite;* romanul trebuia să apară la începutul toamnei. Luna iulie am petrecut-o la „Casa Gabriella". Mă simţeam cu adevărat în vacanţă. Mă întrebam, uneori, ce fel de „literatură" mi-ar plăcea să scriu în cazul că *Foret interdite* ar fi avut succes. într-o dimineaţă, m-a ispitit o nuvelă, *Fata Căpitanului;* destul de scurtă, am încheiat-o în aceeaşi seară. Personajele principale erau doi adolescenţi, o fată şi un băiat, amîndoi neobişnuit de enigmatici.
Aproape toată luna august, am petrecut-o la Tăsch, un mic sat de lîngă Zermatt, unde se aflau Alice şi Roger Godel. Eram instalaţi într-un han modest, aproape fără vecini. Nu făceam altceva decît să ne plimbăm şi să citim. Apoi, pe neaşteptate, am „văzut" începutul unei nuvele şi m-am apucat să scriu. Cu atîta poftă şi ardoare, încît umpleam între douăsprezece şi cincisprezece pagini pe zi; uneori, aproape ilizibile, aşa că eram nevoit să le descifrez şi să le transcriu chiar în acea noapte. Cînd, la sfîrşitul lunii, ne-am întors la Ascona ca să asistăm la conferinţele „Eranos", manuscrisul trecuse de o sută de pagini. începusem *Pe strada Mântideasa* ca o lungă nuvelă, dar, pe măsură ce scriam, descopeream noi episoade şi nebănuite implicaţii. Christinel a citit manuscrisul cu entuziasm, dar şi cu nerăbdare; i-am făgăduit că-l voi încheia îndată ce ne vom întoarce la Val d'Or. Am încercat, şi de mai multe ori, dar mi-am dat seama că „nu merge". Am reluat povestirea vara următoare, fără succes. De atunci, am purtat cu mine manuscrisul timp de doisprezece ani. Am mai scris proze literare, dar n-am putut încheia *Pe strada Mântu-leasa* decît într-o săptămînă, neobişnuit de grea (cursuri, vizite, conferinţe), din noiembrie 1967[9].

Tipărită în 1968, a fost tradusă în limba germană de Edith Silbermann
5[1] tipărită de Suhrkamp Verlag în 1972. *Auf der Mantuleasa Strasse* a avut destul succes; ceea ce a hotărît editorul, Siegfried Unseld, să traducă o bună Parte din scrierile mele literare. Un detaliu semnificativ: la apariţia versiunii «anceze — *Le vieil liomme et Vofficier* (Gallimard, 1977) —, Marcel Brion a orbit cu entuziasm la televiziune, şi cartea, epuizată în dteva zile, a fost de « ? ʳetipărită de mai multe ori. A fost, de altfel, primul meu „succes lite-
ᵃʳ în Franţa; şi, deocamdată, singurul.

Foret interdite a apărut la începutul toamnei şi, în afară de un foileton al lui R. Lalou în „Les Nouvelles litteraires" şi alte cîteva recenzii, romanul a trecut neobservat. A dispărut repede din librării şi n-a fost retipărit decît după vreo cincisprezece ani. Prietenii şi unii cititori au încercat să explice

cauzele eşecului: prea multe pagini (640), litera prea măruntă („De ce n-aţi tipărit-o în două volume?", îmi scria, tristă, aproape indignată, „o admiratoare"); prea multe personaje cu nume anevoie de reţinut; îndeosebi începutul e greu de urmărit. Dimpotrivă, cîţiva critici literari mi-au mărturisit, verbal, cu dezamăgire, că „este totuşi un roman-roman, ceea ce, astăzi, vedeţi ..."[10]

Cum am mărturisit-o de mai multe ori, acest eşec nu m-a deprimat. Avusesem „succes şi popularitate" în tinereţe cu primele mele romane şi, într-un anumit fel, îmi era de ajuns. Dar această a doua „verificare" m-a împăcat cu hotărîrea luată: de aici înainte, voi scrie numai pentru noi doi şi pentru cîţiva prieteni români.

Pe de altă parte, anul 1956 se anunţa mai rodnic şi mai bogat în surprize ca niciodată. în ianuarie, am ţinut conferinţe la Universitatea din Munchen şi la Institutul de Filozofie al lui E. Grassi; la Universitatea din Frankfurt, invitat de Ad. E. Jensen, şi la Universitatea din Marburg, invitat de E. Benz. Am cunoscut cu acest prilej mulţi scriitori şi filozofi germani, printre alţii pe Adorno, intrigat de interesul meu pentru gîndirea mitică...

îndată după întoarcerea la Val d'Or, am început lucrul la *Das Heilige und das Profaiw.* Utilizînd, după sugestia lui Grassi, multe exemple din *Trăite dliistoire des religions,* am reuşit să termin manuscrisul în mai. Nu bănuiam atunci că această cărţulie, tradusă în douăsprezece limbi, va deveni *best-seller* în Europa, S.U.A. şi Japonia; că, mai ales, va fi folosită ca manual atît în colegii şi universităţi, cît şi în seminarii.

între timp, Universitatea din Chicago mă anunţase că voi obţine sigur viza de intrare, dat fiind că fusesem numit *visa'*

[10] Am notat în bună parte (cf. *Fmgments d'un Journal,* I, pp- 244-246 (vezi şi ediţia românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 283-283 *n.ed.)* cîteva din observaţiile pe care le-am făcut mai tîrziu în legătura cu *ret interdite.*

ing professor pentru anul şcolar 1956-57. După moartea lui Joachim Wach, catedra de istoria religiilor rămăsese neocupată. Mi se ceruse, de asemenea, titlul conferinţelor Haskell şi subiectele pe care le voi prezenta în trimestrele de iarnă şi de primăvară 1957. Am ales pentru „Haskell Lectures" *Pat-terns of Initiation.* în ceea ce priveşte cursurile, am sugerat: „Filozofia şi tehnicile yoga" şi, pentru ultimul trimestru, „Şamanismul în Asia şi America". Subiectele erau destul de vaste şi complexe, dar îmi spuneam că le voi dezvolta ţinînd seama de interesele şi pregătirea studenţilor.

Pentru că Olga insistase să particip la „Eranos", am căutat o temă care-mi era familiară: *La vertu a-eatrice du rnytlie.* Ştiam că pregătirea textului nu-mi va cere prea mult timp. Trebuia să-mi concentrez toată energia în redactarea celor şase conferinţe despre iniţiere. M-am apucat de scris la începutul verii, apoi ne-am instalat la Ascona pentru două luni. „Casa Gabri-ella" mi-a fost şi de data aceasta de mare ajutor. în plus, prietenii noştri Christian şi Marie-Louise Dehollain îşi petreceau de cîţiva ani vacanţele într-o vilă vecină. Către seară, înotam împreună în lac, apoi urcam pe terasa lor şi rămîneam mult timp de vorbă.

După ce Christinel a terminat dactilografierea primelor patru conferinţe, le-am trimis excelentului traducător Willard Trask, care tradusese deja *Le Mythe de Veternel retour* şi *Le Yoga,* şi avea să traducă, pînă la moartea lui, în 1980, aproape toate cărţile mele de istoria religiilor. Lucram încă la a cincea conferinţă, cînd ne-am întors la Val d'Or. Dar n-am izbutit s-o termin...

împreună cu Mamy, ne-am îmbarcat, la 17 septembrie 1956, pe transatlanticul „île-de-France". După o săptămînă petrecută la New York, în apartamentul lui Ionel şi Lisette Perlea, arn luat, pentru întîia oară, pe atunci încă celebrul pullman *ivagon-Ht* american şi am coborît într-o gară din Chicago în dimineaţa de 1 octombrie.

Ne bucurase mult descoperirea New York-ului, dar nici eu, nici Christinel nu îndrăzneam să ne mărturisim aprehensiunea cu care am privit în jurul nostru, pe peronul unei gări aproape pustii. Simţeam deja că ne aflăm într-un *alt fel* de oraş. ^â prieteni, fără rude, fără cunoştinţe. Ne mîngîia doar certitudinea că în cel mult şapte-opt luni vom regăsi Parisul si rudele şi prietenii. Nu ne puteam închipui că, numit profesor titular şi şeful Departamentului de istoria Religiilor la Universitatea din Chicago, vom rămîne douăzeci şi şapte de ani în acest faimos, enigmatic, fascinant „Oraş al vînturilor" („WindyCity").

PARTEA A ŞASEA

Recoltele solstiţiului

ÎNCEP SĂ DESCOPĂR AMERICA...

Chicago, 10 decembrie 1984. De un sfert de ceas, stau în dreptul ferestrei şi privesc în gol, fără să înțeleg de ce. M-am ridicat de la birou, crezînd că începuse să ningă. Apoi nu m-am putut depărta de fereastră, deşi nu mai zărisem de mult nici un fulg de zăpadă.
Ieri seară, la Palmer House, într-o sală transformată în restaurant, arhiplină (mi s-a spus, peste opt sute de invitați), „American Association of Religions Studies" a celebrat 75 de ani de la fondare. Discursuri, evocări, aplauze. Iar, la sfîrşit, sărbătorirea mea: o scurtă conferință a lui Charles Long (trebuia să vorbească Joe Kitagawa, dar este încă suferind), admirabila compoziție a lui Frank Burch Brown, *Ritual Coinpass* (cvartet de coarde şi pian), executată de cinci tineri profesori universitari, şi darul Academiei: o sculptură, *Eliade,* executată şi oferită de Isamu Noguchi. Era pentru întîia oară că AAR îl omagia pe „cel mai ilustru" (şi probabil, precizez eu, cel mai bătrîn) dintre specialişti în *religious studies.*
Adineauri, visînd cu privirile pierdute pe fereastră, îmi aminteam de foarte multe lucruri — întîlniri, oameni, întîm-plări fără nici o legătură între ele. Dar, la răstimpuri din ce în ce mai scurte, revenea aceeaşi întrebare: voi reuşi să scriu *Autobiografia* pînă la „sărbătorirea" de ieri seară, 9 decembrie 1984? Am întrerupt redactarea *Autobiografiei* astă-vară, la Pa-[n]s. Ultimul capitol se încheia în dimineața descinderii noas-"[e] la Chicago. De atunci, n-am mai avut timp — nici chef — [S]5 reiau manuscrisul. Oboseală, agravată de consecințele injecțiilor săptămînale cu aur coloidal. Scriu greu, cu mare efort, Pentru că încheietura de la mîna dreaptă, din nou inflamată, [abl]a îmi îngăduie să țin tocul în mînă. Iar de cîteva luni **sufăr** Şi de o tendonită la glezna dreaptă şi merg sprijinindu-mă de baston. Şi am atîtea de făcut: în primul rînd, clasarea materialelor documentare (manuscrise, *Jurnalul,* caietele de note, corespondența); ce voi dărui „Colecției particulare" a Bibliotecii Universității, ce voi trimite la Paris...
Parcă încep să înțeleg de ce priveam, adineauri, atît de emoționat pe fereastră. Chiar în fața mea, la cîțiva metri, coboară scara de lemn a casei în care am locuit în primul an, din octombrie 1956 pînă în mai 1957, iar, alături, privirile mi se opresc la ultimul etaj (al doilea), pe terasa apartamentului nostru, pe care l-am închiriat cu vreo douăzeci de ani în urmă. Mi se pare că am ghicit just: am înțeles de ce mă fascinau aceste două case vecine, cu scările de lemn vopsite în roşu sîngeriu, coborînd în aceeaşi grădină, pînă mai acum cîțiva ani aproape complet adumbrită de ramurile bătrînilor arbori; într-un anumit fel, reprezintă începutul şi sfîrşitul şederii noastre în Chicago. Căci în cinci-şase luni, vom părăsi apartamentul din 5711 Woodlawn Avenue, şi ne vom stabili definitiv (după douăzeci şi şapte de ani), la Paris ...
Am auzit bătăi în uşă. De obicei, nu răspund decît cînd aştept pe cineva. Dar astăzi m-am grăbit să deschid. Cu prilejul Congresului AAR (de data asta, mi s-a spus, participau vreo 7 000 de membri), veniseră şi mulți din foştii mei studenți, majoritatea profesori de istoria religiilor la universitățile din S.U.A. şi Canada. Şi, într-adevăr, au trecut să mă vadă aproape o duzină.
Ca de obicei, înainte ca să se aşeze, priveau cu emoție rafturile bibliotecii şi scaunele încărcate cu dosare, reviste şi cărți; îşi aminteau de tinerețea lor, de după-amiezele de lucru, cu zece-cincisprezece sau douăzeci de ani în urmă, cînd veneau să mă consulte sau să discutăm probleme în legătură cu tezele de doctorat pe care le pregăteau. De unul din ei tocmai aflasem că devenise de curînd bunic...
Dar, de data aceasta, pe coridor se afla colegul şi vecinul meu. îşi are biroul chiar în față şi, ca de obicei, lăsase uşa deschisă. Venise să mă felicite pentru „marea onoare". As-cultîndu-l, priveam pe fereastra care se deschidea spre strada 57, şi m-am trezit zîmbind: de cealaltă parte a străzii, se zărea aşa-numita „Coach House", căsuța atît de pitorească în care locuisem în anii 1959-61. Mi-am dat deodată seama că, în [ul'] timii douăzeci şi şapte de ani, petrecusem o bună parte din viața noastră la Chicago într-un perimetru de cel mult 100 de metri pătrați...
în acea dimineață de 1 octombrie 1956, taxiul ne-a lăsat la Clubul Universității, *Quadrangle Club,* unde ni se rezervaseră două mari camere comunicante. După dejun, Joseph Kitaga-wa, pe care îl întîlnisem deja la Ascona, şi soția lui, Evelyn, au venit să ne ia cu maşina ca să vizităm centrul oraşului, *the Loop.* Ne-a impresionat măreția sălbatică a Lacului Michigan, pe țărmul căruia se construise şoseaua. Nu i se vedeau marginile, iar culoarea vînătă şi talazurile ne-au amintit de Marea

Neagră. Din campus pînă în centru, erau vreo 15 kilometri. Dar, am aflat, Chicago se întindea şi spre sud, unde se afla Universitatea, şi spre nord. Noroc că trenul trecea aproape de campus şi gara terminală era chiar în *Loop.* Pe seară, Kita-gawa ne-a invitat la un restaurant chinezesc. Am găsit, cu emoţie, „stilul" pe care-l cunoscusem cu douăzeci şi cinci de ani înainte în *China Toivn* din Calcutta, atît de diferit de cel al restaurantelor chinezeşti din Paris.
în noaptea aceea, deşi obosiţi, am adormit anevoie. Auzeam şuierînd vîntul: uneori, rafalele erau atît de puternice, încît ne era teamă să nu smucească ferestrele din ţîţîni. Mai tîr-ziu am aflat că Chicago fusese poreclit „The Windy City"...
A doua zi, însoţit de Joseph Kitagawa, prima vizită la *Divinity School.* Traversăm University Avenue pe sub arborii înalţi şi falnici: frunzele abia începuseră să îngălbenească. Joe îmi arătă clădirea faimosului Institut Oriental; trecem printre cele două terenuri de tenis şi ne întîmpină alţi arbori, parcă şi mai frumoşi, în spatele cărora se înălţau clădirile diverselor facultăţi şi laboratoare. Pătrundem în Swift Hali (purta numele milionarului care acoperise cheltuielile de construcţie ale clădirii). în biroul lui, mă aştepta, zîmbind afectuos, decanul, Jerry Brauer. Neaşteptat de tînăr; nu părea să aibă mai mult de 32-33 de ani. După ce mă prezintă lui Weaver, *Dean of btudents,* mă conduce împreună cu Joe Kitagawa în marea salâ de conferinţe unde îmi voi ţine „Haskell Lectures". în Ce'e din urmă, cu ascensorul la etajul III; vizităm sala de lectură a bibliotecii, apoi intrăm în biroul secretarelor, unde de-Canul mă prezintă întregului personal şi cîtorva colegi, prin-

tre alţii istoricul teologiilor creştine, Jaroslav Pelikan, şi Ro-bert Grant, specialistul în gnosticism şi patristică *K*
Dejunul l-am luat, invitaţi de decan, la *Qnadrangle Club.* Apoi, m-am retras cu Christinel în camera noastră. Eram amîn-doi obosiţi, iar Christinel destul de deprimată; deşi învăţase englezeşte şi citea curent, nu înţelegea întotdeauna ce i se spune, iar interlocutorii nu înţelegeau puţinele fraze pe care în-drăznea să le pronunţe, pentru că (mi s-a explicat mai tîrziu) avea un „accent franco-britanic". Ne încurajam unul pe altul; cele opt luni de curs vor trece repede. Salariul (1 000 de dolari pe lună) ne va îngădui să înapoiem suma pe care ne-o împrumutase Ionel Perlea pentru cheltuielile de drum şi de instalare. Speram, de asemenea, că vom putea economisi destul ca ■ să putem trăi un an la Val d'Or.
în cîteva zile, ni s-a găsit un mic.apartament într-una din casele aparţinînd facultăţii, mai precis Institutul Unitarian de Teologie (Meadviile[2]). Era un apartament destul de modest: o mică odaie de lucru, un dormitor, baie şi bucătărie. Ferestrele dădeau spre grădina din spatele casei, iar din pridvorul de lemn coboram de-a dreptul sub arbori. Masa de scris era măruntă şi nesigură; din fericire, nu o foloseam decît nopţile, în timpul zilei, lucram într-un spaţios „office" pe care facultatea mi-l găsise la Meadville.
*
Am ţinut cele şase conferinţe în Swift Commons. Au asistat o bună parte din colegii mei, dar şi cîţiva profesori de la alte facultăţi, care cunoşteau *TJie Myth of the Eterizai Return* şi chiar unele cărţi netraduse în englezeşte. Nu-mi dădeam seama că pronunţia mea (pe care lunile petrecute la Londra şi Oxford, în 1940^11, nu izbutiseră să o corecteze) îngreuna înţelegerea unui text destul de dificil în el însuşi[3]. Sala, neîncăpătoare la început, era numai pe trei sferturi plină la ul-

1 Alături de Christinel, i-am cunoscut pe toţi profesorii, împreună cu soţiile lor, la tradiţionalul banchet al facultăţii, care a avut loc cîteva zile în urmă.

2 *Federal Theohgical Faculty,* de curînd înfiinţată, cuprindea Facultatea de Teologie *(Divinity School)* a Universităţii şi încă trei instituţii: *Chicago Thedog-ical Seminary, Meadville School* (unitariană) şi *Disciples ofChrist.*

3 Citam, bunăoară, zeci de nume exotice, de la triburile şi divinităpK australiene, africane sau sud-americane, pînă în pantheonul şi terminologi specifice religiilor orientale şi elenistice.

timele două conferinţe. Am înţeles mai tîrziu că printre alte obstacole se număra şi „accentul francez", cu care pronunţam numele zeităţilor familiare (Isis şi Osiris, bunăoară, şi, cu rare excepţii, întregul pantheon greco-latin). întrebînd-o în ce proporţii a putut urmări conferinţele, una din cele mai bune studente mi-a răspuns: cam 50%. Ar fi trebuit să-mi dau seama de la început de importanţa acestor — aparent —„mărunţişuri fonetice"; ar fi trebuit mai ales, să rog pe un student sănii citească, în prealabil, cu glas tare, textul conferinţelor şi eu să notez, pe manuscris, pronunţia corectă.
Ceea ce mă tulbura mai mult erau varietatea şi complexitatea „limbii americane": nu izbuteam să învăţ pronunţia specifică acestui vast *meltingpot* din Middle West. Aveam uneori impresia că există nuanţe fonetice care scăpau urechii mele; anumite cuvinte pe care, rostindu-le, le înţelegeau colegii şi

studenții mei, păreau ininteligibile unui şofer de taxi sau chiar vînzătorilor din diferite magazine. Din fericire, mai mulți dintre colegii mei americani m-au asigurat că, adesea, asta li seîntîmpla şi lor... Seminarul, pe care l-am început curînd după inaugurarea seriei de „Haskell Lectures", mi-a dat mai puțin de lucru. Erau doar vreo cincisprezece studenți înscrişi şi Charles („Chuck") Long, asistentul meu benevol, un tînăr şi inteligent pastor negru. Unul din ultimii elevi ai lui Joachim Wach, Chuck pregătea pe atunci teza de doctorat în istoria religiilor; îşi alesese ca subiect conceptul de „demonic", aşa cum îl interpreta Paul Tillich. în ciuda diferenței de vîrstă, ne-am împrietenit repede. Curînd, Chuck Long avea să fie numit *Dean ofStudents.* Şi chiar înainte de a-şi fi obținut doctoratul, i s-a încredințat un curs de introducere în istoria şi metodologia disciplinei.
Hotărîsem să discutăm în seminariile celor trei trimestre o parte din documentația şi problemele prezentate în *Trăite d'histoire des religions.* Dispuneam de manuscrisul traducerii [e]ngleze (care va apărea în anul următor, sub titlul *Patterns of Comparative Religions)* şi citeam uneori cîte un pasaj, dar avînd 8[n]jă să scriu pe tablă toate numele şi toți termenii tehnici pe [car]e îi întrebuințam. Mi-am adus aminte multă vreme, cu me-'ancolie, de acest prim seminar, pe care îl credeam, pe atunci, Primul din seria pe care aveam s-o închei la sfîrşitul primării. Dar destinul hotărîse altfel...

De curînd, Nasser ocupase zona Canalului Suez. Dintr-o scrisoare a lui Roger Godel, aflasem că Spitalul Companiei de Suez, unde lucra de mulți ani, fusese naționalizat. Erau deci nevoiți să se întoarcă pentru totdeauna în Franța şi să locuiască în apartamentul din Val d'Or. Ne aflam din nou fără locuință. Speram totuşi că economiile făcute la Chicago ne vor îngădui să închiriem un mic apartament la Paris. Contam pe inițiativa şi relațiile de care se bucura Sibylle. Deocamdată, Alice Godel o rugase să evacueze biblioteca şi manuscrisele pe care le lăsasem la Val d'Or, şi Sibylle se apucase de lucru...
*
La început, aproape că nu aveam timp să ieşim din campus. Dar, către mijlocul lui octombrie, învățasem că putem refuza, politicos, unele invitații la cină. Toamna aceea a fost fără seamăn de frumoasă. Plecam să ne plimbăm către sfîrşitul după-amiezei. Ne îndreptam spre lac; ne despărțeau mai puțin de doi kilometri. Ne odihneam pe o bancă, priveam fascinați valurile care înaintau amenințătoare, rostogolindu-se, ca să se sfarme, în cele din urmă, risipindu-se printre pietre. Sau porneam pe sub fagii şi ulmii uriaşi care străjuiau Woodlawn Avenue, treceam pe lîngă acea stranie Rockefeller Chapel (o catedrală gotică zidită de azteci, îi spuneam eu), traversam celebrul Midway, şi ne plimbam pînă seara tîrziu. Uneori, urcam pe Midway pînă dincolo de spitalul şi clinicile Universității, şi ne plimbam prin acel parc în miniatură.
Dar, descriind o dată soților Robert Grant „geografia" plimbărilor noastre — din amurg şi pînă la căderea nopții —, ne-a surprins uimirea lor; parcă nu le venea să creadă că am străbătut de atîtea ori Midway fără să fim atacați. Ne-au rugat să nu mai repetăm această gravă imprudență şi, cu părere de rău, le-am ascultat sfatul. Dar, numai cu cîțiva ani în urmă, întreaga rețea Midway (deşi puternic luminată) a devenit cu adevărat primejdioasă. Nopțile, nu mai îndrăzneam s-o traversăm decît în grup. Descoperisem încă din primele săptămîni Field Museum şi Art Institute, şi le vizitam de cîte ori puteam (mai precis, de cîte ori unul din colegii mei ne propunea să ne plimbe cu maşina *down tozvn).* M-a interesat mai ales Field Museum-l[1] cunoşteam de mult publicațiile. La Calcutta, în biblioteca Societății Asiatice, citisem aproape toate contribuțiile faimosului orientalist şi etnolog Berthold Laufer, unul din directorii lui Field Museum. In ceea ce priveşte Art Institute, mi-au trebuit cîțiva ani ca să-i descopăr comorile ...
N-am îndrăznit multă vreme să judec sistemul învățămîn-tului universitar american. Mi se părea mai simplu şi totodată mai complex decît tradiția universităților europene, aşa cum o cunoscusem, în tinerețea mea, în România şi Italia şi, imediat după război, în Franța. Mă neliniştise numărul orelor de curs şi de seminarii, la care se adăugau discuțiile cu studenții şi lucrările scrise pe care fiecare din ei trebuia să le prezinte la încheierea trimestrului. Aceste *terni papers* de cinci-sprezece-douăzeci de pagini dactilografiate erau citite de instructor cu creionul în mînă şi apoi comentate, măcar oral, cu autorii lor. Pentru pregătirea şi redactarea propriilor lucrări, profesorii nu dispuneau decît de lunile de vacanță. în măsura în care faimoasa formulă: *publish orperish!* era încă valabilă, numărul mare de ore consacrate activității pur didactice părea, dacă nu o calamitate, cel puțin o grea povară[4].
Pe de altă parte, tradiția universitară americană punea accentul pe valoarea intrinsecă a instructorului, nu pe „originalitatea" fiecărei lecții pe care trebuia s-o țină. Importanța ştiințifică şi „creativitatea"

unui nou membru al Departamentului fuseseră apreciate de Consiliul facultății înainte de a-l angaja. Pentru cei tineri, „aprecierea" se repeta după cinci, şi din nou după zece ani, cu prilejul avansării de la gradul de profesor asistent la profesor asociat şi, în cele din urmă, la profesor titular. Spre deosebire de sistemul clasic al universităților europene de pe vremuri — cînd profesorul era obligat, cel puțin moralmente, „să aducă ceva nou" în fiecare curs pe care-l ținea —, profesorul american era liber să repete anumite cursuri. Jsi putea, de asemenea, îngădui să prezinte şi să discute anumite probleme fără pretenția de a fi „original". I se cerea doar să stăpînească materialul şi *„ Vetat des questions"* şi să le ex-pună competent şi limpede. Astfel că, în cele din urmă, profesorul era liber să prezinte informația adunată de alți sa-

De aceea, foarte mulți contau pe subvențiile diverselor fundații, care le ᵐgăduiau să obțină un concediu, neplătit, de unul pînă la trei trimestre, tim-Pul ecesar cercetărilor sau redactării lucrărilor personale.

vanți şi să le rezume interpretările, fără ca această lipsă de „originalitate" să dăuneze prestigiului lui ştiințific. „Originalitatea" se verifica în primul rînd prin publicațiile sale.

Ținînd seama de toate acestea, cele două sau trei lecții săp-tămînale, seminariile şi întîlnirile cu studenții nu mai alcătuiau un obstacol fatal oricărei încercări de „creație originală", aşa cum părea la prima vedere. Mai ales că tradiția universităților private (bunăoară, Harvard sau Chicago) îngăduia profesorilor să-şi aleagă subiectele şi să-şi organizeze cursurile după necesitățile Departamentului, dar ținînd totuşi seama de preocupările personale. Multe cărți ale colegilor mei au fost scrise datorită anumitor cursuri pe care le-au ținut şi le-au repetat de-a lungul anilor.

Către sfîrşitul iernii, decanul facultății, Jerry Brauer, m-a invitat să dejunăm, numai noi doi, la *Quadmngk Club.* M-a întrebat cum se simte Christinel la Chicago, dacă îi place „mediul academic american". N-am îndrăznit să-i spun tot adevărul — că, deocamdată, Christinel se simțea oarecum în exil —, dar i-am mărturisit că ceea ce o descurajează mai mult este „limba americană".

— Dar vorbeşte destul de bine, m-a întrerupt Jerry. în cî-teva luni, nu va mai avea nici o dificultate.

Apoi, m-a întrebat ce cred despre universitatea noastră şi i-am răspuns, foarte sincer:

— Numai bine.

Decanul deveni deodată exuberant.

— Atunci să-ți mai pun o întrebare: ai accepta postul de profesor titular? Deocamdată, pentru zece ani. întreaga facultate este de acord...

— Evident, i-am răspuns, trebuie să stau de vorbă cu Christinel...

* în ediția franceză, în acest loc există următorul text: „în ianuarie 1957, am acceptat să țin o conferință publică la Washington, fapt care mi-a ofenț ocazia să vizitez celebrele muzee de acolo şi să fac cunoştință cu mai muln savanți şi scriitori, printre care Saint-John Perse, la un dejun oferit de doamna Briil. Acesta mi-a spus, printre altele: «Locul dumneavoastră e în Europa, la Paris. Să nu vă stabiliți în America. Aici, nu există centre culturale, nu sin decît instituții...»" *(n. ed.).*

Jerry mi-a dat imediat dreptate. Ştia, de la alții şi din propria lui experiență de decan, că, dacă soția nu e pe deplin mulțumită, profesorul nu va rămîne prea mult în acea universitate.

— Dar, în orice caz, am continuat, n-aş îndrăzni să mă angajez pentru zece ani; am o sumă de lucruri de încheiat. Să începem cu un angajament de patru ani...

Christinel nu părea entuziasmată, dar s-a împăcat cu gîn-dul de a reveni la Chicago, mai ales după ce-am asigurat-o că, dacă nu vom rezista, m-aş putea retrage după numai doi ani (evident, informînd facultatea în timp util, ca să caute înlocuitor). Puține zile în urmă, i-am comunicat lui Jerry Brauer hotărîrea mea: accept postul de profesor titular şi şef al Departamentului de Istoria Religiilor, ținînd, în primele două trimestre, un curs (trei lecții pe săptămînă) şi un seminar de două ore; dar în trimestrul de primăvară nu voi ține nici cursuri, nici seminarii; voi fi însă la dispoziția studenților, şi în primul rînd a celor ce-şi pregătesc doctoratul în istoria religiilor. Decanul a fost de acord şi mi-am păstrat acest pro-gram privilegiat pînă în 1983, cînd am devenit *emeritus...*

în trimestrul de iarnă, am ținut cursul despre yoga. Cum mă aşteptam, sala era plină pînă la ultimul loc. Primisem de la Willard Trask şpalturile cărții *Yoga: Immortality and Free-dom* şi, în primele lecții, am citit anumite fragmente, avînd grijă să adaug un comentariu oral de cîte ori simțeam că textul era prea dens. Curînd însă, am renunțat la acest procedeu, mulțumindu-mă să reduc la minimum expunerea doctrinei şi insistînd, dimpotrivă, asupra diverselor practici yoga. Majoritatea auditoriului îl alcătuiau studenții din *College* şi de la alte facultăți. Spre mirarea mea, cei mai mulți au urmărit cursul pînă la sfîrşitul trimestrului. E drept, de cîțiva ani tineretul universitar american era tot mai fascinat de India şi, ''' primul rînd, de yoga.

Dimpotrivă, cursul despre şamanism, pe care l-am ținut

>n trimestrul de primăvară, n-a fost urmărit decît de un mic 8[f]up de studenţi. Foarte puţini erau interesaţi de acest subiect, P[e] atunci familiar numai antropologilor. (Şamanismul se va °ucura de oarecare popularitate de abia prin anii 1970-l975). [e] de altă parte, studenţii Departamentului de Istoria Religi- [Or] se pregăteau acum de examene şi aproape că nu mai aveau timp (dar nici curiozitate) să urmărească prezentarea inițieri lor şi practicilor şamanice. Eu însumi mă simţeam obosit; în afara obligaţiilor universitare, lucram cîte şapte-opt ceasuri pe zi ca să pregătesc pentru tipar textul conferinţelor „Haskell" De abia din primăvara lui 1957 am început să cunosc mai bine calităţile şi deficienţele studenţilor americani. Pe de o parte, cu rare excepţii, studenţii foarte tineri — cei din *Colle<>e* şi din primul an de universitate — mi se păreau mai puţin bine pregătiţi decît colegii lor de vîrstă din Franţa; le lipsea „experienţa bacalaureatului" şi, în primul rînd, elementele de bază ale culturii umaniste. Pe de altă parte — deşi de multe ori în chip nesistematic —, erau informaţi despre anumite creaţii culturale care ar fi surprins (atunci, prin 1955-60) un european. Bunăoară, încă din *High School* li se vorbise, un întreg trimestru, despre Faulkner sau Camus (deşi nu citiseră pe Balzac, nici pe Stendhal sau Tolstoi); cunoşteau *En attendant Go-dot* sau *Electra* lui O'Neill (dar nici o piesă de Shakespeare). în *College,* urmaseră cursuri despre Freud şi Sartre, sau despre arta modernă. Mai tîrziu, mi-am dat seama de semnificaţia şi utilitatea acestui program: majoritatea elevilor nu aveau să-şi continue studiile după *High School* sau după *College* (educaţia universitară este scumpă în S.U. A. şi nu toţi reuşesc să capete burse). Aşa că era preferabil ca elevul să fie iniţiat măcar în cîteva probleme de creaţie specifice culturii moderne, bunăoară psihanaliza, existenţialismul, romanul şi teatrul contemporan.

Dar în universitate, urmînd cursurile necesare obţinerii licenţei *(Maşter ofArts),* studentul era nevoit să-şi completeze, măcar în parte, „cultura de bază". Totuşi, de abia pregătin-du-se pentru un doctorat într-una din disciplinele umaniste, şi silit fiind să stăpînească două limbi europene sau limbile clasice sau una — dacă nu mai multe — din limbile orientale, studentul american putea fi comparat cu cel european, aşa cum era pînă prin anii 1960.

Evident, am cunoscut mai bine grupul restrîns din semi-nariile de istoria religiilor. Unii studenţi erau destul de bine pregătiţi, alţii mai puţin. Dar aveau toţi aceeaşi preocupai cum să se familiarizeze cît mai repede cu metodologia şi pr° blemele istoriei religiilor. Cu timpul, aveam să-mi dau searn< că pasiunea pentru „metodologie" făcea oarecum parte d> tradiţia americană". Adesea, un student mă întreba solemn gi totuşi emoţionat:

— Care e cea mai bună metodă ca să studiezi şi să înţelegi istoria religiilor?

Mi se părea că-i recunosc pe descendenţii primelor valuri de pionieri, porniţi să cucerească şi să cultive spaţiul imens care se întindea dincolo de „frontiere". Era aceeaşi convingere fundamentală: dacă vom avea cele mai bune unelte de lucru, vom face din ţara aceasta un paradis; dacă aş dispune de cea mai bună metodă, voi înţelege istoria religiilor în toată complexitatea ei şi voi fi în măsură să fac descoperiri nebănuite de nimeni pînă acum...

La începutul lui iunie, ne-am adunat o dată toţi instructorii şi studenţii Departamentului, împreună cu soţiile şi copiii lor, la picnicul tradiţional care avea loc, în fiecare an, pe malul Lacului, la Dune. Harriet Platt, soţia profesorului de geografie şi pasionată de „mistica Orientului", avea acolo o casă în care, la nevoie, ne putea adăposti. Atunci mi-am dat şi mai bine seama de spontaneitatea acestei întîlniri festive între familiile studenţilor şi ale profesorilor. Universitatea constituia într-adevăr o comunitate, şi fiecare facultate, fiecare departament alcătuia o familie.

A trecut mai bine de un sfert de veac de la acel picnic din iunie 1957. Aproape toţi studenţii de atunci sînt de mult profesori, şi copiii pe care-i priveam jucîndu-se pe malul lacului îşi pregătesc licenţa, sau doctoratul, sau se află risipiţi în trei continente, pentru cercetări sau pentru interesele întreprinderilor care i-au angajat. Mulţi ani după ce-au părăsit Chicago, foştii noştri studenţi au continuat să ne ţină la curent — măcar printr-o lungă scrisoare circulară de Anul Nou — cu ultimele noutăţi academice (publicaţii, avansări etc.) şi familiale (aflăm, bunăoară, numele logodnicei băiatului cel mic...) mai

Cîteva zile în urmă, am luat trenul spre New York, unde [ne] [a]Şteptau Lisette şi Ionel Perlea. Dar, curînd, Ionel a trebuit ҭ plece: acceptase, între altele, să dirijeze cîteva concerte la [e]stivalul din Aix-en-Provence. Noi am rămas pînă la 13 iu-

lie, cînd ne-am îmbarcat, împreună cu Lisette, pe pachebotu] „Liberty".
Aveam de scris cele două conferinţe „Eranos" şi comunicarea pentru Congresul Orientaliştilor, de la Miinchen. Ştiam că la Paris nu voi găsi liniştea necesară, nici măcar o masă bună de scris. Aici, la New York, dispuneam de odaia lui Ionel luminoasă, cu ferestrele spre grădiniţele caselor vecine: nq simţeam arşiţa, şi tăcerea nu era întreruptă decît, la răstimpuri, de ţipetele şi blestemele unei bătrîne demente.
Adusesem cu mine cîteva cărţi şi aproape toate dosarele cu note şi extrase în legătură cu experienţa „luminii interioare". Adunasem aceste materiale în ultimii ani, de cînd mâ hotărîsem să analizez acest tip de experienţe mistice din perspectiva istoriei religiilor. Cunoşteam de mult documentele indiene, iraniene şi chineze, dar descoperisem de curînd o seamă de exemple referitoare la „experienţele spontane" — adică nepregătite de o prealabilă instrucţie ascetic-religioasâ
— ale luminii interioare. Mă interesa faptul că, în diverse tradiţii religioase, ca şi în „experienţele spontane", lumina interioară exprima întotdeauna o epifanie a Spiritului. Asemenea experienţe proiectau subiectul într-un alt univers decît cel al existenţei cotidiene, schimbîndu-i radical statutul ontologic, deschizîndu-l către valorile Spiritului. Semnificaţia luminii interioare era relevată direct celui care o experimentase. Dar, pe de altă parte, această semnificaţie nu devenea inteligibilă decît în cadrul ideologiei religioase familiare subiectului. Deşi *experienţa* „luminii mistice" părea a fi aceeaşi în multe culturi
— de la „primitivi" la India vedică, budism şi monahism creştin —, *sensul* şi *valoarea* ei spirituală variau de la o tradiţie religioasă la alta. Mă interesau asemenea analize comparative pentru că puneau în evidenţă atît unitatea de bază a anumitor experienţe religioase, cît şi *varietatea semnificaţiilor* p[e] care le dobîndiseră în diferite tradiţii şi care dovedeau încă o dată *creativitatea* Spiritului[5].
în acele săptămîni de vară, am început să cunosc farmecul acestui „ultim oraş european al Americii", cum numeau nou

[5] *Experiences de la Lumiere mystique* a apărut în „Eranos-Jahrbuch", XA (Zurich, 1958) şi a fost retipărit în *Mephistophelis et l'Androgyne* (GallimM < 1962). Mulţi ani în urmă, am reluat problema în studiul *Spirit, Light and* S* „History of Religions", XIII, august 1971, pp. l-30 (retipărit în *Occultism, W«[c] crap, and Cultural Fashions,* Chicago, 1976).

emigranţi New York-ul. Şi tot atunci am avut prilejul să vizitez Metropolitan Museum de cîteva ori pe săptămînă şi să stau pe îndelete de vorbă cu prietenii Brutus şi Tantzi Coste, Ion Vardala, N. Caranfil şi alţii.
N-am rămas la Paris decît cîteva zile. Eram nerăbdători să regăsim cît mai repede Ascona şi Lago Maggiore. Olga Froebe îi invitase pe Stella şi Henry Corbin, şi „Casa Gabriella" era acum însufleţită de lungile noastre conversaţii, prelungite uneori pînă noaptea tîrziu. Henry, ca şi alţi prieteni şi colegi francezi, regretau că acceptasem invitaţia Universităţii din Chicago pentru încă patru ani, dar recunoşteau că, deocamdată, nu există altă soluţie. Dimpotrivă, prietenii noştri de la „Bol-lingen Foundation", John Barrett şi Vaun Gilmor, erau încîn-taţi. Ceea ce ne lipseşte, spuneau, nu sînt profesorii europeni care se stabilesc în Statele Unite şi care revin o dată la cinci-şase ani, ca să-şi revadă ţara, ci intelectualii care acceptă să facă anual naveta între cele două continente. Este, desigur, obositor şi, din punct de vedere financiar, extravagant („Nu veţi reuşi să faceţi economii!" ne-au prezis ei.) Dar o asemenea activitate culturală, împlinită simultan de-o parte şi de cealaltă a Atlanticului, poate contribui la o cunoaştere reciprocă mai autentică şi mai profundă a tradiţiilor şi creaţiilor celor două continente.
în vara aceea, furtunile s-au ţinut lanţ şi rareori aveam prilejul să ne scăldăm în lac sau să ne plimbăm pe dealurile din împrejurimi. Am reuşit să pun la punct textul conferinţelor „Eranos" şi să redactez comunicarea pentru Congresul Orientaliştilor, care se ţinea la Munchen de la 28 august la 4 sep-tembrie. Exemplele citate şi comentate în „Experiences de la Lumiere mystique" au fost urmărite cu mare interes. Mi-am amintit multă vreme discuţiile pasionante cu Scholem, Ernst Benz, Henry Corbin şi alţii.
Am ajuns la Munchen o dată cu deschiderea congresului Şi» în afară de atîţia colegi şi prieteni orientalişti pe care i-am reîntîlnit, am avut prilejul să-i cunosc pe Joseph Needham (ca-[re] mi-a mărturisit admiraţia pentru *Forgerons et alchimistes),* Walter Reuben, Domenik Schroder, A. L. Basham, Franz Ba-[blr]iger etc. La 2 septembrie, am prezentat o scurtă comunice: „Remarques sur le miracle de la corde". Problema m-a
interesat de mult: nu numai fabulosul *rope trick* al fachirilor ci toate experienţele, mitologiile şi speculaţiile metafizice în legătură cu firele sau frînghiile, care ilustrează atît condiţia umană, cît şi structura Universului[6].

De la Miinchen, am plecat la Florenţa şi, de acolo, cu autobuzul, la Siena, Assisi şi Roma (cf. *Fragments d'un Journal,* \ pp. 246 sq.) (vezi şi ediţia românească, *Jurnal,* I, Editura Hu-manitas, 1993, pp. 285 ş.u. — *n. ed).* Simţeam amîndoi, Chris-tinel şi cu mine, nevoia de a regăsi Italia începutului de toamnă, îmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrunzînd în
catedrale şi muzee sau cutreierînd librăriile şi anticariatele__
dar ştiam ce mă aşteaptă: o cameră de hotel la Paris. Din
iulie, devenisem un *wandering scholar,* locuind şi lucrînd__
cu excepţia „Casei Gabriella" — în camere de hotel.
La începutul lui octombrie, ne-am întors la Paris şi ne-am instalat, pentru două luni, la Hotel Pas-de-Calais. Marea bucurie a fost, evident, reîntîlnirea prietenilor. (Familia — Mamy, Sibylle, Lisette, Ionel şi Oani — ne regăsisem în iulie la Paris şi apoi, din nou, la Ascona.) Dar, în a doua jumătate a lui no-iembrie, am plecat din nou, singur, la Uppsala. Geo Widen-gren mă invitase mai demult pentru o serie de conferinţe şi seminarii. Am descoperit Uppsala cu mari emoţii. Iar, după ce am vizitat biblioteca, am înţeles de ce Georges Dumezil revine o dată la doi-trei ani aici, ca să pună la punct ultimele lui lucrări: găseşti *tot* şi poţi obţine imediat cartea de care ai nevoie chiar atunci cînd o consultă altcineva. L-am cunoscut pe tînărul orientalist şi istoric al religiilor H. H. Ringrens şi l-am reîntîlnit pe Stig Wikander, care părăsise Universitatea din Lund. Am repetat cele două conferinţe despre „experienţele luminii mistice", şi la seminar am discutat diferite „probleme de metodologie". Dar m-au pasionat mai ales convorbirile cu Wikander, Widengren şi alţi colegi-Mi-aduc şi acum aminte de acel tînăr care învăţase bine toate limbile semitice, îşi luase chiar atunci doctoratul şi se pregătea să se întoarcă la ferma din apropierea cercului polar; cele cîteva zeci de vaci de care se îngrijea părintele său asigurau cantitatea de lapte necesară întregii regiuni. Tînărul studiase

[6] Considerabil dezvoltat, studiul a apărut, sub titlul *Cordes et marionnet-tes* în „Eranos-Jahrbuch", XXIX (Zurich, 1961) şi a fost retipărit în *Mefmsto-phelis et VAndrogyne.*

cu atîta rîvnă limbile şi culturile semitice ca să-şi poată continua lucrul în timpul celor şase luni de întuneric...
M-am întors la Hotel Pas-de-Calais la începutul lui decembrie. La 15 decembrie, ne-am îmbarcat pe „United States", astfel că am putut petrece Crăciunul la New York, împreună cu Lisette şi Ionel. La 1 ianuarie 1958, eram la Chicago. O prietenă, Peggy Grant, ne găsise un apartament pe Kimbark Avenue. Oricum ar fi, ne-am spus, vom avea şi noi, măcar pentru şase luni, apartamentul *nostru...* Apartamentul era destul de întunecat, cu mobilă îmbă-trînită înainte de vreme, cu pereţii acoperiţi de reproduceri în cenuşiu şi negru, afişe decolorate şi multe fotografii, probabil amintiri de familie. Dar Mrs. Sibley, proprietăreasa, ne îngăduise să aranjăm casa după gustul şi nevoile noastre. Şi, chiar de a doua zi, Christinel s-a apucat de lucru. Din fericire, eu îmi petreceam o bună parte din zi la Universitate sau în biroul meu de la Meadviile. Seara, reîntorcîndu-mă acasă, priveam încîntat în jurul meu: apartamentul începuse să devină *al nostru.* Curînd, am îndrăznit să invităm la cină cîţiva colegi cu soţiile lor. Ne aflam acum în plină iarnă, dar amîndoi ne simţeam mai bine ca în primul an; pe de o parte, ştiam că nu vom locui aici mai mult de cinci-şase luni; pe de altă parte, ne aminteam mereu că la sfîrşitul lui august vom pleca în Japonia şi vom rămîne cît vom putea mai mult (cît ne vor îngădui „economiile") după încheierea Congresului Internaţional de Istoria Religiilor.
în acea iarnă, 1958, m-am împrietenit cu John Nef, fondatorul şi preşedintele acelui surprinzător departament purtînd numele (destul de enigmatic) de *Committee on Social Thought.* Inaugurat în timpul şi cu ajutorul celebrului preşedinte al Universităţii, Robert Hutchins, Comitetul s-a impus nu numai prin programul său atît de îndrăzneţ şi de original, dar şi prin profesorii pe care îi recruta şi personalităţile invitate să ţină cicluri de conferinţe sau seminarii (printre alţii, T. S. EHot, Jacques Maritain, Chagall).
M-a atras de la început „proiectul cultural" pe care încerca SS-l realizeze *Committee on Social Thought:* un număr limitat de studenţi (nu mai mult decît treizeci); foarte puţine cursuri propriu-2ise, dar mai multe seminarii conduse uneori de

doi-trei profesori. O inovaţie fundamentală o constituia sistemul de instrucţie preliminară „specializării"; oricare ar fi fost aria de cercetări către care se simţea atras studentul, jn primii doi ani activitatea lui se concentra în alte direcţii. Din-tr-o listă de cărţi fundamentale, studentul îşi alegea între douăsprezece şi cincisprezece texte, pe care le analiza şi le medita îndelung, cu ajutorul profesorilor[7]. După doi sau trei ani, studentul avea dreptul să se prezinte la examen. De fapt, examenul

consta într-o serie de întrebări în legătură cu unele din aceste „cărți fundamentale". Studentul dispunea de o zi întreagă ca să-şi scrie lucrarea. Pe baza răspunsurilor date, profesorii hotărau dacă autorul lor şi-a asimilat elementele de bază ale tradiției culturale occidentale; în acest caz, putea să se înscrie pentru doctorat, în „specialitatea" care-l interesa, începea atunci să lucreze cu profesorii diferitelor facultăți, dar continua să ia parte la seminariile Comitetului. Evident, studentul care se concentra acum, bunăoară, în cercetarea islamului, a filozofiei presocratice sau a istoriei ştiințelor în secolul al XVIII-lea, avea o experiență mult mai vastă şi dispunea de o viziune de ansamblu mult mai coerentă decît colegii lui de „specialitate".
Fusesem cooptat membru al Comitetului şi de două ori pe lună cinam cu toții la John Nef. De cele mai multe ori, erau de față unul sau doi oaspeți străini (aşa i-am cunoscut pe Julian Huxley, pe [nepotul lui] Charles Darwin, Jean Hippolyte şi mulți alții). După cină, urma o discuție generală, sau unul din oaspeți era invitat să vorbească despre preocupările lui recente sau ale instituției din care făcea parte. într-un anumit sens, se putea spune că efortul de „lărgire şi aprofundare a orizontului cultural", la care erau îndemnați studenții, continua să fie practicat şi de membrii Comitetului...
*
în iarna şi primăvara acelui an, am lucrat intens, aproape fără întrerupere. Pentru cursuri, îmi alesesem subiecte pe care le cunoşteam bine şi care mă interesau — „Structure du symbolisme religieux" şi „Aspects du mythe" —, dar, ca de obicei, am recitit şi completat dosarele expediate de la Paris.
[7] Printre cărțile alese, trebuia să figureze o tragedie greacă, un dialog p[13]" tonidan, un text de Aristot, opera unui mare istoric, un roman celebru, moralist ilustru, un mare gînditor politic.
La seminar, am discutat o seamă de autori, reprezentînd diferite orientări, de la William James şi Rudolf Otto la Van der Leeuw şi Pettazzoni. Ca şi mulți dintre colegi, studenții erau impresionați de „productivitatea" mea; în 1958, au apărut în traducere engleză încă trei cărți, printre care *Patterns in Comparative Religions* (= *Trăite).* Dar această „productivitate" editorială se datora evident conjuncturii.
Pentru că simțeam că începem să ne cunoaştem mai bine, îmi plăcea să stau de vorbă cu studenții mei, în grup sau cu fiecare în parte. Şi, de cîte ori aveam prilejul, îi îndemnam să citească texte fundamentale — de la *Rig Veda* şi documentele egiptene şi mesopotamiene la *Coran* — şi cel puțin două-trei monografii asupra religiilor „primitive". Le aminteam mereu că acum, în aceşti cîțiva ani care-i despart de licență, trebuie să se familiarizeze cu problemele centrale ale disciplinei; bunăoară, structura şi funcțiile mitului, morfologia figurilor supranaturale (zei şi zeițe, eroi mitici etc), tipologia ritualurilor, anumite instituții religioase (de pildă, inițierea). După licență, vor fi în bună parte confiscați fie de activitatea lor academică (într-un *College* sau un institut teologic), fie de pregătirea doctoratului.
într-adevăr, doctoratul în istoria religiilor — care, atunci, nu se putea obține decît în cîteva universități — implica specializarea într-una din marile tradiții religioase: hinduismul, budismul, islamul sau religiile Extremului Orient. Cu alte cuvinte, i se cerea studentului să stăpînească limba de bază a religiei pe care şi-o alesese ca principal obiect de cercetare: sanscrita şi pali, araba, chineza sau japoneza. Dată fiind importanța crescîndă a Orientului în politica externă a Statelor Unite, studentul spera, pe de o parte, să obțină o bursă de doi ani pentru India sau Japonia sau Taiwan sau pentru una din țările arabe; pe de altă parte, ştia că o asemenea pregătire (spre deosebire, bunăoară, de specializarea în religiile clasice) îi mărea şansa de a găsi o catedră de istoria religiilor. (Cu timpul, cercetarea tradițiilor religioase „primitive" din Africa şi America de Sud a început să fie încurajată de universități.)
în anii următori, am observat că mulți studenți se înscriau 'a cursurile de sanscrită, chineză sau japoneză înainte de licență, îndată ce se simțeau atraşi de una din tradițiile asiati-ce- Ii încurajam cu toată sinceritatea. „Orice vei decide sau
vei face mai tîrziu, le spuneam, învățarea unei limbi orientale îți va fi de mare folos..."
în primăvara lui 1958, am început să redactez textul pentru „Eranos": *Mephistopheles et l'Androgyne, ou le mystere de la totalite.* Reluam, după cincisprezece ani, cîteva dintre documentele şi interpretările prezentate în cărțulia *Mitul reintegrării* (Bucureşti, 1942). Dar problema unificării contrariilor a continuat — şi continuă şi astăzi — să mă pasioneze. N-am apucat să închei decît prima parte; restul l-am scris la As-cona. Am fost silit să întrerup redactarea conferinței pentru că ne aflam la mijlocul lui iunie şi înainte de plecarea noastră trebuia să-i predau lui Joe Kitagawa un articol despre simbolismul religiilor. Hotărîsem amîndoi să pregătim, în amintirea lui Joachim Wach, o culegere de studii: *The*

History of Religions. Esscn/s in Methodology. Au colaborat, printre alții, R. Pettazzoni, Louis Massignon, Friederich Heiler şi Jean Da-nielou. îndată ce Christinel a terminat dactilografierea articolului, am plecat la New York şi, de acolo, cu avionul, la Paris.
N-am rămas decît cîteva zile, pentru că Olga ne aştepta la Ascona. De data aceasta, aproape că n-am avut timp să mă bucur de vacanță; petreceam o bună parte din zi la masa de scris. Am reuşit totuşi să închei textul înainte de inaugurarea „Eranos"-ului. Astfel că am putut profita de prezența atîtor prieteni şi colegi. Ca de obicei, discuțiile noastre se prelungeau, pe malul lacului, pînă aproape de miezul nopții. O seară întreagă l-am ascultat pe Ernst Benz vorbindu-mi cu emoție şi entuziasm despre Japonia, unde petrecuse, recent, cîteva luni. Era cucerit de descoperirea geniului religios şi artistic al acestui popor...
La 22 august, ne-am întors la Paris, iar trei zile în urmă luam avionul pentru Tokio. Ne aflam încă în epoca „prejet". Numai zborul pe deasupra calotei polare dura, de la Stock-holm la Anchorage, şaptesprezece ore...

... ŞI JAPONIA

La aeroportul din Tokio, ne aşteptau Joseph Kitagawa şi profesorul Ishiro Hori, pe care îl cunoşteam destul de bine de la Chicago, unde prezentase în acel an „Haskell Lectures". Ni se reținuse o cameră la Dai-ichi Hotel. Deşi extenuați de lunga călătorie, Hori şi Kitagawa ne-au invitat în acea seară la un restaurant japonez. Am cinat în jurul unei mese scunde, aşezați pe perne şi serviți de *geislw.* Ritualul ne-a fermecat.
Cum congresul nostru era primul congres internațional care avea loc, după război, în Japonia, autoritățile i-au acordat o atenție deosebită. Preşedintele de onoare al congresului era, de altfel, fratele împăratului, prințul Mikasa, el însuşi un savant, specialist în istoria vechiului Orient şi pasionat de istoria religiilor. în afară de cîteva fastuoase recepții (îmi amintesc mai ales de ultima, la restaurantul Genghiz Khan, aşezat într-un parc, pe o colină), congresiştii au avut la dispoziție autocare elegante şi trenuri speciale pentru excursiile la Nara, Yse, Kyoto şi Yokohama.
Din Europa şi Statele Unite, veniseră un mare număr de savanți, printre care: H. Ch. Puech, Paul Demieville, Jean Fil-liozat, F. Heiler, E. Goodenough. Dar erau de față şi numeroşi specialişti din India şi Australia. Raffaele Pettazzoni, preşedintele Asociației Internaționale pentru Istoria Religiilor, avea dreptate să fie mîndru de prestigiul pe care îl dobîndise disciplina noastră în ultimii ani. Dar, puțin înainte de încheierea congresului, Pettazzoni a căzut bolnav şi a fost internat jntr-o clinică, de unde s-a întors direct la Roma. Nimeni nu [b]ânuia că Japonia era să fie ultima lui călătorie...
Şedințele de lucru aveau loc la Universitate. N-am asistat [a] prea multe comunicări, preferam să stau de vorbă cu co-[e]gii noştri din India şi Japonia. Mi-am citit textul despre sim-
bolismul religios, dar n-am încurajat discuția. Problema era prea complexă şi, în cele douăzeci de minute îngăduite comunicărilor, mă mulțumisem să prezint doar cîteva aspecte
în schimb, am avut de mai multe ori surpriza de a mă trezi antrenat în discuții la care nu mă aşteptam. îmi amintesc mai ales de o foarte interesantă comunicare despre budismul mahayana, pe care o ascultam alături de un profesor japonez' de filozofie. îl întîlnisem cu puține zile înainte şi aflasem că era un bun cunoscător al filozofiei germane, în special al lui Heidegger. îndreptîndu-ne spre *cafeteria,* m-a mirat mărturisirea lui: că nu înțelesese nimic din comunicare. A adăugat însă, oarecum stingherit, că, în afară de viața lui Buddha, ignoră în întregime istoria şi filozofia budismului. După ce ne-am aşezat la o măsuță, cu sticlele de coca-cola în față, tovarăşul meu, zîmbindu-mi politicos, şi-a justificat ignoranța: ca şi majoritatea filozofilor japonezi de astăzi, nici el nu vrea să-şi piardă timpul cu probleme care aparțin preistoriei gîn-dirii filozofice sistematice, bunăoară budismul.
Am încercat să-l conving că greşeşte, dar profesorul continua să zîmbească, clătinînd sceptic din cap. în cele din urmă, zîmbetul acela politicos m-a făcut să-mi pierd răbdarea... „îmi pare rău, i-am spus ridicînd fără să vreau glasul, dar mi-e teamă că filozofia japoneză contemporană riscă să se provincializeze. Vă forțați să gîndiți cum se gîndeşte azi în Germania sau în Franța. Aveți la îndemînă cea mai îndrăzneață logică pe care a cunoscut-o lumea pînă la Hegel — logica budistă, aşa cum a fost elaborată de Nagarjuna, Vasubandhu, Dinnaga, Dharmakirti — şi o lăsați exclusiv pe mîna istoricilor şi orientaliştilor. Filozofii dumneavoastră nu o cunosc sau, în orice caz, nu o utilizează. Vi se pare, poate, că nu e «actuală». Dar asta dovedeşte că nu o cunoaşteți. Căci problema lui Nagarjuna şi a urmaşilor săi era aceasta: să demonstreze logic că *Samsar a* e identică cu *Nirvana,* că devenirea («irealitatea» cosmică) e totuna cu ființa *(ț£.* beatitudinea ontologică). Pe un alt plan, urmărind alt scop şi utilizînd alte mijloace — filozofii Madhyămika erau confruntați cu acelaşi mister al *coinciden-tia oppositorum* pe

care îl înfruntase Cusanus. Or, *coincidentia oppositorum* ne întîmpină astăzi în unele principii de fizică nucleară (bunăoară, principiul complementarităţii al lui Op-penheimer), dar ni se pune din ce în ce mai insistent în întreg momentul istoric în care ne aflăm: bunăoară, cum e posibila
libertatea într-un Univers condiţionat? Cum poţi trăi în Istorie fără a o trăda, fără a o nega, şi totuşi participînd la o realitate transistorică? în fond, problema e aceasta: cum să recunoşti *realul* camuflat în *aparentă?* Aştept de la un filozof budist să ne prezinte o viziune *totală* a Realului."

Cu cît treceau zilele, cu atît Christinel şi cu mine ne simţeam mai fermecaţi. Ne cuceriseră de la început frumuseţea şi varietatea peisajelor, iar în lungile excursii cu trenul descopeream nu numai atîtea legendare oraşe şi centre religioase — Kyoto, Nara, Yse —, dar şi anumite trăsături caracteristice ale comportamentului şi sensibilităţii japonezilor; bunăoară, pasiunea lor pentru toate creaţiile naturii, de la animale şi flori pînă la stînci, lacuri şi izvoare. Geniul artistic japonez părea stimulat cu predilecţie de infinitele epifanii ale creativităţii cosmice. Aceeaşi estetică se putea recunoaşte nu numai în pictură, în arhitectură sau în scenografie, dar şi în arta aranjării florilor sau în universurile în miniatură care sînt grădinile japoneze. Cum aveam să înţeleg mai tîrziu, după ce am vi-zitat atîtea temple şi am asistat la ritualurile shintoiste (mai ales, ceremoniile de la Yse şi muntele Fuji), Natura era susceptibilă de a fi sanctificată prin „vizitele" zeilor şi ale spiritelor. Sanctificarea celebrată mai ales prin gesturi şi dansuri rituale şi prin creaţiile artistice.

La Yse, l-am cunoscut mai de aproape pe Hirai, un tînăr preot shintoist, care studiase istoria religiilor la Chicago cu Joachim Wach. Ne-a condus la un templu faimos, unde am admirat încă o dată graţia şi spontaneitatea acelor zece tinere dansatoare ataşate sanctuarului. întorcîndu-se către Hirai, un filozof american din grupul nostru i-a spus:

— Privesc templele, asist la ceremoniale şi dansuri, admir costumele şi politeţea preoţilor, dar nu văd teologia implicită în shintoism.

După cîteva clipe de reflecţie, Hirai i-a răspuns zîmbind:

— Noi nu avem teologie. Noi... dansăm!...

Era, aparent, o butadă. Dar Hirai nu îndrăznise să amintească filozofului american că teologia shinto se exprimă, direct şi cît se poate de *explicit,* nu în formule verbale, ci în ceremoniale şi, mai ales,în dans... în cele două seri libere, am vizitat împreună cu Evelyn şi J°e Kitagawa, Zwi Werblowski şi Joseph Campbell, *Ginza,*
cartierul cel mai pitoresc din Tokio, atît de feeric luminat de nenumărate faruri şi lampioane colorate. Intram uneori într-o prăvălie şi, chiar înainte de a întreba de preţul unui obiect — o păpuşă, un kimono, o jucărie — negustorul ne oferea un dar. Ne bucuram de cîte ori, mulţumind în englezeşte, reuşeam să ne facem înţeleşi. Politeţea, ca şi, în general, conduita japonezilor, avea desigur o origine rituală. De aceea mă simţeam atît de neîndemînatic (de „barbar") cînd, în absenţa lui Joe Kitagawa, nu ştiam cum să mă port.

îmi amintesc de călătoria noastră la Kyoto. Seara, Chris-tinel şi cu mine ne simţeam copleşiţi de tot ce văzusem; şi nu numai templele şi palatele, ci şi străzile, grădinile, luminile acestui prodigios oraş. în acea noapte, am dormit într-un hotel japonez. Camera părea mai degrabă un apartament, despărţit prin paravane felurit şi admirabil pictate, şi care puteau fi deplasate după voie. Pentru întîia oară, dormeam pe acele saltele înfăşurate în stofe, întinse pe podea. Eram fericiţi. Dar eram singuri; adică, fără Joe şi Evelyn Kitagawa. De cîte ori, în acea seară şi în dimineaţa următoare, una din tinerele servante venea să ne întrebe dacă aveam nevoie de ceva, le mulţumeam ridicînd din umeri şi zîmbind.

După închiderea congresului, am plecat cu soţii Kitagawa şi Joseph Campbell spre Kobe, Fukuoka, Nagasaki şi Unzen. Am petrecut o noapte la Beppu, şi astfel am avut prilejul să ne îmbăiem conform tradiţiei balneologice japoneze. în dimineaţa următoare, profesorul Furuna a venit să ne conducă la Fukuoka. Ne-am oprit, pe drum, să vizităm acel faimos deal împădurit, plin cu maimuţe. îndată ce am ajuns la Nagasaki, ne-am îndreptat spre imensul loc viran unde, cu treisprezece ani înainte, explodase a doua bombă atomică. Un scurt text, redactat în mai multe limbi, explica de ce această parte a oraşului nu fusese reconstruită: ca să amintească lumii întregi apocalipsul războiului termonuclear.

La Universitatea Kyushu din Fukuoka, profesorul Furuna organizase un simpozion cu antropologul austriac Wilhelm Koppers, cu Joseph Campbell, Kitagawa şi cu mine. Tema era: „Metodele contemporane în studiul istoriei religiilor". Interesul aproape patetic al savanţilor japonezi pentru „metodologie" mi-a amintit de studenţii mei de la Chicago. Discuţia a
fost destul de vie; Wilhelm Koppers, deşi teolog ca formaţie, susţinea că, în disciplina noastră, accentul trebuie să cadă pe *istorie.* în ceea ce mă priveşte, afirmam tocmai contrariul: istoria religiilor

este singura disciplină care îngăduie cercetătorului să cunoască şi să înţeleagă nenumăratele expresii ale experienţelor şi *ideologiilor religioase.*
Pe seară, Furuna ne-a dus să vizităm ruinele fostei capitale din Fukuoka. Nu mai rămăseseră decît cîteva pietre şi un plan, reconstituit de arheologi. Ne-am îndreptat apoi către un templu budist, neobişnuit de sărăcăcios. în cele din urmă, după încă vreo zece kilometri, ne-am oprit în faţa unui sanctuar shinto. Mi-am amintit multă vreme acel lac în miniatură şi acele poduri cu lanterne pe care se jucau grupuri de copii...
Inutil să evoc impresiile şi întîlnirile din Kobe, Hakata şi Unzen. După o săptămînă, ne-am întors la Tokio. Christinel se lupta cu o gripă, aşa că am plecat singur la Sendai, unde mă invitase Hori. Distrus de aviaţia americană, oraşul fusese reconstruit de curînd, repede şi urît. Multe şosele şi nenumărate străzi erau încă în construcţie. M-a condus spre parc, o pădure cu arbori uriaşi, multiseculari. Urcăm şi ne întîmpină deodată un pod zvelt, suspendat peste o prăpastie neaşteptat de adîncă. „De pe acest pod, îmi spune Hori, obişnuiesc să se sinucidă locuitorii din Sendai. Dar vin şi din multe regiuni", adăugă. O inscripţie pe o placă de metal încearcă să-i salveze *in extremis.* „Fii cu băgare de seamă, sta scris, nu te lăsa ispitit de gesturi nesăbuite" (cf. *Fragments d'un Journal,* I, p. 261) (vezi şi ediţia românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, p.286 — *n.ed).*
Hori locuia într-una din casele noi, clădite de americani şi cedate în acel an universităţii. Dar mie îmi rezervase o cameră la Park Hotel din Matsushima, la vreo douăzeci de kilometri de Sendai. Hotelul se înălţa chiar pe malul oceanului. Avea o imensă grădină şi un debarcader, de la care plecau bărcile cu motor pentru plimbările printre insule. Erau poate o sută de insule. Unele, nu mai mari decît o stîncă pe care abia ai fi avut loc să te odihneşti. Altele, de cîţiva sau cîteva zeci de metri, sau chiar mai mari, cu iarbă puţină, dar arbori din belşug. Una lîngă alta, cînd mai îndesate, cînd mai depărtate, întinzându-se aşa cîţiva kilometri. *{Fragments,* I, p. 260)

(vezi şi ediţia românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993,
p.295 — *n.ed).*
N-am mai uitat de-atunci zilele petrecute la Sendai, nici serile şi nopţile cînd mă odihneam pe terasa hotelului din Matsushima, cu privirile pierdute printre insule şi stînci. în afară de conferinţa şi seminarul (evident, despre metodologie!) organizate de Hori, am avut prilejul să stau de vorbă cu mai mulţi profesori şi studenţi. M-a interesat de asemenea vizita la o pseudoşamană oarbă *(miko),* pe care o angajase Hori (cf. *Fragments,* I, p. 264) (vezi şi ediţia românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, p. 299 — *n. ed.).*
Dar serile, rămas singur, pe terasa hotelului din Matsushima, încercam să-mi organizez impresiile. în ultimele sâp-tămîni, mi se părea că încep să înţeleg anumite aspecte ale geniului religios japonez. Notam în *Jurnal* principalele lui caracteristici: „nevoia de a comunica şi a fi instruit de o divinitate, sau de un spirit, provizoriu incorporat într-o fiinţă umană; tendinţa de a confrunta divinul sau sacralitatea *in concreto,* mai ales aşa cum se manifestă într-o făptură vie; oroarea de abstract şi de «transcendent» [...]. Sufletul japonez e pasionat de epifaniile concrete ale divinului [...]. Aş spune că e înclinat către o teologie a incorporărilor provizorii, fulgurante, ale spiritului — ale oricărui mod de a fi al spiritului: zei, oa-meni-zei, sufletele morţilor, sufletele animalelor etc. etc. Zeii sînt prin excelenţă călători, *vizitatori.* Totul poate fi transfigurat în Cosmos: nimic nu e nevrednic de a primi «vizita» unui zeu: o floare, o piatră, un stîlp de lemn. Universul e necontenit sanctificat printr-o infinitate de epifanii instantanee... Zeii *nu se instalează* nicăieri în lume. Spiritul se pogoară oricînd şi oriunde, dar nu rămîne, nu se lasă prins în durata temporală. Epifania este prin excelenţă fulgurantă. Orice prezenţă divină e provizorie." *(Fragments,* I, p. 267) (vezi şi ediţia românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, p. 303 — *n. ed.).* Cunoşteam, evident, mitologia şi tradiţiile religioase japoneze, precum şi anumite creaţii specifice ale budismului nipon, în primul rînd doctrina şi tehnicile şcolilor zen. Dar experienţa celor patru săptămîni petrecute în Japonia mi-a îngăduit să adîncesc şi să integrez cunoştinţele mele livreşti. După India tinereţii, avusesem prilejul să descopăr o altă civilizaţie orientală atît de diferită şi totuşi solidară cu creaţiile spirituale ale Indiei şi, în general, ale Asiei.
La întoarcere, ne-am oprit o săptămînă în Honolulu. Hotelul nostru, aşezat, ca multe altele, chiar pe plajă, se afla în partea nouă a oraşului, construită pentru turişti. Dar artificialitatea ei calculată, exuberanţa exotică a cartierului erau atît de evidente, încît după cîteva ceasuri nu le mai luai în seamă. Nu puteai rezista acestei nefireşti transparenţe a luminii Pacificului. Curînd, nu mai priveai decît lungile, nesfîrşitele valuri ale oceanului (cu sau fără inevitabilii seniori nautici) sau cocotie-rii parcă

tot mai înalţi şi mai zvelţi cu cît se depărtau de plajă.
într-o zi, am traversat insula ca să găsim, într-o pădure, vila în care locuiau, de mult, sora şi mama lui Joseph Campbell. Amintesc acest detaliu mai ales pentru fabulosul lui. Cu vreo douăzeci de ani în urmă, foarte tînăra soră a lui Campbell vizitase Hawaii cu o excursie colectivă. A fost atît de fascinată, încît, întoreîndu-se la New York, a renunţat la slujba pe care o avea, şi-a vîndut toate lucrurile şi s-a stabilit definitiv în insulă. Nu s-a mai întors de-atunci pe continent. A reuşit însă să-şi convingă mama s-o întovărăşească.
într-o altă zi, am vizitat vila pe care şi-o construise Jean Charlot în afara oraşului, pe malul Pacificului. îi admiram de mult tablourile şi desenele, dar nu-l întîlnisem pînă atunci. în acea toamnă, am evocat de multe ori, cu Christinel, spontaneitatea lui Jean Charlot şi frumuseţea soţiei şi a copiilor, dar, mai ales, strania şi fascinanta arhitectură a acestei vile, misterioasă si totodată funcţională.
După nouă ceasuri de zbor, am ajuns la San Francisco. Oraşul ne-a cucerit îndată ce, ridieîndu-se ceaţa, am îndrăznit să ne plimbăm pe străzi. Am cinat în *China Town,* iar, a doua zi, un şofer de taxi, întreprinzător şi cu imaginaţie, ne-a purtat, aproape trei ceasuri, prin toate cartierele şi împrejurimile, pînă la Berkeley. în anii următori, am revenit de mai multe ori la San Francisco, dar în amintire stăruie încă imaginea oraşului aşa cum l-am descoperit în acea zi de octombrie 1958.
Joseph Kitagawa primise o bursă de cercetări în Japonia, [a]Şa că ne-a pus la dispoziţie apartamentul lor din Woodlawn Avenue.
Cîteva zile după instalarea noastră, a avut loc, la Lake Geneva, aşa-numita *Faculty Retreat.* în fiecare toamnă, la începu-

tul anului universitar, noi, profesorii, ne adunam într-un mic hotel pe malul lacului. Petreceam două-trei zile împreună departe de familie şi de studenţi. în afară de cele două conferinţe — urmate de lungi discuţii —, eram liberi. Aveam astfel prilejul de a sta de vorbă pe îndelete şi deci a ne cunoaşte mai bine. Era prima mea experienţă de acest fel: cu atît mai interesantă şi mai instructivă, cu cît nu avusesem o pregătire teologică. M-au impresionat de la început amabilitatea şi, în special, toleranţa confesională a colegilor mei. Majoritatea aparţineau diferitelor tradiţii protestante, dar erau şi doi unitarieni, un israelit, un „agnostic" (= ateu?) şi un budist (Myamoto, *visit-ing professor,* 1958-59). Cu timpul, se vor adăuga încă un profesor evreu şi cîţiva catolici. Un asemenea pluralism religios, greu de închipuit într-o facultate europeană de teologie, suscita interminabile dialoguri şi asigura autenticitatea colaborării dintre diferitele departamente.
Decanul mi-a sugerat să ţin o conferinţă din care să reiasă „specificitatea" istoriei religiilor şi eventuala contribuţie a acestei discipline la problematica teologiilor contemporane.
Am vorbit despre „Prestigiile mitului cosmogonic". Mi se părea că exemplele şi interpretările pe care le prezentam alcătuiau un excelent prilej de a reevalua înţelegerea Creaţiei în cadrul religiilor nebiblice. Discuţia a fost destul de interesantă; colegii mei descopereau uimiţi sacralitatea şi coerenţa conceptuală a religiilor arhaice şi orientale[1].
N-am uitat multă vreme acele zile glorioase de octombrie, pădurile de aramă şi lacul sumbru, pe malul căruia îmi plăcea să mă plimb cu noii mei prieteni: Jaroslav Pelikan, Robert Grant, Nathan Scott. Sentimentul că sîntem „liberi", fără program, că putem prelungi discuţiile pînă după miezul nopţii era, pentru noi toţi, surprinzător de stenic. Ne-am întors în Chicago ca după o lungă vacanţă.
Am fost fericiţi în cele şapte luni cît am locuit în apartamentul prietenilor noştri Evelyn şi Joe Kitagawa. Toamna aceea şi iarna 1959 au trecut mai repede decît mă aşteptam- In
[1] Mulţi ani în urmă — dnd am condus împreună un seminar interdisa plinar („Teologia sistematică şi istoria religiilor") —, Paul Tillich era fasona de meditaţiile şi discuţiile provocate de asemenea comparaţii între religui cosmice şi tradiţiile biblice.
afară de cursuri şi seminarii, am fost confiscat de nenumărate obligaţii: conferinţe, articole pe care le făgăduisem, pregătirea unei noi ediţii, corectată şi considerabil adăugită, a cărţii *le Chamanisme,* pe care o traducea Willard Trask. De curînd, apăruse *Yoga: lmmortality and Freedom,* tradusă de acelaşi autor. Era a patra lucrare publicată în englezeşte şi, datorită probabil subiectului, a avut un succes neobişnuit de librărie.
Către sfîrşitul iernii, mi-am dat seama că trebuie să întrerup lucrările în curs. Gîndul mi-era la Zalmoxis şi la religiile geto-dacilor. Cîteva săptămîni, am recitit şi completat documentarea pe care o adusesem cu mine. Apoi, într-o noapte, am redactat articolul *Les Daces et Ies loups.* Era primul capitol din cartea *De Zalnioxis a Gengis-Khan.* în anii următori, am scris studiile despre miturile cosmogonice în România şi Europa răsăriteană, despre legenda lui Dragoş Vodă, despre balada *Mioriţa* şi folclorul

religios românesc, şi cartea a fost publicată de Editura Payot în 1970. Deşi nu-mi dau seama, revenirea periodică la cercetarea tradițiilor spirituale româneşti era, într-un anumit fel, un mijloc de a-mi păstra identitatea în *the meltingpot* al Statelor Unite.
Apoi, pe neaşteptate, m-a cuprins dorul de literatură. Nu mai scrisesem româneşte de cînd întrerupsesem *Pe strada Mântuleasa,* cu patru ani în urmă. în martie, am compus repede două scurte nuvele. Dar n-am îndrăznit să încep *La Țigănci,* al cărei subiect mă obseda mai de mult. Trebuia să pregătesc cursul pe care făgăduisem să-l predau la Jung-Institut din Zurich şi conferințele „Eranos".
La 13 mai, eram la Paris. Sibylle ne găsise un mic apartament în rue de lTvette. Abia am avut timp să reîntîlnim prietenii. Cîteva zile în urmă, ne aflam la Meilen; directorul Institutului, dr. Franz Riklin, ne invitase să locuim în vila lor. Subiectul cursului era: mitologiile şi riturile inițiatice. Am insistat asupra tradițiilor societăților arhaice şi orientale. Am reluat, evident, problemele discutate în *Birth and Rebirth,* dar, pentru că mă adresam unui public constituit în primul rînd din jungieni, am stăruit asupra elementelor care le puteau folosi în practica lor profesională.
Am avut prilejul să cunosc o seamă de elevi ai Institutului Şi să le reîntîlnesc pe Jolanda Jacobi, Aniella Jaffe şi Marie-Li von Franz. De la Aniella Jaffe am aflat că Jung îi dic-

tează *Autobiografia;* mai precis, el îi povesteşte şi ea scrie, el
revede apoi textul, corectează, reface şi amplifică.
în după-amiaza de 6 iunie, am stat de vorbă cu Jung aproape un ceas şi jumătate, în grădina locuinței lui de la Kiis-nacht. Nu-l mai văzusem de vreo cinci ani şi, cum notam în *Jurnal (Fraginents,* I, p. 273), (vezi şi ediția românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 307-308 — *n. ed),* mi s-a părut aproape neschimbat; era însă mai slab şi umbla spriji-nindu-se în baston. Cu cîteva zile mai înainte, îl vizitase Paul Mus şi îi explicase originea şi istoria caracterului chinez *tao.* Toate acele detalii tehnice îl pasionaseră şi mi le-a rezumat cu încîntare. La un moment dat, a început să-mi vorbească despre sensul numerelor la „primitivi". Evocînd amintiri din călătoria lui în Africa, a pronunțat, foarte serios, cîteva cuvinte *swahili,* cu intonațiile diferite, semnificînd „cinci", „multe",
„foarte multe".
Dar la răstimpuri mi se părea că ghicesc o urmă de amărăciune. Vorbind despre structura experiențelor mistice, îmi mărturiseşte că medicii şi psihologii „sînt prea stupizi şi prea inculți" ca să înțeleagă asemenea fenomene. Regăsesc verva care mă impresionase în primele noastre conversații din vara 1950. Totuşi, Aniella Jaffe şi ceilalți din jurul lui mi-au mărturisit că Jung oboseşte repede şi nu poate primi multă lume în aceeaşi zi. Aflasem, de asemenea, că nu se mai interesează de terapii şi cazuistică, nu-i mai citeşte pe teologii contemporani, dar e tot atît de pasionat de teologia patristică.
Nu l-am mai revăzut de atunci. Jung a murit, senin şi împăcat, la 6 iunie 1961.
*
Primisem de la Meilen primul număr din revista „An-taios" şi am fost surprins şi, evident, flatat văzînd pe copertă numele directorilor; al meu şi al lui Ernst Jiinger. A doua zi după vizita la Kiisnacht, Ernst Jiinger a venit din Germania şi Philippe Wolf, secretarul revistei, de la Berna, şi am dejunat toți trei într-un restaurant pitoresc, pe o colină, deasupra lacului. Trebuia să discutăm sumarul numerelor următoare şi, în ce mă priveşte, să sugerez nume de eventuali colaboratori atît din Europa, cît şi din Statele Unite. Ca de obicei, am fo[st] impresionat de tinerețea, verva şi erudiția lui Ernst Jiinger.
La 9 iunie, ne-am reîntors la Paris. Am regăsit cu încîntare micul nostru apartament din rue de l'Yvette. într-o cămăruță îngustă, cu ferestrele deschise către un zid galben-cenuşiu, mi-am adus o măsuță, cam şubredă, ca să pot scrie. (De abia după ce am părăsit apartamentul am aflat că în odăița aceea, cu doar o săptămînă înainte de sosirea noastră, se sinucisese cu gaz un student.) La 15 iunie am început să scriu nuvela *La Țigănci.* Lucrînd opt-nouă ceasuri pe zi, am reuşit s-o închei şi s-o transcriu la 5 iulie. Christinel a citit-o în aceeaşi seară. Emoția şi entuziasmul ei mi-au confirmat certitudinea că *La Țigănci* marchează începutul unei noi faze a creației mele literare.
Către mijlocul lui iulie, ne-am îmbarcat în maşina lui Si-bylle şi după trei zile am ajuns la Ascona. Cînd am descoperit, printre arbori şi vile, Lago Maggiore, am avut impresia că o întreagă perioadă atît de fericită din viața noastră se apro-, pie de sfîrşit. Notam în *Jurnal:* „Christinel, vorbind azi-dimi-neață la telefon cu Olga, fusese impresionată de slăbiciunea şi oboseala care i se ghiceau în voce. într-adevăr, cînd Olga ne întîmpină în pragul «Casei Gabriella», cu greu ne-am ascuns surpriza. A slăbit cincisprezece kilograme şi îi tremură mîinile. Şase luni a zăcut bolnavă de gălbenare după ce în ultimii doi ani suferise de urmările unei gripe asiatice. întristați că, pentru prima oară din 1952, nu găsim în camera noastră florile pe care le aşeza Olga cîteva ceasuri înainte de sosirea trenului." *(Fragments,* I, p. 280) (vezi şi ediția românească, *Jurnal,* I, Editura Humanitas, 1993, pp. 314-315 — *n. ed.).* în cele trei săptămîni cînd am locuit în vila „Gabriella", ne-am convins că sănătatea Olgăi era cu adevărat zdruncinată; cu mari eforturi, izbutea uneori să rămînă alături de noi la masă, deşi nu mînca aproape nimic.

Nu redactasem decît în parte conferința despre mişcările mesianice în societățile primitive contemporane. Ca să-mi completez informația, m-am strămutat o săptămînă la Fribourg, unde se află faimosul institut „Anthropos". Lucrînd (cum îmi plăcea să spun) „ca pe vremea tinereții mele", am izbutit să scriu ultimele pagini cîteva ceasuri înainte de a ține conferința. Ca de obicei, sala „Eranos" era arhiplină. Şi, tot ca de obi-[ce]i/ discuțiile, începute în acea după-amiază, s-au prelungit pînă către miezul nopții.

Adevărata „vacanță" am avut-o în Italia. De data aceasta, ne-am îngăduit să rămînem patru zile la Florența. Am luat apoi autobuzul „CIAT" spre Assisi, Perugia, Siena şi Roma. în săptămîna petrecută la Roma, am revăzut prietenii şi o bună parte din colegii italieni. Vizita la Pettazzoni m-a impresionat profund. Ştiam că fusese foarte grav bolnav, aproape pe moarte. Acum era, îmi spunea, „în convalescență": palid, slăbit, luminat de o melancolică blîndețe, pe care nu i-o cunoşteam, îmi mărturiseşte că Japonia a însemnat pentru el mai mult decît o descoperire: i-a revelat autenticitatea şi noblețea religiozității asiatice.

Cînd, la despărțire, mi-a strîns emoționat mîna, ştiam că nu-l voi mai reîntîlni.

După trei săptămîni petrecute la Paris, ne-am reîntors la Chicago. Ni se făgăduise apartamentul de la primul etaj în casa de sobră frumusețe din Woodlawn Avenue nr. 5711. Dar tînăra pereche care îl locuia a decis să-şi prelungească şederea la Chicago; soțul voia să-şi ia doctoratul. Meadviile Theological School ne-a pus provizoriu la dispoziție mansarda acelei cochete căsuțe, cunoscută sub numele de *Coach House,* pentru că, o jumătate de secol în urmă, adăpostise nenumăratele şi elegantele trăsuri şi cabriolete ale proprietarului. „Provizoratul" s-a prelungit aproape patru ani. Tînărul nu izbutea să-şi încheie teza de doctorat, iar noi țineam cu orice preț să ne mutăm în apartamentul din Woodlawn Avenue.

Cînd ne-am instalat în *Coach House,* aveam un pat, o canapea, o masă de bucătărie, dulapuri şi o parte din obiectele indispensabile: scaune, veselă, etajere. Dar, curînd, Christinel avea să completeze mobila, reuşind chiar să cumpere cîteva covoare. Pînă la plecarea noastră la Paris, la începutul verii,' aveam destule lucruri ca să ne putem instala la Woodlawn Avenue.

Biroul meu se afla peste drum de *Coach House,* la Mead-ville. îmi sosiseră de la Paris cîteva lăzi cu cărți şi manuscrise. Dispuneam acum de toată documentația indispensabilă cursurilor şi seminariilor[2]. Restul cărților şi revistelor se aflau în

[2] în acea toamnă, am ținut un seminar despre „Metode noi în psihologia religiilor" şi un curs despre „Religiile indiene de la *Rig Veda* la *Upanişade"*- Ia*" na, am prezentat religiile mediteraneene.

bibliotecile Universității, una din ele instalată chiar la Mead-ville.în noiembrie, am completat şi pus la punct manuscrisul conferințelor „Eranos". Apoi, a urmat colocviul organizat de Roger Williams Fellowship; am vorbit despre „Sacrul şi istoria religiilor", provocînd reacții diverse şi pasionante. într-adevăr, în fața unui public alcătuit aproape în întregime din teologi, am încercat să arăt importanța istoriei religiilor în *cultura* şi chiar în *politica externă* contemporană americană. Am stăruit asupra faptului că astăzi, cînd Asia a reintrat în istorie şi societățile „primitive" sînt pe cale de a-şi cuceri independența, cercetarea şi înțelegerea corectă a concepțiilor religioase care structurau aceste civilizații exotice constituie o necesitate de ordin politic. Diplomații, economiştii şi tehnologii trimişi în misiune în țările asiatice, şi mai ales în fostele colonii europene, trebuiau inițiați în prealabil, şi nu numai de misionari şi antropologi.

Dar în acei ani funcționau doar cîteva catedre de istoria religiilor la universitățile americane. Cincisprezece ani în urmă, numărul lor se ridicase la douăzeci şi cinci, aproape toate ocupate de foştii noştri studenți, care-şi obținuseră doctoratul la Universitatea din Chicago. Pe de altă parte, deşi se constituise de curînd Asociația profesorilor interesați de istoria religiilor, nu exista nici o revistă de specialitate, deşi apăreau multe şi uneori excelente periodice consacrate problemelor teologice şi sociologiei religiilor. împreună cu colegii mei Ki-tagawa şi Charles Long, am hotărît publicarea revistei „His-tory of Religions", pe care University of Chicago Press a acceptat s-o editeze. Astfel că în iarna 1960 am început să ne adresăm unui număr de specialişti europeni, cerîndu-le colaborarea. Cum în septembrie 1960 avea loc Congresul Internațional de la Marburg, ne-am propus să prezentăm, dacă nu primul fascicol de 160 de pagini, cel puțin macheta şi sumarul revistei[3].

Iarna şi primăvara 1960 le-am consacrat articolelor pentru „History of Religions" şi revizuirii traducerilor engleze a cărților *Images et symboles* şi *Reves, mythes et mysteres.* N-am reu-Şit totuşi să încep cărțulia *Myth and Reality* pe care i-o făgădu-

Fascicolul apărut în ianuarie 1961 se deschide cu articolul meu introductiv *History of Religions and New Humanism.*

isem lui Ruth Nanda Anshan, pentru colecția ei „World Per-spectives".

Conform tradiției, John Nef întrunea la cină, de două ori pe lună, membrii comitetului. De cele mai

multe ori, era invitat un artist sau un autor străin. Astfel i-am cunoscut pe Cha-gall, pe Jacques Maritain, Julian Huxley, Jean Hippolyte, pe nepotul lui Charles Darwin şi mulţi alţii. Committee on Social Thought continua cu succes tradiţia inaugurată cu mulţi ani în urmă: tradiţia „dialogului" dintre feluritele orientări şi creaţii culturale de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului.

Cursurile despre India şi despre religiile mediteraneene mă pasionau, dar nu eram prea mulţumit de documentarea pe care o puneam la dispoziţia studenţilor. Evident, le recomandam cele mai bune şi mai recente monografii, dar nu eram sigur că vor avea timp să le citească pe toate. Pe de altă parte, voiam cu orice preţ ca fiecare student să cunoască măcar o parte din textele originale, în cele mai bune traduceri accesibile. M-am hotărît atunci să fotocopiez un număr de imnuri vedice, de fragmente din *Brahmana* şi din *Upanişade.* Selecţia pentru cursul despre religiile mediteraneene era, evident, mai complicată. Am ales fragmente din Homer, din Hesiod şi He-rodot, o seamă de tablete orfice şi diferite texte tardive. Totalul nu trecea de cincizeci-şaizeci de pagini, şi astfel eram sigur că textele vor fi într-adevăr meditate de toţi studenţii.

Evident, existau cîteva antologii, dar, cum nu-mi plăcea să repet cursurile şi în fiecare trimestru alegeam alt subiect, am hotărît să alcătuiesc, cu timpul, propria mea antologie, în care textele erau clasate pe teme: cosmogonii, tipuri de divinităţi, specii de sacrificiu, rituri de iniţiere etc. Astfel, am început să adun şi să clasez documentele care, mulţi ani în urmă, vor fi editate în volumul *From Primitives to Zen* (1967).

Dar, pe neaşteptate, într-o noapte din acea iarnă m-au trezit dureri neobişnuit de severe în umeri şi în braţe. N-am putut închide ochii pînă dimineaţa. Singura poziţie mai suportabilă era să stau înţepenit în fotoliu cu amîndouă braţele ridicate. A doua zi, a venit să mă vadă doctorul Le Roy; la început, a crezut că este vorba de un atac de gută, dar curînd a

-7 - t-----

identificat o criză acută de artrită. De atunci, am fost nevoit să înghit şase pilule de aspirină pe zi. Uneori, durerile deveneau suportabile, şi atunci, cu mare greutate, puteam lucra cîteva ceasuri. Din acea iarnă 1960 şi pentru mulţi ani, cărţile şi studiile pe care le pregăteam şi-au întîrziat apariţia.

în nopţile cînd durerile artritice se înteţeau, lecturile mele favorite au fost biografiile lui Goethe şi *Conversaţiile* cu Ecker-mann. Aflînd, la începutul lui ianuarie, de moartea lui Pettaz-zoni, am fost ispitit să-i recitesc cărţile. La răstimpuri, aveam surprize care îmi dădeau curaj. A. Vâsquez, directorul Institutului de Filozofie din Mendoza şi *visiting scholar* pentru şase luni, nelipsit de la cursurile mele, mi-a vorbit despre „admiratorii" mei din Argentina. Vâsquez se pregătea să scrie o carte despre „gîndirea mea filozofică"; în fond, îmi repeta, eu sînt, înainte de toate, un filozof care îşi neglijează vocaţia, încerc să-mi camuflez gîndirea personală sub masca erudiţiei. Dar, adăugă, în Argentina nimeni nu se mai lasă păcălit de această camuflare. Mă apăram cum puteam; deocamdată, i-am spus, *trebuie* să închei operele „de erudiţie". Se vor vedea mai tîrziu interesul şi originalitatea lor filozofică. în fond, am adăugat, „camuflajul" acesta făcea parte din tradiţia filozofică occidentală (i-am amintit cîţiva autori medievali).

La sfîrşitul iernii, l-am recitit cu încîntare pe Nietzsche. Alternam lectura cu *Faust II.* Studenţii cursului despre „omul istoric" păreau fascinaţi, mai ales pentru că reveneam mereu asupra exemplelor greceşti.

Am fost surprins primind în acea primăvară o teză de licenţă de la Northwestern University. Tînărul autor, Guy Wel-bon, discutînd *Mircea Eliade's Image of Man,* încerca să prezinte *An Anthropogeny hy an Historian ofReligions.* Era prima lucrare universitară despre concepţiile mele. în anii următori, tezele de doctorat s-au înmulţit, atît în Statele Unite, cît şi în Europa.

Auzeam, la răstimpuri, că unii filologi nu sînt de acord cu metoda mea: îmbrăţişez prea multe domenii şi este imposibil să le aprofundez pe fiecare în parte. Argumentul părea convingător, dar se întemeia pe o confuzie. întocmai cum i s-ar fi reproşat unui biolog care studiază biologia insectelor că nu cunoaşte *toate* speciile de coleoptere, de himenoptere, de le-pidoptere şi de hemiptere. Asemenea rezerve au continuat să fie repetate în anii următori. Am încercat să-mi justific poziţia metodologică într-o serie de articole, dar nu sînt sigur că mi-am convins întotdeauna criticii. Am avut totuşi satisfacţia să citesc în cartea profesorului George P. Grant *Philosophy in the Mass Age* [Hill and Wang, New York, 1960] aceste cîteva rînduri: *„For wltat follows about the archaic man, I must express my profound dependence on the work of Mir cea Eliade. Professor Eliade seems to me unique among modern scholars ofreligion, not only in his grasp ofthefacts, but also in his philosophical and theo-logical wisdom"* (p. 126)[4].

Vorbindu-le într-o zi studenţilor despre necesitatea de a descifra *straturile* şi *morfologia* unui fenomen

religios (bunăoară, inițierea), am început lecția afirmînd că „nu se poate concepe Darwin înainte de Linne". Cu alte cuvinte, n-a fost posibilă înțelegerea *originii* şi *evoluției* speciilor — adică a „Istoriei" creațiilor biologice — înainte de descoperirea *morfologiei.* Compararea celor două sisteme morfologice, cel zoologic (sau vegetal) şi cel istoric-religios arată că sînt mai puține diferențe între un mit african şi unul australian decît sînt între două specii de coleoptere sau himenoptere. Şi, cu toate acestea, naturalistul *vede* că ele fac parte din aceeaşi categorie: cea a insectelor. Evident, altul este contextul biologic al unui fluture, altul al unei muşte sau furnici. întocmai cum, în Africa sau în Australia, e vorba de contexte culturale diferite.

Către sfîrşitul lui martie, Jean Gouillard îmi anunță moartea lui Gustave Payot. O aşteptam amîndoi de cîțiva ani. De mult Payot părea pierdut: figura i se descompusese, slăbise enorm, abia mergea; trupul i se înclina uşor spre dreapta, parcă ar fi fost gata să cadă. Vara trecută, cînd l-am căutat la editură, nu l-am găsit; mi s-a spus că nu vine decît un ceas, două, diminețile...

încă un contemporan al debutului meu parizian pe care îl pierdeam. A rămas în amintirile mele aşa cum era: un perso-

[4] „în cele ce urmează despre omul arhaic, trebuie să-mi exprim profunda dependență de opera lui Mircea Eliade. Profesorul Eliade mi se pare unic printre oamenii de ştiință moderni specializați în religii nu numai prin modul său de a aborda faptele, dar şi în ce priveşte înțelepciunea sa filozofică şi teologică" *(n. r.).*

naj balzacian. Avariția lui, simțul lui de afaceri, agresivitatea lui (cînd îți spunea, la primele întîlniri, că e surd, aveai impresia că te va lua la bătaie...), micile lui manii (suferea cumplit cînd unii din colegii lui, editori străini, îl trăgeau pe sfoară cu cîteva sute de franci.) Dar nu voi uita niciodată că, datorită curajului lui de a tipări, în cinci ani, *Trăite, Le Chama-nisme* şi *Le Yoga,* reuşisem să mă fac atît de repede cunoscut ca istoric al religiilor.

Crizele de artrită se întețeau, în pofida celor şase-şapte pastile de aspirină pe zi. Au fost nopți cînd, incapabil să-mi ridic brațele, am fost nevoit să scriu pe genunchi. Eram îngrijorat, dîndu-mi seama că nu izbuteam să închei conferința pentru Harvard, nici să încep cărțulia *Myth and Reality.* în acea teribilă iarnă şi primăvară 1960, cînd mă întrebam dacă sănătatea îmi va îngădui să sfîrşesc tot ce începusem, am primit cîteva scrisori care mi-au dat curaj. Un psihanalist german, G. R. Heyer îmi scria că *Images et symboles* îl ajutase să înțeleagă, *în sftrşit,* funcția simbolului. Despre *Naissances Nîystiques* (= *Birth and Rebirth),* etnologul Alfred Metram îmi mărturisea: *„Conime precedemment, je n'ai su ce qu'il fallait de plus admirer: de la lucidite de votre expose, ou de votre etonmnte erudition. Comment faites-vous pour vous tenir en courant de tant de publi-cations sur tant des regions diverseşi En ce qui concerne l'Ame-rique du Sud, rien d'important ne me semble vous echapper, et Dieu sait si cette litterature est difficile a maîtriser"*[5]*.* Iar faimosul critic Northrop Frye, pe care aveam să-l întîlnesc curînd la Harvard, îmi scria entuziasmat de *Forgerons et Alchimistes: „I ne-ver expected to meet any writer who could fiii me with the same sense offresh discovery that Frazer did in my early student days, but I reckoned without Mircea Eliade. Wltat is so amazing is not the breadth ofyour erudition, but its unity: the consistency with which you can make alchemy, yoga, primitive religious beliefs, and so many other things come together andform a pattern"*[6].

[5] „Ca şi mai înainte, n-am ştiut ce să admir mai mult: luciditatea expunerii dumneavoastră sau uimitoarea dumneavoastră erudiție. Cum reuşiți să fiți la curent cu atîtea publicații, despre atîtea regiuni diverse? în ce priveşte America de Sud, nimic important nu pare să vă scape, şi Dumnezeu ştie dacă această literatură este greu de stăpînit" (n. r.).

[6] „Nu m-am aşteptat niciodată să întîlnesc vreun scriitor care să-mi poată oferi acel sentiment al descoperirii pe care mi l-a dat Frazer la începutul studenției mele, dar nu-l luasem în calcul pe M. Eliade. Ceea ce este atît de ulu-

între 23 şi 26 aprilie, am fost la Cambridge, Massachusetts, găzduit la hotelul Continental. Northrop Frye a deschis simpozionul despre „Myth Today", iar a doua zi, duminică, mi-am ținut într-un amfiteatru aproape plin conferința despre „Myth of the Beginnings and Myths of the End". L-am cunoscut în sfîrşit şi pe Northrop Frye şi am stat de vorbă cu A. D. Nock, Roman Jakobson şi alți savanți pe care aveam să-i revăd, tot la Cambridge, în anul următor. După cîteva zile, mă aflam la South Bend, la colocviul „Christian Culture". Acceptasem invitația mai ales ca să-l întîlnesc pe Charles Dawson. Aflasem că citise cu mult interes *Trăite* şi *Le Mythe de l'eternei retour* şi aşteptam emoționat convorbirea pe care mi-o făgăduise unul din organizatorii colocviului. Dar n-am avut acest noroc. Tăcerea serafică a lui Dawson mi-a amintit de tăcerile lui Lucian Blaga...

La mijlocul lui iunie, am petrecut cîteva zile la Elison Bay, conduşi de Harriet Platt. Revedeam acele sate şi vile pe malul lacului după doi ani, dar mi se părea că trecuse mult mai mult. începeam să simt altfel America. Ştiam că legea imigrației îmi îngăduia să mai rămîn pînă în vara următoare, 1961. După aceea, trebuia să ne întoarcem pentru doi ani în Franța şi să reintrăm în Statele Unite cu o nouă viză, de imi-grant-permanent. Eram amîndoi fericiți. Am fi pus capăt peregrinărilor de fiecare vară şi aş fi putut lucra mai cu spor. Dar destinul hotărîse altfel.

itor nu este marea dumneavoastră erudiţie, ci unitatea ei: armonia cu care dumneavoastră puteţi aduna laolaltă alchimia, yoga, credinţele religioase primitive şi atît de multe alte lucruri şi de a forma din ele un sistem" (n. r.).

Anexe

ANEXELE reproduc textele incluse în versiunea franceză, *Memoire II, Les Moissons du solstice,* Gallimard, 1988.

Dar destinul hotărîse altfel...

Ultima frază a ultimei cărţi scrise de Mir cea Eliade. Ultimul simbol pe care ni-l propune. Aici, sacrul nu mai este preocupat să se camufleze. Pentru ca o operă — neterminată — să *se încheie cu aceste cuvinte, ea trebuia să fie scrisă de un Eliade. înainte de a pleca, decodificatorul misterelor adaugă o cheie celor pe care ni le lăsa-se deja. Ca încă o lumină înainte de a se cufunda în aceea a „vieţii de după viaţă".*

Şi atunci, se mai poate afirma cu certitudine că n-a avut timpul necesar să termine această carte? Timp, carte... Dacă Eliade a fost stăpînit pînă la obsesie de carte, aceasta e pentru că ea constituia pentru el un mijloc privilegiat de a „ieşi din Timp", de a „pune în valoare Moartea ca reintegrare". Dar şi aici destinul hotărîse în mai multe împrejurări altfel: atîtea note, manuscrise, caiete, scrisori pierdute la Londra în timpul războiului, surghiunite prin poduri uitate din Bucureşti, arse din nebăgare de seamă la Paris şi, în sflr-şit, mistuite de flăcări la Chicago într-un incendiu inexplicabil... Cine poate spune cît de puternic a fost pentru el acest ultim şoc? S-a găsit pe biroul său o notă datată 19 decembrie 1985:

„Ieri seară, pe la zece, am auzit bătăi în uşa din dos. Vecinul nostru, de la etajul de jos, îmi spune:

— Biroul dtale arde! Am telefonat la pompieri. Lucrează acolo de cinci minute. Poate că ar trebui să veniţi să vedeţi ce s-aîntîmplat...

M-am îmbrăcat cît am putut de repede şi am plecat cu el. Auzeam cum pompierii spărgeau geamurile de la ferestrele biroului... Ger cumplit, şi apa care se scurgea pe scările Mead-ville-ului îngheţa îndată ce ajungea pe trotuar.

Nu mi-au dat voie să intru. Pe scara principală, apa se revărsa ca un pîrîu de munte.

Aşa a început. A trebuit să ţnă întorc acasă. Christinel mi-a dat un somnifer dublu."

în acea zi, Eliade se temea ca nu cumva focul să fi distrus printre altele manuscrisul Jurnalului, *martor (activ) al vieţii sale. Profund afectat, să fi văzut el în asta, sub aparenţa profanului, unul din acele „semne" pe care ştia să le descifreze ca nimeni altul? „Moartea colectivă", care îl preocupa de atîta timp, începea cu cea a scrierilor sale inedite, ataca perfid amintirile.*

Mircea Eliade s-a stins în aprilie 1986, cu o carte în tnînă. Fără să o fi scris pe cea care l-a tentat atît de mult, Omul ca simbol. *El. Destinul hotărîse altfel...*

ALAIN PĂRUIT

ULTIMELE CLIPE ALE LUI MIRCEA ELIADE MAHĂPARINIRVĂNA

Profesorul han Petru Culianu, unul dintre discipolii cei mai apropiaţi ai lui Mircea Eliade, a relatat ultimele zile ale acestuia într-un text [redactat în limba română şi pe care-l redăm şi noi — n. ed.] *din care reproducem aici esenţialul, cu amabila autorizaţie a dlui Virgil Ierunca, ce l-a publicat în numărul special (48-49, noiembrie 1986), drept omagiu adus lui Eliade, în* „Limite", *revistă culturală românească ce apare la Paris.*

După trei săptămîni de şedere la Chicago, seara de luni 14 aprilie este a doua pe care n-o petrec împreună cu Mircea şi Christinel Eliade. [...] De o săptămînă, Mircea Eliade are dureri crepusculare atroce în coşul pieptului şi e cuprins de o ciudată oboseală. în primele două săptămîni după venirea mea, am lucrat amîndoi cu spor la diverse lucruri — între altele, la trierea materialelor salvate din incendiul care i-a devastat parte din biroul din Meadville Theological Seminary la 18 decembrie 1985. în fond, paguba materială a fost redusă: toate hîrtiile importante au fost salvate. Au pierit cărţi şi scrisori numai. Pentru Mircea Eliade însă, incendiul a avut o altă semnificaţie. Mi-a repetat de atîtea ori că lumea este un camuflaj, că e plină de semne care trebuie descifrate cu răbdarea unui ghicitor în pietre, încît cred că-l înţeleg. Se gîndeşte oare la romanul *Lumina ce se stinge,* la focul care consumă biblioteca şi pe savant împreună cu ea?

(Jurnal [I. P. Culianu — *n. ed.],* 4 aprilie 1986, despre seara petrecută la Christinel şi Mircea Eliade, împreună cu fiziciană Sanda Loga: „M.E. citeşte foarte mult despre *Life after Life* — Viaţa după viaţă — şi e convins că moartea e un «semn de lumină». Repetă asta de mai multe ori. Chr. şi S.L. numesc autorii a două cărţi care au adunat mărturiile unor oameni
scăpaţi ca prin minune de la moarte. De fapt, de treizeci şi mai bine de ani, aceasta e una din marile

teme ale literaturii sale." *Jurnal,* 5 aprilie: „Oare pe cine încerca să convingă de cele de mai sus, pe noi, ori pe sine însuşi? Pe amîndoi, cred. [...]
Duminică după prînz, ne-am plimbat împreună ca să admirăm florile abia răsărite pe peluze (Mircea Eliade admiră peluzele americane şi lărgimea străzilor: „Aici poţi respira, nu e înghesuit ca în Europa.") Mi-a părut iarăşi cum îl ştiu de mai bine de zece ani, fremătînd de curiozitate pentru orice, iradiind din toată fiinţa un amestec unic de bunătate, tensiune intelectuală, pace şi seninătate. Nu a părut nici obosit, nici deprimat. în cadrul schimburilor active de cărţi care au loc începînd din seara venirii mele, îi promit să-i caut pentru a doua zi nuvela *Ligheia* de Tomasi di Lampedusa.
Seara, sîntem invitaţi cu toţii la celebra indianistă Wendy O'Flaherty şi la băiatul ei Michael, împreună cu nu mai puţin celebrul filozof David Tracy, numit de curînd *Service Dis-tinguished Professor.* Christinel şi Mircea Eliade sînt centrul serii. Pentru prima dată în ultimele zile, el cinează fără dureri. Sîntem cu toţii optimişti, cu atît mai mult cu cît ultimele analize, făcute în urmă cu vreo două săptămîni, au fost perfecte. Satisfăcut, mă întorc acasă cu gîndul că marţi vom relua lucrul şi că, poate, Mircea Eliade va renunţa la spaima de magnetofon şi va începe să dicteze o nuvelă. Durerile care l-au chinuit pînă acum nu pot fi decît una din nenumăratele şicane ale artritei, aceeaşi care-l împiedică să scrie.
Luni, 14 aprilie, după ora 7 seara [...] Telefonul la care Christinel răspunde de obicei sună în gol. O invitaţie de ultimă oră? [...] Puţin probabil. încerc să-mi alung gînduri sinistre. Fără îndoială, trebuie să existe o explicaţie simplă pentru absenţa lor de acasă: de exemplu, s-au dus la *Quadrangle Club* să cineze. Dar acolo se duc doar miercurea. încă de două ori telefonez fără răspuns. După opt, telefonul meu intră în pană. încerc pînă la zece să-l animez, dar fără folos.
Marţi [...] la ora 11 [...] găsesc o notă în uşă: Christinel se află în spital, Mircea Eliade este în *Intensive Care Unit* în urma unui atac de congestie cerebrală. La 11.30, intru pe uşa rezervei D 505 de la etajul 5 al spitalului universitar „Bernard Mitchell", unul dintre cele mai bune din lume. Cu mîna lui Christinel în mîna lui stîngă, Mircea Eliade îi zîmbeşte, ap°! îmi zîmbeşte cu aceeaşi căldură care este numai a sa. Ne tf*"
rtiNcyvn OII
felege perfect, dar nu poate vorbi: atacul i-a atins partea stîn-gă a creierului, nu se ştie cît de grav. Partea dreaptă a corpului îi este, probabil temporar, paralizată.
Christinel mă ia deoparte şi îmi povesteşte că luni, în jurul orei şase, Mircea Eliade i-a cerut cartea lui Emil Cioran *Exercices d'admiration* şi s-a aşezat în fotoliul său preferat de catifea verzuie ca să citească. Zece minute mai tîrziu, stătea în fotoliu zîmbind nemişcat, cu cartea deschisă în braţe. Cre-zînd că e vorba de o glumă, Christinel l-a chemat o dată, de două ori, fără răspuns. A alarmat imediat buni prieteni, pe profesorul Lacoque şi pe soţia sa, iar salvarea l-a transportat la spital în nu mai mult de douăzeci de minute.
Doctorii erau optimişti: desigur, următoarele zile aveau să fie hotărîtoare, dar congestia părea relativ uşoară. Şansele să se restabilească erau, în acea primă zi, de 50%. Dovedind un devotament pe care aveam să-l înţeleg în cele aproape opt zile de veghe la căpătîiul lui Mircea Eliade, lîngă rezervă se aflau deja decanul facultăţii, profesorul Frank Gamwell, David Tracy, Wendy O'Flaherty, fiziciană Sanda Loga, mai tîrziu profesorul Jerry Brauer; profesorii Joseph şi Evelyn Kita-gawa, Paul Ricoeur cu soţia şi mulţi alţii.
în tot acest timp, Mircea Eliade e alert, îşi potriveşte ochelarii ca să recunoască vizitatorii, zîmbeşte, şi mai ales îi propune soţiei sale un joc, care va fi şi ultimul său gest înainte de a-şi pierde definitiv cunoştinţa: îi arată verigheta, prinsă cu o sîrmă verde ca să nu-i alunece de pe deget, îi strînge afectuos mîna, pune verigheta sa alături de a ei, încearcă să-i ducă mîna la buze ca să i-o sărute. în rezervă, nu se varsă lacrimi. Christinel şi le şterge afară, iar lîngă el rosteşte fără încetare încurajări.
Ştiu că mulţi oameni sînt, ca şi mine, profund legaţi de Mircea Eliade. Dar purtarea prietenilor săi americani este uimitoare: decanul Gamwell şi David Tracy îşi vor anula fiecare o călătorie, petrecîndu-şi ziua întreagă la spital. Iar măsura devotamentului lor avea să se vadă abia în zilele următoare. Profesorul Nathan Scott, un venerabil pastor anglican de culoare, fost coleg al lui Mircea Eliade, e anunţat de internarea acestuia şi sfătuit să nu vină încă la Chicago. Mircea Eliade a lăsat dispoziţie ca el să-i administreze extrema oncţiune*

* „Ungerea bolnavilor", „maslu" *(n. ed.).* , .

[...]. Deocamdată însă, Mircea Eliade pare în afara oricărei primejdii. [...] Christinel e hotărîtă să-l vegheze în fiecare clipă, iar el însuşi, deşi incapabil s-o spună, pare decis să recupereze.
Relatarea tuturor acestor fapte şi nume are, după cum cred, importanţa ei în economia biografiei lui Mircea Eliade. Transparentă dintru început [...], existenţa lui Mircea Eliade trebuie să-şi găsească o cronică exactă pînă în ultimele clipe. Mai mult, nici un amănunt al acestor opt zile de veghe nu e lipsit de sens. O moarte nu seamănă cu alta, deşi, probabil, există anumite modele cărora toate morţile li se conformează mai mult sau mai puţin. Moartea ciobanului din *Mioriţa* nu e la fel cu aceea a doamnei Bovary, iar crucificarea lui Isus nu seamănă cu sfîrşitul lui Buddha, cunoscut sub numele de *parinirvăna.*
Jurnaliştii l-au numit deseori un mare solitar. Corectă în ce priveşte opera lui, judecata este cît se poate de nedreaptă cu referire la viaţa (şi la felul morţii) lui Mircea Eliade. A afectat direct sute de conştiinţe; poate mii; şi indirect sute de mii. Toate se întîlnesc acum într-un moment de solidaritate care îi transformă sfîrşitul într-o ceremonie patetică, dar nu tragică. (Aveam să înţeleg acest lucru abia peste cîteva zile. însăşi moartea lui semăna pace.)
Dintru început, devotamentul tuturor prietenilor a fost mişcător; pentru a da un singur exemplu: într-una din zile, decanul Gamwell a stat nu mai puţin de şapte ore în picioare, nemişcat, în coridorul spitalului, fără a-şi manifesta în nici un fel prezenţa, de teamă de a nu stingheri. Mulţi s-au perindat în pelerinaj necurmat, sfidînd toate regulile secţiei de reanimare *(Intensive Care Unit),* deseori spre disperarea personalului.
Optimismul nostru a durat trei zile, în care starea lui Mircea Eliade părea uneori să se îmbunătăţească atît de mult, în-cît nu aveam îndoieli asupra însănătoşirii. Joi, la 7.30 dimineaţa, a răspuns perfect examenului neurologic, dar mai tîrziu şi-a pierdut coordonarea, dînd semne de nervozitate, probabil din cauza unei dureri. Uşor sedat, a dormit mult, dar seara nu mai era în forma de dinainte. Acesta nu era un motiv pentru a pierde speranţa: doctorii explicaseră că o congestie produce întotdeauna edem cerebral; perioada cea mai dificila pentru bolnav este retragerea edemului, care durează circa trei zile. Abia duoă aceea se poate constata mărimea daunelor, vindecarea completă nefiind nicidecum exclusă.
Deşi vineri la prînz Mircea Eliade nu mai deschidea ochii (funcţiile inimii, vizibile pe ecran, fiind însă excelente), totul părea să corespundă previziunilor medicale. Mi-am ţinut seminarul între 1.30 şi 4.30, iar înainte de 5 m-am întors la spital fără nici un fel de presentimente, convins că lupta lui Mircea Eliade, cu ajutorul devotamentului nesfîrşit al lui Christinel şi cu sprijinul acelor prieteni minunaţi care-i vizitau neîntrerupt, avea să se încheie cu bine. Dimineaţa, începusem să-i spun lui Mircea Eliade acea poveste pe care i-o promisesem în plimbarea care avusese loc duminica, 13 aprilie, la ora două. înainte de prînz, Christinel îi citise din propriile lui nuvele, pe care Mircea Eliade le recitise cu puţine zile înainte. (A fost singura dată cînd am auzit de la el o apreciere pozitiză asupra propriei sale opere, mai ales asupra nuvelei *lvan,* în care e vorba despre o moarte asupra căreia există „evidenţe mutual contradictorii". Mircea Eliade repetă formula cu satisfacţie, remarcînd că, în fond, nu se ştia dacă personajul — un elev TR în război — a murit sau nu.)
Vineri, la ora cinci, trăiesc probabil clipa cea mai zguduitoare după lungi ani în care existenţa lui Mircea Eliade fusese pentru mine o garanţie a ordinii lumii: Christinel îmi comunică plîngînd că analizele aduseseră dovada unui cancer în curs de generalizare; că profesorul se afla în comă şi că moartea sa era o chestiune de zile, poate de ore. De aici încolo, a început Marea Veghe, în care s-a desluşit taina morţii lui Mircea Eliade: a fost moartea lui Buddha, *mahăparinirvăna.*
în intervalele cît a rămas singură cu el, Christinel i-a vorbit. (După ea, Mircea Eliade a continuat să-i zîmbească dincolo de noaptea cunoştinţei care l-a învăluit definitiv vineri.) Nu ştiu ce i-a vorbit. Sînt un martor parţial, care i-â privit pe ceilalţi, mai ales pe Christinel, cu admiraţie şi compasiune, imaginînd doar imensa ei durere. Dar pot relata cu certitudine numai anumite părţi ale Marii Veghi, cele privitoare la relaţia mea cu Mircea Eliade, cu Christinel şi cu ceilalţi prieteni.
Vineri, spre seară, rămas singur cu el, am continuat să-i povestesc nuvela *Ligheia.* Mitologia ei, profesorul La Ciura îndrăgostit de sirena Ligheia, supravieţuitoare a epocii elene în marea cea mai albastră a lumii, corespundea oarecum trecerii pe care Mircea Eliade se pregătea s-o facă.
Christinel a rămas toată noaptea şi ziua de după ea neclintită în rezerva 505, mînă în mînă cu Mircea Eliade. L-am vegheat şi eu, năruit, sprijinindu-mă de perete. îmi fusese relativ uşor să fiu optimist, atîta vreme cît exista speranţă; acum totul căpăta o altă dimensiune, neaşteptată: Mircea Eliade avea să dispară din orizontul fiinţelor certe. Numai gîndul, răsărit la capătul acestei nopţi, cum că ne aflăm în

parinirvăna avea să-mi aducă pace: era timpul cînd discipolii şi prietenii adunaţi din întreaga lume aveau să soarbă ultimele picături de viaţă din trupul care pînă nu demult adăpostise un Mare Suflet.
Sîmbătă, 19 aprilie, după-amiază, soseşte Nathan Scott de departe. în faţa cîtorva prieteni strînşi lîngă Christinel în rezervă îi administrează cu voce vibrantă extrema oncţiune* şi rosteşte, secundat de David Tracy şi de Frank Gamwell, rugăciuni pentru eliberarea sufletului.
Inima lui Mircea Eliade funcţionează încă normal. îmi trebuie mult timp ca să înţeleg ce se întîmplă: profesorul le dă timp discipolilor să vină. Charles Long, unul din primii săi elevi, a ajuns la Chicago de departe; la fel Bruce Lincoln, unul dintre ultimii şi cei mai dragi studenţi, colegul meu de clasă din 1975. Telefonul din secţia de reanimare sună din toate părţile lumii [...]
Marţi dimineaţă, ies ca să fac cîteva curse pentru Christinel, care n-a mai părăsit nici o clipă spitalul de vineri. La întoarcere, Wendy O'Flaherty mă cheamă înăuntrul rezervei; la orele 9.15 ale zilei de 22 aprilie, tensiunea arterială a lui Mircea Eliade a căzut, dar inima aceasta formidabilă, nu numai mare, ci şi rezistentă, încă mai pîlpîie. Wendy ştie că n-aş fi putut să-mi iert niciodată absenţa de lîngă profesor în ultima clipă. îmi spune că Mircea Eliade a avut şi această ultimă bunătate: mi-a aşteptat întoarcerea. Tot mai rare, bătăile pulsului se încheie la 9.40. David Tracy şi Frank Gamwell rostesc o ultimă rugăciune. *Parinirvăna* a luat sfîrşit.
Desigur, lumea nu va mai fi niciodată aceeaşi fără Mircea Eliade. Dar am înţeles după o noapte de disperare că în cele cinci zile ale veghii Mircea Eliade înfăptuise o minune. Prietenii şi discipolii săi se întîlniseră în acest timp acolo, solidari cu Christinel şi întărindu-şi legăturile unul faţă de celălalt. In

* Vezi asteriscul de la p. 511.

mahSparinirvana, timpul adunării înainte de marea trecere, există o mare înţelepciune. Şi din nou îmi aminteam de vîrsta de 24-25 de ani, cînd credeam că descifrez în zîmbetul lui Mircea Eliade cunoştinţa misterelor universului.
Poate că, într-adevăr, se petrecuseră lucruri tainice, privitoare la soţia sa care-l veghease cu devotament eroic; la schimburile de sentimente şi gînduri între prietenii nedezlipiţi de ea; la soarta şi, poate, la misiunea lor. Timpul adunării fusese, poate, şi un timp de probă.
Deşi ochii mi se înnegurează din cînd în cînd; deşi lumea va arăta cu totul altfel fără Mircea Eliade — totuşi i-am acceptat moartea cu împăcare. Miercuri, 23 aprilie 1986, la ora două, a fost cremat pe Woodlawn Avenue colţ cu strada 67. între două pasaje din înţelepciunea lui Isus Sirach şi Apoca-lipsa lui Ioan, David Tracy a citit şi o pagină din *Mitul eternei reîntoarceri.* Slujbe pentru odihna sufletului au fost rostite în toate bisericile ortodoxe din America. Organizat din umbră de David Tracy, serviciul memorial care a avut loc în enorma Rockefeller Chapel din Hyde Park, campusul universităţii din Chicago, a fost, după mărturia unui bătrîn profesor, cea mai frumoasă slujbă la care asistase vreodată. în locul elogiilor, Saul Bellow, Paul Ricoeur, Wendy O'Flaherty şi subsemnatul am citit fragmente din opera lui Mircea Eliade în cele trei limbi în care acesta a scris pînă la sfîrşitul vieţii: româna, franceza şi engleza. Charles Long a explicat esenţa Marii Veghi, care nu era numai rezultatul iradierii universale a celor peste cincizeci de cărţi ale profesorului, ci şi a necrezutei sale bunătăţi. Nathan Scott (cine a spus că ar putea deveni cel mai grandios arhiepiscop de Canterbury?) a încheiat o tînguire despre sufletul Dreptului care se află în mîna Domnului.
înţeleptul se află în pace, căci Dumnezeu l-a încercat ca aurul în cuptor, îngîna poporul adunat în biserică.
în fond, continuu să-mi repet de ani de zile, dacă lumea aceasta este un camuflaj, aşa cum mi-aţi spus de atîtea ori, Mircea Eliade, atunci sînt fericit că am trăit în aceeaşi taină în care aţi trăit şi dumneavoastră.
Chicago, 24 aprilie-l mai 1986
IOAN PETRU CULIANU

III

OMAGII

Dintre numeroasele omagii aduse lui Mircea Eliade în întreaga lume, le reproducem mai jos pe cele ale prietenilor şi compatrioţilor săi Emil Cioran şi Eugen Ionescu. Textul lui Cioran a apărut în numărul special din revista „Limite". *Textul lui Ionescu a fost citit de acesta la deschiderea „Zilelor omagiale Mircea Eliade", organizate de Centrul „Georges, Vompidou" (Beaubourg) între 17 şi 19 iunie 1987.*

ÎN SFÎRŞIT, O EXISTENŢĂ ÎMPLINITĂ

De îndată ce am aflat că zilele lui Mircea Eliade erau numărate, durerea pe care am resimţit-o a fost

atît de intensă, încît din mintea mea s-a şters totul, cu excepţia primelor noastre întîlniri şi a aiurii sale de personaj miraculos. într-o prietenie, ca în orice altceva, începutul îţi oferă sentimentul neprevăzutului şi unicităţii. Ceea ce urmează nu va egala niciodată strălucirea începuturilor. N-ar fi cel mai bine să dispari înainte de a lăsa urme? Toate acestea nu sînt decît o divagaţie care merge în întîmpinarea imaginii pe care ne-o lasă un spirit convins pînă la obsesie că este obligaţia fiecăruia să dea tot ce e mai bun din el. în această privinţă, Mircea era cel mai puţin balcanic dintre noi toţi. Nu avea nici gustul, nici superstiţia eşecului, nu cunoştea uşurarea de a abandona un proiect, nici voluptatea inerentă oricărei fapte neîmplinite. Tocmai am primit cîteva rînduri de la un prieten din tinereţe — genial, fără îndoială —, în care acesta îmi spune, făcînd un bilanţ, că existenţa sa e marcată de „semnul neîmplinirii"-Acesta este defectul nostru, fascinant şi descurajant, expresie a unei înţelepciuni de-a-ndoaselea. Sîntem cu toţii mai mult sau mai puţin nişte rataţi. Eliade, în schimb, nu era în nici un
fel ratat, refuza să se considere astfel şi acest refuz sau această imposibilitate este motivul pentru care opera lui literară repugnă acelui ne-diabolic, ne-autodistructiv, ne-negativ în mod pozitiv atît de caracteristic celui mai mărunt destin valah.

I-am reproşat deseori că nu este ca... noi. Acest „noi" este, evident, arbitrar. Nu toată lumea are şansa de a fi rămas îrilă-untrul lui însuşi... Dar reproşul cel mai grav pe care am avut tupeul să i-l fac este că s-a ocupat de religii fără a avea un spirit religios. Este un subiect pe care nu l-am abordat niciodată direct, dar în mod cert rezerva mea mai mult sau mai puţin explicită asupra unui lucru atît de important nu putea decît să-i displacă. Era vorba de o obiecţie întemeiată din partea mea? Să spunem mai degrabă că era o ipoteză care a degenerat în convingere. Cu cîteva săptămîni înainte de a muri, într-un interviu acordat unui ziarist care făcea aluzie la reproşul meu, el a răspuns că atitudinea lui faţă de religii nu era deloc cea a unui savant. „Mă străduiesc să înţeleg", a precizat el. — Fără îndoială, dar savantul nu face altceva. Şi dacă *înţelegi* toţi dumnezeii, înseamnă că nu te *interesează* cu adevărat nici unul. Un dumnezeu există pentru a fi adorat sau hulit. Nu ne putem imagina un Iov erudit.

Dacă mă încăpăţînez să susţin că Eliade nu era un credincios, şi chiar că nu era predestinat să fie, este pentru că nu-l văd să se mulţumească doar cu studiul *în profunzime,* fără de care nici o idee fixă nu e posibilă, iar rugăciunea este o asemenea idee fixă, cea mai mare dintre toate. El nu era obsedat decît de acţiune, „de faptă", de randament în sensul cel mai nobil al cuvîntului. Cînd eu îi spuneam că nu „lucrez" aproape niciodată, el nu voia şi nu putea să înţeleagă. Era total străin oricărui fel de nihilism, fie el şi metafizic. Ignora într-un grad inimaginabil seducţia trîndăviei, a plictiselii, a vidului şi a remuşcării. Cine era el în fond? Cred că pot da un răspuns: un spirit deschis tuturor valorilor cu adevărat spirituale, deschis pentru tot ce opune rezistenţă morbidului şi îl învinge. El credea în *mîntuire,* era evident de partea Binelui, opţiune nu lipsită de pericol pentru un scriitor, dar providenţială pentru cineva care respinge fascinaţia negării sau dispreţului. Oricît de deprimat ai fi fost, nu plecai niciodată dezorientat după o convorbire cu el. Funciarmente inapt pentru deprimare, avea un fond sănătos care mă încînta. De multe ori, i-am spus că suferea de o iluzie ereditară. Cheia optimismu-
lui său invincibil trebuie căutată în încrîncenarea lui de a lăsa o imagine completă a resurselor sale, de a se realiza în fond ca nimeni altul, cu riscul — s-o mărturisim — de a-şi priva prietenii şi inamicii de plăcerea de a medita asupra slăbiciunilor lui.

E. M. CIORAN

PRECURSORUL REÎNNOIRE

Resimt încă dureros absenţa scumpului meu Mircea Elia-de. îmi va lipsi întotdeauna. Va lipsi, de asemenea, vieţii intelectuale a planetei noastre, vieţii ei spirituale.

L-am cunoscut pe Mircea cu mai bine de jumătate de veac în urmă, la Bucureşti, la întoarcerea sa din India. Deşi foarte tînăr, avea un renume excepţional. Era ceea ce se numea pe atunci „şeful noii generaţii". Mă intimida. Mai tîrziu, a devenit unul dintre cei mai importanţi mentori ai tinerilor intelectuali din Occident, mai ales americani, dar şi francezi.

El a revalorificat mitul, gîndirea mitică, pe care spirite mărunte, atîtea spirite mărunte a-metafizice le considerau minciuni, înşelătorii, legende, basme sau mistificări. Este suficient să cităm printre aceştia pe Roland Barthes. Pentru Eliade, mitul rămînea tot o poveste, o legendă, dar o legendă exemplară, o structură a gîndirii, o idee în sens platonician, arhetip, articulaţie, taină. El opunea adevărul mitic ideologiei, atî-tor idei care au infestat spiritele, sau descoperea, în confuzia ideologică, mitul ascuns, mitul îngropat, camuflat: astfel depăşit *scopul istoriei* marxiste, această ieşire în afara istoriei este o

viziune nuanțată a Raiului de dinaintea prăbuşirii, pe care marxiştii îl căutau aici, pe pămînt, greşind, bîjbîind în bezna minții lor. Eliade decela în gîndirea progresistă mitul ascensional, elevația în gîndirea utopică a istoricilor etc.

Pentru că Mircea Eliade ştia, prin scrierile sale hermeneu-tice, să citească textele, să interpreteze just şi să pună în lumină profunzimile în care se rătăcea mentalitatea modernă. Sub ceea ce era supus putrefacției, Eliade descoperea evidentul, imputrescibilul, realul, sacrul.

Se vorbeşte mult acum de întoarcerea sacrului. Eliade este, probabil, profetul, autorul, precursorul acestei reînnoiri. Se-

colul al XXI-lea, spunea Malraux, va fi religios sau nu va fi deloc: el va fi mulțumită şi lui Eliade, învățăturii sale.

Mircea Eliade ne face să înțelegem că revelațiile diverse ale religiilor implică Unicul, Revelația esențială. Vreau să spun că dacă îi citeşti operele, *Istoria religiilor* printre altele, îți dai seama că religiile sînt tradiții multiple ale unui adevăr unic. Masson-Oursel, pe care îl putem considera un precursor al lui Mircea Eliade, în cartea sa — un pic uitată astăzi — despre religiile comparate, descoperea în religii similitudini, asemănări, care par a fi cu adevărat o cercetare, o căutare comună tuturor.

Dacă citim *Arhanghelul purpuriu* şi alte scrieri ale lui Henry Corbin despre misticii persani, despre sufişti, vedem bine că experiențele mistice, extazele şi iluminările musulmanilor eso-terici nu diferă cu nimic de iluminările isihaştilor sau ale anumitor carmeliți. Nu sînt în măsură să spun cum, spre exem-plu, împreună cu Dumăzil, pe de o parte, şi cu personalități ca Jung, pe de altă parte, Eliade ne conduce spre ştiința tradițională, spre calea sacră a cunoaşterii inexprimabile, extra-istorice.

Printre religiile cele mai studiate de Eliade, cele din Extremul Orient par a fi preferate de el; în special, brahmanismul; Mircea a studiat şi a făcut cunoscute lumii occidentale diferite tehnici ale extazului, ale meditației, ale contemplației: bunăoară, budismul tibetan, şamanismul. Cartea lui despre yoga este clasică. Alții vor vorbi mai bine decît mine despre aceasta. Ei nu vor lăsa deoparte nici opera lui literară, foarte importantă, care arată cum supranaturalul poate fi întîlnit în viața de toate zilele.

Nu pot încheia fără să aduc un omagiu soției lui Mircea, Christinel, tovarăşa lui credincioasă, atît de devotată, care l-a ajutat, sprijinit şi iubit atîția ani. Mă înclin în fața memoriei lui Mircea, prietenul meu de neuitat. Sînt, în tristețea mea, recunoscător celor care mi-au permis să spun că noi îl iubeam, îl admiram, îl respectam şi, o dată în plus, că Mircea nu încetează să ne lipsească spiritual şi afectiv nouă, tuturor. Dar opera lui, atît de bogată, imensa sa operă, există.

EUGEN IONESCU membru al Academiei Franceze

IV

în 1953, Virgil Ierunca îi solicita ***lui*** *Mircea Eliade un articol despre relația dintre opera sa filozofică şi ştiințifică şi opera sa literară. Mircea Eliade i-a trimis textul de mai jos, pe care Virgil Ierunca l-a publicat în „Caete de Dor" nr. 7, revistă culturală românească pe care el o edita la Paris. Inedit în afară de textul românesc, acest* Fragment autobiografic *este important pentru înțelegerea ansamblului creației lui Eliade. într-adevăr, n-am putea înțelege gîndirea lui Eliade fără a cunoaşte cele două mari fațete ale operei sale, profund complementare, ilustrmd un spirit cu o curiozitate întotdeauna deschisă, cu imaginația totdeauna trează.*

FRAGMENT AUTOBIOGRAFIC I

Redactorii „Caetelor de Dor" îmi fac cinstea de a mă întreba cum împac eu cele două cîmpuri de activitate — literatura, pe de o parte, ştiința şi filozofia pe de alta — şi în ce măsură îndeletnicirile ştiințifice şi filozofice pot coexista cu creația literară, în ce măsură o sporesc sau o sacrifică. întrebarea aceasta mi-am pus-o şi eu, neîncetat, de vreo treizeci de ani. Nu ştiu dacă răspunsul pe care l-am găsit este pe de-a-n-tregul justificat. Dar, chiar dacă n-ar fi, el are totuşi o valoare: este, cum se spune, „punctul de vedere al autorului", o mărturie asupra semnificațiilor intime ale unei creații care, pentru restul lumii, se prezintă de sine stătătoare, dar pentru autor se confundă cu propria lui istorie.

De la început aş vrea să lămuresc un lucru: seria de studii şi cercetări care, aparent, ar putea fi considerate „ştiințifice" le socotesc mai degrabă „filozofice". Pentru că, chiar atunci cînd m-am ocupat cu istoria ştiințelor şi am încercat să înțeleg

sensul alchimiilor şi metalurgiilor orientale, ceea ce mă interesa în primul rînd erau valorile metafizice prezente în aceste tehnici tradiționale, iar nu eventualele lor „descoperiri ştiințifice", în textele alchimice, bunăoară, mă interesa ceea ce credeam că e specific acestei tehnici soteriologice, iar nu ceea ce ar putea constitui rudimentele unei pre-chimii. Alchimia n-a fost niciodată o pre-chimie, adică o „ştiință" elementară şi o practică empirică: ea a putut fi valorificată astfel numai cînd, întunecîndu-se orizontul spiritual în care se născuseră tehnicile tradiționale, omul s-a trezit într-un alt orizont — acela al „legilor materiei" — şi, cercetînd vechile texte în lumina acestei noi perspective, a găsit în ele, cum era şi firesc, rudimente de „observații ştiințifice" şi de „practici

de laborator".
Acesta e numai un exemplu, dar nu e singurul. Am scris o seamă de lucrări plecînd de la etnologie şi folclor, dar nu cred că le-am scris ca să adaug încă o contribuţie la imensa bibliografie etnografică şi folclorică. Nu că aş dispreţui aceste două discipline; dimpotrivă, le consider printre cele mai utile noului umanism ecumenic pe care e chemat să-l articuleze secolul nostru. Dar nu m-am simţit niciodată capabil de a redacta o lucrare etnografică sau folclorică „pur ştiinţifică". Mă interesau numai documentele spirituale care zăceau îngropate în acele silozuri de cărţi publicate de etnologi, folclorişti şi sociologi. în acele sute de mii de pagini mi se părea că supravieţuieşte o lume a miturilor şi simbolurilor care trebuia cunoscută şi înţeleasă, pentru a putea înţelege situaţia omului în Cosmos. Or, cum se ştie prea bine, această situaţie constituie deja o metafizică. Eforturile de a cunoaşte şi înţelege se încadrează mai degrabă „filozofiei" decît „ştiinţei", care, în acest caz, se preocupă în primul rînd de colecţionarea riguroasă a documentelor orale, de publicarea lor în condiţii optime, de clasarea lor după „tipuri" şi „motive" şi, în sfîrşit, de interpretarea lor istorică şi sociologică.
Dar asupra spiritualităţii tradiţionale voi mai reveni în paginile de faţă. Deocamdată, aş vrea să evit o confuzie, care ar putea fi făcută cu privire la „aspectul tipografic" al lucrărilor mele: tipograficeşte, ele se prezintă ca lucrări de erudiţie, adică sînt încărcate de note şi referinţe bibliografice, aşa cum arată, de obicei, cărţile „de specialitate". Lucrul acesta se explică prin două motive: cel dintîi e de ordin personal, celălalt ţine de natura documentului spiritual pe care îl cerce-

tam. Personal, am avut — şi am încă — groază de diletantism, de improvizaţie, de „ştiinţa după ureche", de „cărţile despre" . Teroarea aceasta de a fi păcălit, de a fi indus în eroare de un şarlatan sau de un ignorant, de a clădi pe temeiul unei afirmaţii inexacte cred că am avut-o pentru întîia oară în clasa a IV-a de liceu, cînd, citind Les *Grands Inities,* luasem de bune toate elucubraţiile lui Schure, socotindu-le întemeiate pe izvoare autentice. Care nu mi-a fost surpriza cînd, puţin timp în urmă, căzîndu-mi sub ochi cărţile lui Oldenberg despre India vedică şi budism, am văzut că Schure inventase pur şi simplu, cu de la a lui putere, o seamă de poveşti în legătură cu Rama, cu Krishna, cu Buddha. Lecţia aceasta a fost hotărî-toare. De atunci, m-am trudit întotdeauna să merg la izvoare, „să văd textul". Mă întreb chiar dacă plecarea mea, la 21 de ani, în India, pentru studiile de doctorat, nu se explică prin îndoiala pe care, cu timpul, ajunsesem s-o am chiar faţă de lucrările „savante" de indianistică. Aş fi putut foarte bine veni la Paris ca să studiez sanscrita şi filozofia indiană — dar ajunsesem să mă îndoiesc de toate interpretările occidentale şi m-am hotărît să mă duc în India, direct la izvor.
De aici nevoia pe care am simţit-o de a arăta întotdeauna izvoarele de la care plecam ca să ajung la o anumită interpretare. Unele din lucrările mele de prin 1934-l938 sînt desfigurate de note şi trimiteri şi de o bibliografie excesivă, care împovărează lectura. Cred că această manie se explică şi prin „situaţia" pe care o aveam pe atunci în România. Nenorocul a făcut ca, foarte curînd după întoarcerea mea din India, să devin un „scriitor popular" prin succesul de librărie al lui *Maitreyi.* Cu un an înainte, mi se încredinţase cursul de metafizică şi seminarul de istoria logicii, care făceau parte din conferinţa de logică şi metafizică a lui Nae Ionescu — şi amfiteatrul „Titu Maiorescu" gemea de un tineret care nu ştiu în ce măsură se interesa de problemele pe care le tratam, dar care, în orice caz, îl admira pe autorul lui *Maitreyi,* Pe de altă parte, nevoile vieţii şi neastîmpărul tinereţii mă făceau să public, în ziarele şi revistele timpului, foarte multe articole care nu prea aveau de-a face cu „ştiinţa". Aşa că, atunci cînd publicam lucrări cu adevărat „ştiinţifice" — fie în „Revista de filozofie", fie în „Ricerche Religiose" sau „Religio", fie în volume, ca *Alchimia asiatică* (1935), *Yoga* (1936), *Cosmologie şi alchimie babiloniatiă* (1937), *Zalmoxis,* I (1938) —, aveam grijă

să le prezint suficient de documentate ca nu cumva să fie considerate de răuvoitori sau neprevenіţi simple „eseuri" ale unui „literat" sau „gazetar". Ar fi fost interesant de amintit, în legătură cu această „situaţie" pe care o aveam în ţară după 1934, şi rezonanţa lucrărilor mele neliterare printre maeştrii şi colegii de pe atunci. Dar despre asta voi scrie cu un alt prilej.
Alături de aceste motive — groaza de dilentantism, teama de „a nu fi luat în serios"—, încă un, al treilea, motiv explică „aspectul tipografic erudit" al unor lucrări care, în pofida aparenţelor, aparţineau filozofiei, iar nu erudiţiei pur ştiinţifice. Este ceea ce numeam adineauri natura documentelor spirituale de care mă ocupam. Aceste documente aparţin Indiei şi Orientului în general, pe de o parte, şi culturilor în stadiu etnografic, pe de altă parte. Or, culturile acestea exotice erau, şi sînt încă, puţin cunoscute dincolo de cercurile specialiştilor. Cum nu mă adresam acestor cercuri decît în măsura în

care ele erau dispuse să verifice autenticitatea documentelor şi stringenţa interpretării lor; cum cititorii care mă interesau înainte de toate erau „filozofii" (în sensul larg al cuvîn-tului), mă simţeam silit să prezint întreg dosarul pe temeiul căruia îmi îngăduiam anumite concluzii — cu atît mai mult cu cît aceste concluzii nu prea erau în conformitate cu interpretarea generală dată de etnologi, orientalişti sau folclorişti. Dacă, în loc de a „gîndi" pe legende, mituri sau simboluri exotice şi populare, aş fi „gîndit" pe textele lui Platon sau Kant, mi-ar fi fost foarte uşor să scriu cărţi fără note şi bibliografie: în orice bibliotecă de provincie, cititorul ar fi avut la îndemînă, pentru eventuale verificări, operele lui Platon şi Kant. Dar, propunînd o anumită hermeneutică unei teme din folclorul românesc sau unui simbol oriental, eram ţinut să arăt, înainte de toate,*faptele* de la care plecam. *Faptele,* la plural: căci nu pretindeam în nici un fel a aduce o „interpretare personală", aşa cum are dreptul să o facă un mare poet sau un mare eseist. Mi se părea că interpretarea pe care o dădeam, deşi era *nouă,* nu era „personală": ea nu făcea decît să traducă în termeni inteligibili un aspect din sistemul de gîndire arhaică şi tradiţională.

Iată deci, pe scurt, motivele pentru care, „tipograficeşte", aceste scrieri de filozofie au putut să treacă uneori drept simple contribuţii erudite la problemele de specialitate (orientalistică, istoria religiilor, etnologie şi folclor). Proba contrară

este foarte uşor de făcut: citiţi-le fără note şi referinţe şi veţi regăsi problematica filozofiei. De altfel, mai ales în ultimii ani petrecuţi în Franţa, m-am convins de obstacolele pe care le ridică în faţa unui cititor neavertizat parterul de note, şi tendinţa mea actuală este să renunţ la „dosar", mulţumin-du-mă cu cîteva trimiteri la lucrările anterioare. Cum „faptele" care mă interesează se găsesc deja în trei volume masive

— *Yoga, Trăite d'histoire des religions* şi *Le Cliainanisme* —, îmi pot îngădui acum libertatea de a scrie fără clădarie erudită, aşa cum aş fi făcut-o, bunăoară, dacă aş fi scris despre problemele de logică sau metafizică occidentală.

Au fost însă unii care s-au întrebat ce interes pot avea pentru România, şi chiar pentru Occident, asemenea îndeletniciri de filozofie „exotică" şi „arhaică". La asta, răspundeam pe timpuri că ceea ce contează nu este *obiectul* pe care se gîn-deşte, ci *cum* se gîndeşte: în acest „cum" străbate felul propriu de a fi al gînditorului, şi deci şi specificul culturii căreia îi aparţine. Gîndind pe un document atît de „exotic" cît era Vechiul Testament, citit de-a dreptul în ebraică, Martin Lu-ther a instaurat cea mai germanică tradiţie religioasă şi filozofică. Iar foarte mulţi români din secolele al XlX-lea şi al XX-lea, în faţa documentelor folclorice româneşti, „gîndeau" ca la Paris sau la Berlin. Poziţiile lui Titu Maiorescu sau Duiliu Zam-firescu despre poezia populară românească nu reprezentau decît opiniile savanţilor occidentali la respectivele momente istorice, opinii provizorii şi adesea contradictorii, şi ele fuseseră împrumutate *tale auale,* fără nici un efort de reflecţie personală, de aceşti „gînditori români".

Aş spune chiar mai mult. Aş spune că, dacă e vorba de „specificul naţional" şi toate celelalte, eram mai aproape de izvoarele geniului popular românesc studiind simbolismul templului din Barabudur, yoga sau cosmologia babiloniană

— decît erau colegii mei întru filozofie care-l studiau, bunăoară, pe Kant. Pentru că nu există soluţie de continuitate între simbolismul arhaic javanez sau mesopotamian şi cel care subzistă încă în creaţiile folclorice româneşti. Ca să înţelegi folclorul şi deci să ştii cum să valorizezi „specificul naţional", cea mai bună cale este studiul civilizaţiilor arhaice. Cineva se întreba, prin 1937, unde ar putea fi fixată cartea despre *Yoga* în istoria culturii româneşti; căci, adăuga el, este adevărat că Eminescu a fost şi el ispitit de India, dar interesul lui s-a îndreptat spre Vede, Upanişade şi budism, nu spre o tehnică

mistică aşa cum era yoga. Pe vremea aceea, nu răspundeam niciodată criticilor care mi se aduceau. (îmi spuneam că am destulă bătaie de cap în scrierea cărţilor ca să-mi mai pot pierde timpul şi cu apărarea lor. Dacă era bună, cartea se va apăra singură; iar dacă nu era, zadarnic aş fi apărat-o...) Totuşi, răspunsul la nedumerirea criticului ar fi fost uşor de dat. Dacă ţinea neapărat s-o „aşeze" undeva, *Yoga* trebuia „aşezată" printre acele cărţi româneşti de istoria culturii şi filozofia istoriei care se ocupau cu ceea ce Lucian Blaga numise „revolta fondului autohton", adică în seria deschisă de studiul lui Hasdeu *Perit-au Dacii?* (Publicat în „Foiţa de istorie şi literatură" între aprilie-iulie 1860) şi continuată de Vasile Pârvan şi elevii lui, pe de o parte, iar pe de alta de Simion Mehedinţi. Pentru că, întocmai după cum una din problemele culturii româneşti moderne a fost şi persistenţa fondului autohton, getic, în sintezele etnice de mai tîrziu — eu încercasem să arăt, în *Yoga,* rezistenţa spiritualităţii autohtone, pre-ariene, faţă de năvălitorii indo-europeni. Era aceeaşi problemă de filozofia culturii, tratată doar în două exemple diferite. Dar, preocupat în primul rînd de criteriile externe, criticul meu căutase simetriile cu „India" lui Eminescu; or, această „Indie" eminesciană era mai mult romantică şi schopenhaue-riană, decît indiană propriu-zis. Dacă ar fi fost cît de cît familiarizat cu filozofia culturii, criticul meu ar fi remarcat imediat solidaritatea monografiei despre yoga cu, să-i spunem, „tradiţia getică" din cultura românească modernă, pe de o

parte, iar pe de alta cu acel curios moment istoric care începe prin 1934 şi care, prin atîtea alte note caracteristice, o avea şi pe aceasta: identificarea elementelor arhaice, prelatine, în „specificul românesc".
Ar mai fi şi altele de spus în legătură cu această controversă, dar ne-ar duce prea departe. Destul să amintesc că, prin anul 1936, mi se părea că, foarte curînd, naţiunile care au avut un Ev Mediu şi o Renaştere glorioase îşi vor pierde primatul în Europa şi că, dimpotrivă, naţiunile care au avut doar o „preistorie" şi o „protoistorie" bogate în evenimente şi amestecuri rasiale vor fi chemate să creeze valorile culturale de mîine. Nu voi stărui aici asupra acestei probleme, dar mi se părea că dominaţia spirituală a Occidentului se apropie de sfîrşit şi că, prin urmare, dialogul cu celelalte culturi extra-europene (şi în primul rînd cu Asia) va trebui reluat pe un alt nivel — de egalitate şi bună înţelegere — de către culturile

Europei de Răsărit. Aşa că mi se părea că studiul religiilor orientale şi al tradiţiilor arhaice nu numai că se integrează perfect în orizontul spiritualităţii populare româneşti, ajutîn-du-ne să o înţelegem „pe dinăuntru", iar nu să-i descriem, sociologic, formele şi structurile; dar mi se părea că asemenea studii răspund şi unui interes al Occidentului, care, într-o bună zi, apropiată, va trebui să comunice cu celelalte culturi, exotice, şi nu va mai şti cum. (într-o serie de articole, am arătat cum s-a ajuns la acest impas, şi nu mai revin aici.)
în sfîrşit, ceea ce m-a făcut să stărui în asemenea cercetări a fost şi teama de a nu ne lăsa antrenaţi într-un provincialism cultural care, pînă la urmă, ne-ar fi sterilizat. Mă gîndeam în special la provincialismul „marilor culturi", la provincialismul Parisului, sau al Angliei şi al Germaniei, şi pe care noi îl împrumutasem, socotindu-l universal. O bună parte din „gazetăria culturală" se făcea la noi — ca şi, de altfel, în Portugalia sau în Grecia — comentîndu-se ultimele cărţi apărute la Paris. Dar am avut norocul să trăiesc, în timpul studenţiei, în Italia şi după aceea în India — şi provincialismul parizian de la noi îmi ajunsese insuportabil. (Parisul era un foarte mare centru de cultură, dar nu trebuie considerat buricul pă-mîntului, căci atunci cădem în provincialism. Numai într-un oraş de provincie profesorii de pedagogie de la liceul de băieţi se cred cei mai mari filozofi ai timpului.) îmi spuneam că o cultură mică, aşa cum este a noastră — *mică,* dar nu neapărat minoră —, era datoare să se adape de la cît mai multe izvoare. De aceea, nici nu urmăream noutăţile librăriei franceze: le aflam de la alţii. Şi una din cele mai amuzante interpretări ale romanelor mele le-am citit în *Istoria literaturii* a lui G. Călinescu: se vorbeşte acolo de „gidismul" meu, deşi l-am descoperit pe Gide de abia pe la 30 de ani, iar atîtea alte „influenţe" literare, care ar putea fi identificate cu oarecare trudă, sînt trecute cu vederea. Neaşteptată concluzia aceasta la un critic literar care, spre deosebire de aproape totalitatea co-legilor lui, cunoştea şi alte limbi decît franceza. Dar era, probabil, un obicei ca toţi scriitorii români contemporani să-şi găsească modele franceze.

II

în ceea ce priveşte coexistenţa acestor îndeletniciri filozofice cu creaţia literară, lucrurile mi se par mai puţin simplu
de lămurit în cîteva pagini. Ceea ce ştiu este că, de la început, am scris „şi una, şi alta". Şi tot de la început, literatura pe care o făceam era „realistă" şi „fantastică". Cred că primele încercări literare publicate — în „Ziarul ştiinţelor populare"
— au fost: *Cum am găsit Piatra Filozofală* şi *Amintiri din retragere.* Le-am scris şi publicat prin 1920-l921, cînd aveam 13-l4 ani. Cea dintîi era o schiţă „fantastică", cealaltă un fel de fragment pseudoautobiografic (inventat, de altfel, aproape pe de-a întregul). Curînd după aceea, am publicat un număr mare de articole neliterare, în special despre viaţa insectelor
— căci foarte multă vreme crezusem că voi deveni naturalist. Dar n-am încetat o clipă de a scrie — şi chiar de a publica — încercări literare. O seamă din ele au rămas, bineînţeles, inedite, îmi aduc aminte de două „romane fantastice"; primul avea două caiete şi era intitulat *Călătoria celor cinci cărăbuşi în ţara furnicilor roşii;* era un fel de roman satiric-entomologic, cu aluzii la profesorii şi colegii mei din clasa a V-a a Liceului „Spira Haret". Al doilea avea vreo trei-patru caiete şi, deşi se intitula, modest, *Memoriile unui soldat de plumb,* era conceput atît de ambiţios, încît n-ar fi încăput într-o sută de caiete: îmi propuneam, pur şi simplu, să prezint istoria Cosmosului de la apariţia primelor galaxii pînă în zilele noastre. Plumbul din care s-ar fi făcut, prin anii 1920, soldatul ale cărui *Memorii* le scriam, plumbul acesta îşi amintea cum s-a alcătuit el, încetul cu încetul, într-un fragment al sistemului solar, apoi cum s-a răcit scoarţa Pămîntului, cum a zăcut în mina de unde l-au scos nişte mesopotamieni (dar, pînă l-au scos, s-au mai întîm-plat atîtea catastrofe cosmice, apoi au apărut primele vietăţi, apoi au fost cutremure, potopuri, apoi au apărut animalele feluritelor epoci geologice etc. etc), cum a fost utilizat

într-un aliaj — iar de aici înainte povestea mea nu mai avea sfîrşit: pentru că îmi închipuiam bucăţica aceea de plumb prezentă la toate marile întîmplări istorice, din toată lumea, martoră şi la răstignirea lui Christos, martoră la războaiele lui Traian şi Decebal şi aşa mai departe, pînă în zilele noastre, cînd, sub forma unui soldat de plumb, s-ar fi găsit în sacul unui cercetaş care călătorea în trenul ce trebuia să deraieze la Valea Largă: cu o clipă mai înainte de catastrofă, cercetaşul e apucat de panică şi-şi ascunde capul în sac, scăpînd astfel cu viaţă. Iar în clipa — cît de lungă! — a deraierii, cercetaşul cunoaşte toate întîmplările soldatului de plumb şi se hotărăşte să le povestească mai tîrziu.

3Z5 A1NEAB

Cam acesta era subiectul romanului. Cînd l-am întrerupt, ajunsesem, cred, la răcirea scoarţei Pămîntului — dar scrisesem şi alte episoade (cu Decebal, cu nişte arabi, cu războiul din 1916 etc), pentru că avusesem bună inspiraţie să las soldatul de plumb să-şi amintească în deplină libertate aventurile şi coexistenţele lui, sărind astfel de la originea sistemului planetar la suferinţele reginei Tomiris. Şi cred, de altfel, că apariţia reginei Tomiris în orizontul preocupărilor mele a contribuit în mare parte la definitiva abandonare a *Memoriilor soldatului de plumb.* Căci, pe neaşteptate, m-am apucat să compun o operă cu Tomiris. Am compus-o direct la pian şi, cum nu aveam memorie, iar, pe de altă parte, nu prea ştiam cum s-o notez, melodiile variau de la o zi la alta. Am izbutit totuşi să termin Prologul şi prima scenă din actul I (dialog între Tomiris şi marele preot) şi, adunîndu-mi prietenii — pe Dinu Sighireanu, Haig Acterian, Mircea Mărculescu şi Vojen —, m-am aşezat la pian şi am executat „opera", de la un capăt la altul, încercînd să cînt chiar şi partitura de soprană a reginei. Eram atunci în clasa a Vi-a, dar mi-am amintit fragmente din Prolog pînă la terminarea liceului.

Cam tot atunci mi-am adunat „în volum" o parte din articolele despre *Viaţa insectelor* şi le-am prezentat „Bibliotecii pentru toţi" — colecţie a ediţiilor Alcalay. Volumul a fost acceptat, dar din fericire n-a apărut niciodată. Cînd, mulţi ani în urmă, i-am mărturisit dlui Ocneanu, directorul editurii, că trebuia să fiu editat de Alcalay încă din 1923, a pus să se cerceteze arhivele „Bibliotecii pentru toţi", dar manuscrisul nu s-a mai găsit. în ceea ce priveşte *Memoriile soldatului de plumb,* cu ele s-a petrecut un lucru şi mai neaşteptat. în primii ani de colaborare la „Cuvântul", prin 1925-l926, a venit să mă vadă un domn tînăr şi simpatic, Radu Capriel, spunîndu-mi că vrea cu orice preţ să citească „ineditele" mele. I-am dat *Romanul adolescentului miop,* pe care-l terminasem în ultima clasă de liceu şi din care publicasem fragmente în „Cuvântul" şi „Universul literar" al lui Perpessicius. Dar, după ce mi l-a înapoiat, mi-a cerut să citească şi altceva. Mai mult în glumă, i-am dat *Memoriile unui soldat de plumb,* care, spre mirarea mea, l-a entuziasmat într-atîta, încît nu mi-a mai înapoiat manuscrisul. Uitasem de el cînd, ducîndu-mă să-l văd pe generalul Condeescu cu puţin înaintea morţii lui, am întîlnit acolo, la Radio, o doamnă care mi-a spus că a citit toate cărţile mele;
chiar şi pe acelea pe care nu le-am tipărit, a adăugat. Nu mai ştiu cum o cheamă. Era brună şi, pe atunci, tînără şi frumoasă. La despărţire, mi-a spus că manuscrisul *Memoriilor soldatului de plumb* se află la ea. Nu m-am îndurat să i-l cer înapoi...

Aşadar, pe cît îmi pot da seama, încercările mele literare au fost, de la început şi neîntrerupt, „fantastice" şi „realiste". Printre acestea din urmă, aş număra o serie de schiţe şi nuvele, publicate între anii 1923-l928, şi, mai ales, cele două romane autobiografice: *Romanul adolescentului miop* şi urmarea lui, *Caudeamus,* cu amintiri din viaţa de student. Acesta era şi primul meu roman de dragoste, căci atunci cînd îl scriam eram îndrăgostit — ca toţi studenţii, ba chiar mi se părea că eram îndrăgostit de două studente în acelaşi timp. Cîţiva ani mai tîrziu, în India, am scris *Isabel şi apele diavolului* şi *Lumina ce se stinge,* adică două romane în care fantasticul, autobiograficul şi „realismul" se amestecă într-un chip mai mult sau mai puţin convingător. Am început *Isabel* în 1929, în pensiunea dnei Perris, la Calcutta, şi l-am terminat la Darjeeling, la frontiera Sikkimului. *Lumina* am început-o un an mai tîrziu, la Calcutta, şi am terminat-o tot în Himalaya, în cabana de la Rishikesh. în ultimul an al şederii în India, începusem un mare roman, *Petru şi Pavel,* la care am renunţat mai tîrziu, dar ale cărui fragmente au fost folosite în *întoarcerea din Rai.*

Dificultatea coexistenţei „literatură-ştiinţă" am început s-o simt în India. Lucram luni de zile cu o pasiune şi o indiferenţă faţă de surmenaj pe care le poţi avea numai la 2l-22 de ani — şi apoi, deodată, textele sanscrite şi scumpa mea filozofie indiană îmi deveneau indiferente. Cu un efort pe care îl admir şi acum, după atîţia ani, izbuteam totuşi să-mi continuu lucrul la teza de doctorat. Dar nu mai mult de o săptă-mînă-două. *Trebuia* atunci să las totul şi să scriu literatură. Scriam cîte zece-cincisprezece ore pe zi, o lună sau şase săp-tămîni — şi apoi iar mă întorceam la teză. Atunci am înţeles că nu pot renunţa nici la una, nici la alta. Ambele activităţi îmi erau tot atît de necesare. în primul rînd, necesare

propriului meu echilibru interior, integrității mele spirituale. Cu orice risc, trebuia să le continuu pe amîndouă.
Riscurile erau însă mari şi ele se agravau cu cît înaintam în viață. De la un anumit moment, cadența timpului se precipită şi nu mai apuci să faci ce făceai în prima tinerețe, chiar dacă izbuteşti să lucrezi acelaşi număr de ore. Or, uneori mă
simțeam amenințat că nu mai pot sfîrşi nimic din tot ce începeam. Pe de o parte, cum era şi firesc, orizontul se deschidea din ce în ce mai larg şi eram solicitat de probleme pe care, ne-văzîndu-le încă, nu mă pregătisem [să le abordez] cu ani înainte — iar pe de altă parte „demonul literar" alcătuia o per-manentă necunoscută, putîndu-mă detaşa, în orice moment, de lucrarea în curs. Astfel se explică de ce multe cărți de istoria religiilor şi filozofie au apărut cinci sau zece ani după ce-au fost începute. (Şi încă n-au apărut toate: *La Mandragore,* începută în 1935, a apărut fragmentar, între 1939 şi 1942, în „Zal-moxis"; din *Mitologiile morții,* începute în 1938, n-a apărut încă nimic.)
Evident, terminarea şi publicarea unei lucrări nu țin numai de autor. împrejurările, editorul, publicul împlinesc şi ei un rol important. Dacă între 1933 şi 1940 am publicat at'îtea cărți de literatură, n-am fost numai eu de vină. Pe de o parte, eram sărac, şi editorii români preferau romanul cărților de fi-lozofie; pe de altă parte, majoritatea prietenilor mei erau scriitori şi încurajau literatura, încercînd să mă facă să împing pe al doilea plan activitatea filozofică şi ştiințifică. De la război încoace, se întîmplă contrariul, dar o parte din vină o port şi eu. îmi făgăduisem să nu public „literatură" cît timp România va fi în război, şi între 194l-l945 n-am tipărit, în țară, de-cît eseuri filozofice şi cartea despre Salazar. în aceşti ani, începusem două romane: *Viață Nouă,* urmare la *Huliganii,* plănuit pe vreo mie de pagini; şi *Apocalips.* Din fiecare, am scris multe sute de pagini, dar, pentru că ştiam că nu vor putea apărea înainte de sfîrşitul războiului, le scriam mai mult pentru mine; aşa că le abandonam la cel dintîi semn de „detaşare" şi mă reîntorceam la alte lucrări începute. în acei ani petrecuți în Portugalia, am scris cărțulia *Os Romenos, Latinos do Oriente,* cartea despre Salazar, *Ensaios luso-romenos* (studii şi articole apărute în presa portugheză), *Comentarii la Legenda Meşterului Manole,* o bună parte din *Trăite d'histoire des religions* şi primele capitole din *Le Mythe de l'eternei retour.* Dar, pe plan literar, în afară de o piesă de teatru, *Oameni şi pietre,* şi cîteva nuvele, n-am .terminat nimic. începusem o altă piesă, *1241,* un *furnal portughez* şi alte lucruri mai mărunte. Hotărîrea pe care o luasem de a nu publica „literatură" a fost oarecum fatală acestor şantiere. Iar, de la venirea mea în Franța, literatura a trecut, cum era de aşteptat, pe planul al doilea. Ca să pot
trăi, trebuia să mă consacru unei activități care să-şi aibă un „debuşeu": istoria religiilor, indianistică, filozofie. Ceea ce nu regret cîtuşi de puțin; am putut astfel termina şi publica lucrări de mult începute, şi producția teoretică, rămasă oarecum în umbră în perioada din țară, 1933-l940, echilibrează astăzi masa scrierilor literare.
Privite însă dintr-un anumit punct de vedere, cele două grupuri de scrieri se completează reciproc. Lucrul acesta a fost de mult observat şi îmi aduc aminte că unul din studenții mei de prin 1934, Voita, scrisese chiar o carte, arătînd cum toată activitatea mea literară, filozofică şi ştiințifică îşi găsea punctul de plecare în *Isabel şi apele diavolului.* Cartea n-a apărut decît fragmentar (în „Vremea" şi alte reviste) şi, deşi mi se părea că împinge prea departe simetriile şi corespondențele, nu era lipsită de ingeniozitate. Este, în orice caz, reală dependența unor scrieri literare de cele teoretice, şi viceversa, începînd cu exemplele cele mai evidente, aş putea aminti *Secretul doctorului Honigberger,* care derivă direct din *Yoga;* piesa *Oameni şi pietre* din capitolul *Les Pierres sacrees* din *Trăite* şi dintr-o lucrare neterminată, *Le Labyrinthe; Domnişoara Chris-tina* din *Mitologiile morții* şi un curs despre *Moartea în folclorul românesc; Iphigenia* din *Comentarii la Legenda Meşterului Manole;* o altă piesă, inedită, *Aventura spirituală,* din *Mitologiile morții;* şi poate vor mai fi şi altele.
Dar, chiar cînd „descendența" nu este atît de evidentă, ea nu este mai puțin reală. *Şarpele* poate fi considerat exemplul cel mai revelator. De la început, un amănunt care mi se pare important: am scris cartea aceasta în vreo zece nopți, între unsprezece noaptea şi trei-patru dimineața, în primăvara 1937. *Trebuia* să apară de „Ziua Cărții", căci altminteri editorul Ciornei nu-mi dădea cei 30 000 de lei şi n-aş fi putut pleca, vara, la munte. Pe de altă parte, aveam cursul la universitate şi, mai ales, corectarea ediției Hasdeu, pe care Fundațiile Regale *trebuiau* s-o scoată tot de „Ziua Cărții". Eram surmenat, istovit şi, ca să pot veghea, beam cafele, iar, ca să pot dormi, în zori luam somnifere. Ciornei trimitea în fiecare dimineață băiatul ca să ducă cele cincisprezece-douăzeci de pagini, scrise în toiul nopții, direct la tipografie. N-am recitit o singură pagină din cele două sute cîte are cartea — şi totuşi *Şarpele* e una din scrierile cele mai reuşite. Dar mai e ceva: despre simbolismul şarpelui, dispuneam de un

material folc-
loric şi etnografic considerabil, şi cu toate acestea nu l-am consultat. Poate că, dacă mi-aş fi dat osteneala, simbolismul din *Şarpele* ar fi fost şi mai coerent — dar atunci, probabil, invenţia literară ar fi fost stînjenită. Nu ştiu. Faptul care mi se pare interesant e următorul: că, deşi „atacam" un subiect atît de scump istoricului religiilor care eram, scriitorul din mine a refuzat orice colaborare *conştientă* cu eruditul şi interpretul simbolurilor; a ţi'nut cu orice preţ să rămînă *liber,* să aleagă ceea ce îi place şi să refuze simbolurile şi interpretările pe care i le ofereau, de-a gata, eruditul şi filozoful.
Experienţa *Şarpelui* m-a convins de două lucruri: 1 că activitatea teoretică nu poate influenţa *conştient şi voluntar* activitatea literară; 2 că actul liber de creaţie literară poate, dimpotrivă, releva anumite înţelesuri teoretice. într-adevăr, numai după ce am recitit *Şarpele* în volum am înţeles că în cartea aceasta rezolvasem, fără să ştiu, o problemă care mă preocupa de mult (de la *Solilocvii,* 1929-l932) şi pe care abia în *Trăite* am expus-o oarecum sistematic. Şi anume, problema irecog-noscibilităţii miracolului, faptul că intervenţia *sacrului* în lume e camuflată întotdeauna într-o serie de „forme istorice", de manifestări care nu se deosebesc, *aparent,* întru nimic de milioanele de manifestări cosmice sau istorice (o *piatră sacră* nu se deosebeşte, *aparent,* de nici o altă *piatră* etc). Ar fi multe de spus asupra dialecticii *hierofaniilor,* dar nu e locul aici.
De la această „descoperire" a *Şarpelui,* se despart două drumuri: unul care duce, prin *Trăite* şi *Le Chamanisme,* la actualele scrieri, încă nesistematizate, despre „Căderea în Istorie" *(Images et Symboles* etc); altul, pur „literar", care trece prin *Nunta în Cer,* cîteva nuvele *(Un om mare* etc.) şi ajunge la romanul, încă neterminat, *Noaptea de Sînziene.* Şi un drum, şi celălalt conduc în cele din urmă la aceeaşi problemă; irecog-noscibilitatea transcendentului camuflat în Istorie. Problemă în strînsă legătură cu cea a Timpului şi a Istoriei, care se găseşte deja *in nuce* în *Isabel* (capitolul: *Tinereţe fără bătrîneţe...),* în *întoarcerea din Rai* (coexistenţa celor două iubiri ale lui Pavel Anicet şi „ruptura" care nu poate fi depăşită decît prin moarte), "NtmM *în Cer* (cele două iubiri în *timp* ale Ilenei) şi alcătuieşte centrul intim al *Nopţii de Sînziene:* aceeaşi problemă, cercetată teoretic, se găseşte în *Le Mythe de Veternei retour* şi în *Images et Symboles* şi va fi reluată în *La nostalgie du Paradis* şi în *La chute dans l'Histoire.* într-o formulă sumară, aş
putea spune că toate aceste lucrări încearcă să dezlege aceeaşi taină centrală a rupturii, provocată de apariţia Timpului şi a „căderii în Istorie" care îi urmează cu necesitate. In fiecare din ele, străbate, mai mult sau mai puţin explicită, Nostalgia Paradisului, a reintegrării unităţii primordiale, a „ieşirii din Timp". De aici, o încercare de valorificare a Morţii ca reintegrare *(întoarcerea din Rai),* de aici, de asemenea, nostalgia eternităţii *(Isabel),* a reversibilităţii Timpului *(Nuntă în Cer),* a „sabotării Istoriei" *(Noaptea de Sînziene).* De aici, în sfîrşit, motivul „pietrei filozofale", de la cel dintîi text literar, publicat la 13 ani, pînă la *Noaptea de Sînziene* — şi, mai ales, motivul „coexistenţei a două iubiri", care apare deja în romanul universitar *Gaudeamus,* se precizează progresiv în *Petru şi Pavel, întoarcerea din Rai, Nuntă în Cer* şi devine subiectul *Nopţii de Sînziene.* Motivul „două iubiri" este şi el un fel de a aboli condiţia umană — deci tot ce se leagă de „cădere" şi de „Istorie"— şi a dobîndi o libertate care nu pare a fi îngăduită, aici pe pă-mînt, decît sfinţilor; restul oamenilor nu o pot nădăjdui decît, cel mult, prin moarte (concluzia lui Pavel Anicet).
N-am făcut, pînă acum, nici o aluzie la *Maitreyi,* nici la *Huliganii,* deşi romanele acestea au avut cel mai mare succes de public şi de critică. Tînărul meu amic Voita găsea în *Maitreyi* urme de „tantrism" (asta îmi aminteşte că profesorul Bachelard, cînd a citit-o în traducerea franceză, *La Nuit bengali,* îmi vorbea de o *„mythologie de la volupte").* Nu ştiu în ce măsură observaţiile acestea sînt justificate. Consider *Maitreyi,* ca şi *Nuntă în Cer* romane de dragoste; ca atare, semnificaţia lor metafizică mi se pare neîndoielnică (unul din primele lucruri pe care le-am învăţat de la Nae Ionescu era tocmai „dra-gostea ca instrument de cunoaştere"). în privinţa *Huliganilor,* trebuie să precizez că destinele tuturor personajelor se vor împlini de abia în romanul următor, *Viaţă Nouă.* Acolo, bunăoară, Petru Anicet repetă experienţa „celor două iubiri" a lui Pavel (Nora — Ştefania), dar optează pentru o altă soluţie: acceptarea rupturii prin renunţarea la Ştefania (care întruchipa oarecum „înaltul[1]") şi reîntoarcerea la Nora, epifanie sinceră şi victorioasă a unei Magna Mater eminamente pre-morale. într-un anumit sens, Petru Anicet accepta Istoria...
Evident, n-aş vrea să las cumva impresia că scriam literatură ca să „demonstrez" cutare sau cutare teză filozofică. Dacă aş fi făcut-o, e probabil că romanele mele ar fi fost, filo-
zoficeste vorbind, mai consistente. în realitate, aşa cum experienţa *Şarpelui* o demonstrează pe deplin, scriam literatură pentru plăcerea (sau nevoia) de *a scrie liber,* de a inventa, de a visa, de a gîndi chiar,

dar fără stringența gîndirii sistematice. Este probabil că o serie întreagă de mirări, mistere şi probleme pe care le refuza activitatea mea teoretică îşi cereau îndestularea în libertatea scrisului literar. Dar chestiunea aceasta depăşeşte hotarul notelor de față.

III

Aş mai avea de adăugat cîteva cuvinte în legătură cu ceea ce se numeşte destinul literar. Fac parte din generația cea mai norocoasă pe care a cunoscut-o pînă acum istoria României. Nici înainte, nici după generația noastră, România n-a mai cunoscut libertatea, belşugul şi disponibilitatea de care ne-am bucurat noi, cei care am scris între 1925 şi 1940. Generația lui Nicolae Iorga fusese aproape pe de-a întregul confiscată de profetismul național şi cultural care trebuia să pregătească războiul pentru întregirea neamului. Generația frontului fusese sacrificată ca să găsim noi o Românie mare, liberă şi bogată. Cînd am început noi să scriem, prin 1925, nici un „ideal național" nu ne solicita în imediat. Am fost cei dintîi români care puteam face şi altceva decît istorie națională, filologie românească şi profetism cultural — fără să avem sentimentul că trădăm cauza neamului. Am avut o libertate care se cucerise cu foarte mult sînge şi cu foarte multe renunțări, şi nu ştiu dacă eram întotdeauna conştienți de imensele sacrificii făcute de înaintaşii noştri pentru ca noi să putem pleca în India sau în Statele Unite, să-i putem discuta pe Freud sau pe Andre Gide la „Fundația Carol" în fața a două mii de persoa-ne, să putem vorbi de autonomia culturii, de primatul spiritualului, de neangajare şi aşa mai departe. îmi aduc întotdeauna aminte cu emoție de o scrisoare a lui Radu Dragnea (pe care nu l-am cunoscut niciodată personal), trimisă prin 1927, cînd scriam la „Cuvântul" nenumărate articole despre „tînă-ra generație" şi publicasem deja un *Itinerar spiritual* în douăsprezece foiletoane. Radu Dragnea ne saluta pe noi, „tinerii", cam aşa: „Ferice de voi că vă puteți dedica *spiritualului,* dar ferice şi de mine că am trăit să văd minunea asta în România noastră Mare...". Avea dreptate: eram cei dintîi care culegeam roadele atîtor generații mai mult sau mai puțin sacrificate. Imperiile Habsburgilor şi al țarilor se prăbuşiseră — şi, în acei cincisprezece ani care au precedat pactul Stalin-Hitler, noi am putut respira liniştiți. Cred că am fost singurii români care s-au bucurat de un răgaz atît de lung. Generația care se ridica prin 1940, deja tulburată de tensiunile politice care începuseră după 1934, a plecat în Rusia, şi cei care s-au mai întors s-au întors cu ruşii după ei. Culturaliceşte, a fost o generație pe de-a întregul sacrificată. Noi am cunoscut singurul miracol care a fost posibil în istoria politică: „neutralismul" sau, mai exact, dialogul liber între oameni de credințe politice opuse. A fost fenomenul „Criterionului", unde, la „Fundația Carol" şi sub preşedinția unui profesor universitar, discutau pe Le-nin comunişti ca Belu Silber şi Lucrețiu Pătrăşcanu, legionari ca Mihail Polihroniade şi Alexandru Teii, burghezi ca Mircea Vulcănescu şi Mihail Sebastian — şi simpozionul acesta era posibil. începînd din 1934, dialogul a fost rupt. în acel an, tipăream *întoarcerea din Rai.* „Raiul" ținuse exact trei ani: într-un fel sau altul, am avut toți sentimentul că am fost izgoniți dintr-un „paradis atemporal" şi zvîrliți brutal în *Istorie.* Ceea ce s-a şi întîmplat curînd după aceea.

Am avut norocul să aparțin singurei generații „noncondi-ționate" istoriceşte şi am profitat cît am putut de acest noroc. Ceea ce Petru Comarnescu numea „experiențialismul" meu nu era decît traducerea într-un barbarism strident (aşa cum numai el avea talentul să inventeze) a nevoii mele lăuntrice de a cunoaşte cît mai mult şi cît mai repede. Mai ales asta: *cît mai repede* — pentru că presimțeam de mult că *nu vom avea timp,* că libertatea de care ne bucurăm e provizorie, iar siguranța — iluzorie, că, foarte curînd, *Istoria* ne va confisca din nou. Cît ar părea de ciudat, mi-a fost teamă de cataclismul istoric încă din 1927. Am scris atunci în „Cuvântul" un patetic foileton: *Anno Domini,* care i-a impresionat, între alții, pe Si-mion Mehedinți şi Perpessicius. Evocam acolo spectrul războiului apropiat şi, adresîndu-mă (ca de obicei!) „generației tinere", spuneam că fiecare din noi trebuie să-şi repete în fie-care zi că *va mai trăi numai un an* şi să încerce să *facă tot* în acest ultim an de viață. încă din universitate, eram obsedat de timp şi de istorie. Mi se părea că dacă românul se arăta atît de indiferent față de timp este şi pentru motivul că niciodată n-a avut timp destul *ca să facă ceva.* Istoria îl îndrăgise într-a-

tît, încît nu-l mai lăsa din brațe. îl tot strîngea aşa, de vreo mie de ani, de nu mai apuca să respire. Noi, privilegiații, cunoşteam bucuria de a respira liber şi, cel puțin în ce mă priveşte, tremuram că o vom pierde într-o zi...

în afară de acest noroc — care a fost al generației mele —, am mai avut alte nenumărate noroace, asupra cărora nu e locul să mă opresc aici. Dar aş vrea să notez numai atîta: bucurîndu-mă de foarte tînăr de ceea ce se numeşte „succes literar", nu l-am mai dorit şi n-am făcut nimic ca să-l întrețin. Dimpotrivă, după primejdiosul succes al lui *Maitreyi,* am publicat o seamă de cărți dure (una din ele,

ilizibilă: *Lumina ce se stinge),* ca să-mi descurajez admiratorii. Şi încă ceva: plecînd în 1940 din ţară, am avut prilejul să urmăresc, pînă în 1945, cam ce soartă *post-mortem* îl aşteaptă pe un scriitor; vedeam, bunăoară, cum absenţa mea prelungită din publicistica literară bucureşteană sfîrşeşte prin a mă împinge în umbră — şi asta mi-a fost cea mai bună lecţie: am înţeles de ce poate depinde *actualitatea* literară: depinde, în primul rînd, de o prezenţă fizică. Ziarele şi revistele vorbesc mai ales de cei ce sînt *acolo:* cînd nu mai eşti, cel mult ţi se citesc cărţile, dar nu mai răzbeşti în „actualitate". Or, tocmai situaţia aceasta din urmă îmi convenea: să fiu citit pentru meritele cărţilor, nu pentru actualitatea pe care le-o dădea prezenţa mea. De foarte mulţi ani mă consider un scriitor *român* postum; viu n-a rămas decît autorul cărţilor care apar în limbi străine.

Paris, 24 martie 1953

Indice de nume

Abadie, 167
Acterian, Arşavir, 339
Acterian, Haig, 72, 88, 98, 142, 155, 159, 180, 220, 223, 230, 232, 233, 257, 258,262,323,528
Acterian, Jeni, 361
Aderca, Felix, 198
Adorno, 464
Alcalay, 304
Alean, Felix, 67
Alexandrescu, Sorin, 385
Alexandrescu, Ticu (cumnat), 362, 385
Alfoldi, Andrâs,428
Ameal, João, 374,386
Amiel, Henri Frederic, 135, 299
Amzar, D.C., 294
Andreev, Leonid, 204
Anestin, Ion, 97,135
Anestin, Victor, 52, 122, 134-l35
Anghel Valeriu (vezi Vasile Voiculescu)
Angus, S., 130
Anirudha, 177
Antohi, Jean, 373,374
Antonescu, Ion, mareşal, 350, 368-370, 375, 379, 383, 384,385
Antonescu, Mihai, 384, 385
Arghezi, Tudor, 125
Argintescu, Nicolae, 135,291, 292, 318
Aristotel, 124, 226, 307, 339, 484
Arvira, Ioana, 22
Asvagosha, 141
Avalon Arthur (vezi John Woodrofe)
Babinger, Franz, 481
Bachelard, Gaston, 433, 436, 534
Bacon, Francis, 114
Bacot, Jacques, 209,421
Balzac, Honore de, 52, 60, 75, 111,408,410,478
Banciu (profesor de matematică), 65, 66, 83, 98, 101, 102
Bănziger, Dr., 97
Barbu, Ion, 344
Barrett, John, 435,481
Barthes, Roland, 518, 519
Basham, A.L., 481
Bashkirtseff, Mărie, 80

Bastos (consul), 373
Bataille, Georges, 412, 421, 442
Battali, Nina, 416, 424, 439, 453
Baudelaire, Charles, 437
Bădăuță, Al.,377
Bădescu, Lucian, 420
Beethoven, Ludwig van, 29
Bellow, Saul, 512,
Bossie, Radu, 64, 72, 74, 75,

515 Bengesco (anticar), 76 Benveniste, E., 403 Benz, Ernst, 454,464,481,486 Berg, 433
Bergson, Henri, 232 Berkeley, George, 101,106 Bernea, Ernest, 294 Berthelot, Marcellin, 62 Besterman, Theodore, 405,
406,414
Biberi, Ion, 188,286 Bibesco, Antoine, 408 Bignone, E., 130 Bîrlea, Octavian, 449 Blaga, Cornelia, 337 Blaga, Lucian, 117, 121, 207, 296, 313, 318, 319, 337, 338,344,433,504,525 Bleeker, profesor, 435 Bloch, Jules, 401 Bloy, Leon, 135 Bogdanov, Lucian, 209 Bogrea, Vasile, 119,303 Bologa, Valeriu, 213 Bonilla y San Martin, Adolfo,
149
Bose, Jagadis, Sir, 198 Bosch, Hieronymus, 375 Boss, doctor psihiatru, 453, 454
100,142,155,156,159 Botez, Călin, 392 Botta, Dan, 229,230, 232, 240,
282,291, 299,320,385 Braganga, 376 Brauner, Harry, 230 Brauer, Jerry, 471, 476, 477,
511,512
Breazul, G., 121, 281 Brehier,E.,433 Brehm, Alfred Edmund, 63,
67
Brelich, Angelo, 432 Breton, Andre, 403 Brill, Dna, 476 Brion, Marcel, 430,463 Brown Burch, Frank, 469
Bruno, Giordano, 71, 132,
148,151
Bruno, R.P., 426,436 Buchman, Frank, 317 Buck, Pearl, 342,357 Bucuța, Emanoil, 122,138 Buescu, Victor, 388
Buonaiuti, Ernesto, 126, 128-l31, 153, 205, 248, 323
Burileanu, Ticu, 387 Busuioceanu, Alex., 386-387 Buttu, Dra, doctor, 40,42
Caler, Leny, 232
Camoens, Luiz Vaz de, 374,
380,381,386 Campanella, T., 71,132, 133,
148,151
Campbell, Joseph, 489,493 Camus, Albert, 436,478 Candrakirti, 442 Canseliet, Eugene, 403
Cantacuzino, Maruca, 408 Cantemir, Dimitrie, 301 Cantemir, Dinu, 387 Capriel, Radu, 97, 134-l35,
528 Capsali, Florica, 230-232,244,
256,278,287, 288 Capsali, Sylvia, 230, 232 Caragiale, Mateiu, 239, 290 Caraman, Petru, 338 Caranfil, N., 481
Carducci, Giosue, 79, 89 Carmona, Antonio Oscar de
Fragosa, 376,379 Carol II, rege al României,
189, 218, 265, 284, 303,
316, 317, 334, 335,
340-343, 348, 350, 363,
368, 369, 375, 376, 379,
426
Carrouges, Michel, 403,430 Castro Fernando de, 386 Catherine (dansatoare), 167,
172,173,180 Cădere, Victor, 381, 384, 385,
390 Călinescu, Armând, 311,328,
335, 340-344, 347-349,
354,357,363, 379 Călinescu, G., 241, 252, 305,
526 Călugăru, Ion, 218, 227, 228,
238,340 Cămărăşescu (diplomat),
373-377,381
Cărpenişteanu (coleg de liceu), 60
Cerbu, Emil, 98 Chabu (sora lui Maitreyi),
183,243 Chagall, Marc, 483, 500
Chanda, Bhimi, 164
Chaplin, Charlie, 232,237
Charlot, Jean, 493
Chernass, Dna, 402,406,
Churchill,W.,404
Cioculescu, Şerban, 137, 241, 252,322 '
Cioran, E., 226,236, 259, 262, 281, 333, 342, 388, 399, 400, 402, 403, 410, 414, 420, 428, 438, 511, 516, 518,519
Ciornei (editorul), 176, 182, 256, 264, 272, 273, 283, 298,314,324,326, 531
Cisek, Oscar Walter, 121,141
Claudian, Alexandru, 99
Clemen, C, 323
Cocea, N.D., 287

Cocteau, Jean, 388
Codreanu, Corneliu Zelea, 283, 284, 335, 340-342, 347-350,369
Codreanu, Lizica, 400
Coman, Ioan, 338
Comarnescu, Petru, 154,155, 180, 230-232, 236, 239, 281, 287, 288,416, 535.
Condeescu, N. M. (general), 300, 303, 327, 338, 341,
342, 344, 347, 354, 361, 362,363,528
Constantinescu, Leontin, 381,
389, 391 Constantinescu, Mac, 230-
232, 244, 256,278 Conta, Vasile, 61 Coomaraswamy, Ananda,
309, 323, 334, 335, 338,
343, 345, 362, 363, 366, 405
Corbin, Henry, 427,432,435,
443,480,481,519 Corbin, Stella, 427,481 Corina, v. Cornelia Eliade Costa, Giovanni, 67 Coste, Brutus, 387, 389, 390,
404,405,407,413,481 Coste, Tantzi, 481 Cotam, Radu, 135, 291 Cotruş, Aron, 374,375 Cottescu, Sibylle, 415, 416,
418, 420, 422, 424, 428,
433, 436, 442, 444, 445,
474,482,495,497 Couchoud,P.L., 116 Cracanera, Lică, 399, 402,
405,410,411 Crainic, Nichifor, 121, 158,
197
Creangă, Ion, 15, Crevedia, N., 300 Cristea, Cezar, 10 Cristea, Miron (patriarh),
340,349 Croce, Benedetto, 117, 127,
130,421,425,433 Crussard, Claude, 400,407 Culianu, Ioan P., 509, 515,
516 Cusanus, Nicolaus, 296,488
Damian, Mircea, 300 Danielopol, Dim., 332, 333,
368-370 Danielou, Jean, 430, 431,454,
486
Daniil, Sihastrul, 14 D'Annunzio, Gabriele, 73 Dante, Alighieri, 79,127 Darmesteter,J.,90
Darwin, Charles, 484, 500,
502
Dasgupta, Dna, 169,184,190 Dasgupta (familia), 169, 174,
203,241 Dasgupta, Surendranath, 150,
155, 156, 158, 165-l70,
174, 177-l79, 18l-l83,
185, 186, 188-l91, 193,
194, 203, 223, 243, 254,
309, 312,453,454 David, Marie-Madelaine, 459 Dawson, Charles, 504 Debus,A.G.,460 Debussy, Claude Achille, 73 Dehollain, Christian, 465 Dehollain, Marie-Louise, 465 De Martino, Ernesto, 360,
425,448
Demieville, Paul, 487 Densusianu, Ovid, 123 Descartes, R., 151 Desjardin, Jacqueline, 420, 424,442,445 Dessoile, Robert, 405 Dharmakirti, 488 Diaconu, Marin, 367 Diano, Cari o, 463 Dias, Silva, 381 Dilthey, Wilhelm, 390 Dimăncescu (consilier de
presă), 332 Dimiu, Dan, 63 Dinnaga, 488
Djuvara, Trandafir, 133,218 Donescu, Vladimir, 327 D'Ors, Eugenio, 295, 380,
387,421 Dorul-Dumitrescu, George,
300
Dos Passos, John Roderigo,
257 Dostoievski, Fiodor Mihailo-
vici, 123,259, 301 Dragnea, Radu, 534 Dragomirescu, Mihail, 110,
122,125 Dragu, Ion, 121 Duca, I. G., 135, 283-285,
295,335
Duchesne-Guillemin, *J.,* 414 Dumezil, Georges, 388, 399,
400-402, 406, 408, 409,

421, 423, 427, 428, 438,
456,482,519 Dumitrescu, Puiu, 348 Dumitriu, Anton, 310, 311,
312 Dupront, Alphonse, 408,409
Iica de Queiroz, Antonio, 379
Eca de Queiroz, Jose Măria, 374
Eckermann, 501
Eftimiu, Victor, 73
Ehnmark, profesor, 447
Einaudi, 425,426
Eisler, R., 453
Eliade, Christinel, 414-422, 424, 427, 431, 433, 437, 438, 443, 445, 448, 452, 453, 455, 463, 465, 472, 476, 482, 483, 486, 489, 490, 493, 497, 498, 508-515,520
Eliade, Cornelia (Corina, căsătorită Alexandrescu), 9, 20, 38, 159, 217, 268, 270, 362,385,413,445
Eliade, Costică (general), 9, 10,32
Eliade, Dinu (văr), 10
Eliade, Gheorghe (tată), 9
Eliade, Gicu (văr), 10
Eliade, Hariclia (mătuşă), 10
Eliade, Ioana (mama), 21,22
Eliade, Mircea 10,61,99,119, 120, 138, 159, 213, 249, 285, 328, 337, 339, 457, 502,507-521
Eliade, Nicolaie Remus (Ni-cu, frate), 9,10, 14,18, 21, 28-30, 38, 51, 58, 59, 61, 78,108,159,217,267,385
Eliade, Nina (născută Mareş), 230, 238, 241, 244-247, 249, 250, 254-257, 261, 262, 264, 265, 267-270, 273, 275-280, 317, 318, 334, 335, 341, 342, 344, 345, 347, 350, 354, 359, 360, 362, 365, 367, 368, 37l-373, 376-378, 382, 385-390,405
Eliade, Pavel (fratele tatei), 9,10
Eliade-Rădulescu, L, 10,
Eliot,T.S.,483
Eminescu, Mihai, 23, 130, 233, 248, 300, 302, 344, 381,413, 524,525
Enacovici, Titu, 121, 123-l25,141,151
Enescu, George, 408
Entralgo, Lain, 138
EvolaJ.,440,441
Fabre, J. H., 59, 63, 67, 111, 122
Farinelli, Arturo, 149 Faulkner, William, 478 Febvre, Lucien, 408
Fellowship, Roger Williams, 499
Ferdinand, rege, 112 Ferro, Antonio, 379,382 Ficino, Marsilio, 133 Filliozat, Jean, 310, 399, 401, 436,487
Fîntîneru, Constantin, 228 Fîrtatu, Dna, 109,110 Flammarion, Camille, 52, 102,105
Florescu, Radu, 368,370,371 Florian, Mircea, 106,120,156 Foii, Dna, 414,420 Formichi, Carlo, 120,149,150 France, Anatole, 80 Franco, Francisco, 379 Franchet d'Esperey, 51 Frank, 180 Franz, Marie-Louise von, 495 Frazer, James G., Sir, 91, 99, 114,317,503 Freud, S, 80,81,232,235,236, 239,441,450,478,534 Froebe-Kapteyn, Olga, 426, 434, 435, 443, 448, 449, 451, 453, 458, 465, 481, 486,497
Frollo, Iosif, 46,47,49 Frye, Northrop, 503, 504 Furuna (profesor), 490,491
Gafencu, Grigore, 312, 404, 413 Gamwell, Frank, 511, 512, 514,515 Gandhi, Mahatma, 180, 184, 185,224,232,352 Gangadhar, Ramchahdra, 164

Gârcineanu, Puiu, 352 Gentile, Giovanni, 117, 127,
128,148
Georgescu-Cocoş, 321, 326 Georgescu-Delafras (editor),
298,359 Georgescu, George (dirijor),
386 Geuthner, Paul, 303, 304,
323,338,400 Gherea, Ion, 367 Ghica, Matyla, 332,335 Gide, Andre, 232, 237, 239,
305,526,527,534 Gigi (colegă de facultate),
109,118,
Gilmor, Vaun, 481 Gilson, Etienne, 132,428 Giraudoux, Jean, 415 Giurescu, CC., 327,334,335 Goblot (logician), 117 Godel, Alice, 443, 444, 446,
452,458,463,474 Godel, Roger, 443, 444, 452,
458,463,474
Goethe, J. W. von, 76, 107, 224,260,277,302,303,501 Goga, Octavian, 41,340 Golopenția, Anton, 318, 343,
404,405,408
Gongopol, C, 121,124,125 Gonzalvez, Nuno, 375 Goodenough, E., 487 Gorki, Maxim, 52 Goruneanu, Mircea, 386,387 Goshe, Aurobindo, 206 Gouillard, Jean, 438,502 Gourmont, Remy de, 123,
135,137
Grant, George P., 502 Grant, Peggy, 482
Grant, Robert, 472,474,494 Grassi, Enrico, 462,464 Grenier, A., 432 Griaule, Marcel, 430 Grieg, Edvard, 73 Grigoraş, Emil, 90 Grindea, Miron, 116 Grousset, Rene, 388, 399 Guenon, Rene, 440 Guillermou, Alain, 452, 456,
459,463
Gusdorf, Georges, 460 Guşti, Dimitrie, 117-l20,135,
247,253,316,317
Hamsun, Knut, 123
Harrison, Jane, 114
Hasdeu, B. P., 75, 76, 100, 111, 114, 121, 207, 248, 273, 283, 297, 298, 301, 302, 312, 322-324, 326, 344,525,531
Hasdeu, Iulia, 80,323
Hegel, G.W.F., 127, 181, 226, 488
Heidegger, Martin, 390, 453, 488
Heiler, Friederich, 462, 486, 487
Hentze, Cari, 323, 338
Heraclit, 100
Herescu, N. L, 300, 307, 308, 324, 327, 354, 361, 363, 364, 382, 385, 386, 388, 389, 392, 399, 402, 407, 414, 418, 420, 428, 438, 454
Herodot, 500
Hesiod, 500
Heyer,G.R.,503
Hippolyte, Jean, 484,500
Hirschfeld, Maurizius, 209 Hitler, Adolf, 295,333,535 Hogaş, Calistrat, 54 Homer, 500
Hori, Ishiro, 487,491,492 Humboldt, Alexander von,
115
Hunwald, Anne, 403 Hunwald, Henri, 403,447,461 Husserl, Edmund, 338 Hutkins, Robert, 483
Huxley, Aldous, 317 Huxley, Julian, 484,500 Hypathia, 80
Iancu, Marcel, 231
Ica (colegă de facultate), 109, 113
Ieremia, Costică, 9,10,11,32
Ieremia, Dinu, 10
Ieremia, Gicu, 10
Ieremia, Gheorghe, 9
Ieremia, Hariclea, 10
Ieremia, Pavel, 9,10
Ierunca, Virgil, 438, 439, 452, 509, 520

Iohanan ben Zakai, 366
Ionescu (ofițer, primul soț al Ninei Mareş), 244
Ionescu, Eugen, 333, 400, 438,517,519
Ionescu, Marie-France, 400
Ionescu, Mircea, 85, 86
Ionescu-Muscel, 116
Ionescu, Nae, 76, 98, 99, 106-l08,116-l18,120,121, 123-l25, 129, 132, 135, 137, 138, 141, 151, 153, 155, 157, 159, 173, 174, 189, 218, 219, 222, 224, 225, 228, 230, 231, 233, 248, 254, 265, 267, 274, 278, 282-286, 288-290, 292, 295-297, 310-314, 317,327,334-336,338-342, 344-348, 35l-355, 358, 367-369, 373, 384, 408, 426, 440, 449, 450, 522, 533
Ionescu, Rodica, 400,438
Iorga, Nicolae, 15,73,98,100, 111, 118-l20, 122-l25, 130, 149, **209,** 218, 248, 254, 301, 303, 321, 340, 341, 344, 347, 353, 368, 369,534
Iosif,Şt.O.,41
Isopescu, Claudiu, 128,148
Ispirescu, Petre, 15
Iuraşcu (ambasador), **376,** 381
Jacobi, Jolanda, 495 Jaffe, Aniella, 495,496 Jakobson, Roman, 504 James, William, 485 Jaspers, Karl, 318 Jebeleanu, Eugen, 285 Jenny, 200-202, 204,206, 235 Jensen, Ad.E., 464 Jianu, Ionel, 154, 155, 159,
177, 182, 198, 220, 223,
225,283
Jianu, Marga, 219 Joyce, James, 188 Juilland, Alphonse, 407 Jung, C. Gustav, 62, 298,426,
434, 435, 449, 450, 451,
453,495,496 Junger, Ernst, 387,496 Kalidasa, 171,178 Kalikles, 121
Kant, I., 114, 151, 208, 226,
338, 523, 525 Kerenyi, Karl, 432, 434, 435,
451 Kierkegaard, Seren, 132,134,
141,277, 390 Kipling, Rudyard, 72 Kirițescu, Constantin, 326,
328 Kitagawa, Evelyn, 471, 489,
490,494,512 Kitagawa, Joseph, 469, 471,
486, 487, 489, 490, 493,
494,499,511,512 Klein Mariana (vezi Mariana
Sora)
Koppers, Wilhelm, 490,491 Kramrisch, Stella, 323 Krishnamurti, 233, 234, 242,
243,255,267 Kumaradasa, 178
Lacoque (profesor), 511 Laforgue, Delia, 437, 439,
452 Laforgue, Rene, 437, 438,
439,452,454 Lalou, Marcelle, 402 Lalou, R., 464 Lamotte, Etienne, 414 Lampedusa, Tomasi di, 510
La Riviere, Blanche, 418,419 Laufer, Berthold, 475 Lavastine, Philippe, 403 Lawrence, Colonel, 273
Lax, Lydia, 298,304 Leehard, Maurice, 430,436 Leeuw, Gerardus van der,
435,462,485 Leibniz, Gottfried Wilhelm,
380
I IMUIV,U. LJLJ
Lemnaru, Oscar, 281,310 Lenin, V. I., 232,238,239,536 Leon, Philip, 318 Leonardo da Vinci, 65, 76, 149,219, 380
Leopardi, Giacomo, 89,149 Le Roy, Doctor, 500 Levi-Strauss, Claude, 430 Lila (sora mamei), 34
Lincoln, Bruce, 514 Linne, Cari von, 502 Livovski, V., 92 Lobo, 166,167 Locusteanu, Nedelea, 65, 66,
90,91
Loga, Sanda, 509, 511 Lombard, Alf, 447 Long, Charles, 469, 473, 499,
514
Loria, Gino, 49 Lotte, 277
Lovinescu, E., 301,307 Lovinescu, Monica, 438, 439,
452

Lupasco, Stephane, 399 Lupescu, Elena, 348, 363,
375,376 Luther, Martin, 129, 524
Macchioro, Vittorio, 100,
126,130-l32,151,425 Macchioro, Anna (fiica), 130,
132 McTaggart (profesor la
Cambridge), 181 Madariaga, Salvador de, 428 Madgearu, Virgil, 353,369 Magliabecchi, Antonio, 139, 140
Maha **Bhairava, 203 Mahler, Gustav, 431**
Maiorescu, Titu, 104, 524
Maitreyi, Dasgupta (căsătorită Devi), 188-l91, 223, 241, 243, 252-254, 256, 269, 276, 277,457
Malaxa, N., 413
Malebranche, Nicolas de, 114
Malraux, Andre, 519
Mamy (vezi Măria Şendrea)
Manacorda, G., 127
Maniu, Adrian, 225
Maniu, Iuliu, 157, 340, 348
Mann, Cyrill, 210
Mann, Ernest, 209, 210
Mannerheim (mareşal), 384
Manoliu, Petru, 139, 285, 287,288, 298
Manzati, Nellu, 352
Manzoni, 149
Marcel, Gabriel, 295, 405, 430,436
Marcu, Alexandru, 377, 384
Mareş Adalgiza (Giza, căsătorită Tătărăscu), 276, 342, 344, 365, 367, 377, 382, 388, 390, 405-407, 411,414,415,417
Măria (jupîneasă), 390,449
Măria (regina României), 12, 112
Man'as, Juliăn, 138
Marin Vasile, 349
Maritain, Jacques, 132, 483, 500
Mar-pa, **193**
Marquez, Correia, 381
Martines, Oliveira, 374
Marx, Karl, 440
Maspero, Gaston, 68
Massari, Gina, **425**
V. C VtV. IMUIVIC
Massignon, Louis, 409, 427,
435,486 Masson-Oursel, Paul, 309,
310,399,408,421,519, Mateescu, Stelian, 110-l12,
118, 139, 141, 153, 154,
225
Mauriac, Franțois, 453 Mazilu, D. (profesor de română), 54, 55 Mărculescu, Mircea, 60, 75,
80-82,101,103,528 Mărioara (mătuşă), 37 Mehedinți, Simion, 525, 535 Meillet, Antoine, 48,49
Menasce, Jean de, 414,430 Menendez y Pelayo, 148,
149,377 Metaxa (asistentul lui V. Pâr-
van),114
Metram, Alfred, 503 Meuli, Karl, 449 Meyer, Ed., 90 Micescu, Istrati, 219, 220 Michelangelo Buonarroti,
149
Mieii, Aldo, 122 Mihai, rege al României, 407,
411,412
Mikasa, prinț, 487 Milarepa, 113,141,193 Minulescu, Ion, 125 Miron (patriarh), 340, 349, Moisescu,

Nicolaie, 44-47,
52, *55,* 63
Moisil, Constantin, 63 Moldoveanu, Corneliu, 364 Molotov, V., 391 Montaureanu, Virgil, 293, 297,298, 301 Morand, Paul, 388
Morel, Abbot, 430 Moret, Alexandre, 68 Moschuna-Sion, Mircea, 73 Moța, Ion, 349 Multhauf, R, 460 Munteanu,Gh., 377 Murias, Manuel, 381 Mus, Paul, 403,496 Mussolini, B., 129-l30, 232,
239 Muston, Wendy (prima soție
a lui Const. Noica), 226,
273, 298, 304 Muşlea, Ion, 338 Muşoiu, Panait, 116
Nagarjuna, 488
Nanda, Anshan Ruth, 499,
500 Nandy, Manindra Chandra
(maharajah de Kassimba-
zar), 150, 151, 155, 167,
168, 312
Nanul, D., 47,49, 76 Nardone, Giacomo, 439 Nasser, Gamei Abdel, 474 Nayak Tirumal, 164
Needham, Joseph, 460,481 Nef, John, 483,484,500 Negreanu, Adrian, 230, 232,
278
Negreanu, Gabriel, 230, 278 Negreanu (general), 245 Negri, Gabriel, 272, 278, 287,
288 Negulescu, P. P., 104-l06,
156,226, 247, 253,254 Nehru,]., 184 Nenițescu, Ştefan, 141 Newton, Isaac, Sir, 117,425 Nicolae (principele), 430
Nicolae, Remus, 9 Niculescu, Mihai, 415,420 Nietzsche, F., 106, 501 Nilsson, M. P., 447 Nişka, 114
Nock, A. D., 504 Noguchi, Isamu, 469 Noica, Constantin, 225, 226,
310, 313, 324, 337, 353,
367,385
Noica, Wendy, 273,298, 304 Norinne (vezi Perris, No-
rinne) Novalis, 65,123,132,134
Ocneanu,528 Odobescu, Alexandru, 54 O'FIaherty, Wendy, 510, 511,
514,515
O'FIaherty, Michael, 510 Ohlmark, Âke, 403 Oldenberg, 522 Olsen, Regina, 134,277 Omar Khayyam, 65 O'Neill, Eugen, 478 Onicescu, Octav, 297, 327 Oppenheimer, Robert *J.,* 488 Origen, 132, 353
Ortega y Gasset, Jose, 138,
382,389
Ossendovvski, 116 Otto, Rudolf, 449,462,485 Ovidiu, 114
Paisie (monahul), 449 Pană, Saşa, 218 Pangal, Jean, 375, 376 Panțu, Zaharia, 59 Panzini, Alfredo, 126,128 Papadat-Bengescu, Hortensia, 239
Papadopol, Paul, 49, 83,84
Papesso, V., 309
Papini, Giovanni, 76, 79, 88,
89,101,111, 115,116,121,
126, 127, 128, 139, 213,
448,449 Parain, Brice, 400, 401, 422,
439,444, 445,459 Păruit, Alain, 6, 508 Pascal, B., 47 Patri, Aime, 403,430 Pauker, Ana, 404 Paulhan, Jean, 453,454 Payot, Gustave, 409, 410,
412, 414, 421, 422, 436,
439,446, 451,457, 502 Pătrăşcanu, Lucrețiu, 238,
535 Pârvan, Vasile, 98, 114, 130,
139, 207, 248, 303, 339,
344,525
Pelikan, Jaroslav, 472,494 Pelliot, Paul, 182, 426 Perlea, Ionel, 415, 416, 417,
422, 424, 431, 433, 465,
472,479,480,482, 483 Perlea, Lisette, 415, 416, 417,
420, 422, 424, 431, 465,
479,480, 482,483 Perlea, Oani, 424, 482 Perpessicius, 121, 128, 140,

153, 241, 528,535 Perris, Dna, 30,159,165-l68,
170-l73, 177, 178, 180,
182, 190, 197, 206, 209,
210, 299, 529 Perris, Geurtie, 167 Perris, John, 167 Perris, d., 171,172,185 Perris, Norinne, 167,
172,
173,178, 209, 210
Perris, Verna, 167 Perris (familia), 185,190 Petain, Henri Philippe, 331,
332,379
Petrarca, Francesco, 79,149 Petraşcu, Milita, 231 Petrescu, Camil, 134, 239,
278, 279, 295-297, 324,
338 Petrescu, Cezar, 79,120,121,
176, 177, 182, 239, 253,
263,293, 299, 306 Pettazzoni, R., 111, 112, 338,
345,421,422,432,435,436,
439, 448, 462, 485-487,
498,501
Picasso, Pablo, 232 Pico della Mirandola, Gio-
vanni, 110, 119, 132, 133,
148,149
Pimenta, Alfredo, 374,382 Pindar, 220 Pinto, Costa, 377 Pippidi, Dionisie, 338 Pitagora, 65 Pizzi (lingvist), 91 Pizzagali (lingvist), 91 Pîrvulescu (dirijor cor), 110,
118
Platon, 124,220, 226,523 Platt, Harriet, 479,504 Plăeşu, Ion (vezi Mircea Eli-
ade)
Plutarh, 87 Poincare, H., 48-49, Polihroniade, Mary, 219,
232,233, 263,273 Polihroniade, Mihail, 154,
155, 159, 219, 220, 230,
232, 233, 238, 243, 263,
283-285, 320, 323, 324,
350, 535
Popan (părintele), 451 Popescu-Cadem, Constantin
9
Popescu, Marin (coleg de liceu), 144
Popovici, Axente Sever, 296 Popovid, Lilly, 230-232 Porn, Eugeniu, 128 Posescu, Al., 105, 106, 249,
253, 282 Poulenc, 423 Proust, Marcel, 229, 232 Przyluski, Jean, 309, 323,
338, 345,427 Puech, H.Ch., 403, 408, 421,
427,428,436,443,487 Pumnul, Aron, 37 Puşcariu, Mihail, 155
Racoveanu, Gheorghe, 218, 230, 238, 246, 278, 290, 449,451
Rahmaninov, Serghei Vasi-lievid, 29,30, 73
Rally, Alexandru, 273
Ramana Maharishi, 444
Ramakrishna, Sri, 195
Rareş, Marieta, 231
Rastignac (vezi Dem. Theo-dorescu)
Ray, Praphulla Chandra, 62
Răcăciuni, Isaia, 252, 253, 320
Rădescu, Nicolae (general), 391,407,412,413,431
Rădulescu-Motru, Constantin, 104,116,118,205,223, 226, 232, 247, 248, 254, 327,328
UE. IMUIVIE
04?
Rădulescu, Liviu, 252, 299, 301,327
Rădulescu-Niger, 24
Reinach, Salomon, 114
Renou, Louis, 399, 401, 403, 405,408,454
Reuben, Walter, 481
Rica (Botez, căsătorită Stoi-cescu), 109, 113, 114, 118, 121, 122, 133, 134, 144-l46, 152, 156-l58,

258, 259, 267, 269, 270, 277
Ricoeur, Paul, 453, 511, 512, 515
Riklin, Franz (doctor), 453, 495
Ringrens, H. H., 482
Rivain, S., 304
Riviere, Jacques, 159
Rolland, Romain, 123
Roman, Horia 448
Rosetti, Alexandru, 228, 252, 273, 303, 313, 324, 327, 334, 338, 342, 362, 363, 364,385,404
Rostagni, A., 130
Rougemont, Denis de, 428
Rowland, B., 338
Sadova, Marietta, 220, 223,
230-233, 257, 258, 262,
267,296 ,. Sadoveanu, Ion Marin, 220,
258 Sadoveanu, Mihail, 79, 147,
293,299 Saint-Germain (conte de),
311 Saint-John Perse, 476
Salazar, O., 375-380, 382-386,
530
Sanielevici, H., 99 Santos, Reinaldo do, 380 Sartre, Jean-Paul, 295, 400,
436,478
Sassoon, Dna, 369, 370,409 Scerbațki, 230 Schmidt, Cari, 386,387,389 Scholem, Gershom, 427, 434,
450,481
Schonemann, Lili, 277 Schoppe (doctor), 453 Schroder, Domenik, 481 Schumann, Robert, 453
Schure, 74,522 Scott, Nathan, 494, 511, 512,
514,515 Scriban, 10
Sebastian, Mihail, 136, 218, 227, 228, 230-232, 237, 239, 240, 244, 246, 252, 273, 278, 279, 286-290, 295, 299, 306, 314, 319, 323, 324, 335, 340, 363, 364, 367, 385, 392, 449, 535
Shakespeare, W., 478 Shastri Vidhushekar, 178 Shelley, Percy Bysshe, 181 Shivananda, Swami, 192-l97,
200,201, 203, 212 Sideri (colonel), 32 Sibley (proprietăreasă), 483 Sighireanu, Dinu, 60, 72-75,
83,100,155,528 Silber, Belu, 238, 289, 296,
535
Silbermann, Edith, 463 Sima, Horia, 350, 368 Si vin, N., 460
IINL->IV_C *UC*
Skythes, 121
Slavici, Ioan, 54
Solacolu, Theodor, 148
Soloveanu (profesor de muzică), 51,52
Spaltmann, Gvinther, 451, 452
Spender, Stephen, 428
Spitzmiiller (diplomat), 392
Stalin,I.V.,535
Stancu, Zaharia, 227, 228, 285,287
Stark, Leta, 223
Steiner, Rudolf, 90,115
Stendhal, 478
Steriade, Mia, 243
Steriade (pictorul), 243
Sterian, Margareta, 229
Sterian, Paul, 111, 137-l39, 153, 174, 229, 230, 235, 238
Stoe, V., 134-l35,
Stoilow, Simion, 404,409
Straje, Mihai, 328
Stravinski, Igor, 232
Suzuki, T., 454

Svevo, Italo, 151
Şeicaru, Pamfil, 120, 121,
124,125,141, 379,380 Sendrea, Măria (Mamy), 416,
420,433,465,482 Şestov, Leon, 380 Sora, Mariana (născută
Klein), 296, 327, 400 Sora, Mihail, 296, 327, 333,
334,339,400,408 Tagore, Rabindranath, 136,
178, 179, 183, 188, 189,
198,225, 226
Teilhard de Chardin, Pierre,
431 Teii, Alexandru, 284, 285,
287, 288,535
Teodoreanu, Al. O. (Păstorel), 363 Teodoreanu, Ionel, 79,84,86,
118, 120, 146, 147, 170,
239, 253, 263, 293, 299,
327 Thea, 109, 113, 118, 134,144,
270
Theodorescu, Dem., 125 Tilea, V.V., 332,334,335,368,
370,375
Tillich, Paul, 473,494 Tintoretto, 336 Tirumal, Nayak, 164 Tolstoi, L., 52,478 Toneghin, Meny, 146,176
Torouțiu, I.E.,227,229 Totescu **(diplomat), 381** Tracy, David, 510-512, 514,
515
Trask, Willard, 465,477,495 Tson K'a-pa, 442 Tucci, Giuseppe, 149, 169,
177, 182, 189, 204, 205,
213, 309, 323, 343, 432,
442,448,454,462 Tudor, Sandu, 153, 154, 284,
285,287, 288
Țopa, Sorana, 231, 233-235, **240-244, 246, 247,** 250, 251, **254-257, 259-262,** 264, **266, 267, 269,** 270, 277, 279
Țuțea, Petre, 324
Unseld, Siegfried, 463 Urdăreanu, Ernest, 218, 348,
375 Urmuz, 218
Vacaspatimisra, 186
Vairaut, 167
Valjean, Jean, 73
Valle-Poussin, Louis de la, 309
Van Manen, 206,209
Vanicelli, L.,432
Vardala, Ion, 332, 333, 368-370, 377,481
Vasconcellos, Caroline de, 374
Vasilescu, Mitache (fratele mamei), 21, 22, 25, 27, 32, 33,157, 217, 445
Vasilescu, \ae (fratele mamei), 25
Vasilescu, Petrică (fratele mamei), 25
Vasilescu, Traian (fratele mamei), 21, 51
Vasques, A., 501
Vasubandhu,488
Văcărescu, Elena, 400
Vera (prietena Letei Stark), 223
Verea, Lili, 400,406
Vianu, Tudor, 116,117, 338
Viforeanu, Petru, 73, 75, 98, 100, 118, 120, 135, 155, 220
Viforeanu, Mariana, 219, 220
Viorica (mătuşă), 21
Vişoianu, Constantin, 407
Vivekananda, Swami, 195
Viziru, Ştefan, 350, 351
Vîşinski, Andrei Ianuarevici, 407
Vlahuță,Al.,263,306
Voiculescu, Mărioara, 230, 231
Voiculescu Vasile (Anghel Valeriu), 324, 327, 413, 414
Voiculescu, Martha, 414
Voinescu, Alice, 318

Voita, L, 531, 533
Voitinovici (profesor de chimie), 59
Vojen, Jean-Victor, 72-75,98, 100, 528
Voltaire, 75, 76,406
Vona, Alexandru (Albert Sa-muel),439
Vona, Mira, 439
Voronca, Ilarie, 229
Vuia, Octavian, 430
Vuillaud, Paul, 403,446
Vulcănescu, Marguerite, 224
Vulcănescu, Mircea, **111,** 137-l39, 153, 154, 157, 174, 182, 197, 224, 225, 229-233, 235, 238, 239, 243, 252, 287, 288, 295, 313, 333, 334, 353, 367, 385, 535
Wach, Joachim, 404,405,435,
462, 465,473, 486,489 Wahl, Jean, 430 Weaver, 471 Weil, Eric, 430 Weissman, Mişu, 411 Welbon, Guy, 501 Werblowski, Zwi, 489 Whitman, Walt, 101

Widengren, Geo, 414,482
Wieder, 218
Wikander, Stig, 414, 427,
428,436,447,482 Wilhelm, Richard, 449 Wolf, Philippe, 496 Woodroffe, John (Arthur
Avalon), 157,182 Wright, Yvonne, 317

Young, Arthur (Swami Jnă--nananda), 199, 200
Zamfirescu, Duiliu, 56, 524 Zamfirescu, G. M. 227,233 Zenfrognini, P., 127 Zarifopol, Paul, 125 Zimmer, Heinrich, 309, 427,
453 Zissu („Doctor"), 110,118.
Notă asupra ediției...5
Partea întîi MANSARDA
I. Primele amintiri..9
II. Războiul la nouă ani...27
III. Cum am găsit piatra filozofală......................................44
IV. Tentațiile unui tînăr miop...65
V. Navigare necesse est..83
VI. „Şi acum, între noi doi..."..104
VII. După exemplul lui Kierkegaard..................................126
VIII. O scrisoare a maharajahului din Kassimbazar...........148
Partea a doua INDIA LA DOUĂZECI DE ANI
IX. Din Ripon Street la Bhowanipore.................................163
X.OcolibăînHimalaya...183
Partea a treia PROMISIUNILE ECHINOCȚIULUI
XI. Reîntoarcerea în mansardă...217
XII. „Omul fără destin..."..242
XIII. Ar trebui să ne grăbim...272
XIV. Cînd un scriitor împlineşte treizeci de ani..................309
Partea a patra CÎND MOARTEA ÎŞI CAMUFLEAZĂ MITOLOGIA
XV. Enigma „morții colective"..331
XVI. Şansa de a fi bolnav..346
XVII. Am treizeci şi trei de ani — o săptămînă
înainte de moartea lui Nae Ionescu...........................361
XVIII. De la Camoens la Salazar...374
Partea a cincea INCIPIT VITA NOVA
XIX. Paris, 16 septembrie 1945..399
XX. Christinel...415
XXI. Succesul cărților mele de istorie a religiilor şi de orientalistică nu mă consolează să-mi sacrific creația literară..430
XXII. Din fericire, *Foret interdite* nu are succes:
voi înțelege **mai** tîrziu semnificația acestui eşec......446
Partea a şasea RECOLTELE SOLSTIȚIULUI
XXIII. încep să descopăr America.....................................469
XXIV. ...Şi Japonia...487

ANEXE

I...507
II. Ultimele clipe ale lui Mircea Eliade
Mahăparinirvăna..509
III. Omagii...516
IV..520
Indice de nume...537

La prețui ae vinzare se adaugă 2%, reprezentînd valoarea timbrului literar ce se virează Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. 45101032, B.C.R. Filiala sector I, București
Redactor S. SKULTETY
Apărut 1997 BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Marele Lanț al Ființei
J.-FR. LYOTARD
Fenomenologia
DAN HORIA MAZILU (editor)
Cronicarii moldoveni. *Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce*
SORIN MITU Geneza identității naționale la românii ardeleni
HAJIME NAKAMURA Orient şi Occident: o istorie comparată a ideilor
CONSTANTIN NOICA Şase maladii ale spiritului contemporan
JOSE ORTEGA Y GASSET Spania nevertebrată
ALEXANDRU PALEOLOGU Alchimia existenței
H.-R. PATAPIEVICI
Politice. *Ediție adusă la zi*
FRANCIS E. PETERS Termenii filozofiei greceşti
PLATON
Scrisori
•
Euthyphron / Apărarea lui Socrate / Criton
Cu un eseu despre viața lui Platon
de CONSTANTIN NOICA
ILYA PRIGOGINE / ISABELLE STENGERS între eternitate şi timp
LIA SAVU Poemes / Poeme
MIHAIL SEBASTIAN Jurnal, 1935-l944
MARIN TARANGUL Predici profane
JOHANNES VON TEPL Plugarul şi Moartea
PETRE ȚUȚEA 322 de vorbe memorabile-
LIANA CASTELFRANCHI VEGAS Arta Renaşterii. *Secolul al XV-lea*
ALAN W. WATTS Calea Zen
HEINRICH ZIMMER Filozofiile Indiei
VLAD ZOGRAFI Oedip la Delphi

MIRCEA ELIADE

MEMORII, 1907-I960

Un pasionant *Bildungsroman,* singurul de acest fel în limba noastră,
ŞERBAN CIOCULESCU

Spre deosebire de majoritatea tinerilor, nu credeam că generația mea avea destin politic, aşa cum avusese generația războiului şi cum speram că vor avea generațiile care vor veni după noi. Destinul nostru era exclusiv cultural. Aveam să răspundem la o singură întrebare: sîntem

sau nu capabili de o cultură majoră - sau sîntem condamnați să producem, ca pînă în 1916, o cultură de tip provincial, traversată meteoric, la răstimpuri, de genii solitare ca Eminescu, Hasdeu, Iorga ?

MIRCEA ELIADE

Prima ediție românească a *Memoriilor* lui Eliade a apărut în 1991, în două volume. Actualei ediții, într-un singur volum, i s-a adăugat un indice de nume.

Ultimele apariții ale seriei C. G. JUNG Amintiri, vise, reflecții MIHAIL SEBASTIAN Jurnal, 1935-l944 ERNST JUNGER Jurnale pariziene

ISBN 973-28-0760-l